

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

HİBRİT (KARMA) SAVAŞ PERSPEKTİFİNDE TÜRK MİLLÎ MÜCADELESİ (1918-1922)

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI

Doktora Tezi

Metin SAĞSAK

Ankara-2025

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

HİBRİT (KARMA) SAVAŞ PERSPEKTİFİNDE TÜRK MİLLÎ MÜCADELESİ (1918-1922)

Doktora Tezi

Öğrencinin Adı Soyadı

Metin SAĞSAK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Hakan UZUN

Ankara-2025

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

HİBRİT (KARMA) SAVAŞ PERSPEKTİFİNDE TÜRK MİLLÎ MÜCADELESİ (1918-1922)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hakan UZUN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Meşkure Yılmaz (Başkan)

.....

Prof. Dr. Hakan UZUN (Danışman)

.....

Prof. Dr. Mehmet Kaya

.....

Doç. Dr. Çağla Derya Tağmat

.....

Doç. Dr. Kadri Unat

.....

Tez Sınavı Tarihi:

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Enstitü Müdürü

ÖZET

İnsanoğlu arasındaki güç, iktidar ve çıkar mücadelesi çerçevesinde ortaya çıkan savaşların tarihinin insanlık tarihi kadar eskiye dayandığı söylenebilir.

Özellikle Dünya Savaşları'nın ortaya çıkardığı yıkımın büyüklüğü; uluslararası toplumun, savaşlara yol açan etkenlerin ortadan kaldırılması ve böylelikle de savaşların önlenmesi yönünde gayret göstermesine neden olmuştur. Söz konusu gelişmeler neticesinde; gerek devletler düzeyinde gerekse akademik literatürde, savaşın nedenlerini inceleyen kapsamlı bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Bu kapsamda, savaş olgusunun amaçları ve felsefesi bağlamında daha iyi anlaşılabilmesi için dönemlerinin önemli asker, düşünür, filozof ve farklı disiplinlerden bilim insanlarının düşünceleri ve eserlerinin de analize tabi tutulması bir gereklilik olarak belirmektedir.

Savaş olgusu, 20. yüzyıl ile birlikte çok boyutlu ve disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, savaşın evrimi ve dönüşümü çeşitli metotlarla incelenmeye çalışılmış, bunlardan en kabul göreni ise geçmişten günümüze savaşların dönüşümünü nesillere göre ayırarak sınıflandırmak olmuştur. Bu sınıflandırmada, yaşanan savaşlar dört tarihsel döneme (nesil) ayrılarak ele alınmıştır. Bu kapsamda, yeni nesil savaşların en gelişmiş ve karmaşık türü olarak ifade edilebilecek hibrit (karma) savaş kavramı ile birlikte günümüz savaş anlayışının melezleştiği, bunun yanı sıra savaş ve barış dönemleri arasındaki ayrımın da bulanıklaştığı gözlemlenmektedir.

2000'li yılların başında kavramsal olarak ortaya konmuş olan hibrit savaşın, bazı teorisyenler tarafından Antik Çağ'dan beri savaş tarihinde yer tuttuğu ifade edilmekle beraber; özellikle İsrail - Lübnan Savaşları ile Rusya'nın Doğu Ukrayna ve Kırım Müdahaleleri'nin ise yakın dönem hibrit savaş örnekleri olduğu kabul görmektedir.

Çalışmamızda da Millî Mücadele'nin bir hibrit savaş örneği olabileceği düşüncesinden hareketle, söz konusu savaş türünün temel nitelikleri ve bileşenleri karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu kapsamda, hibrit savaşın temel özellikleri ile hibrit savaş konsepti bileşenlerinden seçilmiş on altı temel husus açısından Millî Mücadele'nin genelinde yürütülen her türden faaliyetin değerlendirilmesi yapılmak suretiyle "Millî Mücadele bir hibrit savaş örneği midir?" sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır.

Millî Mücadele ile ilgili tüm bu değerlendirmeler yapılırken dikkati çeken en önemli husus ise söz konusu hibrit uygulamaların tamamının mecburiyetten doğmuş olması ve özgünlüğü nedeniyle uygulanan tekniklerin "Türk Tipi Hibrit Savaş Örneği" olarak adlandırılabilirliği.

Anahtar Kelimeler: Savaş, Hibrit Savaş, Hibrit Savaş Konsepti, Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa, Kuvâymillîye.

ABSTRACT

It can be said that the history of wars that occur within the framework of the struggle for power, power and interest between human beings dates back as old as the history of humanity.

Especially the magnitude of the destruction caused by the World Wars has led the international community to strive for the prevention of wars and, naturally, the elimination of the factors that lead to wars. Accordingly, extensive scientific research has been conducted at the state level and in the academic literature to examine the causes of war. In this context, in order to better understand the phenomenon of war in the context of its aims and philosophy, it is necessary to analyze the thoughts and works of important soldiers, thinkers, philosophers and scientists from different disciplines.

Since the 20th century, the phenomenon of war has been handled with a multidimensional and interdisciplinary approach. Within this framework, the evolution and transformation of war has been analyzed through various methods, the most accepted of which has been to classify the transformation of wars from the past to the present by dividing them according to generations. In this classification, wars are divided into four historical periods (generations). In this context, it is observed that with hybrid warfare, which is the most advanced and complex type of new generation wars, today's understanding of war has become hybridized and the distinction between periods of war and peace has blurred.

Although hybrid warfare, which was conceptually introduced in the early 2000s, has had a place in the history of warfare since antiquity, the 1982 and 2006 Israel-Lebanon Wars and the 2014-2015 Russian interventions in Eastern Ukraine and Crimea are also recognized as recent examples of hybrid warfare.

In this study, based on the argument that the War of Independence can also be an example of hybrid warfare, first, the basic characteristics of hybrid warfare and the overall War of Independence were comparatively evaluated in terms of hybrid warfare components. In this context, the military and non-military activities carried out throughout the War of Independence were evaluated in terms of the characteristics of hybrid warfare and sixteen basic issues selected from the components of hybrid warfare, and the question “Is the War of Independence an example of hybrid warfare?” was tried to be answered.

The most important point that draws attention while making all these evaluations about the War of Independence is that all of these hybrid practices were born out of necessity and the techniques applied due to their originality can be called “Turkish Type Hybrid Warfare Example.”

Keywords: War, Hybrid War, Hybrid War Concept, Turkish National Struggle, Mustafa Kemal Pasha, Kuvâymillîye.

ÖNSÖZ

Türk milleti, köklü tarihinin yanı sıra oldukça zengin bir harp tarihine de sahiptir. Buna rağmen yaklaşık yüz yıldan önce gerçekleşen Millî Mücadele Dönemi'nde konvansiyonel olmayan bir güç niteliğindeki Türk Kuvayımillîyesi'nin vermiş olduğu mücadele, dünya harp tarihi literatüründe bir gayrinizami harp örneği olarak yer bulamamıştır. Keza “geçmişte ve zamanımızdaki en önemli çete harbi faaliyetleri” başlığı altında sayılan gayrinizami harp örneklerinde de Millî Mücadele Dönemi'ne değinilmemiştir. Aynı şekilde gayrinizami harbin doktrinize edilmesine büyük katkı sağlayan eserlerde de Millî Mücadele Dönemi'nden bahsedilmediği görülmektedir. Bu kapsamda Millî Mücadele Dönemi'nin Türk akademisyenler tarafından gayrinizami harp boyutuyla yeterince incelenmemiş olmasının önemli bir etken olduğu söylenebilir. Bu konudaki eksiklik, özellikle son yıllarda yapılan akademik çalışmalarla giderilmeye başlanmıştır.

Son yüzyılın başlarında kavramsallaşan ve akademik literatüre giden hibrit savaş ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında ise benzer sonuçların olduğu görülür. Tarihte Türklerin katıldığı hiçbir savaşın da benzer şekilde bir hibrit savaş örneği olduğu yönünde herhangi bir değerlendirme mevcut değildir.

Yukarıda ifade edilen eksiklikler ve olumsuzluklar, Millî Mücadele'nin bir hibrit savaş örneği olabileceği ile ilgili akademik bir çalışma yapılması yönünde teşvik edici nitelikte etki yaratmıştır. Bu kapsamda; yaklaşık dört yıl süren uzun ve meşakkatli bir çalışma sonrası, söz konusu doktora tezi ortaya çıkmıştır.

Sadece söz konusu tez çalışması ile sınırlı değil, akademik eğitimimin başından beri verdiği katkıları için öncelikle tez danışmanım Prof. Dr. Hakan Uzun'a çok teşekkür ederim. Ayrıca görüş ve eleştirileriyle tezin olgunlaşmasına katkıda bulunan; tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Meşkure Yılmaz ve Doç. Dr. Çağla Derya Tağmat ile tez jürisinde yer alan Prof. Dr. Mehmet Kaya ve Doç. Dr. Kadri Unat'a da teşekkürü borç bilirim.

Çalışmalarım esnasında yapıcı eleştirileri ve katkılarını esirgemeyen değerli dostlarım Dr. Umut C. Karadoğan, Suat Altıntaş ve Armağan Paytoncu'ya; tez çalışmasının şekillenmesinde verdiği destek ve katkıları için Doç. Dr. Yücel Öztürk ve Prof. Dr. Efdal As'a; idari konularda her türlü desteği sağlayan başta Cafer Topçu olmak üzere tüm TİTE personeline; Millî Mücadele'ye yönelik çalışmaları ve özel arşivini istifademe sunan Sunay Türker'e de teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Ayrıca akademik çalışmalarım boyunca manevi desteklerini esirgemeyen ailem, eşim ve biricik kızıma da şükranlarımı sunarım.

Metin Sağsak

Ankara-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM HİBRİT SAVAŞ KONSEPTİ	
1.1. Değişen Karakteri Bağlamında Savaşın Evrilişi: Savaşın Nesilleri.....	37
1.1.1. Birinci Aşama Savaşlar (Vestfalya Öncesi Dönem)	38
1.1.2. İkinci Aşama: Birinci Nesil Savaşlar (Klasik Savaşlar/1648-1860)	39
1.1.3. Üçüncü Aşama: İkinci Nesil Savaşlar (Topyekûn Endüstri Savaşları/1860-1918)	40
1.1.4. Dördüncü Aşama: Üçüncü Nesil Savaşlar (Manevra Savaşları/1918-1948)	42
1.1.5. Beşinci Aşama: Dördüncü Nesil Savaşlar (1948'den günümüze)	43
1.2. Savaşların Değişen Yüzü: Hibrit Savaş.....	43
1.2.1. Hibrit Savaşın Kavramsal Çerçevesi	49
1.2.1.1. Hibrit Savaşa Yönelik Tanımlamalar	53
1.2.1.2. Rusya'nın Yeni Nesil Savaş (Hibrit Savaş) Konsepti	61
1.2.2. Hibrit Savaşın Temel Özellikleri	67
1.2.3. Hibrit Savaş Konsepti Bileşenleri	69
1.2.3.1. Konvansiyonel Birlikler	70
1.2.3.2. Konvansiyonel Olmayan Birlikler	70
1.2.3.3. Yerel Unsurların (Halk) Desteği	71
1.2.3.4. Enformasyon (Bilgi) Harekâtı	72
1.2.3.5. İstihbarat	73
1.2.3.6. Siber Savaş	74
1.2.3.7. Ekonomik Yaptırımlar/Ambargo	74
1.2.3.8. Diplomatik/Siyasi Faaliyetler	75
1.2.4. Hibrit Savaş Kavramına Yönelik Eleştiriler	76
1.2.5. Tarihi Perspektiften Hibrit Savaş	79
İKİNCİ BÖLÜM HİBRİT SAVAŞIN TEMEL ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN MİLLÎ MÜCADELE'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ	86
2.1. Millî Mücadele Öncesi Genel Durum	87

2.2. Hibrit Savaşın Temel Özellikleri İle Millî Mücadele’deki Uygulamaların Mukayesesi	100
2.2.1. Millî Mücadele’de Düzen Koyucu Yapısal Tedbirlere Uyma Zorunluluğu Olmayan Devlet Dışı Aktörlerin Kullanılması	100
2.2.2. Çok Aktörlü Yapı: Etkili Olan Aktörler.....	107
2.2.2.1. İngiltere	107
2.2.2.2. Fransa	110
2.2.2.3. İtalya.....	112
2.2.2.4. Yunanistan.....	113
2.2.2.5. Ermeniler	115
2.2.2.6. Rumlar	119
2.2.2.7. Kuva-yı İnzibatiye.....	121
2.2.3. Çoklu Harekât Alanı: Cepheler.....	122
2.2.3.1. Doğu Trakya Cephesi.....	123
2.2.3.2. Doğu Cephesi	127
2.2.3.3. Güney Cephesi	136
2.2.3.4. Batı Cephesi	153
2.2.3.5. İç Cephe.....	168
2.2.4. Çoklu Harekât: Ayaklanmaları Bastırma Harekâtı	178
2.2.5. Yürütülen Meskûn Mahallerde Muharebe Örnekleri	187
2.2.5.1. Maraş	188
2.2.5.2. Antep	194
2.2.6. Muharebe Sahasının Tahayyülüne Etki Eden Unsurların Millî Mücadele’de Seyri	204
2.2.7. Kural Tanımaz Aktörlerin Varlığı.....	220
2.2.7.1. Çerkez Ethem	220
2.2.7.2. Demirci Mehmet Efe	222
2.2.7.3. Tekelioğlu Sinan Bey	223
2.2.8. Deniz ve Hava Gücü’nün Müşterek Kullanımı.....	226
2.2.8.1. Hava Gücü.....	226
2.2.8.2. Deniz Gücü.....	233
2.2.9. Planlama ve Kontrolün Merkezi Hale Gelmesi	240
2.2.10. Sıklet Merkezi/ Kuvvet Tasarrufu Prensibinin Uygulanması	249

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM HİBRİT SAVAŞ KONSEPTİ

**BİLEŞENLERİ AÇISINDAN
MİLLÎ MÜCADELE’NİN
DEĞERLENDİRİLMESİ 257**

3.1. Konvansiyonel Olmayan Birlikler: Kuvayımillîye.....	257
3.1.1. Kuvayımillîye’nin Oluşumu.....	264
3.1.2. Kuvayımillîye’nin Yapısı ve İnsan Kaynakları.....	267
3.1.3. Kuvayımillîye Kuvvetlerinin Cephelerde Uyguladığı Gayrinizami Harp Faaliyetleri	269
3.2. Konvansiyonel Birlikler: Millî Mücadele’de Ordu’nun Yeniden Teşkilatlandırılması ve Savaş İmkân Kabiliyetinin Geliştirilmesi.....	275
3.2.1. Mondros Mütarekesi Sonrası Ordunun Durumu	277
3.2.2. Ordu Kadrolarının Korunma Çabaları, Müfettişlik Uygulamasına Geçiş ve Mustafa Kemal Paşa’nın Millî Ordu’yu Yapılandırma Çabaları	281
3.2.3. Kuvayımillîye Birliklerinin Düzenli Kıtalar Haline Dönüştürülmesi, Millî Ordunun Yeniden Teşkilatlandırılması ve Güçlendirilmesi	287
3.2.3.1. Teşkilatlanma ve Kadro Halindeki Kıtaların Mevcudunun İkmali	287
3.2.3.2. Kuvayımillîye Birliklerinin Askerî Kıtalar Haline Dönüştürülmesi ...	290
3.2.3.3. 1921 Yılı Sonrası Teşkilatlanma Faaliyetleri	294
3.3. Halk Desteğinin Sağlanması Kapsamında Yürütülen Çabalar	295
3.3.1. Din Adamlarının Millî Mücadele’ye Katkısı	297
3.3.2. Meşruiyet ve Toplumsal Motivasyon Kaynağı Olarak Dinin Önemi	302
3.3.3. BMM’nin İrşat ve Propaganda Faaliyetleri.....	305
3.3.4. Yazılı Basın.....	307
3.3.5. Tekalif-i Millîye Emirleri.....	311
3.4. Bilgi Harekâtı Kapsamında Yürütülen Propaganda Faaliyetleri.....	315
3.4.1. Protesto ve Mitingler	318
3.4.2. Millî Cemiyetlerin Kurulması	323
3.4.3. Beyannameler.....	327
3.4.4. Kongreler.....	328
3.4.5. Yazılı Basın	332
3.5. İstihbarat Faaliyetleri	334
3.6. Diplomatik/Siyasi Faaliyetler	359
3.6.1. Sovyet Rusya.....	362
3.6.2. ABD	373
3.6.3. Fransa	379
3.6.4. İngiltere	385

3.6.5. İtalya.....	391
3.6.6. Afganistan ile Yürütülen Diplomatik İlişkiler	394
SONUÇ.....	396
KAYNAKÇA	401
EKLER.....	453
ÖZGEÇMİŞ.....	477

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
ATASE	: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
ATBD	: Askerî Tarih Belgeleri Dergisi
Bkz.	: Bakınız
BMM	: Büyük Millet Meclisi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DH.ŞFR.	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
MÖ	: Milattan Önce
MSB	: Millî Savunma Bakanlığı
MSÜ	: Millî Savunma Üniversitesi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM GCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TİH	: Türk İstiklal Harbi
TİTE	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu

GİRİŞ

Savaşların tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir. Zira yapılan arkeolojik araştırmalar sonucu elde edilen bazı bulgular; insanların birbirlerine yönelik şiddet uygulamasının, insanlığın varoluşundan itibaren süregelen bir davranış biçimi olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.¹² Askerî tarihçi John Keegan da Savaş Sanatı Tarihi³ adlı eserinde savaşı şu sözlerle ifade etmiştir: “Savaşların tarihi; devlet, diplomasi ve strateji kavramlarından binlerce yıl eskiye dayanır. Savaş neredeyse insanoğlu kadar yaşlıdır ve etkileri insan yüreğinin en gizli köşelerine kadar uzanır.”⁴

Avcı-toplayıcı toplumların dünya üzerinde var olmasından itibaren yaşanan karnını doyurma mücadelesi, aynı topraklarda yaşayan insanlar arasında şiddete varan sürtüşmelere sebebiyet vermiştir. Müteakiben yaşanan “Tarım Devrimi” sonrasında üretim yapılan alanların korunması veya yeni üretim alanlarının ele geçirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmış, bu durum ise alet olarak kullanılan malzemelerin silah yerine kullanıldığı ve şiddet içeren bir mücadeleye evrildiği bir aşamaya geçilmesine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda, toplu yaşamın ortaya çıktığı ilk dönemden günümüze dek yaşanan çatışma ve savaşların tarihsel bir gerçek olarak karşımıza çıktığı ve tarihin şekillenmesi sürecinde kilit rol oynadığı ifade edilebilir.⁵

Antik Çağ’da yazılı tarihin başlamasıyla birlikte ortaya konan ilk eserler incelendiğinde, ana temanın yine savaş olduğu göze çarpmaktadır. M.Ö. 750’li yıllarda epik şiir biçimindeki *İlyada* ve *Odyseia* adlı eserleri derleyen Homeros, yapıtlarında tanrıların aktif rol aldığı mucizevi unsurlara yer vermiş olsa da *İlyada*⁶ destanının merkezinde M.Ö. 1250’li yıllarda gerçekleştiği

¹ Mehmet Tanju Akad, *Strateji Üzerine*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2001, 55. Mısır’daki paleolitik dönem (2 milyon yıl öncesi ile M.Ö. 13000 arasındaki dönem) mezarlarında bulunan cesetlerde yapılan incelemelerde muhtemelen baskın ve pusuların eseri olan ok ve mızrak yaralarına rastlandığı gibi, neolitik dönemin (M.Ö.

² -4000) başlarına ait mağara resimlerinde de daha örgütlü savaşların izlerine rastlandığı görülmüştür. Christon I. Archer, John R. Ferris, Holger H. Herwig, Timothy E. Travers, *Dünya Savaş Tarihi*, Çev. Cem Demirkan, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, 1. Diğer taraftan savaş çalışmaları disiplinindeki çalışmaları ile tanınan Uyar, “Dünya Askerî Tarihi” adlı eserinde arkeolojik buluntuların yorumlanmasının önemine değinmiş; ilkel ok, yay, mızrak, orak, bıçak, yaba, çekiç, balta ve sapanın askerî maksatlarla da kullanılabilen av ve tarım aletleri olduğunu, dolayısıyla kazılarda söz konusu aletlerin bulunmasının tek başına savaşın varlığına delil teşkil etmeyeceğini iddia etmektedir. Mesut Uyar, *Dünya Askerî Tarihi*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2020, 38.

³ Özgün adı “A History of Warfare” olan eser 1993 yılında yayınlanmıştır.

⁴ John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev. Selma Koçak, İstanbul: Say Yayınları, 2. Baskı, 2021, 19.

⁵ İlkin Başar Özal, *Muharebelerle Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021, 17

⁶ Homeros’un Yunanca “İlias” adını taşıyan ve 24 Bölüm’den oluşan destanı, Troya olarak bilinen kentin destanıdır. Bkz. Homeros, *İlyada*, Çev. Azra Erhat, A. Kadir, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 23. Basım, 2024, xxxv-xliii.

düşünülen Troya-Yunan Savaşları bulunmaktadır. “Historia” terimini ilk kullanan Herodotos’un eserinin - ilk dört kitabın dışında kalan bölümlerin - ana konusu da

M.Ö. 6. yüzyılın sonlarında başlayarak M.Ö. 480’lere kadar süren Pers - Yunan Savaşları’dır.⁷ Keza Thukydides de *Peloponnesos Savaşları Tarihi* adlı eserinde, M.Ö. 431 - 404 yılları arasında Yunanistan ana karasındaki iki büyük kent devleti olan Atina ve Sparta arasında geçen ve 27 yıl süren Peloponnesos Savaşları’nı konu edinmiştir.⁸ Böylece yazılı kayıtların tutulmaya başlandığı ilk dönemlerden itibaren her türden eserde savaşın ana tema olduğu veya onun etrafında şekillendiği, bu durumun ise insan hayatında bulunan her alan gibi tarihin de savaşlarla şekillendiği gerçeğini ortaya koyar nitelikte olduğunu göstermektedir.

Savaş kavramı; çeşitli dönemlerde farklı bakış açılarına (askerî, siyasi, hukuki, felsefi, sosyolojik vb.) göre ifade edilmiş olmasına rağmen, üzerinde uzlaşa sağlanmış genel bir tanıma sahip değildir. Bunun temel sebebi olarak II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve dünya düzeninin hukuki yönünü oluşturacağı öngörülen BM (Birleşmiş Milletler) Antlaşması’nın savaşı yasaklamış olması gösterilebilir. Zira, BM Antlaşması’nın “Giriş Notu” bölümünde savaş kavramı sadece bir kez yer almaktadır. Aynı zamanda BM Antlaşması’nın ilgili maddeleri⁹ ile “kuvvet kullanma ve kuvvet kullanma tehdidinde bulunma” hususlarının yasaklanmış olmasına rağmen, savaş kavramı ile ilgili terminolojiye ait ihtiyacın ortadan kalkmamış olduğu da aşikardır.¹⁰

Savaşın tanımına ilişkin sorunsal durumun, savaş kavramı yerine daha kapsayıcı olan "kuvvet kullanma" ifadesinin kullanılması ile sınırlı olmayacağı söylenebilir. Keza “kavramın birden fazla bilimsel disiplini kapsayan karmaşık yapısından, tarihsel süreç içerisinde göstermiş olduğu değişimden ve farklı inceleme düzeyleri ile birimler tarafından tanımlanmasından” kaynaklanan sorunlar da mevcuttur. Bu kapsamda savaş konusunda yapılan bilimsel çalışmalara bakıldığında; genelde farklı yaklaşımların birbirini bütünleyen bir yapıda olmamasından dolayı

⁷ Muzaffer Demir, “Antik Yunan Tarihçiliği: Herodotos ve Thukydides”, *Dünyada Tarihçilik*, Ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi, 2017, 1-10.

⁸ Demir, Antik Yunan Tarihçiliği, 18-20. Herodotos da Herodot Tarihi 9’uncu Kitap 73’üncü Bölüm’de Peloponnesos Savaşları’na değinmiştir. Herodotos (Tarih), Çev. Muntekim Ökmen, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 21. Basım, 2022, xi.

⁹ BM Antlaşması 2. maddesi 4. fıkrası şu şekilde düzenlenmiştir: "Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletlerin Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar." BM Antlaşması’nın maddeleri için bkz. Resmi Gazete, S:6092, 24 Ağustos 1945, 9237-9248.

¹⁰ Ali Bilgin Varlık, Oktay Bingöl, “Savaş Kavramı: Terminolojik Bir Yaklaşım”, *Güvenlik Çalışmaları: Kuramsal Yaklaşımlar*, Ed. Oktay Bingöl ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Arel Üniversitesi Yayınları, C.I, 2020, 183.

kavramın kuramsal bir bütünlük içerisinde ele alınması olanaksız hale gelmektedir. Bu durum ise terimin yanlış şekilde kullanılmasına ve nihayetinde de yanlış kavramsallaştırılmasına sebebiyet verebilmektedir. Zira savaş; yarattığı önemli “hukuki, siyasi ve askerî sonuçlar” itibarıyla, terminolojisinin de en az yarattığı söz konusu sonuçlar kadar hassas ve doğru şekilde oluşturulmasının gerekli olduğu bir olgudur.¹¹

Savaş kavramına ilişkin geliştirilen farklı tanımlamalar; zihinsel bulanıklığa neden olmakla beraber, ilgili bilimsel disiplin açısından kavramın ihtiyaç duyulan kısımlarını açıklığa kavuştururken bazı bölümlerini karanlıkta bırakabilmektedir. Bu durum ise savaşın tanımlanmasının, “siyaset, hukuk ve askerî bilimler” gibi disiplinleri merkeze koyan bir yapı tarafından yapılmasına olan ihtiyacı artırmaktadır.¹¹

Savaşın tanımlanmasına yönelik güçlüklerin yukarıda belirtilmesi neticesinde, en genel tanımıyla savaşın, “barış durumunun olmadığı bir dönemi ifade ettiğini” söylemek mümkün olmakla birlikte; savaşın “ne olmadığını” ortaya koyan bu yaklaşımın da savaşın “ne olduğunu” ortaya koyması açısından yetersiz kaldığı ifade edilebilir. Zira bu durumun en önemli sebebinin, savaşın barış üzerinden tanımlanmaya çalışılması halinde muğlak bazı kavramların yeni tartışmalar yaratacak olması olarak gösterilebilir. Ayrıca, “farklı olmakla birlikte aynı tip kimlikler arasında şiddet içeren çatışma”¹² gibi tanımlamalar da diğer kuvvet kullanma biçimleri ile savaşı birbirinden ayırma konusunda yetersiz kalmaktadır. Yukarıda ifade edilen nedenlerden dolayı, savaşı tanımlarken kavramın şu dört temel belirleyici özelliğinden hareketle tanımının yapılması önem arz etmektedir. Bu kapsamda, söz konusu belirleyici özelliklerin ise savaşın; “bir kuvvet kullanma hali olduğu, düşmanca bir tutum ve/veya eylem içerdiği, hukuki bir durum yarattığı ve failinin devlet olduğu” şeklinde sıralanması mümkündür. Tüm bu açıklamalar ışığında savaşı, “faillerinden en az birinin devlet veya devletler grubu olduğu, millî güç unsurlarının tamamının veya bir kısmının kullanılması suretiyle icra edilen ve taraflarca savaş niteliği kabul edilen, doğrudan kuvvet kullanılmasını içeren, düşmanca niyet ve/veya eylem” olarak tanımlamak mümkündür.¹³ Bu genel tanımlamanın ardından savaşı ortaya çıkaran nedenleri de analiz etmenin gerekli olacağı değerlendirilmektedir.

Savaşın nedenlerini inceleyen araştırmalar, Antik Yunan’da Thukydides’e kadar uzanmaktadır. Analitik çalışmalarıyla bilinen Thukydides’ten sonra Machiavelli, Rousseau, Kant, Hobbes ve

¹¹ Varlık, Bingöl, “Savaş Kavramı: Terminolojik Bir Yaklaşım”, 184. ¹¹

Varlık, Bingöl, “Savaş Kavramı: Terminolojik Bir Yaklaşım”, 186.

¹² Söz konusu tanım için bkz. Quincy Wright, *A Study of War*, The University of Chicago Press, 1942, 5.

¹³ Varlık, Bingöl, “Savaş Kavramı: Terminolojik Bir Yaklaşım”, 191

Hegel gibi düşünürler de savaşın siyasal topluluklar arasındaki bir davranış biçimi olduğunu kabul ederek, bu konudaki sebepler üzerinde durmuşlardır. Ancak bu çalışmalar, verilere dayalı olmaktan ziyade, önermeler ve söylemlerden oluşan hipotez temelli yaklaşımlar içermektedir.¹⁴ Özellikle dünya savaşlarının yol açtığı büyük yıkım, uluslararası toplumu savaşı önlemeye ve bu amaçla savaşa yol açan etkenleri ortadan kaldırmaya sevk etmiştir. Bu doğrultuda, devletler düzeyinde ve akademik literatürde savaşın nedenlerini inceleyen kapsamlı bilimsel araştırmalar yürütülmüştür.¹⁵

Quincy Wright'a göre savaşın; "teknolojik, hukuki, sosyo-politik ve kültürel" nedenleri bulunmaktadır. Greg Cashman de "What Causes War?" isimli eserinde savaşın nedenlerini; "birey, küçük gruplar, devlet, iki devlet arasındaki ilişkiler ve uluslararası sistem" düzeyinde ele almıştır. Savaşın nedenlerine yönelik kapsamlı bir çalışma yapan Holsti ise 1648-1989 yılları arasındaki dönemi kapsayan çalışmasında, savaşların nedenlerini "24 ana başlık" altında analiz etmiştir.¹⁶

Kenneth Waltz'ın "İnsan, Devlet ve Savaş" adlı eseri, savaşın nedenlerine dair en kapsamlı ve sistematik çalışmalardan biri olarak değerlendirilmektedir. Waltz, savaşın kökenlerini açıklarken, üç farklı analiz düzeyini -birey, devlet ve uluslararası sistem- ele almayı tercih etmiştir.¹⁷

Savaşın altında yatan asıl nedenlerin yüzyıllar içinde önemli bir değişiklik göstermediği söylenebilir de savaşın nedenlerinin sayısı da çeşidi de çoktur.¹⁸ Başka bir ifadeyle, savaşın; tek bir nedenden kaynaklanmayan ve daha ziyade birçok nedenin bir araya geldiği nedenler dizisinden oluşan kompleks bir olgu olduğu söylenebilir.¹⁹ Bu nedenle savaşın nedenlerini açıklamada çeşitli bakış açıları ve analiz düzeyleri ele alınmıştır. Çalışmada ise savaşın nedenleri; klasik yaklaşımlar (insan doğasından kaynaklanan ve toplumsal değişkenlere yönelik

¹⁴ Haldun Yalçınkaya, *Devletlerin Dış Politika Aracı Olarak Kullandığı Savaşın Soğuk Savaş Sonrası Değişimi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, 31-32.

¹⁵ Haldun Yalçınkaya, *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*, Ankara: İmge Kitabevi, 2008, 65.

¹⁶ Varlık, Bingöl, "Savaş Kavramı: Terminolojik Bir Yaklaşım", 197-198.

¹⁷ Öner Akgül, "Devletlerarası Savaşın Nedenleri Üzerine Kuramsal Bir İnceleme", *Güvenlik Çalışmaları: Kuramsal Yaklaşımlar*, Ed. Oktay Bingöl ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Arel Üniversitesi Yayınları, C.I, 2020, 228.

¹⁸ Margaret MacMillan, *Savaş: Çatışmalar Bizi Nasıl Biçimlendirdi?*, Çev. Belkıs Dişbudak, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2023, 71.

¹⁹ Salih Yılmaz, *21'inci Yüzyılda Savaşın Değişen Karakteri: Orta Doğu Bağlamında Hibrit Savaşlar*, Doktora Tezi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, 2020, 31.

yaklaşımlar) ile yakın dönemde ortaya konan teoriler ve sistemsal yaklaşım bakış açılarından ele alınacaktır.

Savaşın nedenlerinin insan doğasından kaynaklandığını açıklayan yaklaşımlardan ilki biyolojik alana aittir. İnsanların doğuştan itibaren “hırslı, saldırgan, güç peşinde koşan, güce karşı doyumsuz” bir zafiyete sahip olduğunu iddia eden bu görüş, aynı şekilde savaşların da insanoğlunun bu kötü doğasının sonucunda meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Bu iddialara göre insanoğlu saldırganlık dahil birtakım içgüdülerle donatılmıştır. Söz konusu içgüdüler kısmen kontrol edilebilseler bile, tamamen yok edilebilmeleri mümkün değildir.²⁰ Bu bağlamda insanların yaşam alanlarını, mülklerini ve hatta ülkelerini koruma güdüsüyle, bölgelerine yönelik bir tehdit veya müdahale yönelimlerine karşı saldırganlaştıkları ifade edilmektedir. Bu görüş çerçevesinde içgüdüsel saldırganlık insanlar arası hatta uluslar arası çatışmaların altında yatan temel neden olarak belirlemektedir.²¹

Savaşın nedenlerini insan doğasına bağlayan bir başka yaklaşım ise psikolojik alana aittir. Dr. Sigmund Freud ve izleyenleri tarafından ortaya konulan psikanalitik yaklaşım²² bakış açısına göre, insanlar sürekli olarak medeni dünyanın çeşitli baskıları altında ezilmektedir. Bireyler başkaları ile çatışarak, ya da şiddete başvurarak, aksi halde kendi benliklerine yönelecek öfkeyi dış dünyaya yansıtır. Bu kapsamda savaş da kolektif bilinçaltının bir boşaltım mekanizmasıdır. Hatta bu yaklaşım, “medeni baskılar devam ettikçe savaşların mutlak anlamda önlenmesinin mümkün olmadığını” iddia etmektedir.²³ Sigmund Freud’a göre

savaşta bir neden aranırsa insanın doğasına bakılmalıdır. Freud, savaşın insan doğasında var olan bir durum olduğunu, bunun ise insanın ölümle yaşam arasındaki içgüdülerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu sebeple Freud’a göre insan, saldırganlık eylemini gerçekleştirerek bir bakıma içgüdüsel olarak kendisini rahatlatmaktadır.²⁴

Psikanaliz tarafından ortaya konulan bazı kavram ve bakış açılarından hareketle, çatışma konusu ile ilgili “insan doğası ve motivasyonu” üzerine bazı güncel çalışmalar yapılmış ve bu yeni alan “Neo-Psikanaliz” olarak adlandırılmıştır. Bu konuda çalışmaları ile tanınan bilim

²⁰ Bu görüşün en tanınmış temsilcilerinden birisi de Avusturyalı bilim insanı Konrad Z. Lorenz’dir. Muzaffer Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem*, Bursa: Dora Yayınları, 2013, 7-8.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Konrad Z. Lorenz, *On Aggression*, New York: Harcourt Brace and World, 1966.

²² Dr. Sigmund Freud ve izleyenleri tarafından ortaya konan yaklaşım.

²³ Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem*, 9-10.

²⁴ Greg Cashman, *What Causes War? An Introduction to Theories of International Conflict*, New York, 1993, 15.

adamı Vamık Cemal Volkan,²⁵ “Düşman ve Dostlara Sahip Olma İhtiyacı” isimli eserinde, insanlar arası çatışmaların kökeninin insan doğası ve gelişimi ile yakından ilişkili olduğunu ileri sürmektedir.²⁶ Savaşın nedenlerini değerlendiren ve insan doğasına bağlayan bir diğer yaklaşım ise psikolojik tuzak yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, bireylerin ya da grupların bir kez çatışma içerisine girdikten sonra kazanma hırsı ile giderek daha fazla mücadele vermelerini, mücadele arttıkça da yükselen maliyete paralel olarak geriye dönüşün zorlaşmasını ifade etmektedir. Psikolojik tuzağın negatif etkileri savaş ve geniş ölçekli çatışmalarda da paralellik göstermektedir.²⁷

Savaşın nedenlerini toplumsal değişkenlere bağlayan yaklaşımlar ise sosyolojik alana aittir. Bu konuda karşımıza çıkan ilk yaklaşım, “kitlelerin yalnızlaşma sonucu radikal ideolojilere, özellikle de aşırı milliyetçiliğe yöneldikleri ve savaşa yatkın bir hale geldikleri” iddiasında bulunan yabancılaşmadır. Sistematik bir biçimde ilk kez Karl Marks’ın yazılarında ifade bulan yaklaşım, daha sonra Emile Durkheim ve Erich Fromm gibi sosyologlar tarafından da incelenmiştir. Geniş ölçekli toplumsal çatışmaları ve savaşı açıklamada ortaya konan başka bir yaklaşım da Marksist yaklaşımdır. Bu yaklaşımda toplumsal uyumsuzlukların kökeninin sınıf çatışmalarında yattığı ve bu çatışmaların tarihe dinamizm verdiği ileri sürülmektedir. Bazı bilim insanlarına göre de savaşlar temelde bir rejim sorunudur. Siyasal rejim yaklaşımı adı verilen bu önermede, savaşların belli nitelikteki rejimlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda “demokratik, otoriter ve totaliter rejimler” arasında bir ayrım yapılmak suretiyle, savaşların ikinci kategori rejimlerin yapısından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bir diğer yaklaşım ise, insan çatışmalarının temelde nüfus ve çevre dinamiklerine ilişkin radikal değişimlerden kaynaklandığını ileri süren nüfus ve çevresel baskılar yaklaşımıdır. Burada bahsedilen radikal değişimler, hızlı ve olumsuz yöndeki farklılaşmalardır. Giderek azalan doğal kaynaklara karşın artan dünya nüfusu, yiyecek ve su

²⁵ Lefkoşa doğumlu bir Kıbrıs Türk’ü olan Prof. Dr. Vamık Cemal Volkan, uluslararası alanda tanınmış bir psikiyatrist ve akademisyendir. Volkan’ın etkisi, sadece psikiyatri ve psikanalizle sınırlı kalmayıp, dünya çapında toplumsal sorunların anlaşılmasına ve çözülmesine katkı sağlamıştır. Çatışmaların psikolojik temellerine inerek, bu çatışmaların çözümü için yenilikçi yollar öneren Volkan, bir anlamda modern psikiyatriyi, uluslararası ilişkilerle ilişkilendirerek bir köprü kurmuştur. Bu bakımdan, sadece bir akademisyen değil, aynı zamanda bir diplomat olarak da anılmaktadır. Kaleme aldığı eserlerinde “Vamık D. Volkan” ismini kullanmaktadır.

²⁶ Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem*, 12. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vamık D. Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships*, New Jersey: Jason Aronson, 1988.

²⁷ Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem*, 16-17.

talebi, ayrıca kaynakların dağılımına ilişkin sorunlar çatışmaların temel nedenleri olarak sıralanabilir.²⁸

Yukarıda klasik türden biyolojik, psikolojik ve sosyolojik yaklaşımlarla savaşın nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Yakın dönemde ise savaşları açıklamada iki teori ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, temel insan ihtiyaçları teorisidir.²⁹ Söz konusu teoriye göre her zaman, her yerde geçerli olan, adeta genetik bir dizi temel insan ihtiyaçları vardır ve bunların karşılanamaması gerek bireyleri, gerekse toplumları kaçınılmaz bir çatışma içerisine itmektedir.³⁰ Teori, savaş dahil geniş ölçekli toplumsal çatışmaları analiz ederken, klişeleşmiş yaklaşım ve bakış açılarının ötesine geçerek, sorunların daha derinliğine irdelenmesi gerekliliğine işaret eder. Zira genel olarak sorunlar basite alındıklarında ve iyi analiz edilmediklerinde zaman içerisinde kökleşir ve çözümü güç hale gelir. İkinci teori ise göreceli mahrumiyet teorisidir.³¹ Bu teorinin ana çatısını oluşturan göreceli mahrumiyet kavramı, genel olarak beklentiler ile beklentileri karşılayacak kapasite, bir başka ifade ile gerçek arasındaki farka işaret etmektedir. Teorinin esası, beklentiler ile gerçek arasındaki fark oranında insanların “göreceli mahrumiyet” yaşayacağı, bu durum neticesinde oluşan derin hayal kırıklığının ise çatışmaya neden olacağı düşüncesidir. Söz konusu teorinin Temel İnsan İhtiyaçları Teorisi’nden farkı ise birey veya toplumun temel ihtiyaçları karşılanmadığından değil beklentileri gerçekleşmediğinden bir “mahrumiyet hissi” yaratmasıdır.³²

Son olarak da savaşın nedenlerini sistemsel yaklaşım ile inceleme çabalarına değinilecektir. Bu yaklaşıma göre toplumlar bir sistem içerisinde hareket etmekte ve sistemin gereklerine göre eylem tarzı belirlemektedir. Bu bağlamda uluslararası sistem, toplumların davranış yönlerini belirleyen en güçlü dış faktör konumundadır.³³

²⁸ Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem*, 18-30.

²⁹ Temel İnsan İhtiyaçları Teorisi, daha çok John W. Burton ismi ile özdeşleşmiş olmakla beraber, teorinin temelleri aslında insan motivasyonları üzerine detaylı araştırmalar yapan ve bu kapsamda farklı insan ihtiyaçlarından bahseden Abraham Maslow ve Paul Sites gibi bilim insanlarının çalışmalarına dayanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abraham Maslow, *Motivation and Personality*, New York, 1987 ve Paul Sites, *Control: The Basis of Social Order*, New York, 1973.

³⁰ Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem*, 35.

³¹ Göreceli Mahrumiyet Teorisi’nin temelleri James C. Davies’in devrimler üzerine yaptığı araştırmalar ile ortaya atılmakla beraber, teori Ted Robert Gurr tarafından 1960’lı yılların sonlarında daha sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. James C. Davies, *Human Nature in Politics: The Dynamics of Political Behavior*, New York, 1963; James C. Davies, *When Men Revolt and Why: A Reader in Political Violence and Revolution*, New York: Free Press, 1970 ve Ted R. Gurr, *Why Men Rebel*, Princeton: Princeton University Press, 1970.

³² Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem*, 38.

³³ Ercan Yılmaz, *Savaş ve Uluslararası Sistem*, 42-43.

Genel hatları ile savaşın nedenlerini açıklamak için ortaya konulmuş olan tüm yaklaşım ve teorilere değinilmeye çalışılmıştır. Ancak konu edilen tüm bu yaklaşımlardan ve teorilerden hiçbirinin tek başına savaş olgusunu açıklamaya yeterli olmadığını da ifade etmek gerekmektedir. Zira Vasquez'in de ileri sürdüğü gibi "savaş çok nedenli bir olgudur," dolayısıyla tek bir dinamik ile açıklanması mümkün değildir.³⁴

Yukarıda belirtilen genel bilgilerin yanı sıra, savaş olgusunun amaçları ve felsefesi bağlamında daha iyi anlaşılabilmesi için kronolojik olarak dönemlerinin önemli asker, düşünür, filozof ve farklı disiplinlerden bilim insanlarının düşüncelerine yer verilmesinin uygun olacağı öngörülmüştür.

Antik Çağ Dönemi'nden itibaren yazılı tarihin ortaya çıkmasıyla birlikte savaş ile ilgili ilk felsefi ve tarihi çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Herodot'un günümüzde "Herodot Tarihi" adıyla bilinen eserinde Pers Savaşları'nı (M.Ö. 499 ile 449) son derece ayrıntılı bir biçimde anlatması, savaş tarihi konusunda Herodot'u önemli bir konuma taşımaktadır. Eserin; "savaşın hazırlıkları, kapasitesinin geliştirilmesi, toplumsal yapı ile olan ilişkisi ve stratejisi" gibi hususları içermesi, alana ait çalışmalar içerisinde ayrıcalıklı olması sonucunu getirmiştir.³⁵³⁶

Savaşın teorik bağlamda ele alınması ise Peloponez Savaşları'nı günümüze aktaran Thucydides ile birlikte olmuştur. Realizmin³⁶ öncülerinden biri olarak kabul edilen Thucydides, savaşın temel mekanizmalarını insan doğası anlayışı ile özdeşleştirmektedir. Thucydides, insan doğasının değiştirilemez olduğunu ve tarihteki olayların gelecekte de benzer şekilde tekerrür edeceğini savunmuştur. Ona göre, insanlar çıkar, gurur ve en önemlisi korku gibi üç temel unsurla yönlendirilir. Bu yüzden, benzer tutkulara sahip insanlar, durdurulmadıkları sürece sürekli olarak güç ve servetlerini artırma çabasında olacaklardır. Thucydides, mantığın insan doğasını değiştiremeyeceğini ve insanların her zaman insani tutkulara teslim kalacağını ileri

³⁴ Akgül, *Devletlerarası Savaşın Nedenleri*, 242. Bkz. John A. Vasquez, *The War Puzzle Revisited*, New York: Cambridge University Press, 2009, 14-51.

³⁵ Kıvılcım Romya Bilgin, "Savaşı Anlamak İçin Savaş Çalışmalarını Anlamak", *Millî Güvenlik ve Askerî Bilimler Akademik Dergisi*, 1/1 (2013-2014), 36.

³⁶ Vestfalya Barış Antlaşması, birçok akademisyen tarafından realizmin başlangıcı sayılmaktadır. Antlaşma realizmin başlangıcı kabul edilmesine rağmen, bu teorinin kökenini daha eski zamanlara götüren araştırmacılar da mevcuttur. Thucydides, Thomas Hobbes, Niccolo Machiavelli, Edward Halett Carr, Hans Morgenthau ve Kenneth Waltz gibi düşünürler, bu teorinin kurucuları olarak kabul edilmektedir.

sürmüştür. Bu nedenle, kontrol edilemeyen duygular, tarihte olduğu gibi savaşları yeniden tetikleyecektir.³⁷

Atina ile Sparta arasında M.Ö. 5. yüzyılda gerçekleşen Peloponez Savaşları'nın (M.Ö. 431-404) anlatıldığı “Peloponez (Mora) Savaşları Tarihi”³⁸ isimli eserin yazarı Thucydides (M.Ö. 460-400); yaşadığı dönemde hem bir asker, hem de askerî düşünür olarak anılmaktadır.³⁹

Tanrısal unsurlardan uzak nesnel anlatım tarzı nedeniyle modern tarih yazıcılığının öncüsü, savaş üzerine derinlemesine analizleriyle de savaş çalışmalarının kurucularından biri olarak kabul edilen Thucydides,⁴⁰ bir Antik Yunan tarihçisi olarak bilinse de eserleri uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi açısından da önem arz etmektedir.⁴¹ Peloponez Savaşları Tarihi, savaşın siyasi analizini yaparak, neden ve sonuçlarını nesnel ölçütlerle ortaya koyması; savaşın görünen ve esas nedenlerini ayırt etmesi; “savaş, şiddet ve insan” arasındaki ilişkiyi incelemesi ve “şiddetin öğretmeni” olarak betimlediği savaşın insan üzerindeki dönüştürücü etkilerini açıklaması açısından sonraki yüzyıllarda yapılan savaş çalışmalarında da temel referans olarak kullanılmıştır.⁴¹

Muharebelerin taktik ve tekniklerinin yanı sıra; siyaset, ekonomi, sosyal ve kültürel hayat üzerindeki etkilerine kadar savaşı bütün boyutlarıyla ele alan Thucydides,⁴² savaşların temel nedeninin iktidar dengesindeki değişim veya iktidardaki farklılaşmanın yarattığı korkuya dayandığını vurgulamaktadır. Buna göre devletler, hayatta kalma stratejilerini; “gücün tek elde

³⁷ Ali Gök, *Hibrit Savaşlar (Rusya ve İsrail Örnekleriyle)*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2021, 12. Bkz. Robert Gilpin, “Hegemonik Savaş Teorisi”, *Büyük Savaşların Kökeni ve Önlenmesi*, Ed. Robert I. Rotberg, Theodore K. Rabb, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1989, 15-38.

³⁸ Peloponez Savaşları Tarihi adlı eser, Thucydides savaş bitmeden öldüğünden dolayı yirmi yedi yıl süren Peloponez Savaşları'nın yirmi bir yılını kapsayacak şekilde sekiz kitap halinde yayınlanmıştır. Serkan Yenal, “Thucydides: Peloponez Savaşları Tarihi”, *Askerî Stratejinin Temelleri (Kuramcılar)*, Ed. Emrah Özdemir ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Kronik Kitap, 2024, 73.

³⁹ Yenal, “Thucydides: Peloponez Savaşları Tarihi”, 64-65.

⁴⁰ Bilgin, “Savaşı Anlamak İçin Savaş”, 36. Thucydides'in bilgi toplama şekli, onun bilimsel tarih yazımının babası olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Zira Thucydides daha öncekilerin yaptığı gibi mitolojik hikayelerden çalışmış ve sebep-sonuç ilişkisi kurmaya çalışmıştır. Ayrıca Thucydides ile birlikte karşılaştırmalı siyasetin temelini de atıldığı da söylenebilir. Yenal, “Thucydides: Peloponez Savaşları Tarihi”, 73. ⁴¹ Yenal, “Thucydides: Peloponez Savaşları Tarihi”, 70.

⁴¹ Bilgin, “Savaşı Anlamak İçin Savaş”, 36. Ayrıntılı bilgi için bkz. Thucydides, *Peloponnessos Savaşları*, Çev. Furkan Akderin, Belge Yayınları, İstanbul, 2010; J.J. Price, *Thucydides and Internal War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 24-27; R.N. Lebow, *The Tragic Vision of Politics: Ethics, Interests and Orders*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 26.

⁴² Mesut Uyar, *Dünya Askerî Tarihi*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2020, 16

toplanmasına ve mevcut güç dengesini tehdit eden herhangi bir devlete karşı ittifaklar kurarak savunmaya” dayandırmaktadır.⁴³

Diyalektik felsefenin kurucusu olarak değerlendirilen Herakleitos (M.Ö.540-480)’un savaş hakkındaki görüşleri, çağdaşları olan Herodot ve Thucydides’den oldukça farklıdır. Herakleitos; meselelerin temelinde “çelişki”nin mevcut olduğunu, bu fikirden hareketle de her şeyin özünde çatışma ve savaşın var olduğunu öngörür. Herakleitos göre savaş; karşıtların çatışmasıdır ve adaletin sağlanması için tek çıkar yoldur. Herakleitos bu düşüncelerini şu sözlerle özetler: “Savaş her şeyin babası ve kralıdır; kimini Tanrı, kimini insan yapar; kimini köle, kimini özgür kılar.” Netice itibarıyla; tarih ve felsefe disiplinleri bağlamında savaş olgusu hakkında günümüzde yapılan tartışmaların temellerinin bu dönemlere dayandığı söylenebilir.⁴⁴

Thucydides’in çağdaşı kabul edilebilecek Çinli asker ve filozof Sun Tzu (M.Ö. 475-221)⁴⁵, Doğu kültürü ve Çin uygarlığının savaş anlayışını yansıtan ve on üç kısımdan oluşan⁴⁶ “Savaş Sanatı”⁴⁷ adlı eseriyle yalnızca stratejiye değil, savaşın kavramsal temellerine de katkıda bulunmuştur. Sun Tzu; savaşı, yaşamsal açıdan bir devlet için “ölüm-kalım meselesi” olarak değerlendirir. Ona göre savaş, güvenliğe ulaşmanın ya da yok olmanın yoludur; bu nedenle, savaşın göz ardı edilmesi kesinlikle mümkün değildir.⁴⁸

Çinli teorisyene göre, savaşta esas olan, stratejik ve moral üstünlüğü sağlayarak düşmanı muharebeye girmeden yenmektir. “Savaşmadan kazanmak” şeklinde isimlendirilen bu ilke

⁴³ Dursun Murat Düzgün, “Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 47 (2020), 259. Bkz. Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, 5. Baskı, New York: Pearson Education, 2012, 34-35.

⁴⁴ Bilgin, “Savaşı Anlamak İçin Savaş”, 36-37. Ayrıntılı bilgi için bkz. Wilhelm Capelle, *Sokrates’ten Önce Felsefe*, Çev. Oğuz Özügül İstanbul: Pencere Yayınları, 2007.

⁴⁵ Sun Tzu’nun tam olarak ne zaman yaşadığı, eseri Savaş Sanatı’nı kendisinin mi yazdığı yoksa anonim mi olduğu yönünde tarihçiler arasında farklı savlar bulunmaktadır. Geleneksel Çin kayıtlarına dayanan birinci sava göre Klasik Çin Dönemi’nde (M.Ö. 544-496 yılları arasında) yaşadığı yönündedir. İkinci sav Savaşan Devletler Dönemi’nde (M.Ö. 575-221 yılları arasında) yaşamış olduğudur. Üçüncü sav ise eserin anonim olduğu ya da Sun Tzu tarafından yazılmadığı şeklindedir. Fakat modern tarihçilerin yaygın olarak benimsedikleri ikinci sav, yani Sun Tzu’nun Savaşan Devletler Dönemi’nde (M.Ö. 575-221 yılları arasında) yaşamış olduğudur. Ali Bilgin Varlık, “Sun Tzuve Savaş Sanatı”, *Askerî Stratejinin Temelleri (Kuramcılar)*, Ed. Emrah Özdemir ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Kronik Kitap, 2024, 44-46.

⁴⁶ Varlık, “Sun Tzu ve Savaş Sanatı”, 48.

⁴⁷ Savaş Sanatı adlı eser; sadece harp tarihi ve strateji değil yönetim-organizasyon, liderlik ve iktisat gibi diğer disiplinlere de ilham kaynağı olması nedeniyle bir başyapıt olarak değerlendirilmektedir. Varlık, “Sun Tzu ve Savaş Sanatı”, 39.

⁴⁸ Hakan Ulu, *Doktrinden Pratiğe Rusya’nın Hibrit Savaşı: Ukrayna ve Suriye Örnekleri*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019, 12. Bkz. Thomas Francis Cleary, *The Art of War (Sun Tzu)*, Çev: Adil Demir, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2008.

yapıtında aşağıdaki biçimde yer almaktadır: “*Askerlikten anlayan biri düşman askerine savaşmadan baş eğdirir, düşman kentini saldırmadan ele geçirir, düşman devletini oyalanmadan devirir. Mutlaka mükemmel bir zafer peşinde koşar. Bu nedenle ordu zayıf vermez ve tam bir başarı olur. İşte bu taktik saldırı yöntemidir.*”⁴⁹

Sun Tzu savaşı, “asla hafife alınmaması gereken ciddi bir eylem” olarak görür. Bu nedenle; zafer garantisi olmayan savaşlardan kaçınılmalı, her yönüyle ayrıntılı bir planlama yapılmalı ve uzatmadan sonuca ulaşılmalıdır. Ayrıca savaş sırasında; askerler kadar hükümdar ve komutanın da aynı görüşte olması, tek bir vücut gibi uyum içinde hareket etmeleri gerekmektedir.⁵¹

Eski Yunan ve Romalı yazarlardan farklı olarak Sun Tzu; savaşa yönelik teknik ve manevralardan ziyade, “devlet için hayati öneme haiz” olarak değerlendirdiği hususları ele almıştır. Bu kapsamda “Savaş Sanatı” adlı eserin; hükümdar ve komutanlar için savaşın başarıyla sevk ve idaresi hususunda uyulması gereken kuralları ihtiva eden “sistematik bir tez” geliştirdiği ve savaş kavramına yaklaşımı bakımından “kuramcı” olduğu ifade edilebilir.⁵⁰

Modern siyasi düşünce ve aynı zamanda stratejinin kurucularından sayılan Niccolo Machiavelli (1469-1527);⁵¹ savaşı, siyasi düşünce sisteminin odağına konumlandırarak modern devlet yapısına şekil vermede etkin bir rol üstlenmiştir.⁵² Machiavelli’nin savaş konusundaki görüşleri; “savaş-felsefe ilişkisi” açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilmekle beraber, öncekilerinden farklı bir konumda görülmesine de sebep olmaktadır. Bu açıdan Machiavelli, “bir politik felsefe sorunu olarak savaş” bağlamındaki tartışmaların da temelinde yer almaktadır.⁵³

Floransalı düşünürün savaş konusundaki fikirleri; “Prens, Siyaset Üzerine Konuşmalar ve Savaş Sanatı” adlı yapıtları çerçevesinde değerlendirilebilir.⁵⁴ Machiavelli, savaşı politik felsefenin ayrılmaz bir parçası olarak görmekte ve tüm eserlerinde teolojik yaklaşımlardan bağımsız bir

⁴⁹ Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Çev. Polat Otkan, Giray Fidan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, 8.

⁵¹ Fahri Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl Von Clausewitz’in Savaş Düşüncesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, 28.

⁵⁰ Varlık, “Sun Tzu ve Savaş Sanatı”, 56. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sun Tzu, *The Art of War*, Çev. Griffith B. Samuel, New York: Oxford University, 1971, x.

⁵¹ Niccolo Di Bernardo Machiavelli; realist kuramın fikri altyapısını oluşturması, yönetime ilişkin yaklaşımı, güç oluşturma ve strateji geliştirme yöntemleri açısından öne çıkan kişiliktir. Ali Bilgin Varlık, “Niccolo Machiavelli: Prens ve Savaş Sanatı”, *Askerî Stratejinin Temelleri (Kuramcılar)*, Ed. Emrah Özdemir ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Kronik Kitap, 2024, 107, 113.

⁵² Mesut Uyar, “Savaş ve Savaş Çalışmaları”, *Savaş Çalışmaları El Kitabı*, Ed. Mesut Uyar, İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2021, 17-18.

⁵³ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 7.

⁵⁴ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 7.

dil kullanmaktadır. Geleneksel referanslardan uzak durarak, savaşı yalnızca politik felsefe açısından ele almıştır. Ona göre savaş, bir devletin varoluş ve süreklilik gerekçesi olarak somut bir şekilde ön plandadır. Devletin varlığı, savaşı başarıyla sürdürebilmesine bağlıdır. Zira iktidarın sürdürülebilirliği, hükümdar ve yöneticilerin savaş konusunda erdemli olmalarını gerektirmektedir.⁵⁵ Machiavelli'ye göre savaş, devletin varlık nedeni ve politikanın ayrılmaz bir parçasıdır. Hükümdarın ölçülü ve planlı bir şekilde politik sınırlar içerisinde yürüttüğü savaş, egemenliğin de en önemli göstergelerinden biridir.⁵⁸

Machiavelli'nin öncüllerinden ayrılarak modern savaş düşüncesinin temellerini atmasını sağlayan yaklaşımı; “yurttaş askerlik, hükümdarın niteliği ve ordunun karakteri” olmak üzere üç ana esas etrafında şekillenmiştir. Bu unsurlar aynı zamanda Floransalı düşünürün savaş ve devlet anlayışının da temelini oluşturmaktadır.⁵⁶

Rönesans Dönemi'nde savaşa farklı bir bakış açısı getiren bir diğer önemli isim de Hugo Grotius (1583-1645) olmuştur.⁵⁷ Grotius, haklı savaş anlayışını hukuki bir çerçeveye oturtarak, savaşın gerekliliğini sorgulamış ve savaşın meşruiyetini belirleyen hukuki normlar geliştirmiştir. Bu yaklaşım savaşın yalnızca güç kullanımı değil, aynı zamanda etik ve hukuki boyutlarının da olduğunu altını çizmektedir.⁶¹

⁵⁵ M. Ertan Kardeş, “*Machiavelli: Barışı Sevmek ve Savaşmayı Bilmek*”, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 24 (2017), 337-352. ⁵⁸ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 9.

⁵⁶ Machiavelli, bir devletin her zaman güçlü kalmasını ve yasaların etkin uygulanmasını, “yurttaşlardan oluşan bir ordu”nun varlığına ve savaşların bu ordu tarafından yürütülmesine bağlar. Savaş düşüncesinde ele aldığı ikinci önemli unsur ise “hükümdar”dır. Machiavelli'ye göre başarılı bir hükümdar olabilmek için “savaş sanatı” konusunda erdem sahibi olmak gerekir. Ancak erdem sahibi bir hükümdar devleti başarıyla yönetir, böylece de yurttaşlarına güvenli ve mutlu bir yaşam imkânı sağlar. Söz konusu erdemden yoksun bir hükümdar ise yalnızca kendi egemenliğini değil, ülkesinin geleceğini de tehlikeye atar. Hükümdarın her daim savaş fikriyle yaşaması gerektiğini belirten Machiavelli, özellikle barış dönemlerinde savaşla ilgili konulara daha fazla eğilmesini önerir. Hükümdarın yalnızca askeri değil, tarihsel konulara da ilgi göstermesi, geçmiş savaşlar ve büyük zaferler kazanmış komutanların yaşamlarını incelemesi, onun ve ordusunun savaş konusunda teorik bir hazırlık yapmasını sağlar. Barış zamanında yürüttüğü bu tür çalışmalar, hükümdarın yazgı karşısında elini güçlendirecektir. Machiavelli'nin savaş anlayışındaki üçüncü temel konu, ordunun niteliği meselesidir. Söz konusu nitelik, Ordu'yu oluşturan neferlerden savaşı yönetecek generallere kadar sahip olunması gereken özelliklere odaklanır. Bir devletin savaşta başarılı olabilmesi için Machiavelli 'ye göre; sadece savaş sanatında uzmanlaşmış bir hükümdar ile iyi teçhiz edilmiş ve piyade ağırlıklı teşkilatlanmış bir orduya sahip olunması yeterli değildir. Aynı zamanda savaş ilkelerini mükemmel bir şekilde uygulayabilen generallerin varlığı da elzemdir. Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 9-13. Ayrıntılı bilgi için bkz. Niccolo Machiavelli, *Hükümdar*, Çev. Necdet Adabağ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, 46-59;

Niccolo Machiavelli, *Savaş Sanatı*, Çev. Berna Hasan, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2012, 24-29, 63-65, 136141; Niccolo Machiavelli, *Siyaset Üzerine Konuşmalar*, Çev. Hakan Zengin, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017, 479-481.; B.Varlık, “Niccolo Machiavelli: Prens ve Savaş Sanatı”, 117-132.

⁵⁷ Uluslararası hukukun kurucu teorisyenlerinden olan Hugo Grotius, çağdaş uluslararası hukukun da babası olarak kabul edilmektedir. Yazdığı eserlerle bu dalın öğretisinin kurulmasına katkı yapmıştır. Grotius'un kuramının ayırt edici özelliği; kaynağı Tanrı'ya dayalı olan doğal hukuk görüşünden ileri gelen hakların,

Grotius'un savaş konusunu tüm yönleri ile ele aldığı “Savaş ve Barış Hukuku”⁶² isimli önemli eseri, 1625 yılında yayımlanmıştır. Eserin yazıldığı zaman dilimi Otuz Yıl Savaşları (1618-1648)'nin yaşandığı döneme rastladığından, “Avrupa ülkelerinin içinde bulunduğu savaş durumu ve bu durumdan kurtulma arayışları” muhtemelen Grotius'un düşüncelerinin oluşmasında etkin bir rol oynamıştır.⁶³

Grotius'u savaş çalışmalarında ayrıcalıklı konuma ulaştıran bir diğer esas ise onun “savaşın önlenmesini değil düzenlenmesini merkeze alan” yaklaşımıdır. Bu bağlamda Grotius, savaşı “kendi çağının koşulları içerisinde vuku bulan tarihsel bir olay olarak değil, var olan sistem gerçekliklerinin kurumsal bir açılımı olarak” nitelendirmektedir.⁶⁴

Grotius'un bakış açısına göre savaş, “uyuşmazlıkları zorlama yollara başvurarak çözmeye çalışanların karşılıklı durumudur.”⁶⁵ Grotius, savaş sırasında tarafların dürüstlük ve adalet çerçevesinde hareket etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşımıyla, savaşın sadece meşru ve etik temeller üzerine inşa edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca, savaşın hazırlık ve icra safhalarında geçerli olan ortak bir hukukun varlığının gerekliliğine değinmektedir. Grotius'a göre, bir savaşa girişmenin amacı barışı sağlamak için olmalıdır. Diğer bir ifadeyle, savaş barışa ulaşmak için bir araçtır. Yani, savaşın nihai amacı, çatışmaları sona erdirerek kalıcı bir barış ortamı yaratmaktır. Bu anlayış, savaşın yalnızca meşru bir amaç için yapılması gerektiğini ve barışın nihai hedef olduğunu savunmaktadır.⁶⁶

Haklı savaş kavramını inceleyen Grotius'a göre, doğa insanlara kendi canlarını ve varlıklarını korumak için savaşma hakkı tanımaktadır. Bu bağlamda savaş, doğanın ilkeleriyle uyumludur ve insanın hayatta kalma içgüdüşü doğrultusunda haklı bir eylemdir. Söz konusu durum, diğer

rasyonel ahlakın ve dini bir yeniliğin gerekliliğinden hareketle rasyonalist bir doğal hukuk tasarımına dayanmasıdır. F. şeyda Türkay Kahraman, “Hugo Grotius Anlayışının Uluslararası Uyuşmazlıkların Çözüm Yollarına Etkileri”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakóltesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25/2 (2019), 925-926. ⁶¹ Bilgin, “Savaşı Anlamak İçin Savaş”, 38. Ayrıca bkz. Elif Uzun, “Haklı Savaş Düşüncesinin Batılı Kökleri: İlk Çağlardan Yirminci Yüzyıla Jus Ad Bellum Kavramı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6/21 (2010), 19-33. ⁶² Ali Engin Oba, “Savaş ve Barışa Siyasal Felsefe Açısından Bakmak: 21. Yüzyıl Barış Yüzyılı Olabilecek Mi”, *Yeni Dünya Ekonomi ve Güvenlik Mimarisi*, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2020, 32.

⁶³ Celal Yeşilçayır, “Hugo Grotius'un Doğal Hukuk Düşüncesine Kazandırdığı Paradigmatal Dönüşüm”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 30 (2020), 244.

⁶⁴ Erhan Büyükkakıncı, “Uluslararası İlişkilerdeki Savaş İncelemelerinde Tarihin Metodolojik Araç Olarak Kullanımına Bir Bakış”, *Doğu Batı Dergisi*, 24 (2003), 84.

⁶⁵ Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, Çev. Seha L. Meray, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, 17.

⁶⁶ Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, 10-17

bir açıdan da “savaş doğaldır ve uluslararası hukuka aykırı değildir” şeklinde ifade edilebilir.⁵⁸

Birçok alanda yaptığı çalışmaları ile tanınan İngiliz filozof Thomas Hobbes’ın⁵⁹ politik felsefeye olan ilgisi, onun çok yönlü düşünce sisteminin temel unsurlarından biri olarak öne çıkmasına ve düşüncelerinin belirgin bir şekilde önem kazanmasına neden olmuştur.⁶⁰ Savaşı “bir düzen ve adalet kurma unsuru” olarak gören Hobbes’ın, “Doğal ve Politik Hukukun İlkeleri” ile “Yurttaşlığın Felsefi Temelleri ve Leviathan” isimli eserleri çerçevesinde savaş tanımına yeni katkılar sunduğu ifade edilebilir.⁶¹

Hobbes’a göre doğuştan eşit olan insanların durumu, aynı zamanda güvensizliğin de temelidir. Her bireyin diğerlerine karşı tehdit olarak görüldüğü, kaotik ve belirsiz bir ortam olarak ifade edilen söz konusu durum; Hobbes tarafından "doğa durumu" anlayışı ile açıklanmakta, bu kapsamda da savaş “doğa durumunun bir uzantısı” olarak tanımlanmaktadır.⁶²

“İnsan neden savaştığını” sorusuna, Hobbes’ın bakış açısına göre “rekabet, güvensizlik ve şan/şeref için” şeklinde cevap verilecektir. Bu eğilimler, savaşın temel sebepleri olmasının yanı sıra, aynı zamanda insan doğasının da kaçınılmaz bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan doğasındaki bu eğilim, toplum sözleşmesi teorisinin ise özünü oluşturmaktadır. Bu kapsamda bireyler, barış ve güvenliği sağlayacak egemen bir otorite altında birleşme ihtiyacı duyarlar; bu suretle de egemenlik, toplumsal düzenin sağlanması ve insanların güven içinde yaşamaları için zorunlu bir yapı olarak ortaya çıkmaktadır.⁷² Diğer bir ifadeyle, Hobbes’ın insan doğası ile savaşın nedenleri arasında kurmuş olduğu bu yakın ilişki sayesinde egemenliği de kurguladığı ifade edilebilir.⁶³

Hobbes’ın ünlü “insan insanın kurdudur” sözü, sürekli bir belirsizlik ve savaş halini betimlemek için kullanılır. Hobbes’a göre bu olumsuz durumdan çıkarak barış, güvenlik ve düzen içinde yaşamının tek yolu devletin kurulmasıdır. Dolayısıyla devletin olmadığı bir hal, Hobbes’ın gözünde bir “savaş hali”dir. Leviathan adlı eserinde “devlet, savaş ve barış” arasındaki ilişkileri açıklayan Hobbes’a göre; insanların sürekli savaş halinden kurtulup barışa ulaşabilmeleri,

⁵⁸ Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, 23-25.

⁵⁹ Thomas Hobbes; üslubu, hayat tecrübesi ve entelektüel kişiliği ile çağdaşlarından ayrılmasının yanı sıra matematik, tarih, etik, ontoloji ve epistemoloji gibi alanlarda yaptığı çalışmalarla da tanınmaktadır.

⁶⁰ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 15.

⁶¹ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 15.

⁶² Thomas Hobbes, *Leviathan*, Çev. Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993, 90-110.

⁷² Hobbes, *Leviathan*, 94.

⁶³ Bilgin, “Savaşı Anlamak İçin Savaş”, 39.

ancak bir devletin varlığıyla mümkün olmaktadır. Bu bağlamda devlet, bireylerin doğal haklarını bir düzen içinde koruyabilmeleri için kurulmuş, aynı zamanda güvenlik ve barışı sağlayan bir güçtür.⁶⁴ Hobbes, söz konusu üç kavram arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır: *“Devlet olmadıkça, herkes herkese karşı daima savaş hâlinindedir. Buradan şu açıkça görülür ki, insanlar hepsini birden korku altında tutacak genel bir güç olmadan yaşadıkları vakit, savaş denilen o durumun içindedirler (...) Savaş, sadece muharebeden veya dövüşme eyleminden ibaret olmayıp; mücadele etme iradesinin yeterince bilindiği bir zaman süresinden oluşur (...) savaşın doğası da, çarpışma eyleminden ibaret olmayıp, tersine, bir güvencenin bulunmadığı, çarpışmaya yönelik kesinleşmiş eğilimden oluşur. Bunun dışındaki bütün zamanlarda barış vardır.”*⁷⁵

Aydınlanma Çağı’nda Hobbes ile birlikte savaş çalışmalarına katkı yapan önemli düşünürler arasında yer alanlardan biri de Jean-Jacques Rousseau’dur (1712-1778). Rousseau; “Toplum Sözleşmesi, İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı: Savaş Durumu, Sonsuz Barış Projesinin Özeti ve Sonsuz Barış Üzerine Yargı” adlı eserleriyle savaş ve barış konusundaki görüşlerini ortaya koymasının yanı sıra, savaşın nasıl sınırlandırılabilir ve devletler arasındaki düşmanlıkların nasıl sona erdirilebileceği konularındaki düşüncelerini de paylaşmıştır. Özellikle devletler arasında süren savaşların nasıl barışçıl bir çözüme kavuşturulabileceği konusunu araştıran Rousseau, bunun imkânsız olduğu sonucuna ulaşmıştır.⁶⁵

Rousseau’nun savaş düşüncesinin, yukarıda bahsedilen eserlerinden ziyade, taslak hâlinde bıraktığı “Savaş Hukuku’nun İlkeleri” başlıklı metin üzerinden okunabilmesi de mümkündür. Savaşın “devletlerarası bir hukuk durumu olarak kabul edilmesi gerektiğini” savunan Rousseau, bu kapsamda savaşın “yeni tanımı ve sınırları” bağlamında farklı düşünceler geliştirmiştir.⁶⁶

Cenevreli filozof Rousseau, savaşın insanlar arasında kendiliğinden gelişen bir çatışma değil, devletler arası bir hukuk sorunu olarak değerlendirmiştir. Bu bakış açısına göre savaş; bireylerin değil, devlet gibi politik öznelerin bilinçli ve karşılıklı olarak yürüttüğü, düşmanı yok etmeyi hedefleyen bir siyasal eylem; aynı zamanda da bireyler arasındaki doğal bir anlaşmazlık değil,

⁶⁴ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 16-18.

⁷⁵ Hobbes, *Leviathan*, 101.

⁶⁵ Faruk Yalvaç, “Rousseau’nun Savaş ve Barış Kuramı: Adalet Olarak Barış”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 4/14, (2007), 122-125.

⁶⁶ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl Von Clausewitz*, 21.

devletlerin egemenliklerini koruma ya da çıkarlarını sürdürme amacıyla yürüttükleri kontrollü ve amaçlı bir mücadele olarak konumlanmaktadır.⁶⁷

Rousseau, Hobbes'ı eleştirerek savaş ve felsefe ilişkisine hukuk temelli bir yaklaşım getirmiştir. Rousseau'ya göre savaş; doğal bir zorunluluk veya hayatın her anına yayılmış bir gerçeklikten ziyade devletin belirli politik eylemlerinden birisidir ve bireylerin doğasında değil, devletler arası ilişkilerde ortaya çıkan bilinçli bir eylem olarak anlam kazanmaktadır.⁶⁸ Diğer açıdan savaş, "ne kutsallaştırılması ne de küçümsenmesi gereken" bir olgudur. Bu konuda en önemli unsur ise onun bir hukuka tabi olduğudur.⁶⁹

Fransız Devrimi sonrasında çeşitli rütbelerde birçok savaşa katılmış bir asker olan Carl von Clausewitz (1780-1831), savaş teorisi üzerine yazdığı "Savaş Üzerine" adlı eseri ile tanınmaktadır.⁷⁰ Clausewitz; savaşın sadece haritalar ve geometrik hesaplardan ibaret olmadığını, insan psikolojisi gibi karmaşık ve çok boyutlu faktörlerle şekillendiğini savunmaktadır. Bu anlayış, savaşın sadece teknik bir mesele değil, aynı zamanda insan doğası ve toplumsal dinamiklerin derinlemesine analizini gerektiren bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır.⁷¹

Clausewitz'in yukarıda bahsedilen Savaş Üzerine adlı eseri, savaşın kapsamlı bir analizinin yapıldığı sekiz kitaptan oluşmaktadır.⁷² Söz konusu eser; savaşın doğasını, stratejisini ve taktiklerini geniş bir bakış açısı ile ele alan ilk eserlerden olması açısından dikkat çekicidir.

Clausewitz'in taktik konusundaki bazı görüşlerinin modern savaş stratejileri bağlamında eskimiş olduğu düşünülse de eserin savaşın temel ilkeleri ve diplomasi-strateji ilişkisi üzerindeki değerlendirmelerinin halen önemini devam ettirdiği ifade edilebilir.⁷³ Zira bu

⁶⁷ Jean-Jacques Rousseau, *The State of War, The Social Contract and Other Later Political Writings*, Çev. V. Gourevitch, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 164-165.

⁶⁸ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 23.

⁶⁹ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 25.

⁷⁰ Erken yaşta katıldığı I. Koalisyon Savaşı, Fransızlar tarafından esir alındığı Jena Muharebesi, politik anlaşmazlıklar sebebiyle Prusya Ordusu'ndan ayrıldığı dönemde Rus Ordusu'nun hizmetine katıldığı ve Napolyon'un geri çekilmek zorunda kaldığı Borodino Muharebesi ile Napolyon'un kesin olarak mağlup edildiği Waterloo Muharebesi, Clausewitz'in katıldığı savaşlar olarak sıralanabilir. Bu tecrübelerin her birini Clausewitz'in savaş düşüncesini etkileyen deneyimsel unsurlar arasında değerlendirmek mümkündür. Bkz. H. Fahri Çeliker, *Carl von Clausewitz'in Yaşamı, Yapıtı ve Yankıları*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1980, 34-36.

⁷¹ *Modern Zamanlarda Savaş ve Çatışma*, Ankara: MSÜ Yayınları, 2023, 14-15.

⁷² *Modern Zamanlarda Savaş ve Çatışma*, 14-15. Eserin bölümleri ile ilgili olarak ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bkz. Emrah Özdemir, Aytekin Cantekin, "Carl von Clausewitz: Savaş Üzerine", *Askerî Stratejinin Temelleri (Kuramcılar)*, Ed. Emrah Özdemir ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Kronik Kitap, 2024, 178-194.

⁷³ Hans Rothfels, "Clausewitz", *Modern Stratejinin Yaratıcıları*, Ed. Edward Earl Meale, Çev. Demirhan Erdem, Çiğdem Erdem, Gülçin Ülgezen, Ankara: ASAM Yayınları, 2003, 95.

konuda Karaosmanoğlu; “yeni savaşların bazı değişiklikler gösterdiğini, fakat söz konusu değişikliklerin savaşın doğasını etkileyecek derinlikte olmadığını, dolayısıyla da Clausewitz’in sunduğu kavramsal çerçevenin büyük ölçüde geçerli olduğunu” ifade etmektedir.⁷⁴

Clausewitz’in savaşa ait ilk tanımı “*Savaş, çok genişletilmiş bir düellodan başka bir şey değildir*”⁷⁵ şeklindedir. Bu açıdan savaş; yalnızca fiziksel bir mücadele değil, aynı zamanda iki tarafın irade mücadelesi şeklinde gerçekleşmektedir.⁷⁶ Bu kapsamda; “*Savaş, düşmanı irademizi kabule zorlamak için bir kuvvet kullanma eylemidir*”⁸⁸ tanımı ile de Clausewitz, hem savaşın bir şiddet (kuvvet kullanma)⁷⁷ eylemi olduğunu kabullenmekte, hem de savaşa bir sınır belirlemektedir. Buna göre savaşın temel hedefi; düşmanın silahtan arındırılması ya da yenilmesidir.⁹⁰ Dolayısıyla savaşın doğasında şiddetin kaçınılmaz olduğunu savunan Clausewitz, şiddeti dışlayan teorisyenleri eleştirmekte ve gerçeklikle yüzleşmeyen teorileri eksik ve yanlış bulmaktadır.⁷⁸

Clausewitz; savaşın hiçbir zaman soyut bir biçimde ele alınamayacağını, aksine somut bir eylem alanı olarak anlaşılması gerektiğini vurgular. Her savaşın arkasında belirli amaçlar ve içerisinde kullanılan bazı araçlar bulunmaktadır. Bu nedenle, savaş kazanmak için somut eylemler gerekmede, bu durum ise birçok karar ve stratejik değerlendirme sürecini beraberinde getirmektedir. Ayrıca, Clausewitz’e göre her savaş politik bir niyet taşımaktadır. Bu kapsamda, devletler politik amaçları doğrultusunda savaşa girmekte; ayrıca galibiyet, sadece zaferle değil, iradesini ve politik hedefini de karşı tarafa kabul ettirmek suretiyle elde edilmektedir.⁷⁹ Clausewitz’in bakış açısına göre savaş, rastlantılardan bağımsız düşünülemez; ancak rastlantıların ötesinde, devletlerin bilinçli hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik, somut stratejik adımların atıldığı bir süreci ifade etmektedir. Bu nedenle, savaş sadece askerî değil, politik bir mantıkla da yönetilmesi gereken bir eylemdir ve devletin iradesini kabul ettirme gücüne

⁷⁴ Ali L. Karaosmanoğlu, “Yirmibirinci Yüzyılda Savaş Tartışmak: Clausewitz Yeniden”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8/29 (2011), 5.

⁷⁵ Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, Çev. Selma Koçak, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011, 29.

⁷⁶ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 44.

⁸⁸ Clausewitz, *Savaş Üzerine*, 30.

⁷⁷ Bazı kaynaklarda kuvvet kullanma yerine “şiddet” terimi de kullanılmaktadır.

⁹⁰ Clausewitz, *Savaş Üzerine*, 32.

⁷⁸ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 45. Clausewitz’in söz konusu teorisyenlere getirdiği eleştiri ise şu şekildedir: “*Şimdi insancıl kimseler fazla kan dökmeden düşmanı silahtan arındırmanın ya yenmenin sanatkârane bir yolu olabileceğini ve harp sanatının gerçek eğiliminin de bu olduğunu kolayca hayal edebilirler. Ne kadar iyi izlenim bırakırsa bıraksın, bu yanlışın ortadan kaldırılması zorunludur; çünkü harp gibi çok tehlikeli şeylerde iyi niyetlilikten doğan yanlışlar, yanlışın en kötüsüdür.*” Clausewitz, *Savaş Üzerine*, 30.

⁷⁹ Clausewitz, *Savaş Üzerine*, 34-43.

dayanır. Clausewitz'in yukarıdaki çıkarımlardan hareketle yaptığı ve en çok bilinen/alıntılanan savaş tanımı ise şöyledir: “Savaş, politikanın başka araçlarla devamından başka bir şey değildir.”⁸⁰ Bu kapsamda politika, amacı doğrultusunda savaşı kullanmakta ve amacına ulaştığında ise savaşı sonlandırmaktadır.⁸¹

Clausewitz, savaşın doğasına dair yaptığı felsefi değerlendirmelerin sonucunda savaşı bir bukalemuna benzetir. Bu nedenle, savaş her durumda farklı bir karakter sergileyebilir ve stratejik yaklaşımlar da buna göre sürekli uyarlanmalıdır. Clausewitz'in bu düşüncesi, savaşın karmaşıklığını ve öngörülemezliğini, aynı zamanda savaşan tarafların ona göre uyum sağlama zorunluluğunu ifade etmektedir. Bu benzetmeyle birlikte savaş düşüncesinde önemli bir yere sahip olan ve “Clausewitz Üçlemesi (halk-ordu-hükûmet)” olarak bilinen savaşın üç ana bileşeni, Prusyalı düşünür tarafından kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Clausewitz'e göre, bu üç unsur birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve herhangi birinin ihmal edilmesi, savaşın gerçekçi bir şekilde yönetilmesini imkânsız kılmaktadır. Birini göz ardı etmek, savaş teorisinin bağlamdan kopmasına ve geçersizleşmesine neden olabilecektir. Savaşın etkin bir şekilde yönetilebilmesi için halkın isteği, ordunun stratejileri ve hükûmetin politik yönetimi arasında uyum olmalı, söz konusu üç öge ise birbirini tamamlayarak savaşın tüm yönlerini şekillendirmelidir.⁸²

Savaşın tanımına, unsurlarına ve doğasına yönelik görüşlerini belirten Clausewitz; müteakiben askerî dehanın önemine değinmiş ve savaşın hesaplanamayan bölümü olarak tanımladığı sürtünmeyi⁸³ açıklamıştır. Clausewitz'e göre; geliştirilen savaş teorileri sürtünmeyi göz ardı ettiklerinden, gerçek durum ile sürekli çelişmişlerdir. Ayrıca savaşın sadece geometrik hesaplar üzerine kurulu olduğunu savunan savaş teorileri de benzer şekilde tutarlı bir savaş kavrayışı

⁸⁰ Savaşı politikanın bir aracı olarak tanımlayan Clausewitz, bir ölüm-kalım mücadelesi olan savaşı siyasetçilerin inisiyatifine bırakmak gibi görünse de bu konuda oldukça ihtiyatlıdır. Özdemir, Cantekin, “Carl von Clausewitz: Savaş Üzerine”, 194.

⁸¹ Clausewitz, *Savaş Üzerine*, 44-46.

⁸² Clausewitz, *Savaş Üzerine*, 47-49.

⁸³ Clausewitz'e göre savaşın; kâğıt üzerindeki hesaplamalar ve masa başında hazırlanmış planlardan ayrılan, hesaplanamayan ve tanımlanamayan farklı bir yönü daha vardır. Clausewitz'in “sürtünme” olarak adlandırdığı bu yön ise savaşın karakterine ilişkindir. Clausewitz, *Savaş Üzerine* adlı eserinin “Savaşta Tehlike” adını taşıyan bölümünde tasvir ettiği savaşın görünüşü, ona her zaman hesap dışında kalan, bilinmeyen ve öngörülemeyen bir “sürtünme” alanı kazandırmaktadır. Bu kapsamda sürtünme, savaşın en gerçekçi yüzüdür ve deneyimlenmeden algılanması imkânsızdır. Dolayısıyla teoride işleyen planlar, savaş meydanlarında sürtünmenin engeline takılabilir. Bu nedenle tek çözüm yolu ordunun savaş alışkanlığıdır. Başka bir deyişle, bir komutan ve ordu ne kadar çok savaşa girer ve savaş alanında ne kadar fazla deneyim kazanırsa, sürtünmeye o kadar aşina olmakta ve onun ortaya çıktığı her yeni durumda, daha temkinli ve güçlü kalabilmektedir. Ancak bu aşinalık, yalnızca gerçek savaş deneyimiyle kazanılır. Hiçbir eğitim ya da tatbikat, gerçek savaş deneyiminin kazandıracağı alışkanlığı veremez. Bkz. Clausewitz, *Savaş Üzerine*, 84-93. ⁹⁷ Clausewitz, *Savaş Üzerine*, 105-108. ⁹⁸ Clausewitz, *Savaş Üzerine*, 125.

geliştirememişlerdir.⁹⁷ Bu nedenle, Clausewitz’in bakış açısına göre gerçek bir savaş teorisi, öğretilerden ziyade gözlemlere dayanmalıdır.

Yoğun olarak savaş-politika ilişkisi üzerinde duran Clausewitz, söz konusu ilişkiyi şöyle yorumlamaktadır: “*Politika, savaşın içinde geliştiği bir ana rahmidir. Canlı varlıkların niteliklerinin embriyoda saklı olması gibi savaşın ana hatları da politikanın rahminde saklıdır.*”⁹⁸ Yukarıdaki benzetmeyle Clausewitz, savaşın politikadan “doğduğunu” ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle Clausewitz’e göre savaş, politikanın bir aracı olduğu gibi aynı zamanda onun bir ürünüdür. Savaş ve politika arasındaki bu bağ, Prusyalı düşünürü diğer savaş teorisyenlerinden ayıran en temel nokta olarak belirlemektedir.⁸⁴

Özellikle barış üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Immanuel Kant (1724-1804), savaş konusundaki görüşleri ile de önemli etkiler yaratmıştır. 1795 yılında yayımlanan “*Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme*” adlı eseri, barış ve savaşla ilgili felsefi tartışmaların en çok ele alınan metinlerinden biri olmuştur. Savaşın nedenlerini ve doğasını barış durumu ile ilişkilendirerek ele alan Kant söz konusu eserinde; savaşın önlenmesi ve kalıcı barışın sağlanması için uluslararası düzeyde bir hukuk düzeninin gerekliliğini vurgulamış, devletlerin birbirleriyle barış içinde bir arada yaşamaları için bir dizi ilkeler önermiştir. Bu anlamda Hobbes gibi Kant da insanların birbirlerine karşı doğrudan bir tehdit oluşturabilecek potansiyele sahip olduğunu kabul etmektedir. Her ne kadar iki düşünür de savaş ve toplum arasındaki kurucu ilişkiye değinse de düşünürler arasında savaşın temel prensiplerine ve savaş ile barışın toplumdaki uzantılarına ilişkin önemli ayrışmalar mevcuttur.⁸⁵ Kant, “bir arada yaşayan insanlar arasındaki doğal halin bir barış hali değil, her zaman ilan edilmiş olmasa bile her an patlayabilecek gibi görünen bir savaş hali olduğunu”⁸⁶ belirtir. Farklı bir açıdan değerlendirildiğinde ise Kant’ta “doğa hali hakim olduğu sürece savaşları önlemek mümkün değildir” düşüncesinin hakim olduğu söylenebilir.

⁸⁴ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 53.

⁸⁵ Bilgin, “Savaşı Anlamak İçin Savaş”, 40. bkz. Nick Mansfield, *Theorizing War: From Hobbes to Badiou*, New York: Palgrave Macmillan, 2008, 19-20.

⁸⁶ Immanuel Kant, *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme*, Çev. Nejat Bozkurt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984, 233.

Savaş ile iktidar arasındaki ilişki, Kant'ın üzerinde durduğu önemli esaslardandır. Bu kapsamda, Rousseau gibi Kant'ın bakış açısından da “savaşın ortaya çıkışı ile iktidarın araçsallaştırılması arasında bir bağ kurulması” hususu bir zorunluluk arz etmektedir.⁸⁷

Kant'a göre savaşların yaygınlaşması ve şiddetinin artması, bu savaşlara katılan devletlerin halklarında "barışa karşı olan isteği" güçlendirmiştir.⁸⁸ Böylece, Kant'ın halkın savaşa karar verme yetkisini elinde bulundurduğu bir sistem olarak değerlendirdiği cumhuriyetin, halkın iradesine dayanan bir yönetim biçimi olarak devletin savaş açma yeteneğini sınırlandıracağı söylenebilir. Zira savaşın getireceği yıkım ve kayıpları istemeyen halkın savaşa karşı duruşu, savaşın siyasi olarak imkânsız hale gelmesini sağlayacak; bu yönetim biçimi ise savaşın önlenmesi ve barışın sağlanması yönünde etkili bir yapı haline gelecektir.⁸⁹ Bu doğrultuda; Kant'ın devletlerarası ilişkilerde barışın ön planda tutulması gerektiğine dair söz konusu görüşlerinin, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası organizasyonların kurulmasında etkili olduğu ifade edilebilir.⁹⁰

George Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), modern felsefeyi sentezlemesinin yanı sıra diyalektiği bir felsefe kuramı olarak yeniden temellendirmiş olması ile tanınmış Alman bir filozoftur.⁹¹ Hegel'in diyalektiği, hem felsefi düşüncesinin temelini, hem de savaş hakkındaki görüşlerinin referans noktasını oluşturmuştur.⁹² Hegel eserlerinde savaşı farklı açılardan incelse de *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* adlı eseri, onun savaşa dair düşüncelerinin en ayrıntılı biçimiyle görüldüğü yapıtıdır.⁹³

Hegel, Herakleitos gibi savaşın her şeyin kaynağı ve kralı olduğuna inanır. O, savaşı, devletin güvenliğini ve ulusal çıkarlarını koruyan bir araç olarak görür. Hegel'e göre savaş, devletin varlığını sürdürebilmesi için gerekli bir unsur olup, devletin içsel gelişimi ve uluslararası ilişkilerdeki pozisyonu için de kritik bir rol oynar.⁹⁴ Hegel, savaşın devletlerarası ilişkilerde kaçınılmaz bir olgu olduğunu savunur. Ona göre her bağımsız devlet, mutlak bağımsızlığını

⁸⁷ Hacı Bayram Soy, “Birinci Dünya Savaşı’ndan İkinci Irak Savaşı’na Orta Doğu: Medeniyetler Çatışması mı, Çıkar Mücadelesi mi?”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 41 (2007), 119.

⁸⁸ Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Ankara: Doğubatı Yayınları, 2016, 174.

⁸⁹ Oba, “Savaş ve Barışa Siyasal Felsefe Açısından Bakmak”, 39.

⁹⁰ Oba, “Savaş ve Barışa Siyasal Felsefe Açısından Bakmak”, 40.

⁹¹ Doğan Göçmen, “Hegel, Diyalektik ve Felsefenin Bilimselleşmesi”, *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 27/329 (2021), 4-5.

⁹² Bilgin, “Savaşı Anlamak İçin Savaş”, 41.

⁹³ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 57. Bkz. George Wilhem Friederich Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Çev. Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1991.

⁹⁴ Faruk Yalvaç, *Hegel'in Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dünya Tini, Devlet ve Savaş*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008, 92.

koruma yükümlülüğüne sahiptir; bu, hem devlete ait vazgeçilmez bir hak hem de yerine getirilmesi gereken bir görevdir. Devletler arasındaki barışçıl yollarla çözülemeyen sorunlar, ancak savaş yoluyla çözülebilir; savaş, nihai ve kesin çözüm aracıdır. Hegel de Rousseau gibi savaşı politika ile birlikte ele alır ve onu devletlerarası bir hukuk durumu olarak değerlendirir. Alman filozof, savaşı bir devletin egemenliğinin en önemli unsurlarından biri olarak kabul etmekle kalmaz, aynı zamanda savaşa tarihsel bir anlam da yükler. Savaş, Hegel için aynı zamanda devletlerin tarihsel evrimindeki belirleyici bir faktördür ve yazgının getirdiği bir zorunluluktur.⁹⁵

Hegel'e göre, savaş, toplumların gelişmesi için bir motor işlevi görür ve mevcut durumu yıkarak yeni bir düzenin temellerini atmak suretiyle toplumu değişime zorlar. Bu anlamda, Hegel savaşın yalnızca bir yıkım değil, aynı zamanda bir yenilik ve evrim aracı olduğunu düşünür.⁹⁶

Hegel'in bakış açısına göre savaş yalnızca geçici bir çözüm aracıdır, sonunda barışa ulaşılması ise bir gerekliliktir. Bu kapsamda Savaş Hukuku'nun; sivillerin korunması, savaşın belirli sınırlar içinde kalması ve şiddetin her yönüyle kontrol altına alınması gerektiği gibi ilkeleri içerdiği ifade edilebilir. Savaş, devletlerin varlıklarını ve çıkarlarını korumak için gerek duydukları bir araç dahi olsa; söz konusu durumun etik bakımdan savaşı meşru kılmayacağını belirten Hegel, savaşın sadece akıl yürütmeye dayalı olarak ve devletlerin tarihsel gelişimi açısından gerekli bir olgu olduğunu savunmaktadır. Bu kapsamda devletin savaşı bir savunma aracı olarak kullanması, aklın getirdiği bir zorunluluk olarak değerlendirilebilir. Başka bir ifadeyle, bir devlet için savaş, zorunlu hâle geldiğinde daha akılcı bir seçenek olarak görülmektedir. Hegel'e göre birey, tüm varlığını devlete borçludur ve devletin varlığı bireylerin gerçekliği ve hayatlarının teminatıdır. Bu yüzden, devletin ihtiyaç duyduğu bir durumda savaşmak, hem birey hem de devlet için bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.⁹⁷

Hegel'in düşüncesine göre savaş veya sürekli bir savaş tehditi, toplumun ortak bir amaç etrafında birleşmesine olanak tanımaktadır. Bu anlayış çerçevesinde savaş, birey ile devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen ve aslında yurttaşlığı geri planda bırakan bir olgu haline gelmiştir. Bu düşünsel çerçeveyi takip eden Hegel, bireyin devlete feda edilebileceği fikrini benimsemek suretiyle özellikle II. Dünya Savaşı'nın zeminini oluşturan düşüncelerin

⁹⁵ Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, 258-260.

⁹⁶ Hendrik Gerrit ten Bruggencate, "Hegel's Views on War", *The Philosophical Quarterly*, 1/1 (1950), 58-60

⁹⁷ Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, 259-265. ¹¹³

Bilgin, "Savaşı Anlamak İçin Savaş", 42.

temellerini atmıştır.¹¹³

Napolyon Dönemi askerî harekâtlarını kuramsallaştıran isim olarak tanınan askerî teorisyen Baron Antoine Henri De Jomini (1779-1869),⁹⁸⁹⁹ Clausewitz ile birlikte modern askerî stratejinin kurucularından sayılır. Yaşamı boyunca savaşla ilgili olarak “Büyük Taktik Tezi, Devrim Savaşlarının Eleştirel ve Askerî Tarihi, Büyük Askerî Harekât Tezi ve Napolyon’un Politik ve Askerî Yaşamı” gibi eserler kaleme alan Jomini, başyapıtı olarak görülen “Savaş Sanatının Ana Hatları”¹¹⁵ adlı eserinde savaş düşüncesini ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. Savaşa dair düşünceleri; edindiği deneyimlerden beslendiği kadar, Napolyon’un askerî stratejilerinden de oldukça etkilenmiştir.¹¹⁶

Jomini, Devrim ve Napolyon savaşlarını savaşın temel prensiplerini belirlemek için bir laboratuvar olarak kullanmış;¹⁰⁰ fakat savaşı, geniş bir perspektiften ziyade daha çok birliklerin muharebe sahasındaki pratik uygulamaları açısından ele almıştır. Bu kapsamda, muharebelerin değişmeyen kurallarını tanımlamayı amaçlayan Jomini’nin, günümüzde "Harp Prensipieri" olarak bilinen bazı temel ilkeleri¹⁰¹ geliştirmiş olduğu ifade edilebilir. Muharebeyi akıl yürütme gerektiren bir problem olarak değerlendiren Jomini, sadece doğru düşünmenin zafer için yeterli olmayacağını; bununla birlikte bir yöntem bilgisi olarak değerlendirilebilecek harp prensiplerinin de cesaret ve inisiyatif ile uygulanmasının gerekliliğini vurgulamıştır.¹⁰²

⁹⁸ Koruhan Fayganoğlu, Pınar Fayganoğlu, *Savaş, Hibrit Savaş ve Öğrenen Örgütler*, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2022, 35. İsviçre’de doğan Jomini, iktisat alanında eğitim gördükten sonra bir süre banka memuru olarak çalışmış, müteakiben Fransız Ordusu’na yüzbaşı rütbesiyle katılmıştır. 1799’da binbaşılığa terfi eden Jomini’nin hayatı “Büyük Askerî Operasyonlar Üzerine Layiha” başlığıyla yayınladığı kitabın Mareşal Ney tarafından okunmasıyla değişir. 1805’den itibaren Mareşal Ney’in karargâhında kurmay subay olarak görev alan Jomini, aynı yıl albaylığa terfi eder. 1807’de Fransa ve Rusya arasındaki ittifak sebebiyle Rusya hizmetine giren Jomini, askerî kariyerinin bundan sonraki bölümünde St. Petersburg’un hizmetinde kalmayı tercih eder. 1832’de Rus Harp Akademisi’nin kuruluşunda aktif bir rol oynayan Jomini, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi’nde karargâh subayı, Kırım Harbi’nde ise askerî danışman olarak Çar’a hizmet eder. *Modern Zamanlarda Savaş ve Çatışma*, 10.

⁹⁹ . yüzyıl ortalarında ABD Kara Harp Okulu (West Point)’nun vazgeçilmez kitabı haline gelen Savaş Sanatı, Amerikan İç Savaşı’nda (1861-1865) uygulanan harekât planlarının yapılmasında önemli bir yere sahiptir. Deniz hâkimiyet teorisinin meşhur kuramcısı Alfred Mahan’ın ABD Deniz Harp Akademisi ve ABD Kara Harp Okulu öğretim üyeliği döneminde yaptığı değerlendirmeler ise Jomini’nin eserini strateji literatürünün vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir. *Modern Zamanlarda Savaş ve Çatışma*, 10. ¹¹⁶ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 63-66.

¹⁰⁰ Jomini, Fransız ve Rus Ordusu’ndaki profesyonel askerî kariyeri süresince edindiği tecrübeleri, özellikle de Napolyon Dönemi ve Aydınlanma Çağı’nın etkileri ile alana oldukça önemli katkılar sağlamıştır. Uğur Güngör, Antoine Henri De Jomini: Savaş Sanatının Ana Hatları, *Askerî Stratejinin Temelleri (Kuramcılar)*, Ed. Emrah Özdemir ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Kronik Kitap, 2024, 209.

¹⁰¹ Harp Prensipieri; hedef, taarruz, sıklet merkezi, kuvvet tasarrufu, manevra ve baskın gibi kavramlardan meydana gelmektedir.

¹⁰² *Modern Zamanlarda Savaş ve Çatışma*, 10-11.

Savaşı bir sanat olarak niteleyen Jomini, politik kanadı ise “diplomasi” olarak adlandırmıştır. Jomini bu konuda, savaşların sadece diplomasinin isteğiyle başlayıp bitebileceği tezini savunmaktadır. Jomini'ye göre, devletler diplomasi aracılığıyla çeşitli nedenler öne sürerek savaş açabilirler. Bir savaş, hakların geri alınması ya da korunması amacıyla, ya da ulusal çıkarların savunulması doğrultusunda gerçekleştirilebilir. Başka bir deyişle, devletler, savaşın meşrulaştırılması için farklı gerekçeler kullanarak askerî eylemlere başvurabilirler. Bu sebepler, bazen uluslararası hukukun ihlali, bazen de stratejik avantajlar elde etme amacı taşıyabilir. Ayrıca, Jomini göre savaşın sebeplerinin yanı sıra türleri de çok çeşitlidir. Jomini, “saldırı savaşları, savunma savaşları, ittifak savaşları, fetih ya da müdahale savaşları, inanç savaşları, iç savaşlar, din savaşları ve ulusal savaşlar” gibi birçok farklı savaş çeşidinin olduğunu dile getirmektedir. Devletler, savaşın gerekçesine bağlı olarak belirli bir türde savaş açmakta, ancak bu savaşlar generaller tarafından yönetilmektedir. Generaller, savaşın seyrini etkileyen stratejiler geliştirerek galibiyet için mücadele ederler. Bu durumda, bir devletin savaş kazanma olasılığı, benimsenen stratejinin etkinliğine dayanmaktadır. Jomini'nin görüşüne göre, uygun bir strateji her daim arzulanan zaferi elde etmeyi sağlayacaktır.¹⁰³

İstihbarat konusu da Jomini'nin savaş düşüncesinde önemli bir yere sahiptir. “Düşmanın zayıf noktaları, sistemi, taktikleri, görev dağılımı, teçhizatları ve ekonomik kaynakları” hakkında önceden bilgi sahibi olunmalı, uygulanacak stratejiler ise bu bilgiler ışığında oluşturulmalıdır. Bu unsurların yanı sıra “düşman devletin halkıyla ordusu arasındaki ilişki, politik karar sahiplerinin yetenekleri, üst düzey generallerin yatkın olduğu savaş sistemleri ve düşman ülkenin coğrafyası” gibi hususlar da stratejiye yön verecek bilgiler arasında yer alır almaktadır. Bu bağlamda Jomini'ye göre istihbarat, zaferin elde edilmesi için atılması gereken ilk adımdır. İkinci aşama ise ordunun liderlerinin askerî becerileridir. Jomini, ideal bir komutan olarak Napolyon'u örnek göstererek, onun askerî dehasının askerleri üzerinde olumlu bir etki yarattığını belirtmektedir. Jomini, ordunun her zaman savaşa hazır olması gerektiğini ve barış dönemlerinde bile savaş için hazırlanılması gerektiğini savunmaktadır. Jomini, genel olarak stratejinin önemi üzerinde durmakta ve savaşı politikadan bağımsız bir olgu olarak değerlendirmektedir. Bu bakış açısı ise savaşı; “hesaplamalara ve haritalara indirgeyen,

¹⁰³ Bkz. Antoine-Henri Jomini, *Savaş Sanatı: Prensipler/Ana Hatlar*, Çev. A. Tuncer Büyükonat, İstanbul: Doruk Yayınları, 2013, 20-39.

saldırıyı savunmaya yeğleyen ve en iyi zaferin en kısa sürede gelen zafer olduğu anlayışının benimsendiği” bir durum haline getirmektedir.¹⁰⁴

Jomini'ye göre savaş, akıl temelli bir faaliyet olup, ancak stratejik bir üstünlük sağlandığında kazanılabilir. Bu stratejinin nitelikli, hızlı ve etkili olması gerektiği gibi, aynı zamanda belli bir düzeyde "aldatma" unsurlarını da barındırması gerekir. Jomini, savaşın esas amacının düşmanın ordusunu yok etmek değil, onun topraklarını ele geçirmek olduğunu ileri sürmektedir. Burada da Jomini örnek olarak yine Napolyon'un askerî dehasını göstermektedir. Jomini aynı zamanda, zafer için geliştirilecek stratejilerin eksiksiz olması için, savaş yürütecek generallerin askerî tarih bilgisi konusunda yetkin olmalarını ve tarihteki savaşları irdeliyerek kendi stratejilerini bu yönde oluşturmalarını da önermektedir.¹⁰⁵

İki Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş'ın yaşandığı 20. yüzyılda savaş olgusu, çok boyutlu ve disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmaya başlamıştır. Savaşa ilişkin geleneksel bakış açısı değişmiş; tarih, felsefe ve siyaset biliminin yanı sıra psikoloji, antropoloji, biyoloji ve ekonomi gibi diğer disiplinler tarafından da savaş olgusu üzerinde çalışılmalar yapılmıştır.¹²³

Politik realizmin 20. yüzyıldaki en önemli temsilcileri arasında gösterilen Alman hukukçu Carl Schmitt sadece hukuk ve politikayla değil, aynı zamanda savaş, devlet, egemenlik ve tarih gibi birçok kavramla ilgili kapsamlı çalışmaları ile tanınmıştır.¹²⁴

Schmitt, savaşın bağımsız bir olgu olarak ele alınması gerektiğini savunmakta ve “savaşı bir dünya” fikrini apolitik bir yaklaşım olarak nitelendirmektedir. Ona göre savaş, politikanın ayrılmaz bir parçasıdır ve bu yüzden yaşamla iç içe geçmiştir. Bu anlayışla Schmitt, savaşın doğasına dair düşüncelerini Rousseau ve Clausewitz'in düşünsel çerçevesi içinde konumlandırmaktadır.¹⁰⁶

Schmitt'in görüşüne göre, klasik dönemin sona ermesiyle birlikte 20. yüzyıl, tanımlar üzerinde kapsamlı tartışmaların hâkim olduğu bir döneme dönüşmüştür. Bu süreçte, birçok politik sorunun çözüm beklemesi dikkat çekmektedir. Savaş ise, bu yeni dönemde kavramsal anlamda yeniden ele alınan modern bir mesele olarak öne çıkmaktadır. Schmitt, bu bağlamda yeni bir

¹⁰⁴ Jomini, *Savaş Sanatı: Prensipler/Ana Hatlar*, 42-46, 69-74.

¹⁰⁵ Jomini, *Savaş Sanatı: Prensipler/Ana Hatlar*, 219-226, 278 ¹²³ Bilgin, “Savaşı Anlamak İçin Savaş”, 43. Bkz. John Mueller, “*War Has Almost Ceased to Exist: An Assessment*”, *Political Science Quarterly*, 124/2 (2009), 302-303. ¹²⁴ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 71.

¹⁰⁶ M. Ertan Kardeş, *Schmitt'le Birlikte Schmitt'e Karşı: Politik Felsefe Açısından Carl Schmitt ve Düşüncesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, 78-79.

"dost-düşman ayrımı" önererek düşmanın tanımını güncellemeyi hedefler. Onun savaş düşüncesinde düşman kavramı, "bireysel" ve "politik" olmak üzere iki farklı düzlemde incelenmektedir.¹⁰⁷

Schmitt'e göre, bir devletin egemenliğinin en belirgin göstergesi, bir düşmanı belirleyebilme yetkisine sahip olmasıdır. Bu bağlamda, Clausewitz'in savaş kavramıyla ilgili olarak yaptığı tanıma atıfta bulunarak, savaşın "politikanın başka araçlarla sürdürülmesi" şeklindeki ifadesinin sıklıkla yanlış anlaşıldığını belirtir. Schmitt, Clausewitz'in savaşın politikadan türediğini ve bu nedenle savaşın yalnızca politikanın bir uzantısı değil, aynı zamanda onun bir ürünü olduğunu da vurguladığını hatırlatır. Şuna dikkat çeker ki, politika var olduğu sürece devletler arasında dostluklar ve düşmanlıklar da kaçınılmazdır; yani bir devletin düşman tayin etmemesi, diğer devletler tarafından düşman olarak ilan edilmeyeceği anlamına gelmez. Devlet, varlığının devamlılığını sağlamak için politik süreçler içerisinde bir düşman belirlemek ve bu düşmanla yüzleşmek zorundadır.¹²⁷

Schmitt'in savaş düşüncesinde karar verme süreci, politik birliğin temelini oluşturur. Devlet, bu kararları alan politik birlikten doğar ve halkının güvenliğini sağlamak amacıyla düşman belirleme yetkisine sahiptir. Aynı zamanda, devletin halk üzerindeki çeşitli hakları da bulunmaktadır. Savaş anında, devlet, bireylerden, kendi mükellefiyetleri dahil, her türlü kaynağı talep edebilir ve onları asker olarak cepheye gönderebilir.¹²⁸ Schmitt, savaş ile halk arasındaki ilişkiyi şöyle değerlendirir: *"Dost-düşman ayrımı ortadan kalkarsa, siyasal yaşam da ortadan kalkar. Siyaseten var olan hiçbir halk, bu türden yemin dolu beyanlarla kaderini tayin eden dost-düşman ayrımından kaçınamaz. Eğer halkın bir kısmı artık hiçbir düşman tanımadığını ilan ederse, duruma göre, bu halk kesimi düşman safına geçmiş ve ona yardım ediyor demektir. Ama bu hâlde bile dost-düşman ayrımı ortadan kalkmış değildir. Eğer bir devletin yurttaşları kişisel düşmanları olmadığını iddia ediyorsa, bu iddianın sorumlulukla hiçbir ilgisi yoktur, çünkü bireyin siyasal düşmanı olamaz. Bu iddiayı dile getirenlerin söylemek istedikleri şey olsa olsa, varlık olarak bir parçası oldukları siyasal bütünden uzaklaşmak ve yalnızca bir birey olarak yaşamak istedikleri olabilir."*¹⁰⁸

Schmitt'in savaş düşüncesinde liberalizmin eleştirisi önemli bir rol oynamaktadır. Schmitt, liberallerin savaş ile politika arasındaki bağlantıya dair taşıdıkları belirsizlikten rahatsızlık

¹⁰⁷ Ertan Kardeş, *Schmitt'le Birlikte Schmitt'e Karşı*, 44-46. ¹²⁷

Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 73 ¹²⁸

Ertan Kardeş, *Schmitt'le Birlikte Schmitt'e Karşı*, 52.

¹⁰⁸ Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, Çev. Ece Göztepe, İstanbul: Metis Yayınları, 2006, 40.

duymaktadır. Politik-realist bir perspektife sahip olan Schmitt, politik karar verme özgürlüğünü devletin egemenlik göstergelerinden biri olarak değerlendirmekte ve dostdüşman ayrımını bu özgürlük bağlamında ele almaktadır. Schmitt'in savaş düşüncesi içerisinde “*sadece gerçek bir olasılık olarak insanlardan oluşan bir bütün karşısında mücadele eden benzer bir bütün*”¹⁰⁹ şeklinde yapılan düşman tanımlaması da bunu kanıtlar niteliktedir.¹¹⁰

Yaşamı boyunca savaş kavrayışları etrafında düşünceler geliştiren Fransız sosyolog ve düşünür Raymond Aron, genel düşünce yapısı itibarıyla klasik bir liberal olarak kabul edilse de, savaş konusunu ele aldığı eserlerinde liberalizmin geleneksel argümanlarını eleştirmektedir. Bu yaklaşımı, hem çağdaş savaş anlayışlarına dair yeni bir tartışma zemini oluşturmakta hem de liberalizmi politik-realizm ile tanıştırmaktadır. Aron, özellikle Clausewitz üzerine yaptığı çalışmalar ve 1962’de yazdığı “Devletler Arasında Barış ve Savaş” adlı eserinde, Clausewitz’den ilham alarak teorik tahlil vasıtasıyla nükleer tehdit altındaki uluslararası sistemi analiz etmektedir.¹¹¹ Bu kapsamda, Aron tarafından savaş-felsefe ilişkisine yapılan en önemli katkı, “barışçıl savaş” düşüncesidir. Fransız düşünürün söz konusu eserinde ele aldığı bu düşünce, savaşın çağdaş politik dünya içerisindeki konumunu açıklamaktadır.¹¹²

Aron'un savaş felsefesi içinde öne çıkan iki ana tartışma, dünya genelinde patlak veren nükleer savaşlar ile devrimci ve ulusal kurtuluş savaşlarıdır.¹³⁴ Aron, bu iki tartışmadan hareketle, savaşın tıpkı barış gibi mutlak bir yapıdan yoksun olduğunu ve her ikisinin de politikanın bilinçli bir ürünü olduğunu ileri sürmektedir. Liberal bir düşünür için oldukça radikal bir görüş sergileyen Fransız düşünür, bu bakışıyla barışın, savaşan aktörler tarafından oluşturulan yapay bir durum olduğunu da kabul etmektedir.¹¹³

Aron'a göre, savaş artık eski sınırlarının ötesinde, tüm dünyayı tehdit eden bir olgu haline gelmiştir. Bu nedenle, dönemin savaş anlayışını ancak kapsamlı bir barış perspektifi içinde ele almak mümkündür. Bu durum, savaşın Rousseau'nun tanımladığı şekilde “devletler arasındaki bir siyasi etkinlik” olmasının ötesine geçtiğini ve belirsiz özneler arasında, yaşama dair her

¹⁰⁹ Schmitt, *Siyasal Kavramı*, 49.

¹¹⁰ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 74.

¹¹¹ Oba, “Savaş ve Barışa Siyasal Felsefe Açısından Bakmak”, 46.

¹¹² Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl Von Clausewitz*, 76-77. Bkz. Raymond Aron, *Peace and War: A Theory of International Relations*, Haz. D. J. Mahoney, B. C. Anderson, Londra: Routledge, 2017. ¹³⁴ M. Ertan Kardeş, *Yönsüzleşmiş Savaşlar: Politik Felsefenin Bir Sınır Meselesi Olarak Savaşa Dair*, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019, 149.

¹¹³ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 76.

mekânda sürdüğünü ortaya koymaktadır. Aron, bu yeni sorunsala dair fikirlerini Clausewitz'in görüşlerine dayandırarak geliştirir. Ona göre, çağın savaşları taraf, mekân ve amaca dair yoksulluk içermektedir; bu da onları yaygın ve sınırsız kılmaktadır. Aron'un savaş anlayışı, Clausewitz'in "savaş, niteliği değişse de doğası aynı kalan bir bukalemundur" tanımını merkezine alsa da, ondan farklı olarak savaşı devletlerarası Politik bir eylem olarak değil, tüm gezegeni tehdit eden nükleer bir risk olarak değerlendirmektedir.¹¹⁴

Aron'un savaş anlayışına göre devletler kendi çıkarlarını korumak veya yeni çıkarlar elde etmek amacıyla savaşmayı seçmektedir. Barış da savaş gibi söz konusu politik çıkarlar etrafında şekillenmektedir. Bu kapsamda, savaş ve barışın aynı temel üzerine oturması, devletlerin bu ikisi arasında bir tercih yapabilme kapasitesine sahip olduklarını göstermektedir. Hiçbir devlet barışla koruyabileceği ya da kazanabileceği politik menfaatler için savaşıma yoluna gitmez; zira savaş, barışla elde edilemeyecek çıkarları elde etmenin bir yoludur. Ancak Aron'a göre modern savaşların doğası; yaygın ve sınırsız bir biçim alarak, tarafsız, mekânsız ve amaçsız hale gelmesi dolayısıyla kesin bir kazananın çıkmasının imkânsız olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, nükleer silahlar gibi tehditler barındıran söz konusu yaklaşımın öngörülemez ilerleyişi, dünya genelinde artan bir tehdit oluşturmaktadır.¹¹⁵

20. yüzyılda ayrıca, ampirik verilerle sosyal olayların incelenmesi yaklaşımına yönelik çalışmalar savaş alanında da yer bulmaya başlamıştır.¹¹⁶ Bu konuda özellikle James Fry Richardson ve Quincy Wright'ın çalışmaları dikkate değerdir. Wright ve Richardson, savaşların karar vericilerin ve politika yapıcılarının kararlarının uzun vadeli sonuçlarını öngörememesinden kaynaklandığına inanmışlardır.¹¹⁷ Bu nedenle, savaş sorununa çözüm bulmak için gerekli unsurlardan birinin bu konuya ilişkin kapsamlı bir veri tabanı geliştirilmesi olduğunu savunmuşlardır. Savaş çalışmalarında istatistiksel verilerin ve matematiksel modellerin kullanılmasına öncülük eden isimlerden biri olan Richardson, savaşın nedenlerine dair ilk önemli çalışmasını 1917 yılında, I. Dünya Savaşı sırasında bir yardım kuruluğu için hazırlamıştır. Bu çalışma, 1919'da "The Mathematical Psychology of War" adıyla yayımlanmıştır. Bununla birlikte, Richardson'un savaş çalışmalarına olan en önemli katkısı, ölümünden sonra 1960 yılında yayımlanan "Arms and Insecurity" ve "Statistics of Deadly

¹¹⁴ Aron, *Peace and War*, 22.

¹¹⁵ Alpyürür, *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz*, 77.

¹¹⁶ Bilgin, "Savaşı Anlamak İçin Savaş", 44. Bkz. P.F. Diehl, *The Scourge of War: New Extentions on Old Problem*, Michigan: The University of Michigan Press, 2004, 222.

¹¹⁷ Mustafa Aydın, *Barış Çalışmaları ve Çatışmaların Çözümü*, Ankara: ASAM Yayınları, 2001, 31.

Quarrels”¹¹⁸ adlı eserlerinde görülmektedir. Wright ise 1926-1942 yılları arasında, Şikago Üniversitesi'nden bir grup araştırmacıyla birlikte savaşa dair farklı disiplinlerde yapılan çalışmaları incelemek üzere bir proje başlatmıştır. Bu proje kapsamında, 1482-1940 yılları arasındaki 278 savaşın analizine yönelik olarak 40 tez ve 10 kitap çalışması derlenmiş ve 1942 yılında “A Study of War” adı altında yayımlanmıştır. Wright, bu çalışmayla savaşın doğasına dair temellerin belirlenmesini ve savaşın nedenlerine dair modellerin geliştirilmesini amaçlamıştır. Alanında bir mihenk taşı olarak kabul edilen ve günümüzde hâlâ birçok araştırmada atıf yapılan bu projenin etkileri uzun yıllar boyunca sürmüştür.¹¹⁹

II. Dünya Savaşı'nın ardından savaşın nedenleri ve tanımlanması konusunun daha derinlemesine ele alınması gerektiği fikri, modern koşullar altında çok boyutlu bir tartışmayı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, realizm perspektifi de savaşın incelenmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1954 yılında Kenneth Waltz, "The Man, The State and War" adlı eserinde savaşın nedenlerini realist bir bakış açısıyla ele almış ve o dönemde gelişmekte olan uluslararası ilişkiler disiplini ile savaş arasındaki ilişkiyi yeniden şekillendirmiştir.¹²⁰ Sonraki yıllarda Hans J. Morgenthau, "Politics Among Nations" (1960) ve Robert Gilpin, "War and Change in World Politics" (1981) gibi eserlerde savaş olgusunu incelemişler, fakat o dönemde Waltz'un ortaya koyduğu kadar kapsamlı bir savaş tanımı geliştirememişler ve savaşa dair yaklaşımlarını daha sınırlı bir çerçevede bırakmışlardır.¹²¹

Bu dönemde sayısal verilere dayalı analizlerin yanı sıra, savaş ile devletlerin kapasiteleri arasında ilişki kurarak tarihsel analiz metotları ile savaşları açıklamaya çalışan pek çok teori de ortaya atılmıştır. "John Stoessinger'in Why Nations Go to War (1974) ve Michael Howard'ın The Causes of War (1983) adlı eserleri, belirli tarihsel olaylardan yola çıkarak savaşın sebeplerine dair analizler yapmayı amaçlamıştır. Benzer bir yaklaşımı benimseyen Jack Levy ise Alliance Formation and War Behaviour (1971) adlı çalışmasında, 1495-1975 yılları arasındaki savaşları inceleyerek ittifaklar ile savaşlar arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Levy, realistlerin ittifakların güç dengesi sayesinde savaşları önlediği savına karşı çıkarak alanda

¹¹⁸ Richardson, ölümünden sonra yayınlanan “Arms and Insecurity” (1960) adlı eserinde birtakım örnek olaylardan elde ettiği verilerle silahlanma yarışı konusunda bazı hipotezler ortaya koymuş, “Statistics of Deadly Quarrels” (1960) adlı eserinde ise 1820-1949 yılları arasındaki savaş ve silahlı çatışma ile ilgili veriler toplayarak hipotezler oluşturmuştur. Bilgin, “Savaşı Anlamak İçin Savaş”, 44.

¹¹⁹ Bilgin, “Savaşı Anlamak İçin Savaş”, 44.

¹²⁰ Bilgin, “Savaşı Anlamak İçin Savaş”, 45. Bkz. Kenneth Waltz, *The Man, The State and War*, New York: Columbia University Press, 2001.

¹²¹ Bilgin, “Savaşı Anlamak İçin Savaş”, 45.

geniş yankı uyandıran tartışmalar başlatmıştır. Bu eserler, davranışsalcılar ile realistlerin yöntemlerinin birlikte kullanılmaya çalışılması nedeniyle önemli bir akademik tartışma alanı yaratmıştır."¹²²

Soğuk Savaş'ın sonuna yaklaşırken, 1989 yılında William S. Lind, Keith Nightengale, John F. Schmitt, Joseph W. Sutton ve Gary I. Wilson tarafından yayımlanan *The Changing Face of War: Into the Fourth Generation* başlıklı makale, savaş çalışmaları alanındaki değişimin habercisi olarak kabul görmüştür. Çalışma, savaş alanında yaşanan dönüşümleri dönemlere ayırarak incelemiş ve savaş olgusunun, devlet merkezli ve ideolojik yaklaşımlardan uzaklaşarak değiştiğini ortaya koyması bakımından önem kazanmıştır. Lind ve diğerleri, 1648'den itibaren savaşları dört nesil olarak sınıflandırmış ve günümüz savaşlarını dördüncü nesil olarak tanımlamışlardır. Bu yeni savaş neslinde, önceki teknik ve taktikler hâlâ kullanılırken, savaş alanında sivil-asker ayrımının kalktığı, barış ile savaş arasındaki sınırın belirsizleştiği, devletlere karşı devlet dışı aktörlerin yer aldığı ve gerilla tarzı harekâtın yeniden şekillendirildiği yeni bir modelin ortaya çıktığı ifade edilmektedir.¹²³ Söz konusu çalışma, 1990'larda başlayıp günümüze kadar süren tartışmalara öncülük etmiştir. İlerleyen yıllarda, Thomas Hammes'in "The Evolution of War: The Fourth Generation" (1994) ve "The Sling and The Stone: On War in the 21st Century" (2004) ile William Lind'in "Understanding Fourth Generation War" (2004) adlı çalışmaları dördüncü nesil savaş kavramını şekillendiren temel eserler arasında yer almıştır.¹⁴⁶

Literatürde genel olarak dört dönem/nesil olarak incelenen savaşın dördüncü neslinin en gelişmiş ve karmaşık türü olan hibrit (karma) savaş ise en genel ifadeyle "askerî ve askerî olmayan araçların kombinasyonu suretiyle siyasi hedeflere ulaşmak için yürütülen bir yöntem" olarak nitelendirilebilir. Bu kapsamda, günümüz savaş anlayışının melezleşmiş, savaş ve barış dönemleri arasındaki ayrımın ise bulanıklaşmış olduğu söylenebilir.

Hibrit savaş ile ilgili genel olarak "gerilla harbi, vur-kaç taktikleri, savaşta yürütülen algı operasyonları, düşük yoğunluklu çatışma ile birlikte geleneksel savaş yöntemlerinin bir arada kullanılması" şeklinde bir tasnif yapılacak olursa, geçmişte çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Bu örnekler değerlendirildiğinde; hibrit savaş kavramının 2000'li yılların başında

¹²² Bilgin, "Savaşı Anlamak İçin Savaş", 46.

¹²³ Bkz. William S. Lind, Keith Nightengale, John F. Schmitt, Joseph W. Sutton ve Gary I. Wilson, "The Changing Face of War: Into the Fourth Generation", *Marine Corps Gazette*, 1989, 22-26. ¹⁴⁶ Bilgin, "Savaşı Anlamak İçin Savaş", 46-47.

ortaya konmuş yeni bir olgu olmasına rağmen, bu savaş türünün Antik Çağ'dan günümüze kadar uzanan savaş tarihinde yer aldığı ifade edilebilir. Rusya'nın Afganistan Müdahalesi (1979), İsrail - Lübnan Savaşı (1982), İsrail - Lübnan Savaşı (2006), Rusya'nın Doğu Ukrayna ve Kırım Müdahaleleri (2014-2015) ise yakın dönem hibrit savaş örnekleri olarak ifade edilebilir.

Önsöz'de de belirtildiği üzere Türklerin geçmişte yürüttüğü askerî harekâtların neredeyse hiçbirinin dünya harp tarihi literatüründe yer almadığı görülmektedir. Millî Mücadele özelinde bakıldığında, Kuvayımillîye unsurlarının yürüttüğü gayri nizami harp faaliyetlerinin de literatürde yer almadığı aşıkardır. Bu konuda araştırma ve çalışmaları bulunan akademisyenlerin “Türkler tarafından icra edilen gayrinizami harp faaliyetlerinin yeterince incelenmediği, gerekli derslerin çıkarılarak yazılı bir doktrin haline getirilemediği ve bu nedenle de Türk Milleti'nin verdiği mücadelenin dünya gayrinizami harp literatüründe hak ettiği temsili bulamadığı” yönünde eleştirileri olmuştur. Bu kapsamda ise bu konuya yönelik daha ayrıntılı akademik çalışmalar yapılmaya başlanmış, gayri nizami harbi doktrinize etmeye yönelik çabalar ise artış göstermiştir.

Hibrit savaş açısından da durum benzerdir. Literatürde Antik Çağ'dan itibaren birçok savaş hibrit savaş olarak kabul edilmesine rağmen; askerî ve askerî olmayan yönleri ile bütüncül açıdan değerlendirildiğinde, Millî Mücadele'nin de bir hibrit savaş örneği olabileceği ile ilgili bir kabullenme mevcut değildir. Diğer yönden, konuya “savaşların sınıflandırılması” açısından bakıldığında ise bu konudaki genel eğilimin, “savaşın baskın özelliğine göre” tanımlanması yönünde olduğu görülmektedir. Fakat bir savaşın nadiren “tek özellik” taşıyabileceği dikkate alındığında, savaşların birden fazla özelliğe sahip olmalarının son derece yaygın olacağı aşıkardır. Bu kapsamda, Millî Mücadele'nin yapısı ile ilgili yapılan değerlendirmeler incelendiğinde; Millî Mücadele'nin bir topyekûn harp örneği olduğu yönünde yapılan değerlendirmelerin ekseriyette olduğu görülmektedir. Ayrıca Millî Mücadele'nin bir ölüm-kalım veya bağımsızlık savaşı olduğu yönünde de görüşler mevcuttur.

Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı bu çalışmada, Millî Mücadele'ye farklı bir bakış açısından yaklaşarak, hibrit savaş perspektifinde Millî Mücadele'nin değerlendirilmesine gayret sarf edilmiştir. Bu bakış açısıyla, Millî Mücadele'nin çok yönlü ve bütüncül bir şekilde ele alınması amaçlanmıştır.

Bu bağlamda baktığımızda; Millî Mücadele döneminde düzenli ve düzenli olmayan kuvvetlerin yürüttüğü askerî mücadelenin yanı sıra; bilgi harekâtı, istihbarat, halk desteği, diplomatik faaliyetler gibi askerî olmayan unsurların da kullanılması suretiyle söz konusu dönem için geçerli olan hibrit savaş bileşenlerinin kullanılmış olduğu ve mücadelenin bu kapsamda yürütüldüğü görülmektedir. Burada dikkat çeken en önemli husus ise bu hibrit uygulamaların tamamının mecburiyetten doğmuş olması ve özgünlüğü nedeniyle uygulanan tekniklerin “Türk Tipi Hibrit Savaş Örneği” olarak adlandırılabileceğidir. Bu doğrultuda ortaya konulmuş olan hibrit uygulamaların tespit edilmesi ve mücadelenin başarıya ulaşmasında sağladığı çarpan etkisinin ortaya çıkartılması ana gaye olarak belirlenmiştir.

Ortaya konan çalışmanın temel amacı; yukarıda da ifade edildiği üzere, birçok hibrit savaş uygulamasını içeren Türk Millî Mücadelesi’ni farklı bir bakış açısıyla analiz etmektir. Böylece araştırmanın hedefi doğrultusunda elde edilen bulguların ve analizlerin sonuca yansımaları ile alana sağlanacak katkı doğrultusunda geleceğe ışık tutması amacına hizmet edilmiş olacaktır. Çalışmada 1918 - 1922 yılları arasında cephede ve cephe gerisinde yürütülen faaliyetlerin Hibrit Savaş’ın temel özellikleri ve Hibrit Savaş Doktrini bileşenleri açısından karşılaştırmalı olarak ortaya konulmasının, Türk Millî Mücadelesi’nin tüm yönleriyle anlaşılmasına ve içselleştirilmesine de katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

“Hibrit (Karma) Savaş Perspektifinde Türk Millî Mücadelesi (1918 - 1922)” başlığını taşıyan çalışmayla; Türk Millî Mücadelesi’nin yürütüldüğü yüzyılda yer bulan hibrit faaliyetler ile Türk tipi uygulamaları kuramsal çerçevede değerlendirebilmek, çalışmada yer alan hibrit savaş doktrini kapsamında yer alan bileşenlerin savaştaki işlevlerinin yanı sıra psikolojik, sosyolojik, anlambilimsel ve sosyopolitik¹²⁴ boyutlarıyla değerlendirmesi amaçlanmıştır.

Bununla birlikte, Türk Millî Mücadelesi’ne bağlı incelemelerde askerî bilimlere başta olmak üzere ilişki içerisinde bulunulabilecek bilim dalları, savaş teorileri ve bu alanlardaki uygulamalar sonucunda elde edilen verileri kullanarak disiplinlerarası bir çalışma yapılmaya çalışılmıştır.

Yapılan literatür araştırmasında, hibrit savaşa yönelik yürütülen tez çalışmaları içerisinde Türk Harp Tarihi’ni konu alan herhangi bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Bu tespitten hareketle, bünyesinde birçok hibrit uygulama barındıran Millî Mücadele’nin incelenmesine karar

¹²⁴ Siyasi inançları, sosyal sınıfları vb. ile ilgili insan grupları arasındaki farklılıkları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır.

verilmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmanın, konu ile ilgili olarak alanda yapılan ilk çalışma olması nedeniyle büyük bir önem arz ettiği ifade edilebilir.

Hibrit savaş perspektifinde Milli Mücadele'nin değerlendirilmesi suretiyle yürütülen mücadelenin kavramsallaştırılmaya çalışılması; hem geçmişe sistematik bir bakış açısı getirmesi, hem de gelecekte vuku bulabilecek hareketlara ışık tutması ve karar almayı kolaylaştırıcı etki yapması açısından fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Ayrıca, tez çalışmasında literatürde ilk defa Millî Mücadele'nin hibrit bakış açısıyla incelenmeye çalışılmış olmasının, gelecekte konu ile ilgili çalışma yapacak araştırmacılara rehberlik edeceği ve Millî Mücadele'nin benzer yaklaşımla cepheler özelinde de ele alınmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Çalışmada incelenen ve istifade edilen kaynaklar açısından bir değerlendirme yapıldığında, aşağıdaki sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir:

Öncelikle uluslararası literatür incelendiğinde, hibrit savaş ile ilgili birçok akademik çalışma, kitap ve makale yayınlandığını görmek mümkündür. İlk akademik çalışmalardan biri, ABD Deniz Kuvvetlerinde görevli bir subay olan Robert G. Walker tarafından hazırlanan “Birleşik Devletler Deniz Piyadeleri ve Özel Operasyonlar” başlıklı yüksek lisans tezidir. Walker'ın 1998 yılında yayınlanan çalışmasında; hem konvansiyonel hem de konvansiyonel olmayan savaş alanlarında operasyonlar yürütebilen hibrit bir kuvvet olarak adlandırdığı Birleşik Devletler Deniz Piyadeleri özelinde hibrit savaş tanımlamaya çalışmıştır.

Diğer bir akademik çalışma ABD Deniz Piyade Birliğinde subay olan William J. Nemeth tarafından 2002 yılında hazırlanan “Gelecek Savaşlar ve Çeçenistan: Hibrit Savaş İçin Bir Vaka Çalışması” isimli yüksek lisans tezidir. Nemeth söz konusu tez çalışmasında; Çeçen direnişçilerin “modern teknolojiyi ve modern mobilizasyon yöntemlerini” eş zamanlı olarak kullanmak suretiyle oldukça etkili bir performans sergilediğini belirtmiştir. Hibrit savaş modelini gerilla savaşının çağdaş bir biçimi olarak niteleyen Nemeth, tezinde analiz ettiği Çeçen direnişinin hibrit savaş için bir model olacağını ve hibrit savaşın 21'inci yüzyılda giderek yaygınlaşacağını öne sürmüştür.

Daha sonradan ABD Savunma Bakanı olan General James Mattis ve Yarbay Frank G. Hoffman'ın 2005 yılında yayınlanan “Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars” başlıklı makalesi, özellikle Afganistan ve Irak işgalleri sonrası yaşanan gelişmeler sonrası tehdidi yeniden tanımlamak ve yeni tedbirler geliştirmek zorunluluğu hisseden ABD'nin, hibrit savaş

kendi perspektifinden tanımlaması bakımından önemlidir. 2007 yılına gelindiğinde ise Hoffman; “21. Yüzyılda Çatışma: Hibrit Savaş’ın Yükselişi” isimli çalışmasında yaptığı kapsamlı analizlerle hibrit savaşın kavramsal çerçevesini çizmiştir. Hofman çalışmasında, “hibrit bir tehdidin klasik örneği” olarak nitelediği 2006 yılında yaşanan Lübnan Savaşı’nı incelemiştir.

Diğer akademik çalışmalar ise Thomas Bjerregaard tarafından 2012 yılında hazırlanan “Hybrid Warfare: A Military Revolution or Revolution in Military Affairs” isimli yüksek lisans tezi ile Stephen M. Dayspring tarafından ABD Deniz Kuvvetleri İhtisas Okulu’nda 2015 yılında yapılan “Toward A Theory of Hybrid Warfare: The Russian Conduct of War During Peace” isimli yüksek lisans tezidir. Ayrıca konu ile ilgili olarak ABD, İngiltere ve Rusya’da birçok makale ve eser yayınlanmıştır.

Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanı incelendiğinde ise 2018 yılından günümüze “hibrit savaş” konusunda hazırlanmış birçok yüksek lisans ve doktora tezinin mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Gaffar Türkoğlu’nun 2018 yılında hazırladığı “Hibrit Savaşlar ve Suriye Örneği” isimli yüksek lisans tezi; Erdem Ekmekçioğlu’nun 2018 yılında hazırladığı “Hibrit Savaş Doktrininin Uygulama Esasları Çerçevesinde Suriye Örneği” isimli yüksek lisans tezi, Çetin Yoldaş’ın 2019 yılında hazırladığı “Yeni Savaşlarda İstihbarat Teşkilatlarının Rolü: Hibrit Savaş Örneği” isimli yüksek lisans tezi, Hasan Arslan’ın 2019 yılında hazırladığı “Hibrit Savaş: 2014 Yılı Rusya’nın Ukrayna Müdahalesi” isimli yüksek lisans tezi ve Gökhan Cin’in 2019 yılında hazırladığı “Güvenlik Problemlerinin Hibrit Savaş Kapsamında İncelenmesi: Doğu Ukrayna ve Kırım Örnekleri (2014-2015)” isimli yüksek lisans tezi bu konuda Türkiye’de yapılmış ilk akademik çalışmalar olması açısından önem arz etmektedir.

Bu kapsamda yapılan ilk doktora çalışmaları ise, Ali Gök tarafından 2019 yılında hazırlanan “Hibrit Savaşlar: Rusya’nın Afganistan (1979) ve Ukrayna (2014) Askerî Müdahaleleri ile İsrail-Lübnan Savaşları (1982,2006) Örnek Olayları Işığında Tarihsel-Mukayeseli Bir İnceleme” isimli doktora tezi, Salih Yılmaz tarafından 2020 yılında hazırlanan “21’inci Yüzyılda Savaşın Değişen Karakteri: Orta Doğu Bağlamında Hibrit Savaşlar” isimli doktora tezi, Hayrettin Güler tarafından 2022 yılında hazırlanan “Savaşın Dönüşümü: Küresel Rekabet Alanlarındaki Çatışmaların Hibrit Savaş Perspektifinden Analizi Rusya Örneği” isimli doktora tezi, Meram Tatlı tarafından 2022 yılında hazırlanan “Rusya Federasyonu’nun Yeni Tehdit Algılamalarına Yönelik Hibrit Savaş Uygulamaları” isimli doktora tezi, Harun Aras tarafından

2022 yılında hazırlanan “Suriye İç Savaşı Çerçevesinde Rusya’nın Hibrit Savaş Stratejilerinin Analizi” isimli doktora tezi olarak sıralanabilir.

Söz konusu yüksek lisans ve doktora çalışmalarının tamamının ortak noktası, hibrit savaşın temel özellikleri ve bileşenleri ile hibrit savaşın safhaları hakkında temel bilgileri içermesidir. Ayrıca yine çalışmaların tamamında, Türkiye dışında farklı ülke ve örnek savaşlar bağlamında hibrit savaşın analizi yapılmıştır. O yüzden; yukarıda da sebepleri ayrıntılı olarak belirtildiği üzere, bu çalışmada Türk tarihinden bir örnek seçilmek suretiyle Millî Mücadele’nin hibrit savaş bakış açısıyla incelenmesine karar verilmiştir.

Yukarıda belirtilen akademik çalışmaların yanı sıra; Millî Savunma Üniversitesi tarafından İstanbul’da hazırlanan “Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş” ve Ankara’da yapılan sempozyum sonucu hazırlanan “Hibrit Tehditler” isimli yayınlar ile Erhan Büyükkakıncı editörlüğünde hazırlanan “Savaşın Dönüşümü: Yeni Dinamikler, Aktörler ve Araçlar” isimli yayın da hibrit savaş konusunda yayınlanmış ve tarafımızdan da istifade edilmiş önemli kaynaklar arasında sayılabilir.

Millî Mücadele Dönemi’ni doğru analiz edebilmek için ise ana kaynak olarak Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan Türk İstiklâl Harbi Serisi’nden öncelikli olarak istifade edilmiştir. Bu yayınlardan “Batı Cephesi, Güney Cephesi, Doğu Cephesi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, İç Ayaklanmalar, İdari Faaliyetler, İstiklâl Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, İstiklâl Harbi’ne Katılan Alay ve Tugay Komutanların Biyografileri” şeklinde sıralanabilecek eserler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Söz konusu eserlerde; Millî Mücadele’de cephelerde ve cephe gerisinde yürütülen askerî ve idari faaliyetler, Türk tarafı ve mütecavize ait birliklerin kuruluş ve konuş durumları, harekâta katılan lider kadro biyografileri gibi hususlar kroki ve haritalar ile desteklenmek suretiyle ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

Millî Savunma Bakanlığı tarafından 1952 yılından itibaren yayınlanmaya başlanan “Harp Tarihi Vesikaları Dergisi”, “Harp Tarihi Belgeleri Dergisi” ve son olarak “Askerî Tarih Belgeleri Dergisi” adları ile anılan süreli yayınlar da ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve istifade edilmiştir. Söz konusu süreli yayınlar, özellikle Millî Mücadele Dönemi’ne ait arşiv belgelerini yayınlaması bakımından önemli bir referans kaynağı niteliğindedir.

İlk defa 1958 yılında yayınlanmaya başlayan Kuva-yı Millîye Dergisi de özellikle Millî Mücadele ile ilgili hatıratlara yer vermesi açısından istifade edilen önemli bir kaynak olmuştur.

Ayrıca yayınlanmamış belgelerden istifade edebilmek için aşağıdaki arşivler konu bazında taranmış, ihtiyaç duyulan belgeler değerlendirilmek suretiyle analize tabi tutulmuştur:

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri
- Ankara Üniversitesi TİTE Arşivi
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu
- Şahıslara Ait Özel Arşivler

Araştırmada başvuru yöntem açısından ise şu esasların göze çarptığı görülmektedir:

Araştırmada doküman, belge ve kaynak teşkil eden verilerin toplanmasında nitel araştırma yönteminde çoğunlukla başvuru arşiv, kütüphane, hatırat, gazete, dergi, bilgi ve tecrübe aktarımından faydalanılmıştır. Bu yöntemlerle sağlanan verilere, yerli ve yabancı literatürdeki mevcut kaynakların taranması ile yapılan saha araştırmaları vasıtasıyla yön verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada tümden gelim metodu uygulanarak; Savaş-Hibrit Savaş-Türk Kurtuluş Savaşı şeklinde genelden özele doğru ele alınan bir çalışma metodu takip edilmiştir. Ayrıca, I. Dünya Savaşı sonu ile 1922 yılları arasını içeren dönem çalışmanın odaklandığı zaman dilimini teşkil ettiğinden, bu süreci içeren kronolojik akış da çalışma yönteminin ana belirleyicisi olmuştur.

İlave olarak, konu ile ilgili saha çalışmaları bulunan kişiler ile Millî Mücadele Dönemi'nde bizzat görev yapmış Kuvayımillîye üyelerinin hayattaki akrabalarıyla mülakat yapılmak suretiyle çalışmaya katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada Hibrit Savaş/Hibrit Harekat Ortamı'nın temel özellikleri esas alınmak suretiyle bir terminoloji oluşturulmaya çalışılmış, Hibrit Savaş ile Milli Mücadele uygulamaları arasındaki mukayese bu terminoloji doğrultusunda yapılmıştır. Söz konusu terminoloji ile ilgili açıklamalara ise bu kapsamda oluşturulan alt başlıkların içerisinde yer verilmiştir.

Ayrıca, çalışmanın bazı bölümlerinde özellikle Milli Mücadele'ye yönelik bilinen bazı hususların tekrarı yapılmış gibi görünmesine rağmen, çalışmayı özgün kılan tarafın; söz konusu hususlara farklı bakış açılarından yaklaşımak suretiyle hibrit savaş perspektifinden bakılması olduğu ifade edilebilir.

“Hibrit tehditlere başvuran devlet veya devlet dışı aktörler, resmi olarak ilan edilen savaş eşliğinin altında kalarak hareket ederler. Bu şekilde ortaya çıkan belirsizlik hedef ülkenin savunma mekanizmalarını geciktirebilir veya çökertebilir. Dolayısıyla sadece askerî imkân ve

kabiliyetlere güvenerek hibrit tehditlerle başa çıkılamaz” bağlamındaki kuramsal kabullenme çerçevesinde; hibrit tehditlere karşı hassas alanlar aşağıda ifade edildiği üzere belirlenmiş ve bu alanların birbirinden bağımsız olarak ele alınması yerine disiplinlerarası ve kapsamlı bir akademik bakış açısıyla analiz edilmesi hedeflenmiştir. Söz konusu alanlar; “Diplomatik, Politik, Sosyal/Kültürel, Hukuksal, Savunma/Güvenlik, Uzay, İdari, Altyapı, Ekonomi, İstihbarat, Bilgi ve Siber”dir. Adı geçen alanlardan çalışma konusunu ilgilendirenleri ele alınmış ve Türk Millî Mücadelesi bu kapsamda değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Çalışma; “Giriş Bölümü” ile “Sonuç” haricinde üç bölüm halinde hazırlanmıştır.

Giriş Bölümü’nde savaş olgusu kavramsal ve kuramsal çerçevede ele alınmıştır. Bu kapsamda; savaşın tanımı ve kavramın temel belirleyici özellikleri, savaşın nedenlerini açıklanmaya çalışan yaklaşımlar ile savaş olgusunun amaçları ve felsefesi ile ilgili önemli hususlar ana hatları ile incelenmeye çalışılmıştır.

Birinci Bölüm’de Hibrit Savaş Konsepti kavramsal ve kuramsal çerçevede ele alınmıştır. Bu bölümde öncelikle nesil yaklaşımı açısından savaşın evrimi ile ilgili hususlar incelenmiştir. Müteakiben ele alınan Hibrit Savaş Konsepti kapsamında ise savaşın değişimini açıklamak üzere ortaya atılan model ve kavramlar, Hibrit Savaşın Kavramsal Çerçevesi, Hibrit Savaşın Temel Özellikleri, Hibrit Savaş Konsepti Bileşenleri ve Tarihi Perspektiften Hibrit Savaş konuları irdelenmiştir.

Çalışmanın İkinci Bölümü’nde, hibrit savaşın (hibrit harekât ortamının) temel özellikleri açısından Türk Millî Mücadelesi’nin analizi yapılmış; diğer bir ifadeyle, bu bölümde “Türk Millî Mücadelesi bir hibrit savaş örneği midir?” sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, öncelikle “Millî Mücadele Öncesi Genel Durum” ana hatlarıyla ele alınmıştır.

Zira, Millî Mücadele’yi I. Dünya Savaşı’ndan kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Millî Mücadele’nin siyasi ve askeri seyrinde I. Dünya Savaşı’nın tüm etkisi hissedilir ve bir anlamda “biri diğerinin devamı ve sonucudur” denilebilir. Bu nedenlerle, Millî Mücadele’yi daha iyi değerlendirebilmek için I. Dünya Savaşı’nın sonuçları ve savaşı sonuçlandıran Ateşkes Antlaşmaları’nı gözden geçirmek önem arz etmektedir. Müteakiben Hibrit Savaşın (Hibrit Harekât Ortamının) temel özellikleri açısından Millî Mücadele karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Hibrit Savaşın (Hibrit Harekât Ortamı’nın) temel özelliklerinden on tanesi seçilmiştir. Seçilen bu temel özellikler; “düzen koyucu yapısal tedbirlere uyma zorunluluğu olmayan devlet dışı aktörler ya da asimetrik unsurların

kullanılması, çok aktörlülük, hatlara bağlı olmayan harekât ve çoklu harekât alanı, çoklu harekât, meskûn mahallerde harekât, muharebe sahasının tahayyülü, bazı aktörlerin emir komuta birliğinden çıkma ve taraf değiştirme temayülü, Deniz ve Hava Kuvvetleri unsurlarının müşterek kullanılması, merkezi planlama ve kontrol ile sıklet merkezi ve/veya kuvvet tasarrufu prensiplerinin uygulanması” olmak üzere sıralanabilir. Bu kapsamda, Hibrit Savaş (Hibrit Harekât Ortamı) ile ilgili bu özelliklerin kapsamı ve nitelikleri ile Millî Mücadele’nin yapısıyla ilgili özellikler karşılaştırmalı olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Üçüncü Bölümü’nde bu defa Hibrit Savaş Doktrini’nin bileşenleri açısından Türk Millî Mücadelesi’nin analizi yapılmaya çalışılmış, ayrıca “Türk Millî Mücadelesi bir hibrit savaş örneği midir?” sorusuna cevap aranmaya devam edilmiştir. Bu bölümde, Hibrit Savaş Konsepti’nin bileşenlerinden altı tanesi ele alınmıştır. Bu bileşenler; “Konvansiyonel Olmayan Birlikler, Konvansiyonel Birlikler, Yerel Unsurların (Halk) Desteği, Enformasyon (Bilgi) Harekâtı, İstihbarat ve Diplomatik/Siyasi Faaliyetler” şeklinde sıralanabilir. Söz konusu bileşenlerden Millî Mücadele’de vücut bulan ve ortaya çıkan ana başlıklar ise, “Kuvayı Millîye; Düzenli Ordunun Güçlendirilmesi ve Yeniden Teşkilatlandırılması; Din Adamlarının Katkısı, Toplumsal Yapının Beklentilerine Hitap Eden Kavramlardan Yararlanma, BMM’nin İrşad Faaliyetleri, Tekalif-i Millîye; Millî Cemiyetlerin Kurulması, Protesto ve Mitingler, Kongreler, Beyannameler, Yazılı Basın; Millî Mücadele Dönemi’nde Yürütülen İstihbarat ve Diplomasi Faaliyetleri” olmak üzere ele alınmaya çalışılmıştır.

I. BÖLÜM HİBRİT SAVAŞ KONSEPTİ 1.1. Değişen Karakteri Bağlamında Savaşın Evrilşi: Savaşın Nesilleri

Savaş olgusu, 20. yüzyıl ile birlikte çok boyutlu ve disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınmaya başlanmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru ise savaşın doğası ve karakterindeki değişimi açıklamaya çalışan çok sayıda teori ortaya atılmıştır.

Kavramsal ve kuramsal olarak savaş olgusunun ele alındığı Giriş Bölümü’nde belirtildiği üzere, savaşın doğası ve karakterine yönelik dönüşüm tartışmalarının William S. Lind ile ABD ordusunda subay olarak görev yapan Keith Nightengale, John F. Schmitt, Joseph W. Sutton ve Gary I. Wilson isimli teorisyenlerin ABD Deniz Piyadeleri Gazetesi’nde 1989 yılında yayınladığı çalışma ile ilk kez ele alındığı söylenebilir. Çalışmada söz konusu dönüşüm,

yaşanan savaşları “beş aşama ve dört tarihsel döneme (nesil)” ayırmak suretiyle ele almaktadır.

125

Savaşın evrimini nesillere ayırarak sınıflandırmak, savaşın doğasını anlamayı ve yeni savaş stratejilerinin gelişimini incelemeyi kolaylaştırmaktadır. Bu çerçevede, geçmişten günümüze savaşların dönüşümü, Lind ve ekibinin çalışmasından hareketle nesiller perspektifinde ele alınacaktır.

1.1.1. Birinci Aşama Savaşlar (Vestfalya Öncesi Dönem)

Birinci aşama, 1648 Vestfalya Antlaşması'ndan önceki dönemi temsil etmekte ve ulus-devlet öncesi savaşları kapsamaktadır. Batı merkezli savaş çalışmaları bu dönem; aletler çağı, fiziksel beceri çağı, sınırlı Ortaçağ savaşları çağı ve kılıç dönemi çağı olarak ifade edilmektedir.¹²⁶ Bu bakış açısına göre; Vestfalya öncesi dönem modern savaşa geçişte ilk aşama olarak değerlendirilmektedir ve bu yüzden modern savaşı temsil etmediği için savaşların evriminde bir nesil olarak ifade edilemez. Ancak bu yaklaşımın Batı-dışı dünyadaki savaşları görmezden gelmesi, savaş olgusunun kavramsal temellerinin jeopolitik ve kültürel açıdan daha geniş bir şekilde ortaya konulmasını zorlaştırmaktadır.¹²⁷

Bu dönemde askerler tarafından öncelikle kas gücüne dayanan ok, mızrak ve kılıç gibi basit silahlar kullanılmış; mesafelerinin artması ve muharebe alanların genişlemesiyle birlikte süvari birlikleri ve savaş arabalarının kullanıldığı bir dönüşüm yaşanmıştır. Uzakdoğu'da icat edilen ve Osmanlı Devleti aracılığıyla Avrupa'ya yayılan barut, bu dönemin savaşlarında bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Zira, 1453-1648 yılları arası dönem, top ve tüfeklerde kullanılan barutun savaşlarda belirleyici güç haline geldiği dönemdir. Barutun kullanımıyla

¹²⁵ Ali Gök, *Hibrit Savaşlar: Rusya'nın Afganistan (1979) ve Ukrayna (2014) Askerî Müdahaleleri ile İsrailLübnan Savaşları (1982, 2006) Örnek Olayları Işığında Tarihsel-Mukayeseli Bir İnceleme*, Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019, 5.

¹²⁶ Bkz. Martin Van Creveld, *The Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz*, New York: The Free Press, 1991; Donald J. Hanle, *On Terrorism: An Analysis Of Terrorism as a Form Of Warfare*, Tez Çalışması, Naval Postgraduate School, ABD, 1987; Qiao Liang ve Wang Xiangsui, *Unrestricted Warfare*, Çev. FBIS, PLA Publishing House, 1999; John Arquilla, David Ronfeldt, *Swarming and the Future of Conflict*, National Defense Research Institute, 2000.

¹²⁷ Gök, *Hibrit Savaşlar*, 5. Orta Asya Türk Devletleri ile akabinde Osmanlı Devleti tarafından uygulanan “düşmanın en büyük grubu üzerinde üstünlük kurmak, üstün manevra yeteneğini kullanarak baskın yapmak, kuşatma ve çevirme taktikleri, suni geri çekilmelerin ardından imha taktiği (Turan Taktiği) ile stratejik çekilme ve karşı taarruz” şeklinde uygulanan stratejik ve taktik manevralar, Türk Devletlerini başta Çin ve Avrupa olmak üzere diğer devletlere karşı üstün kılmıştır. Söz konusu taktik ve stratejiler diğer devletler tarafından ancak 18. yüzyılda uygulanmaya başlanmıştır. Sait Yılmaz, “Türk Savaş Sanatı ve Stratejisi”, https://www.academia.edu/7647965/t%c3%bcrk_sava%c5%9f_sanat%c4%b1_ve_stratejisi, Erişim : 10.01.2023.

birlikte savaşların yıkıcılığı artmış ve zırhlı süvariler savaş alanındaki üstünlüğünü yitirmiştir. Topçular yalnızca karada değil, gemilere yerleştirilen toplar sayesinde denizlerde de stratejik avantaj sağlamıştır. Barutun keşfi, savaş alanına tüfek ve tabanca gibi ateşli silahları kazandırarak ok ve kılıç kullanan süvarilerin yerini silahlı piyadelere bırakmasına neden olmuştur. Bu dönüşüm, 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'daki "Seksen Yıl Savaşları", "Osmanlı - Rus Savaşları" ve "Otuz Yıl Savaşları"nda belirgin şekilde gözlemlenmiştir.¹²⁸

1.1.2. İkinci Aşama: Birinci Nesil Savaşlar (Klasik Savaşlar/1648-1860)

İkinci aşama, birinci nesil savaş olarak tanımlanır ve klasik ulus-devlet savaşlarını kapsar. Bu dönem, 1648-1860 yılları arasındaki savaşları temsil eder ve yurttaş-ordu anlayışının en üst düzeye ulaştığı Napolyon Savaşları ile doruk noktasına ulaştığı söylenebilir.¹²⁹

Söz konusu dönem; Avrupa'da modern devlet olarak değerlendirilebilecek yapıların oluştuğu, bu oluşumun ise bilim ve teknolojiye meydana gelen gelişmelerin de etkisiyle askerî doktrinde ve orduların modernleşmesinde önemli rol oynadığı bir süreci içermiştir.¹³⁰

Bu nesil savaşlar; Hanle tarafından "klasik dönem", Liang ile Xiangsui tarafından ise "Sınırlı imparatorluklar Savaşı" olarak adlandırılır. Bu nesil savaşların temel özelliği, dönemin sınırlı teknolojisi nedeniyle düşmanın doğrudan fiziki çatışmalarla etkisiz hale getirilmesine ve bir bölgenin ele geçirilmesine dayalı olmasıdır.¹³¹

Bu dönem yürütülen savaşlar genellikle tek namlulu, ağızdan doldurmalı yivsiz tüfekler ve ağızdan dolum yapılan sahra toplarıyla icra edilmiştir. Muharebe alanında, hat düzeninde sıralanan tüfekli piyade birlikleri ön plandadır. Ateş gücünün belirleyici olduğu bu dönemde, manevra kabiliyetleri sınırlıdır. Silahların gelişimi, hiyerarşik yapılanmanın yanı sıra düzenli orduların kurulması ile eğitim, lojistik ve istihkâm gibi alanlarda kurumsallaşmaya gidilmesine katkı sağlamıştır.¹³²

¹²⁸ Sami Eker, "Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi", *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2015, 35.

¹²⁹ Lind vd., "The Changing Face of War", 23; Lind, "Understanding Fourth Generation War", *Military Review*, September- October 2004, 12.

¹³⁰ Ahmet Cülük, *Modern Savaşın Değişen Karakteri ve Ortadoğu'da Vekâlet Savaşları: İran-Hizbullah Örnek Vakası*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, 2020, 39.

¹³¹ Gök, *Hibrit Savaşlar*, 6.

¹³² *Askerî Sosyoloji*, Ankara: MSÜ Basımevi, 2022, 52.

Askerî üniformalar, selamlaşma usulleri ve rütbe sınıflandırmaları gibi orduyu sivillere ayıran unsurlar, birinci nesil savaşın ürünüdürler. Bu kapsamda, birinci nesil savaşların önemi askerî kültürde bir düzen ortaya çıkarmış ve pekiştirmiş olmasından kaynaklanmaktadır.¹³³

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, savaş alanındaki düzen yavaş yavaş bozulmaya başlamıştır. Kitle ordularının ortaya çıkışı ve makaralı tüfekler ile makineli tüfeklerin kullanımı, eski çizgi ve sütun taktiklerini önce geçersiz kılmış, ardından tamamen ortadan kaldırmıştır. Savaş alanında düzenin çözülmesi, askerî kültürde giderek artan bir çelişki doğurmuştur. Bir zamanlar çevresiyle uyumlu olan düzen kültürü, bu gelişmelerle birlikte daha karmaşık ve sürdürülemez hale gelmiştir.¹³⁴

1.1.3. Üçüncü Aşama: İkinci Nesil Savaşlar (Topyekûn Endüstri Savaşları/1860-1918)

Üçüncü aşama olan ikinci nesil savaş, 1860-1918 yılları arasında gerçekleşen topyekûn endüstri savaşlarını temsil etmektedir. Creveld'in "makinelere çağı", Toffler'in "endüstri savaşı" olarak adlandırdığı ikinci nesil savaşın temel özelliği ise Sanayi Devrimi'nin etkisiyle teknolojik yeniliklerin savaş alanına taşınması olmuştur.¹⁵⁸

Napolyon'un Fransız İhtilali sonrasında geliştirdiği ordu-millet anlayışıyla kurulan silahlı kuvvetler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tüm Avrupa'da yayılmıştır. Fransız İhtilali'nden itibaren ulusal kaynakların seferber edilmesiyle savaşlar, giderek topyekûn bir nitelik kazanmıştır.

Sanayi Devrimi'nin yarattığı değişim ve dönüşümler, bu neslin savaşları üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Buhar gücünün keşfi, demiryolu yapımı ve telgraf kullanımı gibi yenilikler, savaşları köklü bir biçimde değiştirmiştir. Makineleşme ve seri üretim sayesinde, özellikle toplar başta olmak üzere silahların çapları ve parçaları standartlaştırılmış, menzilleri ve isabet oranları artırılmıştır. Demiryolları ise orduların hareketini kolaylaştırmış ve lojistik açıdan önemli bir avantaj sağlamıştır. Bu sayede çok kısa sürede, çok uzak mesafelere asker ve malzeme taşıyabilme imkân kabiliyetine sahip olunmuştur. Telgrafın kullanılmasıyla birlikte

¹³³ Lind, "Understanding Fourth Generation War", 12.

¹³⁴ Lind, "Understanding Fourth Generation War", 12.

¹⁵⁸ Gök, *Hibrit Savaşlar*, 6.

iletişim kolaylaşmış, sadece orduların sevk ve idaresi değil, cephe gerisiyle de iletişim kurabilme olanakları sağlanmıştır.¹³⁵

Buhar gücünün endüstri ve ulaşımda, telgrafın ise iletişimde sağladığı ilerlemeler, orduların daha büyük çaplı savaşlar yürütebilmelerine olanak sağlamıştır.¹⁶⁰ Demiryolu ağları ve buharlı gemilerle birlikte savaş çok geniş coğrafyalara yayılmıştır.

Topyekûn savaş¹³⁶ yaklaşımının egemen olduğu bu dönemde, devletler ellerindeki tüm kaynak ve unsurları kullanmak suretiyle yoğun ve kapsamlı mücadelelere girişmişlerdir.¹⁶² Bu anlayış doğrultusunda ulusal kaynakların tamamı, zafer elde etmek amacıyla savaş alanlarına yönlendirilmiştir.¹³⁷

Her ne kadar “Otuz Yıl Savaşları”, “Napolyon Savaşları” ve “Amerikan İç Savaşı” kapsamı açısından topyekûn savaş tanımına uyuyor olsa da 20. yüzyılın başlarına değin bütün bir toplumu kapsayan savaşların istisna olduğu;¹³⁸ bu kapsamda da I. Dünya Savaşı’nın, teknolojik gelişmelerin savaş alanını belirgin bir şekilde etkilediği ikinci nesil savaşların zirvesi olarak genel kabul gördüğü ifade edilebilir.

İkinci nesil savaşların baskın türü olarak yıpratma savaşları gösterilebilir. Yıpratma savaşı, personel ve malzeme kayıpları verdirmek suretiyle düşmanın savaşma azim ve kararlılığını kaybetmesini sağlamak maksadıyla, düşmanın toplumsal yapısını, sosyo-kültürel özelliklerini, ulusal karakterini ve toplumsal dayanışmasını hedefleyen, aynı zamanda da teknolojik gelişim düzeyi ile ekonomik gücünü zayıflatmayı amaçlayan stratejiler içeren bir askerî doktrindir. Bu kapsamda, yıpratma savaşında genellikle daha fazla kaynağa sahip olan tarafın üstün geldiği söylenebilir.¹⁶⁵ Dolayısıyla da gelişen teknoloji ve silah sistemleri ile birlikte; savaşların kapsamı ve yıkıcılığının da büyük ölçüde arttığı,¹³⁹ muharebelerin süresinin uzadığı, yalnızca

¹³⁵ Thomas X. Hammes, *The Sling and the Stone: On War in the 21st Century*, St. Paul: MN Zenith Press, 2004, 18-21. ¹⁶⁰ Mesut Uyar, *Dünya Askerî Tarihi*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2020, 165.

¹³⁶ Devletlerin sahip oldukları millî güç unsurlarının tamamını yönlendirmek suretiyle düşmanın fiziki olarak yok edilmesini ve teslim olmasını amaçlayan “topyekûn savaş” yaklaşımı, ilk defa Alman general Erich Ludendorff tarafından ortaya atılmıştır. Yalçinkaya, *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*, 181. ¹⁶² Erich Ludendorff, *Topyekûn Savaş*, Ed. Enver Turan, Çev. İdris Feryal, Eskişehir: Dorlion Yayınları, 2024, 13.

¹³⁷ Onur Ekinci, *Soğuk Savaş Sonrasında Savaşın Değişen Yapısı: Asimetrik Savaş*, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, 2018, 11.

¹³⁸ Serap Yolcu Yavuz, “Türk Milli Mücadelesi’nde Askerî Strateji Açısından ‘Topyekûn Savaş’ Kavramı”, *Trakya Üniversitesi Kalite ve Strateji Yönetimi Dergisi*, 4/1 (2024), 31. ¹⁶⁵ *Askerî Sosyoloji*, 53.

¹³⁹ *Askerî Sosyoloji*, 53.

belirli cephe hatlarında ve sadece askerlerin etkilendiği bir yapıdan çıkmak suretiyle cephe gerisindeki sivillerin de ağır biçimde etkilendiği bir boyuta ulaştığı ifade edilebilir.

1.1.4. Dördüncü Aşama: Üçüncü Nesil Savaşlar (Manevra Savaşları/1918-1948)

Dördüncü aşama olan üçüncü nesil savaş, manevra savaşları olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem Crevelde tarafından “sistemler çağı” olarak tanımlanırken, Hanle tarafından ise “geç modern dönem” olarak değerlendirilmektedir.¹⁴⁰

Yıpratma yerine manevraya odaklanan üçüncü nesil savaşlarda, ateş gücünden çok taktik ve hız ön plana çıkmıştır. Manevra savaşlarında amaç, düşmana beklenmedik bir anda saldırarak onu zihinsel ve fiziksel olarak zayıflatmaktır¹⁴¹

I. Dünya Savaşı'nın kanlı ve sonuçsuz siper savaşları, savaş sonrasında yeni stratejilerin arayışına yol açmış; mevzi savaşı anlayışının önemini yitirmesiyle, özellikle hız ve manevraya dayalı bir doktrin olan Blitzkrieg (Yıldırım Harbi), Almanya tarafından II. Dünya Savaşı'nda başarıyla uygulanmıştır.¹⁶⁹

I. Dünya Savaşı'nda ilk defa kullanılan tanklar, II. Dünya Savaşı'nda yürütülen kara muharebelerinin en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Tankların geliştirilip muharebelerde kullanılmasıyla, üstün ateş gücü ve manevra kabiliyeti bir araya getirilmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda daha çok keşif ve istihbarat amaçlı kullanılan Hava Kuvvetleri unsurlarının önemi anlaşılmış ve hava gücünden etkin bir şekilde yararlanılmaya başlanmış; teknolojinin gelişmesi ile birlikte de üçüncü nesil savaşların ateş gücü unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Düşmanın savaşma azim ve kararlılığını ortadan kaldırmak maksadıyla şehir merkezlerine hava harekâtları düzenlenmiş, bu kapsamda tüm ülke toprakları savaş alanına dönüşmüş; söz konusu durum ise milyonlarca sivilin hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

Üçüncü nesil savaşın en önemli örneği olan II. Dünya Savaşı, insanlık tarihinin en büyük ve en kanlı savaşı olarak kayıtlara geçmiştir. Müteakiben yürütülen Kore Savaşı, Vietnam Savaşı, 1967 Arap-İsrail Savaşı ve I. Körfez Savaşı (Çöl Fırtınası Harekâtı) da üçüncü nesil savaşlara örnek olarak gösterilmektedir.¹⁴²

¹⁴⁰ Gök, *Hibrit Savaşlar*, 6.

¹⁴¹ Lind, “Understanding Fourth Generation War”, 13.

¹⁶⁹ Hammes, *The Sling and Stone*, 22.

¹⁴² Harun Aras, *Suriye İç Savaşı Çerçevesinde Rusya'nın Hibrit Savaş Stratejilerinin Analizi*, Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, 15.

1.1.5. Beşinci Aşama: Dördüncü Nesil Savaşlar (1948'den günümüze)

Lind'e göre, beşinci aşama olan dördüncü nesil savaş döneminde, önceki dönemlerden farklı olarak savaş ve barış arasındaki ayrım giderek bulanıklaşmakta, çatışmalar belirlenmiş muharebe alanlarının ötesine geçmekte, sivil ve asker arasındaki farklar ortadan kalkmakta; bu kapsamda asimetrik özellikler taşıyan askerî, yarı-askerî ve bazen de sivil çabaların birleşimi söz konusu olmaktadır.¹⁴³ Creveld, bu dönemi teknolojik gelişmeler nedeniyle 'otomasyon çağı' olarak tanımlarken, Liang ve Xiangsui, bu dönemi 'sınırsız post-modern savaşlar' olarak adlandırmaktadır. Arquilla ve Rondfelt ise birbirinden türeyen savaşlar tanımını yaparak dönemin karakterini ortaya koymaktadır. Lind'in çalışmalarından hareketle, Mary Kaldor 2003'te yayımladığı kitabında günümüz savaşlarını “yeni savaşlar” olarak nitelendirmiş ve bu savaşları devlet ile devlet dışı aktörler arasındaki 'ağlar' üzerinde gerçekleşen çatışmalar olarak tanımlamıştır. Hammes, 2004 yılında yayımladığı çalışmasında; Lind'in dördüncü nesil savaş fikirlerini revize ederek günümüz savaşlarını 'yeni nesil' savaşlar olarak tanımlamış; bu savaşları, savaş ile barış arasındaki sınırların belirsiz olduğu, cephesi ve şartları belli olmayan, sivil ve asker ayrımının olmadığı gayrinizami harekât ve terörizmin kullanıldığı bir yaklaşım olarak değerlendirmiştir. 2007'de yayımladığı çalışmasıyla Frank G. Hoffman ise İsrail ile Lübnan arasında yaşanan çatışmalar bağlamında “dördüncü nesil/yeni nesil savaş” tanımlamaları üzerinden “hibrit savaş teorisi”ni ortaya koymuş, böylece de günümüz savaşlarında yaşanan dönüşümü açıklama konusunda önemli bir yol kat etmiştir.¹⁴⁴

1.2. Savaşların Değişen Yüzü: Hibrit Savaş

Konvansiyonel ve nükleer savaş tehlikesinin biçimlendirdiği Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber ¹⁴⁵ tarihin artık sonunun geldiği, ¹⁴⁶ kapitalist düzenin tüm dünyaya yayılması sonucu

¹⁴³ Lind vd., “The Changing Face of War”, 22-26.

¹⁴⁴ Gök, *Hibrit Savaşlar*, 7.

¹⁴⁵ Yaklaşık 45 yıl dünya siyasetine damgasını vuran Soğuk Savaş; 1989 yılında Orta ve Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin çökmesi, 9 Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması, 3 Ekim 1990'da Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi, 1 Temmuz 1991'de Varşova Paktı'nın dağılması ve 26 Aralık 1991'de SSCB'nin resmen dağıldığının ilan edilmesi ile sona ermiştir. Ayşe Ömür Atmaca, “ Soğuk Savaş'tan Günümüze Değişen Dünyada Diplomasi”, *Modern Çağ'da Savaş ve Diplomasi*, Ed. Ahmet Dönmez, Ankara: Altınordu Yayınları, 2. Baskı, 2022, 324.

¹⁴⁶ Francis Fukuyama ilk olarak 1989'da yayınlanan “Tarihin Sonu” başlıklı makalesinde, daha sonra ise bu makalesini genişleterek hazırladığı ve 1992'de yayınlanan “Tarihin Sonu ve Son İnsan” adlı eserinde Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte tarihin de sonuna gelindiğini, ideolojik savaşların bittiğini, bu savaştan liberalizm ve liberal demokrasilerin galip geldiğini, bundan sonra dünya üzerinde çatışmaların olmayacağını ileri sürmüştür. Atmaca, Soğuk Savaş'tan Günümüze, 324. Fukuyama'nın makalesi ve kitabı için bakınız Francis Fukuyama, “The

“savaşların sona ereceği ve ebedi barışın hakim olacağı” düşüncesinin bir büyük yanılgı olduğu, sona eren asıl olgunun “devletlerarası eski savaşlar” olurken savaşın kendisinin farklı tezahürlerle yeniden nüksettiği görülmüştür.¹⁴⁷ Zira; Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu ve

Afrika’da ortaya çıkan şiddetli çatışmalar, söz konusu tezi doğrular nitelikteki gelişmelerdir.¹⁴⁸

Devletler arası savaşların geçmiş yıllara kıyasla önemli ölçüde azalması, etnik ve dini kimliklere dayalı çatışmalarda aşırı şiddet kullanımının artması, devlet dışı aktörlerin çatışmalarda taraf haline gelmesi ve çatışma alanlarında yeni aktörlerin ortaya çıkması, geleneksel savaş anlayışının anlamını yitirdiği tartışmalarını da gündeme getirmiştir.¹⁴⁹

Soğuk Savaş sonrası savaşın karakterinde meydana geldiği iddia edilen değişimi açıklamak üzere birçok model ve kavram ortaya atılmıştır. Söz konusu model ve kavramlardan bazıları; Dördüncü Nesil Savaşlar, Üçüncü Dalga Savaşlar, Üçüncü Tür Savaşlar, Sınırsız Savaşlar, Bileşik Savaşlar, Yeni Savaşlar ve Hibrit Savaşlar olarak sıralanabilir.

Çalışmanın Giriş Bölümü’nde de belirtildiği üzere; Dördüncü Nesil Savaş terimi ilk olarak, 1989’da Lind, Nightengale, Schmitt ve Sutton tarafından yazılan ve Marine Corps Gazette dergisinde yayımlanan makalede ortaya çıkmıştır. Kenneth F. McKenzie tarafından 1993’te yayımlanan makalede de savaşlar nesillere ayrılmak suretiyle dördüncü nesil savaş ele alınmıştır.¹⁵⁰ Müteakiben, Dördüncü Nesil Savaş kavramını ortaya atan Lind ve arkadaşları tarafından kaleme alınan ve 2001 yılında yayımlanan “Fourth Generation Warfare: Another Look”¹⁵¹ ile 2004 yılında yayımlanan “Understanding Fourth Generation War”¹⁵² başlıklı makaleler, yeni nesil savaşlara yönelik tartışmaları geliştirmiş ve güncellemiştir. Askerî teorisyen Thomas X. Hammes da 2004 yılında yayınlanan “Sapan ve Taş: 21’nci Yüzyılın Savaşları Üzerine” adlı eserinde modern savaş nesiller ekseninde analiz etmiş; savaşın

End of History”, *The National Interest*, 16 (1989) ve Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press, 1992.

¹⁴⁷ Herfried Münkler, “Old and News Wars”, *The Routledge Handbook of Security Studies*, Ed. Myriam Dunn Cavelty ve Victor Maver, London: Routledge, 2010, 190.

¹⁴⁸ Sami Eker, “ Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2/1 (2015), 40.

¹⁴⁹ *Hibrit Tehdit Hibrit Terörizm-PKK, DEAŞ, FETÖ*, İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara: Tam Ofset, 2020, 9.

¹⁵⁰ Kenneth F. Mckenzie, “Elegant Irrelevance: Fourth Generation Warfare”, *ABD Kara Harp Okulu Dergisi*, 23/1 (1993), 52-53.

¹⁵¹ William S. Lind, John F. Schmitt ve Gary I. Wilson, “Fourth Generation Warfare: Another Look”, *Marine Corps Gazette*, 2001.

¹⁵² William S. Lind, “Understanding Fourth Generation War”, *Military Review*, September-October 2004, 12-15.

¹⁸¹ Hammes, *The Sling and the Stone*, 6-44, 150-198.

nesilleri, dördüncü nesil savaşın doğuşu ve dördüncü nesil savaşın özellikleri konularını ele almıştır.¹⁸¹

Lind dördüncü nesil savaşı, “savaş ile barış dönemleri arasındaki ayrımın bulanıklaştığı, mücadelenin belirlenmiş muharebe sahaları dışına taşıdığı, sivil ve askerler arasındaki farkların ortadan kalktığı ve asimetrik özellikleri de içinde barındıran askerî, yarı-askerî ve bazen de sivil gayretler bütünü” olarak ifade ederken;¹⁵³ Hammes’a göre ise dördüncü nesil savaş, önceki nesillerde olduğu gibi düşmanın askerî güçlerini imha etmeyi değil doğrudan karar verici mekanizmalarının zihnine saldırarak siyasi iradesini imha etmeyi hedeflemektedir.¹⁸³

Dördüncü nesil savaşlar, kendisinden önceki üç nesil savaş teorisi üzerine tesis edilmiş olmakla birlikte; “tarihsel, taktiksel ve teknolojik” gelişmeler doğrultusunda bir seyir izlediğinden “nesil anlayışı” kapsamında ele alınmıştır.¹⁵⁴

Savaşın değişimi tartışmalarına, 1991 yılında yayınlanan “The Transformation of War” isimli eseri ile bir askerî tarihçi olan Martin Van Creveld de dahil olmuştur. Açıkça “yeni savaş” kavramı kullanılmamasına rağmen; söz konusu eser, yeni savaşlara yönelik bir rehber niteliğinde değerlendirilmektedir. Creveld, savaşın hem geçmişten günümüze yaşadığı dönüşümü hem de onun gelecekteki durumuna yönelik önemli analizler yaptığı eserinde; “yeni nesil savaşların amaç-araç ilişkisiyle anlaşılamayacağını, geleneksel savaş yaklaşımlarının günümüz savaşlarını analiz etmek için yeterli olmadığını” ileri sürmektedir. Creveld’e göre; yüksek yoğunluklu savaşlar (konvansiyonel savaşlar) günümüzde yerini düşük yoğunluklu çatışmalara bırakmış, aktörler çeşitlenmiş, devletler güç bağlamında giderek zayıflamış, ortaya çıkan güç boşluğunu halk doldurmuş ve böylelikle halk savaşın ağırlık merkezi haline gelmiştir.¹⁵⁵ Creveld, 1993 yılında yayınlanan ve nükleer silahlara değinen Nuclear Proliferation and the Future of Conflict adlı bir başka çalışmasında ise yeni bir çatışma biçiminden söz etmekte, ayrıca Clausewitz tarafından öngörülen klasik üçlemenin (halk, ordu ve hükûmet) günümüz muharebelerinde kullanılamayacağını ifade etmektedir.¹⁵⁶

¹⁵³ Lind vd., “The Changing Face of War”, 22-26

¹⁸³ Hammes, *The Sling and the Stone*, 208.

¹⁵⁴ Yusuf Özer, “Savaşın Değişen Karakteri: Teori ve Uygulamada Hibrit Savaş”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7/1 2018, 37.

¹⁵⁵ Martin van Creveld, *The Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz*, New York: The Free Press, 1991, 192-218.

¹⁵⁶ Martin van Creveld, *Nuclear Proliferation and the Future of Conflict*, New York: The Free Press, 1993, 126. John Keegan da Savaş Sanatı Tarihi isimli eserinde Clausewitz’in düşüncelerine yoğun eleştiriler getirmiştir. Bkz. Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, 19-71

Alvin Toffler, 1980'lerin başında yayımlanan “Üçüncü Dalga” adlı eserinde, dünyayı üç medeniyet veya değişim dalgası üzerinden sınıflandırmıştır. Söz konusu sınıflandırmada, “birinci dalga, tarım toplumunu; ikinci dalga, endüstri toplumunu; üçüncü dalga ise bilgi toplumunu” tanımlamaktadır.¹⁵⁷ Leon Troçki’nin “Siz savaşla ilgilenmiyor olabilirsiniz, ama savaş sizinle ilgilenmektedir” sözünün uyarıcı özelliğini akıldan çıkarmamak gerektiğine inanan Alvin ve Heidi Toffler, 1993 yılında yayınlanan “War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century” adlı eserlerinde bu defa daha önceden tanımladıkları değişim dalgalarına has savaşlara yer vermişlerdir.

Toffler çiftine göre; Birinci Dalga Savaşlar, kendilerini doğuran Birinci Dalga tarım ekonomilerinin damgasını taşırlar ve bu durum sadece teknolojik alanda değil, yönetimde, örgütlenmede, iletişimde, lojistikte ve liderlik biçimlerinde de böyledir. Sanayi Devrimi ile birlikte tarihsel değişimin İkinci Dalgası başlamıştır. Sanayi ekonomilerinin temel ilkesi olan seri üretim gibi kitle imhası da sanayi çağındaki savaşların temel ilkesi olmuş ve İkinci Dalga Savaşlara damgasını vurmuştur. Bir diğer sanayi ilkesi standardizasyon ise sadece silahlarda değil, askerî eğitimde, organizasyonda ve doktrinde de kullanılmaya başlanmış, böylece düzensiz ordular yerini savaş akademilerinde eğitilmiş profesyonel subayların liderliğindeki düzenli ordulara bırakmıştır.¹⁵⁸ Toffler çifti, özellikle 1990’ların başında yaşanan Körfez Savaşı’nda ilk örnekleri görülen, bilginin erişimi ve kontrolü üzerine yapılacak gelecekteki savaşları Üçüncü Dalga Savaşlar olarak betimlemiştir. Irak savaş alanlarında denenmiş Üçüncü Dalga Savaş biçiminin köklü bir şekilde genişletilip derinleştirileceğini iddia eden Toffler çifti; 21’inci yüzyılın şafağında hayatta kalmak için içgüdüden fazlasına ihtiyaç olduğunu, gelecek dönem savaşların yanı sıra gelecekteki barışın biçimi ile ilgili de düşünülmesi gerektiğini açıklamışlardır.¹⁵⁹

Holsti ise söz konusu tartışmalara Üçüncü Tür Savaşlar tanımlaması ile katkı sağlamıştır. Holsti; geçmişten günümüze Kurumsal Savaş, Napolyon Savaşları ve Üçüncü Tür Savaşlar olmak üzere üç savaş çeşidine rastlandığını, günümüzde savaşların amaçları ve aktörlerinin değiştiğini ileri sürmektedir. Holsti’ye göre, Halkların Savaşları olarak da adlandırılabilir olan üçüncü tür savaşlarda; klasik anlamda karşılaşılan üniformalar, üsler, sınırlar ve taktikler ortadan kalkmış, bunların yerini sürpriz, bilinmezlik ve yeni stratejiler almıştır. Bu savaş

¹⁵⁷ Alvin Toffler, *The Third Wave*, New York: Morrow, 1980, 87.

¹⁵⁸ Alvin Toffler, Heidi Toffler, *21’inci Yüzyılın Şafağında Savaş ve Savaş Karşısı Mücadele*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Gençlik Yayınları, 1994, 35-37.

¹⁵⁹ A. Toffler, H. Toffler, *21’inci Yüzyılın Şafağında*, 62-79, 249

modelinde; ana aktör olan devletin etkisi ile asker-sivil ayrımı azalmakta, aynı zamanda savaş ilanını gibi yöntemlerden uzaklaşmaktadır.¹⁶⁰

“Yeni Savaşlar” terimi; Mary Kaldor tarafından, 20. yüzyılın son yirmi yılında Afrika ve Doğu Avrupa'nın bazı bölgelerinde ortaya çıkan “yeni ve örgütlü bir şiddet biçimini tanımlamak için” ortaya atılmış bir kavramdır. Kaldor, söz konusu çatışmaları; “hem hızlandırılmış küreselleşme süreçlerinin, hem de Soğuk Savaş dönemi sonrası oluşan güç boşluğunun bir sonucu” olarak betimlemektedir. Diğer taraftan yeni savaşlar; sadece uluslararası savaşlar, iç savaşlar veya düşük yoğunluklu çatışmalar olarak değil, aynı zamanda baskı ve küresel çıkarları içeren yerel çatışmalar olarak da nitelendirilmektedir.¹⁶¹

Kaldor'un bakış açısından yeni savaşlar, küreselleşme döneminin savaşlarıdır ve tipik olarak, dünyanın geri kalanına açılmanın bir sonucu olarak, otoriter devletlerin büyük ölçüde zayıfladığı bölgelerde ortaya çıkar. Günümüzde devletler ve devlet dışı aktörler, kamu ve özel, iç ve dış, ekonomi ve politika, hatta savaş ve barış arasındaki ayrımlar giderek daha fazla birbirine karışmaktadır. Bu ikili ayrımların parçalanması, şiddetin hem nedeni hem de sonucudur. Yeni savaşlar, 19. ve 20. yüzyıllarda baskın olan 'eski savaşlar' mantığından farklı bir mantığa sahiptir. Kaldor, bu mantığı, eski ve yeni savaşlar arasındaki aktör farkları, amaçlar, yöntemler ve finansman biçimlerinden türeterek açıklamıştır.¹⁶² Eski ve yeni savaşlar; aktörler, hedefler, yöntemler, finansman formları, savaş ekonomileri açısından farklılaşmıştır.

Savaş kuramları ile ilgili çalışmalarıyla tanınan siyaset bilimi profesörü Herfried Münkler, yeni savaşlar tartışmalarına yaptığı katkılarla dikkat çekmiştir. Almancası 2002 yılında yayınlanan “Yeni Savaşlar” adlı eseri ile Münkler, Kaldor'un başlattığı kavramsal tartışmalara yeni boyutlar getirmiş ve yeni savaş tezini daha da geliştirmiştir.¹⁶³ Münkler'e göre, birçok açıdan devletler ve devlet orduları artık baskın aktörler değildir ve günümüz savaşlarında siviller, artık ana hedefler haline gelmektedir. Münkler, günümüz savaşlarında ulus-devletin tekelinin kırıldığını, bunun yerine devlet dışı aktörlerin ulus ötesi etkiler ve kimlik temelli sebeplerle savaştığını ileri sürmektedir. Münkler ayrıca, birçok aktör tarafından yaratılan asimetrik

¹⁶⁰ K. J. Holsti, *The State, War and the State of War*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 20-40.

¹⁶¹ Çetin Yoldaş, *Yeni Savaşlarda İstihbarat Teşkilatlarının Rolü: Hibrit Savaş Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 37-38. Bkz. Mary Kaldor, *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Stanford: Stanford University Press, 1999, 7-12.

¹⁶² Kaldor, *New and Old Wars*, 78.

¹⁶³ Erhan Büyükkıncı, “Yeni Savaşlardan Savaşın Dönüşümüne: Uluslararası Sistem ve Aktörlerde Değişimin Sürekliliği”, *Savaşın Dönüşümü: Yeni Dinamikler, Aktörler ve Araçlar*, Ed. Erhan Büyükkıncı, Ankara: Adres Yayınları, 2021, 44.

etkilerden dolayı, günümüzde yaşanan savaşlarda “belirli bir cephenin varlığının mümkün olamayacağını” vurgulamıştır.¹⁶⁴

Çatışma ortamının değişen doğası nedeniyle, savaşın yürütülmesi yalnızca düşmanın iradesini zorlamak için güç kullanımından ibaret kalmamaktadır. Bunun yerine, askerî ve askerî olmayan araçların bir arada kullanılarak çeşitli alanlardaki hedeflere ulaşılması gerektiği anlaşılmaktadır. Çinli subaylar Qiao Liang ve Wang Xiangsui tarafından yukarıdaki esaslar dahilinde ortaya konulan Sınırsız Savaş stratejisinin odak noktası, “düşmana karşı zafer kazanmak için mevcut olan her türlü yolu kullanmak” şeklinde ifade edilebilir. Sun Tzu'nun savaş ilkelerine dayanan bu model, alışılmadık askerî ve askerî olmayan saldırılarla, teknolojik olarak üstün ve geleneksel yapıya sahip kuvvetlerin, sayısal ve/veya teknolojik olarak daha zayıf olan askerî güçler tarafından nasıl zayıflatılabileceğini ve etkisiz hale getirilebileceğini incelemektedir.¹⁶⁵ Söz konusu savaş çeşidinde harekât alanına yönelik hemen her şey iç içe geçmiştir. Bu kapsamda savaş; “askerî, yarı askerî ya da askerlerin yer almadığı” bir biçimde olabildiği gibi şiddet içerebilir ya da hiç şiddet barındırmayabilir. Ayrıca hem profesyonel askerler, hem de sıradan bireyler bu savaş türünde yer alabilir.¹⁹⁶

Modern savaşların nasıl yürütüldüğünü inceleyen bir başka model, 2002 yılında Thomas M. Huber tarafından geliştirilen “bileşik savaş” kavramıdır. Bu modelde, çatışmalarda düzenli ve düzensiz birliklerin, gerilla kuvvetleriyle birlikte stratejik bir koordinasyon içinde tek bir komuta altında aynı anda gerçekleştirdiği faaliyetler, bileşik savaşlar olarak tanımlanmaktadır.¹⁶⁶ Huber'in birleşik savaşlar olarak adlandırdığı yaklaşıma göre, “yeni nesil savaşlar, düzenli ve düzensiz güçlerin eşzamanlı olarak bir arada kullanıldığı” bir biçimde şekillenecek, bu kapsamda da “düşmanın zayıf noktalarına düzensiz birliklerle saldırılırken, aynı anda düzenli ordu ile geleneksel yöntemler kullanılarak düşmanı imha etme stratejisi” uygulayacaktır. Dolayısıyla bileşik savaş; düzensiz kuvvetlerin düzenli birliklerle beraber kullanıldığında, bu iki türün birbirini tamamlayarak daha etkili bir savaş stratejisi oluşturduğunu ifade eden bir tür yeni nesil savaş yaklaşımı üzerine inşa edilmiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Herfried Münkler, *Yeni Savaşlar*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, 17-21, 190.

¹⁶⁵ Qiao Liang ve Wang Xiangsui, *Unrestricted Warfare*, Çev. FBIS, Beijing: PLA Publishing House, 1999, 45.

¹⁹⁶ Liang ve Xiangsui, *Unrestricted Warfare*, 206–207.

¹⁶⁶ Thomas M. Huber, “Compound Warfare: A Conceptual Framework”, *Compound Warfare: That Fatal Knot*, Kansas: US. Army Command and General Staff College Press, 2002, 2.

¹⁶⁷ Timothy McCulloh, Richard Johnson, *Hybrid Warfare*, Florida: JSOU Report 13-4, 2013, 8.

Soğuk Savaş sonrası dönemde savaşın değişen karakterini analiz etmek amacıyla ortaya atılan modeller ve kavramların yanı sıra, 2007 yılında Frank G. Hoffman'ın "21. Yüzyılda Çatışma: Hibrit Savaş'ın Yükselişi" adlı eseriyle kavramsallaştırılan hibrit savaş, son dönemde literatürde üzerinde önemli çalışmalar yapılan konular arasında yer almaktadır. Genel anlamda geleneksel ve düzensiz savaş unsurlarının bir arada kullanılması ile tanımlanan hibrit savaş kavramının da modern savaşların çok yönlülüğünü ve karmaşıklığını anlamak için önemli bir çerçeve sunduğu ifade edilebilir.

1.2.1. Hibrit Savaşın Kavramsal Çerçevesi

Latince hybrida, hibrida veya ibrida kelimelerinden türemiş olan hibrit sözcüğü, genel olarak “karma, karışım” anlamlarına gelmektedir. Öncelikle biyoloji alanında, daha sonradan dil ve ırk teorisi çalışmalarında kullanılan terim, 20’nci yüzyılın sonlarına doğru uluslararası ilişkiler ve güvenlik alanında yapılan çalışmalarda da kullanılmaya başlanmıştır. Hibrit sözcüğü, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “melez” veya “iki farklı güç kaynağının bir arada bulunması” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁶⁸ Savaş çalışmalarında ise en genel anlamda;

“muharebe sahasında birden fazla güç kaynağının bir arada kullanılması” olarak ifade edilebilir.¹⁶⁹

Yapılan literatür taramasında hibrit savaş kavramının ilk defa İngiliz tarih profesörü Thomas R. Mockaitis tarafından 1990 yılında yayınlanan “British Counterinsurgency”¹⁷⁰ isimli eserde kullanıldığı görülmektedir. Mockaitis, Birleşik Krallık’ın 1919-1960 yılları arasında yürütmüş olduğu ayaklanmalara karşı koyma tecrübelerini anlattığı kitabında, ayaklanmaları; “yıkıcı faaliyetler, gerilla savaşı ve terörizmi sentezleyen karma bir savaş biçimi” olarak betimlemiştir.¹⁷¹ Yine Mockaitis tarafından 1995 yılında yayınlanan “British Counterinsurgency in the Post-Imperial Era” isimli eserde de hibrit savaş kavramının kullanıldığı gözlemlenmiştir.¹⁷² İngiliz bilim insanı Mockaitis tarafından kaleme alınan kitapta Borneo, Güney Arabistan, Umman ve Kuzey İrlanda'daki çatışmalar analiz edilmiştir.

¹⁶⁸ *Türkçe Sözlük*, Haz. Şükrü Haluk Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, 1097.

¹⁶⁹ Hasan Arslan, *Hibrit Savaş: 2014 Yılı Rusya’nın Ukrayna Müdahalesi*, Yüksek Lisans Tezi, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2019, 14.

¹⁷⁰ Thomas R. Mockaitis, *British Counterinsurgency (1919-60)*, London: Palgrave Macmillan, 1990.

¹⁷¹ Tarık Solmaz, “Hibrit Savaş: Tartışmalı Bir Kavramın Anatomisi”, *Güvenlik ve İstihbarat Çalışmaları Dergisi*, 2/2 (2024), 111.

¹⁷² Tarık Solmaz, “Hibrit Savaş: Bir Terim, Birçok Anlam”, <https://smallwarsjournal.com/index.php/jrnl/art/hybrid-warfare-one-term-many-meanings>, Erişim: 12.04.2023

Mockaitis, kitabın ikinci bölümünde incelediği Endonezya Çatışmaları'nı¹⁷³ bir hibrit savaş olarak nitelendirmiştir.¹⁷⁴

ABD Deniz Kuvvetlerinde subay olan Robert G. Walker tarafından 1998 yılında hazırlanan “Birleşik Devletler Deniz Piyadeleri ve Özel Operasyonlar” adlı yüksek lisans tezinde, dar bir çerçevede de olsa hibrit savaş kavramı ele alınmıştır. Walker, çalışmasında hem konvansiyonel hem de konvansiyonel olmayan savaş ortamlarında operasyonlar yürütebilen bir hibrit kuvvet olarak tanımladığı Amerika Birleşik Devletleri Deniz Piyadeleri üzerinden hibrit savaş kavramını açıklamaya çalışmıştır. Hibrit savaş ve hibrit kuvvet kavramlarının savaş çalışmaları açısından yeni olmadığını vurgulayan Walker, bu tartışmayı irdelemek amacıyla Deniz Piyadeleri'nin tarihsel süreçte gerçekleştirdiği hibrit operasyonları incelemiştir. Çalışmada örnek olarak ele alınan savaşlar Seminole Savaşları, II. Dünya Savaşı ve Vietnam Savaşı'dır. Bu örnek savaşlar, hibrit bir güç olarak düşmanın özellikleri, konvansiyonel operasyonlar, özel operasyonlar ve Deniz Piyadeleri'nin hibrit operasyonları başlıkları altında analiz edilmiştir.¹⁷⁵

Walker'a göre özel operasyonlar ile konvansiyonel operasyonların kesişim bölgesinde yer alan hibrit savaş; “*özel ve geleneksel savaş arasındaki boşluklardan yararlanarak, sınırlı askeri kaynaklardan en iyi şekilde istifade edilmesi için geleneksel ve geleneksel olmayan askeri güçlerin birlikte kullanılması*” olarak tanımlanmıştır.²⁰⁷

ABD Deniz Piyade Birliği'nde subay olan William J. Nemeth, 2002 yılında yazdığı "Gelecek Savaşlar ve Çeçenistan: Hibrit Savaş İçin Bir Vaka Çalışması" başlıklı yüksek lisans tezinde hibrit savaş kavramına odaklanmıştır. Nemeth, bu çalışmada, Çeçen direnişçilerin modern teknolojiyi ve mobilizasyon yöntemlerini eş zamanlı olarak kullanarak oldukça etkili bir savaş performansı sergilediklerini vurgulamaktadır. Hibrit savaş modelini gerilla savaşının modern

¹⁷³ Malezya Federasyo'nun kurulması girişimlerine tepki gösteren Endonezya ile Malezya arasında 1962-1966 yılları arasında gerçekleşen ve İngiltere, Yeni Zelanda ve Avustralya'dan gelen birliklerin de dahil olduğu çatışmalar yaşanmıştır. Aralık 1962'de, Endonezya destekli küçük bir silahlı isyancı parti, bağımsız Brunei yerleşim bölgesinde iktidarı ele geçirmeye çalışmış, ancak Singapur'dan gelen İngiliz birlikleri tarafından yenilgiye uğratılmıştır. 1963 başlarında, silahlı unsurlardan oluşan küçük gruplar propaganda ve sabotaj faaliyetleri için Malezya topraklarına sızmaya başlamış, Endonezyalı "gönüllüler" tarafından gerçekleştirilen bu sınır ötesi baskınlar 1963 yılı boyunca devam etmiştir. 1964'te Endonezya düzenli ordu birlikleri de çatışmalara dahil olmuştur. Bkz. Thomas R. Mockaitis, *British Counterinsurgency in the Post-Imperial Era*, Manchester University Press, 1995, 14-43.

¹⁷⁴ Mockaitis, *British Counterinsurgency in the Post-Imperial Era*, 14-43.

¹⁷⁵ Robert G. Walker, *The United States Marine Corps and Special Operations*, Yüksek Lisans Tezi, ABD Deniz Kuvvetleri İhtisas Okulu, California, 1998, V-5. ²⁰⁷ Walker, *The United States Marine Corps*, 4-5.

bir biçimi olarak nitelendiren Nemeth, analiz ettiği Çeçen direnişinin hibrit savaş için bir örnek teşkil ettiğini ve 21. yüzyılda hibrit savaşın giderek daha yaygın hale geleceğini öngörmüştür.¹⁷⁶

Gerek Walker gerekse Nemeth'in yaptıkları çalışmalarda ayrıntılı bir tanım ortaya koyamamaları nedeniyle hibrit savaş kavramı ortaya atıldığı dönemde yeteri kadar ilgi uyandırmamıştır.¹⁷⁷ ABD Deniz Piyadeleri komutanı General Charles C. Krulak'ın modern savaşın özel gereklerini aktarmak için ortaya koyduğu "Üç Blok Savaş" ¹⁷⁸ kavramına "psikolojik harekât/enformasyon harekâtı" yönünü de içeren bir blok daha ekleyerek hibrit savaş kavramını tanımlayan General James Mattis¹⁷⁹ ve Yarbay Frank G. Hoffman olmuştur.¹⁸⁰ Mattis ve Hoffman'ın 2005 yılında yayınlanan "Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars" başlıklı makalesi,¹⁸¹ özellikle Afganistan ve Irak işgalleri sonrası yaşanan gelişmeler sonrası tehdidi yeniden tanımlamak ve yeni tedbirler geliştirmek zorunluluğunu hisseden ABD'nin, hibrit savaşı kendi perspektifinden tanımlaması bakımından önemlidir.

Mattis ile Hoffman'ın geleceğe yönelik öngörülerini barındıran çalışma; asimetrik taktiklerin hibrit savaş olarak adlandırılan farklı bir evreye geçtiğine değinmekte, ayrıca sadece taktiklerin değil düşmanın da gömlek değiştirerek çeşitlendiğini belirtmektedir.¹⁸²

2007 yılına gelindiğinde ise Hoffman; "21'inci Yüzyılda Çatışma: Hibrit Savaş'ın Yükselişi"¹⁸³ isimli çalışmasında yaptığı kapsamlı analizlerle hibrit savaşın kavramsal çerçevesini çizmiştir. Hofman çalışmasında, "hibrit bir tehdidin klasik örneği"¹⁸⁴¹⁸⁵ olarak nitelediği 2006 yılında

¹⁷⁶ *Hibrit Tehdit Hibrit Terörizm-PKK, DEAŞ, FETÖ*, 10.

¹⁷⁷ *Hibrit Tehdit Hibrit Terörizm-PKK, DEAŞ, FETÖ*, 10.

¹⁷⁸ ABD Deniz Piyadeleri komutanı General Charles C. Krulak, 1997 yılında modern savaşın özel gereklerini aktarmak için ortaya koyduğu "Üç Blok Savaş" kavramını şu sözlerle açıklar: "Zamanın bir anında hizmet mensuplarımız yerinden edilmiş insanları besleyerek ve giydirerek insani yardım sağlayacaklardır. Hemen ardından savaşan iki kabileyi ayıracaklar - barış harekâtlarıyla- ve nihayet yüksek derecede öldürücü bir savaşa gireceklerdir. Bunların hepsi aynı gün içinde... hepsi üç kent bloku içinde olacaktır." Charles Krulak, "The Three Block War: Fighting in Urban Areas," *Vital Speeches of the Day*, 64/5 (1997), 139-141.

¹⁷⁹ General Mattis müteakip dönemde ABD Savunma Bakanı olarak görev yapmıştır.

¹⁸⁰ Lawrence Freedman, *Savaşın Geleceği: Strateji Savaşın Geleceğini Nasıl Şekillendirecek?*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Say Yayınları, 2022, 290.

¹⁸¹ James N. Mattis, Frank Hoffman, "Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars", US Naval Institute, 2005.

¹⁸² Gökhan Cin, *Güvenlik Problemlerinin "Hibrit Savaş" Kapsamında İncelenmesi: Doğu Ukrayna ve Kırım Örnekleri (2014-2015)*, Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, 2019, 22.

¹⁸³ Frank G. Hoffman, *Conflict in the 21 Century: The Rise of Hybrid War*, Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007.

¹⁸⁴ Freedman, *Savaşın Geleceği*, 291.

¹⁸⁵ Temmuz 2006 tarihinde sınırda devriye gezen İsrail askerlerinin kaçırılmasıyla başlayan ve İkinci Lübnan Savaşı ya da Temmuz Savaşı olarak da adlandırılan çatışmalar, başlangıçta planlananın aksine 33-34 gün sürmüştür. Hizbullah'ın silahlı gücü; tecrübeli savaşçılardan oluşan ve gerilla savaşı teknik ve taktiklerini kullanan küçük silahlı gruplar ile İran Devrim Muhafızları tarafından eğitilen ve lojistik açıdan desteklenen, kamuflaj elbise ile teçhiz edilmiş ve konvansiyonel yeteneklere sahip Nasr Tugayı'ndan oluşmuştur. Nasrallah liderliğindeki

yaşanan Lübnan Savaşı'nı²¹⁷ incelemiştir. Hoffman; hibrit savaşı, konvansiyonel yeteneklere sahip Hizbullah'ın İsrail'e karşı yürüttüğü mücadeleyi tanımlamak için kullanmış, böylelikle Hizbullah üzerinden devlet-dışı aktörlerin batı standartlarındaki bir orduya karşı gerçekleştirdiği mücadeleyi analiz etmiştir. Bu savaşta Hizbullah, gerilla taktikleriyle birlikte bazı konvansiyonel savaş unsurlarını bir arada kullanarak kendisinden çok daha güçlü olan İsrail Ordusu'na zarar vermeyi başarmıştır. Hizbullah'ın İsrail'e verdiği bu zarar, güvenlik çalışmalarında devlet merkezli tehdit algılamalarını sarsmış ve konvansiyonel savaşlara göre yapılandırılmış savunma anlayışlarının hibrit savaş karşısında ne denli kırılgan olabileceğini ortaya koymuştur.¹⁸⁶

Hoffman, düşmanın savaş stratejisindeki farklılığa dikkat çekerek hibrit savaşın diğer savaş türlerinden ayrıldığını vurgulamıştır. Ona göre hibrit savaş; hem devlet hem de devlet dışı aktörler tarafından uygulanabilen konvansiyonel yetenekler, asimetrik taktikler, terör eylemleri, şiddet ve baskı gibi çeşitli savaş biçimlerini içeren bir yapıdadır. Hoffman ayrıca hibrit savaşın yalnızca yeni nesil savaş stratejilerini etkilemekle kalmayıp geleneksel savaş yöntemlerine de önemli bir etkisi olacağını öne sürmüştür.

2005 yılından günümüze hibrit savaş konusunda birçok çalışmaya imza atan Hoffman'ın,¹⁸⁷ tarihsel bir bakış açısı ile 21. yüzyılda ortaya çıkan askerî eğilimleri anlamaya yardımcı olabilecek bir model oluşturmaya çalıştığı,¹⁸⁸ böylelikle hibrit savaş kavramının literatüre yerleşmesinde önemli katkılar sunduğu söylenebilir.

Hizbullah, konvansiyonel ordularının sahip olduğu imkân ve kabiliyetlerin yanı sıra düzenli ve düzensiz birliklerin bir arada kullanılmasını öngören bir konsept uygulamak suretiyle İsrail ordusuna büyük zorluklar ve zayıat yaşattır. Hikmet Mengüaslan, "Yom Kippur'dan İkinci Lübnan Savaşı'na: İsrail'de Devlet -Toplum İlişkisi ve Savaş'a Bakış", *Yeni Fikir Dergisi*, 21 (2018), 108-111; Elie Tenenbaum, "Hybrid Warfare In The Strategic Spectrum: An Historical Assesment", *NATO's Response to Hybrid Threats*, Ed. Guillaume Lasconjarias, Jeffrey A. Larsen, Rome: NATO Defence College, 2015, 96-97; Hoffman, *Conflict in the 21 Century*, 35-39.

¹⁸⁶ Arslan, *Hibrit Savaş*, 15.

¹⁸⁷ Hoffman'ın hibrit savaş ile ilgili çalışmaları için bkz. Frank G. Hoffman, *Lessons from Lebanon: Hezbollah and Hybrid Wars*, Foreign Policy Research Institute, 2006; Frank G. Hoffman, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Potomac Institute for Policy Studies, 2007; Frank G. Hoffman, *Hybrid Warfare and Challenges*. National Defense University Press, 52 (2009); Frank G. Hoffman, *Hybrid vs. Compound War*, *Armed Forces Journal*, 2009.

¹⁸⁸ Gilmar Visoni Alonzo, *The Carrera Revolt and "Hybrid Warfare" in Nineteenth-Century Central America*, Palgrave Macmillan, 2017, 3-4. ²²¹ Arslan, *Hibrit Savaş*, 16 ²²² Petri Huovinen, tanımındaki çeşitliliği daha iyi açıklayabilmek için tez çalışmasında bazı şekil ve grafikler de kullanmıştır. Petri Huovinen, *Hybrid Warfare: Just a Twist of Compound Warfare? Views on warfare from the United States Armed Forces Perspective*, Yüksek Lisans Tezi, National Defence University Department of Military History, 2011, 9,47.

1.2.1.1. Hibrit Savaşa Yönelik Tanımlamalar

Literatürde üzerinde uzlaşa sağlanmış bir tanımlı olmamakla birlikte hibrit savaş, “konvansiyonel ve asimetrik savaş taktiklerinin, araçlarının ve aktörlerinin bir arada kullanıldığı; asker, yarı asker ve sivil unsurların aynı zamanda müdahil olduğu; kavramsal ve fiziki alanda icra edilen; cephesi ve mekanı muğlak; barış ile savaşın iç içe geçtiği savaş hali” olarak betimlenebilir.²²¹ Aşağıda, savaş çalışmaları disiplininde hibrit savaşla ilgili çalışmaları ile tanınan bazı stratejist, bilim insanı ve yazarların tanımlamalarına da yer verilmiştir.

Petri Huovinen hibrit savaşın ne olduğuna dair bir resim oluşturmak için, son 30 yılda tartışılan diğer savaş türlerini tanımlamamız gerektiğini ifade etmiş ve hibrit savaş; konvansiyonel askerî yeteneklerin, isyanların, terörizmin, gerilla savaşının, organize suçun, siber savaşın ve ileri askerî teknolojinin bir kokteyli olarak tanımlamıştır.²²²

Russell W. Glenn’e göre hibrit savaş; eş zamanlı ve uyarlamalı olarak siyasi, askerî, ekonomik, sosyal ve bilgi araçları vasıtasıyla konvansiyonel ve düzensiz (terörizm ve yıkıcı/kriminal) savaş yöntemlerinin bir kombinasyonunun kullanılmasıdır. Bu düzensizlik, devlet ve devlet dışı aktörlerin bir birleşimini içerir. İlk bakışta oldukça benzer olmasına rağmen, Hoffman’ın yaklaşımından felaket/yıkıcılık unsuru ve askerî olmayan araçların dâhil edilmesi olmak üzere iki ana değişiklik ile ayrılmaktadır. Glenn, felaketi; “terörizm de dâhil olmak üzere, nüfus, ekonomi, altyapı, çevre, ulusal moral veya hükûmet işlevlerine ciddi şekilde tesir eden hasarlar, kitlesel kayıplar veya bozulmaya neden olan herhangi bir doğal veya yapay olay” olarak tanımlar. Bu nedenle, Glenn, hibrit savaşın toplum üzerindeki etkisini dikkate alır.¹⁸⁹

Hibrit savaş konusunda çalışmalar yapan John J. McCuen’e göre hibrit savaş; simetrik ve asimetrik yöntemlerin birlikte kullanıldığı bir savaş türüdür. Bu savaşı icra eden taraf; bir yandan geleneksel askerî operasyonları icra ederken, diğer taraftan çatışma bölgesindeki yerli halkın güvenliğini sağlayarak onları kontrol altına alır. Bu sebeple hibrit savaşın, fiziksel ve kavramsal olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Fiziksel boyutta mücadele silahlı düşmana karşı yapılırken, kavramsal boyutta mücadele çatışma alanında yaşayan yerli halkın kontrol altında tutulması ve desteklenmesi için yapılır. McCuen’in asıl önem verdiği nokta kavramsal boyuttur. Zira ona göre savaşın kazanılması için yerli halkın desteği ve kontrolü, muharebe alanındaki mücadelenin kazanılmasından çok daha önemlidir. Bu konuda Afganistan ve Irak savaşlarını örnek gösteren McCuen; ABD’nin, hasmın konvansiyonel güçlerine karşı koymada

¹⁸⁹ Salih Yılmaz, *21’inci Yüzyılda Savaşın Değişen Karakteri*, 197.

başarılı olduğunu, fakat yerel halka yeteri kadar nüfuz edemediği için savaşların uzun yıllar sürdüğünü belirtmiştir.¹⁹⁰

Peter R. Mansoor da Hoffman’a benzer bir hibrit savaş tanımı yapmıştır. Mansoor hibrit savaşı; devletin bir aktörü olarak konvansiyonel askerî güçlerin ve devlet dışı aktör olarak gerilla, asiler ve terörist unsurlar gibi düzensiz güçlerin ortak bir politik amaç doğrultusunda gerçekleştirdikleri kombinasyon olarak tanımlamıştır. Mansoor’a göre hibrit savaş; savaşın taktik, operatif ve stratejik olmak üzere her seviyesinde yaşanabileceği için bu savaş stratejisine kayıtsız kalınmaz.¹⁹¹

Askerî stratejist Nathan Freier ise hibrit savaş anlamak için dört güvenlik tehdidinin anlaşılması gerektiğini ileri sürer. Bunlar; geleneksel tehdit, düzensiz tehdit, yıkıcı tehdit ve yok edici terördür. Gelecekteki tehditlerin yukarıda sıralanan dört tehditin çeşitli birleşimlerinden oluşacağını öngören Freier’e göre; söz konusu tehditlerden herhangi ikisini birleştiren bir aktör ise hibrit savaş stratejisi uygulamaktadır.¹⁹²

Amerikalı askerî teorisyen Robert Leonhard, hibrit savaş ve onu destekleyici operasyonların, siyasi amaçlara ulaşmayı sağlayacak asimetrik avantajlar elde etmek fikri üzerine kurgulandığını öne sürmüştür. Leonhard’a göre hibrit operasyonlar; strateji ile taktik arasındaki mesafenin önemli ölçüde azaldığı ve bilginin kritik öneme haiz olduğu bir ortamda, konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan askerî operasyonları bir araya getiren, deklare edilmemiş faaliyetler ile karakterize edilmiştir. Konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan unsurların savaş sırasında birlikte kullanılması tarihsel olarak yeni bir olgu olmamakla birlikte hibrit savaşla birlikte gelen yenilik, teknolojinin gelişmesiyle askerî olmayan taktiklerin ve unsurların savaş alanında daha yaygın hale gelmesidir. Bu unsurların çoğu zaman geleneksel silah sistemlerine kıyasla daha kullanışlı ve etkili olabileceği ifade edilebilir.¹⁹³

Sven Biscop tarafından kaleme alınan “*Hybrid Histeria*” isimli çalışmaya göre hibrit savaş; devletlerin politik, sosyal, kültürel, dini ve tarihsel yapılardan faydalanarak rakiplerinin toplumsal değerlerini zedeleyici ve yıkıcı etki oluşturmayı hedeflemektedir. Buna ek olarak

¹⁹⁰ John J. McCuen, “Hybrid Wars”, *Military Review*, 88/2 (2008), 107-108.

¹⁹¹ Peter R. Mansoor, “Introduction: Hybrid Warfare in History”, *Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, Ed. Williamson Murray, Peter R. Mansoor, New York: Cambridge University Press, 2012, 2-3.

¹⁹² Nathan Freier, *Strategic Competition and Resistance in the 21st Century: Irregular, Catastrophic, Traditional and Hybrid Challenges in Context*, Strategic Studies Institute, US Army War College Press, 2007, 1-3.

¹⁹³ Amos C. Fox, Andrew J. Rosso, *Making Sense of Russian Hybrid Warfare: A Brief Assessment of the RussoUkrainian War*, The Institute of Land Warfare, The Land Warfare Paper, (112) 2017, 3.

hibrit savaş; yumuşak güç stratejileri aracılığıyla rakibin ulusal sınırları içine sızma ya da halkı etkileme biçimidir.¹⁹⁴

Hibrit savaşı daha kapsamlı bir şekilde tanımlayan Robert A. Newson'a göre; hibrit savaş, konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan aktörler ile politik / ideolojik etki alanlarını da içeren asimetrik tehditlerden oluşan bir melez stratejidir. Newson; bu savaş türünün, "özel harekât ve konvansiyonel askerî kuvvetleri, istihbarat görevlilerini, siyasi liderleri, kitle iletişim araçlarını, ekonomik araçları, siber saldırıları, vekalet savaşı yürüten aktörleri, yarı askerî paramiliter unsurları, terör ve suç örgütlerini" içerdiğini de ifade etmiştir.¹⁹⁵

Hibrit savaşın gayrinizami harekâtın gelişmiş bir çeşidi olduğunu düşünen yazarlar da mevcuttur. Bunlardan biri olan Benbow; hibrit savaşın gerçekte yeni bir şey tanımlamadığını, konvansiyonel açıdan güçlü ve yerleşik kuvvetlere karşı kullanılan gayrinizami harekâtın gelişmiş bir çeşidi olduğunu iddia etmiştir.¹⁹⁶ Benzer şekilde Junio da; Mao'nun, gerilla savaşı olarak adlandırdığı gayrinizami harekât stratejisinin, düzensiz kuvvetler ile konvansiyonel kuvvetlerin ortak kullanımını yeni bir savaş biçimi olarak değil savaşın her daim içerisinde olağan bir yaklaşım olarak ifade etmektedir.¹⁹⁷

Emekli general Toptaş'ın da hibrit savaşa bakış açısı Benbow ve Junio'ya benzemektedir. Toptaş, hibrit savaş; gayrinizami harbin yeni nesildeki farklı bir yorumu olarak değerlendirmektedir. Toptaş'ın hibrit savaş tanımı ise şöyledir: *"Hibrit savaş, mücadelenin değişimi ve dönüşümü kapsamında incelenmesi gereken bir konudur. Bu savaş, millî güç unsurlarının tamamını, mücadelenin içerisine alan sürekli ve sınırsız bir savaştır. Hibrit savaş, konvansiyonel/nizami savaşın klasik gerilla/kontrgerilla harbi ve onun yöntemleri ile etkileşimi sonucunda, ortaya çıkan yeni bir gayrinizami savaş türüdür. Her ikisinin de özelliklerinin harmanlandığı bileşkede asimetrik savaşın, düşük yoğunluklu savaşın, psikolojik harbin, bilgi harbinin, siber savaşın, nükleer savaşın ve hatta uzay savaşının karakter özellikleri vardır. Sadece savaşla ilgili olanlar değil savaş dışı araçlar, oluşumlar ve yöntemler de vardır."*¹⁹⁸

¹⁹⁴ Sven Biscop, "Hybrid Histeria", *Security Policy Brief*, Egmont Institute, (64) 2015, 1-4.

¹⁹⁵ Robert A. Newson, "Counter-Unconventional Warfare Is the Way of the Future. How Can We Get There?", 23 Ekim 2014, 2., <http://blogs.cfr.org/davidson/2014/10/23/counter-unconventional-warfare-is-the-way-of-the-future-how-can-we-get-there/>, Erişim : 10.02.2023

¹⁹⁶ Tim Benbow, "Talking 'Bout Our Generation? Assessing the Concept of Fourth Generation Warfare", *Comparative Strategy Journal*, 27/2 (2008), 163-164.

¹⁹⁷ Timothy J. Junio, Military History and Fourth Generation Warfare, *Journal of Strategic Studies*, 32 (2009), 253.

¹⁹⁸ Ergüder Toptaş, "Harbin Doğası ve Karakteri Bağlamında Hibrit Savaş", *Millî Güvenlik ve Askerî Bilimler Akademik Dergisi*, 8 (2015), 1-17.

Özdemir ve Özcan'a göre ise hibrit savaş yaklaşımı, gayrinizami harp kavramının geldiği son noktayı temsil etmektedir. Bu kapsamda hibrit savaş; politik amaçlar doğrultusunda konvansiyonel yöntemler ile gayrinizami harbi düşman ülkede bulunan direniş gruplarını hatta illegal yapılanmaları da kapsayacak şekilde birlikte kullanmayı ifade etmektedir.¹⁹⁹

Askerî tarih konusundaki çalışmalarıyla tanınan Yıldız; hibrit savaştan bahsedebilmek için iki ve daha fazla savaş çeşidi arasındaki sürekli bir halden hale geçiş diyalektiğinin anlaşılması gerektiğini, hibrit savaş konseptinin ise en az iki farklı muharebe çeşidinin varlığını kabul ettiğini ifade etmiştir. “Bir savaşı hibrit yapan nedir?” sorusuna cevap arayan Yıldız’ın, hibrit savaşın tanımına yönelik yaklaşımı ise şöyledir: “ Hibrit savaş genellikle düzenli bir ana silahlı kuvvet ve harekât doktrininin, düzensiz birlikler ve doktriniyle aynı anda bir düşmana karşı birlikte kullanılması olarak tanımlanmaktadır. Son zamanlardaki literatür, hibrit savaş tarihin bütün dönemlerinde var olan bir olay olarak kabul etmektedir.” Yıldız, Frank G. Hoffman’ın “yakın zamanlara kadar gerçekleşen savaşlar bileşik savaşlarsa da hibrit savaş değildir” tesbitine de katılır ve bileşik savaşın bir ön hibrit savaş olarak nitelendirilebileceğini söyler. Yıldız’a göre hibrit savaş, “ bir ordu şemsiyesi altında bileşik hareket eden, düzensiz ve düzenli birliklerinin bileşik hareket etmesi ya da bileşik taktiklerin tatbikinden daha fazlasıdır.” Yıldız ayrıca; Avrasya bölgesinin, geçmişte olduğu gibi günümüzde de bileşik ve hibrit savaş örneklerinin en yoğun yaşandığı coğrafya olduğunu dile getirmiştir. Bu bağlamda; fiziki açıdan bakıldığında bunun en önemli sebeplerinden birinin Avrasya coğrafyasının bizzat kendisi olduğu ifade eden Yıldız, siyasi açıdan bakıldığında ise bölgenin düzenli savaş icra etmek için uygun bir bölge olmadığını belirtmektedir.²⁰⁰

Ofer Fridman, Hibrit Savaş kavramının, 21’inci yüzyıl askerî operasyonları bağlamında düzenli ve düzensiz savaş kavramları arasında kalan boşluğu kapatmak için kullanıldığını belirtmektedir.²⁰¹

¹⁹⁹ Emrah Özdemir, Ahmet Özcan, Gayrinizami Harp Tarihi: Direniş, Ayaklanma, Çatışma, İstanbul: Kronik Kitap, 2022, 18.

²⁰⁰ Gültekin Yıldız, “Hibrit Savaş Ne Kadar Post-Moderndir? Yakınçağ Avrasya Askerî Tarihine Yeniden Bakmak”, *Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş*, Ed. Yücel Özel ve Ertan İnaltekin, İstanbul: Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, 2018, 1-6.

²⁰¹ Ofer Fridman, “Hybrid Warfare or Gibridnaya Voyna?”, *The RUSI Journal*, 162/1 (2017), 42.

Alexander Lanoszka ise hibrit savaşı, yeni bir savaş türünden ziyade yeni bir strateji olarak nitelendirmiştir. Zira, dış politik hedeflerin başarılabilmesi için millî gücün birçok enstrümanı bu savaş içerisinde yer almaktadır.²⁰²

Yukarıda hibrit savaşla ilgili akademik literatürde yapılan bazı tanımlamalara yer verilmiştir. Bunların yanı sıra, günümüzde “hibrit savaş” ve “hibrit tehdit” kavramlarının resmî söyleme de yerleştiği ve bazı siyaset belgeleri ile askerî doktrinlerde de çeşitli tanımlamaların yapıldığı gözlemlenmektedir.

NATO, 2010 yılında yayınladığı *Capstone* Konsepti’nde hibrit tehditlerin kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Hibrit tehditler, konseptte; “düşman tarafından hedefe ulaşmak için geleneksel ve geleneksel olmayan araçların aynı anda kullanılması” şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca mevcut ve gelecekte ortaya çıkabilecek hibrit tehditlerin yaratabileceği etkiler ile bu etkilerle başa çıkabilmek için NATO’nun yapısı, stratejisi ve yeteneklerini oluşacak gelişmelere nasıl uyarlaması gerektiği konuları üzerinde durulmuştur.²⁰³ Dikkat edileceği üzere, NATO’nun yayınladığı konseptte kavramsal olarak “hibrit tehditler” ifadesini tercih ettiği görülmektedir. Müteakiben Kasım 2010’da yapılan NATO Lizbon Zirvesi’nde ise konunun altı daha net biçimde çizilmiş ve kapsayıcı bir yaklaşım geliştirme zorunluluğu vurgulanmıştır.²⁰⁴

NATO tarafından 2011 yılında yayımlanan raporda ise hibrit tehdit şöyle tanımlanmıştır: “Hibrit tehdit; terörizm, göç, korsanlık, yolsuzluk ve etnik çatışmalar gibi çok geniş alandaki düşmanca durum ve faaliyetleri kapsayan şemsiye bir terimdir.” Raporda ayrıca, hibrit tehditlerin yalnızca asimetrik veya devlet dışı aktörlerin bir aracı olmadığını, aynı şekilde devlet ve devlet dışı aktörler tarafından da uygulanabileceğinin altı çizilmiştir.²⁰⁵

²⁰² Özer, “Savaşın Değişen Karakteri”, 41.

²⁰³ NATO, “Input to A New NATO Concept For The Military Contribution to Countering Hybrid Threats”, https://www.act.nato.int/images/stories/events/2010/20100826_bi-sc_cht.pdf, Erişim: 20.05.2023

²⁰⁴ Salih Bıçakcı, “Hibrit Savaş”, Güvenlik Yazıları Serisi, No.33, Kasım 2019, <https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/11/>, 5-6, Erişim: 06.06.2023. NATO’nun 2010 yılında yayınladığı doktrin için bkz. https://www.act.nato.int/images/stories/events/2010/20100826_bi-sc_cht.pdf ve NATO’nun 19 Kasım 2010 tarihinde Lizbon Zirvesi’nde aldığı kararlar için bkz. Lisbon Summit Declaration, https://www.nato.int/cps/em/natohq/official_texts_68828.htm, Erişim: 27.06.2023.

²⁰⁵ Sascha-Dominik Dov Bachmann, Hakan Gunneriusson, “Hybrid Wars: The 21st Century’s New Threats to Global PeaceAnd Security”, *Scientia Militaria - South African Journal of Military Studies*, Stellenbosch Üniversitesi, 43/1 (2015), 79.

2014 yılına kadar “hibrit tehdit” ifadesini kullanan NATO, Temmuz 2014’te resmi olarak hibrit savaşı kabul ederek onu yeni bir savaş biçimi olarak ilan etmiştir.²⁰⁶ Rusya’nın Ukrayna’ya müdahalesinin ardından, NATO’nun Eylül 2014’teki Galler Zirvesi sonrası yayımlanan bildiride hibrit savaş, “çeşitli açık ve gizli askerî, paramiliter ve sivil önlemlerin son derece bütünleşmiş bir biçimde kullanımı” olarak tanımlanmıştır. Deklarasyonda, İttifak’ın hibrit savaş tehditlerini caydırmak ve bunlara etkili bir şekilde yanıt vermek için gerekli araç ve prosedürlere ve ulusal kuvvetleri güçlendirecek yeteneklere sahip olmasının önemine değinilmiştir. Bu hususun aynı zamanda bilgi paylaşımı, stratejik iletişimin güçlendirilmesi, hibrit tehditler ışığında tatbikat senaryolarının geliştirilmesi ve NATO ile diğer örgütler arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesini de içerdiği ifade edilmiştir. Ayrıca; Letonya’da NATO tarafından akredite edilen Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi’nin kurulması, NATO’nun bu alandaki çabalarına anlamlı bir katkı olarak değerlendirilmiştir.²⁰⁷

Ukrayna müdahalesi sonrası ise Uluslararası Güvenlik Çalışmaları Enstitüsü (International Institute for Security Studies- IISS) tarafından yapılan hibrit savaş tanımı, konu hakkında yapılan en kapsamlı tanımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Enstitü’nün tanımında şu hususlar göze çarpar: Askerî ve askerî olmayan araçlar, bütünleşmiş bir harekât ortamı içinde; inisiyatif ele geçirmek ve diplomatik kanalları kullanarak psikolojik faydalar sağlamayı hedefler. Bu maksatla hibrit savaş; askerî ve istihbarat operasyonlarının yanı sıra bilgi savaşı, elektronik savaş ve siber savaşın bütünleşik bir yapıda kullanılmasını içerir. Aynı zamanda ekonomi de bir baskı aracı olarak kullanılır.²⁰⁸²⁰⁹

Dönemin Almanya Savunma Bakanı Ursula von der Leyen, 2015 yılı Şubat ayında düzenlenen Münih Güvenlik Konferansı’nda²⁴³ hibrit savaş kavramını “gelecekteki güvenlik politikaları ile

²⁰⁶ Gaffar Türkoğlu, *Hibrit Savaşlar ve Suriye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, 35.

²⁰⁷ *Wales Summit Declaration*, 05.09.2014, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm, Erişim: 30.06.2023.

²⁰⁸ Roger McDermott, “Does Russia’s ‘Hybrid War’ Really Exist”, *Eurasia Daily Monitor*, (12) 2015, 103.

²⁰⁹ ‘ten bu yana her yıl Şubat ayında Münih’te gerçekleştirilen Güvenlik Konferansı, güvenlik politikasıyla ilgili en etkin kişilerin bir araya geldiği tek milletlerarası platform olma özelliğini taşımaktadır. İlk kez Küba Krizi’nin ardından toplanma kararı alan Konferans, önceleri “Uluslararası Savunma Bilimi Toplantısı”, daha sonradan “Münih Güvenlik Politikası Konferansı”, 2008’den günümüze ise “Münih Güvenlik Konferansı” adıyla varlığını sürdürmektedir. Temel amacı “güvenlik ve dış politika alanlarında uluslararası bir diyalog kanalı açmak ve farklı aktörleri bir araya getirmek” olan Konferans, güveni tesis etmeyi ve krizleri barışçıl yollarla çözmeyi hedeflerken, uluslararası güvenlik toplumuyla düzenli, sürdürülebilir ve resmi olmayan bir diyalog platformu oluşturmayı da amaçları arasında görmektedir. Münih Güvenlik Konferansı’nda yapılan sunumlar, dünya siyasetinde küresel ve bölgesel politikaların ne şekilde dönüşeceğine dair ipuçları vermesi açısından önemlidir. “Geschichte der Münchner Sicherheitskonferenz”, <https://securityconference.org/ueberuns/geschichte/> ve “Über die Münchner Sicherheitskonferenz”, <https://securityconference.org/ueber-uns/ueberdie-msc/>, Erişim: 5.6.2023

ilgili en acil sorunlardan biri” olarak nitelendirmiştir. Leyen’e göre; bu yeni ve alışılmadık savaş, acilen yeni önleyici karşı önlemlerin alınmasını gerekli kılmaktadır.²¹⁰ 2016’daki Varşova Zirvesi’nin sonuç bildirisinde dirençlilik konusu gündeme gelmiş ve Varşova Zirvesi’nin sonuçlarından biri olan “dirençliliği artırma taahhüdü” belgesinde şu ifadeler yer almıştır: *“Hibrit tehditler de dahil olmak üzere herhangi bir yönden gelen tüm tehditlere karşı direncimizi artırmaya devam etmeyi taahhüt ediyoruz. Dirençlilik, güvenilir bir caydırıcılık ve savunma ile İttifak’ın temel görevlerinin etkin bir şekilde yerine getirilmesi için temeldir”*²¹¹

2017 yılında yaptığı bir konuşmada “NATO’nun hibrit savaşı son derece ciddiye aldığını” belirten dönemin NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg, hibrit savaşın yoğunluğu, ölçeği ve kapsamının arttığını da ifade etmiştir. Stoltenberg, Ukrayna müdahalesinde hibrit savaş metodlarının kullandığını belirtmiş ve hibrit savaşı; “dezenformasyondan propagandaya, üniformasız ya da işaretsiz askerler ile siber alan ve konvansiyonel kuvvetlerin kullanıldığı açık ve gizli operasyonların kombinasyonu” olarak tanımlamıştır.²¹²

Avrupa Birliği (AB) için de hibrit tehditlerle mücadele öncelikli konulardan birisi olmuştur. Avrupa Birliği’nin yürütme organı olan Avrupa Komisyonu, hibrit tehditler üzerinden yaptığı tanımlamada; “belirli hedeflere ulaşmak için devlet veya devlet dışı aktörler tarafından koordineli bir şekilde kullanılacak geleneksel ve geleneksel olmayan, askerî ve askerî olmayan, açık ve örtülü eylemlerin karışımından oluşan ancak resmen ilan edilmiş savaş eşiğinin altında kalan eylemler” şeklinde bir nitelemede bulunmuştur.²¹³ Bu doğrultuda, hibrit tehditlerle mücadele için işbirliğinin güçlendirilmesi kapsamında AB ve NATO, “Hibrit Tehditlerle Mücadele Üzerine Ortak Çerçeve” metnini 2016 yılında kabul etmişlerdir. Ortak Çerçeve kapsamında NATO ve AB işbirliğinde icra edilen en önemli faaliyetlerden biri de

²¹⁰ Mesut Hakkı Çaşın, “Modern Harbin Doğasında Değişim Modeli Olarak Hibrit Savaş: Küçük Yeşil ve Mavi Adamlar Tartışmaları”, *Savaşın Dönüşümü: Yeni Dinamikler, Aktörler ve Araçlar*, Ed. Erhan Büyükkakıncı, Ankara: Adres Yayınları, 2021, 206-207. Dönemin Almanya Savunma Bakanı Ursula von der Leyen’in 6 Şubat 2015 tarihinde Münih Güvenlik Konferansı’ndayaptığı konuşma için bkz. <https://securityconference.org/en/msc2015/speeches/>, Erişim: 22.06.2023.

²¹¹ Polonya’da düzenlenen 2016 NATO Zirvesi Sonuç Bildirgesi için bkz. https://www.nato.int/nato_static/fl2014/assets/pdf/pdf_2017_02/20170206_1702-factsheet-warsaw-summit-key-en.pdf, Erişim: 22.06.2023.

²¹² NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg’in Japonya Ulusal Basın Kulübü’nde yaptığı konuşma, “The Geography of Danger Has Shifted”, https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_148125.htm, Erişim: 30.06.2023.

²¹³ H. Kutay Aytuğ, İ. Fatih Pozan, “Gelişen Hibrit Savaş Ortamında NATO-AB İşbirliği”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 20/77 (2023), 3-4. Bkz. *Joint Communication to the European Parliament and the Council: Joint Framework on Countering Hybrid Threats (2016)*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52016JC0018>, Erişim: 02.07.2023. ²⁴⁸ Eda Ünal, Selim Kanat, Muharrem Gürkaynak, “Hibrit Tehditler ve Avrupa Birliği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45 (2023), 396-399.

Avrupa Hibrit Tehditlerle Mücadele Mükemmeliyet Merkezi'nin 2017 yılında Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de kurulmasıdır. Alanında uzman kişilerden oluşan uluslararası bir yapıya sahip Mükemmeliyet Merkezi, üye ülkelerin ve kurumların hibrit tehditleri önceden belirlemesi ve bunlara karşı bir savunma oluşturmalarını amaçlamaktadır.²⁴⁸ Mükemmeliyet Merkezi'nin hibrit tehditlere yönelik tanımı ise “çok çeşitli araçlarla demokratik devletlerin ve kurumların sistemik zayıflıklarını kasıtlı olarak hedef alan koordineli ve senkronize eylemler” olarak ifade edilebilir.²¹⁴

2011 yılında yayınlanan ABD askerî doktrininde, hibrit savaş; “aynı amaç doğrultusunda hareket eden düzenli ve düzensiz kuvvetlerin, teröristlerin veya suç unsurlarının dinamik bir birleşimi” olarak tanımlanmıştır.²¹⁵ 2015 yılında yayınlanan ABD Ulusal Askerî Strateji Belgesi'nde ise hibrit çatışmalar; “devlet ve devlet dışı şiddetin bir arada yaşandığı, aktörlerin politik amaçlarını gerçekleştirmek için çeşitli yöntem, yetenek ve kaynakları bir arada kullandığı savaş biçimi” olarak ifade edilmiştir. Başlangıçta hibrit savaş araçlarının kullanılması ile saldırgan devletle ilgili muğlâk bir algının yaratılması ve kendisine karşı verilecek tepkinin geç anlaşılması, yavaşlatılması ve nihayetinde bir oldu-bittinin yaratılması amaçlanmaktadır.²¹⁶

İngiliz Askerî Doktrini'ne bakıldığında ise hibrit savaş, gayrinizami savaşın bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Söz konusu Doktrin, hibrit savaşın genellikle düzenli ordulara özgü ileri düzey silah ve sistemlere erişim sağlayan düzensiz birlikler tarafından yürütüldüğünü belirtmektedir. Ayrıca bu doktrine göre, düzensiz birliklerin gelişmiş silah ve teknolojileri edinmeye devam edeceği ve devletlerin düzenli ordularının bu yeni tehditlerle başa çıkmak zorunda kalacağı öngörülmektedir.²⁵² İngiltere Savunma Bakanlığı, düzensiz savaş üzerine yayınladığı kitaba hibrit savaş doktrinini eklemiş ve şu şekilde tanımlamıştır: “*Hibrit savaş, normal kuvvetlerin normal olarak eriştiği daha konvansiyonel silahlara ve sistemlere erişebilen olan düzensiz kuvvetler tarafından yürütülür. Koşullar ve kaynaklar izin verdiği sürece hibrit savaş değişebilir ve uyarlanabilir. Düzensiz grupların konvansiyonel silah ve teknolojileri*

²¹⁴ Meram Tatlı, “NATO ve AB İş Birliğinin Hibrit Savaş Boyutu”, *International Social Sciences Studies Journal*, 9/114 (2023), 7785.

²¹⁵ “Unified Land Operations”, *Army Doctrine Publication 3-0*, Washington DC, October 2011, 4.

²¹⁶ US Joint Chiefs of Staff, “The National Military Strategy of the United States of America 2015”, 4, http://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Publications/2015_National_Military_Strategy.pdf, Erişim: 12.7.2023.

²⁵² Timothy B. McCulloh, Richard B. Johnson, “Hybrid Warfare”, Joint Special Operations University (JSOU) Report 13-4, Florida: JSOU Press, 2013, 10.

edinmeye devam edeceği ve müdahale güçlerinin geçmişte esas olarak düzenli silahlı kuvvetler ile ilişkilendirilen çeşitli tehditlerle yüzleşmek zorunda kalacağı öngörülmektedir” ²¹⁷

İsveç Hükûmeti’nin 2009’da hazırladığı yasa tasarısının ardından, Askerî Stratejik Doktrin’in revize edilmesi gereği doğmuştur. Bu kaspamda 2011 yılında İsveç Silahlı Kuvvetleri tarafından yeni bir Askerî Stratejik Doktrin yayımlanmış, söz konusu doktrinde ilk kez hibrit savaş ve hibrit tehdit kavramlarına yer verilmiştir.²¹⁸

Buraya kadar yapılan açıklama ve tanımlamalarda, Batı’nın hibrit savaşa bakış açısı ele alınmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım genellikle devlet dışı yapılanmalar ekseninde şekillenmiştir. Özellikle 2014 yılında Rusya’nın gerçekleştirdiği Ukrayna müdahalesi sonrasında ise Rusya merkezli hibrit savaş çalışmalarına ağırlık verilmeye başlanmıştır. Söz konusu çalışmaların içeriğine bakıldığında ise “ genel olarak incelenen aktör devlet olmuş ve konvansiyonel kuvvetlere sahip devletlerin asimetrik araçları içerisinde barındıran hibrit tehditleri kullanarak savaş eşiğine ulaşmayan çatışmalarla stratejik hedeflere ulaşması” ele alınmıştır.²¹⁹ Bu bağlamda; hibrit savaşın daha iyi anlaşılabilmesi için, Rus hibrit savaş yaklaşımının da ele alınmasının önemli olacağı değerlendirilmektedir.

1.2.1.2. Rusya’nın Yeni Nesil Savaş (Hibrit Savaş) Konsepti

Batı literatüründe hibrit savaş konsepti (gibridnaya voyna) olarak tanımlanan savaş modeli, Rus askerî literatüründe "yeni nesil savaş, doğrusal olmayan savaş veya modern savaş" olarak adlandırılmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan tek kutuplu dünya düzeninde Batı ittifakının Rusya’ya yönelik izolasyon ve çevreleme çabalarına karşılık olarak Rusya, geçmiş savaşlardan kazandığı deneyimler ve stratejik kültürünün de etkisiyle alanlararası bir savaş modeli benimsemiştir. Genel bir perspektiften bakıldığında, Rusya’nın hibrit savaşa yönelmesinin başlıca nedenleri, Uluslararası bir hegemonya isteği ile ekonomik gücü arasındaki dengesizlik; 2008 yılında Gürcistan’a yönelik müdahalede belirginleşen Rus ordusundaki imkân ve kabiliyet eksiklikleri; iletişim ve bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler sonucu, rakip toplumlar ve siyasi sistemler üzerinde etkili olmak için yeni araçların ortaya çıkması şekilde

²¹⁷ H. Robert Wilkie, “Hybrid Warfare: Something Old, Not Something New”, *Air and Space Power Journal*, (4) 2009, 14.

²¹⁸ Thomas Bjerregaard, *Hybrid Warfare: A Military Revolution or Revolution in Military Affairs*, Yüksek Lisans Tezi, ABD Kara Kuvvetleri Komuta ve Kurmay Koleji, 2012.

²¹⁹ Arslan, *Hibrit Savaş*, 15.

özetlenebilir.²²⁰ Bu kapsamda, Rusya'nın bu Yeni Savaş Konsepti'ne yönelik esaslar ile konseptin oluşum süreci incelendiğinde, kronolojik olarak şu gelişmelerin yaşandığı görülür:

Rus Meclis Başkanı, Hükûmet Üyeleri, Milletvekilleri ve Yüksek Yargı Organları Başkanları'nın katıldığı Rus Federal Parlamentosu'nun 11 Mayıs 2006 tarihli yıllık toplantısında Devlet Başkanı Putin'in yaptığı konuşma, Rusya'nın yeni nesil savaş anlayışının ipuçlarını görmek bakımından önem arz etmektedir. Putin'in konuşmasındaki “Modern tehditlere yeterince yanıt verebilecek tüm yeteneklere sahip bir orduya ihtiyacımız var.

Küresel, bölgesel ve gerekirse çeşitli yerel çatışmalarda aynı anda savaşılabilecek bir Silahlı Kuvvetlere sahip olmalıyız. Her senaryoda Rusya'nın güvenliğini ve toprak bütünlüğünü garanti etmeliyiz. Diğer ülkelerin silahlı kuvvetlerinin geliştirilmesine yönelik planları dikkate almalı, sadece niceliksel göstergeleri takip etmemeliyiz. Bu gelişmelere karşı vereceğimiz karşılıklar; entelektüel üstünlüğe dayalı, asimetrik ve daha az maliyetli olmalıdır”²²¹ ifadeleri, Rusya'nın ileride yürüteceği muhtemel savaşların karakteristiğini belirtmesi bakımından dikkate değerdir. Bu kapsamda; Rusya'nın Yeni Nesil Savaş Konsepti resmi altyapısının, Rus Hükûmeti'nin 2007 tarihli “Dış Politika Gözden Geçirme Dokümanı” ile hazırlanmaya başlandığı söylenebilir.

Rusya; “2008 Gürcistan müdahalesi sırasında ortaya çıkan konvansiyonel kuvvetlerindeki yetersizlikler, eski SSCB döneminden kalma yoğun konvansiyonel güç kullanımının beraberinde getirdiği yüksek zayıat, mecburi askerlik sistemine bağlı eğitim yetersizlikleri” gibi hususlara “maruz kalınan uluslararası baskı” da eklenince hem konvansiyonel birliklerin imkân ve kabiliyetleri kapsamında, hem de doktrinel anlamda bazı değişikliklere gitmek durumunda kalmıştır.²²² Bu kapsamda, Rus Savaş Konsepti altyapısının; “Dış Politika Gözden Geçirme Dokümanı” ile hazırlanmaya başlandığı, 2009 tarihli “Ülke Güvenliği Gözden Geçirme Dokümanı” ile geliştirildiği ve yine aynı yıl onaylanan “Yurt Dışında Yaşayan Rus Kökenli Vatandaşlara Yönelik Federal Kanun” ile desteklenmiş olduğu ifade edilebilir.²²³

²²⁰ Arslan, *Hibrit Savaş*, 84-87

²²¹ Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 11 Mayıs 2006 tarihinde Rus Federal Parlamentosu Yıllık Toplantısı'nda Yaptığı Konuşma, http://old.redstar.ru/2006/05/11_05/1_01.html, Erişim: 10.06.2023.

²²² Arslan, *Hibrit Savaş*, 87-88

²²³ Ali Nedim Karabulut, “Eski Savaş, Yeni Strateji: Rusya'nın 21'inci Yüzyıldaki Hibrit Savaş Doktrini ve Ukrayna Krizi'ndeki Uygulaması”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 13/49 (2016), 30. Bkz. “Analysis of Russia's Information Campaign Against Ukraine: Examining non-military aspects of the crisis in Ukraine from a strategic communications perspectives”, *Report of the NATO StratCom Centre of Excellence (COE)*, Riga, 2015, [russian_information_campaign_public_12012016fin\(2\).pdf](http://www.nato.int/docu/reports/2015/russian_information_campaign_public_12012016fin(2).pdf), Erişim: 15.07.2023.

Müteakiben 2010 yılında yayınlanan Askerî Doktrinde; “askerî olmayan kaynak ve kuvvetlerin askerî kuvvetlerle bütünleşik bir biçimde kullanıldığı ve askerî araçların kullanımından önce politik amaçlara ulaşmak için bilgi savaşına öncelik verilen savaşlar”, modern savaş olarak tanımlanmıştır.²²⁴

Rus Askerî Bilimler Akademisi’nin 25 Ocak 2013’ tarihinde gerçekleşen yıllık genel toplantısında konuşan Rus Genelkurmay Başkanı Valery Gerasimov’un gündeme getirdiği hususlar, Rusların 21. yüzyıldaki hedeflerine nasıl ulaşmayı planladığına dair önemli ayrıntılar içermektedir. Rus Genelkurmay Başkanı’nın yaptığı konuşmada öne çıkan başlıklar şunlardır:

261

“- Özellikle Ortadoğu’daki bazı çatışmalarda savaşla barış ya da üniformalı personel ile gizli operasyonlar arasındaki farkın kapandığına dair örnekler vardır.

- Askerî yöntemler, askerî olmayan yöntemlerle beraber kullanıldığında başarılı olmaktadır. Askerî olmayan yöntemlere örnek olarak; politik, ekonomik, iletişim, insanî ve diğer bazı alanlar sayılabilir.

- Bu faaliyetler gizli ve dolayısıyla inkâr edilebilecek operasyonlarla desteklenebilir, hatta barışı destekleme adı altında icra edilebilir.

- Modern iletişim kanallarının kullanılması önem arz etmektedir.

- Tüm bu çabalara ilave olarak yerel halk, profesyonel fakat gizli askerî unsurlar kullanılarak ayaklandırılabilir.”

Gerasimov’un 27 Şubat 2013 tarihinde yayımlanan “The Value of Science in Prediction”²²⁵ başlıklı makalesinde ise söz konusu yeni doktrinin ayrıntılarını görmek mümkündür. “Rusya’nın modern savaş ortamını nasıl gördüğüne ışık tutan temel özellikler” konusunda önemli ipuçları veren makalede yer alan hususlar özetle şöyle sıralanabilir:²⁶³

²²⁴ Arslan, *Hibrit Savaş*, 88. Bkz. “The Military Doctrine of Russian Federation”, Carnegie Endowment for International Peace, http://carnegieendowment.org/files/2010russia_military_doctrine.pdf , Erişim: 16.07.2023.

²⁶¹ Karabulut, “Eski Savaş Yeni Strateji”, 30.

²²⁵ Valery Gerasimov, “The Value of Science Is in the Foresight: New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations”, *Military Review*, (January-February 2016), 23-29. Makalenin orijinali 27 Şubat 2013 tarihinde *Military-Industrial Kurier* de yayınlanmış olup, Rusça’dan İngilizce’ye ilk defa 21 Haziran 2014 tarihinde Robert Coalson tarafından çevrilmiştir. ²⁶³ Karabulut, “Eski Savaş Yeni Strateji”, 30-31.

“- Gerasimov, öncelikle savaşla barış arasındaki çizginin giderek incelendiğini ve hatta tamamen ortadan kalktığını belirterek, savaşların artık açıkça ilan edilmediğini ve alışılmadık yöntemlerle sürdürüldüğünü ifade etmiştir.

- Diğer önemli bir nokta ise şiddet içermeyen yöntemlerin, arzu edilen sonuca ulaşmada daha etkili olabilme potansiyelinin doğrulanmış olmasıdır. Rus doktrininin Arap Baharı'ndan etkilendiği ve ondan dersler aldığı açıktır. Her şeyin normal görüldüğü bir ülkede aniden iç savaşın eşiğine gelinmesi ve daha önce sarsılmaz olarak görülen yönetimlerin hızla devrilmesi, Rusya için önemli bir gözlem olmuştur. Gerasimov, yaşanan olayların belki de "yirmi birinci yüzyılın tipik savaş şekli" olduğunu belirterek, bu tür krizlerin yıkıcı etkileri ile sosyal, ekonomik ve politik sonuçları göz önüne alındığında sıcak savaşlarla kıyaslanamayacak derecede tehlikeli ve yıkıcı olduğuna vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla “askerî olmayan yöntemler politik ve stratejik hedefleri gerçekleştirmede daha etkili olmaya başlamış, hatta askerî yöntemlerin önüne geçmiştir.

- Gerasimov, askerî olmayan araçlar arasında politik, ekonomik, bilgi/iletişim, insani ve diğer unsurları sayarak, bunların sivil halkın protesto gücüyle birlikte kullanılmasının etkili olacağını vurgulamaktadır. Özellikle, ülke içindeki sivil unsurların kullanımı, bu stratejinin başarısı için kritik bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

- Ayrıca, tüm bu faaliyetlerin gizli bir şekilde askerî güçle desteklenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Askerî gücün açık bir şekilde kullanımı ise yalnızca krizin son aşamalarında ve kesin sonuç elde etmek amacıyla, barışı koruma ya da krizi önleme kapsamında gerçekleştirilmelidir.

- Bu tür bir savaşı destekleyecek kuvvet, sivil ve askerî unsurların birbirleriyle koordineli çalışmasını gerektirir. Böyle bir kuvvetin, mobil, aynı istihbarat ortamından beslenen ve hareket eden, modern komuta kontrol sistemlerini kullanan çok yönlü birliklerden oluşması, asimetrik faaliyetler için özel kuvvetlerin ve hedef ülkedeki muhalif güçlerin kullanılması, ayrıca hedef ülkenin tüm bölgelerinde sürekli aktif bir cephe oluşturulması gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca, iletişim faaliyetlerinin ve araçlarının sürekli geliştirilmesi, askerî gücün, istihbarat birimlerinin ve bilgi harbi/propaganda faaliyetlerinin koordineli bir şekilde kullanılması özellikle vurgulanmaktadır.

- Özellikle bilgi ve iletişim alanının, asimetrik etki yaratma açısından son derece geniş olanaklar sunduğu belirtilmektedir. Bu alan, hedef ülkeler üzerinde stratejik manipölasyonlar yapma ve toplumsal algıyı yönlendirme açısından büyük bir potansiyele sahiptir.”

Rusya’nın yeni savaş doktrininde önemli bir rol oynayan isimlerden biri de Tümgeneral Alexander Vladimirov’dur. Vladimirov iki ciltten oluşan “*Savaşın Genel Teorisi*”²²⁶ adlı eserinde savaşı, bir “sosyal fenomen” ve “millî varlığın korunması için kritik bir unsur” olarak tanımlamaktadır. Bu görüşüyle, savaşla barış arasındaki çizginin ortadan kalktığını ve millî varlığın sürdürülebilmesi için sürekli savaş hâlinin doğal bir durum olduğuna dair bir sonuca varmaktadır. Savaşla barış arasındaki sınır, “güvensizlik” ve “savaş korkusu” ile belirlenen belirsiz bir geçiş dönemi halini almıştır. Vladimirov’un teorisini inceleyen İsveç Ulusal Güvenlik Koleji’nden Dr. Peter Mattsson, yeni nesil savaşta askerî çatışmanın, son ve kesin darbe olduğu, ancak bu aşamadan önce, düşman ülkenin halkına, siyasi liderlerine ve sivil kuruluşlarına yönelik bilgi harbi ve psikolojik harekâtla desteklenen şaşırtıcı ve yanıltıcı saldırıların yapılması gerektiğini belirtmektedir.²²⁷ Aslında savaş, bir ülkenin varlığını sürdürebilmesi için gerekli ve sürekli bir faaliyet hâline gelmektedir. Buradaki amaç, toprak kazanmak veya yıkım yaratmak değil, siyasi, ekonomik ve kültürel etki sağlamak olmaktadır. Bu durumda, askerî güç, hedeflere ulaşmada en etkili araç olmaktan çıkmakta, yerine “organize kaos” yaratmaya yönelik dolaylı yöntemler kullanılmaktadır. Bu dolaylı ve gizli stratejilerle politik, ekonomik ve sosyal etki sağlanarak, şartlar uygun hale geldiğinde doğrudan saldırılarla desteklenebilmektedir.²²⁸

Gerasimov ve Vladimirov tarafından özetlenen görüşler, 26 Aralık 2014’te Rus Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen ve Putin tarafından onaylanan Rus askerî doktrininde yer bulmuştur. Bu doktrin, modern çatışma ortamını, “askerî güçle birlikte politik, ekonomik faaliyetler, bilişim/propaganda faaliyetleri ve diğer askerî olmayan unsurların, özel kuvvetler ve/veya sivil halk kullanılarak karmaşık bir biçimde uygulandığı” bir ortam olarak tanımlar. Yeni Rus Askerî Doktrininin temelinde iki ana ilke bulunmaktadır: “Savaş her yerdedir” ve amacın yalnızca toprak işgali değil, “arzu edilen etkileri” yaratmak olduğu

²²⁶ Alexander Vladimirov’un iki ciltten oluşan kitabı için bkz. “*General Theory of War Presented in Russian International Affairs Council*”, http://russiancouncil.ru/en/inner/?id_4=3539#top-content. Erişim: 11.07.2023.

²²⁷ Peter Mattsson, “Russian Military Thinking - A New Generation of Warfare”, *Journal on Baltic Security*, 1/1 (2015), 61-70, <http://www.baltdefcol.org/files/files/journal/JOBS01.pdf>. Erişim: 11.07.2023.

²²⁸ Mattsson, “Russian Military Thinking”, 66-67.

vurgulanmaktadır.²²⁹

Rus askerî uzmanlar Chekinov ve Bogdanov, Rus Savunma Bakanlığı'nın yayımladığı dokümanları ve diğer ilgili Rus kaynaklarını inceleyerek yeni nesil savaşın hangi unsurları içerdiğini ve nasıl icra edileceğini ortaya koymaya çalışmıştır. Buna göre, yeni nesil savaş stratejisi birbirini takip eden sekiz safhadan oluşmaktadır.²³⁰ Söz konusu sekiz safha sırasıyla; “Asimetrik Savaş, Dezenformasyon Savaşı, Hükûmet Görevlilerine Baskılar, Halk Olayları Çıkarma/İstikrarsızlaştırma, Özel Birliklerin ve Ülke İçindeki Muhalif Grupların Kullanılması, Askerî Harekât, Teknolojik Üstünlüğün Kullanılması ve Son Direniş Noktalarının Temizlenmesi” safhalarıdır.²³¹ Ancak Chekinov ve Bogdanov'un belirttiği stratejinin her durumda uygulanabilir olup olmadığı tartışmalıdır. Zira bu strateji, düşman ülke hükûmet yetkililerine etki edebilme gücüne ve o ülke halkı içinde kendisine yakın kitlelerin varlığına dayanmaktadır. Ancak bu varsayımlar her durumda geçerli olmayabilir ve her koşulda bu tür bir etki sağlanması mümkün olmayabilir.²⁷⁰

Tekrar Gerasimov'un doktrine edilmiş makalesine dönecek olursak; bekli de en önemli husus makalenin sonunda Aleksandr Svechin'den yaptığı alıntıda gizlidir. Svechin şöyle diyor: “*Her savaşın kendi mantığı ve şartları olduğundan dolayı her savaşın kendi stratejisinin oluşturulması gerektiğinden bahseder. Strateji oluşturulurken asla önceki olaylardan ve savaşlardan ortaya konulmuş bir anlayıştan etkilenmemeli, dinamik bir strateji üretimi üzerine yoğunlaşılmalıdır.*”²³² Gerasimov, Svechin'in söylediklerinin günümüzde hala geçerliliğini koruduğunu vurgulayarak, günümüzdeki hibrit savaşlarda askerî ve sivil karar vericilerin her savaş için, o savaşın özel şartlarına uygun bir strateji geliştirmeleri gerektiğinin altını çizmiştir. Bu hususta dikkat edilmesi gereken önemli nokta, Rusların statik tanım ve anlayıştan ziyade dinamik bir yaklaşımı ön planda tutmalarıdır. Bu durum, savaşın doğasının ve stratejilerin sürekli değişen koşullara göre şekillendirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir.

²²⁹ Karabulut, “Eski Savaş Yeni Strateji”, 32

²³⁰ Karabulut, “Eski Savaş Yeni Strateji”, 33

²³¹ Sergey G. Chekinov, Sergey A. Bogdanov, “The Nature and Content of a New-Generation War”, *Military Thought: A Russian Journal of Military Theory and Strategy*, 4 (2013), 12-23, <https://www.usni.org/sites/default/files/inline-files/Chekinov-Bogdanov%20Military%20Thought%202013.pdf>, Erişim: 3.12. 2023.

²⁷⁰ Ancak 2014 Ukrayna müdahalesinde bu şartların pek çoğunun gerçekleştiği söylenebilir. Zira 2013'te başlayan ve 2014 yılında Kırım'ın Rus topraklarına katılması ile devam eden olaylar incelendiğinde, gelişmelerin ve kullanılan yöntemlerin Tchekinov ve Bogdanov'un ortaya koyduğu yeni savaş stratejisi ile uyumlu olduğu görülmektedir. Karabulut, “Eski Savaş Yeni Strateji”, 33.

²³² Dağhan Yet, “*Rus Hibrit Savaş Anlayışı: Yeni Nesil Savaş*”, 6 Aralık 2020, [https:// savasarastirmalari.com/yeni-nesil-savas](https://savasarastirmalari.com/yeni-nesil-savas). Erişim: 15.07.2023.

1.2.2. Hibrit Savaşın Temel Özellikleri

Hibrit Savaş kavramı çok yaygın olmamakla birlikte literatürde; Karma Savaş, Melez Savaş, Doğrusal Olmayan Savaş, Bulanık Savaş veya Sınırlandırılmamış Savaş gibi kavramlarla da ifade edilmektedir. Hibrit Savaş Konsepti'ni geleneksel/konvansiyonel savaş anlayışından farklı kılan ve bir savaşın hibrit olarak nitelendirilmesini sağlayan temel özellikler şunlardır:

Hibrit savaşın en temel karakteristiği, muhtelif kuvvetlerin bir araya getirilmesi ve aynı harekât ortamında eş zamanlı olarak kullanılması şeklinde ifade edilebilir.²³³

Hibrit savaş, askerî olmayan araçların ön planda olduğu ve askerî araçlarla desteklendiği, savaş ve barış arasında gri bölge (grey zone) olarak tanımlanan belirsizlik durumunu istismar etme düşüncesi üzerine kuruludur.²³⁴

BM Antlaşması, Silahlı Çatışmalar Hukuku ve Cenevre Konvansiyonu gibi savaşı önleyici ve yaptırımını olan sözleşmelere uyma zorunluluğu olmayan devlet dışı aktörler ya da asimetrik unsurları kullanmak koşuluyla devletler, savaş eşiği altında kalarak ve herhangi bir kısıtlamaya bağlı olmadan politik amaçları doğrultusunda güç kullanabilmektedir.²³⁵ Bu durum uluslararası hukuka bağlı devletlerle hukuktaki boşlukları istismar etmek isteyen aktörler arasında asimetrik bir ilişkinin doğmasına sebep olmaktadır.²⁷⁵

Temel özelliği asimetri olan hibrit savaşın ana hedefi, istenilen doğrultuda stratejik hedeflere ulaşmaktır. Asimetrik etki üzerine odaklanan bu savaş şekli, diplomatik, ekonomik, sosyal ve enformatik gibi farklı alanlardaki araçların, ortak politik hedefler doğrultusunda koordineli bir şekilde kullanılmasını amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, sıcak çatışma kurallarını ve ihtiyaçlarını değiştirerek, savaş ile barış arasındaki geçişi belirsiz bir hâle getirmektedir.

Hibrit Savaş Konsepti, çok geniş bir spektrumda yer alan aktörlerin sinerji oluşturacak şekilde koordineli bir şekilde kullanılmasını öngördüğünden, bu durum yönetim ve komuta açısından büyük bir güçlük yaratmaktadır. Farklı alanlardaki unsurların bir arada çalışabilmesi için yüksek düzeyde entegrasyon ve koordinasyon gerekmekte, bu da yönetim süreçlerinde karmaşıklığı artırmaktadır.

²³³ Frank G. Hoffman, "Hybrid Warfare and Challenges", *Joint Forces Quarterly*, (52) 2009, 34-39.

²³⁴ Arslan, *Hibrit Savaş*, 15. Frank Hoffman, "The Contemporary Spectrum of Conflict: Protracted, Gray Zone, Ambiguous, and Hybrid Modes of War" başlıklı makalesinde gri bölge teriminin ortaya çıkışı ve ne anlama geldiği ile ilgili bilgiler vermektedir. Frank Hoffman, "The Contemporary Spectrum of Conflict: Protracted, Gray Zone, Ambiguous, and Hybrid Modes of War", *Index of U.S. Military Strength*, 2016, 25-26.

²³⁵ Nathan Freier, "Hybrid Threats and Challenges: Describe...Don't Define", *Small Wars Journal*, <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/343-freier.pdf>. Erişim: 11.12.2023. ²⁷⁵ Arslan, *Hibrit Savaş*, 16.

Hibrit savaş, konvansiyonel harekâtın önemini ve gerekliliğini ortadan kaldırmadığı gibi kazanılması ve sürdürülmesi zor olan konvansiyonel askerî yeteneklerin de korunmasını gerekli kılmaktadır. Bu kapsamda, askerî gücün tek başına sonuç almak için yeterli olmadığı ve coğrafyanın küresel ve bölgesel güçlerin çatıştığı bir “oyun alanı” haline geldiği hibrit hareket ortamı göz önünde bulundurulduğunda, yürütülecek harekâtların çok iyi planlanması ve hazırlanması gerekmektedir. Ayrıca, harekâtın türünden bağımsız olarak, hibrit ortamda da temel savaş prensipleri olan ateş ve manevra, dağılma ve mevzilenme gibi esaslar geçerliliğini korumakta ve bu prensiplerin değişen koşullara göre uygulanması daha da önemli hale gelmektedir.²³⁶

Hibrit ortamda harekât geniş bir yelpazeye yayılan, çok boyutlu ve öngörülmesi zor, belirsizliklerle dolu hibrit (karma) tehdit ve riskleri karşılamak amacıyla; askerî, politik, teknolojik, ekonomik, sosyolojik, bilişim, medya, sivil-asker işbirliği ve stratejik iletişim yeteneklerinin eş zamanlı olarak kullanılmasını gerektiren, çok yönlü koordinasyon isteyen bir harekât türüdür. Konvansiyonel savaşın yanı sıra barışı destekleme harekâtı, teröristle mücadele, kriz yönetimi desteği, güç gösterisi, abluka, ambargo, insani yardım, yasadışı göçün engellenmesi, deniz haydutluğu ile mücadele, algı yönetimi ve siber savaş gibi faaliyetleri de kapsamaktadır.²⁷⁷

Millî güç unsurlarının eş zamanlı ve koordineli şekilde kullanılması açısından topyekûn savaş ile hibrit savaş benzerlikler gösterse de topyekûn savaş konvansiyonel ordu üzerine kuruludur ve gayrinizami taktiklerin ve konvansiyonel olmayan aktörlerin sınırlı kullanımı mevcuttur. Hibrit savaş stratejisinde ise gayrinizami taktiklerin ve konvansiyonel olmayan aktörlerin yoğun kullanımı mevcut iken, konvansiyonel gücün sınırlı kullanımı söz konusudur.²⁷⁸ Ayrıca, hibrit savaşın; topyekûn savaşa göre daha sınırlı ve düşük yoğunluklu nitelikte bir savaş konsepti olduğu ifade edilebilir.

Hibrit savaşta bir bölgenin ele geçirilmesi veya düşman silahlı kuvvetlerinin imha edilmesi hedeflenmez. Bunun yerine, düşmanın potansiyel direnme gücünün kırılması esas alınmak suretiyle savaşın zihinlerde kazanılması amaçlanır.

²³⁶ *Hibrit Ortamda Harekât*, Ankara: KKK Basımevi, 2018, 3. Bölüm, 1 ve 4. Bölüm,

1. ²⁷⁷ *Hibrit Ortamda Harekât*, 2. Bölüm, 1. ²⁷⁸ Gök, *Hibrit Savaşlar*, 86.

Hibrit savaş; çeşitli safhalardan oluşan, bu sebeple de uzun yıllar hazırlık yapılması gereken bir savaş biçimidir.²³⁷ Bu kapsamda, karşı tarafın özellikle siyasi otoritesini zayıflatmak amacıyla psikolojik harp ve propaganda gibi faaliyetler yoğun şekilde kullanılmaktadır. Hasım lke içindeki i sorunlar hedef alınarak, toplum üzerinde hareketlilik ve ayaklanmalar başlatılmakta, böylece siyasi istikrarsızlık yaratılmaktadır. Aynı zamanda, kamuoyu algısını yönlendirebilmek için yazılı ve görsel basın ile medya etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Bu yöntemler, savaşın doğrudan askerî çatışmaların ötesinde, toplumların düşünsel ve psikolojik yapıları üzerinde de etkili olmayı amaçlamaktadır.

Hibrit savaşın geleneksel savaştan en önemli farkı, savaşın ilan edilmeden ve mümkün olduğunca gizli bir şekilde düşük yoğunlukta sürdürülmesidir. Geleneksel savaşta ordular genellikle doğrudan karşı karşıya gelirken, hibrit savaşta bu karşılaşma neredeyse en son aşamaya kadar görülmemektedir. Alışılmış savaşlarda, insan ve ateş gücünün yok edilmesi ve belirli bölgelerin kontrolü ön planda iken, hibrit savaşta hedef yalnızca askerî ve ekonomik güçlerin yok edilmesi değil, aynı zamanda sivil altyapıların da tahrip edilmesidir. Bu strateji, düşmanın dayanaklarını ve toplumsal yapısını zayıflatmayı amaçlamaktadır.²³⁸

Hibrit savaşta, büyük ve düzenli orduların yerine daha esnek ve hareket kabiliyeti yüksek birliklerin hareketları ne çıkmaktadır. Bu doğrultuda, hibrit savaşın gerektirdiği kapasiteye sahip ve beklenen etkiyi sağlayabilecek askerî birlikler olarak "zel Kuvvetler" tercih edilmektedir. Ayrıca, hibrit savaş için belirgin bir doktrin oluşurmaya çalışmanın savaşın gelişen mantığına aykırı bir yaklaşım olacağından, Hibrit Savaş Konsepti'nde her duruma zel dinamik ve çok yönlü yöntemler kullanması zorunlu hale gelmektedir.²³⁹

1.2.3. Hibrit Savaş Konsepti Bileşenleri

Hibrit Savaş Konsepti'nin temel bileşenleri arasında konvansiyonel birlikler, konvansiyonel olmayan birlikler, yerel unsurların desteği, enformasyon harekâtı, siber savaş, ekonomik yaptırımlar/ambargo ve diplomatik destek gibi unsurlar ne çıkmaktadır. Ancak söz konusu bileşenlerin hibrit savaşla birlikte eş zamanlı olarak ortaya çıkmadığı, aksine her bir bileşenin daha önceden de var olan ve belirli alanlarda kullanılan unsurlar olduğu, ayrıca bu unsurların

²³⁷ mer Faruk elik, *Hibrit Savaş Konseptinde İstihbarat ve İstihbarata Karşı Koyma*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022, 47.

²³⁸ Bakı, "Hibrit Savaş", 3.

²³⁹ Stephen M. Dayspring, *Toward A Theory of Hybrid Warfare: The Russian Conduct of War During Peace*, Yüksek Lisans Tezi, Naval Postgraduate School, 2015, 34.

koordineli ve stratejik bir şekilde sahaya yansıtılmasının da farklı savaş yöntemlerinin uyumlu bir biçimde uygulanmasına olanak tanıdığı ifade edilebilir.²⁴⁰

1.2.3.1. Konvansiyonel Birlikler

Konvansiyonel birlikler, hibrit savaşta açıkça faaliyet gösteren ve caydırıcılık gücü yüksek unsurlar arasında yer alır.²⁴¹ Ancak, bu birliklerin kesin sonuçlu zaferi elde edebilecek yegâne kuvvet olduğu doğru olsa da, bu kuvvetin sürdürülebilirliği genellikle sınırlı kaynaklarla sağlanmaktadır. Bu nedenle, işgalci ülkenin konvansiyonel birlikleriyle doğrudan çatışmaya girmeden önce koşulların olgunlaşması beklenmelidir. Çünkü, ekonomisi zayıf ve işgal altındaki bir ülke, kaybedilen konvansiyonel birlikleri yeniden oluşturacak yeterli kaynak ve güce sahip olmayabilir. Bu da doğrudan çatışmanın etkisini ve devamlılığını zorlaştırır.²⁴²

Konvansiyonel birliklerin kullanımı, hibrit savaş konseptinin açıkça görülen tek yönü olarak değerlendirilebilir. Bu birlikler, genellikle hibrit savaşın son aşamasında, hedef ülkenin toplumsal yapısının bölünmesi ve çatışmaya sürüklenmesinin ardından devreye girer. Psikolojik olarak toplumun çeşitli kamlara bölünmesi ve iç çatışmalara sürüklenmesi, hedef ülkenin müdahaleye çağırması ya da buna karşı koyacak gücün bulunmaması sağlanmış olur. Bu aşamada, özel kuvvetler ve özel askerî şirketler tarafından gerçekleştirilen operasyonların ardından, konvansiyonel askerî güçler hedef ülkeye girer. Bu giriş, genellikle "barışı koruma", "soykırımı engelleme" ya da "insan haklarını savunma" gibi bahanelerle yapılmış gibi görünse de aslında arka planda hibrit savaşın son aşaması devreye girmiştir ve son direniş noktaları modern ordu kuvvetleriyle ortadan kaldırılacaktır.²⁴³

1.2.3.2. Konvansiyonel Olmayan Birlikler

Konvansiyonel üstünlüğe sahip düşmana karşı, konvansiyonel olmayan savaş yöntemlerini uygulayan yıpratma birlikleri devreye girer. Bu birlikler, uyguladıkları şiddetle düşmanın savaşma kararlılığını ve moralini ciddi şekilde sarsar. Zayıf konumda olan ülke, bu birlikler sayesinde küçük zaferler kazanarak hem askerine hem de halkına moral kaynağı sağlar.

²⁴⁰ Erdem Ekmekcioğlu, *Hibrit Savaş Doktrininin Uygulama Esasları Çerçevesinde Suriye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, 42.

²⁴¹ Ekmekcioğlu, *Hibrit Savaş Doktrininin*, 44.

²⁴² Cin, *Güvenlik Problemlerinin*, 20.

²⁴³ Bkz. Ekmekcioğlu, *Hibrit Savaş Doktrininin*, 44-45.

²⁸⁶ Cin, *Güvenlik Problemlerinin*, 20.

Konvansiyonel birliklerin elde etmeye çalıştığı kesin zafere, bu birlikler bütünleyici bir katkı sağlar, çünkü teşkilatları, güçleri ve etkinlikleriyle önemli bir destek sunar.²⁸⁶

Konvansiyonel birlikler, hibrit savaşın başlangıcında hedef ülke veya ülkelerin sınırlarına yakın bir bölgede konuşlanarak, varlıklarıyla destekledikleri unsurlara güven sağlar ve aynı zamanda hedef ülkenin yönetimi ile destekçileri üzerinde olumsuz bir baskı oluşturur. Konvansiyonel olmayan birlikler ise hedef ülkenin sınırlarına sızarak önemli hedeflere yönelik küçük birlik harekâtları gerçekleştirmek üzere hazırlık yapar. Bu faaliyetlerle paralel olarak, Hibrit Savaş Konsepti çerçevesindeki diğer unsurlar, çeşitli yer ve zamanlarda kendilerine verilen görevleri yerine getirmek suretiyle Konsept'in başarısına katkı sağlar.²⁴⁴

1.2.3.3. Yerel Unsurların (Halk) Desteği

Hibrit Savaş Konsepti'nde, halk desteği kritik bir öneme sahiptir ve bu destek savaş süresince devam etmelidir. Savaşın uzunluğu, halkın desteğinin sürekliliğini gerektirir. Bu bağlamda, savaşın olumsuz etkilerinden halkın etkilenmemesi ve moral bozukluğu yaşamaması için çeşitli çalışmalar yapılmalıdır. Psikolojik ve enformatik savaş, halkın desteğini sürdürmek için kullanılan yöntemlerden biridir. Ancak halk desteğinin özel bir başlık olarak ele alınmasının nedeni, hibrit savaşın hedef ülkeyi yok etmektense, kendi çıkarlarına hizmet edecek bir konuma getirmeyi amaçlamasıdır. Bu nedenle, hibrit savaş planlayan ülkenin hedef, destekleyeceği siyasetçileri halkın tercihinə sunarak, mevcut siyasetçilere karşı bir tercih oluşturulması gerekmektedir.²⁴⁵

Hibrit savaş ortamında yerel halk desteği, operasyonların başarısı için kritik bir rol oynamaktadır. Hibrit tehdit unsurları, yerel halktan müttefikler edinerek ya da tehditler ve zorlama yoluyla destek sağlayarak, istihbarat ve lojistik avantajlar elde edebilirler. Bu nedenle, yerel halkın desteğinin kazanılması büyük önem taşır. Bu amaçla, yerel liderlerin ve kanaat önderlerinin ikna edilmesi, bilgi destek harekâtı, yerel milislerin desteklenmesi ve sivil-asker işbirliği gibi yöntemlerle halkın desteği sağlanmaya çalışılır. Bu stratejiler, hibrit savaşın etkin bir şekilde sürdürülmesinde önemli bir katkı sağlar.²⁸⁹

²⁴⁴ Ekmekcioğlu, *Hibrit Savaş Doktrininin*, 45.

²⁴⁵ Ömer Faruk Çelik, *Hibrit Savaş Konseptinde*, 47.

²⁸⁹ *Hibrit Ortamda Harekât*, 3. Bölüm, 2.

1.2.3.4. Enformasyon (Bilgi) Harekâtı

Enformasyon harekâtı, hibrit savaşın başlangıcında uygulamaya konan ve savaşın diğer unsurlarının etkin bir şekilde devreye girmesini sağlayan önemli bir aşamadır. Bu harekât, hedef ülkenin iç ve dış kamuoyunu etkileme, algı yönetimi sağlama ve düşmanın moralini zayıflatma amacı taşımaktadır. Başarılı bir enformasyon harekâtı, hibrit savaşın diğer unsurlarının uygulanabilmesi için temel bir koşul oluşturur. Eğer enformasyon harekâtı başarısız olursa, diğer stratejik adımların hayata geçirilmesi ve istenilen sonuçların elde edilmesi zorlaşacaktır. Bu nedenle enformasyon harekâtının doğru ve etkili bir şekilde yürütülmesi, hibrit savaşın başarısı için kritik bir faktördür.²⁴⁶

Hibrit savaşın adeta üzerine kurulu olduğu zemin olan enformasyon mücadelesi, kendi bilgi sistemlerini korurken hasmın bilgisini ve oryantasyonunu reddetme, istismar etme, bozmak ya da yıkmaya yönelik her türlü girişim olarak tanımlanabilir.²⁴⁷ Hibrit savaşın başarısı, büyük ölçüde hedef ülkedeki bilgi akışının etkili bir şekilde kontrol edilmesine bağlıdır. Bu kontrolü sağlayamayan bir devletin hibrit savaş stratejilerini başarıyla uygulaması oldukça zordur. Temel hedef, toplumun gerçek bilgiye ulaşmasını engellemek ve halkı yönlendirilebilir hâle getirmektir. Bu süreçte hem geleneksel medya araçları (gazeteler, dergiler, televizyon, radyo) hem de modern dijital medya platformları (sosyal medya, web siteleri) kritik öneme sahiptir. Enformasyon savaşında sadece bilgiyi denetlemek değil, aynı zamanda bu bilgiyi stratejik şekilde yönlendirmek, toplumsal algıları şekillendirmek ve psikolojik harekâtla halkın düşüncelerini etkilemek gerekmektedir. Propaganda faaliyetleri de bu sürecin önemli bir parçasıdır. Bu tür faaliyetler, istihbarat teşkilatlarının asli görevlerinden biridir. Dolayısıyla hibrit savaş yöneten devletin, sahada bilgiye erişim sağlayan, güçlü bir siber altyapı ile desteklenen bir istihbarat teşkilatına ve medya ağlarına sahip olması gerekmektedir. Ayrıca tüm bu unsurları koordine edebilecek merkezi bir kontrol yapısının kurulması, operasyonun etkinliğini artıracaktır.²⁹²

²⁴⁶ Ekmekcioğlu, *Hibrit Savaş Doktrininin*, 48.

²⁴⁷ Greta E. Marlatt, *Information Warfare and Information Operations: A Bibliography*, US Naval Postgraduate School, 2008, 1. ²⁹² Ömer Faruk Çelik, *Hibrit Savaş Konseptinde*, 43-44.

1.2.3.5. İstihbarat

Konvansiyonel askerî gücün stratejik ihtiyat görevi üstlendiği, büyük oranda belirsizlik ve görünmezliğin var olduğu hibrit savaş ortamında, olayların üzerindeki sis perdesinin ortadan kaldırılması için temel başvurulanan yöntem olarak istihbarat faaliyetleri ön plana çıkmaktadır.²⁴⁸

İstihbarat faaliyetleri; askerî, politik, ekonomik, sosyal ve enformasyon unsurlarının arzu edilen amaç doğrultusunda politik, ekonomik ve askerî altyapı oluşturma çabasının bir parçası olarak kullanımını içermektedir.²⁹⁴

Hibrit harekât, belirsizlik ve sürekli değişen koşullar altında, genellikle devletin kontrolünün zayıf olduğu veya yeterli olmadığı bölgelerde uygulanmaktadır. Bu tür bölgeler, küresel ve bölgesel güçlerin rekabet alanı hâline gelerek, daha karmaşık ve çok yönlü bir strateji gerektirmektedir. Bu nedenle, hibrit savaşın etkili bir şekilde yürütülmesi için istihbarat hazırlığının detaylı ve sürekli olarak güncel tutulması kritik bir öneme sahiptir. Hedeflenen bölgedeki siyasi, toplumsal ve ekonomik dinamikler hakkında sürekli bilgi sağlamak, stratejilerin doğru bir şekilde şekillendirilmesi ve gerektiğinde hızlı bir şekilde müdahale edilmesi için gereklidir.²⁴⁹

Genel bir bakış açısıyla Hibrit Savaş Konsepti; temelinde istihbarat teşkilatlarının yer aldığı, ilerleyen safhalarda da istihbarat faaliyetlerinin önemli görevler üstlendiği bir savaş yöntemidir. Hibrit Savaş Konsepti'nin ilk safhaları olarak değerlendirilebilecek olan diplomatik, ekonomik, siber, enformasyon, algı yönetimi alanlarında icra edilecek mücadelelerde istihbarat teşkilatları doğrudan görev almaktadırlar. Hedef ülkede siyasilerin takibi, haklarında biyografik istihbarat toplanması ve gerektiğinde çeşitli yollarla kontrol altına alınmaları gibi faaliyetler, doğrudan istihbarat teşkilatlarının görevleri arasındadır. Hedef ülkeye ekonomik savaş ilan edilebilmesi için ülkenin ekonomik yapısı hakkında bilgi toplamak, yine istihbarat teşkilatlarının görevleri içerisinde yer almaktadır. Hibrit savaş konseptinin önemli unsurlarından biri olan halk desteğinin sağlanması safhasında da istihbarat teşkilatlarının rolü bulunmaktadır. Hedef ülkede müzahir bir halk kitlesinin oluşturulması, bu kitle içerisinde liderlik yapabilecek kişilerin tespiti ve

²⁴⁸ Murat Dikkaş, “Hibrid Savaş ve İstihbarat”, *Hibrit Tehditler ve Millî Savunma Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed. Gültekin Yıldız ve Barış Ateş, Ankara: MSÜ Yayınları, 2022, 362. ²⁹⁴ Gök, *Hibrit Savaşlar*, 94.

²⁴⁹ Salih Yılmaz, *21'inci Yüzyılda Savaşın Değişen Karakteri*, 247

²⁹⁶ Ömer Faruk Çelik, *Hibrit Savaş Konseptinde*, 102-103. ²⁹⁷

Tatlı, *Rusya Federasyonu'nun Yeni*, 78-79

organizasyon faaliyetlerinin düzenlenmesi gibi faaliyetler de istihbarat teşkilatlarının görevleri arasında yer almaktadır.²⁹⁶

1.2.3.6. Siber Savaş

Meydansız savaş olarak tanımlanan siber savaş, rakibe psikolojik baskı uygulamak amacıyla bilgisayar kontrollü programlara gizlice, izinsiz ve görünmeyen müdahaleler yapılması olarak açıklanabilir. Başka bir bakış açısından ise siber savaş; psikolojik, ekonomik, askerî veya politik hedeflere ulaşmak için iletişim ve bilgi sistemleri üzerinden gerçekleştirilen organize siber saldırılar bütünüdür. Bu savaş yönteminin amacı, düşman devletin bilgilerini ele geçirerek, altyapı ve güvenlik gibi kritik sistemlerini işlevsiz hale getirmek, böylece rakip devletin zayıflamasını sağlamaktır.²⁹⁷

Siber savaş, hibrit savaş konseptinin uygulama alanındaki tamamlayıcı unsurlardan biridir ve özellikle enformasyon harekâtıyla sağlanan yerel halk desteğinin pekiştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Enformasyon harekâtı ile oluşturulan memnuniyetsizlik ortamı, siber saldırılarla meşruiyet kazanabilir. Hedef alınan ülke veya ülkeler üzerindeki siber saldırılarla, bu ülkelerin otomasyon sistemlerindeki güvenlik açıkları kullanılarak, bilgi bankalarına ve kamu kuruluşlarına sızılabilir. Bu sızmalarla gizli bilgiler ve belgeler ele geçirilip kamuoyuna sızdırılabilir, böylece hedef ülkenin yönetimine olan güven zedelenebilir. Eğer siber saldırılardan elde edilen verilerle kamuoyunda doğrudan bir etki yaratılmazsa, sahte bilgi, belge, döküman ve ses kayıtları üretilip yerel halkın yöneticilerine karşı kışkırtılması ve toplumsal hareketlerin tetiklenmesi hedeflenir.²⁵⁰

1.2.3.7. Ekonomik Yaptırımlar/Ambargo

Hibrit Savaş Konsepti'nde hedef alınan ülkelere uygulanan ekonomik yaptırımlar, genellikle savaşın gizli unsurlarının devreye girdiği bir aşamadan sonra, açık bir şekilde uygulanmaya başlanan tamamlayıcı unsurlardan biridir. Bu yaptırımlar ve ambargolar, başlangıçta kaynağı belirsiz bir şekilde ortaya çıkan hibrit savaş bileşenlerinin, daha sonra ifşa olmalarıyla birlikte tam anlamıyla belirginleşir. Uluslararası ortamda bu yaptırımlara genellikle çeşitli kılıflar uydurulsa da asıl amaç hedef ülkenin yönetimine duyulan güveni zayıflatmak ve sonuç olarak, yönetiminin halk nezdindeki meşruiyetini yok etmektir. Nihai hedef ise mevcut yöneticilerin

²⁵⁰ Ekmekcioğlu, *Hibrit Savaş Doktrininin*, 48-49

²⁹⁹ Ekmekcioğlu, *Hibrit Savaş Doktrininin*, 50.

yerine hibrit savaş stratejisini destekleyen, uyumlu düşünce yapısına sahip yeni yönetici ve grupları iktidara getirmektir.²⁹⁹

Ekonomik yaptırımlar ve ambargolar, genellikle hedef ülkenin savunma ihtiyaçlarıyla ilgili stratejik ve kritik unsurlarla (örneğin silah, mühimmat, askerî teknoloji paylaşımı gibi) başlatılır. Bu tür yaptırımlar savunma kapasitesini doğrudan zayıflatmayı amaçladığı gibi; müteakiben akaryakıt, doğalgaz, tıbbi ve medikal malzemeler, besin maddeleri gibi hayati öneme sahip ürünlere yönelik ambargolar devreye sokulabilir. Bu uygulamalar, hedef ülke/ülkelerin ulusal güvenliğini ve temel yaşam standartlarını ciddi şekilde tehdit etmektedir. Ekonomik yaptırımlar ve ambargolar, pratikte hedef ülkelere karşı başlatılan bir ekonomik savaş olarak kabul edilebilir ve bu süreç başladığında hedef ülke/ülkelerin uluslararası alanda yalnızlaşması kaçınılmazdır. Siyasi ve ekonomik izolasyon ise hedef ülkenin küresel alandaki etkisini zayıflatarak iç ve dış desteğinin ciddi şekilde azalmasına sebebiyet vermektedir.²⁵¹

1.2.3.8. Diplomatik/Siyasi Faaliyetler

Hibrit savaş konsepti içinde yürütülen diplomatik ve siyasi faaliyetler, hedef ülke/ülkelerin yönetim kadrolarına karşı güveni sarsmayı amaçlayan stratejilerle şekillenmektedir. Bu faaliyetler, hedef ülkenin liderleri ve hükûmetinin aldığı kararlar aleyhine yapılan açıklamalarla, iç ve dış kamuoyunda yönetim karşıtı hoşnutsuzluğu artırmayı hedeflemektedir. Bu tür açıklamalar, toplumun hükûmete olan güvenini zayıflatarak, yöneticilerle halk arasındaki bağların kopmasına neden olabilir. Aynı zamanda, hibrit savaş uygulayan ülkenin kendisini bu sorunları çözecek güç olarak tanıtmak suretiyle hedef ülke halkını etkileme ve kendi çözüm önerilerini benimsetme eğilimi artacağından, hibrit savaşın hedeflerine ulaşması kolaylaşacaktır. Bu kapsamda; yöneticilere yönelik güven kaybı, halkı mevcut hükûmetin zayıflığına ve yabancı bir gücün müdahalesine açık hale getirerek hibrit savaşın etki alanının genişlemesine yol açmaktadır.²⁵²

Hibrit Savaş Konsepti'nde diplomatik ve siyasi savaşın ana hedefi, hedef ülkedeki siyasi otoritenin meşruiyetini tamamen sarsmak ve mevcut yönetimin yıkılmasına veya değiştirilmesine zemin hazırlamaktır. Bu süreçte, halkın mevcut yönetimi sorgulaması ve ona karşı güvenini kaybetmesi sağlanarak, halkın kendi otoritesine sırt çevirmesi amaçlanmakta; bu doğrultuda da hedefe ulaşmak için çeşitli gizli faaliyetler ve örtülü operasyonlar devreye

²⁵¹ Ekmekcioğlu, *Hibrit Savaş Doktrininin*, 50-51

²⁵² Ömer Faruk Çelik, *Hibrit Savaş Konseptinde*, 39; Ekmekcioğlu, *Hibrit Savaş Doktrininin*, 51.

girmektedir. İstihbarat teşkilatlarının temel görevlerinden biri olan bu örtülü operasyonlar, hedef ülkenin iç dinamiklerine nüfuz etmek ve yönetim karşıtı ortamı oluşturan unsurları desteklemek amacıyla kullanılmaktadır. Bu stratejiler, yerel halkı veya siyasi aktörleri hedef almak suretiyle yönetimin meşruiyetine zarar verme ve halkı mevcut otoriteye karşı harekete geçirme amacına yönelik faaliyetler olarak şekillenmektedir.²⁵³

1.2.4. Hibrit Savaş Kavramına Yönelik Eleştiriler

Ekseriyetle yeni bir savaş türü olarak adlandırılan ve 21. yüzyılın başında ortaya çıkmış olan hibrit savaş kavramının, henüz çok yeni olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda, Uluslararası İlişkiler literatüründe genel olarak rastlanıldığı üzere, “yeni oluşturulan bir kavramın yerleşmesi ve herkesçe kabul edilen bir tanımının oluşması” konusunda zamana ihtiyaç olduğu aşıkardır. Keza söz konusu durumun hibrit savaş için de geçerli olduğu ortadadır.²⁵⁴

Yukarıdaki değerlendirme doğrultusunda; hibrit savaşa yönelik yapılan akademik çalışmalar ve konu ile ilgili tartışmalar göz önüne alındığında, henüz üzerinde mutabakata varılmış bir ortak tanımının olmadığı²⁵⁵ söylenebilir. Ayrıca her geçen gün hakkında yeni tanımlamalar yapılan hibrit savaşın oldukça dinamik bir kavram olarak nitelenebileceği, bu hususun ise İtalyan siyaset bilimci Giovanni Sartori tarafından ortaya atılan “kavramsal esneme” tanımlaması ile açıklanabileceği ifade edilebilir. Tüm bu değerlendirmelere rağmen, devletlerin güvenlik terminolojisine yerleşmiş olan söz konusu kavramın “muğlak” bir niteliğe sahip olması hususunun da bazı eleştirileri beraberinde getireceği aşıkardır. Bu açıdan bakıldığında, Solmaz tarafından kaleme alınan ve hibrit savaş kavramının ortaya çıkışı ile tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evrimin analiz edildiği makalede; hibrit savaş kavramının tarihsel gelişimi dört evreye ayrılmak suretiyle ele alınmıştır. Söz konusu çalışmada, “birinci evrenin, hibrit savaş

²⁵³ Ömer Faruk Çelik, *Hibrit Savaş Konseptinde*, 39.

²⁵⁴ Şennur Özdemir, Ayça Eminoğlu, “Yeni Nesil Savaş: Rusya’nın Donbas’ta Uyguladığı Hibrit Savaş Yöntemi”, *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/1 (2022), 67.

²⁵⁵ İnsanlık tarihi kadar eski olduğu kabul gören savaşa ilişkin farklı bilim dallarında çok sayıda tanımın bulunmasının ortak bir savaş tanımı yapılmasını güçleştirdiği ifade edilebilir. Zira bu konuda en temel tartışmanın tanımın kapsayıcılığı ile ilgili olduğu söylenebilir. Savaş üzerine geliştirilmiş nesnel ve genel bir tanımın yokluğu da bu tartışmadan ileri gelmektedir. Yine Gayrinizami Harp Konsepti’nin getirdiği kavramlar üzerinde belirgin bir ortak paydanın bulunmamasından kaynaklanan bir kavram karmaşasının yaşandığı da ifade edilebilir. Benzer şekilde terör ve terörizm kavramlarının tanımlanması konusunda da tam bir mutabakat sağlanamamıştır. Bu kapsamda, söz konusu bu durumu en iyi açıklayan olgunun, Beatrice Heuser tarafından tasvir edilen “terminoloji ormanı” kavramı olduğu söylenebilir. Bkz. Öner Akgül, *Uluslararası İlişkilerde Devletlerarası Savaş ve Savaşın Nedenlerinin Teorik İncelemesi*, Doktora Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, 5; Ümit Doğan, *Atatürk’ün Terörle Mücadele Yöntemi*, Ankara: Kripto Basım Yayım, 2018, 12; Brian Hughes, Fergus Robson, *Antik Dönemden Günümüze Gayri Nizami Harp*, Çev. Ali Güneş, İstanbul: Kronik Kitap, 2023, 12, 30-31; Beatrice Heuser, “Introduction: Exploring the Jungle of Terminology”, *Small Wars and Insurgencies*, 25 (2014), 741-753.

kavramının kullanılmaya başlandığı, fakat uluslararası güvenlik alanyazınında söz konusu kavrama ilişkin henüz bir farkındalığın oluşmadığı dönemi kapsadığı; ikinci evrenin hibrit savaş kavramının eski bir Pentagon analisti olan Frank G.

Hoffman tarafından yeniden kurgulanarak Amerikan savunma çevrelerinde popülerleştirildiği dönemi içerdiği; üçüncü evrenin, Hoffman'ın tanımına yönelik eleştiriler neticesinde hibrit savaş kavramının yeniden tanımlandığı dönemi işaret ettiği; dördüncü evrenin ise hibrit savaşın NATO tarafından Rusya'nın Ukrayna'ya dolaylı müdahalesi bağlamında yeniden formüle edildiği periyota denk düştüğü" şeklinde bir ayrıma gidildiği görülmektedir.²⁵⁶

Konuya daha genel bir perspektiften bakıldığında ise "stratejisi, taktiği, yöntemi, seviyesi, araçları ve aktörleri ne olursa olsun; savaşların doğasının sabit, karakterinin ise değişken olduğu" konusunda büyük oranda bir mutabakatın mevcudiyetinden bahsedilebilir.

Dolayısıyla, asıl tartışmanın daha çok; "savaşın karakterinin nasıl ve ne kadar değiştiği, bu değişimin hangi unsurlar üzerinde ve nasıl bir etki ile olduğu" soruları üzerine odaklandığı ifade edilebilir. Fakat bu defa da günümüz savaşlarının kavramsallaştırılması ve analiz edilmesi konusunda ortaya çıkan farklılıklardan ötürü, literatürde savaşın karakteri bağlamında ortak bir ittifak sağlanması konusunda güçlükler yaşanmaktadır.²⁵⁷ Hibrit savaş teorisini de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

Hibrit savaş kavramına yönelik eleştirilerden ilki, yukarıda da belirtildiği üzere, kavramın tanımı üzerinde bir uzlaşının sağlanamamış olmasıdır. Bu konuda, benzer şekilde terörizm kavramının tanımına yönelik de bir uzlaşının olmadığını ifade etmek yerinde olacaktır.²⁵⁸ Hoffman'a göre akademik literatürdeki tanımların fazlalığı, hibrit savaş kavramının belirsizleşmesine sebebiyet vermiştir.²⁵⁹ Bu nedenle kavrama yönelik kabul gören evrensel bir tanım oluşturulamamıştır. Bu kapsamda en çok eleştirilen husus, hibrit savaş kavramının soyut olması ve geleneksel savaş ile düzensiz savaş kombinasyonundan başka bir özgünlüğünün bulunmaması ile ilgilidir.²⁶⁰

Hibrit savaş kavramına yönelik öncelikli eleştirilerden bir diğeri, "kullanılacak hibrit aktörlerin içeriği ile ilgili oran ve dengenin ne ölçüde olması gerektiği" hususu ile ilgilidir. Bu konuda;

²⁵⁶ Solmaz, "Hibrit Savaş: Tartışmalı Bir Kavramın Anatomisi", 110.

²⁵⁷ Gök, *Hibrit Savaşlar*, 36.

²⁵⁸ *Hibrit Tehdit Hibrit Terörizm-PKK, DEAŞ, FETÖ*, 11.

²⁵⁹ Hoffman, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, 17

²⁶⁰ Aslı Mercimek, *Hibrit Savaş Konsepti Kapsamında Profesyonel Askerî Eğitimin Planlanması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2021, 41.

Mansoor tarafından yapılan hibrit savaş tanımında askerî olmayan unsurlara fazla önem verilmemesine rağmen,²⁶¹ Mansoor'un aksine hibrit savaşın sosyal yönüne odaklanan McCuen tarafından ise "düşmanın toplumu ve uluslararası kamuoyunu hedefleri doğrultusunda kullanması" hususunun önemine dikkat çekilmektedir.²⁶²

Bir diğer eleştiri ise hibrit savaşın yeni bir kavram olmadığı, hibrit tekniklerin esas itibarıyla tarih boyunca pek çok savaşta kullanıldığı ile ilgilidir. Bu doğrultuda, bazı yazarlar tarafından Hoffman'ın teorisinin tarihi arka planının zayıf olması yönünde eleştiriler yöneltilmiştir.²⁶³ Bu kapsamda geleneksel ve geleneksel olmayan unsurların bir arada kullanımının tarihin eski dönemlerinden beri savaş taktikleri içinde yer aldığını savunan görüşlerin oldukça yaygın olduğu ifade edilebilir.²⁶⁴ Örneğin Wilkie tarafından "hibrit savaşın, savaşların alışlageldik formundan pek de farklılık arz etmediği" savunulurken,²⁶⁵ benzer şekilde Betz de "birkaç istisna hariç 19. yüzyıl savaşlarının önemli bir bölümünün hibrit bir karakter gösterdiğini" ileri sürmektedir.²⁶⁶ Glenn ise "hibrit savaş kavramının içerik olarak yeni bir olgu olmadığını, tarihsel süreç içerisinde karşılaşılmış bir durum olduğunu" belirtmektedir.²⁶⁷ Oğuz makalesinde, "Soğuk Savaş sonrası çatışmaları tanımlayan diğer teoriler gibi hibrit (melez) savaş teorisinin de yeni bir savaş biçimi olmadığını" ileri sürmektedir.²⁶⁸ Yine editörlüğü Mansoor ile Murray tarafından yürütülen ve adı "*Hibrit Savaş: Antik Dünyadan Günümüze Karmaşık Düşmanlarla Savaşmak*"²⁶⁹ olarak Türkçe'ye çevrilebilecek kitapta, bir grup askerî tarihçi tarafından dokuz farklı askerî harekâtın hibrit savaş örneği olarak analiz edildiği görülmektedir.²⁷⁰ Söz konusu eserde "hibrit savaşın kadim bir strateji olduğu ve aralarında Yarımada Savaşı (1807-1814), Amerikan İç Savaşı (1861-1865), Boer Savaşı (1899-1902) ve Vietnam Savaşı'nın (1965-1973) da bulunduğu çok sayıda savaşın hibrit savaşın temel

²⁶¹ Peter R. Mansoor, "Introduction: Hybrid Warfare in History", *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents From The Ancient World to The Present*, Ed. Williamson Murray, Peter R. Mansoor, New York: Cambridge University Press, 2012, 2-3.

²⁶² John J. McCuen, "Hybrid War", *Military Review*, (2008), 107-113.

²⁶³ *Hibrit Tehdit Hibrit Terörizm-PKK, DEAŞ, FETÖ*, 10.

²⁶⁴ Mercimek, *Hibrit Savaş Konsepti Kapsamında*, 41.

²⁶⁵ Robert Wilkie, "Hybrid Warfare: Something Old, Not Something New", *Air and Space Power Journal*, 23/4 (2009), 16.

²⁶⁶ David Betz, "The Idea of Hybridity", *Hybrid Conflicts and Information Warfare: New Labels, Old Politic*, Ed. O Fridman, V.Kabernik, J. Pearce, CO: Lynne Rienner Publishers, 2019, 11

²⁶⁷ Russell W. Glenn, "Thoughts on Hybrid Conflict", *Small Wars Journal*, 2 (2009), 1-8.

²⁶⁸ Şafak Oğuz, Is Hybrid Warfare Really New?, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72/3 (2017), 525.

²⁶⁹ *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents From The Ancient World to The Present*, Ed. Williamson Murray, Peter R. Mansoor, New York: Cambridge University Press, 2012.

²⁷⁰ Solmaz, "Hibrit Savaş: Tartışmalı Bir Kavramın Anatomisi", 117-118

³²⁰ *Hibrit Tehdit Hibrit Terörizm-PKK, DEAŞ, FETÖ*, 10-11.

özelliklerini ihtiva ettiği” hususu yer almaktadır. Hoffman, teorisinin yeniliği konusunda yapılan eleştirilere “hibrit savaşın tarihi örnekleri olarak ifade edilen savaşların büyük bir bölümünde düzenli ve düzensiz kuvvetler arasındaki koordinasyonun savaşın stratejik düzeyiyle sınırlı kaldığı” yönünde cevap vermiş olsa da “hibrit savaşın tekniklerinin tarihi temelleri olduğu” hususunu da inkâr etmemiştir.²⁷⁰ Fakat Hoffman, diğer bazı teorisyen ve akademisyenler tarafından hibrit savaş örneği olarak gösterilen “Amerikan Bağımsızlık Savaşı, Amerikan İç Savaşı, Fransızların İspanya’yı işgali, Osmanlı İmparatorluğu’na karşı Arap Ayaklanması ve Vietnam Savaşı” gibi örneklerin, hibrit savaştan ziyade bileşik savaşın²⁷¹ özelliklerini taşıdığını da belirtmektedir.²⁷² Benzer şekilde, daha önce belirtildiği üzere bileşik savaş kavramını ilk kez kullanan Huber de “Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nın ve Yarımada Savaşı’nın erken modern dönemdeki, Çin İç Savaşı ile Vietnam Savaşı’nın ise 20. yüzyıldaki en çarpıcı bileşik savaş örnekleri” olduğunu ifade etmektedir.²⁷³ Fakat, hibrit savaşın yeni bir savaş çeşidi olmadığını ispatlamak maksadıyla bazı askerî düşünürler tarafından söz konusu örnekler hibrit savaş çerçevesinde ele alınmış, bu durum ise “hibrit savaş kavramının bileşik savaş kavramını da içine alacak şekilde genişlemesi” sonucunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.²⁷⁴

Bu çalışmanın temel maksadı; hibrit savaş konsepti bağlamındaki tartışmaları ele almaktan ziyade, hibrit savaş teorisinin tarihi bir arka planının olduğu ve bu savaş türünün tarihte birçok örneğinin yaşandığı kabullenmesi doğrultusunda, Türk Harp Tarihi’nden bir örnek üzerinden konuyu ele almaktır. Bu kapsamda, tarihte yaşanmış ve günümüzde hibrit savaş olarak kabul edilen bazı örnekler üzerinde durulacaktır.

1.2.5. Tarihi Perspektiften Hibrit Savaş

İnsanlık tarihinin büyük çoğunluğunun savaş ve çatışma içinde geçtiği tezi dikkate alındığında, hibrit savaş yöntemlerinin de tarihsel süreç içerisinde farklı cephelerde icra edildiğinden söz edilebilir. Bir başka ifadeyle; ortak bir siyasi başarıya ulaşmayı amaçlayan savaş yöntemlerini

²⁷¹ Bileşik savaş terimi, ilk kez askerî tarihçi Thomas M. Huber tarafından kullanılmıştır. Huber’e göre bileşik savaş, düzenli ve düzensiz kuvvetlerin düşmana karşı koordineli şekilde kullanılmasıdır. Bu savaş biçiminde düzenli unsurlar ana kuvveti temsil ederken, düzensiz unsurlar yardımcı kuvveti temsil etmektedir. Bu kapsamda Huber’in, düzenli ve düzensiz kuvvetlerin birbirlerini tamamladığı bir savaş türüne işaret ettiği ifade edilebilir. Bkz. Huber, “Compound Warfare: A Conceptual Framework”, 1.

²⁷² Frank G. Hoffman, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies, 2007, 20-21

²⁷³ Huber, “Compound Warfare: A Conceptual Framework”, 3.

²⁷⁴ Solmaz, “Hibrit Savaş: Tartışmalı Bir Kavramın Anatomisi”, 119.

icra eden devlet ve devlet dışı aktörlerin, eş zamanlı olarak muharebe alanlarında kullanılması tarih boyunca farklı coğrafyalarda gerçekleşmiştir. Hibrit savaş konusunda çalışmalarıyla tanınan bazı stratejistler de benzer düşüncededirler. Örneğin Peter Mansoor; Napolyon Savaşları, I. ve II. Dünya Savaşları ile Çin İç Savaşı'nda hibrit savaş taktiklerinin uygulandığını iddia etmektedir.²⁷⁵ Oxford Üniversitesi Savaşın Değişen Karakteri Program Direktörü Robert Johnson da hibrit yöntemlerin tarih boyunca yaygın olarak kullanıldığını düşünenlerdendir. Johnson, Amerikan Devrimi ile I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşanan Haşimi Ayaklanması'nın, hibrit yöntemlerin tarihsel örnekleri olduğunu ileri sürmektedir.²⁷⁶ Michael Kofman ve Matthew Rojansky ise hibrit savaş kavramının yeni görünmesine rağmen ne içerdiği unsurların ne de savaş alanında bir arada kullanılmalarının yeni bir olgu olmadığını savunmaktadır.²⁷⁷ Bu bağlamda; hibrit savaş terimi her ne kadar geçmişte kavramsal olarak doğrudan kullanılmamış olsa da, yöntemsel açıdan bakıldığında bu yaklaşımın dolaylı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.²⁷⁸

Giriş Bölümü'nde üzerinde durulan, M.Ö. 5. yüzyılda Antik Yunan döneminin önde gelen kent devletleri olan Atina ve Sparta arasında gerçekleşen Peloponez Savaşları (M.Ö. 431-404), hibrit savaşların ilk örneği olarak değerlendirilebilir.²⁷⁹ Tarihe Thucydides tarafından aktarılan Peloponez Savaşları'nda neredeyse tüm Yunan kent devletleri iki ittifaktan birinde yer almış, yaklaşık 27 yıl süren mücadele boyunca tüm bölge savaştan etkilenmiştir. Yaşanan cephe savaşlarının yanı sıra; Sparta'ya sadık olan Helotlar, Atina tarafından kışkırtılmış ve ayaklanmaları yönünde desteklenmiştir. Askerî açıdan Atina'dan üstün olan Sparta, Helotları kaybetmemek ve iç isyanları bitirmek amacıyla Atina ile barış yapmayı göze almıştır.³³⁰ Thucydides, "Peloponez Savaşları Tarihi" isimli eserinde çoğunlukla Atina ve Sparta arasındaki konvansiyonel savaşı anlatmakla birlikte, gayri nizami güçler arasında da birçok çatışma yaşanmıştır. Savaş boyunca elli beş büyük muharebe olmuş, buna karşılık Atinalılar ilk

²⁷⁵ Caşın, "Modern Harbin Doğasında", 211-212.

²⁷⁶ Robert Johnson, "Hibrit Tehdidin Tarihsel Evrimi", *Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş*, Ed. Yücel Öztekin ve Ertan İnaltekin, İstanbul: Millî Savunma Üniversitesi, 2018, 1-4.

²⁷⁷ Michael Kofman, Matthew Rojansky, "A Closer Look at Russia's Hybrid War", *Kennan Cable*, 7 (2015), 2.

²⁷⁸ Özer, "Savaşın Değişen Karakteri", 30.

²⁷⁹ Hibrit Savaş tarihi perspektiften değerlendiren çalışmalar içerisinde Peloponez Savaşları'nın bir hibrit savaş örneği olduğu değerlendirilmesi ilk defa 2012 tarihinde yayınlanan "Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present" isimli eserin giriş bölümünde kaleme aldığı "Hybrid Warfare in History" başlıklı çalışmasıyla Peter R. Mansoor'a aittir. Stefano Marcuzzi "Hybrid Warfare in Historical Perspectives" başlıklı çalışmasında, Hayrettin Güler ise hazırladığı tez çalışmasında Peloponez Savaşları'nın bir hibrit savaş örneği olduğunu belirtmektedir. İlgili çalışmalar için bkz. Peter R. Mansoor, "Hybrid Warfare in History", *Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, Ed. Williamson

birkaç yıl içinde düşük yoğunluklu yüzlerce saldırı düzenlemiştir.³³¹ Eserde ayrıca M.Ö. 427’de Korfu adasında sparta yanlısı oligarklar ile Atina yanlısı demokratlar arasındaki iç savaş ile M.Ö. 426’da Yunanistan’ın kuzeybatısındaki Aetolia bölgesinde hızla ilerleyen hafif zırhlı yerlilerin, asimetrik taktikleri kullanarak Atina zırhlı askerlerinden oluşan hantal kuvvetleri yenilgiye uğrattığı anlatılmaktadır.³³² Bu kapsamda, Peloponez Savaşlarında uygulanan stratejilerin hibrit savaş konseptine benzer özellikler taşıdığı söylenebilir.

1594-1603 yılları arasında gerçekleşen 9 Yıl Savaşları, İngiltere'nin İrlanda'yı işgal ettiği dönemde ortaya çıkan mücadele, hibrit savaşın erken örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte, İspanyol kuvvetleri İrlandalı direnişçileri desteklemek amacıyla onlara katılmıştır. Savaş, genellikle pusu kurma, ani baskınlar yapma ve İngiliz süvarileriyle açık çatışmalardan kaçınma gibi taktiklerle yürütülmüştür. Aynı zamanda, Hugh O'Neill liderliğinde, İrlandalı direnişçiler, İngilizlere karşı geleneksel bir ordu oluşturarak daha düzenli bir mücadeleye girişmişlerdir. Dolayısıyla yerel halkın katılımı, dış destek ve klasik askerî yöntemlerin birleşimi şeklinde yürütülen faaliyetlerin, hibrit savaşın temel özelliklerini yansıttığı ifade edilebilir.³³³

Murray ve Peter R. Mansoor, Cambridge University Press, 2012, 3-4; Stefano Marcuzzi, Hybrid Warfare in Historical Perspectives, NATO Foundation Defense College, 2018, 3.; Hayrettin Güler, *Savaşın Dönüşümü: Küresel Rekabet Alanlarındaki Çatışmaların Hibrit Savaş Perspektifinden Analizi Rusya Örneği*, Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2022, 63.

³³⁰ Serkan Yenal, “Savaş Kavramının Dönüşümü: 1’inci ve 2’nci Körfez Savaşı Örneğinde Hibrit Savaşların İncelenmesi”, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 30/1 (2020), 95. ³³¹ Max Boot, *Görünmeyen Ordular - Gerilla Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2014, 4-5. Tarihçi Victor Davis Hanson ise söz konusu muharebeleri “bu saldırma ve öldürme olayı, Yunanların daha önce tanımladığı şeklindeki savaşa uymuyordu” şeklinde değerlendirmiştir. Victor Davis Hanson, *A War like No*

Other: How the Athenians and Spartans Fought the Peloponnesian War, New York: Random House, 2006, 94.

³³²Thucydides, *The History of the Peloponnesian War*, İng. Çev.Charles Forster Smith, Cambridge: Harvard University Press, 2014, 82-83.

³³³ Wayne E. Lee, “Keeping the Irish Down and the Spanish Out: English Strategies of Submission in Ireland, 1594-1603”, *Hybrid Warfare*, Ed. Williamson Murray ve Peter R. Mansoor, New York: Cambridge University Press, 2012, 45.

Amerikan Devrimi de hibrit savaşın tarihsel örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

1770’lerde bir dizi ekonomik protesto²⁸⁰ ile başlayan tepkiler bir ayaklanmaya dönüşmüştür.

²⁸⁰ Bu protestolardan biri; 1773’de çaya konulan vergiyi protesto etmek için, radikaller tarafından bir gemi dolusu İngiliz çayının Boston Körfezi’ne dökülmesidir. Boot, *Görünmeyen Ordular*, 60. Bkz. Ulvi Sandalcı, İnci Sandalcı, *Tarihsel Perspektifte Vergiye Karşı Tepkiler ve Vergi İsyanları*, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2020, 147-156. ³³⁵ Johnson, “Hibrit Tehdidin Tarihsel Evrimi”, 2.

İngilizler, güvenliklerini tehlikede gördükleri için Amerikan devrimcileri silahsızlandırmak ve kontrol altına almak için konvansiyonel birlikler göndermiştir. Zamanla direniş artmış, İngiltere'den gönderilen birlikler ise ülkenin limanları ve büyük şehirlerini kontrole almaktan fazlasını yapamamıştır. Fakat İngiliz konvansiyonel birlikleri ile girdikleri çatışmalarda yenilen Amerikan devrimcileri, üç bölümden oluşan farklı bir strateji ortaya koymuşlardır: Politik açıdan birinci strateji; sömürgecileri devrimi desteklemeye ve İngiliz politikacıları savaşı durdurmaya ikna etmek amacıyla gerçekleştirilen propaganda faaliyetidir. Diplomatik açıdan ikinci strateji; İngilizler için stratejik önemdeki Kraliyet Donanmasını farklı alanlara yönlendirmek için Fransız desteğini kazanmaktır. Askerî açıdan üçüncü strateji ise; sınırlı durumdaki İngiliz kaynaklarını tüketmek ve düzenli bir güç oluşturabilmek için gerilla savaşı uygulamaktır. Burada önemli olan husus kullanılan yöntemlerin hibrit olmasından ziyade, İngilizlerin “hibritleşmeyi” yenmek için gerekli politik veya stratejik bir çözüm getirememiş olmalarıdır. Sonuç olarak İngilizler hibrit savaşın esaslarını kavrayamamış ve yenilmişlerdir.³³⁵ Amerikalıların dünyanın en güçlü İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını kazanma mücadelesindeki başarıları, gerilla savaşının ve "zihinleri ve kalpleri kazanma stratejisi"nin önemini ortaya koymuştur. Bu süreç ayrıca dış desteğin kritik önemi, düzenli ordularla koordineli şekilde hareket eden düzensiz unsurların katkısı gibi diğer bazı hususların da etkisini ortaya koymuştur. Zira gayrinizami unsurlar İngilizler için sürekli bir tehdit oluşturmuş, bu nedenle de İngilizler tüm kaynaklarını Amerikan Ordusu'nu yok etmeye yönlendirememiştir. Doğal olarak da işgalci güçlere karşı yapılan bu tür gayrinizami mücadele, konvansiyonel orduların zafer elde etmesini engelleyen bir durum yaratmıştır. Stratejistler ise bu tür hibrit savaş yöntemlerinin, başarıya ulaşmada en etkili faktörlerden biri olduğunu savunmaktadır.²⁸¹

Hibrit savaşın bir sonraki örneği Napolyon Savaşları sırasında görülmüştür. 1805 Ulm Savaşı, Napolyon'un büyük bir mücadele gerçekleştirmeden kazandığı tek savaştır. Aynı zamanda Ulm Savaşı, Napolyon'un ordularının önemli eğitim yapma ve yeniden yapılanma imkânı bulduğu bir savaş olmuştur. Napolyon, birliklerini; bir ordunun tüm yeteneklerini içeren daha küçük ve daha yüksek manevra kabiliyetine sahip “kolordular” şeklinde yapılandırmıştır.

Napolyon ayrıca, kolordularını “ hiçbir kolordu diğerinden bir günlük yürüyüş mesafesinden daha uzakta olmayacak” şekilde konuşlandırmıştır. Fransız generalin bu konudaki düsturu ise

²⁸¹ Peter Heather, *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*, Oxford: Oxford University Press, 2006, 446-447.

"Ayrı ayrı yürüyün, birlikte savaşın" olmuştur. Napolyon'un hibrit savaş yöntemlerini içeren başarılı mücadelesi, Avusturyalıları teslim olmak zorunda bırakmıştır.²⁸²

600.000'den fazla asker'in hayatını kaybettiği, 1861-1865 yılları arasında yaşanan Amerikan İç Savaşı'nda; coğrafi ve sosyal koşullar nedeniyle, konvansiyonel savaşla birlikte gayrinizamî savaş unsurlarının faaliyetleri birlikte uygulanmıştır. Bu harekât tarzı, özellikle Güneyli konfederasyon tarafından gerçekleştirilmiş; Kuzeyliler de buna akınlarla karşılık vermiştir. Bu savaşta aynı zamanda demiryolları ve telgrafın kullanımı, modern teknikler olarak savaş alanında yer almıştır. Bu durumun avantajları yanında iletişim ve ulaşım hatlarının sıklıkla gerilla saldırılarına maruz kalması ise yeni bir stratejinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁸³ Bu savaştan sonra ulaşım ve iletişim hatlarına yönelik saldırılara çözüm bulmak için taktikler geliştirilmiştir.

Bir başka hibrit savaş örneği ise I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşanan Haşimi Ayaklanması olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir parçasını oluşturan Araplar, Osmanlı Halifesi'nin 1914'te yaptığı "cihat" çağrısına gereken cevabı vermemiş, bazı Arap millîyetçileri ise Osmanlı yönetimine muhalefet etmişlerdir. Osmanlı ordusu içinde mevcut olan bu gizli muhalefet, İngilizlerle diyalog kurmuşlardır. Haşimi Şerif Hüseyin de İngilizlerle gizli görüşmeler yaptıktan sonra Halife'nin çağrısını desteklemeyi reddetmiş, Haziran 1916'da ise İmparatorluğa karşı bağımsızlığını ilan etmiştir. Müteakiben Haşimilerin Mekke'yi ele geçirmesi Osmanlı yönetimi üzerinde psikolojik üstünlük sağlamıştır. Ayrıca Haşimilerin bazı Arapları askere alması, bunun yanı sıra İngiltere'nin para ve ağır silah yardımı, hava/deniz kuvvetleri ile lojistik desteği, hibrit savaş yöntemleri kapsamında değerlendirilmektedir. İngilizler tarafından desteklenen Arap isyancı birlikleri, sonradan "Arap Kuzey Ordusu" olarak adlandırılmış, İngilizlerden savaşın son zamanlarında ve 1919'da bazı tavizler elde etmişlerdir. Burada dikkat çeken en önemli husus; birçok cephede mücadele etmek durumunda olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, Haşimilerin yöntem ve araçları ile uğraşırken, onların asıl amaçlarını gözden kaçırmış olduğudur.²⁸⁴

²⁸² Franz Stefan Gady, "What Napoleon Can Teach Western Land Forces About Winning Hybrid Wars", 2018, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/what-napoleon-can-teach-western-land-forces-about-winning-hybrid-wars/37217>, Erişim: 16.7.2023.

²⁸³ Akad, *Tarihten Bugüne Gayrinizami Savaş*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2015, 83-84.

²⁸⁴ Johnson, "Hibrit Tehdidin Tarihsel", 2-3

1970’lerde gerçekleşen Vietnam Savaşı, hibrit savaş örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Dengesiz oranda kuvvete sahip taraflar arasında ve asimetrik karakterde yürütülen savaşla birlikte “düşük yoğunluklu çatışma” kavramını da literatüre girmiştir. Bu savaşta; gerilla harbinden özel operasyonlara, kara havacılığında ağır topçuya kadar geniş yelpazede gerçekleşen bir mücadele söz konusu olmuştur.²⁸⁵

I. Körfez Savaşı (1991) ile II. Körfez Savaşı (2003)’nın da bazı özellikleri açısından hibrit savaş olarak değerlendirilmesinin mümkün olduğu görülmektedir. Bu kapsamda; I. Körfez Savaşı sırasında özellikle psikolojik savaş yöntemleri, siber savaş ve medyanın kullanılması ile birlikte bu unsurların geleneksel savaş yöntemleri ile birlikte harmanlanması söz konusudur. II. Körfez Savaşı’nda ise özellikle Irak ordusu ve Irak halkı nezdinde yoğun propaganda ve algı yönetimi operasyonları gerçekleştirilmesi, medya ve siber savaşın yoğun şekilde kullanılması, uzay ve uydu teknolojilerinden önemli oranda yararlanılması ve özel askerî şirketlerin savaş alanlarında kullanılması gibi stratejiler göz önüne alındığında, bu savaşın da hibrit savaşın özelliklerini taşıdığını ifade etmek mümkündür.²⁸⁶

Yukarıda tarihsel perspektiften incelenen örnekler, hibrit savaşın nadiren görülen bir tür değil, belki de tam tersine, topyekûn savaştan daha yaygın bir savaş şekli olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, hibrit savaşların yeni değil, ancak farklı olduğu söylenebilir. Dönemin şartları ve teknolojinin sunduğu imkânlar sayesinde, kullanılan yöntemlerin çeşitliliği ve etkinliği artmıştır. Bu da hibrit savaşların daha karmaşık ve etkili bir hale gelmesine olanak sağlamıştır.³⁴²

I. ve II. Körfez Savaşları’nın yanı sıra; Rusya’nın Afganistan Müdahalesi (1979), İsrail-Lübnan Savaşı (1982), İsrail-Lübnan Savaşı (2006), Rusya’nın Doğu Ukrayna ve Kırım Müdahaleleri (2014-2015) yakın dönemdeki hibrit savaş uygulamalarına örnek olarak gösterilebilir. Türkiye açısından ise Türk Kurtuluş Savaşı, Kıbrıs Barış Harekâtı ve Suriye Harekâtı, hibrit savaş stratejilerinin örnekleri olarak değerlendirilebilir. Bu savaşlar, hem konvansiyonel askerî güçlerin hem de sivil unsurların, bilgi operasyonları ve yerel desteklerin bir arada kullanıldığı hibrit savaş taktiklerinin etkili bir biçimde uygulandığı durumlar olarak öne çıkmaktadır.

²⁸⁵ David R. Segal, “Hibrit Savaşın Sosyolojik Boyutu”, *Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş*, Ed. Yücel Özel, Ertan İnaltekin, İstanbul: Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, 2018, 49.

²⁸⁶ Yenal, “Savaş Kavramının Dönüşümü”, 97-101.

³⁴² Karabulut, “Eski Savaş”, 28.

I. Dünya Savaşı sonrasında Mondros Mütarekesi'nin imzalanıp yürürlüğe girmesiyle birlikte Osmanlı Ordusu büyük oranda terhis edilmiş ve işgal hareketleri başlamıştır. Mütareke şartları gereği düzenli askerî kuvvetler kullanılamadığından, Osmanlı İmparatorluğu kurtuluş mücadelesini yerel teşkilatlanmalar ve silahlı direniş grupları oluşturarak sürdürmüştür. Bu süreçte yerel ve ulusal basın da Türk milletinin mücadelesine destek vermek için aktif bir şekilde kullanılmıştır. Millî Mücadele'nin ön safında askerî unsurlar yer alırken, dini ve sosyal kurumlar da bu hareketin altyapısını oluşturan önemli yapılar olmuştur. Bu dönemde silah temini, istihbarat toplama, basın faaliyetleri ve propaganda gibi çeşitli yöntemlerle halkın morali ve motivasyonu artırılmaya çalışılmış, iç ve dış kamuoyunda mücadelenin haklılığı savunulmuştur.²⁸⁷

Kurtuluş Savaşı'na öncülük edecek kadro tarafından başta Sovyetler Birliği olmak üzere dış dünya ile temas kurulmuştur. Ayrıca Hindistan Müslümanlarının kurdukları fonlarla işgâle uğrayan şehirler için yardım topladığı ve İngiltere'de Türk Kurtuluş Savaşı lehinde propaganda yaptıkları görülmüştür. Kurtuluş Savaşı'nda rasyonel bir strateji izlenmiş olduğu söylenebileceği gibi; savaş süresince gayri nizami ve konvansiyonel silahlı mücadelenin yanında diplomasi, dış ilişkiler, propaganda faaliyetlerinden de faydalanmak suretiyle o dönem için geçerli olan hibrit savaş bileşenlerinin büyük bir bölümünün kullanılmış olduğu da ifade edilebilir.³⁴⁴ Burada asıl dikkat çeken husus; bu hibrit uygulamaların tamamının mecburiyetten doğmuş olması ve özgünlüğü nedeniyle uygulanan tekniklerin “Türk Tipi Hibrit Savaş Örneği” olarak adlandırılabilenidir.

²⁸⁷ Onur Dikmeci, “Hibrid Savaşlar”, *Güvenlik ve Dış Politika Analizleri*, 2019, [https:// www. academia. edu/ 40015843](https://www.academia.edu/40015843), Erişim: 10.12.2022. ³⁴⁴ Dikmeci, “Hibrid Savaşlar”.

İKİNCİ BÖLÜM HİBRİT SAVAŞIN TEMEL ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN MİLLÎ MÜCADELE’NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Savaşların sınıflandırılmasında genel olarak “savaşın baskın özelliğine göre tanımlanması” yönünde bir eğilim mevcuttur. Bununla beraber bir savaşın nadiren tek özellik taşıdığı görülür. Bir örnek verilecek olursa bir savaşın; “alan bakımından bölgesel, iştirak eden kuvvetler bakımından koalisyon, kullanılan vasıtalar veya güdülen hedefler bakımından sınırlı savaş” olarak sınıflandırılması mümkündür. Diğer taraftan, inceleme düzey ve birimlerindeki farklılıklar nedeniyle savaşların tahlil ve değerlendirilmesinde de farklı sonuçlara ulaşılabilir. Ayrıca, savaşların nitelendirilmelerine yönelik bazı kavramlar, zaman içerisinde öylesine iç içe geçmiş bir hal almıştır ki bugün bu kavramların çoğunu birbirinden ayırt ederek tanımlayabilme imkânı ortadan kalkmıştır.²⁸⁸

Millî Mücadele’nin yapısı ile ilgili yapılan değerlendirmeler incelendiğinde, Millî Mücadele’nin bir topyekûn harp örneği olduğu yönünde yapılan değerlendirmelerin²⁸⁹ ekseriyette olduğu görülmektedir. Ayrıca Millî Mücadele’nin bir ölüm-kalım savaşı veya bağımsızlık savaşı olduğu yönünde de görüşler mevcuttur.²⁹⁰ Bu çalışmada ise; Millî Mücadele’ye farklı bir bakış açısından yaklaşılarak, hibrit savaş perspektifinde Millî

²⁸⁸ Varlık, Bingöl, “Savaş Kavramı: Terminolojik Bir Yaklaşım”, 193-194. Gündüz ise savaşın sınıflandırılmasındaki ana etkenin savaşın nedenlerinden kaynaklandığını, savaşın nedenleri üzerinden yapılan sınıflandırmada genellikle belirli savaş çeşitleri üzerinde durulmuş olduğunu ve genelde de aynı tür savaşların tekamül ettiğini ifade etmektedir. Nuri Gündüz, *Gayrinizami Harp Üzerine Notlar*, İstanbul: Armoni Yayıncılık, 2023, 43-44. Savaşların sınıflandırılması konusunda kapsamlı bir inceleme için bkz. Hakkı Bahadır Öztürk, “Değişen Karakteri Bağlamında Savaşla İlgili Kavramların Yeniden Sınıflandırılması”, *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 31/2 (2021), 225-262.

²⁸⁹ Ahmet Özcan, *Sabır Savaş Zaferi: 1. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi’nde Türk Zaferleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2023, 6; Hüsnü Merdanoğlu, *Ulusal Kurtuluş Süreci ve Kuvayı Millîye*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2006, 175; Necati Ulunay Ucuksatar, *Klasik Türk Harplerinin Millî Mücadele’ye Tesirleri*, İstanbul: Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi Yayınları, 1995, 21

²⁹⁰ Savaşın ana gayesini niteleyen sebepler bakımından yapılan sınıflandırmanın bir çeşidi olan bağımsızlık savaşları, sömürgeci ülkelerin boyunduruğundan kurtulmak veya bir imparatorluktan ayrılmak maksadıyla icra edilen savaşlardır. Bu kapsamdaki savaşların bir kısmı iç savaş şeklinde gerçekleşmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasının ardından, işgal edilen Anadolu topraklarında, Türk halkının var olma mücadelesi olan Türk İstiklal Harbi, bu kapsamdaki savaşlardır. Varlık, Bingöl, “Savaş Kavramı: Terminolojik Bir Yaklaşım”, 198-199.

Mücadele'nin değerlendirilmesine çalışılacaktır. Bu bakış açısıyla Millî Mücadele'nin çok yönlü ve bütüncül şekilde ele alınması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle Millî Mücadele öncesi genel durum ana hatlarıyla ele alınacak, müteakiben hibrit savaşın (hibrit harekât ortamının) temel özellikleri açısından Millî Mücadele karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

2.1. Millî Mücadele Öncesi Genel Durum

Başlangıcı ve sonuçları bakımından iki devlet arasında yapılan bir savaş niteliğini aşarak son derece güç şartlar altında gelişen, çok farklı muharebe çeşitlerini içeren ve çok uluslu bir sosyo-ekonomik doktrin savaşını kapsayan²⁹¹ Millî Mücadele'nin, bir bakıma I. Dünya Savaşı'nın devamı ve sonucu olduğu ifade edilebilir. Zira, Millî Mücadele'nin askerî ve siyasi işleyiş tarzında I. Dünya Savaşı'nın tüm özellikleri görülmektedir.²⁹² Bu kapsamda, Millî Mücadele Dönemi'nin değerlendirilmesi yapılırken, I. Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmeler ve savaşın sonuçlarının da göz önüne alınması önem arz etmektedir. Bu nedenle, Millî Mücadele öncesi durumdan bahsedilirken, I. Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmelerin ana hatları ile ele alınmasının gerekli olduğu değerlendirilmektedir.

I. Dünya Savaşı'nın²⁹³ "19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında meydana gelen uluslararası olay ve gelişmelerin bir sonucu" olduğu söylenebilir. 1815'te gerçekleşen Viyana Kongresi ile dar anlamda Avrupa'ya, daha geniş anlamda ise dünyaya yeni bir statü getirildiği ve güçler dengesinin inşa edildiği ifade edilebilir. Fakat özellikle Almanya ve İtalya'nın siyasi birliklerini kurmaları ve devletlerarası ilişkilerde yer edinmek maksadıyla girişimde bulunmaları; Viyana Kongresi sonuçlarının yanı sıra güçler dengesinde de büyük oranda değişikliğe neden olmuştur. Bu durum neticesinde yeniden bir dengenin kurulması yönünde ortaya çıkan girişimler ise yeni blokların oluşmasına yol açmıştır. Söz konusu bloklar arasında ortaya çıkan gerginlik ve çatışma beraberinde karşılıklı silahlanmayı getirmiş, neticesinde ise "Silahlı Barış Dönemi" olarak adlandırılan dönemi ortaya çıkarmıştır. Bloklar ve devletlerarası ilişkilerde çok yönlü değişimin yaşandığı söz konusu dönemde, gerginlik artarken devletler de savaşın eşiğine gelmiştir. Sonuç itibarıyla çeşitli ekonomik, siyasi ve askerî çıkar çatışmalarına dayanan I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması; genel olarak büyük devletler arasındaki çıkar çatışması olarak

²⁹¹ *Türk Devrimi ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, 1976, 3.

²⁹² Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.I, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2010, 13.

²⁹³ Başlangıçta Büyük Savaş ya da Genel Savaş (Harbi Umumi) diye adlandırılmış, ancak 1939'da aynı çapta yeni bir savaş çıktığında sıra numarası verilerek Birinci Dünya Savaşı olarak anılmıştır. Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi (İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe)*, C.I, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1991, 43-44.

değerlendirilebilir.²⁹⁴ Zira; Balkanlar'daki Avusturya - Rusya ile Boğazlar üzerindeki Almanya - Rusya üstünlük mücadeleleri, İngiltere'nin Hindistan'a giden Yakındoğu yollarını korumak istemesinin yanı sıra Fransa'nın Suriye üzerindeki emelleri; diplomasiyle değil savaşla çözüme bağlanacak sorunları beraberinde getirmiştir.²⁹⁵ Tüm bu gelişmeler ve ortaya çıkan gerilim ortamı, Avrupa'da aşırı silahlanmaya ve birbirine zıt iki bloğun doğmasına yol açmış; önce Üçlü İttifak (Bağlaşma Devletleri) kurulmuş, buna karşılık ise müteakiben Üçlü İtilaf (Anlaşma Devletleri) oluşturulmuştur.²⁹⁶

Yapılacak bir manevraya katılmak üzere Bosna'ya gelen Avusturya-Macaristan veliahtı Franz Ferdinand ve karısının bir Sırp tarafından 28 Haziran 1914 tarihinde öldürülmesi,³⁵⁴ dünya savaşına giden süreci başlatmıştır.²⁹⁷ Yaklaşık bir ay sonra, önce Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Sırbistan'a savaş ilan etmiş,²⁹⁸ bu durumu İttifak ve İtilaf Devletleri'nin karşılıklı savaş ilanları takip etmiştir.²⁹⁹ Avrupa ülkeleri arasında gelişen durumdan faydalanmak suretiyle Uzakdoğu'daki yayılmacılık politikasını hızlandırmayı amaçlayan Japonya'nın da Almanya'ya savaş ilanı ve müteakiben Uzakdoğu'da bulunan Alman sömürgelerini işgal etmesi³⁰⁰ ile; Avrupa'da yaşanan gelişmeler ve bu gelişmeler sonucunda başlayan savaş, kısa sürede büyük bir coğrafyaya yayılmış ve bir dünya savaşı niteliği kazanmıştır.³⁰¹³⁰²

Daha sonradan I. Dünya Savaşı olarak adlandırılacak dünya savaşının başlamasını müteakip; İttifak Devletleri tarafından Avrupa Cepheleri'nde belirli bir üstünlük sağlanmış,³⁶⁰ savaşın

²⁹⁴ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1995, 459.

²⁹⁵ Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*, 6. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1998, 311.

²⁹⁶ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, 11. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınları, 1999, 19-26.

³⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara: ATASE Yayınları, 1997, S.

²⁹⁷ Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul: Der Yayınları, 2015, 599.

²⁹⁸ Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)*, Çev. Adnan Cemgil, C.I, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1982, 214-220.

²⁹⁹ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 601.

³⁰⁰ Japonya ilerleyen süreçte ise Hint Okyanusu, Büyük Okyanus ve diğer denizlerde müttefiklerine yardım etmeye başlamıştır. Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi: 1914 Yılı Hareketleri*, C.I, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1970, 26-29.

³⁰¹ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 601. Savaş başladığında; kara orduları mukayesesinde İttifak Devletleri daha güçlü olmasına rağmen, İtilaf Devletleri de denizlere hâkim güç durumundadır. Adem Pazarbaşı, *Birinci Dünya Savaşı'nın 1917 Yılı*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, 2.

³⁰² yılına gelindiğinde, İtilaf Devletlerinden İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Alman cephesine yaptığı karşı taarruzlar başarılı olamamış, buna karşılık Alman ve Avusturya kuvvetlerinin Doğu Cephesi'ndeki ilerlemeleri sonucu Galiçya Ruslardan temizlenmiştir. İlave olarak Almanlar, Polonya'da Varşova içlerine kadar ilerlemeyi başarmışlardır. Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 105,120

gidişatından etkilenen tarafsız devletlerden İtalya İtilaf Devletleri, Bulgaristan ise İttifak Devletleri'nin tarafında savaşa girmiştir.³⁰³

1916 yılı ile birlikte cephelerdeki durum bir yıpratma savaşı halini almış, bununla birlikte yıl sonuna doğru İtilaf kuvvetlerinin taarruzlarında artış görülmüş ve Romanya bölgedeki çıkarları nedeniyle İtilaf Devletleri tarafında savaşa katılmıştır.³⁰⁴

1917 yılına gelindiğinde savaşın dengesi, Batı Avrupa cephesinde Müttefikler lehine bozulmuş; Almanya denizaltı savaşını başlatmış; bunun sonucunda ise ABD, İtilaf Devletleri tarafında savaşa girmiştir.³⁰⁵³⁶³ Tüm bu gelişmelerin yanı sıra, ülkede yaşanan ihtilal sonucu Rusya savaşa devam edemeyecek duruma gelmiştir.³⁰⁶ Bu yıl yaşanan bir diğer önemli olay ise Filistin'in İngilizler tarafından ele geçirilmesi ve sonrasında burada bir Yahudi devleti kurulmasının gündeme gelmiş olmasıdır.³⁰⁷

1918 yılı başlarına gelindiğinde ise İtilaf Devletleri tarafından “müşterek harp gayeleri” saptanmış ve açıklanmıştır.³⁰⁸ Ayrıca söz konusu yılın, savaşın İttifak Devletleri aleyhine geliştiği bir dönem olduğu ifade edilebilir. Zira, önemli bazı iç ve dış sorunlarla da karşı karşıya kalan İttifak Devletleri, yaşanan gelişmeler neticesinde savaştan çekilmeye başlamış; bu kapsamda ilk olarak İtilâf Devletleri'nin taarruzlarını durduramayan Bulgaristan Selânik Mütarekesi'ni imzalamak suretiyle savaştan çekilmiştir.³⁰⁹ Böylece Makedonya Cephesi

³⁰³ savaş öncesinde Almanya ve Avusturya ile anlaşma yapmış olmasına rağmen önceleri tarafsızlığını korumuş, Mayıs 1915'de ise İtilaf Devletleri tarafında savaşa katılmıştır. Makedonya topraklarını ülkesine katmak isteyen Bulgaristan ise İtalya gibi önceleri ihtiyatlı davranarak Çanakkale cephesindeki muharebelerin sonucunu beklemiş, daha sonra ise İttifak Devletlerinin tarafında savaşa girmiştir. Pazarbaşı, *Birinci Dünya Savaşı'nın 1917 Yılı*, 4.

³⁰⁴ Pazarbaşı, *Birinci Dünya Savaşı'nın 1917 Yılı*, 4-6

³⁰⁵ yılında, Almanya muzaffer olabilmek için bütün ümitlerini denizaltı harbine bağlamıştır. 1 Şubat 1917'de Alman Genel Karargâhı denizaltı harbini ilân ederken, “İngiltere'ye altı ayda diz çöktüreceğini ve zaferi Alman denizaltılarının kazanacağını” öngörmüştür. Birkaç ay içinde denizaltı harbinin kısa bir zamanda sonuç vermeyeceği ve bunun “uzun vadeli bir hareket” olduğu anlaşılmış ve bu teşebbüs Amerika'nın da harbe girmesine sebep olmuştur. *Türk İstiklâl Harbi*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, C.I, (Türk İstiklal Harbi I), Haz. Tevfik Bıyıklıoğlu, Düz. Tevfik Ercan, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999, 10.

³⁰⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi (Başlangıçtan Günümüze Kadar)*, 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1999, 433.

³⁰⁷ Durdu Mehmet Burak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk - İngiliz İlişkileri (1914 - 1918)*, Ankara: Babil Yayıncılık, 2004, 169-170.

³⁰⁸ Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'un Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmada ortaya attığı ilkeler (daha sonradan Wilson İlkeleri olarak adlandırılmıştır) ile Lloyd George'un İngiliz İşçi Konferansı'nda söylediği nutuk, bu kapsamda yapılan açıklamalar olarak ifade edilebilir. Wilson ve George'un verdiği demeçlerin ana fikri; “şahsi hâkimiyete dayanan idarelerin kaldırılması, her yerde demokratik anayasaların kabul edilmesi, milletlerin serbestçe kendi mukadderatlarına hâkim olabilmeleri, milletler arasındaki anlaşmazlıkları barış yoluyla çözebilecek bir milletler cemiyetinin kurulması ve silâhların azaltılması” gibi insani prensipleri” ihtiva etmektedir. *Türk İstiklâl Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 20-21.

³⁰⁹ Buna göre; Bulgaristan, Sırp ve Yunanlardan aldığı yerleri hemen boşaltacak; dört hafta içinde bütün Almanları ve Avusturyalıları sınır dışı edecek; Müttefikler Bulgaristan'da stratejik yönden önemli gördükleri yerleri işgal

çökmüş ve Merkezi Devletler ile Osmanlı Devleti'nin durumu tehlikeye düşmüştür.³¹⁰ Güney Cepheleri'nde aleyhinde meydana gelen gelişmeler, Bulgaristan'ın savaştan çekilmesiyle Almanya ile olan bağlantısının kesilmesi ve Trakya'dan İngiliz-Fransız kuvvetlerinin harekete geçme olasılığı gibi nedenlerden dolayı, Osmanlı Devleti de 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmek zorunda kalmıştır.³¹¹ Cephelerdeki durum tamamıyla aleyhine dönen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu için ise mütarekeye giden süreç ile İmparatorluğun dağılması eş zamanlı olarak gelişmiştir. İmparatorluk içerisindeki

edebileceklerdir. Bengül Bolat, Burak Güneş, “Uluslararası Hukuk Açısından Mütareke Kavramı ve Mondros Mütarekesi”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10/31 (2022), 236-237.

³¹⁰ *Türk İstiklal Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 9-10.

³¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Selâhattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C.I, Ankara: TTK Yayınları, 2023, 7-29. Bulgar Cephesi'nin çökmesi ve Bulgarların 29 Eylül 1918 tarihinde koşulsuz olarak Ateşkes Antlaşması imzalaması sonrası, cephenin bu kesimini zayıf ve toplamı beşi bulmayan tümen tarafından savunulmakta olan Osmanlı Devleti açısından Çanakkale ve İstanbul dahil ülkenin bu bölgesi saldırıya açık hale gelmiştir. Fahri Belen, Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi: 1918 Yılı Hareketleri, C.V, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1967, 205; Erik Jan Zürcher, *Osmanlı'dan Modern Türkiye'ye: Bir Ulusun İnşası*, 2. Baskı, Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2024, 301-302.

devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmesi ³¹² sonucu dağılan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İtalya ile 3 Kasım 1918 tarihinde Villa Gusti'de mütareke imzalayarak savaştan çekilen üçüncü İttifak ülkesi olmuştur.³¹³ Benzer şekilde, savaşı kazanamayacağını anlayan Almanya da öncelikle barış girişimlerinde bulunmuş, nihayetinde Müttefikler ile 11 Kasım 1918'de Rethondes Mütarekesi'ni imzalamak suretiyle teslim olmuştur. İttifak Devletleri'nin yenilgiyi kabul etmek suretiyle savaştan çekilmeleri sonucu yaşanan ve yukarıda belirtilen gelişmeler sonucu, I. Dünya Savaşı'nın Kasım 1918'den itibaren fiilen sona erdiği ifade edilebilir.³¹⁴ Fakat savaşı sonlandıran söz konusu antlaşmalar; yenik devletlere çok ağır koşullar getirmesinin yanı sıra galip devletlerin de çıkarlarının çatışmasına neden olmuş, daha ilk andan itibaren anlaşmazlıklara ve yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁷³ Diğer bir ifadeyle; I. Dünya Savaşı'nın, birçok sorunu çözümülemiş gibi görünse de belki de daha fazla sorunun ortaya çıkmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Bu savaş; İmparatorluk'ların yıkılmasına ve hanedanlıkların ortadan kalkmasına neden olmuş, batı demokrasileri arasında ideolojik savaşların çıkmasına zemin hazırlamış, ayrıca Soğuk Savaş Dönemi'ne uzanan süreci de tetiklemiştir. I. Dünya Savaşı'nın belki de en önemli sonucu, 1919'dan 1990'lara kadar yayılacak olan Ulusal Kurtuluş Savaşları Dönemi'ni başlatan bir süreç olmasıdır.³¹⁵

Yukarıda ana hatları ile ifade edilen bilgilerden sonra; Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi ve yaşanan gelişmelerin yanı sıra, çalışmamızda sıkça atıfta bulunulacak Mondros Mütarekesi ile ilgili önemli hususlara da değinilmesinin önem arz ettiği değerlendirilmektedir.

³¹² Çekler, Sırp, Hırvatlar ve Slovaklar arasında, bağımsızlık hareketleri başlamış; nitekim, 1918 Ekim ayı ortalarında Çekler, Çekoslovakya'nın bağımsızlığını ilan etmiştir. Bunun arkasından 24 Ekim'de Macarlar bağımsızlıklarını ilan ederek Macar Cumhuriyeti'ni kurduklarını açıklamışlardır. 29 Ekim'de; Macaristan'dan ayrılan Hırvatlar ile Avusturya'dan ayrılan Bosna-Hersekli ve Sırp, Yugoslavya devletini kurduklarını ilan etmişlerdir. Avusturya Almanları da 30 Ekim 1918'de Avusturya Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Bkz. Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 79.

³¹³ Mütareke, Avusturya-Macaristan Mütareke Heyeti'nin başkanı General Weber ile İtalyan Genelkurmay Başkanı Korgeneral Pietro Badoglio arasında imzalanmıştır. Bolat, Güneş, "Uluslararası Hukuk Açısından Mütareke Kavramı", 237. Ayrıca bkz. Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 142.

³¹⁴ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 506-508. I. Dünya Savaşı sonrası imzalanan Ateşkes Antlaşmaları için bkz. Turan Akıncı, *Büyük Savaş*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2023, 487-488. Ertan'ın Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan mütarekeleri karşılaştırdığı çalışmada, "tüm mütarekelerde işgal hükümlerinin olduğu ve bu yüzden de aralarında çok büyük bir farklılığın bulunmadığını, her ne kadar Mondros Mütarekesi'nin 7, 15 ve 24'üncü maddeleri Osmanlı ülkesinde bir işgal girişiminin önünü açar nitelikteyse de işgalle ilgili hükümlerin diğer mütarekelerde de benzer şekilde bulunduğunu" ifade etmektedir. Temuçin Faik Ertan, "Birinci Dünya Savaşı'nı Sona Erdiren Mütarekelerin Karşılaştırmalı Analizi." *II. Uluslararası Tarih Sempozyumu: 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, İzmir, 2014, 502. ³⁷³ Uçarol, *Siyasi Tarih*, 518-519.

³¹⁵ Zekeriya Türkmen, "1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu Açılış Konuşması", 20-21 Kasım 2014, İstanbul, 4.

Balkan Savaşları'ndaki ağır yenilgi sonucunda bir yandan Ordu ve Donanma'nın ıslahı ile uğraşan Osmanlı Devleti, diğer taraftan da daha önce değinildiği üzere iki bloğa ayrılan Avrupa'da, kendisini siyasi yalnızlıktan kurtarmak maksadıyla bazı ittifak girişimlerinde bulunmuştur.³¹⁶ Bu kapsamda Rusya, İngiltere, Bulgaristan, Yunanistan ve Fransa ile yaptığı ittifak teşebbüsleri sonuçsuz kalan Osmanlı Devleti,³¹⁷ bunun üzerine Almanya'ya yaklaşmış³¹⁸ ve sonuçta 2 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Almanya arasında İttifak Antlaşması imzalanmıştır.³¹⁹

29 Ekim 1914 tarihinde Karadeniz Filosu'nun Rus limanlarını bombalamasıyla³²⁰ fiilen savaşa giren Osmanlı Ordusu; savaşın henüz başında 13 kolordu ve 2 müstakil tümenden oluşmaktadır. Söz konusu kuvvetler ise 4 ayrı Ordu Komutanlığı emrinde teşkilatlanmıştır. I. ve II. Ordular başkent İstanbul ve çevresi, boğazlar, Trakya ve Batı Anadolu'yu savunmakla görevlendirilmiş; III. Ordu Rusya ve İran sınırını savunacak şekilde Doğu Anadolu'da konuşlanmış; IV. Ordu ise Torosların güneyinden itibaren bütün Suriye, Filistin, Sina ve Hicaz'ın savunmasına memur edilmiştir. Irak'ın savunması için de "Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı" kurulmuştur.³⁸⁰

³¹⁶ Türkmen, "1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında", 2. Bu dönemde, Osmanlı Donanması'nın ıslahı bir İngiliz Amiraline, Jandarma birliklerinin düzenlenmesi görevi bir Fransız Generaline ve Kara Kuvvetleri birliklerinin düzenlenmesi ve ıslahı da Alman Askerî Heyeti'ne verilmiştir. Veli Yılmaz, *1'nci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1993, 53-54.

³¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Birinci Dünya Harbi Sebepleri ve Sonuçlarının Analizi*, İstanbul: Harp Akademileri Yayınları, 2004, 22-26. Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı öncesinde Yunanistan ve Rusya da dahil olmak üzere Avrupa devletlerinin çoğunluğu ile ittifak yapmak konusunda teşebbüste bulunmuş; fakat hiçbir Avrupa devleti, Osmanlı Devleti'nin ittifak teklifine olumlu cevap vermemiştir. Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye yapılan ilk ittifak teklifine Churchill tarafından verilen cevap "Şimdilik yeni siyasi bağlar altına giremeyiz" şeklinde olurken; bu konudaki ikinci teklif de İngilizler tarafından kabul görmemiştir. Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Grev'in söz konusu ikinci teklife cevabı ise şu şekilde olmuştur: "... Anadolu'nun menfaat bölgelerine ayrılması, bize yarar sağlamaz; tam tersine Hindistan bir yana bırakılsa bile Akdeniz'deki güç dengesini bozar ve bizim Mısır ile Basra Körfezi'ndeki durumumuzu tehlikeye düşürebilir. İngiltere, çökmekte olan Osmanlı Devleti'ni kısa sürede güçlü bir duruma getirebilir. Fakat, diğer devletlerin menfaat çatışmaları ve Anadolu'nun coğrafi konumu, İngiltere'nin bu işi tek başına üstlenmesine imkân vermez. Eğer Osmanlı Devleti ıslah edilecekse bu, bütün devletlerin yardım ve desteğiyle yapılmalıdır. Bugünkü durumda bizim Osmanlı Devleti ile ittifak kurmamız, diğer Avrupa devletlerini bize karşı birleştirebilir ve bu durum her iki devleti de güçsüz bırakabilir..." Bkz. M.Cemil Bilsel, *Lozan*, C.I, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998, 142-144; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C.II, Ankara: TTK Basımevi, 1951, 104-106.

³¹⁸ Bu dönemde Osmanlı'nın Almanya'ya yakınlaşmasının bir başka nedeni de, İngiltere'nin, Osmanlı Donanması için sipariş verilmiş olan gemileri savaşın yaklaşmakta olduğunu bahane ederek vermemesidir. Bu gelişme Osmanlı kamuoyunda büyük bir tepki yaratmıştır. Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, 71-73.

³¹⁹ Zaten Osmanlı Hükûmetinde Sadrazam Sait Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Bey gibi Alman taraftarı olan kuvvetli üyeler mevcuttur. Veli Yılmaz, *Yakın Dünya Harp Tarihi Özetleri*, 17.

³²⁰ Alman gemileri Goeben ve Breslau'nun tarafsız İstanbul'a gelişinden Rus limanları ve gemilerine taaruzuna kadar geçen sürecin ayrıntıları için bkz. Feroz Ahmad, *İmparatorluktan Cumhuriyete (Osmanlı'nın Son Dönemi ve Modern Türkiye)*, C.I, Çev. Oğuz Satır, İstanbul: Kronik Kitap, 2024, 107-118. ³⁸⁰ *Modern Zamanlarda Savaş ve Çatışma*, 127-128 ³⁸¹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C.I, 279.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı süresince; Kafkas, Irak-İran, Mısır-Filistin, Suriye, Galiçya, Romanya, Makedonya ve Çanakkale olmak üzere yedi cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Bunlardan ilk üçü Alman ve Osmanlı Genelkurmaylarının değişik açılardan büyük umutlarla açılmasını uygun gördükleri cephelerdir.³⁸¹ Avrupa'daki üç cepheye, Bağlaşık Devletler'e yardım etmek ve onlarla birlikte savaşmak için kuvvet gönderilmiştir. Çanakkale Cephesi ise

Osmanlı Devleti ve Bağlaşıklarının kararı dışında, Anlaşma Devletleri'nin saldırısına karşı açılmıştır.³²¹

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti büyük ölçüde toprak kaybına uğramış; savaş öncesi 1.710.000 kilometre kare olan yüzölçümünün, savaş sonrasında yaklaşık bir milyon kilometre karesini kaybetmiştir. Nüfus açısından bakıldığında ise; savaşın başlangıcında ülke genelinde yaklaşık 22.000.000 olarak tespit edilen nüfus, kaybedilen topraklar sonrası 11.630.000'e gerilemiştir.³²²

Yukarıda da belirtildiği üzere; cephedeki durumu kötüleşen Bulgaristan, İtilaf Devletleri ile 29 Eylül 1918 tarihinde Selanik'te mütareke³²³ imzalayarak savaştan çekilmiş,³²⁴ diğer müttefiklerden Almanya ise İtilaf Devletleri'nin ağır baskıları sonucu geri çekilmeye başlamış ve Ekim 1918 başında barış teşebbüsünde bulunmuştur.³²⁵ Keza Avusturya-Macaristan da Ekim ayı başlarında ordusunun dağılmaya yüz tutması sonucu barış istememek zorunda kalmıştır.³²⁶ İstanbul Hükûmeti'nde ise yaşanan bu gelişmeler karşısında “nasıl hareket edilmesi” gerektiğine yönelik fikir birliği bulunmamaktadır.³²⁷ Bunun yanı sıra; özellikle Bulgarların İtilaf Devletleri ile mütareke imzalanması neticesinde Makedonya Cephesi çökmüş ve Osmanlı Devleti'nin Almanya ile bağlantısı kesilmiş, bu durum ise Almanya'dan gelen silah ve cephanenin kesilmesine sebebiyet verdiğinden Osmanlı Devleti'ni çok güç duruma düşürmüştür.³⁸⁹ İlave olarak, İstanbul'un İtilaf Devletleri'nin denetimine girmesi tehlikesiyle karşı karşıya bulunması da Osmanlı Hükûmeti'ni mütareke için zemin arayışına girmeye itmiştir.³²⁸

³²¹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C. I, 45.

³²² Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990, 23.

³²³ Mütareke kelimesinin sözlük anlamı Arapça “terk” kökünden gelen terk etmek, bırakmaktır. Bu tek taraflı bir eylem değildir. Mütareke; ateşkes ve silah bırakışması kelimeleriyle çoğu zaman eş anlamlı, kimi zaman da benzer anlamlı olarak kullanılır. Kısaca mütareke, karşılıklı ateşin kesilmesi veya karşılıklı silahların bırakılmasıdır. Mustafa Malhut, “Mondros Mütarekesi'ni Anlamak: Mütareke kavramı, Mütareke Örnekleri ve Mondros Mütarekesinin Diğer Mütarekelerle Karşılaştırılması”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (2002), 144.

³²⁴ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, 679.

³²⁵ Bkz. Fatih Mehmet Sancaktar, “Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918 Selanik Mütarekesi'yle Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilmesi ve Osmanlı Devleti”, *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, C.I, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2019, 172186,190-194; Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara: ATASE Yayınları, 1997, 379-381, 393394.

³²⁶ Bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, 8-9.

³²⁷ *Türk İstiklal Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 29-30

³⁸⁹ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, 92.

³²⁸ Hasan Dinçer, “Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011, 75. Hükûmetin barış isteme

Osmanlı Hükûmeti'nin mütareke öncesi yürüttüğü müzakerelere³⁹¹ karşılık, İngiliz Hükûmeti de Osmanlı Devleti'nden gelebilecek muhtemel mütareke isteğine yönelik ön almak maksadıyla, 1918 yılı Ekim ayı başında yapılan Savaş Kabinesi toplantısında konuyu ele almıştır. Bu kapsamda, İngiliz Savaş Kabinesi sunulacak şartlara yönelik bir memorandum hazırlamasını istemiş,³⁹² 3 Ekim 1918 tarihli toplantıda ise hazırlanan 18 maddelik mütareke taslağı ele alınmıştır.³⁹³ Söz konusu taslak, Paris'te yapılan müttefikler arası konferansta tekrar görüşülmüş ve 18 maddelik ilk taslağa 6 madde daha eklenmek suretiyle madde sayısı 24'e çıkarılmıştır.³⁹⁴

Mütareke ile ilgili müzakerelerin yapıldığı bu dönemde, yoğun eleştiriler ve cephelerdeki durumun daha da tehlikeli hale gelmesi üzerine mevcut İstanbul Hükûmeti istifa etmek zorunda kalmıştır.³⁹⁵ Yeni Hükûmeti kuran Ahmet İzzet Paşa; Irak Cephesi'nde esir düşen ve Büyükkada'da tutsak bulunan İngiliz General Townshend'in³⁹⁶ aracılık teklifini kabul etmiştir.³⁹⁷ General Townshend'in yaptığı girişimler sonucu Limni Adası'ndaki Mondros Limanı'na gelmiş olan İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe, Ahmet İzzet Paşa'ya 22 Ekim 1918 tarihinde gönderdiği telgrafta “Osmanlı Devleti ile mütareke

alan “*Hâlihazırda Osmanlı Devleti'nin Türk olan kısımlarının egemenliği kabul edilmeli...*” prensibi de etkili olmuştur. Bkz. Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, 12.

³⁹¹ Osmanlı Devleti'nin müzakere için attığı adımlardan birisi, 5 Ekim 1918 tarihinde Madrid Maslahatgüzarı tarafından İspanya Hükûmeti'ne verilen notadır. Buna göre, barışın sağlanması için ABD'ne direkt başvuruda bulunmayan Osmanlı Devleti, İspanya Hükûmeti'nden aracı olmasını istemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu girişimi ABD'ne 14 Ekim 1918 tarihinde ulaşmış olmasına rağmen, Ekim ayı sonuna kadar cevap verilmeyecektir. Bunun yanı sıra İzmir Valisi Rahmi Bey de 3 Ekim 1918 tarihinde Vilayet Yabancı İşler Müdürü Charles Karabiber ile tüccar Edmond Giraud'u Midilli'ye göndermiştir. 4 Ekim'de Liverpool kruvazörüne binen ikili, 6 Ekim'de Atina'ya ulaşarak İngiliz Elçisi Lord Granville ile görüşmüşlerdir. Bunun üzerine İngiliz Elçisi, Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf çekerek Türklerin ateşkese hazır olduklarını bildirmiştir. Gotthard Jaeschke, “Mondros'a Giden Yol”, *Belleten*, 28/109 (1964), 141-144.

³⁹² Tolga Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim 1918-30 Kasım 1918)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013, 84-85.

³⁹³ Başak, *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi*, 91.

³⁹⁴ Paris'te 24'e çıkarılan mütareke maddeleri, önem sırasına göre 21 Ekim'de İngiliz Genelkurmay Başkanı General Wilson tarafından yeniden düzenlenmiştir. Agamemnon Görüşmeleri'nden sonra bir madde daha eklenmesiyle mütareke maddelerinin toplam sayısı 25'e çıkmış, Paris'te kararlaştırılan maddelerin bazılarında bir takım değişiklikler yapılmıştır. Başak, “Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtları ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18 (2018), 48-49.

³⁹⁵ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara: TTK Yayınları, 1987, 153.

kararında şüphesiz ülkenin içinde bulunduğu durumun yanı sıra, İngiltere Başbakanı Lloyd George'un 5 Ocak 1918 tarihli “*Biz, Türkleri ne başkentinden ne de Anadolu ve Trakya'nın zengin topraklarından mahrum etmeyi düşünüyoruz...*” şeklindeki konuşması ile 8 Ocak 1918'de ABD Başkanı Wilson'un yayımladığı bildiride yer

³⁹⁶ Tam adı Charles Vere Ferrers Townshend olan İngiliz general, 12 Ekim 1918 tarihinde mevcut hükûmetin çekildiğini, yerine ise İzzet Paşa'nın Sadrazam ve Harbiye Nazırı olacağını öğrenmesi sonucu harekete geçerek Ahmet İzzet Paşa'ya bir mektup göndermiş ve görüşme talebinde bulunmuştur. Ayrıca Bahriye Nazırı Rauf Bey'e de bir mektup göndererek İngilizlerle yapılacak müzakerelerde Osmanlı Hükûmeti'ne yardımcı olmak istediğini açıklamıştır. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.III, 722. Ayrıca bkz. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, 15-18.

³⁹⁷ *Türk İstiklal Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 29-31. Bu durumdan yeteri kadar tatmin olmayan İzzet Paşa; eski Şam Fransız Konsolosu Marcel Savoie'i Mareşal Franchet d'Esperey'e, Hahambaşı Naum Efendi'yi ise Amerika'ya gitmek üzere Paris'e göndermiştir. Ayrıca Bern Ataşemiliteri Halil Bey'i de Fransızlarla görüşmek üzere görevlendirmiştir. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, 19-20.

koşullarının imzasına kendinin görevlendirildiğini ve Osmanlı delegelerinin gönderilmesini” bildirmiştir.”³⁹⁸

Mondros'a; “Bahriye Nazırı Deniz Albayı Rauf (Orbay) Bey'in başkanlığında, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey, Kurmay Yarbay Sadullah Bey ve kâtip olarak da Ali Fuat (Türkgeldi) Bey'den oluşan heyetin” gönderilmesi kararlaştırılmış,³⁹⁹ Mütareke görüşmelerine katılacak heyete ayrıca sekiz maddelik bir talimat da verilmiştir.⁴⁰⁰

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında savaşı sonlandıran Mondros Mütarekesi, İngiliz Savaş Gemisi H. M. S. Agamemnon'da 27 Ekim 1918 tarihinde başlayan ve dört gün süren görüşmeler sonucunda³²⁹ 30 Ekim günü akşam saatlerinde imzalanmıştır.⁴⁰²

25 maddeden oluşan ve çok ağır şartlar içeren Mütareke'nin en önemli maddeleri, 7 ve 24 numaralı maddelerdir. 7. maddeye göre; “Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun doğması halinde herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına sahip olacaklar”, böylece İtilaf Devletleri elde ettikleri hareket serbestisi sayesinde Osmanlı topraklarında istedikleri yeri işgal etme hakkı ve yetkisi kazanacaklardır. Benzer şekilde 24. maddeye göre ise doğudaki altı vilayette (Ermeni azınlığın yaşadığı Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ

³⁹⁸ *Türk İstiklal Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 31.

³⁹⁹ Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, 169-171. Mondros'a gidecek heyetin belirlenmesi sırasında Padişah Vahdettin, Damat Ferit'in heyetin başkanı olmasını istemiş, ancak İzzet Paşa kabinesinden gelen sert tepki ve çekilme

³²⁹ Dört gün süren müzakerelerin ayrıntısı için bkz. B. Ö. Erdal, *Rauf Orbay'ın Askerî Faaliyetleri*, 348-363. ⁴⁰² Agamemnon Görüşmeleri her iki tarafça da imzalanan bir tutanakla kayıt altına alınmamış, görüşmeler Türk ve İngiliz heyetlerince ayrı ayrı kaydedilmiştir. Görüşmelerle ilgili Türk kayıtları, Türk heyetinin kâtibi Ali Türkgeldi tarafından tutulan ayrıntılı notlardan oluşmaktadır. Agamemnon Görüşmeleri'nin İngiliz kayıtları ise savaş gemisinde görev yapan İngiliz Subayı Yüzbaşı Lynes'in tutmuş olduğu notlardan ibarettir. Toplam 62 sayfadan oluşan bu kayıtlar, İngiliz Millî Arşivi'nde, İngiliz Donanma Bakanlığı belgeleri arasında muhafaza edilmiştir. Görüşmelerin önemli bir kısmının Fransızca yapılmış olması ve notları tutan İngiliz subayının da Fransızca bilmemesi nedeniyle İngiliz kayıtları görüşmelerin tümünü kapsamamaktadır. Buna rağmen adı geçen kayıtlar, Mondros Mütarekesi bağlamında değerlendirilmesi gereken ana kaynaklardan biri olma özelliğini taşımaktadır. Görüşmelerle ilgili Türk kayıtlarının orijinal halleri Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndedir. Bu kayıtlar, Türk heyetinin kâtibi Ali Türkgeldi tarafından tutulan ayrıntılı notlardan oluşmaktadır. Adı geçen notlar, daha sonra Ali Türkgeldi ile Reşat Hikmet Bey'in ortaklaşa çalışmaları sonucunda gözden geçirilerek Türkgeldi'nin “*Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*” adlı kitabında yayımlanmış, Türk heyet başkanı Rauf Bey ise “Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım” adlı hatıratında görüşmelerle ilgili kişisel kayıtlarını değerlendirmiştir. Başak, “Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtları ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler”, 5-8.

tehdidi üzerine bu talebinden vazgeçmiştir. Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 31. ⁴⁰⁰Ali Fuat Türk geldi, Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Ankara, 1948, 32. Mütareke heyetine Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti tarafından verilen talimat, Dışişleri ve Savunma Bakanlıklarınca hazırlanıp kabinede de uygun bulunan sekiz maddelik hususları içermektedir. Bu talimata göre; Boğazlar, Yunan savaş gemileri hariç, ticaret ve savaş gemilerine açık olacak, savaş gemileri Marmara’da iki günden fazla kalmayacak, Boğaz istihkâmı Osmanlı Devleti’nin elinde bulundurulacaktır. Bu son teklif kabul edilmediği takdirde, barış yapıldıktan sonra çekilmek şartıyla kontrolör olarak belli sayıda İngiliz subayının Boğazlarda bulunmasına izin verilecektir. Güvenliği sağlayacak kuvvetler dışındaki Türk kuvvetlerinin terhisi kabul edilecektir. Mütarekenin imzalandığı gün cephelerdeki savaş duracaktır. Osmanlı Devleti’nin idaresine karışılmayacak, Türk topraklarında herhangi bir noktaya asker çıkarılmayacaktır. İtilaf Devletlerinin Türkiye’ye para yardımında bulunması sağlanacaktır. Padişah bu talimata halifelüğün, Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Osmanlı sultanı’nın haklarının korunması gibi hususların da eklenmesini istemiştir. Fakat İzzet Paşa, esas amacın bu olduğunu, dolayısıyla bundan ayrıca bahsetmeye gerek olmadığını söyleyerek padişahın önerisini kabul etmemiştir. Bkz. *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 35; Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C.I, 23; B. Ö. Erdal, *Rauf Orbay’ın Askerî Faaliyetleri*, 345-346.

ve Sivas) ³³⁰ bir karışıklık çıkması durumunda da İtilaf Devletleri bu bölgeleri işgal edebileceklerdir. ³³¹

İtilaf Devletleri tarafından Mütareke metnine, “Osmanlı Devleti’nin kayıtsız şartsız teslimi” algısı yaratacak hükümler konmaktan dikkatle kaçınılmıştır. Buna karşılık, I. Dünya Savaşı sırasında yaptıkları gizli anlaşmaları uygulayabilmek için de yeteri kadar elastiki ve tefsire müsait metinler düzenlemişlerdir. ³³² Bu kapsamda açık hükümlerden dikkatle kaçınılarak, her tarafa ve her anlama çekilebilecek bir tarzda hazırlanan Mütareke, Türk Heyeti’nin önüne sürülmüştür. ³³³ Bazı maddeler hakkında İngiliz Hükûmeti’ne gönderdiği telgrafın bir suretinden oluşan özel bir mektubun Amiral Calthorpe tarafından Rauf Bey’e verilmesi suretiyle; özellikle 1, 4, 7, 19. ve 24. maddelere ait hükümlere dair Türk tarafının endişeleri giderilmiş ve anlaşmanın imzalanması sağlanmıştır. ³³⁴

³³⁰ Söz konusu 6 doğu vilayeti, bugünkü Türk mülki teşkilâtına göre 18 doğu vilayetini kapsamaktadır. *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 38.

³³¹ Mütareke’nin içeriği ile ilgili diğer önemli hususlar şu şekilde ifade edilebilir: Mütareke’nin 1. maddesiyle Çanakkale ve İstanbul Boğazları’nın Müttefikler tarafından işgal edilmesi, 5. maddesiyle hudutların korunması ve iç asayişin temini için gerekli kuvvet dışındaki Ordu’nun terhis edilmesi, 20. maddesiyle silah, cephane ve araç-gerecin teslimi istenmektedir. 10. madde Toros Tünelleri’nin Müttefikler tarafından işgalini, (Bkz. EK-) 15. madde ise bütün demiryollarının Müttefiklerin kontrolüne verilmesini içermektedir. 11. maddeyle İran içlerinde ve Kafkasya’da bulunan Osmanlı kuvvetlerinin işgal ettikleri yerlerden (Birest-Litovsk Anlaşması ile Osmanlı Devleti’ne bırakılan Kars, Ardahan, Sarıkamış ve Batum) geri çekilmesi; 16. maddeyle Hicaz, Yemen, Asir, Suriye ve Irak’taki kuvvetlerin en yakın İtilaf Devletleri kumandanlarına teslim olunması; ayrıca Kilikya’daki kuvvetlerin asayiş için gerekli olandan fazlasının 5. maddedeki şartlara göre geri çekilmesi istenmektedir. Bkz. Zeynep Kalyoncuoğlu, *Anadolu’da Kuva-yı Milliye’nin Oluşumu*, 8-9.

³³² *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 52.

³³³ *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 53.

³³⁴ Mondros Mütarekesi’nin gizli kısımları olarak tarihe geçen ve Amiral Calthorpe tarafından Rauf Bey’e verilen gizli mektup; İngiliz amiralinin mütarekenin bazı maddeleri hakkındaki Osmanlı heyetinin nokta-i nazarlarını dikkate alacak şekilde kendi hükûmetine gönderdiği telgrafın Osmanlı heyetine verdiği suretinden oluşmaktadır. Amiral Calthorpe, bu yöntemle mütarekenin söz konusu maddelerine (1., 4., 7., 19. ve 24. Maddeler) dair Türk tarafının endişelerini gidermiş ve anlaşmanın bir an önce imzalanmasını sağlamıştır. Mehmet Okur, “Mondros Mütarekesi’nin Askerî, Siyasî ve Hukukî Açısından Genel Bir Değerlendirmesi”, *100. Yılında Mondros Mütarekesi*

Yukarıda ifade edildiği sebeplerden dolayı Mütareke'nin bazı maddeleri belirsizlik içermektedir. Örneğin resmi herhangi bir yazışmada geçmemesi ve tarihi bir sözcük olmasına rağmen “Kilikya” ifadesi, Mütareke metnine sokulmuştur.³³⁵ Benzer şekilde; Suriye ve Irak sınırlarının açıkça çizilmiş olmaması, Mütareke'de geçen “kontrol” kelimesinin anlam ve kapsamının belirtilmemesi gibi belirsiz koşullar, İtilaf Devletleri'nin işgal bölgelerini genişletmelerine olanak sağlamıştır.³³⁶

ve Karadeniz'de Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, C.I, 244. Mektubun içeriği için bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, 32-38; Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 49-50.

³³⁵ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I , Ankara: TTK Basımevi, 1995, 15. Bkz. HTVD, Sayı: 27, Vesika No: 714.

³³⁶ Bkz. Mahmut Bolat, “Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı Sırasında Mondros Mütarekesi ve Sonrası Oluşan Duruma Tepkisi ve Hatay'a Yönelik Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18 (2018), 82.; Mehmet Okur, “Mondros Mütarekesi'nin Askerî, Siyasi ve Hukuki Açidan Genel Bir Değerlendirmesi”, *100. Yılında Mondros Mütarekesi Ve Karadeniz'de Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, C.I, Trabzon: KTÜ Matbaası, 2019, 248-252.

Mütareke'nin yürürlüğe girmesinden^{337 410} hemen sonra harekete geçen İtilaf Devletleri; Osmanlı Devleti'nin gelir kaynaklarına el koymak için her türlü önlemi almışlar, maden arama ruhsatlarının verilmesini dahi yasaklamışlar, aynı zamanda ülkenin en zengin ve stratejik bölgelerinin işgaline girişmişlerdir. Bu durum ise İtilaf Devletleri'nin, ateşkesi “barışın ilk adımı olarak değil de paylaşma projelerinin uygulanmasını kolaylaştıran bir işgal belgesi” olarak gördüğünü ortaya koymuştur.³³⁸

Mütarekeyi imzalayan Türk heyetinin başkanı olan Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'in tabiriyle “Bırakışma'nın mürekkebi henüz kurumadan”³³⁹ ülkenin bazı bölgeleri İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nin mütarekeye aykırı uygulamaları ve İtilaf Donanması'nın İstanbul önlerine demirlemesi sonrasında, Hariciye Nezareti bünyesinde bir “Muhtelit Mütareke Komisyonu”³⁴⁰ kurmuş, bu sayede taraflar arasındaki ihtilafların çözüme kavuşturulacağını değerlendirmiştir.

İtilaf Devletleri tarafından yürütülen işgaller, genel olarak üç dönem olarak ele alınabilir. Mütarekenin imzalanmasından İstanbul'un fiilen işgaline kadar olan birinci dönemin önemli hedefleri Boğazlar ve İstanbul, Mütareke'de Kilikya diye tarif edilen bölge ve Musul vilayetidir. Bu işgallerle, Osmanlı Devleti'nin en stratejik bölgesi İtilaf Devletleri'nin kontrolü altına girmiştir. Bu arada Avusturya-Macaristan ve Almanya da mütareke imzalamış olduklarından, I. Dünya Savaşı fiilen sona ermiştir. Böylece, Avrupa'daki kuvvetleri serbest kalan İtilaf Devletleri'nin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarından kaynaklanan ikinci dönemdeki işgaller başlamıştır. Bu işgaller, Ortadoğu toprakları için mücadele eden İngilizler ve Fransızlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Üçüncü dönem de ise İngilizler, Ermeniler, Gürcüler ve İtalyanlar tarafından bazı yeni bölgeler işgal edilmiştir.⁴³⁴¹³⁴²⁴

³³⁷ Ekim 1918 günü akşam saat sekizde imzalanan Mütareke, 31 Ekim 1918 günü öğleden sonra yürürlüğe girmiştir. Burcu Özcan Erdal, *Rauf Orbay'ın Askeri Faaliyetleri (1881-1918)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2024, 363.

³³⁸ Hamdullah Suphi Tanrıöver, *Dağ Yolu*, Haz. Fethi Tevetoğlu, İzmir: İkinci Kitap, 1987, 14.

³³⁹ Hüseyin Rauf Bey, Yakın Tarihimiz Dergisi'ne verdiği demeçte Mütareke'nin nasıl bozulduğunu ayrıntıları ile anlatmıştır. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, 15.

³⁴⁰ Komisyon 19 Kasım 1918'de kurulmuş, başkanlığa eski Moskova Sefiri olan Galip Kemali Bey, üyeliklere de Erkân-ı Harp Kaymakamı Sadullah Bey ile Bahriye Miralayı Tefik Bey atanmıştır. 22 Kasım 1918'den itibaren İtilaf Devletleri Murahhasları da Komisyona dahil olmuşlardır. Galip Kemali Söylemezoğlu, *Başımıza Gelenler: Mondros'tan Mudanya'ya (1918-1922)*, İstanbul, 1939, 19 - 23. Komisyonun teşekkülü için bkz. *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi*, 110-9-341 -10/68-0-56. (EK-1)

³⁴² Mehmet Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, Doktora Tezi, Ankara Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2019, 154 -162.

Daha önce de belirtildiği üzere, I. Dünya Savaşı'nın en önemli sonuçlarından birinin de “Ulusal Kurtuluş Savaşları Dönemi”ni başlatması olduğu söylenebilir. Zira savaşı sona erdiren ateşkes ve barış antlaşmalarının, mağlup taraflara getirdiği ağır yükümlülükler ve uygulanma şekli nedeniyle yeni mücadelelerin başlamasına zemin hazırladığı aşıkardır. Bu kapsamda, yukarıda genel hatları ile değinilen Mondros Mütarekesi'nin gerek içerdiği maddeler, gerekse uygulanış şekli ile Türk Millî Mücadelesi'nin başlamasında önemli bir etken olduğu ifade edilebilir.

Millî Mücadele öncesi genel duruma yönelik yukarıdaki tespitlerden sonra, gerek özellikleri gerekse yapısı açısından bir hibrit savaş örneği olabileceği değerlendirilen Millî Mücadele'nin kapsamlı ve bütüncül bir şekilde incelenmesine çalışılacaktır. Bu inceleme sırasında Hibrit Savaş ile Millî Mücadele karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

2.2. Hibrit Savaşın Temel Özellikleri İle Millî Mücadele'deki Uygulamaların Mukayesesi

Çalışmanın bu kısmında, Hibrit Savaş/Hibrit Harekât Ortamı'nın temel özellikleri ile bu hususların Millî Mücadele'deki uygulamaları karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bu kapsamda Hibrit Savaş /Hibrit Harekât Ortamı'nın on temel özelliği ele alınmıştır. Söz konusu özelliklerin, Millî Mücadele'deki uygulamalar ile benzerlikleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.2.1. Millî Mücadele'de Düzen Koyucu Yapısal Tedbirlere Uyuma Zorunluluğu Olmayan Devlet Dışı Aktörlerin Kullanılması

Uluslararası güvenliğin devamlılığı ve aynı zamanda istikrarını sağlamak açısından uluslararası toplum tarafından kabul edilmiş olan “BM Antlaşması, Silahlı Çatışmalar Hukuku ve Cenevre Konvansiyonu” gibi birtakım hukuki düzen koyucu yapısal tedbirlerin mevcudiyeti aşıkardır. Devletler, söz konusu hukuki tedbirlerin hiçbirine uyma zorunluluğu olmayan devlet dışı aktörler veya asimetrik unsurları kullanmak suretiyle, hiçbir hukuki/sosyal kısıtlamaya bağlı kalmadan politik amaçları doğrultusunda güç kullanabilmektedir. Bu durum ise uluslararası hukuka saygılı ve bağlı devletler ile hukuktaki boşlukları istismar eden aktörler arasında asimetrik bir ilişkinin doğmasına neden olabilmektedir.³⁴³ Bu kapsamda, hibrit savaşın en önemli avantajı; başlangıçta savaş eşiği altında kalmak suretiyle, yukarıda belirtilen savaşı önleyici nitelikteki ve yaptırım gücü olan sözleşmelere uyma zorunluluğunu ortadan

³⁴³ H. Arslan, *Hibrit Savaş: 2014 Yılı*, 15-16.

kaldırmasıdır. Devletler, böylece herhangi bir yaptırıma maruz kalmadan politik maksatlarını gerçekleştirme imkânı elde edebilmektedir.³⁴⁴

Doğal olarak, hibrit savaşın en temel özelliklerinden olan “mevcut düzen koyucu yapısal tedbirlere uyma zorunluluğu olmayan devlet dışı aktörler” açısından ele alındığında ise söz konusu aktörlerden birisinin de “gayri nizami harp taktik ve tekniklerini uygulayan unsurlar” olduğu ifade edilebilir.

Yukarıda belirtilen hususlar dikkate alındığında, öncelikli olarak gayrinizami harbin temel özelliklerine bakılması gerektiği, bu doğrultuda da şu hususların ön plana çıktığı görülmektedir: “Düşman kontrolü altında tutulan veya düşmana ait topraklarda çoğunlukla yerli halktan meydana gelen kuvvetler tarafından icra edilen askerî veya yarı askerî harekât” olarak tanımlanabilecek ve gayrinizami harbin temel uygulama biçimi olan gerilla harbi,³⁴⁵ genellikle güçlüye nazaran zayıf olan tarafın tercih ettiği bir yöntemdir.³⁴⁶ Uzun soluklu ve meşakkatli bir mücadele türü olan gerilla harbine başvurulmasının temel nedeni ise elde başka imkân olmamasından kaynaklanan zorunluluk halidir.³⁴⁷ Başka bir ifadeyle, güçlerinin geleneksel yöntemleri kullanmaya kâfi gelmeyeceğini değerlendiren unsurlar, tüm zorluklarına rağmen gerilla harbini benimsemektedir.³⁴⁸ Taarruzlarını düşmanın yan ve gerilerine teksif eden gerillaların hedefi; kendi kayıplarını minimize ederken, düşman zayıflığını maksimum seviyeye çıkarmak, onları huzursuz etmek ve geri bölge emniyeti için daha fazla kuvvet ayırmalarını sağlamaktır.³⁴⁹

Millî Mücadele Dönemi’nde, o günkü ismiyle harb-i sagîr denilen gayrinizami harbe başvurulmasının nedeni de diğer örneklerde olduğu gibi imkânsızlıklardır. Özellikle askerî ve ekonomik güç açısından yetersiz olan millî kuvvetlerin, Mondros Mütarekesi’nin getirdiği dayatmaların da etkisiyle gayrinizami harbi benimsemiş olmaları, modern gayrinizami harp teorisine de örtüşmektedir.⁴²² Yukarıda yazılanlar genel olarak Millî Mücadele’de neden Kuvayimillîye unsurlarının kullanıldığını açıklar niteliktedir. Fakat konuya farklı bir bakış

³⁴⁴ Nathan Frier, “Hybrid Threats: Describe... Don’t Define.” *Small Wars Journal*, 2010. <https://smallwarsjournal.com/jrnl/art/hybrid-threats-and-challenges-describe-dont-define>, Erişim: 22.5.2023.

³⁴⁵ Mustafa Özyanar, *Gayrinizami Harp Harekâtı*, İstanbul: KHA Yayınları, 1971, 14.

³⁴⁶ Erol Toy, *Türk Gerilla Tarihi*, İstanbul: Yaz Yayınları, 2000, 211.

³⁴⁷ Mesut Uyar, *Gerilla Savaşı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, 9.

³⁴⁸ Boot, *Görünmeyen Ordular: Gerilla Tarihi*, XIX.

³⁴⁹ Alexander Orlov, *Sovyet İstihbaratının Esasları*, Çev. Sabahattin Savaşman, İstanbul, [t.y.], 165-167. ⁴²² Zeynel Levent, “2 Ağustos 1336 (1920) Tarihli Bir Arşiv Belgesi ve Harb-i Sagîr”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2 (2021), 449.

açısıyla yaklaşacak olursak, Millî Mücadele'nin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Millî Mücadele liderleri, dönemin düzen koyucu belgesi olan Mondros Mütarekesi hilafında yapılacak uygulamaların, millî hareket daha doğmadan başarısızlığa uğrayacağını değerlendirmişlerdir. Bu nedenle, mevcut düzen koyucu yapısal tedbirleri bünyesinde barındıran Mondros Mütarekesi'ne uyma zorunluluğu olmayan devlet dışı aktör niteliğindeki Kuvayımillîye unsurlarının, Millî Mücadele'nin ilk safhasında kullanılmasının en zorunlu ve temel nedenlerden birincisi olduğu aşîkardır.

Konu ile ilgili Millî Mücadele Dönemi'nde yürütölen bazı uygulamalara aşğıda yer verilmiştir.

İtilaf Devletleri Mondros Ateşkes Anlaşması ile I. Dünya Savaşı içerisinde kendi aralarında yapmış oldukları gizli anlaşmalarla Osmanlı coğrafyasını paylaşma düşöncelerini anlaşma maddelerine yazarak hukuki bir gerekçe yaratmışlardır.³⁵⁰ Yaşanan haksız işgaller ile Padişah ve Osmanlı Hükûmeti'nin tavrı karşısında, Mustafa Kemal Paşa çeşitli zeminlerde ve çeşitli kişilerle yaptığı görüşmeler sonunda ulusal mücadele için; “Padişah ve İstanbul Hükûmeti'nden ümidin kesildiğı, İstanbul işgal altında bulunduğundan mücadele için çözüm yerinin Anadolu olduğı, bu işin artık milletin kendisine kaldığı, mücadelenin millî güç unsurları kullanılarak yapılması gerektiğı” kararına varmıştır.⁴²⁴

Mustafa Kemal Paşa, düşöndüğü siyaset ve stratejiyi³⁵¹ uygulamaya koyarken içinde bulunulan durumu ve şartları dikkate alarak başlangıçta iki şeyin temel koşul olarak özellikle bilinmesini ve ulusal siyaset olarak uygulanmasını istemektedir.³⁵² “Birincisi, İtilaf Devletleri'ne karşı düşmanlık durumuna girilmeyecek; ikincisi ise Padişah ve Halife'ye bağı ve sadık kalmak temel koşul olacaktır.”³⁵³

³⁵⁰ Mehmet Kılıç, “Millî Mücadele Döneminin Siyasi ve Stratejik Açıldan Değerlendirilmesi”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/1 (2019), 49. ⁴²⁴ Kılıç, “Millî Mücadele Döneminin Siyasi”, 50.

³⁵¹ Stratejiyi kapsamlı bir bakış açısıyla “tüm güç unsurlarının uyumlu ve optimal bir şekilde düzenleme sanatı veya bilimi” olarak tanımlamak mümkündür. Bu kapsamda strateji, savaşta zafer kazanmanın da ötesinde siyasi hedeflere ulaşmayı da kapsamaktadır. Dolayısıyla stratejinin, “yalnızca savaşa yönelik askerî hazırlık süreçleri ve muharebe alanında zafer elde edilmesi değil, aynı zamanda siyasi karar alma süreci kapsamında daha üst düzey süreçleri de kapsayan teorik ve akademik bir disiplin olarak nitelendirilmesi” daha doğru olacaktır. Emrah Özdemir, “Strateji ve Savaş”, *Askerî Stratejinin Temelleri (Kuramcılar)*, Ed. Emrah Özdemir ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Kronik Kitap, 2024, 17.

³⁵² Kılıç, “Millî Mücadele Döneminin Siyasi”, 56.

³⁵³ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk (Söylev)*, C.II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012, 17.

Yukarıda belirtilen stratejilerden konumuzla ilgili olan birinci stratejinin gerekçesi de şöyle açıklanmıştır.³⁵⁴ “Ülkeyi işgale girişen İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı’nın galipleri ve Avrupa’nın en güçlü devletleridir. Bunlara karşı doğrudan savaş ilan etmek, davayı daha baştan kaybetmek anlamına gelecektir.”

Bu stratejinin Millî Mücadele’de sahaya yansımaları genel olarak; Mondros Mütarekesi’ne açıkça aykırı hareketlerden kaçınmak, İtilaf Devletleri’ne karşı resmi mukavemette bulunmamak, İtilaf Devletleri’nin işgalindeki bölgelerde Kuvayımillîye unsurlarını kullanmak ve düzenli birliklerin desteğini örtülü şekilde yürütmek şeklinde özetlenebilir. Bu uygulamalar göz önüne alındığında öne çıkan hususlar şunlardır:

Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları, Samsun’dan sonra geldikleri Amasya’da; “ülkenin bütün bölgelerindeki işgal olayları, Millî Cemiyetler’in faaliyetleri, İstanbul’daki Hükûmet’in tavırları ve bölgenin güvenlik sorunları” gibi konular üzerinde bir durum değerlendirmesi yapmışlar ve bazı kararlara varmışlardır.⁴²⁹ Mustafa Kemal Paşa’nın yanı sıra Ali Fuat Paşa, Rauf (Orbay) Bey ve Refet (Bele) Bey’in katıldığı toplantıda hazırlanan ve bizzat Amasya’da bulunmayan komutanların da makine başında onayları alınmak suretiyle hazırlanan “Amasya Kararları” altı maddeden oluşmaktadır.⁴³⁰

Altı maddelik Amasya Kararları metninde; “İstanbul Hükûmeti ve İtilaf Devletleri’nin kabul edemeyeceği hususlara yer verilmiş olduğundan”, Mondros Ateşkes Anlaşması’na başkaldırışı içeren maddeler ayıklanarak⁴³¹ “dört maddelik” ulusal savunma planı şeklinde düzenlenen “Amasya Tamimi”⁴³² hazırlanmış ve 21/22 Haziran 1919 gecesi bütün askerî makamlara, Valilik ve Mutasarrıflıklara, İdari Mercilere ve Kuvayımillîye Teşkilatı’na şifre ile çekilmiştir.⁴³³ Bu konuda Akşin de Amasya’da 19-20-21 Haziran günlerinde yapılan yoğun çalışmalar sonucunda kararların alındığını, asıl kararların altı maddeden meydana geldiğini, Tamim’in ise alınan kararların ilk üç maddesini bünyesine aldığını ve 22 Haziran 1919 gecesi dikte ettirildiğini ifade etmektedir.⁴³⁴

Benzer şekilde Erzurum Kongresi kararlarının ikinci maddesinde de “Her türlü işgal ve müdahaleyi, Rumluk ve Ermenilik kurma amacına yönelmiş sayacağımızdan, birlikte savunma ve direnme ilkesi kabul edilmiştir” denilmektedir. Direnmenin, doğrudan doğruya İngiltere’ye

⁴²⁹ Mehmet Evsile, “Amasya Tamimi ve Atatürk’ün Amasya’daki Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14/40 (1998), 83. ⁴³⁰ Kılıç, “Millî Mücadele Döneminin Siyasi”, 60.

³⁵⁴ Kılıç, “Millî Mücadele Döneminin Siyasi”, 56

⁴³¹ Amasya Tamimi'nde yer verilmeyen, Ali Fuat Paşa'nın "Amasya Mukarreratı" olarak nitelendirdiği kararların dört, beş ve altıncı maddeleri şu şekildedir:

Dördüncü madde: *"Bu mukarreratın tatbikatına Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, esbak Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Orbay, On Beşinci Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, On Üçüncü Kolordu Kumandanı Vekili Miralay Cevdet ve Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey, Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, İkinci Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa, On İkinci Kolordu Kumandanı Miralay Salahattin Bey, Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa, Bursa'da On Yedinci Kolordu Kumandanı Miralay Bekir Sami Bey, Edirne'de Kolordu Kumandanı Miralay Cafer Tayyar Bey ve diğer bazı mülki ve askerî mühim zevat tarafından çalışılacaktır. Bundan başka sadr-ı esbak Müşir Ahmet İzzet Paşa, Nafia Nazırı Ferit Bey ve ayan azasından Ahmet Rıza Bey gibi zevatın fikir ve mütalaaları alınacaktır."*

Beşinci madde: *"Redd-i İlhak ve MHM (Müdafaa-i Hukuk-u Millîye) Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların yalnız telgrafhanelerde kabul edilerek çekilmesi Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nden tamim edilmiştir. Bu husus suret-i kat'iyede reddedilerek muhaberatın behemehal serbestçe temini için tezahüratta bulunularak muhaberat temin edilecek ve temin edilinceye kadar tezahürata devam olunacaktır."*

Altıncı madde: *"Teşkilat-ı askerîye ve millîye hiçbir surette ilga edilmeyecektir. Kumanda hiçbir suretle terk ve ahara tevdi olunmayacaktır. Vatanın herhangi bir tarafından yeniden vaki olacak düşman işgal harekâtı umum orduyu alakadar edecek ve hasıl olan vaziyete nazaran müdafaa-i memlekete müştereken tevessül olunacaktır. Bu sebeple kumandanlar derhal birbirini haberdar edeceklerdir. Esliha ve mühimmat kat'iyen elden çıkarılmayacaktır."* Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Temel Yayınları, 2007, 93-94. ⁴³² Amasya Tamimi, Mondros Mütarekesi'nden sonra ortaya çıkan bölgesel nitelikli Müdafaa-i Hukuk hareketlerinin, parakende kurtuluş çarelerinin yaşanan siyasi gelişmeler ortamında çare olmadığını dile getiren ve ülke çapında yekpare örgütlenmeye olan acil ihtiyacı ilk kez ortaya koyan bir girişim olarak nitelendirilebilir. Mustafa Budak, "Amasya Genelgesi İhtilal Bildirisi Mi?", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19/57 (2003), 964.

⁴³³ Kılıç, "Millî Mücadele Döneminin Siyasi", 60.

⁴³⁴ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele (Mutlakiyete Dönüş: 1918-1919)*, C.I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, 425-426.

ve öteki İtilâf Devletleri'ne değil, Rumluk ve Ermenilik kurulmasına karşı yürütüleceği ifade edilmiştir.³⁵⁵

Erzurum Kongresi'nde alınan ve *"Vatanın yalnız Rum ve Ermeni'ye karşı korunacağı izlenimini veren"* ikinci maddesi, Sivas Kongresi'nde tartışmalara yol açmıştır. Mustafa Kemal, İngiltere'ye ve öteki İtilâf Devletleri'ne açıkça cephe almaktan kaçınılmasını telkine çalışmıştır. Sivas Kongresi tutanaklarına da yansıyan tartışmalarda Mustafa Kemal, *"Mütareke anlaşmasının işgal hakkı fıkrasına karşıt bir tutum almış oluruz ki bu da bizim için tehlikelidir. Memleketi güç bir duruma sokmuş oluruz."* diyerek İtilaf devletlerine karşı direnmenin açıkça ifade edilmesinin yaratacağı sakıncaları dile getirmiştir. Bu tartışmalardan sonra ilgili madde, *"Osmanlı ülkesinin herhangi bir parçasına karşı girişilecek müdahale ve işgale ve özellikle vatanımızda bağımsız birer Rumluk ve Ermenilik kurma amacına yönelmiş eylemlere karşı direnme"* biçimine getirilmiştir.³⁵⁶

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, 16 Kasım 1919 tarihinde 12 ve 14. Kolordulara;

³⁵⁵ Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, C.I, 9.

³⁵⁶ Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, C.I, 10-12.

23, 57 ve 61. Tümen Komutanlıklarına; Refet Bey ve 56. Tümen Komutanı Albay Bekir Sami (Günsav) Bey'e gönderdiği şifre ile “Batı Anadolu’daki millî kuvvetlerin teşkilatlandırılmasını ve gayri resmi olarak ordu birlikleri tarafından desteklenmelerini” bildirmiştir.³⁵⁷

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, 31 Aralık 1919 tarihinde Batı Anadolu’da bulunan kolordu ve birlik komutanlarına gönderdiği yazıda ise “Yunanların millî bir ordu vücuda getirerek işgale devam etmeye karar verdikleri, Yunanistan’ın İzmir’i resmen ilhak etme olasılığına karşı Yunanları ülkeden uzaklaştırmak için Kuvayımillîye’nin yeterli gelmeyeceği düşünülerek bazı tedbirler alınmasının gerekli olduğu, bu tedbirlere göre; 12. ve 14. Kolorduların tamamı zamanı geldiğinde İstanbul Hükûmeti ile ilişkisini keserek Kuvayımillîye şekline girecekleri; bu kolorduların tümenleri mümkün mertebe personel ikmali ile sayıca artırılacağı; ayrıca kıtaların ihtiyaçlarını temin için her türlü tedbire başvurulacağı” bildirilmiştir. Yukarıda belirtilen söz konusu hususlar da ayrıca bütün kolordulara bildirilecektir.⁴³⁸

25 Ocak 1920 tarihinde yine Heyet-i Temsiliye Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal tarafından Kolordu Komutanlıkları’na ve Kuvayımillîye liderlerine gönderilen ve Fransız işgaline karşı silahlı mücadelenin başlatılmasını belirten telgraf emrinde şu hususlar yer almaktadır: “Fransızlara karşı Kuvayımillîye’nin harekete geçmesini daha fazla geciktirmekte yarar değil, zarar vardır. Barış görüşmelerinin sonuçlandırılmaya çalışıldığı şu sırada, işgal altındaki ülkemizi geri almak için, bütün gücümüzü kullanacağımızdan Avrupalılar kuşku duymamalıdır. Bu kuşkunun yok edilmesi ancak harekete geçmekle mümkündür...”

Fransızlara karşı ayaklanmanın biçimi, Fransız birliklerinin hepsini ayrı ayrı ve birdenbire bulundukları yerde kuşatmak, daha sonra büyütülecek Kuvayımillîye kitlelerini değişik yerlerde toplamak ve küçük garnizonlardan başlayarak düşmanı esir ve imha etmek biçiminde olacaktır... Cephe oluşturmak gibi bizim için düşmandan daha çok fedakarlık gerektiren ve siyasi sakıncalar taşıyan, düzenli savaş yöntemlerinden de bu yolla mümkün olduğu kadar kaçınılmış olur.”³⁵⁸

³⁵⁷ *Türk İstiklal Harbi*, Batı Cephesi, C.II, K.2, (Türk İstiklal Harbi II-2), Haz. Tevfik Ercan, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1991, 141-143. ⁴³⁸ *HTVD*, Sayı: 20, Vesika No: 511.

³⁵⁸ Sadi Borak, *Atatürkün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997, 335-336.

Konu ile ilgili olarak Albay Şefik (Aker) Bey'in hatıratlarında aktardıkları da dikkate değerdir. Millî Mücadele Dönemi'nde 57. Tümen Komutanlığı yapan Albay Şefik Bey, bizzat içinde yaşadığı Kuvayımillîye sürecini anlattığı eserinde, Kuvayımillîye ile ilgili tecrübelerini şöyle özetlemiştir: "... İmparatorluk Hükûmeti'nin resmi kuvveti (Türk Ordusu) ile düşmanların bu tecavüzi hareketlerine karşı koymak Türkler için yeni felaketler davet edecek idiyse; düşman kuvvetlerinin Türk yurdunun en önemli yerlerini işgal etmeleri de aynı ulusal felâketi doğuruyordu. Karargâhı Aydın'da bulunan 57. Tümen Komutanı sıfatıyla bu iki tehlikeyi göz önüne almıştım ve birinci tehlikeyi davet etmeden ikinci tehlikenin önüne geçmek çaresini düşündüm. Bu çare de İstanbul'daki İmparatorluk Hükûmeti'ni galip İtilaf Hükûmetleri'ne karşı mes'ul ve müşkül mevkie sokmayacak bir kanlı mukavemeti doğurmaktan ibaretti. Bunun için de;

- Hükûmet ile resmen ilgisi olmayacak, fakat ulusal bir sıfat ve salâhiyeti taşıyacak bir gayri resmi (milis) kuvvet meydana çıkarmak; bu kuvveti el altından Ordu'nun silah ve cephanesiyle donatmak, Tümen'in askerî sıfatını değiştirecek subaylarını aralarına sokarak bu kuvveti düzene sokmak ve bu kuvveti Tümen Komutanlığı'nın gizli ve maskeli sevk ve idaresi ile düşmana karşı (Yunanlara) saldırıya geçirmek,
- Tümenin (Ordu'nun) nizamiye kuvvetlerini de yine o ulusal (milis) kuvvetle beraber o kuvvetin maskesi altında bu saldırılara (taarruzlara) iştirak ettirmek,
- İstanbul Hükûmeti'ne ve İtilâf (düşman) mensuplarına karşı ve bilcümle resmî muhaberelede resmî makamlara karşı bu saldırımları ve hareketleri ulusal bir hareket şeklinde göstermek, yani hükûmetin resmî kuvvetini bu gayri kanunî millî kuvvetlerin hareketlerine iştirak etmediği şeklinde göstermek. İşte Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da toplandığı ve ulusal bir hükûmet teşkil ettiği Mart 1920 tarihlerine kadar 57. Tümen'in ve ulusal kuvvetinin Aydın savaş illerinde yan yana ve bir maksat uğrunda ve bir komuta altında iki yüzlü bir çehre ile oynadığı rol o siyasi sebepten ileri gelmekte idi. Binaenaleyh bu kitapta okunacak bazı resmi muhaberelede resmî kuvvetin (Ordu'nun) gayri resmî (millî) kuvvetle alakâdar değilmiş gibi gösterilmesindeki sebebin bu olduğuna okuyucuların dikkatini çekerim."³⁵⁹

³⁵⁹ Mehmet Şefik Aker, 57. Tümen ve Aydın Millî Mücadelesi (1918-1920), Ankara: ATASE Yayınları, 2006, 4-6.

Diğer taraftan Avcıoğlu; Millî Mücadele'yi, “*Emperyalist devletlere karşı çıkmadan antiemperyalist bir savaş...*” şeklinde tanımlamaktadır.³⁶⁰ Avcıoğlu'nun bu tanımı, konu ile ilgili yukarıda anlatılanların bir özeti olarak da değerlendirilebilir.

2.2.2. Çok Aktörlü Yapı: Etkili Olan Aktörler

Günümüz hibrit harekât ortamında; “yerel halk, muhtelif milis örgütleri, paramiliter unsurlar, paralı askerler, yabancı savaşçılar/diğer devletlere ait unsurlar ve güvenlik şirketleri” gibi birçok aktör bulunmaktadır. Bu kapsamda, hibrit ortamda harekâtın planlanması ve icrasında söz konusu aktörlerin dikkate alınması bir zorunluluk halini almıştır.³⁶¹

Millî Mücadele Dönemi'nde; gerek devletler, gerekse azınlıklar ve İstanbul Hükûmeti tarafından oluşturulan düzenli ve milis güçler olmak üzere birçok aktör bulunmaktadır. Bu unsurların nasıl Millî Mücadele'nin aktörü haline geldiği ile ilgili hususlar aşağıda genel hatlarıyla aktarılmaya çalışılmıştır.

2.2.2.1. İngiltere

I. Dünya Savaşı sonlarına doğru İtilaf Devletleri arasında önemli fikir ayrılıkları ve çıkar çatışmalarının ortaya çıktığı görülmektedir.³⁶² İngiltere açısından öncelikle Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile barış yapılmalı ve Avrupa'ya yeni bir şekil verilmelidir. Aynı zamanda İngiltere; diğer müttefiklerin aksine, Almanya'nın bir bütün olarak muhafaza edilmesini ve Avrupa'da güçler dengesini yeniden kurmak istemektedir.³⁶³

İngiltere için diğer önemli konular ise; Süveyş Kanalı'nın emniyetinin garanti altına alınması, Süveyş Kanalı'nın emniyeti için Suriye bölgesinin kontrol altına alınması ve petrol

bölgelerinin kontrol altına alınmasıdır.³⁶⁴

³⁶⁰ Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, C.I, 2.

³⁶¹ *Hibrit Ortamda Harekât*, 2. Bölüm, 2. Günümüz hibrit savaş ortamında, bu kapsamda; terör örgütleri, suç örgütleri, bilgisayar korsanları gibi aktörler de mevcuttur.

³⁶² Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 80. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara: TTK Basımevi, 1989, 156.

³⁶³ Michael S. Neiberg, “To End All Wars? A Case Study of Conflict Termination in World War I”, *U.S. Army War College Guide to National Security Issues*, 2 (2012), 341.

³⁶⁴ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 80. İngiltere, ekonomik kaynaklarının önemli bir kısmını Hindistan ve Doğu'daki diğer sömürgelerinden sağlamaktadır. 2 Kasım 1917'de açıklanan ve bir Yahudi vatani oluşturulmasını öngören Balfour Deklarasyonu'nun maksadı da kanalın emniyeti için stratejik öneme sahip olan Filistin bölgesinin kontrolünü sağlamaktır. 16 Mayıs 1916'da imzalanan Sykes-Picot Anlaşması'na göre Suriye kıyıları ile Orta ve Güney Anadolu'nun büyük bir bölümü Fransızlara verilecektir. Ayrıca; Şam, Hama, Humus, Halep ve Musul'u kapsayan bölge de Fransız nüfuzu altına bırakılacaktır. Bu sebeple İngiltere, bir süredir bu anlaşmanın içeriğinde değişiklik yapılması ve Suriye'de Fransız egemenliği yerine kendi kontrolü altında bağımsız bir Arap devleti kurulması yönünde çalışmalara başlamıştır. Birçok devlet gibi İngiltere de savaş gemilerinin

İngiltere açısından; “Osmanlı İmparatorluğu’nu bir an önce kontrol altına alması ve kendi çıkarlarına göre şekillendirmesi”, yukarıda ifade edilen amaçlarına ulaşabilmek için bir zorunluluk hali almıştır. Zira bu konudaki en önemli etken, Osmanlı Devleti’nin İngiltere’nin Doğu’da bulunan sömürgelerine giden kara ve deniz yolları üzerindeki stratejik konumundan kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan, Osmanlı padişahı aynı zamanda Müslümanların halifesi olduğundan, dünyada en fazla Müslümanı yönetimi altında bulunduran ülke konumundaki İngiltere’nin yönetimindeki Müslümanlar üzerinde de etkili olabilecektir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin; I. Dünya Savaşı sırasında cihat ilan etmesi ve bazı cephelerde kazandığı muharebeler sonucu İngiltere’nin sömürgelerindeki itibarını sarsması nedeniyle, “bir an önce ve ezici bir şekilde” cezalandırılması gerekmektedir.³⁶⁵

Kafkasya’daki Türk kuvvetlerini bölgeden çıkarmak; Gürcistan ve Karadeniz’den Alman ordularını uzaklaştırmak; Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya’ya Bolşevik rejimin hâkim olmasını önlemek ve böylelikle de İran, Irak ve Hindistan etrafında geniş bir emniyet bölgesi oluşturmak isteyen İngiltere,³⁶⁶ Kafkasya’da işbirliği için de en önemli unsur olarak Ermenileri görmektedir. Zira, Anadolu toprakları ve Kafkasya’da oluşturulacak bir Ermenistan; bir tampon bölge olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun İran, Kafkasya, Orta Asya ve Hint Yarımadası’ndaki Müslümanlarla fiziki temasını kesebilecektir. Musul’un korunması için ise tampon olarak bir Kürdistan kurulması da planlanmaktadır.³⁶⁷

tamamına yakını petrolle çalışır hale getirmiştir. Deniz üstünlüğüne dayanan İngiliz dünya hâkimiyeti stratejisinin sürdürülebilmesi için petrol kaynaklarının İngiltere’nin kontrolünde olması hayati bir önem taşımaktadır. Ayrıca, petrolle çalışan motorlu araçların yaygınlaşması, petrolü ekonomik açıdan da değerli bir hammadde haline getirmiştir. Bu yüzden İngiliz Hükûmeti, 1918 yılının Ekim ayı ortasında Irak’taki birliklerine Sykes-Picot Anlaşması’na göre Fransızlara bırakılan Musul bölgesinin işgal edilmesi emrini vermiştir. Petrol kaynakları sebebiyle İngilizlerin diğer önemli bir hedefi de Bakü’dür. Çünkü Bakü, Rus petrol üretiminin %83’ünün üretildiği bir bölgedir. Ayrıca, Bakü’ye sahip olmak, Hindistan ve Afganistan’a etki etmek açısından da önemlidir. Bkz. Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara: ATAM Yayınları, 2004, 218-219, 296-299; Barış Metin, “1917 Bolşevik İhtilali Sonrasında Güney Azerbaycan Bölgesinde Askerî ve Siyasal Mücadeleler”, *XVIII.Yüzyıldan Günümüze Orta Doğu’daki Gelişmelerin Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri: On Birinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri*, C.II, Ankara: ATASE Yayınları, 2008, 131.

³⁶⁵ Kamil Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, 2. Baskı, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1997, 5-6. Ayrıca bkz. Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili Yunan Belgeleri*, 16.

³⁶⁶ Nasır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı: Azerbaycan ve Dağıstan’ın Bağımsızlığını Kazanması (1918)*, Ankara: ATASE Yayınları, 2002, 68.

³⁶⁷ Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 82. Ayrıca bkz. Osman Olcay, *Sevres Antlaşmasına Doğru*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981, XII-XIII.

25 Ekim 1918 tarihinde Irak Cephesi'nde başlayan İngiliz kuvvetlerinin ilerleyişi, Mondros Mütareke'sinin imzalanması ile son bulmuştur.³⁶⁸ İngiliz kuvvetlerinin Suriye Cephesi'ndeki saldırıları ise Mütareke'nin imzalandığı tarihte bile sürmektedir.³⁶⁹

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti üzerindeki siyasetinde İngiltere belirleyici olmuştur.³⁷⁰ Mütareke'yi uygulamak için İstanbul'a bir Yüksek Komiser atayan İngiltere; bunun için Mütareke'yi İtilaf Devletleri adına imzalayan Amiral Arthur Calthorpe'ü görevlendirmiştir. Calthorpe'a 8 Kasım 1918'de gönderilen talimatta, kendisinin Osmanlı ile İngiliz hükûmetleri arasında Mütareke'nin uygulanmasında ve İngiliz çıkarlarının korunmasında resmî aracı olacağı bildirilmiştir.³⁷¹ Ayrıca Dışişleri Bakanı Lord Balfour, Calthorpe'a yazdığı 9 Kasım 1918 tarihli özel talimatta,

İngiltere'nin siyasi hedeflerini bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır.³⁷² Ayrıca İngilizler, Mütareke şartlarını noksansız uygulamak istediklerinden, ülkedeki kurumsal işleyişi de büyük oranda kontrolleri altına almışlardır.³⁷³

İngiltere'nin sert ve kesin siyasetini uygulama hususunda; önce Adana, İskenderun ve Musul gibi bölgelerin ele geçirilmesi ile işgaller başlatılmıştır. Müteakiben Türklerin ezilmesi hususu ise İngiliz kamuoyunun baskısı, sarsılan mali durum, savaş yorgunluğu gibi nedenlerden dolayı,

³⁶⁸ *Türk İstiklâl Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 108. Mondros'ta mütareke müzakereleri devam ettiği sırada Irak'ta bulunan VI. Ordu son derece güç bir durumdadır. Zira, 30 Ekim 1918 tarihinde VI. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Erkân-ı Harbiye Riyaseti'ne İngiliz kuvvetlerinin Dicle boyunca taarruza devam ettiklerini ve Musul'u işgal etme niyetinde olduklarını bildirmiştir. Bununla birlikte mütarekenin kısa zamanda yapılacağı düşüncesiyle o ana dek düşmanı yavaşlatmak için çabaladıklarını ifade eden Ali İhsan Paşa, ateşkes hususunda bir gelişme yoksa Musul'u tahliye etmek zorunda kalacağını, bu kapsamda VI. Ordu'nun mutlak bir bozgundan kurtarılması için harekete geçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Aynı gün Sadrazam Ahmet İzzet Paşa tarafından verilen cevapta; mütarekenin çok yakında yapılacağı, Musul'un kurtarılmasının ve ordunun mutlak bir bozguna uğramamasının son derece önemli olduğu bildirmiştir. *ATBD*, Sayı: 142, Belge No: 1.

³⁶⁹ *HTVD*, Sayı: 27, Vesika No: 695. Ekim sonunda Suriye Cephesi'nde bulunan Osmanlı kuvvetleri II. ve VII. Ordulardan ibaretti. 12. ve 15. Kolordu, karargâhı Adana'da olan II. Ordu'yu oluşturmaktaydı. II. Ordu'nun görevi ise İskenderun Körfezi'nde olası bir düşman çıkarmasına karşı mücadele etmektir. Karargâhı Adana'da olan 12. Kolordu, Karargâhı Tarsus'ta olan 23. Tümen ve kıyı koruma birlikleriyle Adana'yı korumaktaydı. Karargâhı Ceyhan'da olan 15. Kolordu, İskenderun'da olan 41. Tümen, Ceyhan'da olan 44. Tümen ve Erzin yöresinde olan Erzin Müfrezesinden oluşmaktaydı. 3. Kolordu ve 20. Kolordu, karargâhı Suriye'nin kuzeyinde bulunan Rac'o'da olan VII. Ordu'yu oluşturmaktaydı. VII. Ordu'nun görevi ise, "Antakya-Reyhanlı-Der Cemal-Tell el Rifat-Ahtarın ve doğusu hattını" İngilizlere karşı müdafaa etmektir. Karargâhı Kışla'da olan 3. Kolordu, Subaşı'da bulunan 24. Tümen ve Suvarga'da bulunan 11. Tümen'den oluşmaktaydı. Karargâhı Katma'da bulunan 20. Kolordu ise Kefri Has'ta olan 1. Tümen ve Tell Cibi'de olan 43. Tümen'den oluşmaktaydı. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi (Sina Filistin Cephesi)*, C.IV, K.II, 734.

³⁷⁰ Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C. I, 94.

³⁷¹ Mehmet Okur, Murat Küçükuğurlu, *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Millî Mücadele 1918-1920*, Trabzon: Serander Yayınları, 2006, 26.

³⁷² Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, C.I, 94-98.

³⁷³ Ulvi Ufuk Tosun, "İtilaf Devletlerinin Millî Mücadele'yi Engelleme Faaliyetleri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33 (2021), 187.

kendisine rakip olan sömürgeci devletlere değil, Yunanistan gibi ufak devletler ya da Ermeniler gibi ufak uluslar aracılığı ile yaptırılacaktır.⁴⁵⁵

İngilizler tarafından Mütareke hükümlerine aykırı olarak ilk işgal hareketi, 3 Kasım 1918 tarihinde Musul'a⁴⁵⁶ gerçekleştirilmiştir. İngiltere müteakiben 9 Kasım 1918 tarihinde ise İskenderun'u⁴⁵⁷ işgal ederek, hareket istikametini kuzeye doğru yöneltmiştir.⁴⁵⁸

Mütareke sonrası İngilizlerin ilk el attığı bölgelerden biri de Çanakkale Boğazı'dır. Bu kapsamda V. Ordu birlikleri, Çanakkale Bölgesi'nden uzaklaştırılmıştır. 10 Kasım 1918'e kadar ise tüm bölge İngilizler tarafından işgal edilmiştir.⁴⁵⁹ Müteakiben İngilizler, Musul'u Fransızların elinden alabilmek için Antep⁴⁶⁰, Maraş ve Urfa'yı işgal etmişler; böylelikle işgal ettikleri bu şehirleri Fransızlara karşı koz olarak kullanmışlardır.⁴⁶¹

2.2.2.2. Fransa

İtilaf Devletleri'nin İngiltere'den sonraki ikinci büyük gücü Fransa'dır. I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri ordularıyla Almanlar arasındaki muharebeler Fransa topraklarında gerçekleştiğinden, ülkenin büyük bölümü harap olmuştur.⁴⁶² Fransa, savaşta verdiği ağır insan

⁴⁵⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C.I, 99.

⁴⁵⁶ Aslında, Sykes-Picot Anlaşması'na göre Musul Fransızlara bırakılmıştır. Ancak savaş içerisinde değişen dengeler nedeniyle hem Filistin hem de Mezopotamya cephelerinin yükü büyük oranda İngilizlerin omzuna binmişti. Bunun yanı sıra İngilizler, Musul petrollerinin önemini çok daha iyi anlamışlardı. Bu nedenle İngilizler, Mondros Mütarekesi'nden önce Sykes-Picot Anlaşması'nda çeşitli değişiklikler yapılması için girişimlerde bulunmuşlardı. Ne var ki, Fransızlar, bu konuyu sürüncemede bırakmayı tercih etmişlerdi. Sonuç olarak İngiltere Başbakanı'nın Musul'u alarak kendi müttefikine karşı bir emrivaki yapmak istemesi, gerekirse Sykes-Picot

Anlaşması'nın ilgili kısımlarını zor kullanarak değiştirmekten çekinmeyeceğini gözler önüne sermiştir. Ahmet Can Hacıoğlu, *İngiliz Arşiv Belgelerinde Mondros Mütarekesi Sonrası Güneydoğu Anadolu ve Çukurova'da İngiliz Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2022, 107-108.

⁴⁵⁷ Amiral Calthorpe tarafından 7 Kasım 1918 tarihinde Sadaret makamına gönderilmiş olan telgrafta, Mondros Mütarekesi'nin 7, 10 ve 16. maddelerine göre İskenderun'un teslim edilmesini istemiş; söz konusu istekler yerine getirilmediği takdirde şehrin General Allenby tarafından zor kullanılarak işgal edileceği bildirilmiştir. Bu gelişme üzerine harekete geçen Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Yıldırım Ordular Grubu Komutanı'na İskenderun için Mütareke'nin feshedilemeyeceği gerekçesiyle şehrin tahliyesi ve teslimi hususunda emir vermiştir. *Türk İstiklâl Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 77-78.

⁴⁵⁸ Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken (Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına)*, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, 23. İngiltere, I. Dünya Savaşı sırasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması ile Musul, Antep, Maraş ve Urfa'nın Fransızlara bırakılması hususunda iki ülke arasında mutabakat sağlanmıştır. Fakat gerek Fransız askerî gücünün yetersizliği, gerekse İngiltere'nin Hindistan'a uzanan sömürgelerini muhafaza altına almak istemesi nedenleriyle bölge fiiliyatta İngiltere tarafından işgal edilmiştir. Memet Yetişgin, "Osmanlı Çöküş Sürecinde Güney Bölgesi'ne Yönelik Paylaşım Projeleri", *Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, 722.

⁴⁵⁹ *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi (1918-1920)*, C.III, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, 1971, 230.

⁴⁶⁰ İngilizler, Mütareke'nin 7. Maddesine dayanarak ve süvari hayvanları için kış aylarında yapılacak iâşe temini gerekçeleriyle, herhangi bir direnişle karşılaşmadan 17 Aralık 1918 tarihinde Antep'i işgal etmiştir. *Türk İstiklal Harbi*, Güney Cephesi, C. IV, (Türk İstiklal Harbi IV), Haz. Ahmet Hulki Saral, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966, 6, 54.

⁴⁶¹ Yaşar Akbıyık, *Millî Mücadelede Güney Cephesi: Maraş*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, 2-3.

⁴⁶² Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 82.

zayıyatı nedeniyle savaş sırasında asker temin etmekte zorlanmış, sömürgelerden asker temin etmesine rağmen Ortadoğu'daki askerî harekâta iştirak etmek için yeterli birlik ayıramamıştır. Savaştan sonra ise birliklerinin çoğunu Almanya'ya karşı ana karasında tutacağı ve Osmanlı Devleti'ne karşı yeterli birlik tahsis edemeyeceği değerlendirilebilir.³⁷⁴ Fakat, Fransız yatırımlarının önemli bir kısmı Suriye, Lübnan ve Çukurova bölgelerinde bulunduğundan, Fransızlar bu bölgeleri ele geçirmeyi amaçlamaktadır.³⁷⁵ Diğer taraftan, Suriye ve Çukurova; tarım potansiyeli açısından da Fransa açısından çok önemlidir. Fransa; sanayisinin pamuğa olan ihtiyacını Adana bölgesindeki ovaları ele geçirerek karşılamak istemekte, Ergani bölgesindeki bakır madenlerini ise ekonomisini onarmak için önemli bir kaynak olarak değerlendirmektedir.³⁷⁶

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Bulgarlarla yapılan ateşkes anlaşması, Fransız General D'Esperey tarafından İtalyan ve İngilizlere danışılmadan imzalanmıştır. İngilizler de Osmanlı Devleti ile yapılan ateşkes anlaşmasını tek başlarına imzalamışlardır. Dolayısıyla Mondros Mütarekesi imzalandığı günlerde, İngiliz-Fransız anlaşmazlığı daha açık bir şekilde görülmektedir.³⁷⁷ 405 İngiltere'nin Mütareke'nin imzalanmasında kendi başına hareket etmesinden memnun olmamasına ve Fransız kamuoyunun tepkisine rağmen, Fransa Hükûmeti Mütareke'yi onaylamıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen İngiltere de Fransa'nın Suriye üzerindeki isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda, Fransızlar ise Anadolu ve Suriye'deki işgalleri başlatmışlardır.³⁷⁸

Mütareke gereği; Aralık 1918'e kadar kuzeye çekilen Türk birlikleri, Adana ve çevresini Pozantı'ya kadar boşaltmıştır. Bu durumu değerlendiren Fransız kuvvetleri ise 11 Aralık 1918'den itibaren Dört Yol, Mersin, Tarsus, Adana ve Pozantı'yı işgal etmişlerdir.

Müteakiben, Eylül 1919'da İngilizlerle imzaladıkları Suriye İtilafnamesi ile Fransızlar;

³⁷⁴ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 82-83.

³⁷⁵ İsmail Özçelik, *Millî Mücadele'de Güney Cephesi: Urfa*, Ankara: ATAM Yayınları, 2003, 59-60.

³⁷⁶ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 10-11.

³⁷⁷ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 84. Ayrıca bkz. Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, Ankara: ATAM Yayınları, 2001, 28; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, C. I, Ankara: TTK Basımevi, 1959, 5.

³⁷⁸ Süleyman Hatipoğlu, *Türk-Fransız Mücadelesi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001, 26-36.

Antep, Urfa ve Maraş'ı İngilizlerden devralarak kontrol altına almışlardır.³⁷⁹

2.2.2.3. İtalya

İtilaf Devletlerinin üçüncü büyük gücü olan İtalya, katıldığı muharebelerde çok ağır zayıat vermiş,³⁸⁰ savaşın yıkıcı etkilerinden çok büyük zarar görmüştür. Bu nedenle İtalya, gizli anlaşmalarla kendisine verilmiş olan toprakları işgal etmek için yeterli kaynak ve askerî birlik tahsis edebilecek durumda görünmemektedir.³⁸¹ Bunun yanı sıra, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik politikaları karşısında menfaatlerini korumak için İtalya da Anadolu'da nüfuz bölgeleri elde etmeyi amaçlamaktadır. Mondros Mütarekesi sonrası ordunun da durumunu göz önünde bulundurarak Osmanlı Devleti için daha önce verilmiş kararları uygulamak üzere harekete geçmiştir.³⁸² Fakat özellikle Kont Carlo Sforza'nın açıklamalarına bakıldığında; İtalya'nın herhangi bir çatışmadan yana olmadığı, her iki taraf için tatminkâr bir barış antlaşması ile Türklerin hoşnutluğunu kazanmak arzusunda olduğu ve Osmanlıya sadece endüstrisi için bir pazar olarak baktığı anlaşılmaktadır.³⁸³

İzmir, Konya ve Antalya'yı kapsayan Güneybatı Anadolu bölgesini işgal etmeyi planlayan İtalyanlar, bu bölgeye ülkesindeki fazla nüfusu yerleştirmeyi de düşünmektedir. Bu durumu Öztoprak "sömürgeci yerleşme" politikası olarak değerlendirmektedir.³⁸⁴

Rodos ve 12 Ada'da askerî birlikleri bulunan İtalyanlar, egemenliklerini bu adalardan Anadolu'ya yaymak için hazırlık yapmışlar; fakat İzmir için Yunanlar da hak talep ettiğinden, bunu destekleyen İngiltere ve Fransa ile İtalya arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başlamıştır.³⁸⁵ Doğu Akdeniz'de güçlü bir İtalya istemeyen İngiltere ve Fransa, İzmir'in işgali

³⁷⁹ Güzin Çaykırın, "Millî Mücadele'ye Karşı Rum-Ermeni Ortak Hareketi ve Yunanistan'a Destek Faaliyetleri (1918-1922)", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32 (2020), 99. Daha önce de belirtildiği üzere, Fransızların Kilikya'yı işgali ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Fransızların Kilikya'daki ekonomik çıkarlarına bakıldığında, pamuk hammaddesi ön plana çıkmaktadır. Zira Fransa, I. Dünya Savaşı'nın ardından dokuma endüstrisinin pamuk ihtiyacını uygun fiyatlarla karşılamak amacıyla yeni kaynaklar aramıştır. Pamuk üretimi için son derece elverişli topraklara sahip olan Kilikya ise Fransa'nın yıllık pamuk ihtiyacını karşılayabilecek kapasitededir. Bunun yanı sıra Kilikya, bir tahıl ambarı konumundadır. Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Ankara: TTK Yayınları, 1994, 84-86.

³⁸⁰ Geoffrey Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, Çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 333-334.

³⁸¹ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 84-85.

³⁸² Fabio Grassi, *İtalya ve Türk Sorunu 1919-1923*, Çev. Nevin Özkan ve Durdu Kundakçı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, 43-48.

³⁸³ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara: TTK Yayınları, 2002, 25-31.

³⁸⁴ Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2006, 19.

³⁸⁵ Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, C.I, 2-3. St. Jean Maurienne Antlaşması ile İzmir ve Antalya bölgesi İtalyanlara bırakılmış olmasına rağmen 1917 yılında İtilaf Devletleri safında savaşa giren Yunanistan da İzmir ve çevresinin kendisine verilmesini şart koşmuş ve bu konuda söz de almıştır. Sıtkı Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Millîye Harekâtı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, 13.

hususunda Yunanistan'ı desteklemişlerdir. Bu konuda ABD'nin de tavrı bu yönde olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda Yunanlara engel olamayacaklarını anlayan İtalyanlar, Yunanlardan önce Anadolu'ya çıkmaya karar vermişler, bu kapsamda da 28 Mart 1919 tarihinde öncelikle stratejik bir mevki konumunda olan Antalya'yı işgal etmişlerdir. Paris Barış Konferansı devam ederken (Nisan 1919) İzmir ve çevresinin Yunanistan'a verilmesi kabul edilince, İtalyan heyeti konferansı terk etmiş ve İtalyanlar tarafından yeni işgaller yapılmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda 24/25 Nisan 1919 gecesi Konya; 29/30 Nisan gecesi Karaağaç; 2 Mayıs'ta Tekirdağ ve Muratlı; 11 Mayıs'ta Marmaris, Fethiye ve Bodrum; 14 Mayıs'ta Kuşadası ve Selçuk; 16 Mayıs'ta Afyon tren istasyonunu, Akşehir tren istasyonunu ve Güllük; 17 Mayıs'ta ise Söke İtalyanlar tarafından işgal ve denetim altına alınmıştır.³⁸⁶

İtalyanların bu işgallerinde dikkati çeken husus; işgaller sırasında İngiliz ve Fransızlardan farklı bir strateji uygulamış olmalarıdır. İtalyanlar, İngiliz ve Fransızlara oranla daha yumuşak güç uygulamışlar, yerel halka ve yöneticilere yakın davranmışlar, gerektiğinde ilaç ve yiyecek dağıtmışlardır. Bu sebeple kalıcı bir işgalci gibi hareket etmeyen İtalyanlar, yerel halktan da büyük bir tepki görmemişlerdir.³⁸⁷

2.2.2.4. Yunanistan

Rusların, Boğazlar ve Ege Denizi'nden geçerek Akdeniz'e inmesini engellemek amacıyla denizci bir ulus olan Yunanistan'ın kullanılması planlanmıştır.³⁸⁸ Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından Doğu Akdeniz'in güvenliği için de İngiltere'nin yeni bir ortağa ihtiyacı vardır. İngiltere, bölgede oluşabilecek boşluğu İtalya'nın değil Yunanistan'ın doldurmasını istemiş, bu maksatla da güçlendirilmiş bir Yunanistan'a ihtiyaç olduğunu değerlendirmiştir. Diğer taraftan Yunanistan da İngiliz donanmasına limanlar ve hava gücüne havaalanları sağlayabilecek imkânlarla sahiptir.³⁸⁹ Ayrıca Yunanistan, Akdeniz'de rekabet içine girilebilecek İtalya'nın dengelenmesi bakımından da İngilizler açısından önem arz etmektedir. İngiliz Başbakanı, yukarıda ifade edilen nedenlerden dolayı

³⁸⁶ *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 141-152. Ayrıca bkz. Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk İtalyan İlişkileri*, 89-105.

³⁸⁷ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 162.

³⁸⁸ Bkz. Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyaseti*, 157.

³⁸⁹ Margaret Macmillan, *1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, Çev. Belkıs Dişbudak, Ankara: ODTÜ Yayınları, 2004, 348.

Doğu Akdeniz'deki en uygun müttefik olarak Yunanistan'ı görmüş, ayrıca İtalya'yı da Batı Anadolu'dan uzak tutmaya çalışmıştır.³⁹⁰

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve hemen akabinde işgallerin başlamasının üzerinden yaklaşık 2,5 ay geçmesinden sonra İtilaf Devletleri temsilcileri, mağluplarla yapılacak barış antlaşmalarının esaslarını saptamak amacıyla Paris'te bir araya gelmişlerdir. Osmanlı Devleti hariç diğer mağlup ülkelerle yapılacak barış antlaşmaları konusunda kısa zamanda fikir birliğine varılmış olmasına rağmen, halen bir imparatorluk niteliği taşıyan Osmanlı Devleti'nin nasıl paylaşılacağı konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. En önemli ihtilaf ise İzmir ve çevresinin işgali konusunda yaşanmıştır. Bu bölge, önceden yapılan paylaşım antlaşmaları gereği İtalya'ya vaat edilmesine karşın, İngiltere'nin direktmesiyle Yunanlar tarafından işgal edilmesi konusu gündeme gelmiştir. Zira İngiltere; güçlü bir devlet yerine, kendi güdümünde hareket edecek ve gerektiğinde Anadolu'ya büyük çapta kuvvet sevk edebilecek Yunanistan tarafından İzmir'in işgal edilmesi konusunda ısrarcı olunca, İtalya yoğun bir tepki göstermiştir. Netice itibarıyla, Paris'te İngilizlerin isteği doğrultusunda alınan karar doğrultusunda; Selanik'teki 1. Yunan Tümeni 12.000 kişilik mevcuduyla 13 Mayıs 1919'da Kavala çevresindeki iskelelerden yola çıkmıştır. Nakliye gemilerine Yunan Donanması'nın yanı sıra İtilaf Donanması'ndan savaş gemileri de eşlik etmiştir.³⁹¹

15 Mayıs 1919 tarihinde başlayan işgali müteakip; İzmir'de konuşlanan Yunan birliklerinden bir grup kuzeye ilerleyip 20 Mayıs 1919 tarihinde Menemen'i, başka bir grup ise aynı gün güneye ilerleyip Torbalı'yı işgal etmiştir. İlerleyen günlerde ise Yunan Ordusu üç yönden Anadolu'nun içlerine ilerlemeye devam edecektir. Gediz vadisinde ilerleyen birinci kol; 25 Mayıs'ta Manisa'yı, 29 Mayıs'ta Turgutlu'yu işgal etmiştir. Menderes vadisinde ilerleyen ikinci kol; 27 Mayıs'ta Bayındır'ı, 30 Mayıs'ta Ödemiş'i işgal etmiştir. Üçüncü kol ise 29 Mayıs'ta Aydın'a girmiştir. 1919 Mayıs ayı sonuna kadar ise Yunan işgal alanı, "Turgutlu-Ödemiş-Aydın" çizgisine ulaşmış bulunmaktadır.⁴⁸¹

³⁹⁰ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 2011, 70.

³⁹¹ Levent Ünal, "Millî Mücadele Stratejisi, Uygulanması ve Sonuçları", 54. Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgali, aslında beklenmedik bir olay değildir. Hiç değilse İzmir ve çevresindeki Rumlar bu işgali aylardır beklemektedir. Ayrıca, Yunanistan'ın sistemli bir politika ile bu işgali uzun süredir hazırladığı görülmektedir. Rum çetelerinin faaliyeti, Ege adalarına Rumların geri dönüşü ve yerli Rumların taşkınlıkları gibi gelişmeler, bir nevi işgalin habercileri olarak da sayılabilir. Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, C.I, 17. ⁴⁸¹ Selek, *Anadolu İhtilali*, C.I, 247.

Erzurum Kongresi toplandıktan sonra Yunanlar İzmir bölgesindeki kuvvetlerini 5 tümene çıkarmışlardır.³⁹² Ayrıca, 11 Temmuz 1919 tarihinde General Paraskevopulos İzmir'e gelerek Yunan işgal kuvvetlerinin komutasını ele almıştır.⁴⁸³

22 Haziran 1920 tarihinde İzmir bölgesinden üç ana mihver istikametinde başlayan Yunan genel taarruzu; bir tümen ile Nazilli, iki tümen ile Alaşehir, iki tümen ile Soma ve Akhisar'ın işgali ile sonuçlanmıştır. Kuzeyde; Balıkesir-Bandırma-Bursa istikametinde süratle gelişen taarruzlar sonucunda ise bölgede savunma için tertiplenmiş olan 56.Tümen birliklerinin üstün Yunan kuvvetleri karşısında geri çekilmesi üzerine 8 Temmuz 1920 tarihinde Bursa işgal edilmiştir.³⁹³ Salihli-Afyon istikametinde ilerleyen Güney Grubu da Ağustos ayı sonunda Uşak bölgesini ele geçirmiştir. Bu kapsamda Yunan birliklerinin Alaşehir bölgesindeki sıklet merkezi Uşak bölgesine taşınmış, aynı zamanda kuzey ve güney kanatlarındaki birliklerinin aynı hat üzerinde tertiplenmesi sağlamıştır. Müteakiben Batı Anadolu istikametinde kritik bir geçiş bölgesi olan Gediz de işgal edilmiştir.³⁹⁴

1921 yılı başından 1922 yılı Eylül ayına kadar süren dönemde ise Yunan ve Türk Orduları arasında icra edilecek bir dizi muharebe yaşanacaktır.

2.2.2.5. Ermeniler

Fransız Devrimi sonrasında yayılan ulusçuluk akımından olumsuz anlamda en fazla etkilenen coğrafyalardan birinin Osmanlı Devleti olduğu söylenebilir. Balkan topraklarındaki Yunan, Sırp, Bulgar ve Rumen uluslarının ayaklanmaları gerçeği ile yüz yüze gelen Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bu kez Ermeni olayları ile uğraşmak zorunda kalmıştır.³⁹⁵

³⁹² Söz konusu Yunan Tümenlerinin bulunduğu bölgeler şöyledir: Adalar Tümeni (Ayvalık, Bergama), İzmir Tümeni (İzmir), 13. Tümen (Manisa), 2. Tümen (Torbalı) ve 1. Tümen (Aydın). Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014, 107. ⁴⁸³ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 107.

³⁹³ Küşmeç, "Eskişehir-Kütahya Muharebeleri Sonrası", 655.

³⁹⁴ Hoşgör, *Türk Kurtuluş Savaşı içinde Gediz Taarruzu*, 30, 50.

³⁹⁵ Necdet Aysal, "Savaş Dönemi ve Cepheler", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2. Baskı, 2012, 128. Osmanlı Devleti içerisinde Ermeni Meselesi'nin doğduğu ve hızla büyüdüğü devre olarak adlandırılacak 1890'lı yılların sonundan I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönem ile ilgili olarak Rus Savunma Bakanlığı arşiv belgelerine dayanan ve farklı bir bakış açısı getiren Mihail Bashanov; Rusya Genelkurmay Başkanlığı'na ait belgeler vasıtasıyla meselenin çıkış noktası, mahiyeti, Türk iç politikasındaki yeri ve Avrupa ülkelerinin konu hakkındaki siyasetinin ortaya konması hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bkz. Mihail Bashanov, *Türkiye'de Ermeni Meselesi*, Çev. İlyas Kemaloğlu, Ankara: TTK Yayınları, 2023, 2, 23-266.

Başta Rusya ve İngiltere olmak üzere büyük devletler tarafından desteklenen Ermeniler, Osmanlı Devleti'nden koparak bağımsız bir devlet kurmak istemişlerdir.³⁹⁶ Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çıkan Ermeni ayaklanmaları, İstanbul'daki baskınlar ve suikastlar,³⁹⁷ Ermenilere duyulan güvenin sarsılmasına zemin hazırlamıştır.³⁹⁸ Ermenilerin tarafından Osmanlı yönetimine karşı takınılan olumsuz tutum, I. Dünya Savaşı yıllarında daha da artmış ve çok sayıda Ermeni Rus ordusuna yazılarak Türk topraklarına saldıran birliklerin içinde yer almıştır. Bölgede güvenliğin sağlanması amacıyla, İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin 1915 yılında uygulamış olduğu "Sevk ve İskân Kanunu" ile çok sayıda Ermeni, Doğu Anadolu'dan güney bölgelerine göç ettirilmiştir.³⁹⁹ Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermeniler, bir yandan Çukurova'ya dönerek Fransızların desteğinde Türklere saldırı düzenlerken, diğer yandan İstanbul'da siyasal faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ama hepsinden önemlisi, Sovyet sınırları içinde kalan Erivan Hükûmeti'ne bağlı Ermeni birliklerinin Türk topraklarına yönelik yapmış oldukları saldırılardır.⁴⁰⁰

Bu arada I. Dünya Savaşı'nda İtilaf Orduları safında Türk ordusuna karşı muharebe etmiş Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasından faydalanmak ve "Büyük Ermenistan"ı kurmak için Paris Barış Konferansı'nda resmen sahneye çıkmışlardır.⁴⁰¹ Ermeniler, Avrupalı idareciler ve kamuoyu nezdinde girişimlerde bulunmak üzere Paris'e; Bogos Nubar Paşa'nın başkanlığındaki "Avrupa Millî Ermeni Delegasyonu", Ermenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Avedis Aharonyan'ın başkanlığındaki "Ermeni Cumhuriyeti Delegasyonu" ve

³⁹⁶ Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi (1774-2005) Tarihsel Kökenleri*, Ankara: Bilgi Yayınları, 3. Baskı, 2006, 24. Osmanlı topraklarını paylaşmak isteyen devletler tarafından ayrılıkçı unsurların kışkırtıldığı 19. yüzyıl sonlarında kurulan Hınçak ve Taşnak gibi Ermeni Partileri'nin, Osmanlı Devleti'nin en zayıf olduğu söz konusu dönemde bağımsızlık ilan etmeyi planladıkları ile ilgili bilgilerin ayrıntısı için bkz. Justin McCarthy, *Türkler ve Ermeniler*, Çev. Fatma Sarıkaya, Ankara: TTK Yayınları, 2024, 41-85.

³⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921)*, C. III, (Türk İstiklal Harbi III), Haz. Hüsamettin Tuğaç, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1965, 4-6.

³⁹⁸ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, 24-25. Tarihçi ve nüfus bilimi uzmanı olan Prof. McCarthy, ermenilerin ayaklanma yöntemiyle bağımsızlık ilan edebilmeleri için seçtikleri Doğu Anadolu'nun altı vilayetindeki nüfusun çok azına sahip olduklarını arşiv belgelerine dayanarak ortaya koymuştur. Ermeni isyancıların bu gerçeğin farkında olduğunu ve hedeflerine ulaşabilmek için bölgeden Müslümanları uzaklaştırmak amacıyla huzur ve güvenin bozulması yönünde eylemlere giriştiğini belirten McCarthy, Ermeniler tarafından 1890-1908 yılları arasında çıkarılan çatışmaların listesini de eserinde ortaya koymuştur. Justin McCarthy, *Türkler ve Ermeniler*, Çev. Fatma Sarıkaya, Ankara: TTK Yayınları, 2024, XII-XIII, 65.

³⁹⁹ *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, C.I, Ankara: ATASE Başkanlığı Yayınları, 2005, VII.

⁴⁰⁰ Aysal, "Savaş Dönemi ve Cepheler", 128.

⁴⁰¹ M. Sadi Koçaş, *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul, 1990, 260-264.

Kilikya (Sis) Ermeni Katagigosu Paul Terziyan'ın başkanlığında oluşturulmuş "Din Adamları (Ruhani) Delegasyonu" olmak üzere üç ayrı heyet göndermişlerdir.⁴⁰²

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Ermeni sorunu bir yandan Avrupa devletleri ve kamuoyları tarafından diplomatik alanda ele alınırken, Antlaşma'nın 7. maddesini uygulamaya başlayan İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserleri de Kafkasya'daki Türk kuvvetlerinin 1914 sınırına çekilmelerini istemişlerdir. Böylece doğu illerinde hem politik hem de fiili bir Ermeni sorunu yeniden baş göstermiştir.⁴⁰³ Nitekim Osmanlı Ordusu 1914 sınırına çekilince, Ermeniler İngilizlerin desteğinde tekrar Türklere saldırmaya, Türk topraklarında ilerlemeye başlamışlardır.⁴⁰⁴ Zira Osmanlı Ordusu terhis edildiği ve silâhsızlandırıldığı gibi Ermeniler ABD, İngiltere ve Fransa'nın askerî ve siyasi desteğini de almışlardır. Özellikle İngilizler, Mütareke hükümlerine dayanarak Ordu'nun elindeki silahları Kafkasya içlerine götürmeye başlamışlar, Türk halkının buna mani olunması yönündeki müracaatlarını dikkate dahi almamışlardır.⁴⁰⁵

Bunun yanı sıra İtilaf devletleri; Doğu Anadolu'da büyük bir Ermenistan devleti kurmanın imkânsız olduğunu anlayarak Adana havalisinde Urfa, Antep ve Maraş'ın dâhil edilmesi ve Diyarbakır'dan toprak alınmasıyla küçük bir Ermenistan devleti kurmayı kararlaştırmışlardır.⁴⁹⁷ Bu kapsamda, Adana'da bulunan İtilaf devletleri temsilcileri, yukarıdaki amaç dahilinde harp bölgesi dışına çıkarılan Ermenileri yaptıkları bir organizasyonla Adana ve havalisinde yerleştirmeye başlamışlardır. Ermeniler bu şekilde hem Adana ve havalisinde çoğunluk oluşturmak ve hem de buralarda Türklere karşı silahlı mukavemette bulunmak için bölgeye gelmeye başlamışlardır.⁴⁰⁶ Fransa ise Ermenilere

Çukurova'da bir devlet kurmayı vaat ederek onlardan yararlanmak ve bölgedeki Türk halkına karşı maşa olarak kullanmak istemiştir. Ayrıca Fransızların bölgeyi terk etmesi durumu gündeme gelirse, burada ortaya çıkacak boşluğu bir Ermeni devletçisi ile doldurabileceklerini

⁴⁰² Erdal İlter, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara: Köksav Yayınları, 1999, 60.

⁴⁰³ Halil Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997, 164-165.

⁴⁰⁴ İbrahim Artuç, *Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1987, 163.

⁴⁰⁵ Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara: TTK Yayınları, 1983, 247. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, 93-118. ⁴⁹⁷ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 46.

⁴⁰⁶ Fransız Hükümeti, Adana'da bulunan Patrik Vekiline söz konusu yerleştirmeye ilgili bazı emirler vermiştir. Buna göre; "Maraş'tan Sivas'a kadar tüm Ermeni muhacirlerin, ayrıca Tokat, Amasya, Kayseri, Yozgat, Ankara, Konya, Ereğli, Karaman, Afyonkarahisar, Eskişehir, İzmir ve çevresindeki muhacirlerin Adana'ya gönderilmesi, bu kapsamda her gün kaç kişi gönderilecek ise isimleri ile gönderildikleri tarihin İngiliz Komutanlığı'na bildirilmesi" istenmiştir. ATBD, Sayı: 103, Belge No: 2874.

düşünmüşlerdir.⁴⁰⁷ Bu kapsamda Kıbrıs Adası'nda⁴⁰⁸ kurulmuş olan askeri kamptaki Ermeni askeri birliğinin hukuki çerçevesi belirlenmiş ve Fransız Genelkurmayı tarafından görevlendirilen Albay Romieu, Mısır'dan Kıbrıs'a gelerek çalışmalar yürütmüştür.⁴⁰⁹ 1916 yılından itibaren bu lejyon kampında eğitim alan ve ilk olarak I. Dünya Savaşı'nın son cephesi olan Filistin Cephesine gönderilmiş olan Ermeni unsurları,⁴¹⁰⁴¹¹ Mücadele Dönemi'nde de Çukurova, Antep, Maraş ve Urfa'nın işgalinde Fransız birlikleri ile birlikte kullanılmışlardır.

Suriye İtilafnamesi gereğince İngiliz kuvvetleri bölgeden çekilince yerlerine Fransız birlikleri⁵⁰³ yerleştirilmiştir. Söz konusu Fransız birliklerinin bünyesinde ise Monarga Lejyon Kampında eğitilmiş⁴¹² ve Türklere kin duyan çok sayıda Ermeni mevcuttur. Bunların 2500'ü Antep, 2000'i Maraş, 1000'i Urfa ve 4550'si de Çukurova bölgesinde bulunan Fransız askeri gücünde görev yapmıştır.⁵⁰⁵ Müteakiben Amerika, Mısır, Suriye ve Fransa'daki Ermeni muhacirler gemilerle bölgeye getirilmiştir. İlave olarak, Çukurova'nın işgali sırasında Ermeni gönüllülerin yanı sıra; Fransızlar tarafından diğer sömürgelerinden getirdikleri Tunus, Cezayir ve Senegalli Müslüman askerlerden de yararlanma yoluna gidilmiştir.⁴¹³

Netice itibarıyla Millî Mücadele Dönemi'nde genel olarak Ermenilerin; Doğu Cephesi'nde düzenli Ermeni birlikleri ve Ermeni çeteleri, Güney Cephesi'nde ise Kıbrıs'ta aldıkları eğitim sonrası oluşturulan Ermeni Lejyonu kapsamında Fransız üniforması giymek suretiyle Fransız birlikleri içerisinde görev yapan, teşkilatlanmış ve emir-komuta altındaki millî kuvvetler ve silahlanmış çeteler şeklinde faaliyet yürüttükleri ifade edilebilir.

⁴⁰⁷ Hatipoğlu, *Milli Mücadele'de Suriye İtilafnamesi'nin Yeri*, 201. Ayrıca bkz. Sonyel, "Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Mezalimi", *Belleten*, 141 (1972), 43-49.

⁴⁰⁸ Ermeni Lejyonu kampının Kıbrıs'ta açılması kararlaştırıldığında, Ada hukuken Osmanlı Devletine, fiilen ise İngiltere'ye aittir. Zira 1571'de fethedildiğinde Osmanlı Devleti topraklarına katılan Ada, 1878 yılında geçici olarak İngiltere'ye devredilmiştir. Halil Aytekin, *Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı*, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, 40.

⁴⁰⁹ H. Aytekin, *Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı*, 38-39.

⁴¹⁰ Erdal İlder, "Millî Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D'orient)'nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu", *Atatürk Yolu Dergisi*, 3 (1989), 424.

⁴¹¹ Aralık 1918 tarihinde Dörtyol'a giren 400 kişilik Fransız askeri gücünün tamamı Ermenilerden; müteakiben Mersin'den karaya çıkan 1500 kişilik Fransız birliğinin ise 150 Fransız askeri haricindeki diğer mevcudunun tamamı Ermeni Lejyonu'na mensup Ermenilerden oluşmaktadır. Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, 3.

⁴¹² Kıbrıs'ta kurulan Ermeni birliğinin adı önce "Doğu Lejyonu" olarak belirlenmiştir. Bu isim 1918'de "Ermeni Lejyonu" olarak değiştirilinceye kadar kullanılmıştır. Aytekin, *Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu*, 69-70. ⁵⁰⁵ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 47.

⁴¹³ Hatipoğlu, *Milli Mücadele'de Suriye İtilafnamesi'nin Yeri*, 203. Ayrıca bkz. *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 47.

2.2.2.6. Rumlar

I. Dünya Savaşı sırasında Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan Rumlar, dış kaynaklı yapılan kıskırtmalar sonucu Rum çeteleri ve cemiyetleri vasıtasıyla taşkın hareketlerde bulunmaya başlamışlardır. Rum çete ve cemiyetlerinin örgütlenmesinde ve desteklenmesinde; bölgedeki Hristiyan din adamları, yurt dışındaki Rumlar ve İtilaf Devletleri de destek vermiştir. Bu faaliyetlerin arkasındaki amaç ise bölgede bir Rum Devleti/Cumhuriyeti kurmaktır. Bu amaç doğrultusunda Karadeniz Rumları tarafından dünya kamuoyuna; “Rumların bölgede nüfus olarak fazla oldukları, tarihi geçmişlerinin Türklerden daha eski olduğu ve Türkler (Müslümanlar) tarafından Rumlara karşı saldırgan bir politika izlendiği” yönündeki iddialar kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Mondros Mütarekesi sonrasında ise bölgede yaşayan Rum din adamları ve Rum aydınları tarafından bir devlet kurulması için uygun zeminin olduğu değerlendirilmiştir.⁴¹⁴ Zira Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan blokta yer almış olması, Pontus Rum Devleti hayalinin gerçekleştirilmesi açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu kapsamda Mondros Mütarekesi'nde mevcut bazı hükümler, Rum cemiyetlerinin, Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Metropolitler'in, Hristiyan nüfusu harekete geçirmeleri için yeterli gerekçe sağlamalarına olanak vermiştir.⁴¹⁵

Pontus Devleti'nin kurulmasına yönelik diplomatik çalışmalar, Trabzon Metropoliti Hrisantos ve Marsilya'dan Kostantinides tarafından yürütülmüştür. Hrisantos Paris Konferansı öncesi Batum'a gitmiş, Batum'daki Pontus dernek yöneticileriyle görüşerek onların Türklerle görüşmemeleri ve Ermenilere karşı herhangi bir eylemde bulunmamalarını istemiştir. Hrisantos İstanbul, Atina ve Marsilya'dan sonra Paris'teki konferansa da katılmış ve “Pontus Meselesi”⁴¹⁶ adlı muhtırayı sunmuştur.⁵¹⁰ Pontus Devleti kurulması yönündeki tezlerini tanıtmaya, taraftar

⁴¹⁴ Tuğba Eray Biber, Millî Mücadele Döneminde “Pontus Cumhuriyeti” Kurma Çalışmaları, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124/245 (2020), 423.

⁴¹⁵ Mehmet Okur, “Millî Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurulmasına Yönelik Girişimleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 29-30 (2002), 103.

⁴¹⁶ Siyasi açıdan Pontus meselesi; Fener Rum Patrikhanesi, Yunan Hükûmeti, Samsun ve Trabzon metropolitlikleri, İngiltere'nin desteği ile Megali İdea'yı gerçekleştirmek amacıyla kurulmuş Rum-Yunan örgütlerinin koordineli faaliyetlerinin desteği ile ilk çağda kurulmuş olan Pontus Krallığı'nı (M.Ö. 298- M.S. 63) yeniden ihya etmek ve bunun Yunanistan'la birleştirilmesi faaliyetlerinin bütünü olarak ifade edilebilir. Coşkun Topal, “Birinci Dünya Savaşı Sonrası Pontusçu Faaliyetler”, *İlk Adımdan Cumhuriyete Millî Mücadele*, Ed. Osman Köse, İstanbul 2008, 165.

kazanmaya ve Paris Barış Konferansı üzerinde etkili olmaya ⁴¹⁷ çalışan Hrisantos, söz konusu bildiriye o tarihlerde Paris'te bulunan İngiltere Başkanı Lloyd George'a da göndermiştir.⁴¹⁸

Pontus davasına hizmet eden ve Karadeniz Bölgesi'nde bir Pontus devleti kurma amacına yönelik çalışan Rum-Yunan Cemiyetleri'nin⁴¹⁹ başında "Pontus Cemiyeti" gelmektedir.⁴²⁰ Bir diğer dernek ise "Kordos Komitesi"dir. Devlet kurabilmenin en önemli şartlarından biri nüfus olduğundan Komite, Karadeniz'de Rum nüfusunu artırabilmek amacıyla dışarıdan yoğun bir Rum göçünün sağlanmasına çaba sarf etmiş, göçmenler ise genellikle Rusya ve Kafkasya bölgesinden getirilmiştir. Diğer adıyla "Rum Muhacirleri Merkez Komisyonu" olan Kordos, gelen göçmenlerin kayıtlarını yaptıktan sonra silahlandırıp çetelere katılmalarını sağlamıştır.⁵¹⁴ Bu cemiyetlere ilaveten "Meşru Müdafaa Cemiyeti" de yirmi yaşına gelen her Rum'u silah sahibi olmaya mecbur kılmış, bu kapsamda fakir Rumlara Metropolitlikler'den silah temin etmiş, Pontusçuluk faaliyetlerine uymayan ve karşı gelenleri Metropolitlikler'de kurulan mahkemelerde yargılamıştır.⁴²¹

Batı Anadolu'ya yerleşen Rumların ise yurt içi ve yurt dışında yaptıkları açık ve gizli propagandalar ile işgal öncesi özellikle Ege kıyılarında yürüttükleri tedhiş hareketleri ve yağmacılık faaliyetleri, Kuvayımillîye fikrinin de doğuşunda büyük etken olmuştur. Söz konusu Rum propagandaları, Etniki Eterya ve Mavri Mira Cemiyetleri'nin faaliyetleri ile başlamış ve organize şekilde sürdürülmüştür.⁴²²

⁴¹⁷ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, 381-384.

⁴¹⁸ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. I, 40.

⁴¹⁹ Mütareke Dönemi'nde Rumların kurduğu örgütlenmeler ve yürütülen etkinliklerin ayrıntıları için bkz. Hülya Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Ankara: ATASE Yayınları, 2006, 127-180.

⁴²⁰ Recep Çelik, "Pontus Meselesi ve TBMM'nin Buna Karşı Aldığı Tedbirler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 55. Cemiyetin temeli 1904'te Merzifon Amerikan Kolejinde okuyan Rumlar tarafından atılmıştır. 1860'ta İstanbul'da eğitime başlayan Kolej, 1865'te Merzifon'a taşınmıştır. Okul, orta dereceli okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere kurulmuş bir yüksek okul olmasına rağmen gizli amacı bölgede Rum ve Ermenilerin milliyetçi duygularını yükseltmek ve hatta Türk çocuklarını da kendi tarafına çekecek eğitimi vermektir. Fahri Taş, "Millî Mücadele Döneminde Rum Ayaklanması", *ATAM Dergisi*, 12/34 (1996), 89. ⁵¹⁴ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, 86-88.

⁴²¹ "Nurettin Paşa Pontusçuları Anlatıyor", *Hatıralar, Vesikalar ve Resimlerle Yakın Tarihimiz Dergisi*, 2 (1962) 225-226.

⁴²² Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Millîye Harekâtı*, 18-19. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, 79-93.

2.2.2.7. Kuva-yı İnzibatiye

Millî Mücadele’yi etkisiz hale getirmek isteyen İstanbul Hükûmeti’nin birtakım girişimlerde bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda yürütülen girişimlerden biri de Millî Mücadele karşısı askerî bir kuvvet oluşturmaktır. Bu konuda Dâhiliye Nezareti’nin, “Kuvâyımillîye’yi bastırmak için bir ordu teşkiline ihtiyaç olup olmadığı” sorusuna, Harbiye Nezareti tarafından 17 Ağustos 1919 tarihinde “kuvvet teşkil etmenin mümkün olmadığı, siyasi ve idari tedbirler ile çözüm getirilmesi gerektiği” yönünde cevap verildiği görülmektedir.⁴²³ Fakat İstanbul Hükûmeti, ortaya çıkan millî hareketi çeşitli bölgelerde harekete geçirilen isyanlarla durduramayacağını anladığından, daha düzenli ve büyük bir kuvvet oluşturulmasının gerekliliğini ortaya koymuştur.⁴²⁴

Yukarıda beliren bakış açısı doğrultusunda; Sadrazam Damat Ferit, 8 Nisan 1920 tarihinde İngiliz Yüksek Komiseri Amiral J. de Robeck’i ziyaret etmiş⁵¹⁹ ve “Anadolu’da sözde ulusalcı denilen hareketin bastırılabilmesi için onlara kuvvetle karşı konulması gerektiğini, Müttefiklerin kendisine ne ölçüde yardım edebileceğini” sormuştur. Sadrazamın sorusu üzerine Amiral Robeck, “Anadolu’daki ulusal kuvvetlere karşı İngilizlerin bir eylemde bulunamayacaklarını, ama onlara karşı kurulacak bir örgüte yardım edebileceklerini” belirtmiştir.⁵²⁰

Müteakiben 18 Nisan 1920 tarihinde İstanbul Hükûmeti tarafından çıkarılan bir kararname ile Millî Mücadele’yi bastırmak için “Kuva-yı İnzibatiye” ismiyle devletin silahlı bir gücünün kurulduğunu açıklamıştır. Aynı zamanda söz konusu askerî gücün Dâhiliye ve Harbiye Nezareti’ne bağlı olacak şekilde görev yapacağı belirtilmiştir. Ayrıca aynı tarihte çıkarılan ikinci bir kararname ile de bu askerî güç için 1.250.000 lira ödenek ayrıldığı ifade edilmiştir.⁴²⁵ Yukarıda belirtilen ve 18 maddeden oluşan Kararname, 24 Nisan 1920 tarihli Takvim’i Vekayi gazetesinde yayımlanmıştır. Buna göre, oluşturulacak birliğin Jandarma Kuvvetlerine benzer şekilde; görevli ve emekli olan subaylar ile gönüllülerden oluşacağı belirtilmiştir. Ayrıca Kuvayı İnzibatiye’nin askerî gücünün, 3 Alay ve 1 Topçu Taburu’ndan oluşan bir tümen kadar kuvvette olacağı planlanmıştır.⁴²⁶ Bu kapsamda, Kuva-yı

⁴²³ HTVD, Sayı:113, Vesika No:4168.

⁴²⁴ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 119. ⁵¹⁹ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, Ankara: TTK Yayınları, 1988, 148. ⁵²⁰ Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C.III, 108

⁴²⁵ Hülya Özkan, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele Karşısı Faaliyetleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994, 93-94.

⁴²⁶ Rahmi Apak, *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul: Güven Basımevi, 1942, 139. Ayrıca bkz. *Takvim-i Vekayi*, 24 Nisan 1920.

İnzibatiye'nin insan gücünün oluşturulması için Enver Paşa tarafından I. Balkan yenilgisinden sorumlu tutularak emekli edilen subaylar seçilmiştir.⁴²⁷ Söz konusu birliğin komutanlığına ise Kolordu Komutanı yetkisi ve 500 liralık ek ödenek ile Süleyman Şefik Paşa atanmıştır. “İzmit ve Havalisi Fevkalade Kumandanlığı” sıfatıyla atanan Süleyman Şefik Paşa'nın görev ve yetkileri ise ayrıca bir tüzükle belirtilmiştir.⁴²⁸

Yukarıda belirtilen gelişmelerin hemen akabinde, Kuva-yı İnzibatiye'nin Anadolu'da yürüteceği faaliyetleri tek merkezden yönetmek üzere 28 Nisan 1920 tarihinde, “Anadolu Islâhât-ı Fevkalâde Umum Müfettişliği” kurulmuş ve müfettiş olarak da Zeki Paşa tayin edilmiştir. Bu teşkilattan genel beklentiye bakıldığında ise “Kuva-yı İnzibatiye ile BMM'ye yönelik ayaklanmaları destekleyerek Anadolu'daki direnişi kırmak, Millî Mücadele'yi ortadan kaldırmak, Anadolu'da asayiş ve güvenliği sağlamak, Padişah'ın ve İstanbul Hükûmetinin idaresini kurmak” şekilde sıralanabilir. Diğer bir ifade ile Umum Müfettişlik'ten, İstanbul merkezli yönetimi daimi kılması beklenmektedir. Askerî İşler, Genel Müfettişlik Yaverleri, İdari İşler, Adliye, Levazım, Evrak Kalemi, Karargâh Kumandanlığı ve Müfettişliğe bağlı diğer şubeler olmak üzere sekiz ana bölüme ayrılan Müfettişliğe, başında Süleyman Şefik Paşa'nın olduğu İzmit ve Havalisi Kumandanlığı adı altında Kuvâ-yı İnzibatiye birlikleri bağlanmıştır. Ahmet Anzavur da ıslahat konularında müfettişliğe bağlı olacaktır. Yetkileri 6 ve 13 Mayıs 1920 tarihlerinde yayımlanan iki kararname ile belirlenen Fevkalade Umum Müfettişliği, yayımladığı bildiriler ile Kuvâ-yı İnzibatiye'nin teşkilatlanmasının olmadığı yerlerde gönüllü kıtalar kurularak Kuvâyımillîye hareketine karşı faaliyete geçilmesini istemiştir.⁴²⁹

2.2.3. Çoklu Harekât Alanı: Cepheler

Önceleri doğrusal/sınırları belirli ve nispeten meskun mahallerden uzakta olan muharebe alanları; zamanla sınırları belli olmayan, karmaşık ve çok boyutlu bir hale gelmiş, aynı zamanda da birden fazla harekât alanından oluşan bir yapıya dönüşmüştür. Harekât alanında “temas hattı, yakın/derin/geri harekât bölgesi” gibi tanımlı hatlar ve bölgelerin, mevcudiyetlerini korumakla birlikte belirsiz bir hale dönüştüğü ifade edilebilir. Söz konusu belirsizlik; hibrit ortamda

⁴²⁷ Mümtaz Şükrü Eğilmez, *Millî Mücadele'de Bursa*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1981, 55.

⁴²⁸ HTVD, Sayı: 51, Belge No: 11749

⁴²⁹ Nurettin Gülmez, “Anadolu Islahatı Olağanüstü Genel Müfettişliği”, *ATAM Dergisi*, 20/58 (2004), 267-268, 272-275.

harekâtın sadece fiziki harekât alanını değil, fiziki olmayan alanları da kapsamından kaynaklanmaktadır.⁴³⁰

Millî Mücadele'nin askerî yönü; birincil olarak Anadolu'da olmak üzere, Trakya'da ve "El Cezire" adı verilen Anadolu'nun güneyindeki harekât alanlarında, ayrıca iç isyanların yaşandığı hemen tüm Anadolu'yu kapsayan ve "iç cephe" olarak tanımlayabileceğimiz bölgelerde fiilen yürütülen harekâtlardan oluşmaktadır. Bu kapsamda birçok cephede yürütülen Millî Mücadele, bu çalışmada Doğu Trakya Cephesi, Doğu Cephesi, Güney Cephesi, Batı Cephesi ve İç Cephe olmak üzere beş harekât alanı esas olmak üzere ele alınacaktır.

2.2.3.1. Doğu Trakya Cephesi

Balkan Savaşları sonunda, Eylül 1913'te Bulgaristan ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan İstanbul Antlaşması'na göre Batı Trakya Bulgaristan'a bırakılmıştır. Fakat I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Neuilly Antlaşması'na göre bu defa Bulgaristan, söz konusu bölgeyi İtilaf Devletleri'ne bırakmak zorunda kalmıştır. Bu kapsamda; Batı Trakya'nın Fransızlara devirteslimi 18-20 Ekim 1918 tarihleri arasında tamamlanırken, bölgedeki Yunanların varlıklarını ve etkilerini artırmaları yönünde Fransızlar tarafından izin verildiği de görülmektedir.⁴³¹ Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesinin hemen sonrasında ise Boğazlar ve İstanbul ile birlikte birçok bölge Mütareke hükümlerine aykırı bir şekilde işgal edilirken; 4 Kasım 1918 tarihinde bir Fransız alayı tarafından Uzunköprü-Sirkeci demiryolu ele geçirilmek suretiyle Doğu Trakya'da da işgal süreci başlatılmıştır. Söz konusu demiryolunun muhafazası ise bir süre sonra Fransızlar tarafından bir Yunan taburuna devredilmiştir.⁴³² Yukarıda ifade edilen gelişmeler ve müteakiben Doğu Trakya bölgesinin Yunan kuvvetleri tarafından tamamen işgali göz önüne alındığında; Doğu Trakya'da tali (ikinci derece) bir cephenin açıldığı ifade edilebilir.⁴³³

⁴³⁰ Hibrî Ortamda Harekât, 2. Bölüm, 4.

⁴³¹ Mustafa Toker, *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele'de Trakya*, C.I, Ankara: TİTE Yayınları, 2022, 1.

⁴³² Tevfik Bıyıkhoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C.I, Ankara: TTK Basımevi, 1992, 145.

⁴³³ Trakya'nın coğrafi durumu, bu bölgede cereyan edecek silahlı çatışma üzerinde tesirini çabuk hissettirecek şekildedir. Bu özellik tarih boyunca da aynı şekilde tezahür etmiştir. Meriç doğusundan güney ve doğuya ilerleyen bir ordu, kısa zamanda çok önemli bir ulaştırma yolu olan Karadeniz ve Çanakkale boğazlarına, aynı zamanda kara ve deniz yollarının kavşağındaki İstanbul'a varabilir. Özellikle, Marmara ve Boğazlar Anadolu'nun hakimiyetinde değilse, Doğu Trakya'ya kuvvet kaydırılması imkânsızlığı karşısında, bu bölgede başarılı bir savunma yapmak çok güçleşir. Doğu Trakya harekât sahası, batıda Meriç Nehri, kuzeyde Istranca Dağları ve Karadeniz, doğuda İstanbul Boğazı, güneyde Marmara ve Ege Denizi ile çevrili bir yarımada'dır. Meriç Nehri'nin Edirne'den itibaren aşağı kesimi ile ikiye ayrılmış olan bölgenin batısı Batı Trakya; doğusu Doğu Trakya'dır. Bölgenin engebeli arazi kesimi kuzeyde Istranca Dağlarının bulunduğu kesim; düzlük alanlar ise Ergene Nehri'nin havzasını teşkil eden Ergene Ovası alanıdır. Ergene Ovası büyük birliklerin harekâtında elverişli ilerleme

I. Dünya Savaşı sonunda İtilaf Devletleri ile Bulgaristan arasında Eylül 1918’de imzalanan Selanik Mütarekesi, Doğu Trakya’da tehlikeli bir durum ortaya çıkarmış ve bölgeye batıdan bir taarruz ihtimali belirmiştir. Bu gelişme üzerine, Osmanlı Genelkurmayı tarafından batıdan gelebilecek tehditlere yönelik Doğu Trakya’da kuvvet toplama kararı verilmiş, bu kapsamda da İstanbul konuşlu 1. Kolordu Komutanlığı Trakya’ya gönderilmiştir. Ekim 1918 sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerine göre ise Çanakkale Boğazı’nın deniz ve kara tesisleri boşaltılarak Müttefikler’e teslim edilmiş, bu suretle Gelibolu Yarımadası ile Çanakkale Müstahkem Mevki de İtilaf kuvvetlerinin kontrolüne geçmiştir. Bu kapsamda; Boğazlar ve Marmara’nın İtilaf güçlerinin işgal ve kontrolüne girmesi, işgal devam ettiği sürece Doğu Trakya’nın Anadolu’dan tecrit edilmesine sebebiyet vermekte, bu durum ise olası bir tehlike karşısında, Doğu Trakya’yı sadece kendi kuvvetlerine dayanabilecek bir duruma düşürmektedir.⁴³⁴

Harbiye Nezareti, Ordu birliklerine ayrıca 26 Kasım 1918 akşamına kadar Gelibolu Yarımadası’nın ve Boğazın Anadolu yakasının boşaltılması emrini vermiştir. Bu kapsamda yürütülen faaliyetler şu şekilde özetlenebilir: “Gelibolu Yarımadası’ndaki birliklerden 14. Kolordu Karargâhı ile 55. Tümen Tekirdağ’a, 49. Tümen Kırklareli’ne, 60. Tümen ise Keşan’a yer değiştirerek Doğu Trakya’ya yerleşmiştir. Daha evvel bölgeye gelmiş olan 1. Kolordu Komutanlığı ise Keşan’dan Edirne’ye yer değiştirmiştir. Çanakkale Boğazı’nın Anadolu yakasındaki 61. Tümen de Balıkesir bölgesine gelmiştir.” Bu suretle, İzmir’in işgaline kadar olan dönemde Doğu Trakya’da iki kolordu kadar birliğin konuşlanmış olduğu söylenebilir. İzmir’in işgalinden sonra Tekirdağ’da bulunan 14. Kolordu Karargâhı Bandırma’ya geçmiş, 55. Tümen ise 1. Kolordu’ya⁴³⁵ bağlanmıştır. Ayrıca Çatalca Müstahkem Mevki Komutanlığı

istikametleri sağlar. İstanbul Boğazı’na yaklaştıkça daralan arazi kesimi, Çatalca mevkiinde doğuya doğru uygun savunma mevzileri içerir. Bölge ulaşım yolları itibarıyla de yeterli seviyededir. Anadolu’yu Avrupa’ya bağlayan demiryolu bölgeden geçmekte, şose olan Edirne-İstanbul ve Kırklareli-Gelibolu yolları ile karayolu ulaşımı sağlanmaktadır. Bkz. Tefik Bıyıklıoğlu, *Trakya’da Millî Mücadele*, C.I, XV; Abdullah Cüneyt Küşmez, *Türk İstiklal Harbi’nde Askerî Talimnamelerin Uygulanması (1918-19)*, Doktora Tezi, Erzurum

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2016, 384; *Türk İstiklal Harbi*, İç Ayaklanmalar (1919-1921), C.VI, (Türk İstiklal Harbi VII), Haz. Rahmi Apak, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1964, 190194.

⁴³⁴ Bıyıklıoğlu, *Trakya’da Millî Mücadele*, C.I, 196-197.

⁴³⁵ Albay Cafer Tayyar (*Eğilmez*) komutasındaki 1.Kolordu Komutanlığı’na bağlı 49. Piyade Tümeni, 55. Piyade Tümeni ile 60. Piyade Tümeni bulunmaktadır. 49.Piyade Tümen Kumandanlığı, Yarbay Şükrü Naili (*Gökberk*) Bey komutasında, karargâhı Edirne’de olmak üzere 153, 154 ve 155. Piyade Alaylarından; 55.Piyade Tümen Kumandanlığı, Yarbay Alâeddin (*Koval*) Bey komutasında, karargâhı Tekirdağ’da olmak üzere 168, 170 ve 171.Piyade Alaylarından; 60.Piyade Tümen Kumandanlığı, Yarbay Cemil (*Uybadın*) komutasında, karargâhı Uzunköprü’de olmak üzere 185, 186 ve 187.Piyade Alaylarından oluşmaktadır. Ayrıca her Tümeninde doğrudan kendisine bağlı birer topçu alayı mevcuttur. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, Ankara: TTK Yayınları, 2014, 287. Ayrıca bkz. Türk İstiklal Harbi II-2, Batı Cephesi, 338.

da daha sonradan 1. Kolordu emrine verilmiş, böylece kolordu bölgesi Hadımköy'den Meriç'e kadar genişlemiştir. Dolayısıyla bütün Doğu Trakya'nın savunulması sorumluluğu, Albay Cafer Tayyar Bey komutasındaki 1. Kolordu tarafından üstlenilmiştir.⁴³⁶

İstanbul Hükûmeti'nin silahlı savunmaya muhalif olması, Doğu Trakya'nın savunma zorluğunu bir kat daha artırmıştır.⁴³⁷ Bıyıklıoğlu bu konuda; "Trakyalıların haklarının savunulmasını yalnız hükûmetten beklemeyerek, bu hakların müdafaasını bizzat kendi ellerine almaları ve bunun için de kuvvetini doğrudan doğruya halktan alan millî bir teşekkül kurmalarının ilerisi için ümit verici olacağı" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵³⁴ Zira

Mondros Mütarekesinden hemen sonra, 2 Kasım 1918'de, bazı yurtsever Edirneliler tarafından İstanbul'da yapılan bir toplantıda, Trakya Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti adında bir cemiyetin kurulması kararlaştırılmıştır. 7 Kasım 1918'de⁴³⁸ de cemiyetin adı, Trakya-Paşaali Müdâfaa Heyeti Osmaniyesi adını almıştır. İtilaf Kuvvetleri'nin İstanbul'u işgal etmeden birkaç gün önce de 10 Kasım 1918'de adı daha sonra Batı Trakya Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti olacak olan Batı Trakya Komitesi kurulmuştur.⁴³⁹

Ortaya konan millî mücadele planında, mücadeleyi Anadolu ve Rumeli temsilcilerinden oluşan millî bir heyetin idare edeceği, söz konusu heyetin oluşturulması için de Sivas'ta millî bir kongrenin toplanması ön görülmüştür.⁵³⁷ Bu kapsamda yürütülecek mücadele, Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün elde kalan Anadolu ve Doğu Trakya'ya dayanacaktır. Görüldüğü üzere yapılan planda, Trakya Anadolu'nun yanında esaslı bir yer tutmaktadır. Zira Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal, Anadolu'yu yürütülecek mücadele etrafında birleştirirken Doğu Trakya'yı da millî harekete bağlamak için çaba sarf etmiştir. Mustafa Kemal, Trakya'daki 1. Kolordu Komutanı'na Amasya'dan gönderdiği 18 Haziran 1919 tarihli telgraf ile Kolordu Komutanı Albay Cafer Tayyar Bey'i genel durum ve bu durum karşısında verilen karar hakkında aydınlatmış, müteakiben Trakya hakkında şu hususları bildirmiştir. "*Trakya Cemiyeti ve Edirne Vilayeti Müdafaai Hukuku Millîye Cemiyeti ile el ele vermek,*

⁴³⁶ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C.I, 197-199. 1. Kolordu Komutanı'nın haricinde bölgede, İstanbul ve İzmit bölgesinin savunması ile ilgili kurulan 25. Kolordu Komutanlığı ve bağlı birlikleri de bulunmaktadır. İki tümeni bulunan 25. Kolordu'nun 1.Tümen Komutanlığı İzmit'te; 10. Kafkas Piyade Tümen Komutanlığı ise İstanbul'da konuşludur. *Türk İstiklal Harbi II-2*, Batı Cephesi, 150-151.

⁴³⁷ Diğer taraftan Doğu Trakya'nın yüzölçümü bakımından darlığı, savunmayı zorlaştıran sebepler arasında sayılabilir. Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C.I, XVI. ⁵³⁴ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C.I, 125.

⁴³⁸ Cemiyetin resmi olarak kuruluş günü hakkında kesin bir vesika yoktur. Bununla beraber cemiyetin 7-30 Kasım tarihleri arasında kurularak faaliyete geçtiği değerlendirilmektedir. Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C.I, 124.

⁴³⁹ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C.I, 125-126.

⁵³⁷ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.I, 43.

*Umum Anadolu ve Trakya Müdafai Hukuku Millîye ve Reddi İlhak Cemiyetleri'ni birleştirmek ve Anadolu ve Rumeli Vilayetleri murahhaslarından kuvvetli bir merkezi heyet teşkil etmek kararlaştırılmıştır. Bu heyet İstanbul'un kontrolünden ve yabancı devletlerin tesir ve nüfuzundan uzak olan Sivas'ta toplanacak ve buradan milletin sesini cihana duyuracaktır.”*⁴⁴⁰

Böylelikle Mustafa Kemal, etrafı düşmanlarla çevrili Trakya'yı zamanı geldiğinde savunacak olan 1. Kolordu'yu da Anadolu'ya bağlamış ve Trakya'nın savunulmasına Millî Mücadele çerçevesi içinde yeni bir istikamet vermiştir. Müteakiben toplanan Erzurum ve Sivas Kongreleri kararlarına göre de Doğu Trakya, “Türk vatanının her türlü işgale karşı silahla ve her vasıta ile müdafaası gereken bir parçası olarak, Millî Mücadele'nin belli başlı gaye ve hedeflerinden biri haline gelmiştir.”⁵³⁹

Trakya-Paşaali Müdâfaa Heyeti Osmaniyesi tarafından 1920 yılı Ocak ayı ortalarında millî müfrezeler teşkili konusunu görüşmek üzere Edirne'de toplanan 3. Kongre'de silahlı millî müfrezeler kurulması ve bu konu ile uğraşacak teşkilatlar vücuda getirmeye karar verilmesine rağmen; Cemiyet'in silahlı mücadeleye gerektiği kadar önem vermemesi, bazı üyelerin güçlük çıkarması ve 1. Kolordunun depolarında millî teşkilata verilecek fazla silah ve mühimmatının olmaması gibi nedeniyle Doğu Trakya'da etkili bir silahlı teşkilat kurulamamıştır.⁴⁴¹ Böylece, Temmuz 1919'da Ereğli ve Tekirdağ istikametinde yapılan çıkarma ile başlayan Yunan taarruzu karşısında Trakya'yı savunacak tek kuvvet olarak 1.Kolordu Komutanlığı kalmıştır.⁴⁴²

Yunan Ordusu'nun “9. Tümen ve İskeçe Tümeni ile Meriç'ten taarruz etmek, İzmir Tümeni ile Marmara denizinden yapılacak bir çıkarma harekâtı ile Ereğli ve Tekirdağ sahillerine çıkarak batıdaki iki tümenle birleşmek ve bu suretle Türk 1. Kolordusu'nu Bulgaristan'a geçmeden imha etmek” şeklindeki Doğu Trakya taarruz planına karşılık,⁵⁴² Türk tarafınca yapılan harekât planında şu esaslar dikkat çekici olmuştur: “Mevcut kuvvetler, geniş bir bölgeye sahip Doğu Trakya harekât alanında parçalanarak dağıtılmış, Yunan ordusunun muhtemel taarruz istikameti tam olarak belirlenemediğinden sıklet merkezi prensibi uygulanamamış ve savunma için kuvvet çoğunluğu oluşturulamamış, aynı zamanda tahkim edilmiş mevzilere dayalı derinlikte savunma

⁴⁴⁰ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.III, Belge 19, 1221-1222.

⁵³⁹ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C.I, 168-170.

⁴⁴¹ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C.I, 137, 170.

⁴⁴² Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C.I, 302. Yunanların Meriç Nehri batısındaki bölgeyi Fransızlardan teslim aldıktan sonra Doğu Trakya'nın işgali ile ilgili yürüttükleri faaliyetler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk İstiklal Harbi II-2*, Batı Cephesi, 352-353; Kenan Özkan, “Doğu Trakya'da Mili Mücadele'nin Örgütlenişi ve Yunan İşgali”, *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022, 106-120. ⁵⁴² *Türk İstiklal Harbi II-2*, Batı Cephesi, 364-365.

esasları da dikkate alınmamıştır. Diğer taraftan Bulgaristan’a çekilme fikri ise plana hâkim olmuştur.”⁴⁴³ Netice itibarıyla Doğu Trakya; Yunan kuvvetleri tarafından 20 Temmuz 1920 tarihinde Meriç Nehri ve Tekirdağ bölgesinden başlatılan ve iki koldan yürütülen taarruz harekâtı ile dört gün içerisinde ele geçirilmiştir. Bu kapsamda 1. Türk Kolordusu ise etkili bir savunma yapmadan Bulgaristan’a geçmek durumunda kalmıştır.⁴⁴⁴

Bu Cephe, Millî Mücadele’nin sonuna gelindiğinde ise İtilaf Devletleri ile yapılan “psikolojik ve siyasi savaş cephesi” olarak adlandırılabilir. Zira, “Büyük Taarruz ve Yunan Ordusu’nun denize dökülmesinden sonraki dönemde” serbest kalan Türk Orduları, İstanbul ve Trakya’ya taarruz etmemiştir. Doğal olarak bu hareket, İstanbul ve Boğazları işgal etmekte olan İtilaf Devletlerine karşı “yeni bir savaş” ilanı anlamına geleceğinden; Boğazlar ve İstanbul’a taarruz edilmemiş, mücadele diplomasi yolu ile kazanılmıştır.⁴⁴⁵

2.2.3.2. Doğu Cephesi

Doğu Cephesi’nin Mondros Mütarekesi öncesinde açıldığı, bu cephenin kökeninin I. Dünya Savaşı sırasında açılmış olan Kafkasya Cephesi’ne kadar gittiği söylenebilir.⁴⁴⁶

I. Dünya Savaşı Doğu Cephesi’nde 1917 yılı itibarıyla muharebeler devam ederken, Bolşevik İhtilali olmuş ve Rusya’da Çarlık rejimi son bulmuş, yeni rejim ise savaşı sürdürmek istememiştir. Barış yapmak konusunda kararlılıklarını göstermek maksadıyla Bolşevikler; bir taraftan “ilhaksız ve tazminatsız” barış yapacaklarını ilan etmiş, diğer taraftan ise Çarlık Rejimi

⁴⁴³ Mustafa Kemal ise Doğu Trakya’nın savunulmasına yönelik verdiği askerî direktifte; sonuna kadar savunmanın sürdürülmesini istemiştir. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.II, 657-659.

⁴⁴⁴ Bu harekâtta başarısızlığın sebepleri; sevk ve idaredeki yetersizlik, birliklerdeki disiplinsizlik ve savunma planlarında yapılan hatalar olarak sıralanabilir. Diğer taraftan, Doğu Trakya’yı savunmaya hazırlanan ordunun ihtiyaçlarını sağlama görevi ile Yunan taarruzu karşısında Kolordunun alacağı düzen konusunda anlaşmazlıklar mevcuttur. 1. Kolordu Kumandanı, genel seferberlik ilânı konusunda da geç kalmış ve Yunanların Batı Trakya’yı işgale başlaması ve Meriç hattını teslim almasından sonra resmen seferberlik ilan etme kararı alınmıştır. Ayrıca Muhiddin Bey, milislerin çete faaliyetine girerek Kolordunun düzenini bozmalarından endişe ettiği için yapmış olduğu plânlarda millî kuvvetleri hesaba katmamıştır. Savunmanın esası konusunda da fikir ayrılığı mevcuttur. Cafer Tayyar Bey, Yunan ordusunu Istranca Dağları gibi kesin sonuç alınabilecek yerlere çekmeyi düşünerek plânın buna göre yapılmasını istemiş, Muhiddin Bey’in plânı ise Doğu Trakya’nın her noktasında savunma yapmak şeklinde olmuştur. Muhiddin Bey’in Yunan taarruzu başlamadan önce verdiği emirlerde, kolordunun başarısız olması durumunda Edirne’den ve Kırklareli’nden Bulgaristan’a geçmeyi plânladığını açıklaması da kolordu üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Halbuki Mustafa Kemal Paşa, gönderdiği emirlerde harekâtın mümkün olduğu kadar uzatılmasını istemiş, hepsinden önemlisi de Trakya tamamen işgal edilse dahi müstakil bir karar alınmayacak ve Ankara’nın görüşü istenecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Zülal Keleş, “İstiklâl Savaşı’nda Trakya Bölgesi ve Başarısızlık Nedenleri, Ekim 1918-Temmuz 1920” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19/57 (2003), 1020-1042.

⁴⁴⁵ Nurettin Türsan, “Atatürk’ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi”, *I. Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, C.III, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1983, 23-24.

⁴⁴⁶ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara: TTK Yayınları, 1991, s. 295

tarafından İngiltere ve Fransa ile yapılan gizli anlaşmaları açıklamışlardır.⁴⁴⁷ 1917 yılı sonunda imzalanan Erzincan Mütarekesi ile Osmanlı-Rus orduları arasında üç yıldır devam eden muharebeler sona ermiş ve mütarekenin imzalandığı sırada mevcut durum göz önüne alınarak bir sınır hattı çizilmiştir.⁴⁴⁸ Ruslar müteakiben Mart 1918’de İttifak devletleri ile imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşması ile savaştan çekilmiştir. Ruslar, söz konusu antlaşma ile savaş sırasında işgal ettikleri Osmanlı topraklarını boşalttıkları gibi Kars, Ardahan ve Batum’u da - burada yaşayan halkların rızası koşuluyla - Osmanlı Devleti’ne geri vermişlerdir. Bu gelişmeler sonucu ortaya çıkan boşluktan yararlanan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ise Mayıs 1918’de bağımsız devletler kurmuşlardır.⁴⁴⁹ Osmanlı Devleti de savaş öncesinde belirlediği hedeflere ulaşmak için Batum’dan Bakü’ye kadar olan bölgeyi ele geçirmiş; ayrıca Kars, Ardahan ve Batum’da 14 Temmuz’da bir plebisit yaptırarak buraların Osmanlı Devleti’ne bağlanmasını sağlamıştır.⁴⁵⁰

Türk kuvvetleri Mayıs 1918’de Gümrü’yü alarak Bakü istikametinde ilerlemiş, Eylül’de Bakü’yü, Ekim ayı başında ise Derbent’i ele geçirmiştir.⁴⁵¹ Fakat Osmanlı Devleti’nin müttefikleri ile birlikte yenilgiyi kabul ederek Mütareke için müracaatta bulunması, BrestLitovsk’dan sonra Kafkasya’da sürdürülen ileri harekâtın sağladığı üstünlüğün elden çıkmasına neden olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da hükûmet tarafından Brest-Litovsk Antlaşması’nın dışında kalan tüm yerlerin boşaltılmasına karar verilmiştir. Bu maksatla, Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) , 21 Ekim 1918 tarih ve 8852 sayılı kararı ile Şark Orduları Grup Komutanlığı’na verdiği bir emirle, hem Ordu’nun yeniden düzenlenmesi, hem de bölgenin boşaltılması ile ilgili hususları açıklamıştır.⁴⁵² Böylece Şark Orduları Grup Komutanlığı kaldırılarak 9. Ordu Komutanlığı doğrudan Genelkurmay

⁴⁴⁷ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2000, 12.

⁴⁴⁸ Nurcan Yavuz; “Erzincan Mütarekesi’nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Ankara Üniversitesi DTCTF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17/28 (1995), 220.

⁴⁴⁹ Bkz. *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 191-192.

⁴⁵⁰ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, 293.

⁴⁵¹ A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982, 23.

⁴⁵² Emir ile birlikte uygulanan teşkilatlanma düzenlemelerinin ayrıntısı için bkz. *Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, 152-154.

Başkanlığı'na bağlanmıştır. 27 Ekim 1918 tarihli Harbiye Nezareti'nin bir emri ile de ordu genelinde bir düzenleme yapılarak Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı⁴⁵³ ve Kuzey Kafkas Komutanlığı kaldırılmıştır.⁴⁵⁴

Genelkurmay Başkanlığı'nın 21 Ekim 1918 tarihli kararı ile Doğu Cephesi'nde yapılan yeni teşkilatlanma sonucu, 9. Ordu; Yakup Şevki Paşa kumandasında ve karargâhı Kars'ta olmak üzere 11. Kafkas Tümeni, 9. Kafkas Tümeni, 12. Tümen, 36. Tümen, 3. Kafkas Tümeni ve 10. Kafkas Tümeni'nden oluşmaktadır. Bu birliklerden, İstanbul'a taşınması emredilen 4 tünden yalnız 10. Kafkas Tümeni intikal edebilmiş; 36. Tümen lağvedilmiş; 5. Kafkas Tümeni Samsun üzerinden Amasya'ya, 15. Tümen ise Samsun bölgesine gönderilmiştir. Bu duruma göre; 3, 9 ve 11. Kafkas Tümenleri ile 12. Tünden oluşan IX. Ordu

Komutanlığı'nın, muharebe gücü en iyi durumda olan nizami (düzenli) birlik olduğu söylenebilir.⁴⁵⁵

Netice itibarıyla; Mütareke ile yenilgiyi kabul etmek durumunda kalan Osmanlı Devleti, Mütareke'nin 11. ve 15. maddeleri gereği Kafkaslardan çekilmek zorunda kalmış, Aralık 1918'de Batum, Ocak 1919'da ise Kars İngilizler tarafından işgal edilmiştir. 25 Ocak 1919 tarihinde ise bütün Türk birliklerinin Elviye-i Selase'yi terk etmesi tamamlanmıştır.⁴⁵⁶ İngilizler, intikal ve malzeme tahliyeleri sırasında biliçli gecikmeler ve boşaltılan bölgelerde halkın silahlandırılması ile asayişin temini hususlarında bazı birlik komutanlarının sorumluluğu olduğunu ileri sürerek önce 12. Tümen Komutanı, müteakiben 5. Kafkas Tümen Komutanı'nı tutuklamıştır.⁴⁵⁷ Ayrıca çekilmenin yavaş yapıldığı ve Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın kasıtlı olarak böyle davrandığını düşünen İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı General Milne, Ordu Komutanı'nın görevden alınması yönünde yoğun baskı uygulamıştır.⁴⁵⁸ Nitekim Harbiye Nezareti tarafından 2 Nisan 1919 tarihinde bütün Ordulara gönderilen tamimle; Orduların yerine Kolorduların kurulacağı, bu suretle de IX. Ordu Komutanlığı'nın yerine 15. Kolordu Komutanlığı'nın teşkil edildiği ve emrine 3, 9 ve 11. Kafkas Tümenleri ile

⁴⁵³ Enver Paşa'nın Dağıstan, Türkistan ve Azerbaycan'ı kontrol altına almak, buradaki Türk-Müslüman halka yardım etmek ve Ermeni baskısını yok etmek amacıyla; yapılacak harekât için uygun bir ortamın geldiğine karar vererek bu bölgelerde bir kuvvet bulunması yönündeki düşüncesi gereği, 22 Mart 1918 tarihinde imzaladığı Kafkas İslam Ordusu teşkilatı ve bu ordunun görevlerini açıklayan talimatının icrası için Nuri Paşa'yı görevlendirmiştir. *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi*, Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı, II/II-2, 553-554.

⁴⁵⁴ Küsmez, *Türk İstiklâl Harbi'nde Askerî Talimnâmelerin Uygulanması*, 105.

⁴⁵⁵ *Türk İstiklâl Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 152-154.

⁴⁵⁶ *Türk İstiklâl Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 237. Üç sancağın boşaltılması tarihleri konusunda kaynaklarda bazı farklılıklar mevcuttur. Türk İstiklâl Harbi serisinin I. cildi olan "Mondros Mütarekesi ve

12. Tümen'in verildiği bildirilmiştir.⁵⁵⁹ 10 Nisan 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'nden Kolordu Komutanlığı'na yazılan bir diğer yazıyla da 15. Kolordu'nun sorumluluk sahası "Van, Trabzon ve Erzurum" olarak belirlenmiştir.⁵⁶⁰

Yeni teşkilatlanmaya bakıldığında; IX. Ordu'nun sahip olduğu bütün kuruluş ve birlikler 15. Kolordu'ya devredilmiş, dolayısıyla değişen sadece birlik adları olmuştur. Doğu Anadolu Bölgesi'nde denetlemelerde bulunmak maksadıyla bulunan İngiliz temsilci Yarbey Rawlinson, bu durumu "Müttefikleri yatıştırmak maksadıyla sadece Ordu'nun adı değiştirilmişti" sözleriyle dile getirmiştir.⁵⁶¹ Aslında 15. Kolordu yeni oluşturulmuş bir teşkilat değil, daha 1915 Nisan ayında 3. ve 11. Tümenler'den oluşan Mürettep Kolordu'nun yerine kurulmuş bir birliktir. I. Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Cephesi'nde "Kumkale, Anafartalar, Kocaçimen ve Conkbayırı"⁵⁶² bölgelerinde Müttefikler'le yapılan muharebeler ile Galiçya Cephesi'nde Ruslarla yapılan muharebelere katılmış, ayrıca Yıldırım Ordular Grubu

Tatbikatı" adlı eserde Harbiye Nezareti'ne ait belgelere atfen verilen tarihler ile ATASE Arşivi'nde bulunan aynı makama ait raporlardaki tarihler birbiri ile örtüşmemektedir. Zira adı geçen arşivdeki raporlardan Üç Sancak'ın en son 23 Şubat 1919 tarihinde boşaltılmış olabileceği değerlendirilebilir. İlhan Gedik, *Millî Mücadele'de 15. Kolordu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1992, 8-19.

⁵⁵⁷ Mehmet Okur, "Mütareke Sonrası İngilizlerin Türk Ordu Kumandanlarını Sindirmeye Yönelik Bir Uygulaması: Ali Rıfat ve Mürsel Beylerin Tutuklanmaları" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21/61 (2005), 3-7.

⁵⁵⁸ İstanbul'a çağırılan Yakup Şevki Paşa, 14 Nisan 1919 tarihinde Erzurum'dan ayrılmış ve 26 Nisan 1919 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Göz tedavisi için yattığı Haydarpaşa Hastanesi'nde İngilizler tarafından tutuklanarak 21 Nisan 1920 tarihinde Malta Adası'na sürgün gönderilmiştir. *Türk İstiklal Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 152-174.

⁵⁵⁹ Gedik, *Millî Mücadele'de 15. Kolordu*, 25. ⁵⁶⁰ Gedik, *Millî Mücadele'de 15. Kolordu*, 26.

⁵⁶¹ Alfred Frederick Rawlinson, *Adventures in the Near East (1918-1922)*, London: Andrew Melrose, 1923, 173. Söz konusu eser, I. Dünya Savaşı sonlarında Ortadoğu'da göreve atanmış bir İngiliz istihbarat subayı olan Rawlinson tarafından Mütareke Dönemi'nde Doğu Anadolu'daki olayların birinci elden anlatıldığı bir kitaptır. Yarbey Rawlinson, Erzurum Kongresi'nin son günü Mustafa Kemal ile görüşmüş, 11 ağustos 1919 tarihinde ise "Erzurum Konferansı Günlerinde Doğu Anadolu'daki Durum" başlıklı bir rapor hazırlamıştır. Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Eylemleri*, Ankara: TTK Yayınları, 3. Baskı, 2024, 3031. ⁵⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncay Yılmaz, *Alçıtepe'den Anafartalar'a Çanakkale'ye Muharebeleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, 9-234.

emrinde Filistin Cephesi'nde ve II. Ordu emrinde ise Suriye Cephesi'nde görev yapmış bir birliktir.⁴⁵⁷

Mütareke sonrası Mustafa Kemal Paşa gibi Sadrazam İzzet Paşa'nın emriyle İstanbul'a gelen Kazım (Karabekir) Paşa, cephede başarılı sonuçlar almış komutanların İstanbul'da

⁴⁵⁷ Gedik, *Millî Mücadele'de 15. Kolordu*, 26-27.

toplanmasına ve onların İtilaf Devletleri hizmetine verilmesine karşı çıkmış, kendisinin de iş başından uzaklaştırılmasının doğru olmadığını ifade ederek doğu bölgesine iadesini istemiştir.⁴⁵⁸ Bu talebine rağmen Aralık 1918’de geçici olarak Tekirdağ’daki 14. Kolordu Komutanlığı’na⁴⁵⁹ tayin edilmiştir. Bir süre bu göreve devam etmiş, doğudan gelen haberlerin gittikçe kötüleşmesi üzerine İzzet Paşa’nın gayretleriyle 15. Kolordu haline getirilen Ordu birliklerinin Komutanlığı’na tayin edilmiştir.⁴⁶⁰ Kazım Karabekir Erzurum’a gitmeden önce Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarıyla görüşerek alınacak tedbirler ve uygulanacak mücadele planı üzerinde görüşmüş, müteakiben 13 Nisan 1919 tarihinde İstanbul’dan hareketle bir hafta içerisinde Trabzon’a gelmiştir. Burada Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti üyeleri ile görüşmüş, müteakiben Gümüşhane ve Bayburt bölgesinde teftişler yapmıştır. 3 Mayıs 1919 tarihinde Erzurum’a ulaşan Kazım (Karabekir) Paşa burada da Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti ile görüşmüş ve toplanması kararlaştırılan Erzurum Kongresi’nin yapılmasını desteklediğini bildirmiştir.⁵⁶⁷ Ayrıca İngiliz baskısına rağmen, dönemin Genelkurmay Başkanı Cevat (Çobanlı) Paşa’nın desteği ve Kazım (Karabekir) Paşa’nın gayretleri ile 15. Kolordu Komutanlığı bölgesinde kadro fazlası silah ve sürgü kolları teslim edilmemiş, böylelikle Kolordu’nun tümenlerinde 50-60 makineli tüfek ile 16-24 top bulunmasına imkân sağlanmıştır.⁴⁶¹

Mondros Mütarekesi gereği Türk kuvvetlerinin 1914 sınırına çekilmesi sonrası, bölgede yaşayan Müslüman halk tarafından oluşturulan “millî şuralar” ile Ermeni, Gürcü ve İngilizlere karşı bölge Türklüğünün korunması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, Millî Mücadele’nin Doğu Cephesi’nin bu temel üzerine kurulmuş olduğu söylenebilir.⁴⁶²

⁴⁵⁸ Leyla Kaplan, *Kazım Karabekir Paşa (1882-1948): Kurtuluş Savaşımıza Yön Verenler*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1994. 91.

⁴⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nurhan Aydın, Cansu Barakçin, “Millî Mücadele’de Doğu Cephesi”, *Türk İstiklâl Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022, 3-4

⁴⁶⁰ Ülkü Çalışkan, *Kurtuluş Savaşında Doğu Cephesi*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne Trakya Üniversitesi, 2003, 34.

⁵⁶⁷ Çalışkan, *Kurtuluş Savaşında Doğu Cephesi*, 34. İtilaf Devletlerinin işgalleri ve Yunanların da İzmir’e çıkmaları, doğuda millî heyecanı bir galeyana haline getirmiş ve özellikle doğu vilayetlerinin Ermenistan’a verilmesi kararı karşısında millî varlığın silahlı mücadele ile milletçe korunması amaç edinilmiştir. Bu dönemde, doğu bölgesinin haklarını savunmak amacıyla, “Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-ı Hukuk-ı Millîye” ve “Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Millîye” Cemiyetleri kurulmuştur. Cemiyetler kurulmak suretiyle halkın direnişi tek elden yönetilmeye ve millî hisleri uyandırılmaya çalışılmıştır. Küsmez, *Türk İstiklâl Harbi’nde Askerî Talimnamelerin Uygulanması*, 137.

⁴⁶¹ *Türk İstiklâl Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 182-184.

⁴⁶² Ender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükûmeti*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989, 90.

İşgale uğrama endişesiyle bölge halkı tarafından örgütlenme yoluna gidilmiş, böylece bölgede bir sivil direniş örneği sergilenmiştir. Yerel halk tarafından oluşturulan silahlı müfrezelerin yanı sıra; Ermenilere karşı Kars, Gürcülere karşı ise Acara, Ahıska ve Ardahan bölgelerinde “millî şûra idareleri” oluşturulmuştur. Aslına bakıldığında bu örgütlenmelerin başlangıcı, Mondros Mütarekesi’nin de öncesine dayanmaktadır. Zira henüz Mütareke’nin imzalanmasından bir gün önce işgale uğrayacaklarını değerlendiren yöre halkı, 29 Ekim 1918 tarihinde Ahıska Hükûmeti Muvakkatası’nı kurmuş, Mütareke’den hemen sonra 3 Kasım’da Aras Türk Cumhuriyeti, 5 Kasım’da ise Kars İslam Şurası kurulmuştur.⁴⁶³ Ayrıca, 15. Kolordu Komutanı Kazım (Karabekir) Paşa’nın müteakip harekât öncesinde bölgedeki milis kuvvetlerin teşkilatlanmasını sağlaması ve silah/mühimmat yardımında bulunması da ortaya çıkan millî direnişe büyük katkı sağlamıştır.⁴⁶⁴

Erzurum ve Sivas Kongreleri sonrasında, İtilaf Devletleri’nin doğuda Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’dan oluşan bir Kafkas Bloku kurarak baskı yapacağını değerlendiren Heyet-i Temsiliye; 6 Şubat 1920 tarihinde, yapılacak muhtemel bir taarruz hazırlığı kapsamında 15. Kolordu Komutanlığı’na plânlama yapması yönünde direktif vermiştir. Fakat Kolordu Komutanı’nın mevsim şartlarından dolayı taarruzun uygun olmayacağı yönündeki olumsuz mütalaası⁴⁶⁵ nedeniyle taarruz kararından vazgeçilmiştir. İstanbul’un işgali sonrasında tekrar görüşü istenen Kazım (Karabekir) Paşa’nın, bu defa 28 Mart 1920’de Bolşevik Ordusu’nun Denikin Ordusu’nu ortadan kaldırması ve güneye doğru ilerlediği bilgisinin alınması ile “öncelikle Üç Sancağı işgal etmek üzere taarruz edilmesinin uygun olacağı” yönündeki teklifi, Heyet-i Temsiliye tarafından da kabul edilmiş ve taarruz hazırlıklarına başlanmıştır.⁵⁷³

Bölgede yaşanan gelişmeleri değerlendiren Kazım (Karabekir) Paşa, “Kızılordu’nun Ermenistan ve Gürcistan sınırlarına doğru harekete geçtiğini ve seferberlik ilan ettiğini” bildirerek Doğu Cephesi Komutanlığı’nın kurulmasını⁴⁶⁶ talep etmiştir. Ancak BMM’nin 9 Mayıs 1920 tarihli cevabında “*Bolşeviklerle işbirliği şartları daha tam belli olmadan böyle bir harekâtın yapılmasının sakıncalı olacağı*” belirtilerek beklenilmesi bildirilmiştir. Taarruz konusunda Kolordu ile BMM arasında yapılan yazışmalar yaklaşık iki ay sürmüş ve nihayet 6

⁴⁶³ Bülent Tanör, *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul: Afa Yayınları, 1992, 190-193.

⁴⁶⁴ *Türk İstiklâl Harbi III*, Doğu Cephesi, 91.

⁴⁶⁵ Direktif ve mütalaa için bkz. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C.I, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, 512-516. ⁵⁷³ *Türk İstiklâl Harbi III*, Doğu Cephesi, 56-59.

⁴⁶⁶ Doğu Cephesi’nin kurulması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, Barakçin. “Millî Mücadele’de Doğu Cephesi”, 5-7.

Haziran 1920 tarihinde 15. Kolordu Komutanlığı'nın "savunma durumunu düzeltmek maksadıyla yapacağı ileri harekâta" izin verilmiştir.⁴⁶⁷ Müteakiben 13 Haziran 1920 tarihinde ise BMM Bakanlar Kurulu kararı ile "15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın Doğu Cephesi Kumandanlığı'na atandığını; Kazım Karabekir Paşa'nın Doğu Cephesi'nde bulunan bütün sivil ve askerî makamlar üzerinde seferdeki Ordu Kumandanı yetkisine haiz olduğu" bildirilmiş ve böylelikle Doğu Cephesi Komutanlığı da teşkil edilmiştir.⁴⁶⁸

Sarıkamış Harekâtı planlandığı gibi icra edilmiş ve 30 Eylül 1920'de Sarıkamış'ın ele geçirilmesinden sonra BMM'den Kars'a taarruz için onay alan Doğu Cephesi Komutanlığı, Kars Harekâtı'nın işgal safhasını 30 Ekim 1920'de gerçekleştirmiştir.⁴⁶⁹ Kars Kalesi'nin düşmesi ve şehrin ele geçirilmesi⁴⁷⁰ ile Ermeni savunmasının son hattı da dağıtılmış ve Gümrü istikameti açılmıştır.⁴⁷¹

BMM'nin siyasi ve askerî taleplerini içeren teklifinin Ermenistan Hükûmeti tarafından kabul edilmemesi üzerine Doğu Cephesi Kumandanlığı, bütün birliklerine daha önce verdiği harekât emri gereği ileri harekâta tekrar başlamıştır.⁴⁷² Böylelikle ileri harekâta devamla işgal Kafkaslar istikametinde genişletilmiştir.

Askerî gelişmelerin yanı sıra Türkiye ile Ermenistan arasında bazı diplomatik yazışmalar da olmuştur. 1 Kasım 1920 tarihli ve Hariciye Nazırı Ahmet Muhtar Paşa imzalı notada; "Ermenilerin Doğu'da İngilizlerin emellerine katkı sağlamaktan vazgeçmesini, kan dökülmesine son verilmesi gerektiğini ve bu notanın barışın yeniden kurulması yolunda yapılan kesin bir öneri biçiminde değerlendirilmesi" üzerinde durulmuştur.⁴⁷³ 3 Kasım 1920 tarihli Ermeni notasında ise "Her ulusun geleceğini kendisi saptaması ilkesine uygun olarak

⁴⁶⁷ *Türk İstiklâl Harbi III*, Doğu Cephesi, 80-85

⁴⁶⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.III, Ankara: TTK Basımevi, 1995, 81; Ayrıca bkz. TBMM ZC, C.II, D.I

⁴⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. T.Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, C.I, 70; Küsmez, *Türk İstiklâl Harbi'nde Askerî Talimnamelerin Uygulanması*, 295-297; *Türk İstiklâl Harbi III*, Doğu Cephesi, 197-201.

⁴⁷⁰ Doğu Cephesi Kumandanlığı Kars'ın alındığını 31 Ekim 1920 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyasetine bildirmiştir. Bu tarih itibarıyla Büyük Millet Meclisi, Kazım Karabekir'in korgeneral rütbesine terfisini uygun görmüştür. Böylece Kazım Karabekir Paşa, Millî Mücadele'de ilk terfi eden Cephe Komutanı olmuştur. Cemalettin Taşkıran, *Millî Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008, 59.

⁴⁷¹ Kars Harekâtı esnasında; 3 General, 6 Miralay, 12 Kaymakam, 16 Yüzbaşı, 59 Mülazım-ı Evvel ve Mülazimi Sani, 16 sivil memur, 12 Zabit vekili, 4 Zabit namzedi, 1.195 nefer olmak üzere 1400'e yakın Ermeni, Doğu Cephesi Komutanlığı tarafından esir alınmıştır. Taşkıran, *Millî Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa*, 98.

⁴⁷² Küsmez, *Türk İstiklâl Harbi'nde Askerî Talimnamelerin Uygulanması*, 309.

⁴⁷³ Mustafa Tektosun, *Millî Mücadele Döneminde Doğu Cephesi*, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 57.

Ermenistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının BMM tarafından kabul edildiğinden Ermeni Hükûmeti'nin haberdar olduğu, Ermenistan'a açılan savaşın nedenleri belirlenmediği gibi amacının da açıklanmadığı, böyle bir saldırının gereksiz yere kan dökülmesine neden olduğu" ifade edilmiştir. Notada ayrıca "barış önerilmiş ve temsilcilerin görüşme zamanının saptanması" istenmiştir.⁴⁷⁴

Ermeni Barış heyeti 24 Kasım 1920'de Gümrü'ye gelmiş, taraflar arası 25 Kasım 1920'de başlayan müzakereler,⁴⁷⁵ 2/3 Aralık 1920 gecesi iki taraf temsilcilerinin⁴⁷⁶ barış antlaşmasını imzalaması ile son bulmuştur.⁴⁷⁷ Tarihe Gümrü Antlaşması olarak geçen 18 maddelik antlaşmanın⁴⁷⁸ imzalanmasından sonra birlikler yeniden teşkilatlandırılmıştır.⁴⁷⁹

Gümrü Antlaşması, Sovyet Ermeni hükûmeti tarafından onaylanmamasına rağmen yeni Türk devletinin ilk siyasi antlaşması olarak tarihi bir öneme sahiptir. Türkiye; Kars, Sarıkamış, Kağızman ve Iğdır'ı yeniden topraklarına katmıştır. Ayrıca Ermenistan'ın güneyinde bulunan bazı bölgeler⁵⁸⁸ geçici olarak Türkiye'nin koruyuculuğuna bırakılmıştır. Böylece Ermenistan, Türklerden işgal ettiği arazinin tamamını geri vermek zorunda kalmıştır. Ermenistan'da zorunlu askerliğin kaldırılması ve iç güvenliği sağlayacak 1.500 askerden fazla bir askerî kuruluş teşekkül edilmemesi şartının Ermenistan tarafından kabul edilmesi, Türkiye'nin batı cephesinde yürüttüğü mücadele sırasında Ermenistan'ın muhtemel bir harekette bulunmaması bakımından büyük önem taşımaktadır. Erivan hükûmeti, Türkiye BMM tarafından kesinlikle reddedilmiş olan Sevr Barış Antlaşması'nı hükümsüz saymıştır.⁵⁸⁴⁸⁰

⁴⁷⁴ Tektosun, *Millî Mücadele Döneminde Doğu Cephesi*, 57. ATBD, Sayı:111, Belge No: 4102. Ayrıca bkz. Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, 158-159.

⁴⁷⁵ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.II, 1001.

⁴⁷⁶ Gümrü'de yapılacak barış görüşmelerine katılmak üzere Bakanlar Kurulu tarafından Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Erzurum Valisi Hamid Bey ve Erzurum Mebusu Süleyman Necati Bey görevlendirilmiştir. Ermeni heyet ise eski başbakan Aleksandr Hatisyan, eski Maliye Bakanı Avram Gülhandanyan ve İçişleri Bakan Yardımcısı İstefan Gorganiya'dan oluşmaktadır. İskender Yılmaz, *Gümrü Antlaşması*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001, 80 ve 99.

⁴⁷⁷ HTVD, Sayı 49, Belge No: 1150. Barış antlaşmasının müzakereleri başlamasından önce Sovyet Rusya hem Ankara hem de Erivan hükûmetlerine resmi arabuluculuk teklifi yapmış, 28 Kasım'da Çiçerin'in Türk-Ermeni görüşmelerinde arabulucu olarak atadığı Budu G. Midivani görüşmelerin yapıldığı Gümrü'ye gelmiş, fakat Midivani Türk heyeti tarafından görüşmeler süresince müzakerelere müdahale ettirilmemiştir. Yılmaz, *Gümrü Antlaşması*, 95-99.

⁴⁷⁸ Antlaşmanın tam metni için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I, Ankara: TTK Yayınları, 1989, 19-23.

⁴⁷⁹ Yeni teşkilatlanmaya göre; 1.Mürettep Tümen lağvedilerek emrindeki 18. Alayın 2.Taburu, 11.Kafkas Piyade Tümeni'ne verilmiş; Aşiret Alayları terhis edilmiş; Azerbaycan Süvari Alayı ile 15.Süvari Alayı birleştirilmiştir.

⁴⁸⁰ .Kafkas Piyade Tümen Kumandanı Albay Halit Bey, 3.Kafkas Piyade Tümen Komutanlığına atanmış;

Doğu Cephesi'ndeki meseleler Gümrü Antlaşması ile tamamıyla halledilememiştir. Antlaşma sonrası bölgede yaşanan gelişmelerden dolayı Doğu Cephesi'nde kesin çözümün, BMM ile Sovyet Rusya arasında imzalanacak olan Moskova ve Kars Antlaşmaları sonucunda sağlanabildiği ifade edilebilir.⁵⁴⁸¹⁴⁸²⁴⁸³⁰ Bu kapsamda, Doğu Cephesi'nde askerî harekâtın sona ermesinden sonra Sovyet Rusya ile imzalanan Moskova Antlaşması⁴⁸⁴ önemli sonuçlar doğurmuştur. Sovyet Rusya; Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve Batum hariç Misak-ı Millî'nin doğu sınırlarını tanımış, kapitülasyonlardan tek taraflı olarak feragat etmiş ve doğan mali sorumluluklardan Türkiye'yi muaf tutmuş, Türkiye'nin tanımadığı hiçbir antlaşmayı tanımayacağını beyan etmiş, ayrıca Boğazlar ve İstanbul üzerindeki Türk egemenliğini de tanımıştır.⁴⁸⁵ Aynı zamanda söz konusu antlaşmanın devamı niteliğinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile de 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması yapılmıştır.⁴⁸⁶ Moskova ve Kars Antlaşmaları'nın yapılması ile birlikte Doğu Cephesi Komutanlığı kuruluşundaki birliklerinin yeniden düzenlemesi ve tertiplenmesine faaliyetlerine başlamıştır. Bu doğrultuda bazı birlikler lağvedilmiş, sınıra karşı emniyet maksadıyla birliklerin yeniden tertiplenmesi faaliyetine devam edilmiş, nihayet geri intikal ve yeniden tertiplenme faaliyetleri 25 Nisan 1921 tarihinde tamamlanmak suretiyle Doğu Cephesi Komutanlığı karargâhı da Kars'tan Sarıkamış'a intikal ettirilmiştir.⁴⁸⁷

Doğu Cephesi genel anlamda değerlendirildiğinde ise şu sonuçlara ulaşılabilir:⁴⁸⁸

Diğer cephelerle kıyaslandığında sürekliliği olan ve daha kurumsal bir cephe niteliğindeki Doğu Cephesi; mücadele edilen ve siyasi ilişki geliştirilen devletler açısından çeşitlilik göstermiştir. Bu cephede doğrudan ya da dolaylı olarak Sovyet Rusya, İngiltere, Ermenistan ve Gürcistan'a karşı askerî mücadele verilmiş; Sovyet Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Afganistan ve Ukrayna gibi devletlerle de siyasi ilişkiler geliştirilmiştir.

⁴⁸¹ .Kafkas Piyade Tümen Komutanlığına ise Rüştü Paşa getirilmiştir. *Türk İstiklâl Harbi III*, Doğu Cephesi, 220226.

⁴⁸² Söz konusu bölgeler; Nahçıvan Şahtahtı ve Şerur bölgeleridir.

⁴⁸³ İskender Yılmaz, *Gümrü Antlaşması*, 107-111.

⁵⁹⁰ Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, 194.

⁴⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Selçuk Ural, *Savaş Son Veren Antlaşmalar (Millî Mücadele Dönemi)*, Ankara: ATAM Yayınları, 2023, 30-47.

⁴⁸⁵ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: ATAM Yayınları, 2013, 30.

⁴⁸⁶ Tektosun, *Millî Mücadele Döneminde Doğu Cephesi*, 66.

⁴⁸⁷ *Türk İstiklâl Harbi III*, Doğu Cephesi, 246-250.

⁴⁸⁸ Hakan Uzun, "Doğu Cephesi'nin Değerlendirilmesi", *Türk İstiklâl Harbi'nde Kuvayımillîye, Düzenli Ordu ve Cepheler*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, 2014, 43-44.

Bu cephede kazanılan askerî başarılar neticesinde geliştirilen diplomatik ilişkiler sayesinde ise Millî Mücadele'nin ihtiyaç duyduğu siyasi ve lojistik destek sağlanmıştır. Anadolu'da Yunan ileri hareketinin hızlandığı ve BMM'ye karşı isyanların arttığı dönemde, Doğu Cephesi'nde kazanılan askerî ve diplomatik başarılar, ordunun ve Türk milletinin geleceğe yönelik kurtuluş umutlarını güçlendirmiştir.

Millî Mücadele Dönemi'nin ilk askerî başarısı sonunda Ermenistan'la imzalanan Gümrü Antlaşması, BMM'nin uluslararası alandaki ilk siyasi başarısı olmuştur. Yine Sovyet Rusya ile Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması ise kapitülasyonlara son verildiğini belirleyen ilk uluslararası belge niteliğindedir. Ayrıca, 1 Mart 1921'de Afganistan'la yapılan antlaşma da dünyada mazlum milletlerin emperyalizme karşı kurduğu ittifakın ilk örneklerinden birini teşkil etmiştir.

Bu cephedeki gelişmeler; askerî zorunluluklar ile diplomasinin birbirini yakından ilgilendirdiği, dönemin koşulları gereği yaşananların dikkatle hesaba katılması gerektiği bir süreçte gerçekleşmiştir. Atılacak adımların zamanlaması ve sonuçlarının çok iyi bir şekilde planlanması zorunluluk halini almıştır. Karar verilirken bir taraftan Rusya'daki iç gelişmeler ve Bolşeviklerin durumu, diğer yandan da Paris Barış Konferansı'nda alınacak kararlar hesaba katılmıştır. Birçok bilinmeyenin hesaba katılmak zorunda olduğu bu cephede, âdeta çok zorlu bir satranç oyunu oynanmak zorunda kalınmıştır.

2.2.3.3. Güney Cephesi

Genel olarak İran sınırından Toros geçitlerine kadar uzanan geniş bir bölgeyi kapsayan ve “Bereketli Hilal” olarak adlandırılan bölge içerisinde bulunan Güney Cephesi,⁴⁸⁹ I. Dünya

⁴⁸⁹ Güney Cephesi genel anlamda şu şekilde tanımlanabilir: “İran sınırından Toros geçitlerine kadar ortalama 1.000 km. genişliğinde, 250 km. boyunda geniş bir bölgeyi içine alan Güney Cephesi'nin kapsadığı alan, Batıların Fertile Crescent (Bereketli Hilal) diye adlandırdıkları bölgenin içinde kalmaktadır. Bereketli Hilal denilen bölge (bir diğer adıyla Mümbit Hilal Yayısı), Torosların güneyinden Arabistan Çölü'ne, Zagros Dağlarının batısından Doğu Akdeniz'e, Basra Körfezi'nin kuzeyinden Mezopotamya'yı içine alarak Güneydoğu Anadolu Toroslarına kadar uzanan mümbit topraklara verilen isimdir. Bereketli Hilal'in kuzeyini Toroslar bir hilal gibi çevreler. Antep, Urfa, Maraş, Halep, Beyrut, İskenderun, Filistin, Kudüs, Musul gibi birçok şehir Bereketli Hilal'in sınırları içinde yer almaktadır. Söz konusu bölge çeşitli anlamlarda tam bir geçiş bölgesidir. Güney- kuzey doğrultusunda çölden vahaya geçişi; doğu-batı doğrultusunda Zagros dağlık bölgesinden Mezopotamya'nın verimli ovalarına geçişi; çöl ikliminden ılıman Akdeniz iklimine geçişi; kurak, susuz bölgeden Fırat ve Dicle'nin çeşitli kollarıyla beslenen sulak bölgeye geçişi; kısaca ilkelikten medeniyete geçişi temsil etmektedir.” Hale Şıvgın, “Güney Cephesinin Değerlendirilmesi”, *Türk İstiklal Harbi'nde Kuvaymillîye, Düzenli Ordu ve Cepheleler*, Ankara: ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2014, 13. Ayrıca bkz. *Türk İstiklal Harbi IV, Güney Cephesi*, Ankara: ATASE Yayınları, 2009, I.

Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin mücadele ettiği Suriye-Filistin ve Irak Cepheleri'nde ortaya çıkan sonuçların Millî Mücadele'ye yansması olarak değerlendirilebilir.⁴⁹⁰

Daha önce de ifade edildiği üzere; Mondros Mütarekesi maddeleri ileri sürülerek Osmanlı Orduları 1918 yılı sonuna kadar Pozantı'ya kadar olan bölgeyi boşaltmak zorunda bırakılmış, buna rağmen Millî Mücadele'de uygulanan strateji gereği İtilaf Devletlerini oluşturan İngiliz, Fransız ve İtalyan orduları ile doğrudan muharebeye girilmemiştir. Diğer taraftan, dönemin hukuki belgesi olarak kabul edilen Mondros Mütarekesi kapsamında Güney Cephesi'ndeki düzenli kuvvetlerin bölgeyi tahliye etmesinden sonra bölgeye yeniden kuvvet tahsis etmek; hem oluşturulan Temsil Heyeti'ni hem de müteakibinde kurulan Ankara Hükûmeti'ni hukuki meşruiyet yönünden zor durumda bırakabilecek bir hareket olacaktır. Bu kapsamda, Güney Cephesi'nde mücadele esas olarak Kuvayımillîye unsurlarına dayanmış; Millî Ordu, Kuvayımillîye teşkilleriyle örtülü ve sınırlı seviyede destek sağlayabilmiştir.⁵⁹⁸

I. Dünya Savaşı sonunda; VII. Ordu'nun lağvedilmesi ile bölgede sadece II. Ordu birlikleri kalmış, Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra İtilaf Devletleri'nin yoğun baskıları sonucu II. Ordu da bölgeyi boşaltmak suretiyle daha kuzeye çekilmiştir. Böylece İngiliz ve Fransız birlikleri bölgeyi sorunsuz şekilde ve kolayca işgal etmeye başlamışlardır.⁵⁹⁹

Mondros Mütarekesi'nin Güney Cephesi'ni doğrudan ilgilendiren maddeleri; 5, 7, 10 ve 16. maddelerdir.⁶⁰⁰ İngiliz ve Fransız güçleri Mondros Mütarekesi'nin yorumu açık bazı maddelerinden - özellikle de 7. Madde'den - yararlanarak hedefleri doğrultusunda harekete geçerek işgallere başlamışlardır. Ayrıca İngilizler; yine Mütareke'ye aykırı şekilde 22 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Pozantı'ya kadar olan bölgenin boşaltılmasını, bu faaliyetin ise 15 Aralık 1918 tarihine kadar tamamlanmasını istemişlerdir. Aslında Suriye'deki Ordu'lar zaten Mütareke imzalanmadan önce Halep'in kuzeyine çekilmiş ve yeni bir cephe oluşturulmuştur.⁶⁰¹ Yine İngilizlerin baskısı ile "VII. Ordu karargâhı ile Yıldırım Ordular Grubu" 7 Kasım 1918 tarihinde lağvedilmiş, bir müddet sonra ise VII. Ordu ile II. Ordu birleştirilmiştir. Bununla beraber Mütareke'nin 16. maddesine göre; Osmanlı Devleti ile yürütülecek müzakereler ile kararlaştırılacağı şekilde ve asayişini sağlayacak miktar

⁵⁹⁸ Levent Ünal, "Güney Cephesinde İngiliz- Fransız İşgalleri Arasındaki Farklılıklar, Savunma Faaliyetleri ve Cephenin Özellikleri", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (58) 2023, 193-195.

⁵⁹⁹ Bölgenin Mondros Mütarekesi'nden sonra İngiliz ve Fransız işgaline uğramasının en önemli sebebinin jeopolitik ve jeostratejik konumu olduğu söylenebilir. Zira Güney Cephesi, İtilaf Devletleri açısından farklı

⁴⁹⁰ *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Seyfi Yıldırım, Sadık Erdaş, Ankara: Siyasal Yayınevi, 2021, 196.

anlamlar ifade etmektedir. En genel hatlarıyla ifade edilecek olursa, İngiltere açısından “Hindistan yolunun güvenliğinin sağlamak, petrol rezervlerinin kontrolünü sağlamak için bölgenin kuzeyini emniyete almak ve Güney Cephesi’ni Fransa’ya karşı bir koz olarak kullanmak; Fransa açısından ise Doğu Akdeniz’i egemenliği altına almak hedefine ulaşmak için Toros Dağları’na kadar olan bölgeyi elde bulundurmak, ayrıca jeopolitik sebeplerin yanı sıra ekonomik çıkarları da gözetmek” şeklinde sıralanabilir. Ayrıca, bölgenin güvenliği için yeterli kuvveti olmayan Fransa, güvenliği iki şekilde sağlayabileceğinin bilincindedir. Birincisi coğrafyadan istifade etmek, ikincisi ise demografik yapıyı değiştirmektir. Coğrafyadan istifade Toros tünellerinin kontrolü ile mümkündür. Suriye ve Çukurova’nın Anadolu ile irtibatının kesilmesi ve bölgenin daha az kuvvetlerle savunulabilmesi ancak Toros tünellerinin kontrol edilmesine bağlıdır. Demografik yapının değiştirilmesi de bölgedeki nüfus yapısının Ermeniler lehine değiştirilmesi suretiyle sağlanabilecektir. Suriye’nin kuzeyinde kendi kontrolünde bir Ermeni yönetimi ise Fransa’nın işini oldukça kolaylaştıracaktır. Şıvgın, “Güney Cephesinin Değerlendirilmesi”, 14; Ünal, “Güney Cephesinde İngiliz- Fransız İşgalleri”, 176-177.

⁶⁰⁰ Şıvgın, “Güney Cephesinin Değerlendirilmesi”, 15.

5. Madde: Hudutların muhafazası ve asayişin devam ettirilebilmesi için lüzum görülecek askerî kuvvetten başkasının derhâl terhisi, askerî kuvvetlerin miktar ve vaziyetleri, İtilaf hükümetleri tarafından Osmanlı Devleti ile müzakere edildikten sonra kararlaştırılacaktır.

7. Madde: İtilaf devletleri emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhuruunda herhangi bir sevkülceyş noktasını işgal hakkına haiz olacaklardır.

10. Madde: Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali.

16. Madde: Hicaz’da, Asir’de, Yemen’de, Suriye’de ve Irak’ta bulunan muhafız kıtaat en yakın itilaf komutanına teslim olacaktır. Kilikya’daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için gereken miktardan başkası 5. Maddedeki şartlara uyularak verilecek kararlara göre geri çekilecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953, 519-524. ⁶⁰¹ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 42.

kadar ayrıldıktan sonra Kilikya’daki kuvvetlerin de geri çekileceği kabul edilmiştir. Yukarıda ifade edilen tüm gelişmelere rağmen İngilizler, 22 Kasım tarihli nota ile çekilme isteğinin derhal yerine getirilmemesi durumunda savaşı yeniden başlatabileceklerini, bu durumdan ise Osmanlı Devleti’nin daha zararlı çıkacağını bildirmişlerdir.⁴⁹¹

23 Kasım 1918 tarihinde Kilikya’nın tahliye kararının ilgili askerî birimlere bildirilmesini müteakip II. Ordu karargâhı Konya’ya taşınmış, bu durumda 26 Aralık 1918 tarihi itibarıyla Adana’da hiçbir askerî birlik kalmamıştır.⁴⁹² Fırat nehrinin doğusuna bakıldığında ise; Musul bölgesinden Nusaybin’e çekilen VI. Ordu’nun da İngilizlerin baskısıyla 15 Şubat 1919 tarihinde lağvedildiği ve yerine 13. Kolordu Komutanlığı’nın kurulduğu görülmektedir.⁴⁹³

Yukarıda ifade edildiği üzere Mütareke’nin imzalanmasının hemen ardından bölgede başlayan İngiliz ve Fransız işgalleri Türk Ordusu’nun bölgeyi terk etmesi sırasında da sürmüştür. Bu kapsamda, henüz I. Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Devletleri’nin kendi aralarında yapmış oldukları gizli anlaşmalar gereği⁴⁹⁴ Doğu Akdeniz’i egemenliği altına almak isteyen Fransa;

⁴⁹¹ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 45.

⁴⁹² Kamil Erdeha, *Millî Mücadele’de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975, 303.

⁴⁹³ Şıvgın, “Güney Cephesinin Değerlendirilmesi”, 16.

⁴⁹⁴ Bu anlaşmalardan Anadolu’nun güney ve güney doğusunun paylaşılmasının yer aldığı anlaşmalardan ilki olan 26 Nisan 1915 tarihli Londra Anlaşması, İtalya’nın I. Dünya Savaşı’na girmesine karşılık Antalya bölgesinin verilmesini ve İngiltere ile Fransa arasında Güneydoğu Anadolu’nun paylaşılmasını; 3 Ocak 1916’da yapılan “Sykes-Picot Sözleşmesi” ve 26 Nisan 1916’da yapılan Petrograd Anlaşması, Güneydoğu Anadolu ve Arap

Adana bölgesini işgale başlamış,⁴⁹⁵ silahlandığı Ermenilerle birlikte işgalleri genişleterek “Kozan, Osmaniye, Tarsus, Mersin ve Pozantı” bölgelerini kontrolleri altına almışlardır.⁴⁹⁶ Fransızlar; Adana bölgesindeki işgali genişletmek, Ermenileri bölgeye yerleştirmek ve yöre halkını itaate mecbur kılmak maksadıyla nahiye ve kazalara değin

memleketleri hakkında daha önce verilen kararların onaylanmasını; bu karşılıklı anlaşmalara göre mutabakata varılan ve 16 Mayıs 1916'da yapılan Skyes-Picot Anlaşması ise Irak, Suriye ve Güney Anadolu bölgelerinin Fransa ve İngiltere arasında pay edilmesini esas almaktadır. Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: ATAM Yayınları, 2013, 2.

⁴⁹⁵ İngilizler tarafından Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerine aykırı olarak II. Ordu'nun Adana vilayetini boşaltması istenmiştir. Bu kapsamda; Osmanlı Devleti'nin bölgenin boşaltılmaması ve silahların teslim edilmemesi için yaptığı teşebbüslerden bir sonuç alınmadığı gibi, İngilizler tarafından verilen bir nota ile “savaşın yeniden başlatılabileceği” gerekçesiyle tehdit dahi edilmiştir. Sonuç itibarıyla; Antlaşma şartlarına aykırı olmasına rağmen İstanbul Hükümeti tarafından Adana havalisinin Pozantı'ya kadar askerden boşaltılması hususu 22 Kasım 1918 tarihinde kabul edilmiştir. 17 Aralık 1918 tarihinde Mersin'e çıkarılan ve çoğu Ermeni olan 1500 kişilik Fransız askerî gücünden ayrılan küçük müfrezeler Tarsus, Adana ve Misis'i işgal etmişlerdir. 21 Aralık 1918 tarihinde ise Fransız birlikleri tarafından Adana vilayet tamamen işgal edilmiştir. Tüm olumsuzluk ve güçlüklerle rağmen Adana vilayeti, II. Ordu birlikleri tarafından 26 Aralık 1918 tarihinde Pozantı'ya kadar boşaltılmıştır. *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 51-52

⁴⁹⁶ *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Seyfi Yıldırım, Sadık Erdaş, Ankara: Siyasal Yayınevi, 2021, 196. Fransız askerî makamları I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında doğu Akdeniz havzasındaki kuvvetlerini korumak için ana üs olarak mükemmel doğal limanları, nispeten gelişmiş kara ulaşım sistemi ve Suriye ile Mezopotamya'ya erişim kolaylıklarıyla Çukurova'nın potansiyel değerini iyi anlamışlardır. Adana veya İskenderun'da kurulacak kuvvetli bir üs; “İngiliz İmparatorluk ulaşım hatları üzerine baskı noktası olması, kuzeyden gelecek muhtemel Türk saldırılarına karşı engel teşkil etmesi ve Suriye'nin iç kesimlerine hızla geçiş sağlaması” bakımından Fransa'ya jeopolitik avantajlar kazandıracaktır. Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over the Taurus (1918-1922)*, Ankara: TTK Yayınları, 2005, 16-17.

yönetici olarak Fransız subaylarını atamış,⁶⁰⁸ asayişin temini bahanesiyle de Jandarma kuvvetlerini Ermenilerden oluşturmuştur. Ayrıca gayrimüslim Ermenilerin “Adana, Maraş, Antep ve Urfa bölgesinde” yürüttüğü yıkıcı faaliyetler; Fransız ve İngilizler tarafından sağlanan teşkilatlanma ve silah teminine yönelik destek sayesinde daha da artış göstermiştir.⁶⁰⁹

Ermeniler ve bölgedeki aşiretlerin, işgal güçlerinin kışkırtması ve desteği ile Fırat Nehri’nin doğusunda yürüttüğü ayrılıkçı hareketlerin sağladığı elverişli ortamdan istifade eden İngilizler ise “Musul Vilayeti’nden sonra 9 Kasım 1918’de İskenderun’u,⁶¹⁰ 6 Aralık 1918’de Kilis’i⁴⁹⁷, 17 Aralık 1918’de Antep’i,⁴⁹⁸ 22 Şubat 1919’da Maraş’ı⁴⁹⁹⁵⁰⁰ ve 24 Mart 1919’da Urfa’yı”⁶¹⁴ işgal etmişlerdir.⁵⁰¹

Fransız işgali ve Ermenilerin saldırılarına yönelik protesto girişimlerinden bir sonuç alınamaması, Adana ileri gelenlerini 1918 yılı sonlarında “Müdafaa-i Hukuk” teşkilatlanmasına sevk etmiştir. Ayrıca silahlı mukavemet hareketleri de başlamış, Millî

⁶⁰⁸ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 180-181.

⁶⁰⁹ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 18-19.

⁶¹⁰ İngilizler, Halep bölgesindeki birliklerinin lojistik desteğini sağlamak amacıyla İskenderun Limanı ile İskenderun - Halep yolundan faydalanmak istediklerini belirtmişlerdir. Asıl amaçları ise önce İskenderun, müteakiben de Kilikya’yı işgal etmektir. Nitekim, bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa tarafından Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye Riyasetine gönderilen 6 Kasım 1918 tarihli telgrafta; “İskenderun’a her ne sebep ve bahane ile olursa olsun, asker çıkarmaya teşebbüs edecek olan İngilizlere ateşle karşılık verilmesini, 7’nci Orduya, bulunulan hatta küçük bir ileri karakol hattı bırakarak Katma - İslahiye istikametinde hareketle Kilikya hududuna girmesini emrettiğini, İngilizlerin ve Başkomutanlığın kendisini itham altında bırakacak

⁴⁹⁷ Mütareke şartlarının bildirilmesinden sonra bölgedeki Türk ordusu İslahiye ve Hassa bölgelerine çekilmeye başlamıştır. 20 kadar otomobile bindirilmiş bir İngiliz birliği Katma istasyonunu; müteakiben ise 6 Aralık 1918’de bir İngiliz Hint taburu ile bir İngiliz süvari bölüğü Kilis’i işgal etmiştir. *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 53-54.

⁴⁹⁸ Mondros Ateşkes Anlaşması’nın imzalandığı tarihte Türk kuvvetlerinin elinde kalan Katma İstasyonu’ndan 80 km. içeride bulunan bölgenin önemli bir ticaret ve sanayi merkezi olan Antep, 17 Aralık 1918’de İngilizler tarafından işgal edilmiştir. İşgal kuvvetleri 5. İngiliz Tümeninden 3.Süvari Tugayı, bir istihkâm müfrezesi, bir batarya ve otomobilli ağır makineli tüfek birliklerinden ibarettir. Ateşkes Anlaşması’nın 7. maddesine dayanarak bölgeyi işgal ettiğini iddia eden İngilizlerin, işgal için sözde diğer bir sebebi de kış mevsiminde süvari hayvanlarının iaşesini sağlamaktır. *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 54-55.

⁴⁹⁹ Mondros Ateşkes Antlaşması’nın 7. maddesi gereğince Maraş, İngilizler tarafından 22 Şubat 1919 tarihinde işgal edilmiştir. Maraş’a ilk giren İngiliz birliği, çoğu Hintli olmak üzere bir alay kadar süvariden ibarettir. İşgali müteakip, başka yerlere göç etmiş olan Ermeniler de tekrar Maraş’a dönmeye başlamışlardır. Fransız ve İngilizlerin desteğinden cesaretlenen Ermeniler, yerli halka hakaretlerde bulunmuş ve fırsat buldukça saldırmaya başlamışlardır. Bu sırada bazı Ermeniler ise birçok Türk aleyhine hukuk davası açmışlardır. Adil Bağdadlılar, *Uzunoluk: İstiklal Harbi’nde Kahramanmaraş*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1974, 24-25.

⁵⁰⁰ Mart 1919 tarihinde Urfa’da bulunan I’inci Süvari Alayı Komutanı Binbaşı Hüseyin tarafından verilen bilgiye göre, “Urfa’yı işgal eden İngiliz kuvveti, bir yarbayın emir komutasındaki 200 kişilik iki piyade bölüğü; bir zırhlı, altı yük ve üç binek olmak üzere 10 otomobil ve 50 kadar yük arabasından” ibarettir. *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 53. İngiliz işgal döneminde Urfa ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erdal Korkmaz, “Türk İstiklal Harbinde İngiliz-Fransız Çatışmaları Ekseninde Urfa”, *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed.

Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022, 377-383.

⁵⁰¹ Küsmez, *Türk İstiklal Harbi’nde Askerî Talimnamelerin Uygulanması*, 325.

emirlerini tatbik etmeye yaradılışı müsait olmadığından, yerine tayin edilecek birine, komutayı hemen teslim etmeye hazır olduğunu” bildirilmiştir. *HTVD*, Sayı: 29, Vesika No: 743. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa’nın “Mütareke şartlarına aykırı olarak İskenderun’un İngilizlere teslimi kararı ve emrine dair Yıldırım Ordular Grup Komutanı olarak görüşleri ve konu hakkında verdiği emirleri” içeren 08 Kasım 1918 tarihli Sadrazam Ahmet İzzet Paşa’ya gönderdiği telgraf için bkz. EK-3.

Mücadelenin güney bölgesindeki ilk direniş Dört Yol bölgesinde başlamıştır. Kara Hasan adındaki vatandaş 1919 yılı başlarında bölgedeki ilk direnişi başlatmış,⁵⁰² Fransız işgaline karşı diğer gönüllülerin de katılımıyla Amanos Dağları bölgesinde 300 kişilik çetesiyle Fransızlarla mücadeleye girişmiştir.⁵⁰³

Sivas Kongresi’nde oluşturulan Heyet-i Temsiliye, güney bölgesinde bir cephe ve bu cepheyi sevk ve idare edecek bir teşkilatlanma oluşturma konusunu değerlendirmiştir. Kongre’nin sona erdiği 11 Eylül 1919 tarihinde ise Güney Cephesi; güvenlik açısından üç bölgeye ayrılmak suretiyle Kolordulara (13, 3, 20 ve 12. Kolordu) tahsis edilmiştir.⁵⁰⁴ Bu kapsamda; Niğde - İskenderun arasındaki bölge 20. Kolordu sorumluluğuna, Adıyaman - Antep - Kilis arasındaki bölge 3. Kolordu sorumluluğuna, bu bölgenin doğusundan İran sınırına kadar olan bölge ise 13. Kolordu sorumluluğuna verilmiştir. Ayrıca 12. Kolordu’ya da Lamas Çayı’nın (Mersin hattı) batısının sorumluluğu verilmiştir.⁵⁰⁵ Bu mevcut durumda her kolordu ise kendisine verilen bölgeyi duruma uygun olarak “ikinci derecede bölgelere” ayırmak suretiyle ayrıca her bölge için birer “teşkilat merkezi” kuracaktır.⁵⁰⁶ Fakat daha önce de belirtildiği üzere İtilaf güçleri ile direkt muharebeye girmesi mümkün olmayan bu kolordular, kendi bölgeleri içindeki millî

⁵⁰² *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Haz. Refik Turan, Safran Hayta, Şahin Çakmak, Ankara: Gazi Kitabevi, 2003, 235-236.

⁵⁰³ Ünal, “Güney Cephesinde İngiliz- Fransız İşgalleri”, 179.

⁵⁰⁴ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 322-325. Güney Cephesi’nin güvenlik bakımından kolordulara bölünmesinin gerekçesi aşağıdaki şekilde açıklanmıştır: “Mütarekeden sonra Osmanlı hükûmetinin Adana vilayetiyle Antep, Maraş ve Urfa sancaklarını askerî kuvvetlerden boşaltmak gafletinde bulunmuş olmasından istifade edilerek bu bölgedeki Ermeniler İngiliz ve Fransız desteği altında bir varlık göstermek hevesiyle her türlü haksız ve hukuk dışı işlere girişmeye başladılar. Ermeniler, Türklere karşı akla gelmeyecek insanlık dışı hareketlerde bulunmaktaydılar. Önceleri çeşitli sebeplerle göç eden Ermenilerin (100.000 kişinin üstünde) bu bölgelere yeniden yerleştirilmek istenmesi ve bir Ermeni devleti kurmak çabaları bütün hızıyla devam etmekteydi. Buna karşılık işgal bölgesinde Fransızların ve İngilizlerin baskısı altında bulunan ve henüz bir cemaat teşkiline bağlanmamış ve kendi başlarına kalmış olan Türk varlığı hiçbir şey yapamamaktaydı. Yalnız olarak yapılan fedakârlıklarda ağır şekilde cezalandırılmaktaydı. Millî bağımsızlık ve vatanın bütünlüğü bakımından Türk vatanında yaşayan bütün Müslüman halk, bir inanç etrafında birleştirilecekti. Mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1918’de bayrağımız altında kalan sınırlar içindeki vatan parçaları her türlü saldırı ve taarruza karşı sonuna kadar savunulacaktı. Sivas Kongresi’nde hakiki veçhesini alan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, geçici bir işgal bahanesiyle ana vatandan zorla koparılmak istenen parçasının işgali gibi kötü sonuçlara seyirci kalamaz. Bu bölgede gerek yabancı işgali ve istilalar ve gerekse perde arkasında uygulanmak istenen Ermenilik gayelerini derhâl durdurmak ve çoğunluğu teşkil eden Türk halkının haklarını koruyarak bu bölgedeki düşmanları kovmak ve işgalden kurtarmak amacıyla yer yer kurulmak istenen millî teşkillerin 13’üncü, 3’üncü, 20’nci ve 12’nci Kolordular bölgelerine bağlanması gerektir.” *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 63-65. Bkz. EK-16.

⁵⁰⁵ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 75.

⁵⁰⁶ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 75-76.

teşkilleri destekleyerek takviye etmiştir. Bu hususta Kolorduların mevcudunun yetersizliği ve Kolordu'lara bağlı tümenlerin Çukurova'ya uzak mesafede olmaları da önemli bir etkindir.⁵⁰⁷

Sivas Kongresi'nde oluşturulan Temsil Heyeti tarafından Kongre Tüzüğü'nün eki olan "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilat Nizamnamesi'nin bir Lahikası" olarak hazırlanan gizli Talimatname, Güney Cephesi'nin bir sistem içerisinde örgütlenmesinin temelini teşkil etmiştir.⁵⁰⁸⁵⁰⁹ Diğer taraftan ise on beş maddeden oluşan ve 12 Eylül 1919 tarihini taşıyan bu belge ile Heyet-i Temsiliye kendini olağanüstü idari ve askerî yetkilerle donatmıştır.⁶²³

Güney Cephesi'nde Sivas Kongresi sonrası yapılan düzenlemelerin hemen akabinde, Fransa ve İngiltere tarafından 15 Eylül 1919 tarihinde "Suriye İtilafnamesi" imzalanmıştır.⁶²⁴ Buna göre; "Adana vilayeti ile Urfa, Maraş ve Antep Sancaklarını içine alan bölge" Fransız nüfuz alanına bırakılmış, ayrıca "Elazığ, Sivas ve Mersin'in batısına kadar olan geniş coğrafi bölge" de bu nüfuz alanına dahil edilmiştir. İngiltere ise "Musul dahil Irak'ın tamamı ile Ürdün, Filistin ve Arabistan Yarımadası'na" yerleşmiştir.⁵¹⁰ Bu kapsamda söz konusu İtilafname, Sykes-Picot Antlaşması'nda yapılan bir tadilat veya bir çeşit ek sözleşme olarak da değerlendirilebilir.⁵¹¹

İngilizler yaşadıkları bazı sorunlardan dolayı planlanan zamandan önce bölgeden çekilmeye başlamış; bu kapsamda kısa bir süre içerisinde Kilis, Maraş, Urfa ve Antep Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilmiş,⁵¹² işgal 13 Kasım 1919 tarihinde Fransız Kuvvetleri Komutanı General Queret tarafından bir beyanname yayımlanmak suretiyle duyurulmuştur.⁶²⁸ Artık Güney

⁵⁰⁷ Bkz. *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 76

⁵⁰⁸ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.II, 104. On beş maddeden oluşan talimatnamede Ordu'nun millî teşkilatla irtibatının Heyet-i Temsiliye tarafından sağlanacağı, ancak tehlike anında her merkezin çevresinde bulunan Kıta Komutanlıkları ile irtibatta bulunacağı ifade edilmektedir. Diğer maddelerde ise millî kuvvetlerin, nasıl, nerede ve ne şekilde oluşturulacağı ile bu kuvvetlerin nasıl teçhiz edileceği ve ne şekilde hareket edeceği ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Söz konusu gizli belgede ayrıca; millî müfrezelerin Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Heyet-i İdare ve Heyet-i Merkeziyeleri tarafından teşkil olunacağı, gerekli yardımın Bölge Komutanlıkları tarafından sağlanacağı (4. madde), müfrezelerin askerî manga, takım ve bölük gibi teşkil edilmek suretiyle emir-komuta edileceği, millî müfrezelerin sabit ve seyyar olmak üzere iki şekilde oluşturulacağı, seyyar müfrezelerin Anadolu'da eli silah tutan tüm gençlerden teşkil edileceği (5. ve 6. madde) gibi teşkilatlanmanın nasıl olacağı ile ilgili teferuatlı bilgilere yer verilmiştir. Bkz. Adnan Sofuoğlu, "Sivas Kongresi ve Kuvayı Millîye", *Sivas Kongresi IV. Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: ATAM Yayınları, 2006, 90-91; Şıvgın, "Güney Cephesinin Değerlendirilmesi", 21. ⁶²³ Şıvgın, "Güney Cephesinin Değerlendirilmesi", 21.

⁵⁰⁹ Eylül 1919 tarihinde Fransa'da imzalanan Suriye İtilafnamesi'nin imza törenine ABD, Japonya ve İtalya devletlerinin temsilcileri de katılmıştır. Gotthart Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, Ankara: TTK Yayınları, 2011, 28.

⁵¹⁰ Süleyman Hatipoğlu, "Millî Mücadele'de Suriye İtilafnamesi'nin Yeri", *Millî Mücadele'de Güney Sempozyumu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, 195.

⁵¹¹ Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi: Urfa*, 63.

⁵¹² Maraş, Antep ve Urfa'nın Fransızlara devri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.II, 198-204. ⁶²⁸ HTVD, Sayı:16, Vesika No: 415-a.

Cephesi'ndeki mücadele İngilizlere karşı değil, Fransızlara karşı yürütülecektir.⁵¹³ Zira bölge halkına yönelik asıl baskı ve zulüm de Fransız işgali döneminde olmuştur. Millî direniş örgütlerinin kuruluşu ve gelişmesi de bu doğrultuda Fransız işgali döneminde yoğunlaşmıştır.⁶³⁰ Bu kapsamda bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden Heyet-i Temsiliye, Kasım 1919'dan itibaren bölgede kurulmuş veya kurulacak olan milis kuvvetlere komuta etmek üzere subayların görevlendirilmesini kararlaştırmıştır.⁵¹⁴

1919 yılı Ekim ayı sonunda Kilikya bölgesinde kurulacak olan teşkilatla ilgili girişimlerde bulunmak ve gerekli direktifleri almak üzere Sivas'a gelen bir heyetin Heyet-i Temsiliye ve Heyet-i Temsiliye Başkanı ile yaptığı görüşmeler sonrası bölgede örgütlenme çalışmaları başlamıştır.⁵¹⁵ 1 Kasım 1919 tarihinde Kilikya Kuvayımillîye Komutanlığı'na "Kozanoğlu Doğan" takma adıyla Binbaşı Kemal Bey, Komutan Yardımcılığı'na ise "Aydınoglu Tufan" takma adıyla Yüzbaşı Osman Nuri Bey tayin edilmişlerdir.⁵¹⁶ Sorumluluk sahası çok geniş olması nedeniyle daha sonradan bölge ikiye ayrılmış; doğu bölgesi Aydınoglu Tufan Bey, batı bölgesi ise "Tekelioğlu Sinan" takma adıyla Jandarma Yüzbaşı Ali Ratip sorumluluğuna verilmiştir.⁵¹⁷ Ayrıca Pozantı - Mersin (hariç) hattının batısı ile Silifke bölgesinin sorumluluğu için de "Emin Arslan" takma adıyla Binbaşı Emin Bey görevlendirilmiştir.⁵¹⁸ Heyet-i Temsiliye tarafından "Yörük Selim" takma adıyla Yüzbaşı Selim (Kurtoğlu) Bey ve "Kılıç Ali" takma adıyla Yüzbaşı Asaf Bey ise Maraş bölgesi Kuvayımillîye teşkilatına memur edilmişlerdir.⁵¹⁹

Bölgedeki "Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti" öncülüğünde kurulan Maraş Kuvayımillîyesi, 24 Aralık 1919 tarihinde 3. Kolordu Komutanlığı'na bağlı 5. ve 15. Tümenlerden "birer astsubay ile ikişer subayın" izinli olarak bölgeye gönderilmesi ile desteklenmiştir. Antep bölgesinde de başlangıçta "Cemiyet-i İslamiye" adında kurulan millî mukavemet teşkilatı, daha sonra Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal'in talimatı ile "Antep Müdâfaa-ı Hukuk Cemiyeti" adını almış ve bu suretle Kuvayımillîye teşkilatlanmaya başlamıştır. 29 Aralık 1919 tarihinde Urfa

⁵¹³ Güzin Çaykiran, "Millî Mücadele'de Antep Savunması'ndan Batı Cephesi'ne 5'inci Tümen (1918-1921)", *Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 32/2 (2022), 347. ⁶³⁰ Şıvgın, "Güney Cephesinin Değerlendirilmesi", 19.

⁵¹⁴ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 161.

⁵¹⁵ *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 77.

⁵¹⁶ *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, C.IV, 119.

⁵¹⁷ Rezzan Ünalp, "Millî Mücadele'de Güney Cephesi", *Millî Mücadelenin Güney Cepheleeri*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2021, 132.

⁵¹⁸ Bkz. *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 50-57.

⁵¹⁹ *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 77-89.

Kuvayımillîye teşkilatı, Urfa Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Saip ve Urfa Mutasarrıfı tarafından teşkil edilmiştir.⁵²⁰

Bölgede teşkil edilen Kuvâyımillîye müfrezelerinin yürüttüğü silahlı mukavemet; bölgede konuşlu olan 3, 12 ve 13. Kolorduların emrindeki birlikler ile de desteklenmek suretiyle Fransız birliklerinin üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Ayrıca Heyet-i Temsiliye'nin AdanaPozantı güney bölgesi ile Maraş bölgesindeki harekâtın sevk ve idaresi hakkında verdiği direktifler ile Suriye ve Filistin'deki millî teşkilatların yürüttüğü mücadele, direnişin geniş bir alana yayılmasını sağlamış ve Fransızların bölgedeki etkinliğinin azaltmasına neden olmuştur.⁵²¹

Gerek Suriye gerekse Anadolu'nun güneyinde durumun kötüye gitmekte olduğunu gören Fransızlar, zaman kazanmak maksadıyla Georges Picot'yu Anadolu'ya göndermiştir. Picot önce Ali Fuat Paşa, müteakiben Mustafa Kemal ile görüşmüş, “Adana’da ekonomik imtiyazlara karşılık; Urfa, Antep ve Maraş ile birlikte Kilikya’nın da Fransızlar tarafından boşaltılmasının ihtimal dahilinde olduğunu, fakat Urfa, Antep ve Maraş bölgelerinde Fransızlara karşı silahlı bir ayaklanmaya meydan verilmemesini” istemiştir.⁵²² Fransızlar görüşmede taahhüt ettikleri bölgeyi boşaltmanın aksine işgal bölgelerini daha da genişletme çabası içine girmişlerdir.⁶⁴⁰ Sonuç olarak, yapılan görüşme olumlu sonuçlanmamış olsa da üç yönden önem arz etmektedir. Bunlar; “Fransızların Millî Mücadele’de Mustafa Kemal Paşa’nın liderliği ve gücünü kabullenmeleri, Fransız işgallerinin temel amacının ekonomik çıkar sağlamak olduğunun ve bu kapsamda barışın sağlanmasına ivedilikle istekli olduklarının ortaya çıkması ve İstanbul Hükûmeti’nden başka muhatap tanımayan İngiltere ile ters düşerek aralarının açılması” olarak sıralanabilir.⁵²³

Fransızlara karşı bölgede yürütölmekte olan mücadeleyi değerlendiren Temsil Heyeti’nin 25 Ocak 1920 tarihinde yayınladığı direktif gereği; Kuvayımillîye, Fransız işgali altındaki tüm bölgelerde faaliyete geçmek suretiyle işgale mukavemet gösterecektir. Bu doğrultuda, önce her Fransız kuvvetine ayrı ayrı baskınlar düzenlenecek, bu kuvvetlerin yapacağı intikaller engellenecek, daha sonra ise millî müfrezeler toparlanarak Fransız garnizonlarına saldırarak, böylece Fransız kuvvetleri etkisiz hale getirilecektir. Aşama aşama yürütölecek bu harekâtın

⁵²⁰ *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 75-79.

⁵²¹ HTVD, Sayı:15, Vesika No:402.

⁵²² İsmail Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi: Urfa*, Ankara: ATAM Yayınları, 2003, 117-118

⁶⁴⁰ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, 207-208.

⁵²³ Ünal, “Güney Cephesinde İngiliz- Fransız İşgalleri”,184

birinci aşaması Urfa'dan başlayacak, bu kapsamda Fırat'ın doğusunda Fransız askerî bırakılmayacaktır. Bölgedeki aşiretler de söz konusu sürece katılacaklardır.⁵²⁴

Fırat'ın batısında Tekelioğlu Sinan Bey komutasındaki Kuvayımillîye, 1920 yılı başından itibaren Toroslar bölgesinde Fransızlarla fiilen mücadeleye başlamış ve gün geçtikçe de katılımın artması ile güçlenmiştir. Önce Millî Mücadele yanlısı olmayan Bereketli (Maden), Kamışlı ve Karaisalı'daki sorunlar halledildikten sonra Hacıkırı ve Belededik'teki Fransız kuvvetleri yenilgiye uğratılmış, müteakiben Toroslar üzerindeki stratejik bir bölge olan Pozantı kuşatılarak buradaki Fransız taburunun Adana ile bağlantısı kesilmiştir. Geçici Mütareke'den kısa bir süre önce Pozantı'da kuşatılmış olan Fransız taburunun buradan Mersin istikametinde çıkış yapmaya çalışırken Kuvayımillîye tarafından yapılan baskınla esir edilmesi, Pozantı bölgesindeki başarıyı pekiştirmiştir. Böylece Gülek geçiti emniyete alınmış, Fransız kuvvetleri de demiryolunun kuzeyine atılmışlardır. İşgal altındaki Kozan (Sis) ve Saimbeyli'de de Kozanoğlu Doğan Bey ve Aydınoğlu Tufan Bey komutasındaki millî müfrezeler, Fransız kuvvetleri ve Ermeni çeteleri ile mücadele etmektedir. "Osmaniye, Ceyhan ve İslahiye" bölgesinde ise Kuvayımillîye teşkilatı tamamlanmış olup, sayıca az mevcutlu Fransız müfrezelerine baskınlar yapılmaktadır. Özellikle Kara Hasan Paşa Kuvayımillîyesi tarafından Dört Yol dolaylarındaki Nur Dağları bölgesinde yapılan baskınlar etkili olmuştur.⁵²⁵

Suriye İtilafnamesi ile Fransızlara devredilen Maraş'ta ise 21 Ocak 1920 tarihinden 11 Şubat 1920 tarihine kadar yapılan muharebelerde, Maraş Kuvayımillîyesi'nin elde ettiği başarı neticesinde Fransızlar bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. İtilafname ile Fransızlara devredilen Urfa'da da Kuvayımillîye ile Fransızlar arasında 9 Şubat 1920 tarihinde başlayan muharebeler 11 Nisan 1920 tarihine kadar devam etmiş, netice itibarıyla Fransızlar bu bölgeden de çekilmek zorunda kalmışlardır. Benzer şekilde işgal edilen Antep'te de kısa sürede teşkilatlanmış ve güç kazanan Kuvayımillîye ile Fransız kuvvetleri arasında 1 Nisan 1920 tarihinde başlayan muharebeler, Geçici Mütareke'ye kadar devam etmiştir.⁵²⁶

Yukarıda belirtildiği üzere bölgede yürüttüğü işgal faaliyetleri sonrasında Fransızlar; Kuvayımillîye kuvvetleri tarafından Adana bölgesinde güç duruma düşürülmüş, Maraş ve Urfa'da yenilgiye uğratıldığından bu bölgelerden çekilmek zorunda kalmış, ; Antep bölgesinde

⁵²⁴ Özçelik, *Millî Mücadelede Güney Cephesi: Urfa*, 149-150.

⁵²⁵ *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 147-148.

⁵²⁶ *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 148-149.

⁶⁴⁵ *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 149.

ise çok ciddi bir direnişle karşılaşmıştır. Toroslar ve Adana Ovası'nda Kuvayımillîye tarafından yapılan baskınlar Fransızlara ağır kayıplar verdirmiş; Pozantı'da kuşatılan Fransız taburu ise çekilme esnasında yolda baskına uğramış ve esir edilmiştir. Bu gelişmelerin yanı sıra Suriye bölgesinde halk arasındaki hoşnutsuzluklar ile yer yer çıkan kargaşa Fransızları bu bölgede de zor duruma düşürmüştür. Ayrıca birçok siyasi konuda olduğu gibi Ren Havzası konusunda da Fransızlarla İngilizler arasında anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Tüm bu nedenlerden dolayı Fransızlar, İngilizleri kendi çıkarlarına daha elverişli bir durum almaya zorlamak maksadıyla henüz kurulmuş olan BMM Hükûmeti ile temas ve görüşme lüzumu hissetmişlerdir. Bu kapsamda Fransızlar, 1920 Mayıs ayı başında Ankara Hükûmeti ile görüşme ve anlaşma yollarını aramışlardır.⁶⁴⁵

Buna karşılık BMM Başkanı Mustafa Kemal, görüşmek için öncelikle bölgedeki Fransız işgaline son verilmesini şart koşmuş ve Fransızların görüşme isteklerini reddetmiştir. Buna rağmen Fransızlar görüşme konusunda ısrarcı davranmış, Suriye ve Kilikya Yüksek Komiseri'ni temsilen bir Fransız heyetini 1920 yılı Mayıs ayı sonlarında Ankara'ya göndermiştir. Bu dönemde, Batı Cephesi bölgesinde ise Yunan ileri harekâtının yakın bir zamanda başlayabileceği yönünde emarelerin ortaya çıkmasından dolayı, Ankara Hükûmeti de görüşmeyi uygun karşılamıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde 29/30 Mayıs 1920 gecesi yürürlüğe girecek olan ve 20 gün süreli Geçici Ateşkes (Mütareke) Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Fransa; “Antep, Sis (Kozan) ve Pozantı'yı boşaltmayı ve Türk ulusal hareketini desteklemeyi taahhüt etmiştir.” Fransızlar bu taahhüte karşılık, bölgede kendi iş adamlarına ve yönetimlerine ayrıcalık tanınmasını talep etmişlerdir. Bu antlaşma geçici de olsa BMM Hükûmeti'nin bir İtilaf Devleti tarafından “fiili olarak tanınması” anlamına geldiğinden önem arz etmektedir.⁵²⁷

Geçici Ateşkes süresince Türk tarafı, millî kuvvetlerin teşkilatlandırılmasına ve muharebeye yönelik hazırlıklara devam etmiştir. Bu kapsamda, Adana bölgesindeki millî kuvvetleri destekleyen 11.Tümen'in yerine 41.Tümen görevlendirilmiş, 11. Tümen ise Batı Cephesi'nde görev almak üzere bölgeden ayrılmıştır.⁶⁴⁷ 21 Haziran 1920 tarihinde Pozantı'ya gelen 41. Tümen Komutanı “Kurmaya Yarbaya Mehmet Hayri Bey”in emrinde kendi organik kuruluşundan sadece 139. Alay mevcut olup, tümenin diğer iki alayı Batı Cephesi'nde görevlendirilmiştir. Geçici Mütareke Dönemi'ni Fransızların da kendileri açısından faydalı olarak kullandıkları

⁵²⁷ Ünal, “Güney Cephesinde İngiliz- Fransız İşgalleri”,187.

⁶⁴⁷ *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 171-173.

söylenabilir. Zira Güney Anadolu'dan gönderdikleri takviye birliklerle Suriye'deki sorunları önemli oranda çözmüşler, böylece Geçici Mütareke sona erdiğinde bu kez Suriye'den Güney Anadolu'ya takviye kuvvet gönderebilme olanağı elde etmişlerdir.⁵²⁸

Resmi olarak 18/19 Haziran 1920 gecesi sona erecek olan Geçici Mütareke,⁵²⁹ uygulamada on gün bile sürmeden son bulmuştur. Zira Fransızlar ateşkesten istifade ile Mütareke'nin hilafına Zonguldak Ereğli'sine asker çıkarmak suretiyle bölgeyi işgal etmişlerdir.⁵³⁰ Hemen ardından ise Güney Cephesi'nde çatışmalar şiddetlenerek devam etmiştir.

BMM'nin açılması sonrasında yeni birlikler teşkil edilmiş, her cephede sorumlu komutanlık esası getirilmiş, ayrıca bazı birlikler Batı Cephesine sevk edilmiştir. Bu doğrultuda Güney Cephesi'nde de bazı düzenlemeler⁵³¹ yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda, Bakanlar Kurulu kararı ile 26 Haziran 1920 tarihinde Güney Cephesi ikiye bölünmek suretiyle Adana ve Elcezire Cepheleri teşkil edilmiştir.⁵³² Bu düzenlemeye göre; sorumluluk sahası "Fırat Nehri batısından Toroslar'a kadar olan bölgeyi" içeren ve karargâh merkezi Kayseri olacak şekilde Adana Cephesi Komutanlığı teşkil edilmiş ve Albay Selahattin Adil Bey'in emir-komutasına verilmiştir. Ayrıca Batı Adana bölgesi, Doğu Adana bölgesi ve Antep Kuvayımillîye Komutanlığı teşkil edilen Adana Cephesi'nin sevk ve idaresine verilmiştir.⁵³³ Aynı zamanda, sorumluluk sahası "İran hududu ile Fırat Nehri arasında kalan bölge" olacak şekilde Elcezire Cephesi teşkil edilmiştir. Musul, Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ bölgelerini kapsayan söz konusu cephenin karargâh merkezi Diyarbakır'da olup, Komutanlığı'na da Nihat (Anılmış) Paşa getirilmiştir. Cephe Komutanlığı'nın sorumluluk bölgesi ise 13. Kolordu Komutanlığı sorumluluk bölgesi olacak şekilde düzenlenmiştir. Seferde Ordu Komutanlığı yetkisinde olan söz konusu Komutanlığa, "iç güvenlik bakımından" da emir ve talimat verme yetkisi verilmiştir.⁵³⁴

⁵²⁸ Ünal, "Güney Cephesinde İngiliz- Fransız İşgalleri", 187.

⁵²⁹ Ünal, "Güney Cephesinde İngiliz- Fransız İşgalleri", 187.

⁵³⁰ HTVD, Sayı: 14, Vesika No: 373

⁵³¹ Güney Cephesi'ndeki emir-komuta münasebetlerinde yapılan bu değişikliklerin nedenleri, başlangıçta işgallere karşı koyan ve başarıya ulaşan Kuvayımillîye Harekâtı'nın daha düzenli bir şekilde ve emir-komuta birliği içerisinde sürdürmek; Güney Cephesi'ndeki harekâtın sorumluluk sahalarını belirlemek; bölgedeki düzenli birliklerin harekâta olan katkısını sağlamak ve kesin neticeyi düzenli birlikler ile almak ayrıca BMM Hükûmeti ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından gönderilen karar ve talimatların süratle uygulanmasını sağlamaktır. Bkz. Küsmez, *Türk İstiklâl Harbi'nde Askerî Talimnâmelerin Uygulanması*, 225.

⁵³² *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 161-163.

⁵³³ HTVD, Sayı: 52, Vesika No:1190. Yeni teşkil edilen Adana Mıntuka Komutanlığı'nın sorumluluk sahası için bkz. EK-4

⁵³⁴ *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 161.

Yukarıda belirtildiği üzere yapılan düzenlemelerle 1920 Haziran ayı sonu itibarıyla; hem Anadolu ve Trakya'daki düzenli birliklerinin sevk ve idaresine esas olacak, hem de Kuvâyımilliye'yi bünyesine alacak bir emir-komuta yapısı teşkil edilmiştir. Böylece harekât sahasının genel çerçevesi de ortaya çıkmıştır.⁵³⁵

Batı Cephesi'nde ise gelişen Yunan ileri harekâtına yönelik daha etkin bir savunma yapabilmek maksadıyla 9 Kasım 1920 tarihi itibarıyla Batı Cephesi; "Batı Cephesi" ve "Güney Cephesi" olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Aynı gün Adana Cephesi Komutanlığı'nın ismi de "2. Kolordu Komutanlığı"na dönüştürülmüştür.⁵³⁶ Ayrıca Seyhan Nehri'nin denize döküldüğü yerden Adana'ya kadar olan bölümü ile Seyhan Nehri'nden itibaren Adana-Kozan-Feke şosesi; Güney Cephesi Komutanlığı ile 2. Kolordu Komutanlığı arasındaki "ara hattı" olarak belirlenmiştir.⁵³⁷

Bu dönemde Antep şehrinin işgalden kurtarılması için 5. ve 9. Tümenler de Fransız kuşatmasını yarmak için harekâta katılmıştır.⁵³⁷ 1921 yılına girildiğinde, Antep halkının yaşadığı yiyecek sıkıntısı giderek artmış,⁵³⁸ şehri kuşatan Fransız kuvvetlerine 25 Ocak 1921'de 5. ve 9. Tümenler ile şehrin kuzey ve kuzeydoğu istikametlerinden yapılan taarruz, Fransızların kuvvetli tahkimatı ve şiddetli ateşleri karşısında başarılı olamamıştır. Bir hafta sonra gece benzer şekilde yapılan taarruzdan da sonuç alınamamıştır. Antep'te açlık artık son haddeye ulaşmış, 6 ve 7 Şubat 1921 tarihlerinde geceleyin şehirden yapılan çıkış denemelerinde şehrin savunmasına önderlik edenlerin de şehirden ayrılması sonucu, Antep halkı 8 Şubat 1921 günü Fransızlara teslim olmak durumunda kalmıştır. Antep'in tesliminden sonra Albay Andrea, kuvvetlerin çoğu ile 8 Mart 1920'de şehirden ayrılmış, şehirde "takviyeli bir alay kadar kuvvet" kalmıştır.⁵³⁹

Fransızlar; gerek 1918'den 1921 yılı sonuna kadar Anadolu'nun güneyinde karşılaşmış oldukları direniş karşısında daha fazla tutunamayacaklarını anladıklarından, gerekse Fransız kamuoyunun baskısı nedeniyle Ankara Hükûmeti ile görüşme gayretinde olmuşlardır. Nitekim

⁵³⁵ Küsmez, *Türk İstiklâl Harbi'nde Askerî Talimnâmelerin Uygulanması*, 226.

⁵³⁶ HTVD, Sayı:52, Vesika No:1198. Adana Cephesi Komutanlığı'nın 2. Kolordu Komutanlığı olarak adlandırıldığına dair Vekiller Heyeti Kararnamesi için bkz. EK-5 ⁵³⁷ *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 214.

⁵³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çaykiran, "Millî Mücadele'de Antep Savunması'ndan Batı Cephesi'ne 5'inci Tümen", 348-353

⁵³⁸ Antep Hey'et-i Merkeziyesinden bazı yetkililer tarafından BMM Başkanlığı'na gönderilen 27 Ocak 1921 tarihli yazıda; Antep'in 70 gündür kuşatma altında olduğu ve şehirdeki 16.000 Müslümanın gıda maddesinden mahrum kaldığı, halkın köpek eti dahi yemek zorunda kaldığı bildirilmiştir. ATBD, Sayı: 105, Belge No: 2956.

⁵³⁹ Bkz. *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 262-267.

Fransa, 11 Mart 1921 tarihinde Başvekil Aristide Briand aracılığı ile Ankara Hükûmeti delegesi Bekir Sami Bey ile bir anlaşma imzalamış olsa da BMM tarafından kabul edilmeyen bu anlaşma,⁵⁴⁰ yine de Fransızların yenilgiyi kabul ettikleri anlamında değerlendirilebilir.⁵⁴¹ Müteakiben Franklin Bouillon'un Türkiye'de Fransız Büyükelçiliği'ne atanması ise Fransa ile Ankara Hükûmeti'nin görüşmelere başlaması açısından önemli bir gelişme olarak dikkat çekmektedir.⁵⁴²

Franklin Bouillon, Haziran 1921'de Ankara'da BMM Başkanı Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmede Misak-ı Millî'yi kabul etmek zorunda kalsa da⁶⁶⁴ Genelkurmay Başkanlığı; görüşmeler sırasında temkinli davranarak, Elcezire Cephesi Komutanlığı ile 2. Kolordu Komutanlığına "Fransızların düşmanlığa ara verme niyetinde olduklarını, ancak henüz kesinleşmiş bir anlaşma olmadığından keşif kolları gönderilerek cepheden bilgi alınmasına özen gösterilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması" yönünde talimat vermiştir. Nihayet Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türk Ordusu'nun zaferiyle sonuçlanması, Fransızların BMM Hükûmeti ile 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nı⁵⁴³ imzalaması ile neticelenmiştir.⁶⁶⁶ Fransızlar, Ankara Anlaşması sonrasında Fırat Nehrinin batısını tamamen boşaltmış, en son 5 Ocak 1922 tarihinde ise Fransız Kuvvetleri karargâhı da bölgeden ayrılmıştır.⁵⁴⁴ İmzalanan Ankara Antlaşması ile İtilaf Devletleri'nin siyasi cephesinde bir gedik açılmış olduğu gibi İtilaf bloğunun en güçlü ülkelerinden biri olan Fransa tarafından BMM Hükûmeti'nin siyasi varlığı da kabul edilmiş anlamına gelmektedir.⁵⁴⁵ Antlaşma, Fransa'nın Doğu Ordusu'nun mevcudunu azaltarak özellikle kuzey Afrika'da daha etkin rol oynamasını sağlayacak olması nedeniyle Fransız kamuoyunca da olumlu karşılanmıştır.⁵⁴⁶ Antlaşma'nın Millî Mücadele açısından bir önemi de yurt dışından gelecek harp silah ve malzemelerinin, Mersin Limanı aracılığı ile mevcut demiryolu ağından Anadolu içlerine taşınabilmesi sayesinde Batı Cephesi'ne daha kısa yoldan nakledilmesi imkânının ortaya çıkmasıdır.⁵⁴⁷ Bu kapsamda,

⁵⁴⁰ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, 137.

⁵⁴¹ M. Akarslan, *Millî Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası*, 52-56.

⁵⁴² Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin*, 210.

⁶⁶⁴ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, 198-202.

⁵⁴³ Ankara Antlaşması metni için bkz. *ATBD*, Sayı: 105, Belge No: 2937.

⁶⁶⁶ İ.Soyсал, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I, 48-60.

⁵⁴⁴ *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 245-253.

⁵⁴⁵ *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 278.

⁵⁴⁶ Y.Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, 216.

⁵⁴⁷ Ziya Gürel, *Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk*, Ankara: TTK Yayınları, 2011, 101.

İngilizlerin Türk-Fransız ilişkilerini daha yakından takip etme zorunluluğu da hasıl olmuştur.⁵⁴⁸

Batı Cephesinde Yunan ileri harekâtının devam etmesi üzerine Genelkurmay Başkanlığı tarafından 25 Nisan 1921 tarihinde Batı Cephesinin takviyesi emredilmiştir. Bu kapsamda önce 9. Piyade Tümeni (15 Temmuz 1921’de intikale başlamıştır), müteakiben de 5. Piyade Tümeni (2. Kolordu Komutanlığı kuruluşuna geçici olarak verilmiş olan bu birlik de 26 Temmuz 1921’de intikale başlamıştır) Batı Cephesi’ne gönderilmiş ve 2. Grup Komutanlığı adı altında Sakarya Meydan Muharebesi’ne katılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı tarafından 24 Temmuz 1921 tarihinde 2. Kolordu Komutanlığı karargâhının Akşehir bölgesine intikali emredilmiş; böylece Antep Bölge Komutanlığı emrinde 9. Piyade Alayı, 12. Süvari Alayı, iki adi ateşli, iki kudretli ve iki Şnayder top bırakılmıştır. Ankara Antlaşması imzalandıktan sonra bu bölgede Adana Havalisi Komutanlığı teşkil edilmiştir.⁵⁴⁹ Teşkil edilen söz konusu komutanlığın başına Muhittin Paşa getirilmiş, sorumluluk sahası ise “Adana Vilayeti’ni; İçel, Mersin, Kozan, Maraş, Cebel-i Bereket (Osmaniye) sancaklarını; Urfa Sancağı’nın Fırat batısındaki Halep Vilayeti’nin Suriye sınırı kuzeyinde kalan kısımlarını” kapsayacak şekilde belirlenmiştir..⁵⁵⁰

Güney Cephesi genel olarak değerlendirildiğinde ise şu hususların ön plana çıktığı görülmektedir:

Türk Ordusu İtilaf Devletleri’nin baskısı ile Toroslar’ın kuzeyine çekilmek zorunda kaldığından, önce İtilaf Güçleri’nin iki büyük devleti İngiltere ve Fransa tarafından müşterek olarak başlayan işgal, Suriye İtilafnamesi sonrasında ise bölge tümüyle Fransız işgaline uğramıştır.⁵⁵¹

Mondros Mütarekesi şartları ve Millî Mücadele’nin stratejisi gereği Güney Cephesi’nde mücadele yürüten esas kuvvet Kuvayımillîye unsurları ile bölge halkı olmuştur. Düzenli birlikler, Kuvayımillîye teşkillerine “örtülü ve sınırlı seviyede” destek sağlayabilmiştir. Yasal

⁵⁴⁸ Zira Fransızların Türklere silah ve mühimmat yardımı yapacağı ve satışında kolaylık göstereceği yönünde istihbarat servislerinden elde ettikleri bilgiler, İngilizlerin hazırladıkları gizli raporlarında yer almıştır. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin*, 210-211.

⁵⁴⁹ *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 273-274.

⁵⁵⁰ Adana Havalisi Komutanlığı’na ayrıca Antep, Osmaniye ve Mersin Bölge Komutanlıkları da bağlanmış; ilave olarak ise bölgeye intikalinden ve emir- komutayı devraldıktan sonra “bölgesinde yeni düzenlemeler yapma yetkisi” verilmiştir. *ATBD*, Sayı:105, Belge No:2938.

⁵⁵¹ Ünal, “Güney Cephesinde İngiliz- Fransız İşgalleri” 193-195.

bir belge olarak kabul edilen Mondros Mütarekesi kapsamında Güney Cephesi'ndeki Türk kuvvetleri bölgeyi tahliye ettikten sonra buraya yeniden kuvvet tahsis etmek; Sivas Kongresi'nde teşkil edilen ve Geçici Hükûmet gibi hareket eden Temsil Heyeti'ni ve sonrasında BMM açıldıktan sonra Ankara Hükûmeti'ni "hukuki meşruiyet yönünden" zor durumda bırakabilecektir. Ayrıca cephedeki direnişin asker olmadan halk mücadelesi olarak gerçekleşmesi, Batı kamuoyunu etkilenmesi ve İtilaf cephesinde çatlak oluşturulması bakımından da önem kazanmıştır.⁵⁵² Bu kapsamda Güney Cephesi'nin örgütlenmesinde Batı Cephesi'nde olduğu gibi kongre hareketi yoktur. Bu bölgedeki direniş büyük ölçüde Sivas Kongresi'nde oluşturulan Temsil Heyeti'nin yönlendirmesi esasıyla yürütülmüştür.⁵⁵³ Aynı zamanda Güney Cephesi, Millî Mücadele'nin "ikinci derece cephesi" olarak görülmesine rağmen, Mustafa Kemal ve Temsil Heyeti baştan sona söz konusu cepheyle en ufak detayına kadar ilgilenmiştir.⁵⁵⁴

Güney Cephesi'ni diğer cephelerden ayıran en önemli özelliklerden biri, genelde cepheler kendi içerisinde bütünlük arz etmesine rağmen; bu cephede harekât Adana, Maraş, Urfa, Antep ve Elcezire bölgeleri olmak üzere bazı alt cephelere ayrılmak suretiyle yürütülmüştür. Söz konusu alt cephelerden Maraş ve Urfa Cephelerinde kuvvet genelde Kuvayımillîye müfrezelerinden oluşurken, Adana Cephesi Pozantı bölgesinde düzenli birlikler Kuvayımillîye unsurlarını takviye ederek desteklemiştir. Antep Cephesi'nde ise başlangıçta mücadele Kuvayımillîye müfrezeleri tarafından yürütülürken, şehrin Fransız kuvvetlerince kuşatılması sonrasında Kuvayımillîye müfrezeleri ile desteklenen düzenli birlikler tarafından Fransız kuşatmasını yarmaya yönelik taarruzlar icra etmiştir.⁵⁵⁵

Fransız kuvvetleri ile Kuvayımillîye müfrezeleri arasındaki büyük çaplı personel, araç, silah ve mühimmat açısından mevcut dengesizliği giderebilmek maksadıyla Kuvayımillîye müfrezeleri, coğrafyadan da istifade ederek sorumluluk bölgelerinde en uygun harekât çeşitlerini uygulamışlardır. Bu kapsamda "Adana'da harekât boğaz, geçit ve gediklerde muharebe ve arazi savunması/taarruzu şeklinde gerçekleşirken; Maraş ve Urfa'da meskûn mahal muharebeleri; Antep'te ise hem meskûn mahal muharebesi hem de kuşatmayı yarma harekâtı" şeklinde icra edilmiştir. Maraş, Urfa ve Antep şehirlerinde yaşanan söz konusu Meskun Mahal Muharebeleri,

⁵⁵² Ünal, "Güney Cephesinde İngiliz- Fransız İşgalleri", 193-195.

⁵⁵³ Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları*, 213

⁵⁵⁴ Şıvgın, "Güney Cephesi'nin Değerlendirilmesi", 30

⁵⁵⁵ Ünal, "Güney Cephesinde İngiliz- Fransız İşgalleri", 193-195.

günümüz Meskun Mahallerde Taarruz ve Meskun Mahallerde Savunma harekâtlarının döneme ait örnekleri olarak değerlendirilebilir.⁵⁵⁶

Fransızlar, Suriye'deki hâkimiyetlerinin devamı için Halep'in 45 km. kuzeyindeki Antep'in elde bulundurulmasına özel önem vermişlerdir. Bu nedenle Antep cephesindeki mücadele diğerlerine oranla çok daha uzun ve çetin geçmiştir. Fransızlar sürekli bölgeyi yeni güçlerle takviye etmiş, yapılan takviyelerle Kasım 1920 sonunda Antep'te toplam güç, 12.000 Fransız askerine ulaşmıştır. Ayrıca çok sayıda silahlı Ermeni de bulunmaktadır. Antep halkı ise her türlü imkânsızlığa rağmen müthiş bir direnme göstermiş, fakat yiyecek sıkıntısının had safhaya çıkması ve içinde bulunulan genel şartlar dolayısıyla Antep'e gereken askerî yardımın yapılamamasından dolayı Fransızlara teslim olmak zorunda kalmışlardır.⁵⁵⁷ Antep'teki Fransız Komutan Abadi, Antep için "Türk Verdünü" tabirini kullanmıştır.⁵⁵⁸

1920 yılı Eylül ayı sonunda başlayan geçici Mütareke döneminin iki taraf için de teşkilatlanma açısından etkisi olmuştur. Fransızlar Suriye'deki olumsuz gelişmeleri kontrol altına almak için Anadolu'dan bir kısım birliklerini Suriye'ye göndermişler; Türk tarafının ise Adana bölgesindeki bazı birliklerini Batı Cephesi'ne kaydırması mümkün olmuştur.⁵⁵⁹

Netice itibarıyla Anadolu'nun güneyindeki 3 yıllık işgal Fransa'ya pahalıya mal olmuştur. Fransız ve parlamentosu ve kamuoyu da bu savaşın daha fazla devam ettirilmesini istememektedir. Zaten Fransızların Suriye'deki durumları da iyi değildir. Fransızlar 1921 bahar aylarından itibaren güney bölgesini boşaltma fikrine daha sıcak bakmaya başlamışlardır.⁵⁶⁰ Keza Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile Elcezire Cephesi hariç Güney Cephesi'nde askerî harekât sona ermiştir.

Misakı Millî ile çizilen güney sınırı Musul ve Halep'i de kapsamaktadır. Fakat mevcut şartlarda altında ancak kurtarılabilen yerler kurtarılabilmektedir.⁵⁶¹

Sonuç olarak Güney Cephesi; düzensiz birliklerin yürüttüğü gayri nizami harp teknik ve taktikleri ile kendinden daha güçlü düzenli birliklere karşı üstünlük sağlayabileceğinin, aynı zamanda düzenli ve düzensiz birliklerin aynı harekât alanında müşterek harekât yürütmek

⁵⁵⁶ Ünal, "Güney Cephesinde İngiliz- Fransız İşgalleri", 193-195.

⁵⁵⁷ Şıvgın, "Güney Cephesi'nin Değerlendirilmesi", 25

⁵⁵⁸ Şıvgın, "Güney Cephesi'nin Değerlendirilmesi", 26. Bkz. Maurice Abadi, *Türk Verdünü Gaziantep (Antep'in Dört Muharasası)*, Gaziantep: Gaziyurt Matbaası, 1999.

⁵⁵⁹ *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 171

⁵⁶⁰ Şıvgın, "Güney Cephesi'nin Değerlendirilmesi", 27.

⁵⁶¹ Şıvgın, "Güney Cephesi'nin Değerlendirilmesi", 28

suretiyle başarılı sonuçlar alınabileceğinin bir göstergesi olması açısından önemli bir harekât bölgesi olarak değerlendirilebileceği ifade edilebilir.

2.2.3.4. Batı Cephesi

Batı Cephesi, Batı Anadolu ve İç Batı Anadolu'daki⁵⁶² yerleşim yerlerini kapsamakla birlikte, cephenin genel sınırları Yunan işgalinin boyutlarına göre zaman içinde şekillenmiştir. 1919 yılı ortalarında İzmir ve yakın çevresinden oluşan Batı Cephesi, 1921 yılına gelindiğinde Kütahya ve Afyon'a kadar genişlemiştir.⁵⁶³ Batı Cephesi harekât alanı, Millî Mücadele'nin diğer cephelerine göre en büyük harekât alanına sahip cephesidir. Bu kapsamda Batı Cephesi harekât alanı üç bölüme ayrılabilir. Birinci bölüm, Yunan Ordusunun İzmir'i işgali ve işgallerini genişlettiği Milne Hattı; ikinci bölüm Milne Hattından başlayan Yunan ileri harekâtının dayandığı Bursa-Uşak hattı; üçüncü bölüm ise bu hattın itibaren müteakip Yunan harekâtının yapıldığı ve Sakarya Nehri doğusuna kadar işgal edilen bölgeyi içerisine alan hattır.⁵⁶⁴

Batı Cephesi'nde yaşanan işgal ve bu işgallere karşı yürütülen direniş faaliyetleri çerçevesinde yaşanan gelişmeler; askerî, siyasi ve idari açıdan belli aşamalara ayrılabilir. Askerî açıdan düşmanı oyalama, stratejik savunma ve genel taarruz şeklinde üç aşamadan söz edilirken; siyasi ve idari yönden Müdafaa-yı hukuk Cemiyetleri, Heyet-i temsiliye ve TBMM Hükûmeti dönemleri olarak üç ayrı aşamanın bulunduğu söylenebilir.⁵⁶⁵

Millî Mücadele döneminde yaşanan işgaller kronolojik olarak incelendiğinde; Batı Cephesi'ndeki işgal hareketlerinin diğer cephelere göre biraz daha geç geliştiği, 1919 yılı ortalarından itibaren yoğunluk kazandığı görülür. Ancak Batı Anadolu'da somut bir işgal hareketi yokken bile olası işgallere karşı yöre halkı direniş için ön örgütlenmelere gitmiştir. Dolayısıyla Batı Anadolu'daki ulusal örgütlenmelerin işgal öncesine dayandığı ifade edilebilir. Mondros Mütarekesi sonrasında İzmir'e İtilaf devletlerinin savaş gemilerinin gelmesi, şehirde yaşayan Rumların Yunan bayraklarıyla gösteriler yapmaları, Yunanistan'ın siyasi temsilcisinin özellikle İzmir basını üzerinde kontrol sağlama çabaları ve Yunan gemilerinin askerî malzeme taşımaları,⁶⁸⁹ yakın gelecekte bölgede bir işgal hareketinin başlayabileceğinin somut

⁵⁶² Küsmez, *Türk İstiklâl Harbi'nde Askerî Talimnamelerin Uygulanması*, 379.

⁵⁶³ Temuçin F. Ertan, "Batı Cephesi'nde Muharebelerin Genel Değerlendirilmesi", *Türk İstiklâl Harbi'nde Kuvayımillîye, Düzenli Ordu ve Cepheler*, Ankara: ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2014, 47.

⁵⁶⁴ Küsmez, *Türk İstiklâl Harbi'nde Askerî Talimnamelerin Uygulanması*, 379.

⁵⁶⁵ F. Ertan, "Batı Cephesi'nde Muharebelerin Genel Değerlendirilmesi", 47.

⁶⁸⁹ Bkz. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 28.

göstergeleri olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca aynı dönemde İzmir'deki gerek Yunan görevliler gerekse yerli Rumlar, Yunan işgaline gerekçe teşkil edecek olayların arayışı içerisine girmişler ve bölgenin asayişinin bozulmasına dönük faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁵⁶⁶ Bu olaylar ve benzeri gelişmeler nedeniyle; Batı Anadolu'da yaşayan Türkler, işgalin ayak seslerinin duyulduğu günlerde örgütlenmeye başlamışlardır.⁵⁶⁷⁵⁶⁸ Yaşanan bu süreçte İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti kurulmuştur. 1918 yılı sonlarında İzmir'in Yunanistan'a verileceği haberleri üzerine kurulan cemiyet, amaç ve gayesini; *"Vatan bölgelerinin maddi ve manevi yönlerden ilerlemesi ve yükselmesi olanaklarını sağlamaya çalışmak, memleketin düşüncelerini ve duygularını uygarlık âlemine bildirmek ve ulaştırmak, bu amacın gerçekleşmesine engel olacak her türlü girişime karşı, yasal ve bilimsel savunmada bulunmak ve ülkede çoğunluğu oluşturan etnik grupların haklarını bilimsel ve inandırıcı kanıtları ile uygar bakışlara kanıtlamaktan ibarettir"* şeklinde açıklamıştır.⁵⁶⁹

Paris Barış Konferansı'nda; İtalya'nın itirazlarına karşı İngiltere, Fransa ve ABD devlet başkanları, aldıkları kararla Yunanlara İzmir'i işgal etmeleri için çağrıda bulunmuşlar,⁵⁷⁰ bunun üzerine ise Yunan Yüksek Askerî Şûrâsı, Yunan 1.Tümeni'nin derhal İzmir'e çıkarılmasına karar vermiştir.⁵⁷¹ 15 Mayıs 1919'da ise İngiliz, Fransız ve Amerikan gemileriyle korunan Yunan birliği İzmir'e çıkmış; böylece şehir ve civarı işgallere sahne olmuştur.⁵⁷² İzmir'in işgali, ülkenin her köşesinde büyük bir tepki ile karşılanmıştır. Yurdun her köşesinde protesto mitingleri düzenlenmiş, gösteriler yapılmış ve işgali kınayan telgraflar çekilmiştir.⁵⁷³ Diğer taraftan 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgal edilmesi, Batı Anadolu'daki yukarıda bahsedilen siyasi nitelikli örgütlenmelerin askerî nitelikli direnişle desteklenmesinde de temel etken olmuştur.⁵⁷⁴

⁵⁶⁶ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 29.

⁵⁶⁷ F. Ertan, "Batı Cephesi'nde Muharebelerin Genel Değerlendirilmesi", 48.

⁵⁶⁸ Küsmez, *Türk İstiklâl Harbi'nde Askerî Talimnamelerin Uygulanması*, 379.

⁵⁶⁹ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi (Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne)*, C.II, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992, 125.

⁵⁷⁰ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, 51-52.

⁵⁷¹ Seferi kuvvetlerinin tamamı on beş tümen olan Yunan Ordusu'ndan sadece bir tümenin gönderilmesi kararının alınmasında; Mondros Mütarekesi gereği Türk Ordusu'ndan bir direnme olmayacağı görüşünün hâkim olduğu söylenebilir. *Türk İstiklâl Harbi II-1, Batı Cephesi*, 32-43.

⁵⁷² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırıatlı, Ankara: TTK Yayınları, 1993, 241.

⁵⁷³ F. Ertan, *Batı Cephesi'nde Muharebelerin Genel Değerlendirilmesi*, 50.

⁵⁷⁴ I. Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli anlaşmalarda İtalya'ya vaat edilmiş olan İzmir ve çevresi, Paris Barış Konferansı'nda yeniden gündeme alınmıştır. İzmir ve Batı Anadolu'nun geleceğiyle ilgili tartışmalar özellikle İngiltere'nin çabalarıyla yeni bir çehreye bürünmüş ve bölgenin Yunanistan'a bağlanması düşüncesi ön plana çıkmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi İzmir konusu Paris Barış Konferansı'nda gündemdeki yerini korumuş ve Yunan taleplerinin incelenmesi amacıyla 5 Şubat'ta bir komisyon kurulmuştur. Mart ayının sonlarında çalışmalarını tamamlayan söz konusu komisyon, Yunan isteklerini bazı değişikliklerle kabul etmiştir. 5 Mayıs

İzmir'in işgali ile başlayan Yunan ileri harekâtı, Haziran 1919'a gelindiğinde, "Gediz Vadisi istikametinde Manisa, Turgutlu ve kuzeyinde Ayvalık; Büyük Menderes Vadisi istikametinde Aydın; Küçük Menderes Vadisi istikametinde ise Torbalı, Tire ve Ödemiş'in işgali" ile genişlemiştir. İşgaller, Türkiye ana karasına çıkarılan ve Yunan İşgal Kuvvetleri

Komutanlığınca takviye edilen⁶⁹⁸ 1. Yunan Tümeni birlikleri tarafından gerçekleştirilmiştir.⁶⁹⁹

12 Haziran 1919 tarihine kadar İzmir Körfezi'nin tamamı işgal eden Yunan ordusunun hızlı ilerleyişi nedeniyle Paris Barış Konferansı'nda alınan kararla 18 Temmuz 1919 tarihi itibarıyla Yunanlar ile Kuvayımillîye birlikleri arasında bir hat çekilmesine karar verilmiş ve

bu kapsamda 15 km. derinliğinde olan ve "Milne Hattı" olarak adlandırılan bir sınır çizilmiştir.

"Kuşadası-Aydın-Ödemiş-Turgutlu- Manisa-Bergama" sınırının ilerisinden geçen söz konusu hat, 12 Aralık 1919 tarihinden itibaren geçerlilik kazanmıştır.⁷⁰⁰

İşgal sonrası yeni kurulan Kabine'nin Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, ⁷⁰¹ "Yunanların İzmir'i işgal ile yetinmeyeceklerini ve "Megali İdea" düşüncesi ile harekâta devam edeceklerini değerlendirerek işgale karşı tedbir alınmasını belirten" bir raporu, Sadaret'e sunmuş; Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti Reisi Cevat Paşa (*Çobanlı*) ise "devam eden Yunan ileri harekâtı esnasında, hiçbir silah ve cephanenin teslim edilmemesini ve güvenli bölgelere alınmasını isteyen" genelgesini⁷⁰² 22 Mayıs 1919'da Batı Anadolu'daki birliklere göndermiştir.⁷⁰³

kararla Yunanlara İzmir'i işgal etmeleri için çağrı yapmışlardır. Aslına bakılacak olursa; İzmir'in Yunanistan'a bağlanması görüşü ve bu yöndeki beklentileri Paris Barış Konferansı ile başlatmak tarihsel açıdan doğru bir yaklaşım değildir. Zira Megali İdea'nın önde gelen savunucusu Venizelos, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, henüz Paris Barış Konferansı toplanmadan evvel, İtilaf devletlerine vermiş olduğu bir notada Marmara Denizi kıyısından itibaren Kurşunlu-Uşak-Sarayköy-Muğla'nın doğusu ile Akdeniz kıyısında Kalkan çizgisinin batısında kalan toprakları talep etmiştir. Bkz. Osman Özalp, *Sevres Andlaşması'na Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981, 65. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, 51-52; *Türk İstiklâl Harbi II-1*, Batı Cephesi, 15.

⁶⁹⁸ 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmasının hemen arkasından 1. Yunan Tümeni'nin takviyesine başlanmış ve Haziran 1919 başına kadar 18 Mayıs 1919'da 6. Adalar Alayı; 23 Mayıs 1919'da 8. Girit Alayı ve bir Jandarma Taburu; 29 Mayıs 1919'da İzmir Muhafız Taburu; 31 Mayıs 1919'da 3. Süvari Alayı Anadolu'ya gönderilmiştir. Böylece iki haftalık süre içerisinde bir tümene yakın kuvvet bölgeye sevk edilmiştir. *Türk İstiklâl Harbi II-1*, Batı Cephesi, 84.

⁶⁹⁹ O dönemde Anadolu'da bulunan Yunan kuvvetlerinin takviyesi hususunda yapılan müteakip plânlama kapsamında, Temmuz 1919 döneminde 2. ve 13. Yunan Tümenleri de Anadolu'ya sevk edilmiştir. Albay Büjak, *1918-1922 Yunan Ordusu'nun Seferleri*, Çev.İbrahim Kemal, İstanbul: Askeri Matbaa, 1939, 185.

⁷⁰⁰ Mustafa Turan, "İstiklâl Harbi'nde Milne Hattı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21 (1991), 569.

1919'da İngiltere Başbakanı Llyod George, Üçler Komitesi'nin toplantısında, İtalya'nın doğudaki hareketlerinden endişe duyulduğunu, Anadolu'yu işgal teşebbüsünün olduğunu ve Anadolu'ya girdikleri takdirde çıkarılmalarının zor olacağını, bu nedenle İzmir'in Yunanlara verilmesini ve en kısa süre içerisinde de İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi gerektiğini belirtmiş ve bu görüşünde Fransız delegesinden destek almıştır. İtalya'nın itirazlarına karşı 6 Mayıs'ta İngiltere, Fransa ve ABD devlet başkanları, büyük bir gizlilikle aldıkları

⁷⁰¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, C. I, 310.

⁷⁰² HTVD, Sayı: 112, Vesika No: 4125; HTVD, Sayı: 37, Vesika No: 899.

⁷⁰³ Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyaseti direnişten ve birliklerin muhafazasından yana olmakla birlikte, bu mücadelenin nasıl yapılacağı hakkında bir düşünceye sahip değillerdir. Ayrıca, mevcut birliklerin direniş için yeterli olmadığı yönünde de bir görüş hâkimdir. Söz konusu görüşün hâkim olmasındaki ana neden ise birliklerin mevcutlarının az ve çoğunun kadro halinde bulunması olarak değerlendirilebilir. Tüm bu gelişmelere rağmen; Batı Anadolu'daki buhranlı durumu düzene sokmak, tedbir almak ve dağılan 17. Kolordu ve 56. Tümeni yeniden düzenlemek maksadıyla, Şevket Turgut Paşa tarafından Albay Bekir Sami Bey 56. Tümen Kumandanı ve aynı zamanda 17. Kolordu Kumandan Vekilliği'ne atanmıştır. Albay Bekir Sami Bey derhal deniz yolu ile Bandırma'ya ulaşmış, bu esnada ise Balıkesir'de bulunan 61. Tümen'in Kumandanı Albay

Batı Anadolu'nun büyük bir bölümünde teşkilatlanmalarını tamamlayan Kuvâyımillîye müfrezeleri, başlangıçta "Harb-i Sagir"⁷⁰⁴ olarak adlandırılan harekât kapsamında baskın, pusu ve tahrip gibi birçok muharebe çeşidini başarıyla uygulamıştır.⁷⁰⁵

Emir-komuta ile ilgili yapılan bazı düzenlemeler, bölgedeki birlikler arasında emir-komuta bağlantılarını düzenlemesine rağmen, tüm cephelerdeki birlikler arasındaki sorunlara çözüm getirememiştir. Ayrıca, Batı Anadolu cephesinin bir elden sevk ve idaresi ile ilgili teklif üzerine Heyet-i Temsiliye 23 Ekim 1919'da Albay Refet Bey'i bölgedeki durum hakkında bir rapor hazırlaması için Batı Anadolu'ya göndermiştir. Albay Refet Bey gönderdiği raporunda;⁷⁰⁶ "Batı Anadolu'nun henüz tek komuta altında birleştirilmesine imkân olmadığı ve bir müddet daha mevcut düzene devam edilmesi yönünde" bir değerlendirme yapmıştır. Bu kapsamda "Soma, Akhisar ve Bergama'yı içerisine alan Balıkesir Cephesi; Manisa, Alaşehir'i içerisine alan Salihli Cephesi; Ödemiş, Köşk, Çine, Söke, Nazilli'yi içerisine alan Aydın Cephesi" olmak üzere üç bölgeyi kapsayan Batı Anadolu Cephesi'nde bir değişiklik yapılmamıştır.⁷⁰⁷ Öte yandan Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal'in 16 Kasım 1919'da ilgililere gönderdiği⁷⁰⁸ talimatta; "Batı Anadolu'daki millî kuvvetlerin teşkilatlandırılmasını, gayri resmi olarak ordu birlikleri tarafından desteklenmesini, ayrıca komuta bağlantılarında da değişiklik yaparak, Balıkesir Cephesi'ni tutan Kuzey Grubu'nun 61. Tümen Kumandanlığı'na; Salihli Cephesini tutan Salihli Grubu'nun 23. Tümen Kumandanlığı'na ve Demirci Efe Grubu'nun 57. Tümen Kumandanlığı'na bağlanmasını" bildirmiştir. Bu değişiklikler sonrası

Kazım (Özalp) Bey de kendi bölgesi içerisinde millî kuvvetlerin teşkiline başlamıştır. Diğer taraftan 172. Alay Kumandanı Yarbay Ali Bey de Bergama ve Ayvalık bölgesindeki köylerde millî bir teşkilatın kurulması için gayret göstermiş ve mülki amirlere gönderdiği telgraflarla millî bölüklerin teşkil edilmesini istemiştir. Benzer şekilde, Alaşehir bölgesinde Albay Bekir Sami Bey'in telkinleri ile 100 silah verilen Mustafa Bey ve arkadaşları; Çine ve yakın bölgelerde Albay Şefik Bey'in teşviki ile tümenin silah deposundan silah verilmek üzere Yörük Ali Efe ve

Hacı Süleyman Efendi; Salihli’de Ödemiş Kuvâ-yı Millîye Kumandanı Jandarma Yüzbaşı Tahir Bey’in desteği ile Postlu Mestan Efe; Denizli, Sarayköy bölgesinde Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi ve 57.Tümen Topçu Alay Kumandanı Binbaşı Hakkı; Muğla’da Mutasarrıf Hilmi Bey’in teşviki ile 500 piyade ve 30 atlıdan teşkil edilen Demirci Mehmet Efe ile Batı Anadolu’nun daha birçok yerinde Kuvayımillîye teşkilatları yapılmıştır. Bkz. Adnan Sofuoğlu, *Kuvâ-yı Millîye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994, 63-68; *Türk İstiklâl Harbi II-1*, Batı Cephesi, 99-105; Ali Çetinkaya, *Ali Çetinkaya’nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*, Ankara: ATAM Yayınları, 1993, 32-36; Aydın, *Güneybatı Anadolu’da Kuvâ-yı Millîye Harekâtı*, 82-151.

⁷⁰⁴ Gayri Nizami Harp veya Gerilla Harbi olarak da adlandırılan “Harb-i Sagir” ifadesi, 3 Temmuz 1920 tarihinde BMM’de yapılan görüşmeler sırasında Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal tarafından, “Batı Anadolu’da yapılan silahlı mücadeleyi” tarif etmek amacıyla kullanılmıştır. *TBMM GCZ, C.I, 54, 70-71.*

⁷⁰⁵ Bkz. Aydın, *Güneybatı Anadolu’da Kuvâ-yı Millîye Harekâtı*, 155.

⁷⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Halit Kaya, *Refet Bele (Askeri ve Siyasi Hayatı 1881-1963)*, İstanbul: Bengi Yayınları, 2010, 70. ⁷⁰⁷ *Türk İstiklâl Harbi II-2*, Batı Cephesi, 141.

⁷⁰⁸ Söz konusu talimat, 12 ve 14. Kolordulara; 23, 57 ve 61.Tümen Komutanlıklarına, ayrıca Albay Refet Bey’e ve 56.Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey’e gönderilmiştir.

Kuvayımillîye yapılanmasında da gerekli düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve sorumluluk sahaları ile müfrezelerin bağlı oldukları ordu birlikleri belirlenmiştir.⁵⁷⁵

Müteakiben Albay Refet Bey tarafından Büyük ve Küçük Menderes havzalarında bulunan Kuvayımillîye ve ordu birlikleri Menderesler Grubu altında birleştirilmiş, Batı Anadolu Cephesi’nin güneyindeki Aydın Cephesi’nde yapılan bu yeni teşkilatlanma ile emir komuta birliği sağlamak istenmiştir.⁵⁷⁶ Böylece, Batı Anadolu Cephesi ordu birliklerinin kontrolünde üç cepheye bölünmüştür. Buna göre, “İzmir Kuzey Cephesi 61.Tümen Komutanı Albay Kazım Bey komutasında (Ayvalık, İvrindi, Soma, Akhisar); İzmir Doğu Cephesi 23.Tümen Komutanı Albay Ömer Lütfi Bey komutasında (Salihli, Gediz Çayı, Marmara Gölü ve Bozdağ) ve İzmir Güney Cephesi ise 57.Tümen Komutanı Albay Şefik Bey komutasında (Ödemiş ve Aydın) bölgelerini kapsayacak şekilde” düzenlenmiştir.⁷¹¹

Batı Anadolu’da yukarıdaki düzenlemeler yapılırken; İtilaf Devletleri ise San Remo’da 20 Nisan 1920 tarihinde tespit ettikleri barış antlaşması şartlarını kabule zorlamak için kesin sonuçlu bir harekâtın Yunan Orduları vasıtasıyla yapılması yönündeki Yunan teklifini kabul etmiştir. Bu kapsamda genel karargâhı İzmir’de bulunan ve iki kolordudan müteşekkil Yunan Ordusu’nun⁵⁷⁷ ileri harekâtı, 22 Haziran 1920 tarihinde başlayacaktır.⁷¹³

⁵⁷⁵ Millî Aydın ve Millî Menderes Alayları ile Millî Aydın Dağ Taburu, Millî Adagide Taburları ve birkaç Efe Süvari Bölüğü 57.Tümen bölgesinde; Millî Salihli Piyade Alayı, Millî Keles ve Uşak Hücum Taburları ile birkaç Efe Bölüğü 23.Tümen bölgesinde; Millî Akhisar Nişancı, Millî Soma, Millî Ayvalık Alayları ile Belen, Saruhan, Yayaköy, Korucu, İvrindi Taburları ve bazı bağımsız bölükler 61.Tümen bölgesinde faaliyet göstermek üzere sorumluluk sahaları ve bağlı oldukları Ordu birlikleri belirlenmiştir. *Türk İstiklâl Harbi II-2*, Batı Cephesi, 141-142.

⁵⁷⁶ H. Kaya, *Refet Bele*, 74-75. ⁷¹¹ *Türk*

İstiklâl Harbi II-2, Batı Cephesi, 144

⁵⁷⁷ Yunan Ordusu’nun, iki kolordusundan 1. Kolordu; karargâhı Seydiköy’de olmak üzere 1 ve 2.Tümen kumandanlıklarına sahipti. 1.Tümen, karargâhı Aydın’da olmak üzere 4., 5.Piyade Alayları ile 38.Evzon Alayından; 2.Tümen, karargâhı Ödemiş’te olmak üzere 1., 7. ve 34.Piyade Alaylarından kurulu idi. İzmir

BMM, Yunan ileri harekâtının üç koldan 22 Haziran 1920’ de başlaması ve buna karşı ordu birliklerinin sevk ve idaresinin bütünlük içerisinde yapılabilmesi için 23 Haziran 1920’de Batı Cephesi Komutanlığı’nı teşkil etmiş, Ali Fuat Paşa’yı da Batı Cephesi Komutanlığı’na getirmiştir.⁵⁷⁸ Böylece Batı Anadolu’da bir türlü gerçekleştirilemeyen tek komuta esası getirilmiştir.⁵⁷⁹⁵⁸⁰⁵⁸¹

Milne Hattı olarak adlandırılan hattan itibaren 22 Haziran 1920 tarihinde⁷¹⁶ başlayan Yunan taarruzları Temmuz 1920’de “Bursa-Akhisar-Alaşehir hattına” ulaşmış,⁵⁸² Ağustos ayı sonuna gelindiğinde ise Uşak bölgesi de ele geçirilmiştir. Bu suretle Yunan kuvvetleri hem kuzey ve güney kanatlarını aynı hat üzerine getirmiş, hem de geride kalan sıklet merkezini Uşak bölgesine kaydırma imkânı bulmuştur. Müteakiben 5 Eylül 1920 tarihinde Batı Anadolu’ya giden yollar üzerinde kritik bir mevkiye bulunan Gediz’in de ileri mevzi olarak işgal edilmesi üzerine; Kuvayımilliye kuvvetleri açısından Bursa-Uşak hattında tertiplenen Yunan kuvvetleri

Kolordusuna ise Adalar Tümeni, İzmir Tümeni ve 13.Piyade Tümeni bağlıydı. Adalar Tümeni Bergama’da; İzmir Tümeni, Manisa’da; 13.Tümen ise Turgutlu’da konuşlanmıştı. Buna göre kuvvetlerin toplamı; 52 Piyade taburu, 14 Süvari Bölüğü, 96 dağ topu, 72 sahra topu ve 36 ağır top idi. *Türk İstiklâl Harbi II-2*, Batı Cephesi, 243-244.⁷¹³ *Türk İstiklâl Harbi II-2*, Batı Cephesi, 236-248. San Remo Konferansı’nda askerî uzmanların da dinlendiği 20 Nisan 1920 tarihli görüşmelerde, askerî bir kuvvetin kullanılmasına karar verildiği gibi bu işin ne kadar kuvvetle yapılabileceği de görülmüştür. Görüşmeler sırasında Askerî Komisyon Başkanı olan Fransız Mareşal Foch, en az 27 tümen kadar (405.000 kişi) kuvvete ihtiyaç olduğunu belirtmesine rağmen, Yunanistan Başbakanı Venizelos, “İzmir bölgesinde 6 tümen, Doğu Makedonya’da 3 tümen ve Epir bölgesinde de 1 tümen olduğunu, gerekirse 4 tümen daha seferber edilerek Türkiye’ye karşı 14 tümen kadar kuvvetin kullanılabileceğini ve bu kuvvetin de Kemalist ordularını yok etmeye yeterli olacağını” ifade etmiştir. Mareşal Foch, Venizelos’un düşüncelerinin yanlış olduğunu belirtse de Venizelos’un ısrarları ve Lloyd George’un bu düşünceleri desteklemesi nedeniyle, 20 Haziran 1920 tarihinde İngiltere’nin Hythe kasabasında yapılan yeni bir toplantıda, Yunan ordularının General Paraskevopoulos’un sevk ve idaresinde Bandırma istikametinde ileri harekâtına ve Bursa bölgesi sınır olmak üzere Batı Anadolu’yu işgale başlamasına karar verilmiştir. Bkz. Z.Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.II, Ankara: TTK Basımevi, 1994, 494, *Türk İstiklâl Harbi II-2*, Batı Cephesi, 238-240; G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, 90 ve Ateş, *Yaşasın Cumhuriyet*, 116-117.

⁵⁷⁸ Küsmez, *Türk İstiklâl Harbi’nde Askerî Talimnamelerin Uygulanması*, 385. Ayrıntılı bilgi için bkz. HTVD, Sayı:52, Vesika No:1189

⁵⁷⁹ Bu kapsamda yayınlanan genelge şu şekildedir: “Yeni teşkil olunan Batı Cephesi Kumandanlığı’na seferde ordu kumandanı yetkisi ve göreviyle Ali Fuat Paşa tayin olunmuştur. 12 ve 20. Kolordularla İzmir Kuzey Kolordusu adını alan Kuzey Cephesi, Ali Fuat Paşa’nın emrine verilmiştir. İzmir Kuzey Kolordusu Kumandanlığına Albay Kazım, 20.Kolordu Kumandanlığına Albay Bekir Sami, 56.Tümen Kumandanlığına

⁵⁸⁰ .Kafkas Tümen Kumandanı Yarbay Kemalettin Sami tayin edilmiştir. Adana Cephesinde bulunan 41.Tümen 12.Kolordu Kumandanlığı kuruluşundan çıkarılmıştır. Bu tümen, askerî harekât bakımından şimdilik bağımsız, *Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti Başkanlığı* emrinde bulunacaktır. Tümenin idaresi ve iâşesi eskiden olduğu gibi 12.Kolordu Kumandanlığı tarafından sağlanacaktır. Ankara’da doğrudan doğruya Millî Savunma Bakanlığı emrinde olmak üzere Ankara Kumandanlığı teşkil edilecektir. Ankara’da şimdi mevcut bütün birlik ve kurumlar Ankara Kumandanlığı emrinde bulunacaktır.” *Türk İstiklâl Harbi II-2*, Batı Cephesi, 281-282.

⁵⁸¹ Haziran 1920 tarihi itibarıyla genel taarruz hazırlıklarını tamamlamış olan Yunan Ordusu; beş tümen cephede, bir tümen ve bir süvari tugayı ihtiyatta olmak üzere Aydın-Ödemiş-Manisa-Bergama-Ayvalık hattında tertiplenmiş durumdadır. Küsmez, *Türk İstiklâl Harbi’nde Askerî Talimnamelerin Uygulanması*, 388.

⁵⁸² Böylece işgal bölgesi, 14.000 kilometre kareden 54.000 kilometre karelik bir alana çıkmıştır. Bu dönemde (Temmuz 1920) Batı Cephesi’nde millî kuvvetlerle 6.000 mevcudu aşamayan Türk Ordusu, kendisinden 8-10 kat fazla Yunan Ordusuna karşı koyarken, diğer taraftan da iç ayaklanmaları bastırmak zorunda kalmıştır. *Türk İstiklâl Harbi II-2*, Batı Cephesi, 385-388.

arasından doğu-batı istikametinde ilerlemek imkânsız hale gelmiştir. Yunan Başkomutanlığı aldığı bu tedbir ile Uşak'taki yığınağın kuzey kanadını, Kuvayımillîye'nin yapacağı harekâta karşı doğal bir engel ile örtmüştür.⁵⁸³ Yunan kuvvetlerinin ciddi bir direnişle karşılaşmadan Anadolu içlerine kolaylıkla ilerlemesi ile son dönemde yayılan “Türk Ordusu'nun Yunan Ordusu'na karşı harp edemeyeceği” propagandası gibi sebeplerden dolayı Gediz kuzeydoğusundaki Yunan Tümeni'ni yalnız yakalayıp mağlup etmek, böylelikle de Bursa ve Uşak Grupları'nın irtibatını kesmek maksadıyla Gediz üzerine bir taarruz planlanmıştır.⁵⁸⁴

Taktik bakımdan iyi planlanmış bir harekât olmasına rağmen Gediz Harekâtı ile planlanan maksada ulaşılamamış,⁵⁸⁵ ayrıca Garp Cephesi'nde emir-komuta yeniden düzenlenmiştir. Bu kapsamda, 9 Kasım 1920 tarihinde “cephenin kuzey kesimi Batı Cephesi, güney kesimi ise Güney Cephesi”⁵⁸⁶ olarak ikiye ayrılmış; ayrıca Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa, Cephe Komutanlığı'ndan alınarak Moskova Büyükelçiliği'ne görevlendirilmiştir. Albay İsmet (İnönü) Bey'in Batı Cephesi Komutanlığı'na, Albay Refet (Bele) Bey'in ise Güney Cephesi Komutanlığı'na getirilmesi kararlaştırılmıştır.⁷²²

Bu dönemde Yunan birliklerine bakıldığında ise yaz aylarından itibaren yaptıkları ileri harekâtı durdular, genel bir taarruz için mevzilendikleri, söz konusu taarruz için uygun ortam bekledikleri görülmektedir. Söz konusu süreçte yaşanan Çerkez Ethem isyanının,⁵⁸⁷ Yunan birliklerine bekledikleri ortamı sağladığı ifade edilebilir. Bu kapsamda ise Yunan ve Türk orduları arasındaki düzenli muharebeler, 1921 yılında İnönü Muharebeleri'yle başlamıştır.⁵⁸⁸

⁵⁸³ Gül Buse Hoşgör, *Türk Kurtuluş Savaşı İçinde Gediz Taarruzu*, Ankara: ATAM Yayınları, 2021, 30, 50-51. Bkz. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 496.

⁵⁸⁴ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 540. Ayrıca bkz. Hoşgör, *Türk Kurtuluş Savaşı İçinde Gediz Taarruzu*, 56-57.

⁵⁸⁵ Küsmez, *Türk İstiklâl Harbi'nde Askerî Talimnamelerin Uygulanması*, 421-422.

⁵⁸⁶ Batı Cephesi'nin Şimal (kuzey) ve Cenup (güney) Cepheleri halinde teşkilatlandırıldığına dair Vekiller Heyeti Kararnamesi için bkz. HTVD, Sayı:52, Vesika No:1197. (EK-6) ⁷²² *Türk İstiklâl Harbi II-2*, Batı Cephesi, 447-448.

⁵⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Özalp, *Millî Mücadele (1919-1922)*, C.I-II, 6. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022, 166-170.

⁵⁸⁸ Ali Sarıkoyuncu, Selahattin Önder, Mesut Erşan, *Millî Mücadelede Eskişehir*, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2002, 72.

I. İnönü Muharebesi büyük çaplı bir muharebe olmamasına rağmen,⁵⁸⁹ muharebenin önemli sonuçları olmuştur.⁵⁹⁰ Her şeyden önce I. İnönü Muharebesi, Millî Mücadele sırasında siyasi ve askerî alanda en zor zamanda kazanılmış bir başarıdır Yunan birliklerinin sadece bir “keşif harekâtı” olarak düzenlediklerini iddia ettikleri bu harekâtın maksadı ne olursa olsun, Yunanlar 15 Mayıs 1919’dan beri ilk defa Anadolu topraklarında durdurulmuştur. Bu başarı bütün cephelerde ve ülkede morali yükseltmiştir.⁵⁹¹

Sevr Antlaşmasını yeniden gözden geçirmek maksadıyla toplanacak Londra Konferansı’na Ankara Hükûmetini’nin de davet edilmesi, I. İnönü Muharebesi sonrası politik açıdan ortaya çıkan en önemli gelişmelerden biri olarak değerlendirilebilir.⁵⁹² Konferansta Türk Heyeti, Anadolu’nun boşaltılmasını istemiş ve Misak-ı Millî esaslarını dünya kamuoyuna duyurmuştur. Söz konusu konferanstan önemli bir sonuç çıkmasa da hem İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıkların su yüzüne çıkması, hem de Türk millî davasının dünyaya duyurulması bakımından BMM temsilcilerinin konferansa katılmış olmaları önem arz etmektedir.⁵⁹³ I. İnönü Muharebesi sonrasında dış siyasetteki bir diğer önemli gelişme ise Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması (Moskova Antlaşması)’dır. Anadolu’daki gelişmeleri yakından takip eden Sovyet Rejimi, Türk heyeti ile 26 Şubat 1921 tarihinde müzakerelere başlamış, netice itibarıyla da 16 Mart 1921 tarihinde Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması⁵⁹⁴ imzalanmıştır. Sovyet askerî ve para yardımının yanı sıra BMM’nin ve Misak-ı Millî’nin büyük bir devlet tarafından tanınması, Batı’ya karşı diplomatik anlamda önemli bir denge unsuru oluşturmuştur.⁷³¹ Moskova Antlaşması öncesinde ise Afganistan’la BMM Hükûmeti arasında 1 Mart 1921 tarihinde bir

⁵⁸⁹ Söz konusu muharebede yaşanan gelişmeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Beral Alacı, Özkan Balcı, “Millî Mücadelede Birinci İnönü Muharebesi”, *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022, 410-415.

⁵⁹⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 318.

⁵⁹¹ Hayriye Yalçın; “Birinci İnönü Muharebesi” *Askerî Tarih Bülteni*, 36 (1994), 83.

⁵⁹² Konferansa Osmanlı Devleti ve Yunanistan’ı davet eden İtilaf Devletleri, Osmanlı delegeleri arasında Ankara temsilcilerinin de bulunmasını talep etmişlerdir. Ankara Hükûmetini doğrudan davet etmeyen Müttefikler, Anadolu hareketini kabul etmediklerini bu yolla gösterirken, Sadrazam Tevfik Paşa bu daveti Ankara’ya iletmiştir. Mustafa Kemal Paşa, gönderdiği cevapta bu dolaylı daveti reddetmişse de, konu yoğun bir şekilde Meclis’te tartışılmıştır. BMM, doğrudan davet aldığı takdirde geç kalmamak için Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey’in Londra’ya gönderilmesine karar vermiş, İtalya’nın girişimleriyle de davet gerçekleşmiştir..... Düzenli ordunun Batı Cephesi’ndeki ilk zaferi sonucunda, Batılı devletler arasında fikir ayrılıkları da iyice belirginleşmiştir. Yunan ordusunun, Türkleri mağlup ederek Sevr’i kabul ettirebileceği konusunda Fransa ve İtalya’da tereddütler oluşmuş ve özellikle İtalya’nın girişimleri sonucunda BMM, Londra’da toplanacak olan konferansa davet edilmiştir. F. Ertan, “Batı Cephesi’nde Muharebelerin Genel Değerlendirilmesi”, 54.

⁵⁹³ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara, 1990, 178.

⁵⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, 37-58.

⁷³¹ Armaoğlu, *20. yy Siyasi Tarihi*, 308, 313.

dostluk antlaşması imzalanmıştır.⁵⁹⁵ Ayrıca bu muharebe sonrasında Anadolu'da devletleşme süreci de başlamış, bu kapsamda Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çıkarılmıştır.⁵⁹⁶

Yunan Başkomutanı General Anastasios Papulas'ın, Türk birliklerini Eskişehir Ovası'nda sıkıştırıp yok etmek, Adapazarı-Eskişehir-Afyon Demiryolunu ele geçirmek ve bu çizginin doğusuna yerleşmek⁵⁹⁷ maksadıyla, 23 Mart 1921 tarihinde tekrardan taarruza geçmesi sonucu II. İnönü Muharebesi yaşanmıştır. İnönü mevzilerindeki şiddetli muharebeler neticesinde Yunan birlikleri, 7 Nisan'dan itibaren Afyon'u boşaltmak zorunda kalmışlardır.⁵⁹⁸

II. İnönü Muharebesi'nden sonra bazı siyasi ve askerî gelişmeler yaşanmış, bu kapsamda Ankara Hükûmeti de iç politikada siyasi itibarını sağlamlaştırmıştır. Dış politikada ise Malta'da esir bulunan 40 Türk, 12 Nisan 1921'de İngilizler tarafından serbest bırakılmıştır. 1 Haziran 1921 tarihinde İtalyanlar hiçbir baskı görmedikleri halde, Anadolu'dan çekilmeye başlamışlardır. 9 Haziran 1921 tarihinde, Fransız Meclisi Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon, siyasi görüşmelerde bulunmak üzere, gayri resmî olarak Ankara'ya gelmiştir. 13 Haziran 1921 tarihinde ise İnebolu'ya gelen iki İngiliz subayı General Harrington'un Mustafa Kemal Paşa ile görüşme talebini içeren mesajını ulaştırmışlardır.⁷³⁶ Yaşanan gelişmeler sonrası, 21 Haziran 1921 tarihinde de Fransız işgal kuvvetleri tarafından Zonguldak boşaltılmıştır.⁵⁹⁹

II. İnönü Muharebesi sonrası Türk ordusu, Yunan kuvvetlerine karşı Gediz-Uşak istikametinde bir taarruz yapmayı planlamış; fakat 8-15 Nisan 1921 tarihleri arasında Aslıhanlar ve Dumlupınar'da yaşanan şiddetli muharebelerde Türk Ordusu başarılı olamamıştır.⁶⁰⁰ Söz konusu muharebelerin akabinde Albay Refet (Bele) Bey'in komuta ettiği Güney Cephesi Komutanlığı lağvedilmiş, bütün kuvvetler Batı Cephesi Komutanı sıfatı ile İsmet (İnönü) Paşa'nın emrine verilmiştir.⁶⁰¹ Bu yeni yapılanma ile birlikte; ilave olarak, iki

⁵⁹⁵ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları - I (1920-1945)*, Ankara, 2000, 24.

⁵⁹⁶ İbrahim Tavukçu, *Millî Mücadele'de İnönü Muharebeleri*, Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019, 112-114.

⁵⁹⁷ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, 78. II. İnönü Muharebesi'nin sebepleri için bkz. Elçin Yılmaz, "Millî Mücadelede İkinci İnönü Muharebesi", *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022, 422-426.

⁵⁹⁸ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, 78.

⁷³⁶ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, C.II, 608.

⁵⁹⁹ Tavukçu, *Millî Mücadele'de İnönü Muharebeleri*, 272-276.

⁶⁰⁰ *Türk İstiklal Harbi II-2*, Batı Cephesi, 579-580.

⁶⁰¹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.III, 518.

veya daha fazla t menden oluşan kolordu yetkisinde “Grup Komutanlıkları” oluşturulmuştur.⁶⁰²

Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri’nde, Türk Ordusu’nun henüz yeterli taarruz gücü olmadığını anlayan Yunan Genelkurmayı, daha g c l  birliklerle harekete geçmenin uygun olacağını değerlendirmiştir. Yunan K c k Asya Ordusu Komutanı Papulas da aynı fikirdedir. Ayrıca İngilizler, Türk Ordusunun bir an önce imha edilerek Sevr Barışı’nın uygulama alanına konulmasını istemektedir.⁶⁰³

Yunanlar bu taarruza büyük önem vermişlerdir. Yunan Hükûmeti; Afyon, Kütahya ve Eskişehir stratejik noktalarının işgalini ve Türk Ordusunun yok edilmesini kararlaştırmıştır. Asıl kuvvetleriyle kuzeydeki önünü ve güneydeki Kütahya tahkim edilmiş mevzilerine cepheden  atmamışlar, zayıf birliklerle tutulmuş Kütahya mevziinin güney kanadına yönelmişlerdir. Böylece Yunan asıl taarruz kolu, Seyitgazi istikametinde ilerleyerek, Türk asıl kuvvetlerinin gerisine düşmek suretiyle, birlikleri elverişsiz bir durumda muharebeyi kabul etmeye zorlamamışlardır.⁶⁰⁴

Yaşanan gelişmeler  zerine BMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa 18 Temmuz 1921’de Ankara’dan hareketle Batı Cephesi karargâhı Karacahisar’a gelmiştir.⁶⁰⁵ Burada durumu değerlendiren BMM Başkanı, “Batı Cephesi birliklerini Eskişehir’in kuzey ve güneyinde topladıktan sonra Sakarya doğusuna kadar çekilmenin uygun olacağı” direktifini vermiştir. Bu direktif gereğince, Batı Cephesi birlikleri 18 Temmuz akşamı Eskişehir doğusu - Seyitgazi çizgisine çekilmiştir. Böylece Kütahya Muharebesi, Batı Cephesi birliklerinin Eskişehir doğusuna çekilmesi ile sona ermiştir.⁷⁴⁴ Ancak, Yunan birlikleri ilerlemesini sürdürerek 20/21 Temmuz’da bütün cephe birlikleriyle tekrar temasa geçmiştir. 20 Temmuz akşamı Eskişehir bölgesinde beş Yunan tümeni toplanmış, böylelikle Yunan cephesinin orta kesiminde bir boşluk meydana gelmiştir. Türk tarafı bu durumdan yararlanarak, Eskişehir bölgesinde toplanmış Yunan kuvvetlerine bir taarruz planlamış ve Batı Cephesi Komutanlığı’nca toplanan dokuz tümenle, Eskişehir istikametinde bir taarruz yapılmıştır. Bu taarruz başlangıçta başarılı olsa da baskına uğramanın verdiği şaşkınlıktan kurtulan Yunan birlikleri Türk hücumunu durdurmuştur. Müteakiben Yunan kuvvetlerinin cephenin yan ve gerilerinde etkili olması, aynı

⁶⁰² *Türk  stiklal Harbi II-4*, Batı Cephesi, 43.

⁶⁰³ *Türk Devrim Tarihi*, 89.

⁶⁰⁴ *Türk Devrim Tarihi*, 89.

⁶⁰⁵ *Türk  stiklal Harbi II-4*, Batı Cephesi, 360.

⁷⁴⁴ *Türk Devrim Tarihi*, 90.

zamanda merkezdeki birliklerle güneydekiler arasındaki boşluk istikametinde bir Yunan birliğinin ilerlemesi üzerine meydana gelen tehlikeli durumu önlemek için geri çekilme emri verilmiştir. Yunan kuvvetleri karşısında yeteri kadar örtme ve emniyet birliği bırakılarak, Batı Cephesi asıl birlikleriyle 25 Temmuz'da Sakarya'nın doğusuna çekilmiştir.⁶⁰⁶

M. Kemal Nutuk'ta Sakarya'nın doğusuna çekilmenin gerekliliğini şöyle açıklamıştır: *“Yunanların bu taarruzuyla vukua gelen ve Kütahya- Eskişehir Muherabat'ı ünvanı altında yad olunan bir silsile-i muherabat vardır. On beş gün devam etmiştir. Ordumuz, 25 Temmuz 1921 akşamı kısm-ı külliyesiyle Sakarya şarkına çekilmişti. Ordumuz çekilmesini zaruri kılan esbabın esaslarına işaret edeyim: İkinci İnönü Muharebesinden sonra, umumi seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makinalı tüfek ve top miktarınca ordumuza mühim derecede faik idi. Temmuzda Yunan ordusu taarruza başladığı zaman, millî hükûmetin ve mücadelenin tekamülâtı, bizim umumi seferberlik ilanımıza ve bu suretle milletin bütün menabiini ve vesaitini, başka hiçbir mülahazaya tabi olmaksızın, düşman karşısına toplamağa henüz müsait ve mütehammil görülmemişti. İki ordu arasındaki kuvvet vesait ve şerait nispetliliğinin başlıca bariz sebebi bundandır.”*⁶⁰⁷

21 Temmuz'da başlayan Eskişehir Muharebesi, böylece 25 Temmuz'da sona ermiştir. Bu muharebeler sonunda Eskişehir, Kütahya ve Afyon gibi büyük stratejik önemi bulunan şehirlerin elden çıkması, Türk ordusunun muharebe gücünün azalmasına sebep olmuştur.⁶⁰⁸ Türk Ordusunun büyük bir arazi kesimini bırakarak Sakarya Nehri doğusuna çekilmesi ile beliren tehlike karşısında başkentin Kayseri'ye taşınması önerilmiştir. BMM'de yaşanan sert tartışmalar sırasında, yenilgiden Mustafa Kemal Paşa ve bazı komutanlar sorumlu tutulmuş ve BMM'de ilk defa birlikte hareket eden bir muhalefet grubu ortaya çıkmıştır.⁶⁰⁹

Ankara'da karamsarlık ve telaşın hâkim olduğu günlerde İtilaf devletleri Yunan ordusunun son başarısıyla umutlanırken, Sovyet Rusya'da ise Türk Kurtuluş Savaşı'nın geleceği ile ilgili tereddütler oluşmuştur. Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasını kendi gelecekleri için de önemli gören Sovyet yönetimi, Mustafa Kemal'in olası mağlubiyeti karşısında yeni lider arayışlarına yönelmiştir. Aynı günlerde Sovyetlerin Enver Paşa'yı Batum'a getirerek desteklerini yoğunlaştırmalarında da Mustafa Kemal'in mağlup olabileceği düşüncesinin

⁶⁰⁶ *Türk Devrim Tarihi*, 90.

⁶⁰⁷ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.II, 813-815.

⁶⁰⁸ *Türk Devrim Tarihi*, 90.

⁶⁰⁹ F. Ertan, “Batı Cephesi'nde Muharebelerin Genel Değerlendirilmesi”, 56.

etkili olduğu ifade edilebilir.⁶¹⁰

Afyon, Kütahya ve Eskişehir'in işgali Yunan kuvvetlerinin Ankara'ya doğru yönelmesine yol açmış ve bu durum Türk tarafında manevi çöküntüye neden olmuştur. Hükûmet ile Büyük Millet Meclisi'nin Kayseri'ye taşınması doğrultusunda gerçekleştirilen birtakım hazırlıklar, ortamı daha çok gerginleştirmiştir.⁶¹¹ Bu gelişmeler üzerine Meclis'te en uzun süreli gizli celseler gerçekleştirilmiştir. Bu celselerde, Türk Ordusunun cephelerdeki vaziyeti karşısında alınması gereken tedbirler görüşülmüştür. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin ardından⁷⁵¹ durumun kritikleşmesi üzerine bazı mebuslar olayların çözülmesi için Başkomutanlık makamı oluşturulması için talepte bulunmuşlardır.⁷⁵² Mersin Mebusu "savaşı idare edecek kabiliyeti olan bir şahsiyetin gerekliliğinden" bahsederek Mustafa Kemal Paşa'yı hedef göstermiş, Mustafa Kemal Paşa ise bu fırsatı değerlendirerek Meclise verdiği önergeyle, üç ay süreye mahsus olmak üzere Meclisin tam yetkisini istemiştir.⁷⁵³ Muhalif mebusların itirazları ve karşılıklı tartışmalar sonrası önerge, Meclis'teki oylama ile 5 Ağustos 1921'de kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir.⁶¹² Meclis, *Başkomutanlık Yasası* ile sahip olduğu yetkileri M. Kemal Paşa'ya üç ay süreyle devretmiştir. Verilen yetkiler Kanun'da; "*Başkomutan, ordunun maddi ve manevi gücünü büyük ölçüde artırmak, yönetimi bir kat daha sağlamlaştırmak için TBMM'nin bununla ilgili yetkisini Meclis adına fiilî olarak kullanabilir.*" şeklinde ifade edilmiştir.⁷⁵⁵ Aynı gün (5 Ağustos 1921), kanun hükmünde emir verme yetkisi ile TBMM Reisi ve Başkomutan Mustafa Kemal imzasıyla Ordu'ya ve millete bir beyanname yayınlanmış,⁶¹³ söz konusu beyanname ile Başkomutan'ın emirleri; bütün Vekaletlere, bütün Askerî Birlik ve Müstakil Kıtalar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Merkeziyelerine ve Belediye Riyasetlerine tebliğ edilmiştir.⁶¹⁴

⁶¹⁰ F. Ertan, "Batı Cephesi'nde Muharebelerin Genel Değerlendirilmesi", 57.

⁶¹¹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, TBMM Hükûmeti Dönemi Özet Tarihi*, 4/1, Genelkurmay Basımevi., 465-472.

⁷⁵¹ Muharebelerin sonuçları üzerine yapılan değerlendirmeler ve eleştirilerin ayrıntıları için bkz. Cengiz Mutlu, "Türk İstiklal Harbinde Kütahya-Eskişehir Muharebeleri", *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022, 468-476 ⁷⁵² *TBMM GCZ*, D. I, C. II, 131-134, 157-162. ⁷⁵³ *TBMM GCZ*, D. I, C. II, 159-164.

⁶¹² *TBMM Kavanin Mecmuası*, D.I, C.I, 169. Konu hakkında Meclis'te muhalif tarafta bulunan mebusların verilen önergeye itirazda bulunmaları üzerine Mustafa Kemal Paşa da duruma açıklık getirmek maksadıyla söz almış, "Meclis'ten böyle bir yetki almanın çok büyük bir sorumluluk anlamına geldiğini, söz konusu yetkinin üç ay süreyle kısıtlı olduğunu, olası halde Meclis'in bu yetkiyi geri alabileceğini" vurgulamıştır. Bkz. *TBMM GCZ*, D. I, C.II, 165-166. ⁷⁵⁵ Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, 342, 363-368.

⁶¹³ Serpil Sürmeli, *Millî Mücadelede Tekalif-i Millîye Emirleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998, 52-53. Beyanname'nin tamamını incelemek için bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C.IV, Ankara: ATAM Yayınları, 2006, 392-393.

⁶¹⁴ Sürmeli, *Millî Mücadelede Tekalif-i Millîye*, 54.

Başkomutanlık görevini fiilen üzerine alan ve düşmana kesin darbeyi indirmek maksadıyla Ordu ve milleti tek vücut halinde birleştirmek üzere çalışmalarına hız veren Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık Karargâhını oluşturmayı müteakip 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde yayınladığı Tekalif-i Millîye Emirleri ile cephe gerisi seferberliğini başlatmıştır.⁶¹⁵ Mustafa Kemal Paşa tarafından, Ordu'nun ihtiyaçlarını giderebilmek maksadıyla yayınlanan ve 10 maddeden oluşan Tekâlif-i Millîye Emirleri'nin, önceden uygulanmış olan Tekâlif-i Harbiye Emirleri ile benzerlik göstermekle birlikte daha geniş kapsamlı olduğu ifade edilebilir.⁶¹⁶ Söz konusu seferberlik ile Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiş olan Türk Ordusu'nun, muhtemel Yunan taarruzunu karşılamak üzere yürüttüğü tahkim, eğitim, kuruluş ve konuş değişiklikleri gibi hazırlıkların yanı sıra ikmal konusundaki eksikliklerini de tamamlamaya gayret sarf ettiği görülmüştür.⁶¹⁷

Yunan Ordusu yaklaşık iki ay süren bir hazırlıktan sonra uygulamaya koyacağı yeni bir taarruz stratejisiyle; bir grubu ile İnönü istikametinde taarruza geçerken, bir grubu ile ise Afyon-Kütahya üzerinden yapacağı kuşatma manevrasıyla Eskişehir'in gerisine düşerek Ankara yolunu kesmeyi planlanmış, böylelikle Türk Ordusu'nun tamamıyla imha edilmesini ya da teslim alınmasını amaçlamıştır.⁶¹⁸ Ayrıca Eskişehir ve Afyon gibi iki demiryolu ağının düğüm noktasını işgal ederek Yunanlar, Konya ve Ankara bölgelerinin kendi aralarında ve diğer bölgelerle olan bağını kesmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda tüm bu hedeflere ulaşılması neticesinde ise Ankara Hükûmeti'nin her türlü barış şartını kabul etmek zorunda kalacağı değerlendirilmiştir.⁶¹⁹

22 gün ve 22 gece devam eden muharebeler⁶²⁰ esnasında Türk kuvvetleri esnek bir hareket tarzı uygulanmış, tümenler cephede gelişen şartlar doğrultusunda sürekli teşkilatlanma ve konuşlanma değişikliğine gitmişlerdir. Böylece 23 Ağustos 1921 tarihinde başlayan

⁶¹⁵ Sürmeli, *Millî Mücadelede Tekalif-i Millîye*, 54-61

⁶¹⁶ Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, 377. İaşe açısından bakıldığında, Tekâlif-i Millîye Emirleri kapsamında yürütülen çalışmalarla; 100.000 nüfuslu insan ve 30.000 nüfuslu hayvanı, yaklaşık 30 güne kadar besleyebilecek gıda maddelerinin toplanması başarılmıştır. *Türk İstiklal Harbi VII, İdari Faaliyetler*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1975, 366-367.

⁶¹⁷ Mehmet Akif Tural, "Tekalif-i Millîye (Halka Borcu Kalmayan Devlet)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9/32 (1995), 538-559.

⁶¹⁸ Fahri Aykut, *İstiklâl Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, Ankara, 2006, 15-20.

⁶¹⁹ Bu hazırlık döneminde taarruzu gerçekleştirmek maksadıyla ayrıca, Yunan Hükûmeti'nin askerî kanadı ile Yunan Kralı Konstantin de İzmir'e gelmiştir. Selek, *Anadolu İhtilâli*, II, 632.

⁶²⁰ Muharebelerde gün gün yaşanan gelişmeler için bkz. Necdet Aysal, "Türk İstiklal Harbinde Sakarya Meydan Muharebesi", *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022, 563-600.

muharebeler, 13 Eylül 1921 tarihinde Türk Ordusu'nun zaferi ile son bulmuştur. Netice itibarıyla Yunan Ordusu, Sakarya Nehri'nin batısına atılmıştır.⁶²¹ Bu kapsamda, söz konusu muharebenin kazanılmasındaki en önemli etkenlerden biri de yukarıda ifade edildiği üzere Tekâlif-i Millîye Emirleri doğrultusunda cephe gerisinde yürütülen yoğun ikmal ve iâşe faaliyetleridir. Bu doğrultuda, Türk Ordusu'nun düşmana kıyasla silah, cephane ve asker sayısı bakımından eksikliği, devamlı şekilde ikmal edilmek suretiyle giderilmeye çalışılmıştır.⁶²²

Bu muharebe sonunda; askerî açıdan Yunan Ordusu'nun taarruz gücü kırılmış,⁶²³ siyasi açıdan ise Güney Cephesi'nde Fransızlarla 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanmıştır.⁶²⁴ Ayrıca Sovyet Rusya yönetimi ile (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan adına) Ankara Hükûmeti arasında 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalanmak suretiyle Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'la Türkiye arasındaki sınırlar kesin şeklini almıştır.⁶²⁵

Sakarya Meydan Muharebesi sonucu yenilerek Sakarya Nehri'nin batısına çekilen Yunan Ordusu,⁶²⁶ hala Anadolu'da önemli bir bölgeyi işgal altında bulundurmakta ve müttefikleri İngiltere vasıtasıyla isteklerinde ısrar etmektedir. Bu nedenle Türk tarafının bizzat taaarruza geçip Yunanlıları Anadolu'dan tamamen söküp atmadıkça Misak-ı Millî hedeflerine erişmesi imkânsız görünmektedir.⁶²⁷ Fakat yorgun ve ağır kayıplar vermiş olan Türk Ordusu'nun toparlanma ve müteakip harekât için hazırlık faaliyetlerini tamamlaması uzun zaman almıştır. Yaklaşık bir yıl süren bu hazırlık döneminde başlıca diplomasi,⁶²⁸ siyasi ve askerî⁶²⁹ alanlarda

⁶²¹ Güzin Çaykiran, "Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ordusunun Kuruluş ve Konuşu." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 42 (2022), 100.

⁶²² Murat Günel Ataman, *Kurtuluş Savaşı'nda Levazım İkmal Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007, 120.

⁶²³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dönemi/23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923)*, C. IV, K.I, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1984, 480. Ayrıca bkz. Osman Özsoy, *Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2007, 354.

⁶²⁴ F. Ertan, "Batı Cephesi'nde Muharebelerin Genel Değerlendirilmesi", 58.

⁶²⁵ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, 276-278.

⁶²⁶ *Türk İstiklal Harbi II-, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos - 13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül - 10 Ekim 1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 269-271, 430.

⁶²⁷ Halil İnalcık, *Millî Mücadele Tarihi (1908-1923)*, İstanbul: Kronik Kitap, 2024, 123.

⁶²⁸ Askerî hazırlıklar devam ederken muharebeye gerek kalmadan sorunun çözülmesi için diplomatik çabalar da gösterilmiş, ancak olumlu bir sonuç alınamamıştır. Ankara Hükûmeti bir taraftan askerî hazırlıkları yürütürken bir taraftan da barışı engelleyen taraf durumuna düşmemek için diplomasi yolunu açık tutmaya çalışmıştır. Bu maksatla Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey, Avrupa'ya gönderilmiştir. Fakat İngiltere bu teşebbüsü Türklerin zaafi olarak değerlendirip, barış yolunu kapatmıştır. Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi: Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, 188.

⁶²⁹ Batı Cephesi; önce I. ve müteakiben II. Ordu'nun kurulması ile ikiye bölünmüş, bu kuruluş çeşitli değişikliklerle Büyük Taarruz başlangıcına kadar devam etmiştir. Malta'da esir bulunup serbest bırakılan bazı

alışmalar yürütülmüştür.⁷⁷³ Bu kapsamda, Büyük Taarruz'un başarıya ulaşmasında taarruz öncesinde gerçekleştirilen kontr-istihbarat ve dezenformasyon çalışmalarının da önemli rolü olmuştur. Zira söz konusu istihbarat çalışmalarını zorunlu kılan temel sebep, büyük taarruzun başarı anahtarının "taktik baskın" zerine kurgulanmış olmasıdır.⁷⁷⁴

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmır'den başlayıp Anadolu'ya yayılan ve yaklaşık üç buçuk yıl devam eden Yunan işgaline, 26 Ağustos 1922 sabahı Kocatepe'den başlayan Büyük Taarruz ve ardından 31 Ağustos 1922 tarihinde başlayan ve 18 Eylül 1922'ye kadar devam eden takip harekâtı ile bölgede yapılan muharebeler neticesinde son verilmiştir.⁷⁷⁵ Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi bir başka açıdan değerlendirilecek olursa; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunu sağlayan, Mondros Ateşkes Anlaşması'nın yerine Mudanya'yı, Sevr Barış Antlaşması'nın yerine ise Lozan Barış Antlaşması'nı getiren önemi büyük bir vakıa olduğu açıktır.⁷⁷⁶

Batı Cephesi ile ilgili olarak genel bir değerlendirme yapılacak olursa şu hususlar ön plana çıkmaktadır: Anadolu'da gerçekleşen işgaller göz önüne alındığında; diğer bölgelerindeki işgallerin, I. Dünya Savaşı sırasındaki gizli paylaşım antlaşmaları ile savaş sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerine göre, Batı Anadolu'daki Yunan işgalinin ise Paris Barış Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda gerçekleştiği görülür. Ayrıca kronolojik olarak da Batı Anadolu'nun diğer bölgelere nazaran daha geç işgal edilmiş olduğu aşıkardır. Yukarıdaki gelişmelerden dolayı, Batı Anadolu bölgesinde yaşanan işgallere karşı direniş ve örgütlenme de diğer bölgelere göre geç tarihlerde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Bunun yanı sıra bu bölgedeki direniş ve örgütlenmenin, Yunan işgalinin de etkisiyle daha kapsamlı olduğu söylenebilir. Ayrıca Batı Cephesi Millî Mücadele'nin genel seyri içerisinde en son kapanan cephe, diğer bir ifadeyle mücadelenin nihai sonucunun alındığı cephe olmuştur.⁷⁷⁷

Batı Cephesi'nde elde edilen askerî zaferlerin, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında büyük etkisi olmuştur. Batı Cephesi'nde önce Kuvayımillîye, daha sonra ise düzenli ordunun

komutanlar ile İstanbul'dan Anadolu'ya geçmesinde sakınca bulunmayan subaylar, bu sürede Millî Mücadele'ye katılmaya devam etmiş ve önemli görevlere atanmışlardır. Haziran ayına kadar diğer cephelerden batıya birlikler kaydırılmış ve yeni birlik teşkilleri olmuştur. Ayrıca Ocak-Temmuz ayları arasında Batı Cephesi Komutanlığı birliklerinde özellikle tümen ve üstü birlik komutanları arasında çeşitli sebeplerle önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Muharebenin kaçınılmaz olması zerine Temmuz ayı içerisinde Ordu ve Kolordu Komutanları cephe karargâhı olan Akşehir'e çağırılarak Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'nın da katıldığı toplantıda taarruz planı üzerinde grşlmştir. Ağustos ayı başına gelindiğinde ise Batı Cephesi kuruluşu ortaya çıkmaya başlamıştır. Başlangıçta birliklerin büyük çoğunluğunun II. Ordu sorumluluk sahasında iken, Ağustos ayı içerisinde taarruz tarihinin netleşmesi ile birlikte Batı Cephesi kuruluşunda çok önemli değişiklikler olmuş, kuvvet çoğunluğu II. Ordu bölgesinden asıl taarruzu yapacak olan I. Ordu bölgesine kaydırılmıştır. Batı

Cephesi'nde ayrıca, Ağustos ayı başından taarruz gününe kadar alay ve üstü yeni birlik teşkilleri ve kuruluş değişiklikleri yapılmış, lağvedilen ve diğer cephelerden yeni katılan birlikler olmuştur. *Türk İstiklal Harbi II-5*, Batı Cephesi, 430; Eray Çelik, "Büyük Taarruz Başlangıcında Batı Cephesi Birlik ve Komutanlarının Tespitine Dair Bir Analiz", *Harp Tarihi Dergisi*, 6 (2002), 147-150.

⁷⁷³ *Modern Zamanlarda Savaş ve Çatışma*, 181

⁷⁷⁴ Aykut Çağlak, "Büyük Taarruz Öncesi Hazırlıklar Kapsamında İcra Edilen Kontr-İstihbarat ve Dezenformasyon Çalışmaları", *100. Yılında Büyük Taarruz*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Kadri Unat, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2022, 30-31. Ayrıca her iki tarafın kuvvet durumu için bkz. Davud Kapucu, "Türk İstiklal Harbinde Büyük Taarruz", *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022, 625-626.

⁷⁷⁵ Hüsnü Özlü, "Büyük Taarruz Sonrası Batı Anadolu ve İzmir Bölgesinde Askerî Harekât ve Sonuçlarının Değerlendirmesi", *100. Yılında Büyük Taarruz*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Kadri Unat, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2022, 303.

⁷⁷⁶ Görgülü, *Büyük Taarruz*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1992, XI ⁷⁷⁷ F. Ertan, "Batı Cephesi'nde Muharebelerin Genel Değerlendirilmesi", 60.

yürüttüğü mücadelenin başarıyla sonuçlanması, Batı Anadolu'yu da aşan siyasi sonuçlar doğurmuştur. Özellikle 1921 yılı içerisinde Yunan ordusuna karşı kazanılan her askerî başarı, TBMM'ye bir siyasal kazanım olarak dönmüş, Londra Konferansı'ndan başlayarak her diplomatik girişimde TBMM temsilcilerinin daha güçlü bir şekilde müzakere yürütmelerinde doğrudan etkili olmuştur. Bu kapsamda kazanılan Sakarya Zaferi, Ankara Antlaşması'yla güneyde, Kars Antlaşması'yla ise doğuda siyasal kazanımlara yol açmıştır. Nihayetinde Batı Anadolu'nun kurtuluşunu simgeleyen Büyük Taarruz sonucunda ise Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Bu sayede Türk tarafı, daha sonra toplanan Lozan Konferansı'nda "galip devlet sıfatıyla" masaya oturabilmiştir. Ayrıca gerek Mudanya gerekse Lozan görüşmelerinde Türk temsilcileri sadece Yunan temsilcilerle değil, İtilaf devletlerinin tümünün delegeleriyle müzakere yürütmüşler, dolayısıyla bu durum ise Millî Mücadele'nin bir Türk-Yunan çatışmasını aşan boyutlarda olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak; Batı Cephesi'ndeki son askerî zafer Büyük Taarruz'un kazanılması, "Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasında ve bu Cumhuriyet'i uluslararası camianın tanınmasında" doğrudan etkili olmuştur.⁶³⁰

3.2.3.5. İç Cephe

Tarihsel perspektiften bakıldığında, devrim niteliği taşıyan tüm hareketlerde, isyanların çıkabileceği veya eskiyi muhafaza etmek isteyenlerin olabileceği görülmektedir. Zira devrim, bir nevi toplum kabuğunun çatlayışı olarak isimlendirilebilir. Başka bir ifadeyle devrim, sosyal bir aşamadır. Söz konusu sosyal aşamayı kabul etmek istemeyen yerel veya bölgesel otoriteler ile geleceğini tehlikede gören merkezi otoriteler, çeşitli unsurları kullanarak bu sosyal aşama

⁶³⁰ F. Ertan, "Batı Cephesi'nde Muharebelerin Genel Değerlendirilmesi", 60.

sürecini engellemek isterler. İşte Millî Mücadele döneminde iç cephede yaşanan ayaklanmalar⁶³¹ da bu kapsamda verilebilecek örnekler arasında gösterilebilir.⁶³²

Millî Mücadele döneminde yaşanan bu ayaklanmalar, karşıdevrimin ortaya çıkması anlamında bir iç savaş olarak değerlendirilebilir. Yayınlığı ve süresi bakımından da büyük önem arz etmiştir. Şubat 1923'te ortadan kaldırılan Pontus ayaklanması ayrı tutulursa⁶³³, en yoğun dönemi Nisan 1920 - Ocak 1921 arasında olmak üzere, yaşanan ayaklanmalar; Nisan 1919'dan Haziran 1921 ortasına kadar sürmüştür. Bu bakımdan; Millî Mücadele için görev yapan kurucu kadronun karşıdevrimi bastırmak için harcadıkları çabaların, dış düşmanı yenmek için harcadıklarından daha az olmadığını iddia etmenin de mübalağa olmayacağı bir gerçektir.⁷⁸² Bir başka ifadeyle; Türk Millî Mücadele tarihinin en ciddi ve bunaltıcı olayları olan bu ayaklanmaların, zaman zaman Millî Mücadele'nin geleceğine ve Millî Mücadele Hareketinin liderlerinin psikolojik durumlarına işgalci devletlerden daha fazla etki yaptığı söylenebilir.⁷⁸³

Ayaklanmaların sosyolojik arka planını oluşturan önemli faktör, özellikle Doğu Anadolu'daki aşiret yapısıdır.⁷⁸⁴ Bu sosyo-politik birimin en önemli unsuru lideridir. Türkdogan, aşiretleri yönlendirmenin yolunun aşiret liderini etkilemekten geçtiğini ifade etmektedir.⁷⁸⁵ Ayaklanmaların ekonomik arka planında ise toplumsal memnuniyetsizlik yatmaktadır.

İşgaller karşısında ortaya çıkan bölgesel tepkinin Millî Mücadele'ye dönüşmesi, işgalci İtilaf Devletlerini tedirgin ettiği gibi bu devletlerle uyumlu bir politika izlemeyi benimseyen Osmanlı Hükûmeti'ni de benzer şekilde rahatsız etmiştir. Bu durum neticesinde ise özellikle bu iki unsur ve bunlara bağlı diğer faktörlerin etkisiyle Millî Mücadele hareketini engellemeye yönelik bir takım ayaklanma hareketleri ortaya çıkmıştır. Bu ayaklanmaları niteliklerine göre sınıflandırmak gerekirse, ayrılıkçı ayaklanmalar; karşı milliyetçi ayaklanmalar ve merkez çevre çatışmasından doğan ayaklanmalar şeklinde üç grupta toplanabilir.⁷⁸⁶

⁶³¹ İktidarların sınırlandırılması için kullanılan pek çok yöntem arasında ayaklanmalar da önemli bir yer tutmaktadır. Ayaklanmalar, kurulu bir otoriteye karşı sıradan insanlar tarafından verilen asimetrik mücadelelerdir. Ayaklanma kavramını inceleyen akademik literatür ağırlıklı olarak İngilizce'dir. Bu nedenle akademik literatürde ayaklanma ile yakın ilgisi olan kelimeler ve Türkçe karşılıkları açıklanma zorunluluğu hissedilmiştir. Bu kavramlar şunlardır: insurgency (ayaklanma, isyan), subversion (yıkıcı faaliyet), rebellion (ayaklanma, isyan), revolution (devrim, ihtilal), insurrection (sınırlı-bölgesel ayaklanma), uprising (sınırlıbölgesel ayaklanma), resistance (direniş, mukavemet), terrorism (terörizm), mutiny (askerî isyan), riot (protesto, yürüyüş), coup d'etat (hükûmet darbesi), civil war (iç savaş). Özgür Körpe, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayaklanmalar (1800-1938)*, İstanbul: Paraf Yayınları, 2013, 15-33.

⁶³² Salih Tunç, *Millî Mücadele'de İç İsyanlar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1992, 20-21.

⁶³³ Ülkenin bütünlüğü ve bekasına yönelik bir tehdit olan ayrılıkçı hareketler; henüz Mütareke'nin imzalandığı ilk günlerde faaliyete geçmiş ve sadece millî hareketi değil, devletin kendisini de hedef almışlardır. Bunlardan

Mondros Mütarekesi sonrası ortaya çıkan durumda ülkenin kurtuluşu için; “bir büyük devletin manda veya himayesine girmek gerektiğine inananlar, yerel çareler peşinde koşanlar ve Mondros Mütarekesi sırasında henüz işgal edilmemiş olan topraklarda tam bağımsız bir devlet kurmak isteyenler” şeklinde üç farklı fikir ortaya çıkmıştır. İlk iki yaklaşımın temsilcileri, Mütareke döneminde değişik cemiyetlerin çatısı altında toplanarak kendi amaçları doğrultusunda çalışmaya başlamış olmalarına rağmen, üçüncü yaklaşım yani tam bağımsız bir devlet kurmak isteyenlerin herhangi bir organizasyonu bulunmamaktadır. Fakat Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkmasından sonra bu durum değişmiş, zira tam bağımsız bir devlet kurmak taraftarları, Amasya Tamimi ile diğer görüşlere meydan okuyarak kendi

Karadeniz bölgesindeki Pontus çetelerinin faaliyetleri oldukça ciddi bir tehdit halini almış ve Millî Mücadele’nin sonuna kadar devam etmiştir. Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 321.

⁷⁸² Celal Erikân, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 137.

⁷⁸³ Tunç, *Millî Mücadele’de İç İsyanlar*, 20.

⁷⁸⁴ Aşiretleri birer etnik zümre olarak tanımlayan Ziya Gökalp, aşiretlerde iki ana dayanışmanın varlığından bahseder. Bunlar; kan davası dayanışması ve gazve (din adına yapılan savaş) dayanışmasıdır. Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2011, 3. Baskı, 24.

⁷⁸⁵ Orhan Türkdoğan, *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2004, 63.

⁷⁸⁶ Doğu Ergil, *Millî Mücadele’nin Sosyal Tarihi*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1981, 242-244.

örgütlerini oluşturmaya başlamışlardır. Bunun ardından ise tam bağımsızlık taraftarları ile manda/himaye taraftarları ve mahalli çareler peşinde koşanlar arasında yoğun bir mücadele yaşanmaya başlanmıştır.⁶³⁴

Kararsız olarak tanımlanabilecek grupların büyük kısmı bir süre sonra Millî Mücadele taraftarlarıyla birleşince, bu defa mücadele -İngiliz himayesini isteyenler ve etnik/dini temelli olarak ülkeyi parçalamaya çalışanlar ile tam bağımsız bir devlet kurmak isteyenlerin- oluşturduğu iki ana akım arasında yaşanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda iktidar mücadelesi ise tam bağımsızlık taraftarları ile İngiliz himayesi taraftarları arasında yaşanmıştır. Tam bağımsızlık taraftarları, Anadolu ve Trakya’da ordunun ve sivil idarenin kontrolünü ele geçirince, mücadele daha belirgin hale gelmiş ve kısa sürede İngiliz himayesini destekleyenlerin teşvik ettiği isyanlarla silahlı çatışmalara dönüşmüştür.⁷⁸⁸

Genel olarak tüm bu isyanların ortak amacı; “Anadolu’da ortaya çıkan millî kurtuluş hareketini bastırmak, Kuvayımillîye ile ulusal cemiyetleri arkadan vurarak dağıtmak, yabancı işgalini kolaylaştırmak ve Güneydoğu Anadolu’da İngilizlerin koruyuculuğu altında bağımsız bir kürt devleti kurmak, bunların yanı sıra Batı Anadolu toprakları ile Karadeniz kıyılarını Yunanistan’a

⁶³⁴ Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 320-321 ⁷⁸⁸

Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 321.

katarak ulusal ölkü dedikleri “Megali İdea”ı⁶³⁵ gerçekleştirmek, Doğu Anadolu’da kurulacak bir Ermeni devletinin temellerini atmak” şeklinde ifade edilebilir.”⁶³⁶

Hiç şüphesiz halkın içinde bulunmuş olduğu psikolojik, ekonomik, sosyal ve politik ortam; iç isyanların en önemli sebebi olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan uzun süren savaşlar sonucu askerlerde meydana gelen bıkkınlık, cepheden firar eden asker kaçakları ile cehalet ve taassubun artması da ayaklanmalara zemin hazırlayan faktörler olarak görölmektedir.⁷⁹¹ Emperyalist çıkarlar güden İngilizlerin İstanbul Hükûmeti üzerinde uyguladığı baskılar ve özellikle de bu yönde yapılmış olan 12 Eylül 1919 tarihli gizli antlaşma ile İstanbul Hükûmetinin bu doğrultuda izlediği politikaların da ayaklanmaların ortaya çıkmasında önemli etkisi olmuştur. Taraflar arası yapılan söz konusu gizli antlaşma, Osmanlı Padişahı’nın “Irak ve Suriye üzerindeki halifelik nüfuzunu İngilizlerin hizmetine vermesi karşılığında İslam dünyasındaki mevcut konumunu sürdürme” düşüncesine dayanmakta olmakla birlikte antlaşmanın daha sonra geliştirilecek bir ön anlaşma niteliğinde olduğu görölmektedir.⁷⁹²

Halkın Saltanat ve Hilafet makamına değer verdiğini, bu makamlar aleyhine tutum içine giren herkese düşman gözü ile baktığını bilen İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükûmeti, halkın hassas olduğu bu noktadan hareketle Ankara Hükûmeti’nin çalışmalarını sekteye uğratmayı planlamıştır. Dolayısıyla ayaklanmalarda ortak fikir, Millî Mücadele’yi yürüten liderlerin Saltanat ve Hilafet makamına düşman oldukları savı olmuştur. Ayrıca Ankara Hükûmeti ile mücadele için Kuvây-i İnzibatiye kurulmuş, Kuvayımillîye liderlerinin asi oldukları ilan edilmiş ve haklarında fetvalar çıkarılmıştır. Yapılan bu girişimler sonucu ayaklanmalar da tehlikeli boyutlara ulaşmıştır.⁷⁹³

Ortaya çıkan isyanlar değerlendirildiğinde, coğrafi olarak hassas bölgelerinin seçildiği, ayrıca bölgesel farklılıklar ile etnik ve dini unsurların istismar edildiği görölmektedir.⁷⁹⁴

Bu ayaklanmaların en belirginleri Marmara bölgesinde ortaya çıkmıştır. Selek’in “Karşı İhtilal” olarak adlandırdığı bu süreçte; İstanbul hükûmeti, Millî Mücadele’yi kendi güçleriyle

⁶³⁵ Yunanca “Büyük Fikir” anlamına gelen kavram, Rumların yaşadıkları yerleri Yunanistan bayrağı altında birleştirmeyi amaçlayan yayılmacı bir milliyetçilik ve dış politika anlayışını ifade etmektedir. Öngördüğü temel fikir ise Bizans İmparatorluğu ile Pontus Rum Devleti’nin yeniden ihyası, hatta Büyük Helen İmparatorluğu’nun kurulmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Emruhan Yalçın, “Yunanların Bitmeyen İdeali: Megali İdea”, *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/7 (2017), 34-47.

⁶³⁶ Necati Çankaya, *Türk Kurtuluş Savaşı’nda İrticai Olaylar ve İç İsyanlar*, İstanbul: ABOajans, 1997, 17. ⁷⁹¹ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, Ankara: TTK Basımevi, 2001, 257.

bastıramayacağını kavradığından bu isyanları kışkırtıp desteklemiş ve Millî Mücadele'yi etkisizleştirmeyi amaçlamıştır. Söz konusu karşı ihtilal girişimleri için en uygun yer ise Marmara bölgesi olarak belirlenmiştir. Marmara bölgesinin doğusu ve güneyinin hem stratejik önemi hem de sosyal yapısı, bu tür hareketler için özel olarak seçilmiştir. Güney Marmara, Batı Anadolu'da oluşturulan Kuvayı Millîye'nin ve cephelerin kuzey kanadını oluşturmaktadır. Burada başlayacak herhangi bir karşı ihtilal, başarı sağlarsa Kuvayı Millîye'yi arkadan ve yanlardan tehdit edebilecektir. Marmara'nın doğu kısmı ise İstanbul-Ankara yolunun üzerinde yer almakta olup, bu bölgede gelişecek bir isyan Ankara'ya kolayca

⁷⁹² Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, 593. Padişahın onamasından geçmiş ve İngiliz temsilcileriyle Sadrazam Ferit Paşa arasında kararlaştırılmış söz konusu gizli antlaşma yedi maddeyi kapsamaktadır:

- İngiltere Hükûmeti, kendi koruyuculuğu altında Türkiye'nin bütünlüğünü ve egemenliğini üzerine alır.
- İstanbul, hilâfet ve saltanat merkezi olacak ve Boğazlar, İngiltere'nin denetimine bağlı tutulacaktır.
- Türkiye, bağımsız bir Kürdistan teşkiline engel olmayacaktır.
- Bunlara karşılık Türkiye, İngiltere'nin Suriye ve Elcezire egemenliğini gerektiğinde eylemli yardım göndermekle temin ve hilâfete ait soyut güç ve yetkinin İngiltere'nin gerek Suriye yöresinde ve gerekse Müslümanların otırdığı diğer kısımlarda uygulanmasını üzerine alır.
- Ulusal akımların önüne geçebilmek amacı ile Türkiye'de yeniden kurulacak olan meşrutî idareye karşı çıkabilecek karşı koymaları İngiltere hükûmeti yatıştırmak için bir kolluk kuvveti ayıracaktır.
- Türkiye, Mısır ve Kıbrıs üzerindeki bütün haklarından vazgeçecek, özel ve yan resmî nitelik taşıyan İngiltere hükûmeti, konferansta Türk temsilcilerinin bu konudaki isteklerinin sağlanmasına yardımcı olacak ve bunun kabulünü sağlayacaktır.
- Sulh şartlarının kararlaştırılmasından sonra padişah, 4. maddedeki hususları genişletmek için İngiltere Hükûmeti ile ayrıca bir antlaşma yapacaktır. Bu antlaşmanın hükümleri gizli tutulacaktır. *Türk İstiklal Harbi VI*, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, 29-30.

⁷⁹³ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara: MEB Yayınları, 1982, 34.

⁷⁹⁴ Seyithan Altaş, *Devrim Tarihi*, C.I, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011, 247.

ulaşabilecektir. Ayrıca, İstanbul'dan destek alacak karşı ihtilal hareketleri için Marmara havzası, oldukça uygun bir ulaşım imkânı sunmaktadır.⁶³⁷

Marmara bölgedeki isyan hareketlerinin nedenlerinden bir diğeri ise İngilizlerin; Boğazlar bölgesini uzun bir süre elde bulundurmak, Kuvayımillîye'yi Marmara ve Boğazlar bölgesinden uzak tutmak, ayrıca tampon bölgeler oluşturmak suretiyle İstanbul hükûmetini söz konusu bölgelerde hakim kılmak istemeleridir.⁶³⁸

Genel olarak Ankara ve BMM'yi hedef alan ve bu doğrultuda yoğunlaşan bazı isyanlar ise doğuda ortaya çıkmıştır. İtilaf devletlerinin bölücü hedefleri doğrultusunda kışkırttığı bu

⁶³⁷ Selek, *Anadolu İhtilali*, C.I, 369.

⁶³⁸ Altaş, *Devrim Tarihi*, C.I, 247.

isyanlar, 1919 Mayıs ayından itibaren kendini göstermeye başlamıştır.⁶³⁹ Doğuda patlak veren isyanların en belirgin özelliklerinden biri de gerici ve hilafet yanlısı bir tavır sergilemelerine rağmen Kürdistan ideali taşıyor olmalarıdır. Bu kapsamda Teali İslam ve Kürdistan Teali Cemiyeti'nin işbirliğiyle bir Kürt ayaklanması gerçekleştirmek amacı gütmüşlerdir.⁷⁹⁸

İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni parçalamayı hedeflemelerinin yanı sıra; Arabistan Yarımadası ve Filistin'de kuracakları yönetimlerin dışında, Büyük Ermenistan ve bağımsız/özerk bir Kürdistan oluşumunu da planlamışlardır. Bu gayeye ulaşmak amacıyla kışkırtılan Kürt aşiretleri, bağımsız Kürdistan için Paris Barış Konferansı'na katılmışlar, ayrıca daha önceden de kurdukları cemiyetler ve çıkardıkları yayınlarla bu hedeflerini gerçekleştirmek için çaba sarf etmişlerdir.⁷⁹⁹

Millî Mücadele'nin gelişmesi ile birlikte, iç isyanların ilk emareleri 1919 yılı ortalarında görülmeye başlanmıştır. Müteakiben bu hareketler, BMM'nin kurulmasına yakın günlerde Meclis'in kuruluşu önlemek, Meclis açıldıktan sonra ise işleyişini engellemek ve otoritesini zedelemek amaçlarına yönelmiştir. Bu kapsamda, BMM Hükûmeti kurulduktan sonraki günlerde iç isyanların nicel olarak arttığı görülmektedir.⁶⁴⁰

BMM'nin açılmasından önce gerçekleşen ilk isyanın Ali Batı Olayı olduğu söylenebilir. Midyat'ın güneyindeki bir aşiretin lideri olan Ali Batı'nın, 11 Mayıs - 18 Ağustos 1919 tarihleri arasında gerçekleştirdiği isyan, Nusaybin ve Savur çevresindeki köylerde etkili olmuş, bölgedeki askerî kuvvetler tarafından kısa süren bir harekâttan sonra ise bastırılmıştır.⁶⁴¹ Akşin'e göre ise yürütülecek iç savaşın fiili başlangıcı, 3. Damat Ferit Hükûmeti tarafından Sivas Kongresi'ne karşı düzenlenen Ali Galip Baskını'dır. Düzenlenen tertip ortaya çıkmış ve başarısız olmuş, Kongre bunun üzerine Damat Ferit'e karşı savaşım kararı alınca da Saray fiili olarak iç savaşı yaygınlaştırmıştır. 1. Bozkır, 1. Anzavur, 2. Bozkır ve Şeyh Eşref isyanları; fiili iç savaşın cepheleri olarak değerlendirilebilir. 1919 yılı sonunda Saray savaşı durdurmuş, fakat Padişah Vahdettin fiili iç savaşı 2. Anzavur hareketi ile Şubat 1920'de yeniden başlatmıştır.⁶⁴²

⁶³⁹ Altaş, *Devrim Tarihi*, C. I, 248. ⁷⁹⁸ *Türk*

İstiklal Harbi III, Doğu Cephesi, 25. ⁷⁹⁹

Altaş, *Devrim Tarihi*, C.I, 249.

⁶⁴⁰ Kemal Çelik, "Millî Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, 40 (2007), 585-586.

⁶⁴¹ Toktamış Ateş, *Yaşasın Cumhuriyet (Konferanslar)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000, 99.

⁶⁴² Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, 21.

Millî Mücadele Dönemi'nde Kuvayımillîye hareketine karşı gelişen ve diğer isyanlara da örnek teşkil eden Bozkır İsyanları, Kuvayımillîye'nin Anadolu'daki hızlı büyümesi karşısında telaşa kapılan Damat Ferit Paşa ve taraftarlarının örgütlemesi olarak ortaya çıkmıştır. Damat Ferit Paşa, Kuvayımillîye'yi yok etme çarelerini araştırmak için Anadolu'ya heyetler göndermiştir. Bu heyetlerden, Konya ve Bozkır'a giden heyetin başkanı olan Süleyman Şefik Paşa, yaptığı incelemelerden sonra; "Kuvayımillîye'yi dağıtmanın çok kolay olduğunu, fakat bunun için kendisinin Harbiye Nazırı olması gerektiğini" açıkça belirtmiştir. İstanbul'a dönmesinden kısa bir süre sonra da talep ettiği Harbiye Nazırlığı görevi kendisine verilmiştir. Bu atamadan sonra, görev yeri olan Konya'ya bağlı Bozkır'da Kuvayımillîye karşıtı hareketlilik görülmüştür. Birinci Bozkır isyanı, Damat Ferit Paşa'nın Anadolu'daki en büyük dayanaklarından Vali Cemal Bey'in örgütlemesi ile 26 Eylül- 4 Ekim 1919 tarihleri arasında ortaya çıkmıştır. Yeni kurulan Ali Rıza Paşa Hükûmeti kan dökmeden olayı kapatmak istemiş, fakat başarılı olamamıştır. Asiler genel af ve Kuvayımillîye'nin bölgeden ayrılması istekleri ile 22 Ekim-4 Kasım 1919 tarihleri arasında ikinci kez harekete geçmişlerdir. Bu ikinci ayaklanma, Kuvayımillîye birliklerinin Bozkır'a gönderilmesi ile ancak bastırılabilmiştir.⁶⁴³ Bozkır isyanlarının gelişmesi ve büyümesinde, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın propaganda ve organizasyonu da etkili olmuştur.⁶⁴⁴

Bozkır Ayaklanmaları mevzii ve tasfiyesi kolay hareketler olmuştur. Millî Mücadeleye yönelik ilk önemli hareket, 1919 Ekim'inde Sivas Kongresi'nden sonra Gönen'de kendisini göstermiştir. İzmit eski mutasarrıfı emekli Jandarma Binbaşı Anzavur Ahmet, Gönen, Manyas ve Biga bölgesinde kuvvet toplayarak Kuvayı Millîyeyi dağıtmak üzere harekete geçmiştir.

Anzavur'un liderliğinde 25 Ekim 1919'da başlayan ilk hareket bir ay içerisinde bastırılmış, Anzavur ikinci defa olarak 16 Şubat 1920'de tekrar meydana çıktı. Bu hareket, Biga taraflarında başlamış, Avonya, Gönen, Susurluk, Kırmastı ve Bandırma mıntıkalarına kadar yayılmıştır.⁶⁴⁵

⁶⁴³ Taha Niyazi Karaca, "Millî Mücadele'de Bozkır İsyanları", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2004), 169. Konya, Millî Mücadele Dönemi içerisinde psikolojik çekişmelerin yaşandığı şehir olmuştur. Halkın mücadele fikrine geri durması ve mücadelenin içerisinde var olma çabalarının İstanbul Hükûmeti tarafından engellenmeye çalışılması, Konya'nın mücadeleye katılımının geç olmasına sebebiyet vermiştir. Millî Mücadele'nin en yoğun dönemlerinde çıkan Konya isyanları, mücadelenin farklı yönleri kaymasına neden olmuştur. Bu isyanlardan Bozkır isyanları dar bir alanda meydana gelmiş olsa da etkileri Konya çevresini sarmıştır. Sevgi Bayat, "Bozkır Ayaklanmasının Konya Millî Mücadelesine Etkisi", *Geçmişten Günümüze Bozkır Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2016, 451.

⁶⁴⁴ Niyazi Karaca, "Millî Mücadele'de Bozkır İsyanları", 183.

⁶⁴⁵ Selek, *Anadolu İhtilali*, C.I, 370-372.

2 Nisan 1920’de Salih Paşa Hükûmeti istifa edeceğini Padişaha bildirmiştir. 5 Nisan’da ise 4. Damat Ferit Paşa Hükûmeti kurulmuştur. Damat Ferit Paşa, hükûmette Hariciye ve Harbiye Nezareti Vekaleti’ni de üstlenmiştir.⁶⁴⁶ Damat Ferit, 4. Hükûmeti kurarken Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti olarak somutlaşan millî harekete iç savaş ilan etmiştir. Böylelikle Damat Ferit Paşa, Nisan 1920 başlarında iç savaşı şiddetlendirerek resmileştirmiştir.⁶⁴⁷

Yeni Hükûmet’i atayan Hatt-ı Hümayun, onun görevi konusunda da kuşku bırakmayak mahiyettedir.⁶⁴⁸⁶⁴⁹ Bir süredir fiilen Anzavur ve adamları tarafından başlatılmış olan iç savaş, bu defa açıkça ve resmen ilan olunmuştur. Padişah Vahdettin, Mütareke’den sonra yavaş yavaş düzelmeye yüz tutan siyasal durumunun, “millîyet” adı altında yapılan karışıklıklar nedeniyle ağır bir hale getirildiğini, barışçıl önlemlerin sonuçsuz kaldığını düşünmektedir. Saray’a göre; bu isyan halinin (millî hareket) sürmesinin daha ağır hallere neden olabileceğinden karışıklığı düzenleyen ve özendirenler için kanunun uygulanması, aldatılarak bu kalkışmaya katılanlar için ise genel af ilan edilmesi sayesinde düzenin sağlanacağı, böylece halkın Hilafet ve Saltanat’a bağlılığının da sağlamlaşmış olacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca İtilaf Devletleri ile güven verici ve samimi bağlar kurulması, barış koşullarının ılımlaştırılması ve barışın bir an önce imzalanması için çok çaba sarf edilmesi gerekmektedir.⁶⁵⁰

Yeni Hükûmet Dönemi’nin işlerini yürütmek için bazı önemli atamalar yapılmıştır. Bu kapsamda; 8 Nisan 1920 tarihinde İngiliz Muhipleri Cemiyeti’nin yöneticilerinden ve İngiliz İstihbaratı ile çalışmış olduğu saptanan Sait Molla’nın Adliye Nezareti Müsteşarlığına, Babıali Hazine-i Evrak Müdürü Refik Beyin Dahiliye Nezareti Müsteşarlığına, İzmir Mutasarrıfı Ahmet Anzavur’un ise “paşa” rütbesiyle Karesi Mutasarrıflığı’na atamaları yapılmıştır. Söz konusu atamaları; 10,11 ve 15 Nisan 1920 tarihlerinde yapılan atamalar takip etmiştir. Bu kapsamda atanan subaylardan bir bölümü Nigehban Örgütü’nde çalışmış

kimselerdir. Netice itibarıyla iç savaşı, bu ve ardından gelecek kadrolar yürütecektir.⁶⁵¹

⁶⁴⁶ Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr’de Ölüm*, 2010, 3.

⁶⁴⁷ Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr’de Ölüm*, 119-120.

⁶⁴⁸ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları,

⁶⁴⁹ , 2051-2052

⁶⁵⁰ Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr’de Ölüm*, 4.

⁶⁵¹ Sina Akşin, *İç Savaş ve Sevr’de Ölüm*, 16-17.

Savaş ilanının manevi gerekçesi olan fetva,⁶⁵² Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi imzasıyla 11 Nisan 1920 tarihinde yayınlanmıştır. Yine Reşit Bey'in kaleminden çıktığı söylenen Hükûmet Beyannamesi de aynı tarihte yayınlanmıştır. Beynamede, “teşkilat-ı millîye” diye çıkarılan fitne ve fesat; bir yandan siyasal durumu son derece tehlikeli bir hale getirdiği, öte yandan savaştaki yolsuzluk ve cinayetlerden muzdarip vatanda yeni yaralara yol açtığı ifade edilmiştir. Böylece; Padişah Hattı Humayunu, Şeyhülislam Fetvası ve Hükûmet Beyannamesi bir üçleme oluşturmuştur.⁶⁵³

Marmara'nın doğu bölgesinde ise ilk hareket 1920 yılı Nisan'ında Düzce'de başlamış, Hendek, Adapazarı ve Bolu bölgesine kadar yayılmıştır.⁸¹³ Düzce, Bolu, Adapazarı ve çevresi⁶⁵⁴ Millî Mücadele Dönemi'nde gerek İstanbul Hükûmeti ve İtilaf Devletleri, gerekse Kuvayımillîye açısından oldukça stratejik bir öneme sahiptir.⁶⁵⁵ İngiltere, Anadolu yönünden rahatsız edilmekten korunmak için, Boğazların doğusunda iki tampon bölge kurmayı düşünmüştür.⁶⁵⁶ Bunlar da Çanakkale Boğazı'nı doğuya karşı kapayacak olan Biga, Gönen ve çevresi ile Karadeniz Boğazı'nı doğuya karşı koruyacak olan Düzce ve Hendek çevresiydi. Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelmesi ve buranın artık Millî hareketin merkezi olmasıyla birlikte İstanbul Hükûmeti ve İtilaf Devletleri açısından bu bölgenin denetim altında tutulması ihtiyacı

⁶⁵² Fetva, dünya işlerinde bir işin veya davranışın din kuralları, yani şeriat açısından doğruluk (olur) veya yanlışlığının (olmaz) din adamları tarafından sözlü olarak ve bilhassa yazılı belgelerle onaylandığı işlemin genel bir tanımıdır. Din adamları arasında, Sadrazam'dan sonra gelen devlet yetkilisi olan Şeyhülislam, Şer'îye Mahkemeleri'nde Fetva Emîni'nin hazırladığı fetvalara 'olur' veya 'olmaz' kaydını düşerek mührünü basar, böylece fetvayı onaylardı. Çelik, “Millî Mücadele'de İç İsyanlar”, 589.

⁶⁵³ Sina Akşin, İç Savaş ve Sevr'de Ölüm, 18-19. O dönemin şartlarında bu fetvaların Anadolu'ya duyurulması da zordu. Fakat, İngiliz ve Yunan uçakları ile İngiliz torpidoları, İngiliz konsoloslukları, Yunan kuvvetleri, Rum ve Ermeni teşkilatları, hep birlikte, Padişah-Halife'nin, müslümanları birbiri aleyhine kışkırtan ve kırdıran fetvalarını Anadolu halkına ulaştırdılar. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam (Mustafa Kemal, 1881-1919)*, C.I, 7. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979, 287. ⁸¹³ Selek, *Anadolu İhtilali*, C.I, 373.

⁶⁵⁴ İzmit-Düzce arasında çoğunlukla Çarlık Rusya'sından kaçarak burada iskân edilmiş olan Kafkas kökenli Müslüman Çerkez ve Abazalar yaşamaktaydı. Bunların çoğunluğu ise Türkiye'ye geldikleri ilk günden beri Padişaha yani Halifeye koşulsuz bağlıydılar. İstanbul ve İngilizlerin de kışkırtmaları sonucu bu insanlar Millî Mücadele'ye karşı cephe aldılar. Mehmet Kıbil, “Millî Mücadele Döneminde İç İsyanlar”, *Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya - II*, Ed. Emine İnanır, Osman Köse ve Yasemin Ulutürk, Ankara: Berikan Yayınevi, 2019, 450. Padişah; Düzce, Adapazarı, Hendek bölgesindeki bazı ileri gelenleri Saray'a çağırıp kendilerinden sadakat yemini almıştır. Altaş, *Devrim Tarihi*, C.I, 248.

⁶⁵⁵ Bu bölge özellikle İngilizler için boğazların elde tutulması ve emniyeti açısından büyük önem taşımaktadır. Bunun için burada bir tampon bölge oluşturmak istemişlerdir. Kuvayımillîye açısından ise bu bölge, Anadolu'ya yapılabilecek mühimmat sevkiyatı için çok önemli durumdadır. Zira Kuvayımillîye'nin en çok ihtiyacı olan silah ve cephane İstanbul ve İzmit civarında bulunmaktadır. Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, İstanbul: Derin Yayınları, 2009, 15-19.

⁶⁵⁶ Millî Kuvvetleri mümkün olduğu kadar bu bölgeden uzakta tutmak istiyorlardı. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck'e göre aksi bir durumda İngilizlerin İstanbul ve Boğazları savunması imkânsız hale gelebilirdi. Mehmet Okur, Murat Küçükogurlu, *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Millî Mücadele (1919- 1920)*, Trabzon: Serander Yayınları, 2006, 215.

daha da arttı. Aynı durumun millî hareket için de söz konusu olması dolayısıyla bu bölge tarafların tam bir nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. Mayıs 1919'da başlayan Yunan işgalinin nihai hedefleri ve İtilaf Devletleri'nin emperyalist emelleri açısından bu bölge; daha önce İstanbul Hükûmeti'nin doğrudan desteğiyle Marmara'nın güneyinde çıkan Anzavur Ayaklanması ve doğusunda Kuvayımillîye'ye karşı Süleyman Şefik Paşa komutasında bir askerî birlik olarak oluşturulan Kuva-yı İnzibatiye'nin tamamlayıcı unsuru niteliğindedir. Buradaki ayaklanmalarda İngilizlerin ve onların güdümündeki Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne bağlı kuruluşların belirgin rolleri olmuştur. İngilizler, asileri askerî güç kullanmanın dışında tüm imkânlarıyla desteklemişler, ancak bunu perde arkasında kalarak yapmışlardır.⁶⁵⁷

Biga ve Gönen Ayaklanmaları (Anzavur) ile Düzce, Hendek ve Adapazarı Ayaklanmaları'nda İngiltere'nin hedeflemiş olduğu Boğazlar bölgesini güvence altına alma arzusu çok net bir şekilde görülmektedir.⁸¹⁸

Yozgat bölgesinde baş gösteren isyan ise iki aşamalı olarak 15 Mayıs-30 Aralık 1920 tarihleri arasında cereyan etmiştir. Bu bölgede başından beri Kuvayı Millîyeye karşı olan Hürriyet ve İtilaf Partisi üyesi Çapanoğulları ailesinin önemli etkisi olmuştur.⁸¹⁹

Doğu'da ise Mardin Bölgesindeki Ali Batı⁶⁵⁸ ve Bayburt bölgesindeki Şeyh Eşref isyanlarından⁶⁵⁹ sonra Bahtiyar aşireti reisi Çemil Çeto, Garzan bölgesine egemen olmak

⁶⁵⁷ Fahri Yetim, "Millî Mücadele Döneminde İsyanların Gölgesinde Düzce ve Çevresinde Asayiş Sorunları", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13 (2011), 57. ⁸¹⁸ Toktamış Ateş, *Yaşasın Cumhuriyet (Konferanslar)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000, 98. ⁸¹⁹ Bkz. Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C.III, İstanbul: MEB Yayınları, 1991, 130. Yozgat bölgesinde meydana gelen isyanların temel nedenleri şu şekilde sıralanabilir: Padişah ve Halifeye dini ve geleneksel bağlılık, Halifelîğe bağlılıktan çıkar elde etmeye çalışan İtilaf Devletleri'nin Millî Mücadeleye yönelik kışkırtıcı propagandaları, İtilaf ve Hürriyet Fırkası'nın Mustafa Kemal Paşa taraftarlarını İttihatçı olmak ile suçlaması, Millî Mücadelenin amacının Bolşeviklik olduğunun ileri sürülmesi ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılması. Kemal Çelik, "Millî Mücadele'de İç İsyanlar", 583-584.

⁶⁵⁸ Midyat (Mardin) güneyindeki aşiretlerden birinin lideri olan Ali Batı; Cizre, Nusaybin, Savur ve Mardin bölgesine hakim olmak istemiş ve amacına ulaşmak için de İngilizlerle işbirliği yapmıştır. Bu nedenle söz konusu ayaklanmanın; Güneydoğu'da İngilizlerin teşviki, parası ve bölgede bir Kürdistan kurma propagandası ile meydana çıktığı söylenebilir. Kenan Esengin, *Millî Mücadelede Ayaklanmalar*, İstanbul: Kamer Yayınları, 1998, 45.

⁶⁵⁹ Şeyh Eşref İsyanı, 6 Ağustos 1919 - 1 Ocak 1920 tarihleri arasında Bayburt bölgesinde cereyan etmiştir. Bayburt'un 20 km. kuzeybatısında bulunan Hart nahiyesinde, Şeyh Eşref adlı bir vatandaş, 1908 yılında özel bir tarikat kurmuş, şeriat perdesi adı altında halkı kandırmış ve bu bölgede nüfuz sahibi olmuştu. Ermeniler, bu fırsatı değerlendirmiş ve bölgedeki 15. Kolordu birliklerinin gerisinde bir tehdit oluşturmak için Şeyh Eşref'i her yönden desteklemişlerdi. Bölgede hiçbir otoriteyi kabul etmediğini belirten Şeyh Eşref, devlet memurlarını dinsizlikle suçlamış ve sadece kendi emirlerinin geçerli olacağını açıklamıştı. Yola getirilmek üzere gönderilen iyi niyet heyetleri de bir sonuç alamamıştı. İsyanı bastırmak üzere bölgeye gönderilen iki ayrı müfreze de başarılı olamamış, müteakiben 15. Kolorduya bağlı 9. Tümen birlikleri isyanı bastırmakla görevlendirilmiştir. Kendisine peygamber süsü veren ve kurşun işlemediğini iddia eden Şeyh Eşref ve yanındakiler top mermisi ile öldürülmesi sonrasında isyancılar teslim olmuştur. Görgülü, *Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1985, 131-132.

amacıyla harekete geçmiştir. Yine İtilaf Devletlerinin özerk ya da bağımsız Ermenistan fikrini destekleyen Millî Aşireti'nin aşiret reisleri, Fransızların Urfa'yı işgalinden güç alarak Dersim ve Elazığ bölgesine hakim olmak istemişlerdir. Müteakiben imzalanan Serv Antlaşması sonrası, bu antlaşmada yer alan Kürdistan'la ilgili vaatler⁶⁶⁰ de bu yöndeki isyanları sonlandırmaya yetmemiştir. 6 Mart - 17 Haziran 1921 tarihleri arasında bu defa Koçgiri Aşireti ayaklanmıştır.⁸²³ Sivas, Erzincan ve Tunceli bölgelerinde tehdit oluşturan Koçgiri İsyanı, oluşturulan Merkez Ordusu⁸²⁴ tarafından bastırılmıştır.

İç ayaklanmalardaki asker zayıyatı, Millî Mücadele Dönemi'nde cephelerde verilen zayıyata yakındır.⁶⁶¹ Diğer taraftan, Padişah bu ayaklanmaları o derece teşvik etmiştir ki Düzce, Adapazarı, Çorum, Bolu ve Gerede'de Kuvayımilliye'ye karşı halkı ayaklanmaya teşvik ve yardım edenlerden 16 kişiye beşinci rütbeden Mecidî nişanı vermiş, emekli jandarma Binbaşı Ahmet Anzavur'u da Paşalık rütbesi ile ödüllendirmiştir.⁶⁶²

Yukarıda ana hatlarıyla açıklanmaya çalışılan ve kısa sürelerle birbirini kovalayan bu ayaklanmalar, Türk Millî Mücadelesine ciddi sıkıntılar yaşatmış ve ülkeyi soyut ve somut birçok zarara uğratmıştır. Bundan daha önemli olarak; İzmir'e çıkan Yunan ordusunun istilâ hareketi, ülke içerilerine kadar ilerlemeden durdurulabilecek iken, bu ayaklanmalar harbin uzamasına neden olmuş ve millî kuvvetlerin muharebe gücünde önemli olumsuzluklar yaratmıştır.⁸²⁷

2.2.4. Çoklu Harekât: Ayaklanmaları Bastırma Harekâtı⁶⁶³

Hibrit harekât ortamında birçok harekât türü, eş zamanlı seyretmekte ve kullanılmaktadır. Konvansiyonel, ayaklanmaları bastırma, siber savaş, istikrar ve bilgi destek gibi birçok harekât

⁶⁶⁰ Antlaşma'ya göre; Antlaşma'nın yürürlüğe girmesinden 6 ay sonra Ermenistan'ın güneyinde Kürtlerin sayıca üstün oldukları bölgeye özerklik verilecekti. Eğer Kürtler bir yıl için de bağımsız bir devlet kurmak isterlerse ve Milletler Cemiyeti de buna rıza gösterirse, Osmanlı Devleti bu devleti kabul edecektir. Serv Antlaşmasının tam metni için bkz. Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.I, 524-691. ⁸²³ Altaş, *Devrim Tarihi*, C.I, 249-250. ⁸²⁴ Merkez Ordusu'nun kuruluşu, sorumluluk sahası ve yürüttüğü ayaklanmaları bastırma harekâtı için bkz. Doğan, *Atatürk'ün Terörle Mücadele Yöntemi*, 116-125.

⁶⁶¹ Ateş, *Yaşasın Cumhuriyet*, 97.

⁶⁶² Ahmet Yusuf Yılmaz, "Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar ve 150'liklerden Bazıları", *Turkish Studies - History*, 15/3 (2020), 1015. ⁸²⁷ *Türk İstiklal Harbi VI*, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, 1-4.

⁶⁶³ Ayaklanmaya karşı koyma veya ayaklanmaları bastırma harekâtı; "Ayaklanmayı bastırıp, yeniden güçlenmesini önlemek maksadıyla, birinci öncelikle asiler tarafından istismar edilen sosyo-ekonomik hassasiyetleri telafi ederek halkın gönüllerini, fikirlerini ve somut desteğini kazanmayı düşünen, karmaşık ayaklanma ağının eylemsel belirsizliğine karşı, esnek ve süratli uyum sağlayabilen bir stratejiye, öğrenebilen ve yenilenebilen örgüt yapısına ve harekât ortamının gerektirdiği donanımına sahip, konuyla ilgili bütün kuruluşlar arasında noksansız bir koordinasyon ve bilgi akışının bulunduğu, sabırla yürütülen bir mücadele" şeklinde tanımlanabilir. Körpe, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayaklanmalar*, 49. Cantekin ise "ayaklanmaya karşı koyma"

türü, siyasi maksadı gerçekleştirmek için sahada birlikte görülmektedir. Diğer taraftan harekât türleri arasında geçişler olmakta, bazen türler arasındaki sınırlar bulanıklaşmaktadır.⁶⁶⁴

Ortamin ve harekâtların bulanıklaşması, hibrit eylemlerin ayrılamaz özelliklerindendir. Çalışmada bulanık hâli ortadan kaldırmak amacıyla ve ilgili yerlerde diğer bileşenlerden detaylı olarak bahsedildiği için bu kısımda sadece ayaklanmaları bastırma harekâtına yer verilecektir. Ancak Ayaklanmaları bastırma harekâtının Millî Mücadele de ortaya konulma süreci ele alırken elbette hibrit ortamın belki de en fazla kullanma ihtiyacı hissettiği çoklu ortamın bu tür eylemlerde ortaya çıkacağı düşüncesi ile diğer bileşenlere de cüz'i oranda olsa da değinilmek zorunda kalınacaktır.

İşgallere direnmek, bağımsızlığı elde etmek maksadıyla başlamasıyla birlikte Millî Mücadele'ye karşıt hareketler, eylemler ve isyanlar da varlık bulmuştur. Özellikle 1919 ortalarına denk gelen dönemde başlayan iç isyanlar, kısa sürede genişleyerek ülkenin her tarafına yayılmıştır. Her bir iç isyan, kendi içerisinde ayrı nedenlere ve kişiliklere sahip olsa da hepsinin ortak ve en belirgin özelliği, İstanbul Hükûmeti ile İtilaf Devletleri'nin müşterek tahrikleri veya destekleri sonucu hayat bulmuş olmalarıdır.⁶⁶⁵ Söz konusu ayaklanmaların bastırılması ise Millî Mücadele'nin niteliği, iç disiplini ve nihai hedefleri açısından kesin bir zorunluluk olarak belirlemiştir.⁶⁶⁶ Bu doğrultuda Millî Mücadele'nin merkezi olarak Ankara Hükûmeti, mücadeleyi sekteye uğratabilecek her türlü olaya büyük bir önem vermiş, kesin ve ciddi tedbirler almıştır. Zira, bir defa çözülme başlarsa, Türk ulusunu yeniden bir bütün haline getirmek ve uluslararası kamuoyuna karşı bir kuvvet ve güç olarak kabul ettirmek olanağı ortadan kalkacaktır.⁶⁶⁷ Ayaklanmaların bastırılması için; askerî açıdan düzenli birlikler ile milis güçleri oluşturan müfrezeler, hibrit ortamın bulanıklığı giderilebildiği oranda bir arada kullanılmış,⁶⁶⁸ hatta bazen cepheden dahi birlikler kaydırılmak suretiyle hareket edilmiştir.

ifadesini “isyana karşı koyma” olarak betimlemiş ve ABD resmi ve askerî kaynaklarından alıntılarla şöyle tanımlamıştır: “İsyana karşı koyma; bir isyanı bozguna uğratmak, sınırlamak ve onun temel sebeplerine ulaşabilmek için sarf edilen kapsamlı sivil ve askerî gayretlerdir. Ayrıca, bir isyanı bozguna uğratmak için hükûmet tarafından alınabilecek siyasi, ekonomik, askerî, yarı askerî, psikolojik ve sivil faaliyetlerin bütünüdür. Aytekin Cantekin, *İsyana ve Hasım Devlet Desteği: Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya Cephesinde Ermeni İsyanı Örneği*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2019, 3.

⁶⁶⁴ *Hibrit Ortamda Harekât*, 2. Bölüm, 4.

⁶⁶⁵ Toktamış Ateş, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara: Kardeş Matbaası, 1967, 78.

⁶⁶⁶ Yetim, “Millî Mücadele Döneminde İsyanların Gölgesinde Düzce”, 54.

⁶⁶⁷ *Türk İstiklâl Harbi VI*, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, 26.

⁶⁶⁸ Ayaklanmaların bastırılmasında düzenli birlikler ile milis müfrezelerin müşterek harekâtına Anzavur İsyancıları örneğinde bakılacak olursa şu esaslar görülmektedir: Birinci Anzavur isyanına yönelik yapılan harekâta; 61. Tümen kumandanı Albay Kazım bey kumandasında 400 piyade ve 50 süvari, 56. Tümen Yarıbay Rahmi bey

İhtiyacın fazla olmasına, birlik mevcutlarının, tecrübelerinin yetersizliğine bağlı olarak da hibrit tarzda çoklu ortam tesis edilerek çoklu aktör kullanımına gidilmek zorunda kalınmıştır.

Böylece ayaklanmaların bastırılmasında birçok milis ve gücüne görev verilmiştir. Bunların içerisinde en büyük payın Çerkez Ethem müfrezesine ait olduğunu da ifade etmek yerinde olacaktır. Çerkez Ethem'in komutanı olduğu Kuva-yı Seyyare Müfrezesi, 1920'nin ilkbahar aylarında teşkil edilmeye başlanmıştır.⁶⁶⁹ Kuva-yı Seyyare'nin de benzerleri gibi net olarak kaç kişilik bir kuvvet olduğu bilinmemektedir. Bu durumun temel sebebi ise sürekli mevcudu tespit edilen düzenli bir yönetsel yapının olmaması, bir gün katılıp başka bir gün ayrılmak gibi isteğe veya tatmin olmaya bağlı bir oluşumla meydana gelmiş bulunmasıdır. Bunun ana nedeninin, dönemselsel olarak birliklerin mevcutlarında yaşanan farklılıkların olduğu söylenebilir.⁶⁷⁰

Kuva-yı Seyyare'nin ilk olarak teşkilatlanması Salihli bölgesinde gerçekleşmiş ve müfrezenin çoğunluğunu Çerkezler oluşturmuştur. Balıkesir ve Alaşehir Kongrelerinde alınan kararların ardından Çerkez Ethem de mevcudunu artırmak maksadıyla asker toplamayı hızlandırmıştır.⁶⁷¹

16 Mayıs 1920'de; yaklaşık 600 süvari, 700 piyade ve 4 toptan oluşan Kuva-yı Seyyare unsurları, Bursa'da konuşlanmıştır.⁸³⁷ Ekim 1920'de Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın raporlarındaki verilere göre; Kuva-yı Seyyare'nin 2500'ü piyade ve süvari olmak üzere 12 ağır ve hafif makineli tüfeği, 4 toplu bir cebel bataryası bulunmaktadır.⁶⁷² Çerkez Ethem ise anılarında; Anzavur İsyanı döneminde 4500 atlı ve silahlı askerî bulunduğunu ifade etmektedir.⁶⁷³ Dönemin Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'nın hatıralarındaki ifadelerine göre ise; Yozgat İsyanını bastırmaya giden Ethem'in kuvvetleri, 2.000'den fazla piyade, 1.500 süvari, 4-5 top ve bir miktar makineli tüfekten ibarettir.⁶⁷⁴ Mevcudu ve kuvveti, ifade edilen

kumandasında 174. Alay ve Çerkez Ethem Kuvvetleri ile bazı Kuvayı Millîye müfrezeleri katılmışlardır. Ayaklanma hareketi bir ay içinde bastırılmıştır. Heyeti Temsiliye, İkinci Aznavur ayaklanmasına karşı 12 Nisan 1920 günü geniş çapta bir harekât yapılması emrini vermiştir. Bu harekâta; Yarbey Rahmi bey kumandasında 174. Alay, Balıkesir Taburu, Edremit/İvrindi/Akhisar Müfrezeleri, Bursa Millî Kuvvetleri, Soma Millî Kuvvetleri, Mehmet Ali Bey kumandasında 3. Süvari Bölüğü, Çerkez Ethem Kuvvetleri ve Sarı Efe Kuvayı Millîyesi birlikleri katılmıştır. Demirci Mehmet Efe de 600 atlı göndermiştir. Şiddetli muharebeler sonucunda Anzavur kuvvetleri dağıtılmıştır. Selek, *Anadolu İhtilali*, C.I, 372-373.

⁶⁶⁹ Osman Akandere, "Millî Mücadele'de Çapanoğulları (Yozgat) İsyanının Bastırılmasında Çerkez Ethem ve Kuvayı Seyyarenin Rolü", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu*, 2016, 204.

⁶⁷⁰ Yavuz Abadan, *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1972, 106.

⁶⁷¹ Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları*, 85. ⁸³⁷ İlhan Selçuk, *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, C.II, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2004, 199.

⁶⁷² Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 585.

⁶⁷³ Çerkez Ethem, *Anılarım*, İstanbul: Berfin Yayınları, 1994, 78.

⁶⁷⁴ İsmet İnönü, *Hatıralar*, 1.Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, 207.

veriler çerçevesinde oluşmuş olan Kuva-yı Seyyare, Birinci Ahmet Anzavur İsyanı (25 Ekim30 Kasım 1919), İkinci Ahmet Anzavur İsyanı (16 Şubat-19 Nisan 1920), Bolu-Düzce-Adapazarı İsyanları (13 Nisan-31 Mayıs 1920) ve Yozgat İsyanı (15 Mayıs-27 Ağustos 1920)'nın bastırılmasında çok önemli görevler üstlenmişlerdir.⁶⁷⁵

Çıkan isyanları bastırmak için hibrit harekâtın çoklu bileşenlerinin ⁶⁷⁶ en önemlilerinden biri de kuşkusuz Çolak İbrahim Bey Müfrezesi'dir. Ali Fuat Paşa, hibrit harekâtın söz dinlemez aktörleri bileşeni doğrultusunda öngöründe bulunarak Çerkez Ethem ve müfrezesinin, düzenli ordu anlayışını ve yeni idareyi tanımama yoluna gidebileceği ihtimalinden endişelenmiş, bu nedenle iç isyanlarda yalnız Ethem Bey'in müfrezesine mecbur kalınmaması için aynı teşkilat ve mahiyette, fakat yeni idareye daha bağlı bir müfrezenin kurulmasına karar vermiştir. Bu düşünce ile müfrezenin Eskişehir'de teşkil edilmesini sağlayan Ali Fuat Paşa, yeni müfrezenin yönetimini, Çolak İbrahim Bey'e vermiş,⁶⁷⁷ yardımcılığına da Binbaşı Mudanyalı Hacı Vasfi Bey'i getirmiştir.⁶⁷⁸ Çolak İbrahim Bey ve Kuva-yı Seyyare Müfrezesi; Birinci Düzce İsyanı (13 Nisan-31 Mayıs 1920) sırasında yaşanan Taraklı ve Mudurnu çatışmalarının yanı sıra Birinci Yozgat İsyanı (15 Mayıs-27 Ağustos 1920), İkinci Düzce İsyanı (8 Ağustos23 Eylül 1920) ve İkinci Yozgat İsyanı (5 Eylül-30 Aralık 1920)'nın bastırılmasında önemli görevler üstlenmiştir. ⁶⁷⁹ Hibrit ortamın gereklerinden olan çoklu ortam ve aktör boyutu ile düşünüldüğünde Millî Mücadele'deki seyri ile birebir örtüşme olduğu görülebilmektedir.

Millî Mücadele'nin yönetici kadroları, milis kuvvetler veya toplu güç oluşturan tüm unsurlardan istifade etmeyi başlangıçta esas kabul etmişlerdir. Yeni konseptler doğrultusunda düşünüldüğünde ise hibrit harekât ve ortamın neredeyse tüm özelliklerini ve bileşenlerini sahaya sürmüşlerdir. Elbette sahadaki tezahürler izleğinde de yeni çarelere başvurulmuştur. Bunlardan biri de BMM İcra Vekilleri Heyeti tarafından teşkiline karar verilen “Seyyar Jandarma Müfrezeleri” olmuştur. İcra Vekilleri Heyeti , ülkenin içinde bulunduğu koşulları göz önüne alarak iç güvenliğin sağlanmasına yardımcı olmak maksadıyla ve doğrudan Millî

⁶⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız Zübeyir Uzun, *Millî Mücadele'de Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare'nin Faaliyetleri (1919-1920)*, Yüksek Lisans Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, 4775.

⁶⁷⁶ Fatma Sapmaz, *Millî Mücadele Komutanlarından Çolak İbrahim Bey'in Askerî ve Siyasi Hayatı (1881-1944)*, Yüksek Lisans Tezi, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, 29.

⁶⁷⁷ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 448-449.

⁶⁷⁸ Mehmet Tunçkol, “Balkanlar'ın ve Anadolu'nun Efsane Çete Lideri – Bulgar Sadık (Yüzbaşı Mehmet Sadık Poğda) Mudurnu'da”, *Mudurnu Belediyesi Tarih Kültür Bülteni*, 2010, 36. Çolak İbrahim Bey'in müfrezesi içinde önde gelen kişiler; Bulgar Sadık, Serçelili Mustafa Çavuş, Binbaşı Mudanyalı Hacı Vasfi ve Yüzbaşı Cemal idi. Sapmaz, *Millî Mücadele Komutanlarından Çolak İbrahim*, 29-30.

⁶⁷⁹ Sapmaz, *Millî Mücadele Komutanlarından Çolak İbrahim*, 37-48.

Müdafaa Vekâleti”ne bağlı olmak suretiyle “piyade ve süvari sınıflarından oluşacak” yeni bir jandarma gücünün Seyyar Jandarma Müfrezeleri adı altında oluşturulmasına karar vermiştir.⁶⁸⁰ BMM Hükûmeti tarafından 2 Haziran 1920 tarihinde “Seyyar Jandarma Müfrezeleri Teşkili Hakkında Kanun Layihası” Meclis’e sunulmuş,⁶⁸¹ yapılan görüşmelerden sonra “7 Haziran 1920 tarih ve 5 sayılı Piyade, Süvari Sınıfından Mürekkap Olmak Üzere Jandarma Müfrezeleri Teşkili Hakkındaki Kanun” kabul edilmiştir.⁶⁸² Kabul edilen Kanun ile amaçlanan esas, genel düzenin ve ülke savunmasının sağlanması maksadıyla Millî Müdafaa Vekaleti’ne bağlı birlikler oluşturulmasıdır.⁶⁸³

Seyyar Jandarma Müfrezeleri kurulmasını öngören yasa görüşmeleri sonunda; “Çerkez Ethem’in Kuva-yı Seyyaresi Birinci Seyyar Jandarma Kuvvetleri, Çolak İbrahim Bey komutasındaki kuvvetler de İkinci Seyyar Jandarma Kuvvetleri” adı ile anılmaya başlanmıştır.⁶⁸⁴

1920 yılı sonuna gelindiğinde ise Millî Mücadelenin aksaksız sürdürülebilmesi için Anadolu merkezindeki emniyet ve asayiş sağlaması maksadıyla birtakım yeni tedbirler alınması yoluna gidilmiştir. Zira Anadolu’da asayişin sağlanması, aynı zamanda Batı Cephesinin güvenliğinin temini için de gereklidir. Anadolu merkezindeki asayişsizliği önlemek ve muhalif hareketlerin bastırılması için bölgedeki mevcut kuvvetlerin yetersizliği nedeniyle, bölgede söz konusu görevi yapabilecek bir teşkilatın kurulması gereği hasıl olmuştur. BMM Hükûmeti onayı ile 407 sayılı Kararname ile 9 Aralık 1920 tarihinde, 3. Kolordu Komutanlığı lağvedilmek suretiyle yerine merkezi Amasya’da olmak üzere “Merkez Ordusu Komutanlığı” kurulmuştur. Ordu Komutanlığı’na ise "seferde Ordu Komutanı selahiyeti ile" Miriliva Nurettin İbrahim tayin edilmiştir.⁶⁸⁵

Merkez Ordusu, bölgede asayiş sağlaması maksadıyla “Mıntika Asayiş Teşkilatı, Oymak Teşkilatı, Askerî Polis Teşkilatı, Amele Taburları, Depo Alayları, Asayiş Birlikleri Emniyet

⁶⁸⁰ İhsan Güneş, “1920’de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması ve Bunların İç Güvenliğin Sağlanması Hakkındaki Rolü”, *Birinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, C. II, Ankara, 1983, 210.

⁶⁸¹ Rıdvan Akın, *TBMM Devleti (1920-1923): Birinci Meclis Dönemi’nde Devlet Erkleri ve İdare*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, 102-103.

⁶⁸² Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet: Millî Mücadele Tarihi-III (1920)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, 187.

⁶⁸³ Güneş, “1920’de Seyyar Jandarma Müfrezelerinin Kurulması”, 207-210.

⁶⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kuvayi-seyyare/>, Erişim: 4.9.2023.

⁶⁸⁵ Mustafa Balcıoğlu, *Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu’da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, Ankara: YÖK Matbaası, 1991, 3-11. Merkez Ordusu teşkiline dair Vekiller Heyeti Kararnamesi için bkz. HTVD, Sayı: 52, Vesika No: 1203 (EK-7)

Teşkilatı, Mıntika Komutanlıkları”⁶⁸⁶ gibi hibrit harekâtın çoklu ortamına uygun birlikler kurmuştur. Böylece söz konusu aktörler vasıtasıyla Merkez Ordusu; Pontus ve Koçgiri gibi isyanları bastırmada önemli faaliyetler yürütmüştür. Ayrıca Millî Mücadele’yi aksatacak adi ve siyasi nitelikli eşkıyalık eylemlerini önleme konusunda da görev alarak asayişin sağlanması hususunda önemli katkılarda bulunmuştur.⁶⁸⁷

Millî Mücadele boyunca ayaklanmaların önlenmesi için askerî tedbirlerin yanı sıra sürekli olarak kanunî düzenlemelere de ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda 29 Nisan 1920 tarihinde “Hıyanet-i Vataniye Kanunu” çıkarılmıştır.⁶⁸⁴ “Askerlikten firar edenler, düşman lehinde propaganda ve casusluk yapanlar, Padişah adına halkı isyana teşvik edenler, isyan ve yağma hareketlerine katılanlar” hakkında çıkarılan Kanun, olağanüstü dönemde görev yapan BMM’nin de çıkardığı ilk kanunlardandır.⁶⁸⁸ Söz konusu Kanun, özellikle BMM’nin açıldığı dönemde değişik nedenlerle artış gösteren ayaklanmalar ile askerden kaçmaların önünün alınmasına duyulan ihtiyaç nedeniyle çıkarılmıştır.⁶⁸⁹ BMM; bir yandan işgalci devletler ile mücadele ederken, diğer yandan ise İstanbul Hükûmeti ve İtilaf Devletleri tarafından desteklenen ayaklanmalar ve yıkıcı propagandalarla uğraşmak mecburiyetindedir. BMM Hükûmeti, içinde bulunduğu bu olağanüstü şartlar nedeniyle otoritesini egemen kılmak, iç güvenliği sağlamak ve firarları önlemek maksadıyla bir yasa çıkarmak zorunluluğu hissetmiştir.⁶⁹⁰

Yukarıda ifade edilenlerin yanı sıra, İstanbul Hükûmeti ayrıca fetvalar yoluyla da Millî Mücadele aleyhinde tahrik ve kışkırtmalar yürütülmektedir. Söz konusu fetvalarda; Kuvayımillîye’nin Padişahın sadık tebaasına zulüm ve işkence ederek günahsız insanları öldürdüğü, memleketi nifak ve parçalanışa sürüklediği, bu nedenle de halifeliğe karşı çıkanların artık iman ve dinden çıkmış olduklarından bunların dinen öldürülmesinin meşru görüldüğü

⁶⁸⁶ Merkez Ordusu tarafından asayiş sağlamak için oluşturulan birlikler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Balcıoğlu, “Millî Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu’da Asayiş Sağlamak İçin Oluşturulan Milis Kuruluşları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 2/6 (1990), 261-274.

⁶⁸⁷ Bir yılı aşkın süre Anadolu’da faaliyet gösteren Merkez Ordusu 8 Şubat 1922 tarihinde lağvedilmiş, lağv işlemi 25 Şubat’ta tamamlanmıştır. Bkz. Balcıoğlu, *Belgelerle Millî Mücadele*, 17-46, 263. ⁸⁵⁴ Çetinkaya, *Türk Kurtuluş Savaşında İrticai Örgütler*, 17.

⁶⁸⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, 97-99.

⁶⁸⁹ Yaşar Özüçetin, H. Mehmet Dağıstan, “Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun Müzakereleri ve Kabulü”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (2011), 254-255.

⁶⁹⁰ Ergun Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri (1920-1927)*, C. I, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1988, 26. ⁸⁵⁸ Bkz. Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 162; S. Aydemir, Tek Adam, 272-273. ⁸⁵⁹ Bkz. Aybars, Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I., 203-205. ⁸⁶⁰ Özüçetin, Dağıstan, Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nun Müzakereleri, 256.

bildirilmektedir.⁸⁵⁸ İstanbul Hükûmeti ayrıca, askerliği kaldırdığına ve halk üzerindeki bütün vergileri affettiğine dair propagandalarının⁸⁵⁹ yanı sıra, Mustafa Kemal'in Bolşeviklik ve İttihatçılığı yeniden getireceği korkusunu da yerleştirmeye çalışmaktadır.⁸⁶⁰ Bütün bu gelişmelerden dolayı BMM, birleştirici bir tarzda çalışmak ve bu doğrultuda mesafe almak zorunluluğunun da farkında olarak günlerce süren tartışmalar sonucu Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu çıkarmak için çaba sarf etmiştir.⁶⁹¹ Bu kapsamda, I. Dünya Savaşı sırasında çıkarılmış olan “Hıyanet-i Harbiye Kanunu” na benzer bir uygulamanın, içinde bulunulan dönemde de acil ihtiyaç olduğu yönündeki değerlendirmeler etkili olmuştur.⁶⁹²

Mebus Mehmet Şükrü Bey tarafından “Meclis'in otoritesine ve kararlarına uymayanların *vatan haini* olduklarını” ifade ettiği iki maddelik kanun teklifi, 25 Nisan 1920'de BMM'ye sunulmuştur.⁶⁹³ Müzakereler sırasında Mebus Refik Şevket Bey'in kanunun ismi hakkındaki teklifi ⁸⁶⁴ kabul edilmiş, böylece kanunun başlığı “Hıyanet-i Vataniye Kanunu” olarak belirlenmiştir. Beş gün süren yoğun görüşme ve tartışmalar neticesinde 14 maddeden oluşan Hıyanet-i Vataniye Kanunu, 29 Nisan 1920 tarihinde kabul edilmiştir.⁸⁶⁵ Fakat, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun kabulünü müteakip dört ay gibi bir süre geçmesine rağmen; Anadolu'da yürütülmekte olan “yıkıcı propaganda, casusluk, bozgunculuk, isyan ve yağma” gibi faaliyetler önlenemediği gibi firarların önü de alınamamıştır. Bu kapsamda ortaya çıkan eksikliklerden biri de mevcut kanunlar ile bu kanunları uygulayacak mevcut mahkemelerin, içinde bulunulan olağanüstü dönemin ihtiyaçlarını giderebilecek durumda olmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca hem mevcut yargıçlar yetersiz, hem de hukuk mezunu insan sayısı çok azdır. Zira çıkarılan Kanun'dan istenilen sonucun alınabilmesi, yargılamaları yapacak mahkemelerin çabuk karar vermesi ve uygulamasına bağlıdır. Nihayet, “Firariler Hakkında Kanun”un 11 Eylül 1920 tarihinde kabul edilmesi sonrasında İstiklâl Mahkemeleri'nin kurulmasına da karar verilmiştir.⁸⁶⁶

Mebus Tevfik Rüştü Bey ile Mustafa Necati Bey'in 18 Ağustos 1920 tarihinde BMM'ye verdikleri ve “Meclis içerisinde seçilecek ve sayıları yediyi geçmeyecek bir Adalet

⁶⁹¹ S. Aydemir, *Tek Adam*, 270.

⁶⁹² Özüçetin, Dağıstan, “Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Müzakereleri”, 256. Müzakereler sırasında Meclis içinde bir grup mebus, Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan kanunlarla idare edilmesinin yeterli olacağı düşüncesiyle yeni bir kanunun çıkarılmasını istememişlerdir. Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, 26.

⁶⁹³ Bu teklifte; “...*Gayei matlubeye vusul için Büyük Millet Meclisinin ittihaz eyliyeceği mukarrerata bütün efradı Osmanîyenin mutavaat eylemesi lâzımdır. Bu ecilden Meclisi Millînin mukarreratı aleyhinde bulunanlar veya mutavaat eylemeyenler ancak haini vatan olabilirler ve bu gibilerin de hiyaneti vataniye ile ittiham edilmeleri lâzımgelir*” denilmiş ve ardından şu iki madde okunmuştur; “*Halifemiz ve Padişahımız Efendimiz*

Kurulu'nun Millî Mücadele'nin seyrine ve bağımsızlığın korunmasına karşı söz ve hakaretlerde bulunanlara sıfatları ne olursa olsun soruşturma açılmasını ve yapılacak yargılama sonucunda suçu sabit görünenlerin ölüm cezası ile cezalandırılmasını" içeren kanun önerisi, "Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun hükümleriyle örtüştüğü ve bir yararı olmayacağı" gerekçesi ile reddedilmiştir. Fakat içinde bulunulan olumsuz koşulların ciddiyeti nedeniyle, söz konusu öneri Eylül ayı başında tekrar Meclis gündemine gelmiştir. Bu kapsamda, "seferberlikte firar suçlarını işleyenler hakkında" hazırlanan ve Millî Müdafaa

Encümeni tarafından yapılan değişiklikler neticesinde son halini alan kanun tasarısı, 8 Eylül 1920 tarihinde Meclis gündemine getirilmiştir.⁸⁶⁷ Yukarıda belirtildiği üzere 11 Eylül 1920 tarihinde BMM Genel Kurulu'na sunulan "Firariler Hakkındaki Kanun", Meclis'te büyük çoğunluğun oylarıyla kabul edilmiştir.⁸⁶⁸

Söz konusu Kanun'un çıkarılmasını müteakip 18 Eylül 1920 tarihinde ise Bakanlar Kurulu'nun önerisi neticesinde TBMM'nin aynı gün içerisinde aldığı 45 numaralı "*Muhtelif*

Hazretleriyle memaliki Osmaniye'yi yed-i ecanibden tahlis maksadına matuf bulunan Millet Meclisi mukarreratına itaat eylemeyenler ihaneti vataniye ile itham olunurlar. Hıyaneti vataniye hakkındaki kanunu mahsus bu gibiler hakkında tatbik olunur." TBMM ZC, D.I, C.I, 63. ⁸⁶⁴ TBMM ZC, D.I, C.I, 99.

⁸⁶⁵ TBMM ZC, D.I, C.I, 137-145. Kabul edilen kanun maddelerinin ayrıntısı için bkz. Düstur, D.I, C.I, Kanun No: 2, 4-5; TBMM Kavanin Mecmuası, D.I, C.I, Kanun No: 2, 2-3.

⁸⁶⁶ Bkz. Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, 60-85.

⁸⁶⁷ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, C.I, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1994, 363-364.

⁸⁶⁸ TBMM ZC, D.I, C.IV, 93-101.

Menatıkta İstiklâl Mahkemeleri Teşkili Hakkındaki Karar", İstiklâl Mahkemeleri'nin hukukî dayanağını oluşturmuş ve belirlenen vilayetlerde İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması kararlaştırılmıştır.⁶⁹⁴

Fransız Devrimi sırasında kurulmuş ve olağanüstü yetkilerle donatılmış olan "İhtilal Mahkemeleri"ne benzetilebilecek İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşundaki öncelikli maksat; Millî Ordu'nun teşkilatlanmasında büyük sorunlara neden olan firar konusuna çözüm getirmektir. Ancak yaşanan gelişmeler neticesinde kısa bir zaman sonra söz konusu Mahkemeler'in yetkileri genişletilerek, "vatana ihanet, casusluk, yolsuzluk, ayaklanma, eşkiyalık, saldırı ve bozgunculuk" gibi suçları da kapsayacak hale gelmiştir.⁸⁷⁰ BMM bu sayede,

⁶⁹⁴ *İstiklâl Mahkemeleri (Kanun Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları)*, C.I, Haz. Mehmet Şahin, Kerim Akar, Hanefi Erkul, Ömer Kesikbaş, Eyüp Ertüren, Mustafa Çakmakçı, Özgür Yaydemir, Sebile Yıldız Aybak, Ayfer Çoşkun Tören, Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, 2015, 9. ⁸⁷⁰ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, 43

yasama ve yürütmede olduğu gibi yargı alanında da “olağanüstü güç kullanma” olanağına haiz olmuştur.⁶⁹⁵ Bu kapsamda, Meclis’in 18 Eylül 1920 tarih ve 45 numaralı kararıyla “on dört İstiklal Mahkemesi’nin kurulmasına” karar verilmiş, öncelikli olarak ise “Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu ve Kayseri” olmak üzere yedi bölgede söz konusu mahkemelerin kurulması kararlaştırılmıştır.⁶⁹⁶

İstiklal Mahkemeleri’nin; Millî Mücadele Dönemi’nde görev yaptıkları süreç içerisinde, ülkenin karşı karşıya bulunduğu tehdit ve tehlikeleri bertaraf ederken, aynı zamanda hukuk kuralları dahilinde kalmak konusunda da büyük bir özen gösterdiği ifade edilebilir.⁶⁹⁷

Netice itibarıyla; BMM Hükûmeti tarafından ayaklanmaları bastırmak için alınan askerî, idari ve hukuki tedbirlerin yanı sıra bazı ilave tedbirler alınması yoluna da gidilmiştir. Bu kapsamda; İstanbul Hükûmeti ve İngilizlerin tarafından yürütülen propaganda faaliyetlerine karşılık yazılı basının gücünden istifade ile çıkarılan “İrade-i Millîye” ve “Hâkimiyet-i Millîye” gazetelerinin yanı sıra, Nisan 1920’de Türk ve dünya kamuoyununun doğru bilgilendirilmesi maksadıyla “Anadolu Ajansı” kurulmuştur.⁶⁹⁸ Söz konusu ajansın faaliyetlerini desteklemek maksadıyla da Haziran 1920’de “Matbuât ve İstihbarât Umûm Müdürlüğü” kurulmuştur.⁶⁹⁹ Fakat yukarıda belirtilen gayretler, karşı propaganda konusunda yeterli gelmemiş, müteakiben isyan bölgelerine BMM tarafından oluşturulan nasihat heyetleri göndermiştir. Özellikle BMM’de görev yapan bölge mebuslarından seçilen nasihat heyetleri, halkı telkin etmek suretiyle ayaklanmaları sonlandırmaya gayret etmişlerdir.⁷⁰⁰ Yine BMM’nin yayımladığı beyannameler yoluyla da halkın işgalci güçlerin tahrik ve yalanlarına kapılmamaları konusunda telkinlerde bulunulmuştur.⁷⁰¹ Burada genel hatlarıyla bahsedilen karşı propaganda faaliyetlerine, Üçüncü

⁶⁹⁵ Millî Mücadele Dönemi’nde Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sivas, Kastamonu, Pozantı ve Diyarbakır bölgesi olmak üzere toplam 8 İstiklal Mahkemesi, 17 Şubat 1921 tarihine kadar beş ay görev yapmışlardır. Erkan Şenşekerci, Hayrettin Şahin, Yılmaz Gülcan, Mine Akkuş, *Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi-I*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2007, 151.

⁶⁹⁶ TBMM ZC, D. I, C.IV, 192-198.

⁶⁹⁷ Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri*, 168. Fransız İhtilal Mahkemelerinin yaklaşık 40.000 kişiyi idam ettiği, bunun yanı sıra İstiklal Mahkemelerinin bir bağımsızlık savaşı koşulları altında görev yaptığı ve sadece adam öldürme, soygun ve asker ailesine tecavüz gibi suçlara idam cezası uygulandığı dikkate alındığında, bu tablonun bazı çevreler tarafından farklı şekilde değerlendirilmesinin haksızlık olacağı aşîkardır. Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1789 - 1950)*, Ankara: Başnur Matbaası, 1967, 61.

⁶⁹⁸ Orhan Koloğlu, *Türk Basını (Kuvâ-yı Milliyeden Günümüze)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, 30.

⁶⁹⁹ *Düstur*, Üçüncü Tertip, C.I, 12.

⁷⁰⁰ Fahri Kılıç, “Millî Mücadele Döneminde Hüsrev Gerede’nin Yürüttüğü Faaliyetler”, *History Studies*, 9/4 (2017), 105.

⁷⁰¹ TBMM ZC, D.I, C.I, 60.

Bölüm’de ele alınacak Millî Mücadele’de Yürütülen Propaganda Faaliyetleri kısmında daha ayrıntılı olarak yer verilecektir.

Tüm yukarıda ifade edilenler doğrultusunda; Millî Mücadele’nin yönetici kadrolarının, ortaya çıkan hibrit tedbirleri kontrol altına almak ve mücadelede başarıya ulaşmak her türlü hibrit özellikten yararlandığı söylenebilir.

2.2.5. Yürütülen Meskûn Mahallerde Muharebe Örnekleri

Hibrit ortamda harekât örnekleri incelendiğinde, hibrit tehditlerin; çıkarları doğrultusunda hizmet ettikleri ülkelerden sağladıkları uluslararası destek olmaksızın ayakta kalabilmelerinin mümkün olmadığı görülmektedir. Söz konusu desteğin emarelerinden biri de hibrit tehditlerin meskûn mahalleri bir direnek noktası şeklinde hazırlamaları şeklinde belirgin hale gelmektedir.⁷⁰²

Meskun mahallerin sağladıkları avantajlar ve sunduğu imkânlar, hibrit tehditler tarafından meskun mahallerin mücadele alanı olarak tercih edilmesine neden olmaktadır. Ayrıca hibrit harekât ortamının, tehdit unsurlarına avantaj sağladığı sürece meskun mahallerden oluşacağı da değerlendirilmektedir.⁸⁷⁹

Millî Mücadele’de Antep ve Maraş’ta yürütülen Meskun Mahal Harekâtları (kent/şehir savaşları)⁷⁰³, diğer bölgelerde yürütülen gayri nizami harp ve düzenli muharebelerden bazı yönleri ile farklılık göstermektedir. Zira meskun mahallerde yürütülen bu harekât, “muharip personel kadar sivil insan zayırlarının da fazla olduğu; uzun zaman, sabır, dikkat ve devamlılık gerektiren; yerleşim biriminin tüm detaylarına vakıf olmayı zorunlu kılan ve bu iş için özel olarak yetiştirilmiş küçük silahlı gruplar tarafından icra edebilecek olan” bir muharebe çeşididir. Ayrıca en az zayırlara karşılık en yüksek başarıyı elde etmek maksadıyla da söz konusu muharip unsurların; “keskin nişancılar, zırhlı araçlar ve hava araçları” ile desteklenmesi zaruridir.⁷⁰⁴

⁷⁰² Hibrit Ortamda Harekât, 2. Bölüm, 4.

⁸⁷⁹ Hibrit Ortamda Harekât, 2. Bölüm, 4.

⁷⁰³ Begeç, özel savaş yöntemlerinden biri olarak ifade ettiği Meskun Mahal Muharebeleri ile ilgili olarak “Meskun Mahallerde Muharebe Harekâtı” kavramının kullanılmasının daha doğru bir yaklaşım olduğunu ileri sürmektedir. Söz konusu hareketin tarihsel arka planı için bkz. Suat Begeç, *Meskun Mahallerde Savaş Stratejisi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020, 6-30.

⁷⁰⁴ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Millîye’ye*, 353.

2.2.5.1. Maraş

Maraş'ın Fransızlar tarafından işgali sonrasında, Fransızların bölgedeki Türk mahalli idarelerine müdahale etmeye başlaması ve şehrin kalesinde bulunan Türk bayrağını indirme girişimi,⁷⁰⁵ diğer taraftan Maraş'taki sivil halka yönelik Ermeniler tarafından başlatılan işkence ve saldırılar; Maraş'ta silahlı bir direnişe yönelik teşkilatlanmaya gidilmesine yol açmıştır.⁷⁰⁶ 1919 Kasım ayı sonunda yapılan toplantı neticesinde “Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” kurulmuş; teşkilatlanma açısından ise “şehir on semte bölünmüş, ayrıca her semt için de bir Şube Heyeti” oluşturulmuştur.⁷⁰⁷ Heyet-i Temsiliye'nin çalışmaları ile oluşturulan semtlerin her birinin reisleri belirlenmiş,⁸⁸⁵ ayrıca her semte “bir ihtiyat zabiti (yedek subay), bir çavuş ve dört talimli personel” görevlendirilmiştir.⁷⁰⁸ Merkezde bu şekilde teşkilatlanma oluşturulduktan sonra ise köy teşkilatlanmasına başlanarak; “doğu, batı, kuzey ve güney olmak üzere bölgelere ayrılan” Maraş'ın köylerine personel görevlendirilmiş ve kısa sürede Kuvayimillîye teşkilatı meydana getirilmiştir.⁷⁰⁹

BMM Başkanı Mustafa Kemal tarafından Maraş bölgesinin genel teşkilatlanması için Kılıç Ali (Asaf) Bey görevlendirilmiştir. Kılıç Ali Bey, “Antep ve Maraş Kuvayimillîye Komutanı” sıfatıyla 21 Ekim 1920 tarihinde karargâhı ile birlikte bölgeye gelmiştir.⁷¹⁰ Kılıç Ali Bey'in şehir içi teşkilatlanma safhasında seçmiş olduğu yöntemler incelendiğinde şu hususlar ön plana çıkmaktadır.⁷¹¹

⁷⁰⁵ Maraş'ın Fransızlar tarafından işgali sonrası yaşanan bayrak hadisesi ile ilgili bilgi için bkz. Nazire Doğan, “Türk İstiklal Harbinde Maraş Milli Mücadelesi”, *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022, 352-356. Fransızlar kaledeki bayrak olayının yanı sıra, Maraş Hükûmet Konağı'ndaki Osmanlı bayrağını indirerek yerine Fransız bayrağı çekmek istenmiş ise de halk tarafından yapılan müdahale sonucu başarılı olamamışlardır. Fakat bu esnada çıkan arbedede iki Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi, 110-9-1-10/97-0-144. (EK-8)

⁷⁰⁶ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, Der. Hulusi Turgut, 11. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, 87. Aslında Maraş'taki ilk teşkilatlanma faaliyetini Fransızların işgalinden önce Ulu Cami'nde Doktor Mustafa'nın halka hitaben yapmış olduğu konuşmanın içeriğinde yapmış olduğu halkı silahlandırmaya çağırdığı söylevde görmek mümkündür. Ancak bu tarihlerde kapsamlı bir teşkilatlanma yapmak mümkün olmamıştır. Asıl teşkilatlanma faaliyeti ise Fransızların bayrak indirme girişimine Maraşlılar tarafından verilen karşılıktan sonra Fransızların bunun intikamını alacağına olan inanç sonrası gerçekleşmiştir. Erkan Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp ve Güney Cephesi*, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2020, 209.

⁷⁰⁷ Enver Behnan Şapolyo, *Kuvayı Millîye Tarihi: Gerilla*, Ankara: Yıldız Matbaacılık, 1957, 174-184. ⁸⁸⁵ Gelişen durumlara göre zaman içinde semt reislerinde değişiklikler yapılmıştır. Bkz. Hüsamettin Karadağ, *İstiklal Savaşında Maraş*, Mersin: Atala Çelebi Basımevi, 1943, 24.

⁷⁰⁸ Bağdadlılar, *Uzunoluk*, 73.

⁷⁰⁹ Bağdadlılar, *Uzunoluk*, 74.

⁷¹⁰ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, 85.

⁷¹¹ Yaşar Akbıyık, *Mili Mücadelede Güney Cephesi: Maraş*, Ankara: ATAM Yayınları, 2015, 163.

“Köylülerin hububat ve hayvanlarını satarak silah ve cephane alınmasını sağlanmıştır. Silahlı bir köy teşkilatı oluşturulmuştur. (Bu yaklaşım direnişin köylerden başlatılarak şehir içindeki katılım ile genişlemesini öngören modern gerilla harbi yaklaşımı ile benzerdir.) Düşmanın geçmesi muhtemel yollara adamlar yerleştirilerek baskın tarzı saldırı taktiği uygulamış ve Fransızların rahat hareket etmesini sınırlandırmıştır. Haberleşme yöntemi olarak telgraf telleri kesilip, kablo uçlarına bağlanan telefon vasıtasıyla Maraş ile irtibat kurulmuştur. Maraş’taki Kuvayillîye teşkilatlanması Maraş’ın kendi bünyesinden oluşturulmuş, hükûmete bağlı düzenli kuvvetlerden birkaç gönüllü subay ve astsubay dışında yardım almadan teşkilat kurulmuştur. Zira bu dönemde, 3. Kolordu Komutanlığı’nın zaten yetersiz olan birlikleri; Sivas, Amasya, Tokat ve Samsun bölgelerinde Pontus çetelerine karşı bölgenin güvenliğini sağlamaya çalışmışlardır.”

Yukarıda belirtildiği üzere, Fransızların 27 Kasım 1919 tarihinde Maraş Kalesi’ndeki Türk bayrağını indirme girişimi ile Maraş direnişinin fitili ateşlenmiş ve silahlı direniş kararı alınmıştır. Önce şehir dışında başlayan muharebeler, 21 Ocak 1920 tarihi itibarıyla bu defa yoğun olarak şehir içinde yürütülmeye başlanmıştır. Maraş şehir içi muharebeleri, 11/12 Şubat 1920 tarihine kadar devam etmiştir.⁷¹²

Yukarıda belirtildiği üzere, başlangıçta “Maraş şehir dışında” yürütülen harekât; Maraş’taki Fransız kuvvetlerine yapılacak “birlik, silah ve mühimmat” takviyesini engellemek ve bu sayede Maraş şehir merkezinde bulunan Fransız birliklerini kuşatma altında tutmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda; “5-7 Ocak 1920 tarihli Türkoğlu, 13 Ocak 1920 tarihli Araplar ve 19 Ocak 1920 tarihli Harabe Çarpışmaları”, Maraş şehri dışında yürütülen muharebelerdir. Müteakiben icra edilen “kent/şehir muharebeleri” ise şehir içindeki Fransız kuvvetleri ile bunların kontrolünde bulunan Ermenilere karşı yürütülen meskûn mahallerde muharebe harekâtıdır.⁷¹³

Fransız kuvvetleri ile Kuvayımillîye birlikleri arasında şehir dışında yaşanan silahlı mücadele, 21 Ocak 1920 tarihinden itibaren Maraş şehir içine de yayılmak suretiyle karşılıklı çatışmalara dönüşmüştür.⁷¹⁴

⁷¹² Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı’nda Gayrinizami Harp*, 214.

⁷¹³ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Millîye’ye*, 303.

⁷¹⁴ Hüsameddin Karadağ, *İstiklal Savaşında Maraş*, Haz. Serdar Yakar, 4. Baskı, Ankara: Salmat Basım Yayıncılık, 2023, 39.

Şehir içindeki silahlı çatışmaların başlaması öncesinde, Fransız kuvvetlerinin şehir dışında yaşanan gelişmelerin şehir içine de sıçraması ihtimaline karşı aldığı ilk önlem, General Quarett'e'nin Antep'te bulunan karargâhını Maraş'a taşımak olmuştur.⁷¹⁵ Yine şehirdeki çatışmalar başlamadan önce Fransızlar; bazı okulları, hastaneleri, kiliseleri, Eski Fransız Konsoloslughunu, zengin Ermenilere ait büyük evleri ve konakları işgal etmiştir.⁷¹⁶ Bu sayede Fransızlar, şehir içindeki direnek noktalarını ele geçirmek suretiyle şehrin giriş ve çıkışlarını kontrol altına almaya başlamıştır.⁸⁹⁵ Buna karşılık Kuvayımilliye güçleri ise stratejik bölgelerde mevziler kazmaya ve oluşturdıkları semt teşkilatlarını güçlendirme yönünde girişimlere başlamıştır.⁷¹⁷

Şehir merkezinde karışıklıkların başlamasıyla birlikte güvenlik endişesi taşıyan Türkler ve Ermeniler, karışık olarak ikamet ettikleri mahalleleri terk ederek kendi milletlerinden insanların yaşadığı bölgelere taşınmak suretiyle evlerini boşaltmışlardır. Bu durum ise Türk ve Fransız mevzilerinin oluşmasına yol açmıştır.⁷¹⁸

Maraş'ı kontrol altına almayı amaçlayan General Quarett'e, 21 Ocak 1920 tarihinde öncelikle birliklerini şehrin kritik noktalarına yerleştirmiş, ayrıca Maraş'ın ileri gelenlerini karargâhına davet etmiş ve Kuvayımilliye ile olan ilişkilerini gerekçe göstererek Mutasarrıf Vekili ile Jandarma Komutanı gibi bazı devlet görevlilerini gözaltına almıştır. Ayrıca Jandarma birlikleri üzerine de ateş açılmasıyla birlikte, Fransız kuvvetleri ile Maraş Kuvayımilliyesi arasında meskun mahal muharebeleri resmen başlamıştır.⁷¹⁹

Fransızların bu dönem içerisinde Maraş'ta bulunan ve topçu bataryaları ile zırhlı araçlarla desteklenen askerî gücü; yaklaşık 5.000 kişi civarındadır. Bu sayının da yaklaşık 2.000 kişisi gönüllü Ermenilerden oluşmaktadır.⁸⁹⁹

Buna karşılık Türkler; Maraş hapishanesinde bulunan mahkûmları serbest bırakmak suretiyle silahlandırmış, savunma ve irtibat hendekleri kazarak mevziler oluşturmuştur. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ise direnişi daha güçlü hale getirmek için şehir halkını organize etmiştir.

⁷¹⁵ Kaynaklarda Fransız generalin Maraş'a geliş tarihinde farklılıklar mevcuttur. Bazı kaynaklar Fransız generalin 13 Ocak 1920 tarihinde geldiğini belirtirken, başka bir kaynakta bu tarih 20 Ocak 1920 olarak verilmektedir. Çatalbaş, Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp, 219.

⁷¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçın Özalp, *Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi*, Ankara: Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yayınları, 1984, 150. ⁸⁹⁵ Bağdadlılar, *Uzunoluk*, 88.

⁷¹⁷ Bağdadlılar, *Uzunoluk*, 91.

⁷¹⁸ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Bağdadlılar, *Uzunoluk*, 90.

⁷¹⁹ Bkz. Karadağ, *İstiklal Savaşında Maraş*, 38; *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, 92

⁸⁹⁹ Bkz. Bağdadlılar, *Uzunoluk*, 89-113.

Ayrıca, Elbistan ve Türkoğlu'ndan yardıma gelen Kuvayımillîye birlikleri ile Kılıç Ali Bey'in de müteakiben bölgeye gelmesiyle, Fransız kuvvetlerine karşı muharebeler yürütülmüştür.⁷²⁰

Şehir içindeki direniş birlikleri arasındaki irtibatı sağlamak için çocuklar görevlendirilmiş, ayrıca yan yana olan evlerin duvarlarına delikler açılmak suretiyle evler birleştirilerek "bir uçtan diğerine örtülü geçiş imkânı" sağlanmıştır. Bitişik nizamda bulunmayan evler arası irtibat ise tüneller kazılmak suretiyle sağlanmıştır. İlave olarak şehir içinde sabotaj amacıyla yangınlar çıkarılmıştır.⁷²¹

Sayı ve donatım açısından kendisinden oldukça üstün durumda olan düzenli Fransız birliklerine karşı Kuvayımillîye kuvvetleri tarafından gayri nizami harp teknik ve taktikleri uygulanmıştır. Şehir muharebelerinde yürütülen söz konusu yöntemler incelendiğinde, şu hususlar ön plana çıkmaktadır:⁷²²

"- Evden eve geçiş yapabilmek maksadıyla evler, içeriden ve yer altından birbirlerine bağlanmıştır.

- Evler içerisinde ateş etmek için mazgallar açılmıştır.

- Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından sözde ticaret maksadı ile Islahiye bölgesine gözcülük yapmak maksadıyla personel görevlendirilmiştir. Bu gözcülerin görevi, Maraş'a hareket edecek olan Fransız kuvvetinin miktarını tespit ederek yol üzerindeki ve köylerdeki gizli postalara haber vermektir. Bu haberleşme sistemi ile gözcülerden gelen bilginin gezgin postalar vasıtasıyla Maraş'a kadar ulaştırılması sağlanmıştır. Böylece Maraş'a gelecek olan Fransız takviye kuvvetlerinin hareketi önceden haber alınarak, kuvvet henüz intikal halindeyken pusular kurulmuştur.

- Bir mahalleden diğer bir mahalleye geçiş yaparken, Fransız ve Ermenilerin ateşlerinden korunmak için polis elbisesi giyilmek suretiyle gidip gelinmiştir.

⁷²⁰ Bkz. Ahmet Hulki Saral, Tosun Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı: Nur Dağları*, Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa'da Kuvayı Millîye Savaşları, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1970, 181-191.

⁷²¹ Bağdamlılar, *Uzunoluk*, 89-94.

⁷²² Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp*, 220-221. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yalçın Özalp, Millî Mücadelenin İlk Zaferi, 157, 195; *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 105-106; Karadağ, *İstiklal Savaşında Maraş*, 42; Bağdamlılar, *Uzunoluk*, 104; Stanley Elphinstone Kerr, *The Lions of Marash*, Albany: State University of New York Press, 1973, 80; *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, 14.

- Fransız mevzilerinin olduğu mahallelerde zincirleme şekilde Ermeni ve Türk evleri yakılarak, Fransız mevzilerinin etkisiz hale getirilmesi sağlanmıştır.
- Propaganda faaliyetleri kapsamında, halka uygulanan zulüm ve işkenceler vurgulanmak suretiyle büyük devletlerin temsilciliklerine protesto telgrafları çekilmiş ve bu kapsamda dış destek aranmıştır.
- Aldatma kapsamında, soba borularından sahte toplar inşa edilerek hakim bölgelere yerleştirilmiştir.
- Bölgede yürütölen harekâta birçok kadın savaşçının da bilfiil iştirak etmesinin yanı sıra, bazı mevzilere silahlı kadınlar konmak suretiyle savaşçı sayısının yüksek gösterilmeye çalışıldığı gözlemlenmiştir.
- Haberleşme hatlarının imha edilmesi suretiyle Fransızların dışarı ile bağlantısının kesilmesi sağlanmıştır. Ayrıca, Fransızların iletişim maksadıyla elektronik haberleşme yerine kullanmış oldukları kuryeler de önceden tespit edilmiş ve intikal halinde iken pusuya düşürölmek suretiyle etkisiz hale getirilmiştir.
- Bölgede görev yapan Kuvayımillîye komutanları, Kılıç Ali ve Yörök Selim gibi takma adlar kullanmışlardır.”

“Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”, daha muharebelerin ilk gününden itibaren halkın savaşma azim ve kararlılığını artırmak maksadıyla psikolojik harekâtı etkin olarak uygulamıştır. Bu kapsamda halka hitaben yaptığı konuşmasında Ziyazade Hacı Mehmet Efendi tarafından, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile bir olup silaha sarılmanın gerekli olduğu” belirtilmiştir.⁷²³ Kılıç Ali Bey, Maraş’ta yaşanan gelişmeler neticesinde dört yüz kişilik maiyeti ve diğör bazı Kuvayımillîye kuvvetleri ile birlikte Maraş’a gelmiş, halkın motivasyonunu artırmak için “Memleketini kurtarmak, düşmanla göğüs göğüse çarpışmak için şehre girdim; düşmanı şehirden çıkaracağız” şeklinde bir bildiri yayımlamıştır.⁹⁰⁴ Kılıç Ali Bey, Fransız Generali Querrette’ye gönderdiği ültimatom ile de “ ... haksız olarak işgal ettiğiniz topraklarımızı yirmi dört saat içinde terk etmezseniz, sizi kuşatmış olan Müslüman savaşçıların şiddetli saldırılarına maruz kalacak ve dökölecek kandan siz sorumlu olacaksınız...” şeklinde uyarıda bulunmuştur.⁷²⁴

⁷²³ Akbıyık, *Mili Mücadelede Güney Cephesi: Maraş*, 196.

⁹⁰⁴ Bağdadlılar, *Uzunoluk*, 102.

⁷²⁴ Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, 92.

Kılıç Ali Bey'in bölgeye gelmesiyle bir plan dahilinde şehir üç istikametten çevrilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda; bölge halkının yardımları ve “evlerin içinden açılan delikler ile sokaklar arasında oluşturulan geçiş koridorları” sayesinde, şehrin giriş/çıkışı Fransız kuvvetlerinden temizlenmek suretiyle kontrol altına alınmış. Ayrıca Fransız kuvvetlerinin elinde bulunan kritik noktalar, baskınlar yapılmak suretiyle ele geçirilmiştir.⁷²⁵ İlave olarak Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'in emriyle, Maraş Kuvayımillîye kuvvetlerinin ateş desteği ihtiyacını gidermek maksadıyla, bir yüzbaşı komutasındaki iki yüz kişilik (sivil giyinmiş) süvari bölüğü ile iki top Maraş'a gönderilmiştir.⁷²⁶

Bölgede yaşanan bu gelişmelerden sonra, Fransız kuvvetlerinin Şubat ayı başlarında birkaç istikametten şehre yapmış oldukları taarruz girişimi başarısız olmuştur.⁷²⁷ Aslında Fransız kuvvetlerinin asıl sorunu, erzaklarının tükenme seviyesine gelmesi ve salgın hastalık tehlikesinin ortaya çıkışıdır. Bu maksatla Maraş'taki Fransız kuvvetlerini takviye etmek için kuvvet gönderilmesine karar verilmiştir.⁹⁰⁹ Bu kapsamda Albay Normand komutasındaki “bir piyade alayı, iki süvari bölüğü, dört sahra topu, develer ve yük arabalarından oluşan kuvvetin”⁹¹⁰ 08 Şubat 1920 tarihinde Maraş'a gelişi, bölgedeki Fransızların önemli oranda takviye edilmesine olanak sağlamıştır.⁷²⁸ Fakat kuvvet takviyesi sonrası şehrin topçu ateşine tutulması, Maraş halkı üzerinde olumsuz etki yaratmış ve halkın bir bölümünün şehri terk etmesine neden olmuştur.⁷²⁹ Söz konusu gelişmelere rağmen; Fransızların bölgeden geri çekilme kararı aldıkları, bu kararın ise Albay Normand ve General Querette tarafından tasvip edildiği görülmüştür. Yapılacak geri çekilme harekâtını örtmek ve Türk güçlerini yanıltmak maksadıyla; Fransız kuvvetleri şehri önce bombalamış, müteakiben ise bazı bölgeleri ateşe vermek suretiyle 11/12 Şubat 1920 gecesi şehri gizlice boşaltmışlardır.⁷³⁰ Durumun ortaya çıkması sonrasında Kuvayımillîye Komutanı Kılıç Ali Bey, derhal şehir genelinde “sıkıyönetim” ilan etmiştir.⁹¹⁴ Böylece Maraş'ta yürütülen meskun mahal muharebeleri Fransızların şehri tahliye ettiği tarih itibarıyla sona ermiştir.⁷³¹

⁷²⁵ Bağdadlılar, *Uzunoluk*, 104.

⁷²⁶ Bkz. Yalçın Özalp, Milli Mücadelenin İlk Zaferi, 169.

⁷²⁷ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi,

105. ⁹⁰⁹ Bağdadlılar, *Uzunoluk*, 116 ⁹¹⁰

Karadağ, *İstiklal Savaşında Maraş*, 47.

⁷²⁸ Ghevont Chorbajian, “The 22 Days of Marash: Papers on the Defence of the City Against Turkish Forces January- February 1920”, Çev. Nishan Der Bedrosyan, *Armenian Review*, 31 (1979), 409.

⁷²⁹ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 106

⁷³⁰ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 107

⁹¹⁴ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, 94.

⁷³¹ Bkz. Bağdadlılar, *Uzunoluk*, 89-113

“Modern Gayrinizami Harp” alanında önde gelen teorisyenlerinden biri olan Alberto Bayo, bir meskun mahalin savunulmasına yönelik gerekli olan hususları; “söz konusu bölgenin duvarlarla kuşatılmış bir kale haline getirilmesi, tüm evlerin birbirine zincirleme bağlanması ve binalar arasında haberleşme/geçiş tünellerinin kazılması, ayrıca bütün binalar birbirine bağlandıktan sonra sokağa bakan duvarlarda menfezler açılmak suretiyle bu menfezlerden düşmana ateş edilebileceği” şeklinde sıralamıştır. Bu tür yöntemler aynı zamanda “modern gayrinizami harp teorisi” ile de örtüşmektedir.⁷³² Yukarıda belirtilen taktiklerin neredeyse tamamı, Türk kuvvetleri tarafından Güney Cephesi’nde başarıyla uygulanmıştır. Türk kuvvetlerinin Maraş’ta yürüttüğü şehir muharebelerinde gösterdiği maharet, Fransız kaynaklarına da yansımıştır. Bu kapsamda harekâtın yürütüldüğü meskun mahal; “... dört bir yanı barikatlarla kapatılmış, siperler ve hendekler kazılmış, mücadele için hazırlık yapılmış, en ufak bir hareketle tüm dükkanlar kapatılacak şekilde organize edilmiş bir şehir” şeklinde betimlenmiştir.⁷³³

Genel olarak değerlendirilecek olursa; yukarıda belirtilen teknik ve taktikler incelendiğinde, günümüz Meskun Mahal Muharebeleri’nde kullanılan teknik ve taktiklere benzer özellikler gösterdiği görülmektedir.

2.2.5.2. Antep

Hindistan ve Bağdat ticaret yolları üzerinde, ayrıca Adana, Urfa, Maraş şehirleri ile Suriye’nin de geçiş yolu güzergahında bulunan Antep şehri; Millî Mücadele Dönemi’nde de stratejik ve ekonomik açıdan büyük öneme haizdir.⁷³⁴ İngiltere; “Mondros Mütarekesi’nin 7’nci maddesine dayanarak ve kış mevsiminde süvari hayvanlarının iaşesini gerekçe göstererek,” bölgedeki önemli ticaret ve tarım merkezi konumunda olan Antep şehrini, 15 Ocak 1919 tarihinde işgal etmiştir.⁷³⁵ İngilizlerin Antep’i işgalinden, Suriye İtilafnamesi ile şehri Fransızlara devrettikleri tarihe kadar geçen süre içerisinde dikkate değer bir silahlı çatışma olayı yaşanmamıştır.⁹²⁰

⁷³² Alberto Bayo, *Gerilla Nedir*, Çev. Mekin Gönenç, İstanbul: Ant Yayınları, 1968, 61-62.

⁷³³ Fransız Kumandanı Abadi, *Türk Verdünü Gaziantep: Antep’in Dört Muhasarası*, Çev. Kurmay Yüzbaşı Necmettin, Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yayını, 1959, 38-42

⁷³⁴ Hulusi Yetkin, Mehmet Solmaz, *Gaziantep Savunmasında Şehit Şahinin Yeri*, Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yayını, 1964, 14.

⁷³⁵ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 54; Yetkin, Solmaz, *Gaziantep Savunmasında Şehit Şahinin Yeri*, 14.

⁹²⁰ Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı’nda Gayrinizami Harp*, 253.

Şehrin İngilizler tarafından Fransızlara devredilmesi sonrası,⁷³⁶ 05 Kasım 1919 tarihi itibarıyla gerçekleşen Fransız işgali ile birlikte ortaya çıkan direniş ruhuna neden olan hususlar şu şekilde sıralanabilir:⁹²²

“- Fransızların işgali İngilizlerden devralarak gerçekleştirmiş olmasından dolayı Wilson Prensipleri gereği tanınması gereken Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünün Fransızlar tarafından yok sayıldığı algısı,

- Fransızların işgali çoğunluğu Ermeni olan Fransız kuvvetleri ile gerçekleştirmiş olması,
- Fransız kuvvetlerinin şehre girer girmez, Antep halkı için manevi değeri oldukça fazla olan Akyol Polis Karakolu’nda asılı Türk Bayrağı’nı indirme girişimleri,
- Fransız kuvvetlerinin desteklediği özellikle bölge dışından getirilen Ermenilerin yerli halka karşı yapmış oldukları baskı ve şiddet olaylarıdır.”

Söz konusu nedenlerden ötürü, Kasım 1919 ile Nisan 1920 tarihleri arasında şehir dışında, Nisan 1920 ile Şubat 1921 tarihleri arasında ise büyük oranda şehir içinde olmak üzere, Antep Kuvayımillîye unsurları tarafından Fransız kuvvetlerine karşı direniş yürütülmüştür. Bu şehirde muharebeler,⁹²³ işgalin ilerleyen safhalarında tamamen şehir savunmasına dönüşmüştür.⁷³⁷

Antep savunması, Millî Mücadele döneminde yürütülen şehir muharebeleri içerisinde en çetin ve uzun süren mücadelelerin başında gelmektedir.⁷³⁸ Maraş’ta yaşanan muharebelerde olduğu gibi Antep savunması da iki aşamalı olarak, şehir dışı ve şehir içinde gerçekleşmiştir. Bu kapsamda şehir dışındaki mücadele, “Maraş’ta konuşlu 9. Tümen, Adana’da bulunan 2. Kolordu’ya bağlı birlikler ile Şahin Bey’e bağlı milis kuvvetler” tarafından yürütülmüştür.⁷³⁹

Şehir içindeki muharebeler ise “Antep Mutasarrıflığı’na bağlı *Heyet-i Merkeziye* ile bağlı olan *Etraf-ı Şehir Cepheler Kumandanlığı*” tarafından yürütülmüştür. Mevcut teşkilatlanmaya göre Cepheler Kumandanlığı altında ise “taburlar, mıntıkalar ve semt reislikleri” bulunmaktadır. Her semt aynı zamanda bir “milis askerî kıta” şeklinde değerlendirilmiştir. Her semte; “muharebe

⁷³⁶ Suriye İtilafnamesi ile şehrin Fransızlar tarafından işgali ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tunay Şendal, “Güney Ateş Çemberinin Gazi Müdafaası: Antep Savunması”, *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022, 323-329. ⁹²² Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı’nda Gayrinizami Harp*, 253.

⁷³⁷ Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı’nda Gayrinizami Harp*, 253-254.

⁷³⁸ Selim Saygın, “Millî Mücadelede Güney Cephesinde Şehir Savaşları”, *Türk Milletinin Millî Mücadelesi: Türk İstiklal Harbi*, Ed. Ahmet Oğuz, Emine Aşçı, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2023, 311.

⁷³⁹ Halil İbrahim Yakar, Gülsüm Yaprak Pusat, *Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri: Savunmanın Şifreleri*, Gaziantep: Şehitkamil Belediyesi Kültür Yayınları, 2017, 39-41.

etmek için silahlı 100 kişi, idari ve lojistik hususlarla kullanılmak için silahsız 50 kişi olmak üzere toplam 150 kişi" görevlendirilmiştir. "Semt Reisi" sıfatıyla semtin ileri gelenlerinden bir kişi, yedek subay ya da muharebe tecrübesi olan çavuşlardan bir kişi de "Kısım Komutanı" sıfatıyla muharip birliklerin başına görevlendirilmiştir. Antep şehir içinde bu dönemdeki toplam güç ise 1.800'ü silahlı ve 1.400'ü silahsız olmak üzere toplam 3.200'dür. Ayrıca mali konular ile lojistik destek kapsamındaki faaliyetlerin yürütülmesi kapsamında iki farklı komisyon kurulmuştur. Antep'in ileri gelenlerinden de bir "*İdare Heyeti*" teşkil edilmiştir. Kurulan teşkilat köylere kadar genişlemiş; Sabunhanı mahzenlerinde bir imalathanede açılmış; kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve sakatlar da silah tamiri ile mermi ve barut imalatı ile uğraşmışlardır⁷⁴⁰

Şehrin Fransızlar tarafından işgal edilmesi sonrası şehir içindeki karışıklıklar artmıştır. Maraş'ta olduğu gibi Antep'te de Türk ve Ermeni mahallelerinde karışık olarak yaşayan Türk ve Ermeniler, güvenlik maksadıyla kendi milliyetlerine ait kişilerin oturduğu bölgelere taşınmıştır. Böylece şehir iki grup mahalleye ayrılmıştır. Güney-kuzey istikametinde şehri ikiye bölen cadde ise "cephe hattı"nı oluşturmuştur. Bu durumda; şehrin batısındaki hâkim tepeler ile kaleyi andıran tahkim edilmiş binalar Ermeni ve Fransız kuvvetlerinin elinde, şehrin doğusundaki bölge ise Türklerin denetiminde kalmıştır.⁷⁴¹

Antep'teki Fransız kuvvetlerinin ihtiyaç duyduğu takviyeler Kilis bölgesinden sağlanmıştır. Bu kapsamda Kuvayımillîye kuvvetleri ise şehirdeki Fransız kuvvetlerini zayıflatmak amacıyla şehir dışarıdan gelen takviye birliklerine pusu ve baskınlar düzenlemişlerdir. Bu kapsamda şehir dışında yürütülen muharebeler 01 Nisan 1920 tarihine kadar sürmüş, bu tarihten itibaren 09 Şubat 1921 tarihine kadar yoğun olarak şehrin içinde olmak üzere muharebeler devam etmiştir.⁷⁴²

Şahin Bey'in Mart 1920 ayı sonunda hayatını kaybetmesi sonucu Antep'e görevlendirilen Kılıç Ali Bey'in bölgeye gelmesini müteakip meskun mahal muharebeleri olarak da adlandırılan şehir içi muharebeler tercih edilmiştir.⁷⁴³ Fransız kuvvetlerinin üstün zırhlı ve topçu birliklerine karşı,

⁷⁴⁰ A.H.Saral, T.Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı*, 270-272, 347-348. Ayrıca bkz. Ali Nadi Ünler, *Türk'ün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması*, İstanbul: Kardeşler Matbaacılık, 1969, 19-49.

⁷⁴¹ Hulusi Yetkin, *Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler*, Gaziantep: Işık Matbaası, 1962, 12.

⁷⁴² Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp*, 266-267.

⁷⁴³ Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp*, 269-270.

Antep Kuvayımillîye kuvvetleri savunma maksadıyla meskun mahal içinde bulunan evleri kullanmıştır. Bu kapsamda başvurulan yöntemler şu şekildedir:⁷⁴⁴

“- Evden eve geçişler yapılarak, her ev içeriden ve yer altından birbirlerine tüneller ile bağlanmıştır.

- Evlerde ateş etmek için duvarlara mazgallar açılmıştır.

- Fransız kuvvetlerine görünmemek amacıyla gece gizlice cadde ve sokaklar duvarlar ile örülerek düşman ateşinden korunma amaçlanmıştır.

- Derin çukurlar, siperler ve zikzaklar yapılarak, hem barikat oluşturulmuş hem de düşmanın şehir içinde olası bir geçişinde mekanize birliklerinin ilerlemesi engellenmiştir.

- Antep sivil halkının top saldırısından ve uçak saldırısından zarar görmemesi için ev altlarında ve mağaralarda sığınaklar oluşturulmuştur.”

Kuvayımillîye Komutanı Kılıç Ali Bey, 1920 Nisan ayı başında Antep’e gelmiş,⁹³² Fransızların yürüttüğü olumsuz propagandaya karşılık halkın moralini yükseltmek ve motivasyonunu artırmak, aynı zamanda da Kuvayımillîye kuvvetlerine yönelik inancın pekişmesinin sağlamak maksadıyla uzun bir bildiri yayımlamıştır.⁷⁴⁵ Antep’te yürütülecek şehir içi muharebelerin etkinliğini artırmak maksadıyla, Kılıç Ali Bey’in talimatıyla, oluşturulan semt teşkilatlarının haricinde halktan seçilen eğitimli birliklerden kurulan Yıldırım ve Şimşek Taburları meydana getirilmiştir. Söz konusu birlikler vasıtasıyla şehir içi ve şehir dışındaki gelişmelere daha hızlı ve etkin müdahale etmek amaçlanmıştır.⁷⁴⁶

Şehir içi muharebeler başlamadan evvel yapmış oldukları teşkilatlanmadan istifade ile Fransızlara karşı avantaj sağlamak maksadıyla, Antep Kuvayımillîye kuvvetleri tarafından şehir civarındaki hâkim tepeler ve mevziler ile kritik bazı yerleri ellerinde tutarak ateş gücü üstünlüğü sağlamaya çalışılmıştır.⁹³⁵ Ancak Fransızların gerek toplarının menzili gerekse ateş gücü üstünlüğünden dolayı Kuvayımillîye kuvvetleri tarafından bazı bölgeler boşaltılmıştır.⁷⁴⁷

⁷⁴⁴ Yetkin, *Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler*, 121.

⁹³² *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 141

⁷⁴⁵ Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı’nda Gayrinizami Harp*, 274. Bildirinin tam metni için Bkz. *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları*, 102.

⁷⁴⁶ Keza kurulan Yıldırım Taburu, muharebelerin sonuna kadar görevine devam etmiştir. Lohanizade Mustafa Nurettin, *Gaziantep Savunması*, Çev. Mehmet Ali Akidil, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1989, 48. ⁹³⁵ Abadie, *Türk Verdünü Gaziantep*, 48.

⁷⁴⁷ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 141 ⁹³⁷ Sahir Üzel, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, Ankara: Doğu Matbaası, 1952, 170.

Ayrıca bölgedeki Fransız kuvvetlerine ait hava gücü; “ateş, keşif ve propaganda” açısından Fransızlara büyük avantaj yaratmıştır. Fransızlar, uçaklardan atılan “bildiri ve broşürler” vasıtasıyla hem bölge halkını kendi tarafına çekmeyi, hem de Kuvayımillîye’nin Padişah’a düşman olduğu düşüncesini yaymayı hedeflemişlerdir.⁹³⁷

Kılıç Ali Bey yaptığı durum muhakemesinde bölgedeki Fransız kuvvetleri ile çatışmanın kaçınılmaz olduğunu değerlendirmiş, bu kapsamda destek almak maksadıyla Diyarbakır’da konuşlu “13. Kolordu Komutanlığı”na çektiği telgrafta özetle; “Antep’te durumun Fransızlarla çatışmaya doğru gittiğini, eldeki imkânlar ile başarının zor olduğunu, makinalı tüfek ve top ihtiyacı bulunduğunu” bildirmiştir. Ancak Kılıç Ali Bey, destek talebine olumlu cevap alamamıştır.⁷⁴⁸

Antep’te yürütülen meskun mahal muharebelerinde yaşanan önemli gelişmeler şu şekilde özetlenebilir:

1920 yılı Nisan ayı ortalarında gelindiğinde, Fransızlar; Urfa ve Maraş’taki başarısızlıklarını tekrar yaşamamak, şehir içindeki kontrolü sağlamak ve mevcudiyetlerini devam ettirebilmek maksadıyla Antep’teki güçlerini takviye etmişlerdir.⁷⁴⁹ Ayrıca Fransızlar tarafından şehrin tüm girişleri kapatılmış ve dışarıyla bağlantısı kesilmiştir.⁷⁵⁰ Bu gelişmeler sonucu, tüm inisiyatifi eline geçirdiğini düşünen Fransız Komutanı “Albay Saint Marie”, Antep Mutasarrıflığı’na gönderdiği sert notada, “silahların ve şehrin hemen teslim edilmemesi durumunda şehri yıkacağını” bildirmiştir.⁹⁴¹ Bu sırada, 19 Nisan 1920 tarihinde gizli bir şekilde Halfeti ve Birecik’ten gelen Türk milis güçleri şehre girerek, Yıldırım ve Şimşek taburlarına katılmıştır.⁷⁵¹

Antep’teki Fransız kuvvetlerine verilen direktif doğrultusunda şehir içine taarruz edilmesi yönünde planlama yapılmıştır.⁷⁵² Bu kapsamda Mağarabaşı semti bölgesi ile şehrin batı ve güney kısımları Fransızlar tarafından yoğun topçu ateşine maruz bırakılmıştır. Bu gelişmeyi müteakip bir taarruz harekâtının emaresi olarak değerlendiren Antep Kuvayımillîye kuvvetleri,

⁷⁴⁸ Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları, 105.

⁷⁴⁹ Cerablus’ta bulunan Albay Normand komutasındaki takviyeli bir alay ile Albay Debievre komutasındaki birlikler Antep’e gelerek şehrin güney ve batı hakim bölgelerini işgal etmişlerdir. Bkz. Üzel, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, 35-38; Lohanizade, *Gaziantep Savunması*, 66.

⁷⁵⁰ Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı’nda Gayrinizami Harp*, 276

⁹⁴¹ Üzel, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, 39.

⁷⁵¹ Üzel, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, 40.

⁷⁵² Üzel, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, 41; Abadie, *Türk Verdünü Gaziantep*, 51.

mevcut savunma düzenini gözden geçirmiş, ayrıca emniyet konusunda alınan tedbirleri de artırmışlardır.⁷⁵³

Fransız birlikleri, sahip oldukları mekanize güç avantajını kullanmak suretiyle tankların öncülüğünde şehir içine taarruz etmiştir. Söz konusu taarruzun en önemli özelliği, ilk defa I. Dünya Savaşı'nda muharebe sahasına giren tankların Antep'te de kullanılmış olmasıdır. Dolayısıyla hiç tank görmemiş Antep halkı için yapacağı savunma da bu kapsamda bir ilk olmuştur.⁷⁵⁴ Tankları kullanmak suretiyle elde ettikleri taktiksel avantajdan yararlanarak evleri işgal ederek cephe kazanmayı amaçlayan Fransızlar, şehir içinde hiç de beklemedikleri yöntemlerle karşılaşmışlardır. Evden eve geçişler, ev duvarlarında mazgallar açan Kuvayimillîye kuvvetleri, şehir içinde güç dengesini kendi lehine çevirmiştir. Fransız kuvvetlerinin savunmasız kalan yanlarını, her iki istikametten ateş altına almışlardır. Ayrıca evleri işgal etmek için içeri giren Fransız askerlerine duvarlarda açılan deliklerden içeriye bomba atılarak dışarıya çıkması sağlanmış, dışarıya çıkanlar ise keskin nişancı atışlarıyla zayıf verdirilmiştir. Fransız kuvvetleri bu saldırılarda çok zayıf verdikleri için geri çekilmek mecburiyetinde kalmışlardır.⁷⁵⁵

Yaşanan gelişmeler sonucu oluşan Fransız kuşatmasını yarmak için Maraş'ta bulunan nizamiye taburu ile bataryaları bölgeye getirmekten başka çare olmadığını değerlendiren Kılıç Ali Bey, konuyu direkt Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'e arz etmiştir.⁷⁵⁶ Müteakiben Mustafa Kemal'in talimatıyla, "9'ncu Alay'a bağlı bir nizamiye taburu ile seri ateşli bataryalar" Kılıç Ali Bey'in emrine verilmiştir.⁷⁵⁷

Suriye bölgesindeki personel ihtiyacını karşılamak maksadıyla bir kısım Fransız kuvveti şehri terk ederek bölgeden ayrılmış,⁹⁴⁹ Fransız birliklerinin terk ettiği bölgelerdeki sırtlar Antep Kuvayimillîye kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş ve ilk defa 29 Nisan 1920 tarihinde şehirde

⁷⁵³ *Türk İstiklal Harbi IV, Güney Cephesi*, 144

⁷⁵⁴ Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp*, 279. Bkz. Üzel, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, 42; Abadie, *Türk Verdünü Gaziantep*, 52.

⁷⁵⁵ Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp*, 279-280. Ayrıntılı bilgi için bkz. Üzel, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, 42-43; Abadei, *Türk Verdünü Gaziantep*, 51-52; Lohanizade, *Gaziantep Savunması*, 68-71.

⁷⁵⁶ Bölgenin Kuvayimillîye Komutanı Kılıç Ali Bey BMM Başkanı Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta; "Nizip istikametinden gelen Fransız kuvvetinin karşılaştığı direnme nedeniyle tamamen şehre girmeyi başaramamış ve şehrin kuzeydoğusundaki sırtlarını işgal ederek şehri bombardıman ettiğini, Fransızların tahkimat ve tertibatına karşılık Türk tarafının da şehre hâkim sırtları tahkim ve işgal ettiğini, Maraş şosesinin emniyetini sağlamak için yolun üzerine hâkim sırtlarda da tahkimat yapıldığını, şehirdeki cephenin halen direndiğini, Fransızlarla bütün şiddetiyle muharebe edildiğini, Fransızların şehri çok yoğun bombardıman ettiğini, Antep halkı ile hareket etmenin mümkün olmadığını, azamî yardıma ihtiyaç olduğunu" bildirmiştir. Bkz. *ATBD*, Sayı: 103, Belge No: 2894.

⁷⁵⁷ *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, 107.

⁹⁴⁹ Abadie, *Türk Verdünü Gaziantep*, 52.

karşılıklı top atışları yapılmıştır. Mardintepe ve Kurbanbaba tepeleri hariç şehrin bütün hakim bölgeleri Kuvayımillîye kuvvetleri tarafından kontrol altına alınmak suretiyle bu sefer Fransızlar kuşatma altına alınmıştır.⁷⁵⁸

Söz konusu gelişmeler sonucu, şehirdeki askerî gücü de azalmış olan Fransız kuvvetleri savunma tertibatı almaya başlamış, Ermenilerin de yardımıyla iki yüksek duvar yapılmış, savunma amaçlı boy siperleri kazılmıştır. Ayrıca Fransızlar, şehre hâkim bir noktada bulunan Kurbanbaba Tepe'den yaptıkları atışlarla Türk kuvvetlerini taciz ettiklerinden, bu hakim bölgenin ele geçirilmesi Kuvayımillîye kuvvetleri için bir zorunluluk haline gelmiştir.⁷⁵⁹ Bu kapsamda, 9. Kafkas Alay Komutanlığı birliklerinin de desteğiyle önce Düztepe, müteakiben de Kurbanbaba Tepe işgal edilmiştir. Böylece, Antep'in güneyi ve doğusundaki hakim sırtlar tamamen Kuvayımillîye tarafından işgal edilmiş, Kilis ve Akçakoyunlu istikametindeki yollar Türklerin eline geçmiştir.⁷⁶⁰

Fransız Ordusuna ait uçaklar, Türk kuvvetlerinin kontrolünde bulunan hakim noktaları ateş altına almak suretiyle Antep'te bulunan Fransız kuvvetlerine hava desteği sağlamış; ayrıca Antep halkının direniş azmini kırmak ve Millî Mücadele'ye olan halk desteğini engellenmek maksadıyla Damat Ferit Paşa Hükûmeti tarafından hazırlanan Kuvayımillîye hareketi aleyhine olan beyannameler ile Şeyhülislam tarafından hazırlanan fetvayı şehir üzerine atarak propaganda maksatlı faaliyetler de yürütmüşlerdir.⁹⁵³

Bu dönemde BMM'nin açılması ve göreve başlaması neticesinde milletvekili görevlendirmeleri yapılmış, bu kapsamda da "Kuvayımillîye Komutanı Kılıç Ali Bey" Antep milletvekili olarak seçilmiştir. Kılıç Ali Bey, aynı günlerde ortaya çıkan Birinci Yozgat ayaklanması'nın bastırılması konusunda BMM Başkanı Mustafa Kemal tarafından Ankara'ya görevlendirilmiştir. Kılıç Ali Bey'in yerine ise Alay Komutanı Hamdi Bey Kuvayımillîye Komutanlığını yürütmüştür.⁷⁶¹

⁷⁵⁸ Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp*, 281. Bkz. Üzel, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, 43-44; Lohanizade, *Gaziantep Savunması*, 72.

⁷⁵⁹ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 146.

⁷⁶⁰ Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp*, 281-282. Bkz. *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 147.

⁹⁵³ Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp*, 283.

⁷⁶¹ Müteakiben Ankara Hükûmeti tarafından 26 Haziran 1920 tarihinde, Adana ve Antep Cephesi Komutanlığı'na Albay Selahattin Adil Bey atanmıştır. Bu suretle Antep Kuvayımillîye Komutanlığı da Adana Cephesi Komutanlığına bağlanmıştır. Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp*, 282-284, 287. ⁹⁵⁵ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 165.

Güney Cephesi'nde 30 Mayıs 1920'den itibaren geçerli olmak üzere "20 Günlük Geçici Ateşkes" ilan edilmiştir.⁹⁵⁵ Bu dönemde; Fransızlar hem bazı bölgeleri boşaltmış, hem de şehir içindeki Fransız askerlerinin sayısını azaltmıştır. Bunun yanı sıra Fransızlar, karargâh olarak kullandıkları bölgeyi savunmaya devam etmişlerdir. 29 Temmuz 1920 tarihine kadar iki tarafın da ortak kararıyla Antep'te ateşkese devam edilmiştir.⁷⁶² Fakat Suriye'deki durumu büyük oranda kontrol altına alan Fransızlar, 08 Ağustos 1920 tarihinde Antep'teki kuvvetlerini takviye etmişlerdir.⁷⁶³

Bu dönemde Suriye bölgesinde Kuvayımillîye faaliyetlerini yürütürken Antep bölgesine gelen Özdemiş Bey,⁷⁶⁴ Antep Heyet-i Temsilîyesi'nin talebi üzerine Antep Kuvayımillîye Komutanlığına atanmıştır.⁷⁶⁵ Gayrinizami harp konusunda oldukça tecrübeli olan Özdemiş Bey'in Kuvayı Millîye Komutanlığı görevine getirilmesi ile birlikte Antep Kuvayımillîye teşkilatlanmasında bazı düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelerin önemlileri şunlardır:⁹⁶⁰

“- Semt cepheleri arasında telefon irtibatı sağlanmıştır.

- Savunma hattı oluşturmak için inşaat işinden anlayacak kişiler ile bunlara lazım olacak malzemelerin (kürek, kazma vb.) şehirden toplatılarak, tek bir komuta altında şehir savunma hattı oluşturulmuştur.
- Halkın elindeki fazla silahlar ve eli silah tutan personel tespit edilerek, yeni teşkilatlar oluşturulmuştur.
- Şehir altı kısma ayrılarak, yeni komutanlar atanmış ve Arslan Bey Merkez Komutanı olmuştur. Yıldırım Taburu'ndan bu mıntikalara dağıtım yapılmıştır.”

Antep Fransız İşgal Komutanlığı; 11 Ağustos 1920 tarihinde “şehrin iki saat içinde Fransızlara bırakılmasına ilişkin” bir ültimatom göndermiş, “eli silah tutan tüm personelin silahları ile birlikte teslim olması ve bir buçuk milyon harp tazminatı verilmesi, aksi takdirde şehrin bombardıman edileceği” bildirilmiştir. Özdemiş Bey ise ültimatoma; “Fransız bayrağı altına girecek tek bir Anteplinin olmadığı ve Fransız askerinin Antep'e girişine asla müsaade

⁷⁶² Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp*, 287

⁷⁶³ Bu kuvvet Senegal ve Cezayirlilerden oluşan beş avcı taburu, bir makineli tüfek bölüğü, 4 bataryadan teşkil edilmiş topçu taburu, iki süvari bölüğü ve bir tank müfrezesi ile cephe ve yiyecek konvoyundan oluşmaktadır. *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 232.

⁷⁶⁴ Söz konusu Özdemiş Bey, Milis Yarbayı Ali Şefik Özdemiş'dir. Özdemiroğulları ve Şefik Özdemiş'in öz geçmişi için bkz. Murat Göztoklusu, *Kurtuluş Savaşı'nın Son Cephesi: Elcezire ve Özdemiş Harekatı*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2006, 58-61; Göztoklusu, *Elcezire Konfederasyonu*, Ankara: Barış Kitap, 2013, 260.

⁷⁶⁵ Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp*, 289-290.

⁹⁶⁰ Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp*, 289-290.

edilmeyeceği” cevabını vermiştir.⁷⁶⁶ Fransız kuvvetleri şehir içine yaptıkları yoğun topçu atışı sonrası piyade unsurları ile şehri kontrol altına almayı planlamış, fakat Kuvayımillîye kuvvetlerinin ani baskını karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardır.⁷⁶⁷

Fransız İşgal Komutanı Abadie ise üstün kuvvetlerle şehre iki kez taarruz etmelerine rağmen taarruzların başarısızlıkla sonuçlanmasının gerekçesini; Türklerin şehir muharebelerindeki maharet, azim ve dayanıklılığına bağlamıştır.⁹⁶³ Fransız kuvvetleri, söz konusu başarısızlıktan ders çıkarmış ve benzer bir başarısızlığı tekrar yaşamamak için Antep’te tekrar meskun mahal muharebesine girmeyecek, onun yerine birçok evin yıkılması ve sivilin hayatını kaybetmesine neden olabilecek ağır toplar ile şehrin ateş altına alınması seçeneğini tercih etmiştir.⁷⁶⁸

Antep’te Türklerin gösterdiği güçlü direniş Fransızların prestij kaybına neden olmuş, bu durum diğer sömürgelerindeki itibarını da sarsmıştır. Şehirde tam anlamıyla hakimiyet kuramayacağını anlayan Fransızlar taktik değiştirmeye karar vermişlerdir. Şehri dört bir yandan muhasara altına almaya başlamışlar ve hiçbir surette dışarıda destek ve yardım gelmeyecek şekilde hazırlıklarını yapmışlardır. Amaç şehri cephanesiz ve aç bırakarak teslim zorlamaktır. Fransızlar 21 Kasım 1920’de bazı sınırları da ele geçirdikten sonra kuşatmayı tamamlamışlardır.⁹⁶⁵

Fransızların yeni strateji kapsamında uyguladığı muhasara Türk kuvvetleri açısından önemli sonuçlar doğurmuş, zaten kısıtlı miktardaki silah, cephane ve iâşe stoku direnişi uzun süre devam ettirmeye yeterli gelmemiştir. İlave olarak kış aylarına doğru yaklaşılmasıyla beraber barınma sorununu da gündeme getirmiştir.⁷⁶⁹ 26 Kasım 1920 tarihinde Türk tarafının kuşatmanın yarılması yönünde yaptığı taarruzlar başarılı olamamış ve kuşatma yarılamamıştır.⁷⁷⁰ 1 Aralık 1920 tarihinde Fransızlar şehrin teslimini tekrar istemişler, fakat Antepliler şehri teslim etmeyi kabul etmemişlerdir.⁷⁷¹

Türk kuvvetleri kuşatmayı yarmak için pek çok denemede bulunduysa da başarılı olamamış ve kuşatma yarılamamıştır. Önceki denemeler dikkate alınarak kuşatmayı yarmak için Özdemiş Bey bu defa İkizkuyu Harekâtını planlamış, fakat 18 ve 30 Ocak 1921 tarihlerinde yapılan her

⁷⁶⁶ Lohanizade, *Gaziantep Savunması*, 107. Ayrıntılı bilgi için bkz. Üzel, *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, 126.

⁷⁶⁷ Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı’nda Gayrinizami Harp*, 291

⁹⁶³ Abadie, *Türk Verdünü Gaziantep*, 98.

⁷⁶⁸ Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı’nda Gayrinizami Harp*, 291

⁹⁶⁵ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 245.

⁷⁶⁹ *Şehr-i Ayıntab-ı Cihan: Gaziantep*, Ed. Ergün Özuslu, Gaziantep: Gaziantep Valiliği Yayınları, 2016, 170.

⁷⁷⁰ Bilgehan Pamuk, *Bir Şehrin Direnişi: Antep Savunması*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, 66.

⁷⁷¹ Sadettin Gömeç, *Milli Mücadele’de Gaziantep*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, 86-87.

iki taarruzda da başarısız olmuş ve kuşatma yarılammıştır. Tüm çabalara rağmen başarısız olan girişimler sonucu Türk kuvvetleri için şehirden ayrılmaktan başka çare kalmamıştır.⁷⁷² 8 Şubat 1921 tarihinde Özdemir Bey ve direniş güçlerinin şehirden ayrılması üzerine şehirde kalan tamamen savunmasız Antep'li için teslim olmaktan başka çare kalmamıştır. Türk heyeti ile Fransız yetkililerin görüşmeleri sonucu, 09 Şubat 1921 tarihinde teslim şartnamesi kabul edilmiştir.⁷⁷³ Böylece 01 Nisan 1920 - 09 Şubat 1921 tarihleri arasında 10 aydan daha fazla süren Antep halkının direniş mücadelesi sona ermiştir. Bazı kaynaklara göre Antep direnişi sırasında; şehir içinde yaklaşık 8.000 ev tahrip olmuş, 6000 civarında Türk hayatını kaybetmiştir.⁹⁷¹

Batı Cephesi'nde Sakarya Muharebesi'nin zaferle sonuçlanması, Fransızları Türk Hükûmeti ile anlaşmaya zorlamış ve 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile TBMM arasında "Ankara Antlaşması" imzalanmıştır. Antlaşma kapsamında; Fransa Kasım ayı içerisinde birliklerinin büyük bir kısmını Antep şehir merkezinden çekmiş, kalan son Fransız birlikleri de 25 Aralık'ta şehri terk etmişlerdir. Ertesi gün ise Türk birlikleri şehre girerek şehri teslim almışlardır.⁹⁷²

Gerek Maraş gerekse Antep'te yürütülen Meskun Mahal Muharebeleri ile ilgili genel olarak şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'nun güneyinde yapılan Meskun Mahal Muharebeleri, Batı Cephesi'nden sonra Millî Mücadele'de yürütülen en kritik muharebeler olarak değerlendirilebilir. Zira burada yürütülen mücadeleler ve kazanılan zaferler; halkın kurtuluş ümidini arttırıcı etki yaparken, Fransızların savaşma azmini ve işgali sürdürme ümidini ise büyük ölçüde kırmış ve Fransızlar'ı Ankara Hükûmeti ile anlaşmaya mecbur etmiştir. Ayrıca Millî Mücadele'nin en önemli cephesi olan Batı Cephesi'ne askerî ve lojistik destek sağlanmış ve Anadolu'nun güney sınırlarının belirlenmesinde önemli katkıları olmuştur.

Maraş, Urfa ve Antep'teki muharebeler sayesinde bir taraftan Fransızların Anadolu içlerine girmesi engellenirken, öte taraftan ise Millî Mücadele'nin merkezleri olan Sivas ve Ankara'nın da güneyden Fransızlar tarafından baskı altına alınması önlenmiştir. Yaşlaşık iki yıl boyunca Fransızların Anadolu'nun güneyinde oyalanması, Ankara Hükûmeti'nin Batı

⁷⁷² Bilgehan Pamuk, *Bir Şehrin Direnişi*, 76-77.

⁷⁷³ Hale Şıvgın, "Antep'e Suriye Yönünden 86 Yıl Arayla Gelen İki İşgalin Mukayeseli Analizi", *Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015, 229. ⁹⁷¹ H. Yetkin, *Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler*, 14. ⁹⁷² *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 286.

Cephesi'nde elini güçlendirirken, tüm dikkatini Yunan işgal kuvvetlerine vermesini sağlamış ve bu sayede Büyük Taarruz ile Anadolu'daki Yunan işgali sona ermiştir. Önemli şehir savaşlarının yapıldığı Güney Cephesi'nin de katkılarıyla Anadolu'daki Türklerin varlığı perçinlenmiş ve Anadolu topraklarında yeni bir Türk devletinin kuruluşunun temelleri atılmıştır.⁷⁷⁴

2.2.6. Muharebe Sahasının Tahayyülüne Etki Eden Unsurların Millî Mücadele'de Seyri

En genel ifadeyle Muharebe Sahasının Tahayyülü, komutanın hasım unsurlar ve muharebe ile ilgili mevcut olan durumu zihninde canlandırması ve açık bir şekilde uygulama sahasına indirgemesi faaliyetidir. Çok yönlü aktörleri ve bu aktörlerin birbirleriyle etkileşimleri ile karmaşıklığı artmış, çok hızlı değişen ve öngörülemeyen tehdit ve riskleri içeren hibrit harekât ortamında komutan; muharebe sahasını zihninde canlandırabilmek ve uygulanabilme adımlarını çözebilmek için tüm tehdit ve riskler eşliğinde mevcut durumu detaylı analiz eder. Vazifenin başarılması için ulaşılması gereken son durumu doğru ve gerçekçi olarak belirler. Gerçekçi ve esnek bir yaklaşımla harekât tasarısını ortaya koyar. Tüm aktörlerin muharebe sahasına olan olası etkilerinin ortaya konulması ve dinamik olan harekâtın istenen seviye elde edilinceye kadar sürdürülmesi; planlama, karar verme ve hibrit harekât ortamında sürekli değişen durumların kontrol altında tutulması açısından bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Bu kapsamda, hibrit ortamda harekât sahasının tahayyülünün ise üç temele dayandığı ifade edilebilir. Bunlar; komutanların ve liderlerin seviyelerine uygun olarak eğitilmeleri; yeterli taktik bilgi ve hibrit bakış açısına sahip bulunmaları, muharebe sahasında harekâta etkisi olan tüm faktörleri⁷⁷⁵ tanıyabilmeleri ve bunların birbirleriyle etkileşimlerini analiz edebilmeleridir.⁷⁷⁶

Millî Mücadele'de Muharebe Sahasının Tahayyülü konusunda ilk olarak Millî Mücadeleyi yürütecek lider kadroyu incelemek yerinde olacaktır. Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'yi yürüten diğer subay ve general kadrosunun askerî eğitim-kültürel birikimleri ile stratejik - taktik anlayış yetilerinin, askerî okul ve meslek yaşamları boyunca edindikleri tecrübeler neticesinde önemli ölçüde gelişmiş olduğu, ayrıca mücadelenin aşamalarındaki uygulamalarına

⁷⁷⁴ Selim Saygın, "Millî Mücadele'de Güney Cephesinde Şehir Savaşları", 325.

⁷⁷⁵ Muharebe sahasında harekâta etkisi olan faktörler; karşıt kuvvet, grup ve oluşumlar ile bunların uyguladıkları taktikler olarak sıralanabilir.

⁷⁷⁶ *Hibrit Ortamda Harekât*, 3. Bölüm, 3-4.

bakıldığında da bu durumun net olarak görüldüğü söylenebilir.⁷⁷⁷ Bu kapsamda lider kadronun eğitim gördüğü okullar göz önüne alındığında; çoğunun daha orta okul seviyesinden itibaren askeri rüştiyelere gitmek suretiyle askeri eğitimlerine başladıkları ve müteakiben “askeri idadi (lise), Harp Okulu ve Harp Akademisi”nden mümtaz ya da kurmay subay⁷⁷⁸ olarak mezun olduktan sonra göreve başlamış oldukları görülmektedir.⁷⁷⁹ Dönemin ruhu ekseninde düşünüldüğünde diğerlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de yönetici insan kaynağı bu okulların mezunları ile oluşmaktadır. Aynı zamanda bu okulların eğitim öğretim müfredatları devletlerin birbirlerine üstünlük sağlama rekabetiyle hayat bulduğundan dönemin üst düzey eğitim kurumları olarak belirmektedir. Ayrıca hem Harp Okulu hem de Harp Akademisi’nde yürütülen eğitim incelendiğinde, Alman eğitim sistemi ekseninde şekillenmiş olduğu görülmektedir. Söz konusu süreç; II. Abdülhamit’in talebiyle, Osmanlı Ordusu’nun gelişmiş ordular seviyesine çıkartılmasına yönelik olarak 1882 yılında Almanya’dan gelmiş olan bir “ıslah heyeti” yönetiminde gerçekleştirilmiştir. Alman Islah Heyeti’ne ilk kez 1883 yılında binbaşı rütbesinde katılan Colmar Freiherr von der Goltz, iki yıl sonra Alman Heyeti’nin başkanlığına getirilmiştir. 1895’e değin Osmanlı Ordusu’nda görev yapmış olan Goltz,⁷⁸⁰ Alman Ordusu’ndaki askeri eğitim ve kurmaylık sistemini şekillendirmiş olan dönemin Alman

⁷⁷⁷ Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 119

⁷⁷⁸ Osmanlı askeri eğitim sisteminde 1899 yılından itibaren uygulamaya konulan sisteme göre, Harp Okulu’nu ilk kırk derecede bitiren Mülazım-ı Evveler doğrudan Harp Akademisi’ne ayrılmak suretiyle iki yıllık eğitimin ardından Mümtaz-Kurmay Yüzbaşı olarak mezun olmaktadır. Muhittin Ünal, *Miralay Bekir Sami Günsav’ın Milli Mücadele Anıları*, C.I, Ankara: TTK Yayınları, 2016, 1.

⁷⁷⁹ Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 119. Örneğin, Millî Mücadele’nin lider kadrosundan Mustafa Kemal’in askeri öğrencilik safahatına bakılacak olursa genel hatları ile şu şekilde olduğu görülür. 1894 yılında önce Selanik Mülkiye Rüştiyesi’ne, müteakiben Selanik Askerî Rüştiyesi’ne kaydolmuş ve Askerî Rüştiye’den başarıyla mezun olmuştur. 1896 yılında başladığı Manastır Askerî Lisesi’nden 1898 Kasım’ında ikincilikle mezun olmuştur. 13 Mart 1899’da başladığı Pangaltı’daki Harp Okulu’nun 665 mevcutlu birinci sınıfını dokuzuncu, ikinci sınıfta 445 mevcutlu piyade sınıfını on birinci, üçüncü sınıfta 459 mevcutlu piyade sınıfını sekizinci olarak bitirmiştir. 10 Şubat 1902’de başladığı Harp Akademisi’ni 1904 yılı Aralık ayında beşinci olarak bitirmiş ve kurmay olmayı hak eden 13 öğrenci arasına girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Özdemir, *Savaşta ve Barışta Kemal Atatürk*, İstanbul: Doğan Kitap, 2019, 24-25; Utkan Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara: ATAM Yayınları, 1999, 3; Hayrullah Gök, Mesut Uyar, “Mustafa Kemal’in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 78 (2000), 22-28; Ali Fuat Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk, 39-42; Hayrullah Gök, Mesut Uyar, “Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında Mustafa Kemal Atatürk’ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi” *Toplumsal Tarih Dergisi*, 71 (1999), 8-15; Con Sinov, *Yarının Adamı M. Kemal’i Anlamak*, İstanbul: Masa Kitap, 30. Baskı, 2023, 42. Mustafa Kemal ve sınıf arkadaşlarının askeri okullarda eğitim gördüğü dersler ve aldığı notlar için bkz. Ali Güler, *Askerî Öğrenci Mustafa Kemal’in Notları (Arşiv Belgeleri Işığında)*, Ankara: ATAM Yayınları, 2001, 9-65.

⁷⁸⁰ Osmanlı Devleti tarafından ikinci defa davet edilen Goltz, 12 Temmuz 1909 tarihinde İstanbul’a gelmiş ve Ağustos ayına kadar Osmanlı Ordusu’ndaki eksiklikleri tespit ederek bu tespitlerini bir muhtıra haline getirmiştir. İki ay kadar sonra (Ekim 1909) ise Goltz ve 14 Alman subayı İstanbul’a gelmek suretiyle Osmanlı Kara Kuvvetleri’ni yeniden yapılandırma faaliyetlerine başlamışlardır. Erhan Çifci, *Prusya’dan NATO’ya Türk Ordusunda Batı Etkisi (1880-1960)*, İstanbul: Kronik Kitap, 2022, 100-101. Bkz. EK-9

Genelkurmay Başkanı Moltke'nin düşünceleri paralelinde ciddi reformlar gerçekleştirmiştir.⁷⁸¹ Bu kapsamda, “Harp Okulu ve Harp Akademisi eğitiminin Alman ekolüne göre yeniden düzenlenmesi,” Goltz’un Osmanlı askerî eğitim sisteminde yaptığı en önemli reform olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Goltz, 1835 yılından itibaren askerî okullarda uygulanan Fransız eğitim sistemi yerine, göreve başlar başlamaz Alman eğitim sistemini yerleştirmeye başlamıştır.⁹⁸¹

Goltz tarafından kaleme alınan ve Türkçe’ye çevrilerek “Millet-i Müselleha” adıyla yayımlanan eser de Millî Mücadele’ye katılan subayların ve generallerin zihni dünyalarında muhtemelen etkili olmuştur. “Felsefi olarak Clausewitz’in görüşlerinin takipçisi olan” Goltz tarafından kaleme alınan söz konusu eser, “ topyekûn harp kavramı temelinde askerî gücün nasıl etkili kullanılabileceğini” anlatması bakımından önem arz etmektedir.⁹⁸² Eserde ayrıca, son dönemlerde gerçekleşen savaşlarda sadece orduların değil aynı zamanda tüm millî güç unsurlarının savaşa dahil olması nedeniyle başarının kendi imkânlarıyla silahlanmış bir ulus yaratılmasına bağlı olduğuna da vurgu yapılmaktadır. Goltz’un savunduğu hususlardan biri de subayların, ülkenin siyaseti ve sosyal hayatında önemli bir rol oynaması gerektiğidir.⁹⁸³ Bu düşünce yapısındaki Goltz, “askerî okullarda modern eğitimin yaygınlaştırılması ve millî liderler diye nitelediği seçkin bir subay sınıfının yetiştirilmesi” sayesinde Osmanlı Devleti’nin canlandırılabilmesine inanmaktadır.⁹⁸⁴ Bu kapsamda 1885 yılından itibaren, Osmanlı askerî eğitim sisteminde, Alman eğitim sistemine göre düzenlenmiş ders müfredatı ve programı uygulanmaya başlanmıştır.⁹⁸⁵

Millî Mücadele’ye yön veren kadroların yetkinliği noktasında gördükleri eğitim sistemi müfredatı ve aldıkları derslerin de değerlendirmesi gerekmektedir. Dönemin Harp Okulu’ndaki eğitim sistemini⁹⁸⁶ incelendiğinde; toplam ders sayısının yüzde yetmişini askerî

Mektebi’nde ders vermiştir. 1857 yılında tümgeneral rütbesinde iken Prusya Genelkurmay Başkanlığı görevine getirilen Moltke’nin en önemli reformları, Genelkurmay Başkanlığı teşkilatında ve askerî eğitim-öğretim kurumlarında gerçekleşmiştir. Prusya Genelkurmayı’nı harbin sevk ve idaresinden sorumlu tek makam olarak tamamen müstakil bir hale sokan Moltke’nin bu konuya verdiği önem, askerî eğitim-öğretimde reformu da zorunlu kılmıştır. Berlin’deki Harp Akademisi’nin ders müfredatı geliştirilmiş, teorik derslerin yanı sıra uygulamalı dersler de önem kazanmış, böylelikle elit bir kurmay sınıfı oluşturulmaya çalışılmıştır. *Modern Zamanda Savaş ve Çatışma*, 47-51.

⁹⁸¹ Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 119-120. Osmanlı devletinin Fransız askerî sisteminden Prusya askerî sistemine geçmesi sadece Prusyalı subayların şahsi başarılarına istinaden verilmiş bir karar değildir. Hiç şüphesiz 1860’lı yıllarla beraber Prusya askerî sisteminin gösterdiği dönüşüm ve Prusya

⁷⁸¹ Henüz Berlin’deki Harp Akademisi öğrenimi sırasında coğrafya ve askerî tarihin subaylık mesleği için önemini kavramış olan Moltke, ömrü boyunca bu iki disipline olan ilgisini muhafaza etmiştir. 1835-1839 yılları arasında yüzbaşı rütbesinde iken Osmanlı Ordusu’nda müşavir olarak görev yapmış, aynı zamanda Harbiye

ordusunun muharebe alanlarında kazandığı başarılar, bu kararın alınmasında birinci derecede etkili olmuştur. E. Çifci, *Prusya'dan NATO'ya Türk Ordusunda Batı Etkisi*, 25.

⁹⁸² Millet-i Müselleha terimi ile Goltz, silah altındaki halk veya halk ordusunu kastetmektedir. Goltz, muhtemel bir dünya savaşının büyük kuvvetlerle ve geniş alanlarda gerçekleşeceğini düşündüğünden, devletlerin böyle bir savaşa hazırlanmak için profesyonel bir çekirdek kadronun sevk ve idare ettiği, mecburi askerlik sistemiyle orduya katılmış askerlerden oluşan büyük bir ordu teşkil etmeleri gerektiğine inanıyordu. Colmar von der Goltz, *Millet-i Müselleha: Ordu Millet*, Haz. İsmet Sarıbal, Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, 2013, 1-12.

⁹⁸³ George W. Gawrych, *Genç Atatürk: Osmanlı Zabitinden Türk Devlet Adamına*, Çev. Gül Çağalı Güven İstanbul: Doğan Kitap, 2014, 28.

⁹⁸⁴ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 120-121 ⁹⁸⁵ Goltz, *Millet-i Müselleha*, 10.

⁹⁸⁶ Eğitim sistemi ve okutulan dersler için bkz. Ali Güler, *Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in* Notları, 9-26.

derslerin oluşturduğu, ilave olarak yüzde on beş oranında da yine askerlikle alakalı uygulamalı derslerin bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla askerî derslerin, tüm dersler içerisinde büyük bir orana sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸² Bu dönemde Harp Okulu'nda eğitim veren öğretmenler açısından bir değerlendirme yapıldığında ise söz konusu öğretmenlerin; savaş tecrübesi olan, ülkenin çeşitli bölgelerinde görev yapmış, ayaklanmaları bastırma ve eşkıya takibi gibi harekâtlar konusunda tecrübe sahibi kişiler olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸³ Ayrıca, emsallerine kıyasla başarılı olduklarından dolayı bu öğretmenlerin bir kısmı ise Almanya'da eğitim veya staj görmüş subaylardır.⁷⁸⁴ Harp Akademisi'ne eğitim veren öğretmenler de Harp Okulu'ndaki öğretmenlere benzer askerî geçmişe sahip, ülkenin değişik bölgelerini görmüş ve tanımış, bilgili ve aynı zamanda da tecrübeli subaylardır. Yine bazıları yurt dışında eğitim görmüş kişilerdir.⁷⁸⁵

Bahsedilen okullar ve öğretmenler marifetiyle yetişmiş olan Millî Mücadele'nin lider kadrosunu oluşturan subay ve generallere genel olarak bakıldığında; tamamına yakınının Harp Okulu'nu başarı ile bitirdikten sonra Harp Akademisi'ne girmeyi hak etmiş ve buradan kurmay subay olarak mezun olmuş subaylar olduğu görülür.⁷⁸⁶

⁷⁸² Cemil Sönmez, *Atatürk'ün Yetiştirmesi ve Öğretmenleri*, Ankara: ATAM Yayınları, 2014, 116-118.

⁷⁸³ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam (1884-1938), C. I, İstanbul: Fevzi Kitabevi, 1993, 36.

⁷⁸⁴ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2016, 31; Sönmez, *Atatürk'ün Yetiştirmesi ve Öğretmenleri*, 128.

⁷⁸⁵ Sönmez, *Atatürk'ün Yetiştirmesi ve Öğretmenleri*, 170-172.

⁷⁸⁶ Bu subaylardan Fevzi (Çakmak) 1898, Yakup Şevki (Subaşı) 1899, Fahrettin (Altay) 1902, Ali Fethi (Okyar) ve Ali Fuat (Erden) 1903, Mustafa Kemal (Atatürk), Ali Fuat (Cebesoy) ve Ali İhsan (Sabis) 1904, Kâzım (Özalp) ve Kâzım (Karabekir) 1905, İsmet (İnönü) ve İzzettin (Çalışlar) 1906 devresi olarak akademiden mezun olmuştur. Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 124. Söz konusu lider kadrodan Kâzım (Özalp) 1905 yılında Harp Akademisi'nden mümtaz subay olarak mezun olmuş, müteakiben 1911 yılında kurmaylığı onanmıştır. Nurettin İbrahim (Konyar) ya da bilinen adı ile Sakallı Nurettin Paşa ise kurmay değildir. *Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Haz. Necati Ökse, Nusret Baycan, Salih Sakaryalı, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989, 29-31, 186-188. ⁹⁹² Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 57. ⁹⁹³ *Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet*, Ankara: ATASE Yayınları, 2009, 29-30.

Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminin yansımaları olarak isyanların başlaması nedeniyle, Taktik Dersleri'nde klasik harp konularının yanı sıra “gerilla harbi” ile ilgili konular da öğretilmiştir.⁹⁹² Dönem itibarıyla Abdülhamit yönetimine karşı başlayan muhalefet hareketleri ve ülkenin çeşitli bölgelerinde çıkan isyanlar gibi sebeplerden dolayı, “gerilla harbi” öğrencilerin ilgisini çeken bir konu haline gelmiştir.⁹⁹³ Taktik Dersi öğretmenlerinin derslerde gerilla harekâtı ile ilgili uygulamalı eğitim yaptırılmaları, müteakiben Millî Mücadele'yi idare edecek olan subayların bu konularda fikir sahibi olmalarına olanak sağlamıştır.⁷⁸⁷ Bu kapsamda kurmay subayların yetişmesi bakımından önem atfedilen bir başka ders ise eski savaşların taktik açıdan incelenmesi ve karşılaştırılmasını esas alan “Harp Tarihi Dersi”dir.

Bu derste; tarihte yaşanmış önemli muharebelerin sevk idaresi ile büyük komutanların muharebelerin yürütülmesindeki etkileri de analiz edilmektedir.⁷⁸⁸ Harp Tarihi hakkındaki eğitime yönelik bir diğer husus ise tarihi önem arz eden savaşların tartışıldığı ve analiz edildiği derslerdir. Bu derslerde, teorik ve genel bilgiler yerine, “öğrencilerin bu muharebelerdeki orduların yetkili mevkilerindeki kişilerin yerine geçerek kendi hareket tarzlarının nasıl olacağını bizzat açıklamaları” şeklinde aktif bir yöntem uygulanmıştır.⁹⁹⁶ Bu kapsamda, Akademi eğitiminde sırasında Avrupa harplerinin ele alındığı “Avrupa Harp Tarihi” dersinin de mevcut olduğu görülmüştür.⁷⁸⁹

Hakkında yukarıda bilgi verilen dersler ile söz konusu derslerin içeriğine bakıldığında; Harp Akademisi'nde eğitim gören bir kurmay subay adayının bilmesi gereken hususların tamamının öğretildiği, ders müfredatının ise eğitimin amacına uygun şekilde düzenlenmiş olduğu görülmektedir. Zira Harp Akademisi eğitimin maksadının, “kıta ve karargâhlarda görev yapmak üzere günün muharebelerine uygun bilgilerle donanmış kurmay subaylar yetiştirmek” olduğu dikkate alındığında, ders konularının bu amaç doğrultusunda düzenlenmiş olduğu aşıkardır.⁷⁹⁰

Harp Okulu ve Harp Akademisi'nin müfredatları ile ders programları birlikte incelendiğinde, Millî Mücadele'yi bizzat yürütecek subay ve generallerin askerî konularda oldukça kapsamlı, uzun süreli ve uygulamalı bir eğitim aldıkları görülmektedir. Söz konusu eğitim, Alman askerî

⁷⁸⁷ Bu öğretmenlerden biri Trabzonlu Yarbay Nuri Bey'dir. Nuri Bey derste, “Kocaeli Yarımadası'nda isyan eden halkın İstanbul'a yönelik yapabileceği bir gerilla harekâtı” üzerinden bir uygulama yaptırmıştır. Bkz. Afet İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13. Basım, 2014, 46-47.

⁷⁸⁸ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 126.

⁹⁹⁶ Aydemir, *İkinci Adam*, C.I, 37.

⁷⁸⁹ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 39-42. Eğitim sistemi ve okutulan dersler için bkz. Ali Güler, *Askerî Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları*, 27-39.

⁷⁹⁰ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 128.

eğitim sistemi temel alınarak düzenlenmiş, aynı zamanda Alman askerî düşünürlerinin felsefi yaklaşımları ile de desteklenmiştir. Bu kapsamda, Millî Mücadele'nin askerî stratejisini oluşturan ve hayata geçiren subay ve generallerin, aldıkları askerî eğitim sonucunda askerlik, savaş ve strateji anlayışlarının genel olarak Alman ekolüne, özellikle de Napolyon Savaşları'nı analiz eden Clausewitz ile onun izinden giden Goltz'un askerî görüşlerine göre şekillendiği ifade edilebilir. Bununla birlikte, derslerde harp tarihi örneklerinin incelenmesi sayesinde, öğrencilerin tarihsel derinliğe sahip bir savaş ve strateji perspektifi kazandığı söylenebilir.⁷⁹¹

Söz konusu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde yaygın olarak görülen ayaklanmalar nedeniyle, subaylar her ne kadar okullarda ağırlıklı olarak klasik savaş eğitimi almış olsalar da meslek hayatlarına adım attıkları ilk günden itibaren gerek gerilla harekâtı, gerekse iç güvenlik harekâtına yönelik teknik ve taktikleri sahada uygulamak zorunda kalmışlardır.⁷⁹² Nitekim Mustafa Kemal de daha ilk görev yerinde benzer bir tecrübe yaşamıştır. Mustafa Kemal, Harp Akademisi'nden mezun olduktan sonra stajını yapmak üzere, Şubat 1905'de Şam'daki "5'inci Ordu'ya bağlı 30. Süvari Alayı"nda göreve başlamıştır. Şam'daki Ordu'ya bağlı süvari alaylarının görevi asayiş sorunlarıyla ilgilenmek ve isyanları bastırmak olduğundan, Mustafa Kemal de staj yaptığı Süvari Alayı ile birlikte Dürzi isyanını bastırmak üzere Havran'a gitmiş ve bölgede 4 ay kalmıştır.¹⁰⁰¹

Bu tür harekâtlar sayesinde subaylar, "ülkenin değişik bölgelerindeki coğrafi koşulları ve bölge halkını tanıma" konusunda tecrübe sahibi olmuşlardır.⁷⁹³ Ayrıca bu harekâtlarda; "halkla ilişkiler, küçük birlik harekâtı, ayaklanmaları bastırma, propaganda, psikolojik harekât ve meskun mahallerde muharebe" gibi müteakiben Millî Mücadele'de harekât sahasında bizzat uygulayacakları gerekli bilgi ve deneyimler de kazanmışlardır.⁷⁹⁴ Mustafa Kemal tarafından da edinilen bu tecrübeler, ülkenin birçok bölgesinde beliren asayiş sorunu olarak Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkmıştır. 1902 yılından itibaren özellikle Rumeli bölgesinde ortaya çıkan komitacılık faaliyetlerinde artış yaşanmış, bu nedenle de devletin ve Ordu'nun dikkati bu bölgeye yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda III. Ordu, komitacıların tenkiline

⁷⁹¹ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 128-129

⁷⁹² Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 129 ¹⁰⁰¹

Kocatürk, *Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, 4-5.

⁷⁹³ İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 8.

⁷⁹⁴ Mustafa Kemal'in öğrencilik yıllarından itibaren düzenli ve ayrıntılı günlük yazma alışkanlığına sahip olduğu bilinmektedir. Bu konuda yazdıkları notları hakkında bkz. *Atatürk'ün Not Defterleri*, C.V, Haz. Zekeriya Türkmen, Necdet Koparan, Z. Gülrü Çelen, Aydın Özgören, Dilek Çavuş, Sevet Avşar, Yavuz Özgüldür, İskender Özbay, Çağdaş Özcivan, İbrahim Kılıç, Ankara: ATASE Yayınları, 2005, 40-43.

görevlendirilmiş,⁷⁹⁵ ayrıca daha kapsamlı bir eğitim aldıklarından Harp Akademisi mezunu mümtaz⁷⁹⁶ ve kurmay subayların çoğu da söz konusu bölgeye tayin edilmiştir.¹⁰⁰⁶ Bu durumda bölgeye görevlendirilen genç subaylar, gerilla harekâtı teknik ve taktiklerini uygulayan komitacılara karşı yürüttükleri mücadele sayesinde de ilk çatışma tecrübelerini kazanmışlardır. Çatışma bölgelerinde sivil bürokrasinin yetersizliğinden dolayı aynı zamanda mülki görevleri de üstlenen bu subaylar, isyancı gruplarla mücadele etmeyi kendi kendilerine tecrübe etmek zorunda kalmışlar, ayrıca bu tür tehditlerle mücadelede halk desteğinin önemini de anlamışlardır. Bu doğrultuda bölgedeki subayların Müslüman halkın desteğini kazanma yönündeki çabaları, müzakere yeteneklerinin artmasına ve inisiyatif kullanma alışkanlığı kazanmalarına, aynı zamanda üst makamlardan emir beklemeden hareket etme konusunda da tecrübe kazanmalarına olanak sağlamıştır. Ayrıca “ideolojik boyutu” da olan bu savaş tecrübesi sonucunda harekâtlara katılan genç subayların siyasi görüşlerinde bazı değişiklikler meydana gelmiş, “komitacıların millîyetçi ideolojileri, propaganda teknikleri ve teşkilatlanmaları” onları etkilemiş ve Millî Mücadele boyunca ortaya çıkan hibrit tehditlere karşı benzer yöntemleri uygulamışlardır.⁷⁹⁷ Diğer taraftan, sonradan Millî Mücadeleyi yürütecek kadro içerisinde yer alacak çok sayıda kurmay subayın söz konusu bölgede toplanmış olması, birbirlerini yakından tanımaları ve imkân/kabiliyetlerini öğrenmeleri açısından da önemli bir gelişmedir.⁷⁹⁸ Zira bu durum, Millî Mücadele’de muharebe sahasının tahayyülü sürecinde bu çekirdek kadroya büyük avantajlar sağlamıştır.

⁷⁹⁵ Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara: Cedit Neşriyat, 1992, 39.

⁷⁹⁶ Harp Akademisi’ne giren subaylardan “çok iyi” ile mezun olanlar kurmay subay olurken, “iyi” derece ile bitirenler mümtaz subay olarak mezun olmuşlardır. Mümtaz subaylar, kıt’a ve karargâhlarda planlama faaliyetlerinde görev yapmışlardır. Mümtaz subay uygulaması 1902 yılında başlamış, 1909 yılına kadar devam etmiştir. *Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet*, 28. ¹⁰⁰⁶ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 97.

⁷⁹⁷ Bu mücadele ve gösterilen çabalar, subaylar ile bölgede yaşayan Müslüman halk arasında büyük bir yakınlaşmaya sebep olmuştur. Zira subayların her zaman yanlarında olduğunu gören Müslüman halk, onlara güven duymaya ve onlarla yakın ilişkiler kurmaya başlamışlardır. Bu sayede subaylar da halkın ruh halini öğrenme ve halkı daha iyi tanıma fırsatı elde etmişlerdir. Ayrıca, yapılan çok sayıdaki küçük birlik harekâtı sırasında subaylar ve askerler aynı mevzilerde yan yana yaşamak zorunda kaldıklarından, subayların Anadolu halkının yapısını daha iyi tanımalarını sağlamıştır. Bkz. Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 130-131; Mesut Uyar, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, Çev. Mesut Uyar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 431-436.

⁷⁹⁸ Örneğin Mustafa Kemal 1907’de Selanik’teki 3. Ordu’ya tayin olduğunda; Ali Fuat (Cebesoy), Ali Fethi (Okyar) ve Refet (Bele) Selanik’te, İsmet (İnönü) ve Kâzım (Karabekir) Edirne’de görev yapmaktadır. Kendi kaleme aldıkları hatıratları incelendiğinde, Millî Mücadele’nin lider kadrosunu oluşturacak bu askerlerin birbirleri ile sık sık görüşükleri anlaşılmaktadır. Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 131-134.; İsmet İnönü, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, Ankara: ATAM Yayınları, 2014, 43; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal (1881-1919)*, C.I, İstanbul: Remzi Kitabevi, 12. Basım, 1991, 146-147.

1907 yılına gelindiğinde ise bu defa Balkanlar'da savaş ihtimali belirilmiş, bu nedenle ordunun harbe hazırlık derecesinin yükseltilmesi için “iç güvenlik harekâtının yanında klasik harbe yönelik eğitimlere” de önem verilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda; eğitim birlikleri oluşturulmuş,⁷⁹⁹ tatbikatlar yapılmış ve askerî konularla ilgili konferanslar düzenlenmiştir. Bu faaliyetler sırasında örnek meseleler ve mesele çözümlerini hazırlama görevini yürüten kurmay subaylar, planlama yeteneklerinin gelişmesi ve kendilerine olan güvenlerinin artması konularında tecrübe kazanmışlardır.⁸⁰⁰ Diğer taraftan bu subaylar, tatbikat ve arazi gezileri sayesinde ülke coğrafyasının değişik bölgelerini “jeopolitik, jeostratejik ve askerî coğrafya açısından” daha iyi değerlendirme imkânı elde etmişlerdir.⁸⁰¹

Osmanlı Devleti'nin zorlu süreçleri içeren ve en uzun yüzyılı olarak adlandırılan⁸⁰² bu dönemi, Millî Mücadele'yi yürütecek kadroların büyük sıkıntılar yaşamasına, fakat aynı zamanda muharebe ortamında pişmesini de sağlamıştır. Yine bu yüzyılda ilan edilmiş olan Meşrutiyet; halk arasında genel olarak memnuniyetle karşılanmasına rağmen, bazı bölgelerde ise büyük tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu tepkilerin yaşandığı bölgelerden biri de Trablusgarp'tır. Meydana gelen olayların önlenmesi kapsamında 1908 Eylül ayı sonlarına doğru Mustafa Kemal de Trablusgarp'a gönderilmiştir.⁸⁰³ Görevini başarıyla ifa eden Mustafa Kemal; burada elde ettiği tecrübelerini, müteakiben Trablusgarp ve Bingazi bölgelerinde görev alacağı Trablusgarp Savaşı⁸⁰⁴ sırasında kullanacaktır. Zira bölge arazisini tanıması ve yerel halk/aşiretlerle ilişkiler konusunda elde ettiği tecrübeler, Mustafa Kemal'e savaşta büyük katkı sağlamıştır.⁸⁰⁵

31 Mart Vakası⁸⁰⁶ olarak bilinen ayaklanmanın 1909 yılında ortaya çıkması ile Selanik'te konuşlu III. Ordu bünyesinde teşkil edilen Hareket Ordusu, isyanı bastırmak maksadıyla İstanbul'a gönderilmiştir. Bu birliğin kurmay başkanlığını Mustafa Kemal yapmıştır.⁸⁰⁷ Bu birliğe, gönüllülerden oluşan ve kurmay başkanlığını Kâzım (Karabekir) Bey'in yaptığı bir

⁷⁹⁹ Küsmez, *Türk İstiklal Harbi'nde Askerî Talimnamelerin Uygulanması*, 25-26.

⁸⁰⁰ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 131.

⁸⁰¹ Bkz. Mustafa Kemal'in 1905-1908 yılları arasında defterine bu konularla ilgili olarak aldığı günlük notlar için bkz. *Atatürk'ün Not Defterleri*, C.V, 43-44.

⁸⁰² Bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

⁸⁰³ Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918)*, C. I, Ankara: TTK Basımevi, 1988, 13.

⁸⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Commodore W. H. Beehler, *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı: Trablusgarp Savaşı'nın Tarihi*, Çev. Leyla Yıldırım, İstanbul İlgi Kültür Sanat Yayınevi, 2014, 9-137.

⁸⁰⁵ Bkz. A. İnönü, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 76-93.

⁸⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zürcher, *Osmanlı'dan Modern Türkiye'ye*, 117-128.

⁸⁰⁷ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, C.I, 15. ¹⁰¹⁸ Aydemir, *Tek Adam*, C.I, 158-159. ¹⁰¹⁹ Kazım Özalp, Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, 3-4.

tümen de Edirne'den katılmıştır.¹⁰¹⁸ Ayrıca çeşitli rütbe ve görevlerde olmak üzere Kâzım (Özalp) Bey,¹⁰¹⁹ İsmet (İnönü) Bey⁸⁰⁸ ve Hüseyin Rauf (Orbay) Bey de harekâta katılım sağlamışlardır.⁸⁰⁹ Yukarıda sayılan ve Millî Mücadele'nin lider kadrosunda görev alacak bu subaylar, söz konusu harekât ile birlikte bu defa “taşradaki bir bölgede merkezi hükûmetin otoritesinin nasıl ortadan kaldırılabilceği, taşrada teşkil edilen bir kuvvetle merkezin nasıl kontrol altına alınabileceği, merkezi yönetimin nasıl değiştirilebileceği ve meskûn mahallerde askerî harekâtın nasıl icra edileceği” gibi Millî Mücadele'de kullanacakları önemli tecrübeler elde etmişlerdir.⁸¹⁰

31 Mart Ayaklanması'ndan sonraki dönemde ise bu kez “Arnavutluk ve Yemen İsyanları” patlak vermiş; Suriye bölgesinde Dürziler, Kilikya bölgesinde ise Ermeniler ayaklanmışlardır. Ayrıca, Makedonya'daki “Sırp, Bulgar ve Rum çeteler” de eylemlerini artırmışlardır.⁸¹¹ Söz konusu isyanları bastırma harekâtlarında görev alan genç kurmay subaylar, bu sayede hem bu tip harekâtlarda yürütülen taktikler ile ilgili tecrübe kazanmış, hem de ülkenin değişik bölgelerini tanıma imkânı bulmuşlardır.⁸¹² Yemen İsyanı'nın bastırılmasında Ahmet İzzet Paşa, İsmet (İnönü) Bey ve Hüseyin Rauf (Orbay) Bey⁸¹³ görev almışlardır. Askerî yöntemlerin yanı sıra diplomatik yöntemleri de kullanan Ahmet İzzet Paşa, isyanı çıkaranlarla anlaşma yoluna gitmiş; kendisi İstanbul'a dönmüş olmasına rağmen 1913 yılının ilk çeyreğine kadar İsmet Bey Yemen'de kalmayı sürdürmüştür. Söz konusu harekâtın, Millî Mücadele Dönemi'nde en çok uğraşılacak zorunda kalınan hususların başında gelen iç ayaklanmaların nasıl söndürüleceği ve hibrit harekât ortamının kural tanımaz aktörleri ile nasıl başedileceği hususlarında önemli tecrübeler kazandırdığı ifade edilebilir.⁸¹⁴

1911 yılında, henüz Yemen İsyanı devam ederken, bu kez İtalyanlar tarafından Trablusgarp işgal edilmeye başlanmış, bu kapsamda Sunusiler ve bölgedeki diğer aşiretler ile işbirliği yapılmak suretiyle İtalyanlar'a yönelik gayri nizami harp uygulanmasına karar verilmiştir.⁸¹⁵

⁸⁰⁸ İnönü, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, 57.

⁸⁰⁹ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul: Örgün Yayınları, 2003, 74.

⁸¹⁰ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 134

⁸¹¹ Aydemir, *İkinci Adam (1884-1938)*, C.I, İstanbul: Fevzi Kitabevi, 1993, 65.

⁸¹² Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 135.

⁸¹³ Balkan savaşları sırasında Hamidiye Kruvazörü'ne komutanlık yapan Hüseyin Rauf Paşa, bu görevi esnasında Karadeniz ve Akdeniz'de yürüttüğü akınlar, özellikle de Varna, Draç, Şinkin baskınları ile kamuoyunda “Hamidiye Kahramanı” olarak tanınmıştır. Rahmi Aygün, *Millî Mücadele Dönemi'nde Rauf Orbay*, İstanbul: Halk Kitabevi, 2023, 19.

⁸¹⁴ Konu ile ilgili olarak bkz. İnönü, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, 62-77.

⁸¹⁵ Hale Şıvgın, *Trablusgarp Harbi ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri, Trablusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler*, Ankara: ATAM Yayınları, 2006, 62-69.

Zira Trablusgarp'ta söz konusu dönemde yalnızca 3000 Osmanlı askerî bulunmaktadır, ayrıca bölgeye ilave birlik gönderilmesi de imkân dahilinde değildir.⁸¹⁶ Bu durumda, Mustafa Kemal'in de aralarında olduğu birçok subay gizlice Trablusgarp'a geçmiştir. Bölgede öncelikle Tobruk'ta bulunan birliklerin kurmay başkanlığını yapan Mustafa Kemal, müteakiben Derne'de mevcut kuvvetlerin emir komutasını üzerine almıştır.⁸¹⁷ Mustafa Kemal bu görev sırasında bölgedeki Sunusiler, aşiret reisleri ve yerel halk ile yaptığı görüşmeler sonucunda, onları İtalyanlarla mücadele etmeye inandırmıştır.⁸¹⁸ Bu savaşa katılan tüm subaylar, propaganda ve kamuoyu yaratmanın önemini bir kez daha anlamışlar,⁸¹⁹ diplomasi ve ikna kabiliyetinin de başarı için ne denli önemli olduğunu görmüşlerdir. Bu savaşta yürütülen “küçük askerî birliklerin desteklediği sivil gönüllü savaşçılar tarafından düzenli ve modern bir orduya karşı uygulanan yöntemler,” adeta Millî Mücadele'nin bir provasını niteliğinde değerlendirilebilir.⁸²⁰ Bu arada Balkan Savaşları başlamış ve ilk Balkan Savaşı kaybedilmiştir. I. Balkan Savaşı sonunda, Balkan Devletlerinin aralarında anlaşamamaları neticesinde başlayan II. İkinci Balkan Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu ileri harekete geçerek Bulgar sınırına dek ilerlemiştir. Bu sırada oluşturulan bir gönüllü grubu, Batı Trakya'ya girmek suretiyle bölgede bir “geçici hükûmet” kurulmuştur.¹⁰³³ Söz konusu hükûmetin ömrü sadece iki ay sürmesine rağmen, müteakiben başlayacak Millî Mücadele açısından adeta bir laboratuvar işlevi görmüştür.⁸²¹ Fakat özellikle I. Balkan Savaşı'nda yaşanan ağır yenilgi, mevcut sistemin sorgulamasına neden olmuş; bu nedenle de eski sistemin değiştirilmesi, aynı zamanda da alaylı subaylar ile yaşlı komutanların ordudan tasfiye edilmesi yönündeki eğilim hakim olmasına sebebiyet vermiştir. Bu kapsamda ordunun yeniden ıslahına başlanmış, 1913 yılı Ekim'inde ise General Liman von Sanders başkanlığındaki bir Alman askerî heyeti İstanbul'a gelmiştir.⁸²² Söz konusu heyette bulunan Alman subaylar, eskiden olduğu gibi “okullara ve kıtalara eğitmen” olarak gönderilmek yerine, “değişik kademelerdeki birliklere komutan” olarak görevlendirilmiştir.⁸²³

⁸¹⁶ Aydemir, *Enver Paşa (1908-1914)*, C.II, Ankara: Remzi Kitabevi, 5. Basım, 1993, 227.

⁸¹⁷ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, C.I, 23-25.

⁸¹⁸ H. Şıvgın, *Trablusgarp Harbi ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, 80-81.

⁸¹⁹ İhsan Sabri Balkaya, *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)*, Ankara: TTK Basımevi, 2005, 16-18.

⁸²⁰ Gawrych, *Genç Atatürk*, 51. Nitekim Mustafa Kemal (Atatürk) bir söyleşide, bu bölgede icra ettiği faaliyetlerin asker olarak yetişmesinde etkili olan en önemli olaylardan biri olduğunu ifade etmiştir. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2010, 78. ¹⁰³³ İnönü, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, 78-79.

⁸²¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları, 26. Baskı, 2011, 168.

⁸²² Aydemir, *İkinci Adam*, C.I, 83.

⁸²³ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 137-138.

Ordu'da yukarıda belirtilen köklü değişiklikler sürerken; I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Osmanlı Devleti de seferberlik ilan etmiştir. Bu dönemde Genelkurmay Başkanlığı karargâhında İsmet (İnönü) Bey, Ali İhsan (Sabis) Bey ve Kâzım (Karabekir) Bey görev almışlardır. Özellikle İsmet Bey, görev yaptığı şubenin seferberlikten sorumlu olmasından dolayı “asker toplanması, lojistik ve diğer idari faaliyetlerle ilgili görevler”in yerine getirilmesi hususlarında bizzat görev aldığından; bu dönemde elde ettiği tecrübelerin, Millî Mücadele Dönemi'nde Ordu'nun yeniden düzenlenmesi ve teşkilatlandırılması hususunda önemli katkılar sunmuş olduğu aşikardır.⁸²⁴

I. Dünya Savaşı başladıktan Osmanlı Devleti'nin katıldığı ilk önemli muharebe Sarıkamış Harekâtı olmuştur. Söz konusu harekât, “Avrupa'nın düz arazilerinde, gelişmiş demiryolu ağının yardımıyla yapılan iç hat manevralarının ve geniş kuşatma hareketlerinin; Doğu Anadolu'nun engebeli arazisinde, şiddetli soğukta ve ağır hava koşullarında yapılamayacağını” acı tecrübelerle ortaya koymuştur. Bu nedenle, Millî Mücadele sırasında söz konusu bölgede yürütülen harekâta “geniş kuşatma manevraları”ndan kaçınılmıştır. Yine bölgedeki muharebelerde Ermenilerin çeteler kurarak yaptığı saldırılarda da “geri bölge emniyeti ve ayaklanmaları bastırma harekâtları” ile ilgili olarak ileride kullanılmak üzere önemli bazı tecrübeler kazanılmıştır.⁸²⁵

1915 yılı başında icra edilen I. Kanal Harekâtı'na, Millî Mücadele'nin lider kadrosunda görevler yapacak olan Refet Bey (Bele), Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ve Mersinli Cemal Paşa katılım sağlamışlardır.⁸²⁶ Refet Bey ile Mersinli Cemal Paşa, aynı yıl ortalarında yapılacak olan II. Kanal Harekâtı'na da katılmışlardır. İki harekât da başarısızlıkla sonuçlanınca, savaşın sonuna kadar artık savunma harekâtları icra edilmiştir.¹⁰⁴⁰ Müteakiben I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu'nun başarı sağladığı tek Cephe'deki “Çanakkale Muharebeleri” icra edilmiştir. Söz konusu muharebelerde, Millî Mücadele'de önemli görevler üstlenecek subay ve generallerin çoğunluğu görev yapmıştır. Bu muharebelerde komşu birliklerde ya da aynı birlik içinde “ast-üst ilişkisi” içerisinde birlik komutanlığı yapan kadrolar, birbirlerini muharebe sahasında daha iyi tanıma fırsatı bulmuş, bu tecrübe Millî Mücadele sürecinde de son derece

⁸²⁴ Bkz. İnönü, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, 84-91.

⁸²⁵ Bkz. Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 139; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 174-175.

⁸²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, 190.¹⁰⁴⁰ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 139.

önemli sonuçlar doğurmuştur.⁸²⁷ Mustafa Kemal Bey de kolordu muadilindeki birliklere ilk defa söz konusu bölgede icra edilen muharebeler sırasında komuta etme tecrübesini elde etmiştir.¹⁰⁴² Mustafa Kemal Bey, 1915 yılı sonuna doğru komutanlık görevini Fevzi Paşa'ya (Çakmak) devretmek suretiyle bölgeden ayrılmıştır.⁸²⁸

Çanakkale Muharebeleri; “iç hat” konumunda bulunan Osmanlı Ordusu tarafından bir bölgenin nasıl savunulabileceğini göstermesi, aynı zamanda Millî Mücadele sırasındaki “Sakarya Meydan Muharebesi”nin bir provası olması açısından da önemli bir örnek teşkil etmiştir. Çanakkale Muharebeleri sırasında aynı zamanda Irak'ta da çatışmalar sürmüştü; Basra'daki üstün İngiliz birlikleri, 14 Nisan 1915 tarihinde icra edilen “Şuaybiye Muharebesi”nde Osmanlı birliklerini mağlup etmiştir. Bu durum, “geniş bir cephede tertiplenmiş ve yerel halktan oluşturulan yarı askerî birliklerle takviye edilmiş zayıf askerî kuvvetlerin, güçlü bir düzenli orduya karşı klasik harp yöntemlerinin uygulandığı mevzi savunması ile başarılı olamayacağını” göstermesi açısından önemli tecrübeler ortaya çıkarmıştır.⁸²⁹

Çanakkale Muharebeleri sonrasında bu cephede görev alan birliklerin bir kısmı “Irak Cephesi”ne gönderilirken, bir kısmı ise “Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine” sevk edilmişlerdir. Bu durum neticesinde müteakiben Millî Mücadele’de görev üstlenecek subay ve generallerin önemli bir bölümü, doğuda Ruslar’la mücadele veren birliklerde toplanmaya başlamışlardır.⁸³⁰ Mustafa Kemal Paşa’nın da aralarında bulunduğu “Millî Mücadele’nin çekirdek kadrosunu oluşturacak” subay ve generaller bu cephede farklı harekât nevilerine

⁸²⁷ Örneğin Çanakkale Muharebeleri sırasında; Yarbay Mustafa Kemal 19. Tümen Komutanı, Millî Mücadele başlarken Genelkurmay Başkanı olan Cevat (Çobanlı) Bey Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı, Millî Mücadele’de Ege Bölgesi’nde Kuvayımillîye teşkilatını kuranlardan Şefik (Aker) Bey 19. Tümen’de Alay Komutanı, Millî Mücadele’de önemli görevler üstlenen İzzettin (Çalışlar) Bey ise kurmay başkanı görevlerini yürütmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1982, 7; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)*, Ankara: Eylem Yayınları, 2008, 82-84; Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, 107; İnönü, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, 102. ¹⁰⁴² *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 8-9.

⁸²⁸ İğdemir, *Atatürk’ün Yaşamı*, C.I, 76.

⁸²⁹ Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 140.

⁸³⁰ Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 141. İsmet (İnönü) Bey’in kurmay başkanlığına atandığı Trakya’da konuşlu 2. Ordu Diyarbakır’a gönderildi. Mustafa Kemal Ağustos 1915’te Edirne’deki 16. Kolordu Komutanlığı’na atandı. 14 Ocak 1916’da bu kolordu ile birlikte Diyarbakır bölgesinde gitti. Fevzi Paşa ise Trabzon-Bayburt bölgesinde 5. Kolordu Komutanı olarak görevlendirildi. 16. Kolordu, 2. Ordu’ya bağlıydı. Kolordu’nun kurmay başkanı, Mustafa Kemal Paşa’nın Çanakkale’de beraber çalıştığı İzzettin (Çalışlar) Bey’di. Ali Fuat (Cebesoy) Bey ve Refet (Bele) Bey aynı bölgede fırka komutanlığı yapıyordu. Bkz. İnönü, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, 104; *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, 9-10; A. İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 11; Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasi Hayatı)*, Ankara: TTK Basımevi, 2013, 161; İğdemir, *Atatürk’ün Yaşamı*, C.I, 79-8.

katılmak suretiyle muharebe tecrübelerini geliştirmişlerdir.⁸³¹ Millî Mücadele’de ana rolü üstlenecek olan bu subaylar, “dağ ve geçitlerde savunma/taarruz” gibi değişik harekât çeşitlerinin yanı sıra büyük birlik harekâtına uygun ovalarda ise derin manevraları gerektiren taarruz harekâtları da icra etmişlerdir.⁸³² Mustafa Kemal Paşa’nın da 1916 yılı sonunda vekâleten II. Ordu Komutanlığı’na atanması ile birlikte, Millî Mücadele’de görev alacak subayların çoğu ilk defa birlikte çalışma imkânı elde etmiştir.⁸³³ Mustafa Kemal Paşa, böylece Millî Mücadele yer alacak kadroları yakından tanıma fırsatı bulmuştur.⁸³⁴ Mustafa Kemal Paşa bu görev sırasında; Millî Mücadele’de yer alacak asker kadrolarının yanı sıra, millî harekete destek sağlayabilecek durumda olan bölgenin ileri gelen şahsiyetlerini de tanıma imkânı elde etmiştir.⁸³⁵

1916’da başlamasını müteakip gelişen Arap isyanı, Suriye’deki Arapları da etkilemiş, bölgede Osmanlı Devleti aleyhine oluşan olumsuz hava nedeniyle Osmanlı birlikleri de oldukça yıpranmıştır. Oluşan bu durum, doğudaki Ermeni terörü ile birlikte düşünüldüğünde, Millî Mücadele’de “cepheden birlik çekmek suretiyle iç isyanların bastırılmasına öncelik verilmesi” hususunun önemini ortaya koymaktadır.⁸³⁶

1917 yılındaki Bolşevik Devrimi sonrası Doğu Cephesi’nde Rus tehdidinin azalması üzerine, Osmanlı Ordusu’nun ilgisi bu defa Suriye-Filistin Cephesi’ne yönelmiştir. Millî Mücadele’ye katicak lider kadro da I. Dünya Savaşı’ndaki son tecrübelerini elde edecekleri bu bölgeye gitmeye başlamışlardır. Kurulması düşünülen “Hicaz Kuvve-i Seferiyesi” isimli birliğin oluşturulmasından vazgeçilmiş, böylece II. Ordu Komutanlığı’na asaleten atanan Mustafa Kemal Paşa,⁸³⁷ bu görevi de müteakiben Fevzi Paşa’ya devrederek Suriye-Filistin Cephesi’ndeki VII. Ordu Komutanlığı’na atanmıştır. Fakat bu defa da Hükûmet’e yazdığı mevcut durumu eleştiren yazılardan dolayı Ordu Komutanlığı’ndan ayrılarak İstanbul’a gitmiş,¹⁰⁵³ yerine yine II. Ordu Komutanı Fevzi Paşa atanmıştır. Aynı yıl Mayıs ayı içerisinde

⁸³¹ Atay, *Çankaya*, 78.

⁸³² Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 141-142.

⁸³³ Ordu Kurmay Başkanı olan İsmet (İnönü) Bey, bir süre sonra orduya bağlı 4. Kolordu Komutanlığı’na atanmıştır. Bu kolorduya bağlı 11. Tümen Komutanı, Refet (Bele) Bey’dir. Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey 2. Kolordu Komutanı, Ali Fuat (Cebesoy) Bey ise 16. Kolordu’ya bağlı 5. Tümen Komutanı’dır. Bkz. İğdemir, *Atatürk’ün Yaşamı*, C.I, 87; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, Ankara: TTK Yayınları, 2014, 160-161.

⁸³⁴ Atay, *Çankaya*, 112-113.

⁸³⁵ Atay, *Çankaya*, 78.

⁸³⁶ Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 143-144.

⁸³⁷ İğdemir, *Atatürk’ün Yaşamı*, C.I, 88. ¹⁰⁵³

Aydemir, *Tek Adam*, C.I, 299-304.

bu cephedeki VII. Ordu başlısı 20. Kolordu Komutanlığı'na İsmet (İnönü) Bey atanmış,⁸³⁸ aynı zamanda Refet Bey de bu cephede görevlendirilmiştir. Adı geçen general ve subayların yanı sıra “Mersinli Cemal Paşa, Mehmet Arif (Ayıcı) Bey ve Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey” gibi subay ve generaller de bu cephedeki çeşitli kademelerdeki birliklere emir-komuta etmek suretiyle I. ve II. Gazze Muharebeleri'ne katılmışlardır.⁸³⁹ Mevcut durumu değerlendiren İngilizlerin taarruz için teşkil ettikleri süvari birliklerini⁸⁴⁰ kuşatıcı şekilde kullanmak suretiyle 1917 yılı Ekim ayı sonunda taarruza geçmeleri sonucu, Osmanlı kuvvetleri Kudüs'e kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Söz konusu muharebede, “geniş bir cephede ve derinliği olan bir arazide yapılan muharebelerde süvari üstünlüğünün hala önemli olduğu” ortaya çıkmıştır.⁸⁴¹ Bu muharebeler sırasında Fevzi Paşa'nın⁸⁴² VII. Ordu Komutanı; İsmet Bey, Ali Fuat Bey ve Refet Bey'in Kolordu Komutanı; Mehmet Arif Bey ve Fahrettin (Altay) Bey'in ise Tümen Komutanı olarak görev yaptığı göz önüne alındığında, elde edilen bu tecrübenin Millî Mücadele'de önemli bir “süvari gücü” oluşturulması konusunda farkındalık yarattığı söylenebilir.¹⁰⁵⁹ 1918 yılı Ağustos ayında tekrar VII. Ordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa bölgeye gelmiştir.⁸⁴³ Aynı dönemde, Millî Mücadele Dönemi'nin başında II. Ordu Müfettişi olacak Mersinli Cemal Paşa IV. Ordu Komutanı, Genelkurmay Başkanı olacak Cevat Paşa ise VIII. Ordu Komutanı olarak görev yapmaktadır.⁸⁴⁴

Bazı Osmanlı ve Alman birliklerinin Kafkasya'yı takviye etmek amacıyla bölgeye gönderilmesi sonucu Suriye-Filistin Cephesi'nde Osmanlı kuvvetleri tarafından yürütülen savunma oldukça zayıflamıştır. Bu kapsamda İngilizler'in Eylül 1918'de başlattığı ve aldatma tedbirleri uygulayarak yaptıkları taarruzlar sonucu VIII. Ordu cephesi yarılmıştır.⁸⁴⁵ Bu gelişme üzerine emrindeki birliklere kuzeye doğru çekilmeleri emri veren Mustafa Kemal Paşa,⁸⁴⁶ uzun

⁸³⁸ Aydemir, *İkinci Adam*, C.I., 97-98; İnönü, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, 108.

⁸³⁹ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 143.

⁸⁴⁰ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, 195-197.

⁸⁴¹ I. Dünya Savaşı'na girilirken orduların neredeyse üçte birini oluşturan süvari birliklerinin sayısı, modern silahların yoğun ateşi altında işe yaramadıkları düşüncesi ile savaş sırasında oldukça azaltılmıştır. Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 143.

⁸⁴² Türk Ordusu'nun Mustafa Kemal Paşa'dan sonra ikinci mareşali olma hakkını elde eden generali Fevzi Paşa olmuştur. Ziya Tütüncü, *Mareşal Fevzi Çakmak*, İstanbul: Millîyetçi Yayınları, 1975, 43 ¹⁰⁵⁹ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, 201-203.

⁸⁴³ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 67.

⁸⁴⁴ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 67.

⁸⁴⁵ İnönü, *İstiklal Savaşı ve Lozan*, 126-129

⁸⁴⁶ Gawrych, *Genç Atatürk*, 89

mesafeli bir geri harekât icra ederek bölgedeki mevcut Ordu birliklerinden geriye kalanları Halep bölgesinde toplamayı başarmıştır.⁸⁴⁷ Halep bölgesinde ise bu defa “silahlı sivil halkın ayaklanma girişimi ile mücadele” ve “şehre yapılan saldırıları bertaraf etmek için sokak muharebelerinin yürütülmesi ” gibi durumlarla karşılaşmıştır. Müteakiben Halep’in kuzeyine çekilen birliklerin burada yaptığı savunma sayesinde İngiliz birlikleri ile Arap isyancıların ilerlemeleri durdurulmuştur.⁸⁴⁸ Tüm zorluklarına rağmen bu geri çekilme, Mustafa Kemal Paşa’ya “kuvveti korumanın önemini ve bunun için en zor kararları almaktan çekinmemek gerektiğini” öğretmiştir.⁸⁴⁹ Fahrettin (Altay) Bey’in ifadelerine göre, bu bölgedeki İngiliz harekâtının başarısından da dersler çıkarılmıştır.⁸⁵⁰ Zira ayrıntılı olarak incelendiğinde; söz konusu bölgede İngilizlerin yürüttüğü harekâtının icra şekli ile Büyük Taarruz’un icra şekli arasında önemli benzerlikler olduğu görülmektedir.⁸⁵¹ Bu dönemde, Halep’te yaşanan gelişmeler sonucu “silahlanmış sivil halkla mücadelenin ani kararlar vermeyi ve inisiyatif kullanmayı gerektirdiği,” aynı zamanda da “meskun mahallerde savunma” ile ilgili önemli tecrübeler edinilmiştir.⁸⁵² Millî Mücadele’nin Güney Cephesi’ndeki şehirlerde Fransızlara karşı yürütülen mücadele planlanırken, muhtemelen bu tecrübelerden de önemli ölçüde faydalanılmıştır.

Suriye-Filistin Cephesi’nde yukarıda belirtilen gelişmeler yaşandığı sırada; Doğu Cephesi’nde görev yapan Osmanlı Ordusu, Rusya’da gerçekleşen Bolşevik İhtilali sonrası oluşan otorite boşluğundan yararlanmak suretiyle Kafkasya’nın iç kesimlerine doğru bir ileri harekât yürütmüştür. “Kâzım (Karabekir) Paşa, Yakup Şevki (Subaşı) Paşa ve Yusuf İzzet (Met) Paşa” gibi müteakiben Millî Mücadele Dönemi’nde önemli roller üstlenecek olan birlik komutanları da Doğu Cephesi’nde görev yapmaktadır. Bu bölgede uzun süredir görevde bulunan Kâzım

⁸⁴⁷ İğdemir, *Atatürk’ün Yaşamı*, C.I, 128-131.

⁸⁴⁸ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 69-71.

⁸⁴⁹ Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele’de Kütahya- Eskişehir-Muharebesi sonrasında verdiği uzun mesafeli geri çekilme kararını nasıl aldığını açıklarken; “Eğer ben askerî hayatımda Suriye ricat hareketinin bir kısmını idare etmemiş olsaydım, belki de geri çekilme hareketini yapmaya bu kadar katiyetle cesaret edemezdim.” demiştir. A. İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, 147.

⁸⁵⁰ Fahrettin Altay bu hususta; “General Allenby bundan sonra süvari kumandanını değiştirmiş ve bu savaşta (Gazze Muharebesi) edindiği tecrübe ile bir yıl geçmeden Hayfa yakınlarında Ordu’muzu yararak çember içine almış ve bütün Suriye’yi ele geçirmişti. Bizim de bu tecrübe ile beş yıl sonra süvari kolordumuz Afyon’da Yunan Ordusu’nu sarmış ve onun esir olmasını sağlamıştı.” değerlendirmesini yapmıştır. Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, 140.

⁸⁵¹ Faruk Yılmaz, *General Allenby’nin Hatıratı: Arap İllerinin Elimizden Çıkışı Öyküsü*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2003, 76-98.

⁸⁵² Bkz. Görgülü, *Atatürk’ün Anıları*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2013, 115-117.

(Karabekir) Paşa, söz konusu ileri harekâta Kolordu Komutanı sıfatıyla katılmıştır.⁸⁵³ Kâzım Paşa'nın (Karabekir) bölgede birlikleri ile birlikte yürüttüğü askerî harekâtlar, onun bölgeyi iyi seviyede tanınmasına ve bir nevi gelecekte Millî Mücadele'de icra edeceği görevlerin provasını yapmasına olanak sağlamıştır.

Doğu Cephesi'nde Kafkasya'da ortaya çıkan halk hareketleri sırasında “şura sistemini” öğrenen Yakup Şevki (Subaşı) Paşa'nın bu bölgede edindiği tecrübelerin, Mondros Mütarekesi'nden sonra IX. Ordu Komutanlığı görevine atandığında Doğu Anadolu'da benzer teşkilatlanmaların oluşturulmasında etkili olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda verilebilecek bir başka örnek de Yusuf İzzet (Met) Paşa'nın edindiği tecrübelerdir. İzzet Paşa, Kuzey Kafkasya'da düzenli birlikler tarafından desteklenen gönüllüler ile yürüttüğü harekâtlarda elde ettiği tecrübelerden, Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu'da Kuvayımillîye unsurları ile çalışırken istifade edecektir.⁸⁵⁴

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı dönemde Osmanlı Ordusu'nun farklı kademelerindeki birlik komutanlarının; savaş meydanlarında tecrübe kazanmış, her türlü muharebe koşulunu yaşamış ve birliklerini başarıyla yönetmiş deneyimli askerlerden oluştuğu görülmektedir. Bu komutanlar, okul yıllarında birlikte eğitim almış; mezuniyet sonrası benzer olayların içinde yer almış; Ordu'nun geçirdiği “değişim, gelişim ve dönüşüm” süreçlerine aktif olarak katılmış ve tüm bu süreçlerde kendilerini de geliştirmişlerdir. Bu nedenle, söz konusu askerler birbirlerini yakından tanımakla birlikte yeteneklerini de yakından bilmektedirler.⁸⁵⁵

Yukarıda ifade edilen tüm bu zorlu kazanımlar, tecrübeler ve uygulamalar; Millî Mücadele'nin lider kadrolarına muharebe sahasının tahayyülünde büyük avantajlar sağlamıştır. Söz konusu kadroların, hibrit harekâtların yürütülmesi hususunda en önemli esaslardan olan muharebe sahasının tahayyülü konusunda gösterdikleri maharet ve objektiflik, Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasındaki ana sebeplerden biri olarak belirmiştir.

Selek de Anadolu İhtilali adlı eserinde, Balkan Savaşı dönemi ve müteakibinde yapılan ıslahatlar sonrası I. Dünya Savaşı'nda yaşanan tecrübelerin Millî Mücadele'nin yürütülmesindeki etkilerini şöyle değerlendirmiştir: “ Balkan Harbi öncesi ordunun ıslahı için emek sarfedilmiş olsa da, bu çabalar Türk Ordusu'nun harp gücünü arttıracak bir sonuç

⁸⁵³ Bkz. Nasır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı: Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması (1918)*, Ankara: ATASE Yayınları, 2002, 22-27.

⁸⁵⁴ Bkz. Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri*, Ankara: ATAM Yayınları, 2002, 31-69.

⁸⁵⁵ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 146 .

sağlamamıştı. Balkan Harbi bozgunu, bu gerçeği hissettirecek yeter bir ders oldu. İhmal edilen ordunun durumuna karşılık, harpler ve isyanlarla yüklü olan bu dönemde tek mutlu sonuç, seçkin bir subay kadrosunun yetişmiş olmasıdır. Balkan Harbinden hemen sonra bir Alman askerî kurul Türk Ordusu’nu ıslah etmek üzere Türkiye’ye gelmiş, bir taraftan da Türk Ordusu kumanda kurulunun gençleştirilmesine uğraşıyordu. Harbiye Nazırı Enver Paşa yaşlı, liyakatsiz sayılan subay ve kumandanları emekliye ayırarak yerine genç subayları getirdi. Ordunun gençleştirilmesi, I. Dünya Harbi’nin çetin imtihanlarından geçerek Millî Mücadele’yi yapan genç kumandanlara imkân hazırlamıştır. I. Dünya Harbi başında binbaşı veya yarbay rütbesindeki birçok genç subay, harpte kolordu ve ordu kumandanlıklarına kadar yükselmişler ve sonra İstiklal Harbi’nin yüksek kumanda kadrosunu teşkil etmişlerdir.”⁸⁵⁶

2.2.7. Kural Tanımaz Aktörlerin Varlığı

Hibrit harekât ortamında bazı aktörler kural tanımaz halde davranabilmektedir. İşbirliği yapılan yerel kuvvetler bile bazen önceden kestirilemeyen hareket tarzları icra edebilmekte veya taraf değiştirebilmektedir.⁸⁵⁷ Ayrıca, yerel kuvvetlerin teşkilatlanmaları doğrultusunda daima emir komuta birliğinden çıkma ihtimali bulunmaktadır. Bu nedenle; hibrit harekâtın başarısı, yerel olsun olmasın işbirliğine gittiği her aktörün emir komuta birliğini bozabileceği ihtimali ile ilave kontrol tedbirlerinin alınmasına bağlıdır.¹⁰⁷⁵ Bu cümleden hareketle Türk Millî Mücadelesi’nin hibrit harekâtına örnek teşkil eden yerel aktörler ile gerçekleştirilen boyutu ele alınarak aşağıda analize tâbi tutulmuştur.

2.2.7.1. Çerkez Ethem

Türk Millî Mücadelesi’nin başlangıcı “elde ne, yanda kim varsa” düşüncesi ile hayat bulup sonrasında şekillenmiştir. Bu doğrultuda, mevcut imkânsızlıklar nedeniyle her türlü desteğin alınması kaçınılmaz olmuş ve böylece birçok işbirliğine gidilmiştir. Bunların başında da hibrit harekât kapsamında yerel bir aktör olarak nitelendirilebilecek Çerkez Ethem ve kuvvetleri yer almıştır. İzmir’in işgali sonrası kurulan ve yerel direniş örgütleri arasına katılan Çerkez Ethem

⁸⁵⁶ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. I, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2010, 108-109.

⁸⁵⁷ *Hibrit Ortamda Harekât*, 2. Bölüm, 1. ¹⁰⁷⁵

Hibrit Ortamda Harekât, 2. Bölüm, 8.

ile bir kısım atlı kuvvetleri, mücadelenin “Salihli Cephesi”ni⁸⁵⁸ meydana getirmiştir. Çerkez Ethem, kardeşleri¹⁰⁷⁷ ve “Kuva-yı Seyyare” adı verilen müfrezeleri, Yunan ve Kuva-yı İnzibatiye kuvvetlerine karşı verilen mücadelede ile Birinci ve İkinci Anzavur, Geyve, Adapazarı, Hendek, Düzce, Bolu, Gerede ve Birinci Yozgat ayaklanmalarının bastırılmasında büyük yararlılıklar göstermişlerdir.⁸⁵⁹ Fakat Çerkez Ethem ve kardeşleri, Kuva-yı Seyyare’yi zaman içerisinde Millî Mücadele’yi yürüten diğer Ordu birliklerinden üstün görmeye başlamışlardır. Oluşum ve gelişim süreçleriyle kendilerine attettikleri üstünlük psikolojisine bağlı olarak, düzenli ordunun disiplinine uymayı ve komutasına girmeyi kabul etmemişlerdir. Kural tanımaz yerel aktör olarak da değerlendirebileceğimiz Çerkez Ethem; düzenli ordunun teşkilatlandırılması aşamasında kuvvetlerinin düzenli ordu bünyesine girmesini kabul etmemiş, hatta kardeşleri ile birlikte BMM Hükûmeti’ne cephe alacak durumuna gelmiştir.⁸⁶⁰ Bu kapsamda Ethem Bey ve kardeşleri, Millî Mücadele’yi yürüten en büyük otorite olan BMM’nin emir ve talimatları dışında kalmak istemişlerdir.⁸⁶¹ Diğer bir açıdan bakıldığında ise Çerkez Ethem’in, prestij açısından zirvede olduğu dönemde Rusya’daki bolşevizm akımından etkilenmiş olmasının¹⁰⁸¹ da BMM ile arasının açılmasında etken olabileceği ifade edilebilir. Zira aynı dönemde Çerkez Ethem’in, Rusya’nın kendisini Mustafa Kemal’e yeğ tuttuğuna

⁸⁵⁸ Ethem Bey Salihli’ye giderken Sakarya’dan başlamak üzere Çanakkale’ye kadar yöredeki tüm Çerkes yerleşim yerlerine adamlarını göndermek suretiyle kendisine katılmaları için davet etmiş, kısa sürede çok sayıda katılım olmuştur. Aynı zamanda bölgeye en yakın düzenli birlik olan 57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey ile bölgede adı duyulmuş Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe ile de temas kurmak suretiyle bir savunma hattı teşkiline öncelik vermiştir. “Milan Hattı” adı verilen Akhisar-Salihli arasında kuvvetli bir savunma hattı oluşturulmuştur. Muhittin Ünal, *Kurtuluş Savaşı’nda Çerkeslerin Rolü*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1996, 171-173. ¹⁰⁷⁷ Ethem Bey, Bursa’ya yerleşmiş olan emlak ve arazi sahibi Ali Bey’in küçük oğludur. Ağabeylerinden biri Saruhan Milletvekili Reşit, diğeri ise Yüzbaşı Tevfik Beylerdir. Askerlik teskeresini başçavuş olarak aldıktan sonra Balkan Savaşları sırasında Çürüksulu Mahmut Paşa Kolordusu’nda süvari subay vekili olarak görev yapmış, birkaç ay sonra da Bandırma’ya ailesinin yanına dönmüş, fiili askerlik hizmetini tamamlamıştır. Çerkes Ethem, *Anılarım*, İstanbul: Berfin Yayınları, 1994, 7.

⁸⁵⁹ M. Ünal, *Kurtuluş Savaşı’nda Çerkeslerin Rolü*, 174-187.

⁸⁶⁰ *Türk İstiklal Harbi VI*, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, 212-213.

⁸⁶¹ Bu etkenler şöyle sıralanabilir: Yozgat isyanını bastırması sırasında yargılamak istediği Ankara Valisi Yahya Galip’in bu şekilde usulsüz yargılanmasına Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal’in engel olması; Büyük Millet Meclisi’nin 18 Eylül 1920 gün ve 42 sayılı kararla kurduğu İstiklal Mahkemelerini asker kaçaklarını yargılayacak tek makam olmasını kardeşleriyle birlikte reddetmesi; İçişleri Bakanlığına ait olan asker toplama yetkisini yasa dışı olarak kendi adamlarıyla yürütmek istemesi; Batı Cephesinin ikiye bölünmesine ve Güney Cephesi Komutanlığının Albay Refet’e verilmesine karşı çıkması; düzenli ordu fikrine şiddetle karşı durması; Başkomutanlık emir ve komuta yetkisinin sadece Büyük Millet Meclisine ait olduğunun 18 Kasım 1920’de ilan edilmesi; Ethem kuvvetlerini diğerlerinden ayırt etmek için verilen “Birinci Kuvayı Seyyare” adını küçümseme sayarak ısrarla “Umum Kuvayı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutanlığı” adını kullanmak istemesi; Büyük Millet Meclisince gelişigüzel er toplanmasının yasaklanması; Batı Cephesi Komutanlığının oluşturduğu “Simav ve Havalisi Komutanlığı”nın reddedilmesi ve Komutan Yarbay İbrahim Bey’in Yüzbaşı Tevfik (Ethem’in ağabeyi) tarafından geri gönderilmesi; Batı Cephesi Komutanlığınca birliklerdeki silah ve cephanenin denkleştirilmesi işini reddetmeleri. *Türk İstiklal Harbi VI*, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, 214-222. ¹⁰⁸¹ Erhem Bey, Yeşilordu Derneği ve Bolşevizm yanlılarının görüşleri doğrultusunda yayın yapan Seyyarei Yeni Dünya Gazetesi’ne verdiği bir röportajda, “Bolşevizm’i övmüş ve ülkenin kuruluşunu Bolşevizm’de gördüğünü” açıkça ifade etmiştir. M. Ünal, *Kurtuluş Savaşı’nda Çerkeslerin Rolü*, 194.

inandığı da bilinmektedir.⁸⁶² Tüm bu ifade edilen gelişmeler neticesinde, Çerkez Ethem kendisini “Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Bölgesi Komutanı” ilan etmiştir. Söz konusu gelişmeler karşısında Ankara Hükûmeti öncelikle uzlaşma girişiminde bulunmuş, fakat olumlu bir sonuç alamamıştır. Bu dönemde Çerkez Ethem; bir taraftan diğer millî müfrezeler ile işbirliği yaparak Ankara Hükûmeti’ne karşı tavır almaya çalışmış, diğer taraftan ise kıta subaylarını kurmaylara karşı kışkırtmak ve kendi yandaşlarını artırmak için çaba sarf etmiştir.⁸⁶³ Çerkez Ethem ayrıca kendisi ve kardeşleri ile yapılan görüşmelerde verilen nasihatlere de uymamış, BMM Başkanı Mustafa Kemal’in komutasına ve idaresine karşı çıkmayı sürdürmüş, ilave olarak habersiz şekilde kuvvetler kurmasına rağmen düzenli ordu yönetimine bildirmeme yoluna da gitmiştir.⁸⁶⁴

Uzlaşma imkânının kalmaması nedeniyle, isyan etmiş olan Çerkez Ethem ve Kuva-yı Seyyare üzerine bir harekât düzenlenmiş,⁸⁶⁵ netice itibarıyla düzenli ordu kuvvetleri tarafından yenilerek saf dışı bırakılmıştır. Yürütülen harekât sonucu Kütahya’dan Gediz bölgesine çekilmek zorunda kalan Çerkez Ethem, düzenli ordu birliklerinin İnönü mevzilerindeki Yunan taarruzunu etkisiz kıldıktan sonra tekrar kendisine yönelmesi üzerine çareyi Yunanlara sığınmakta bulmuştur.⁸⁶⁶⁸⁶⁷ Nihayetinde Çerkez Ethem ve kuvvetlerinin bir kısmının Yunanlara sığınması neticesinde hibrit harekâtın yerel aktörü olarak değerlendirilen bir unsuru taraf değiştirmiş ve devre dışı kalmıştır.¹⁰⁸⁷

2.2.7.2. Demirci Mehmet Efe

Çeşitli isyanların bastırılmasında gayret göstermiş olan Demirci Mehmet Efe, I. Dünya Savaşı sırasında haksızlığa uğradığını düşünerek dağa çıkarak isyan etmiş, kısa sürede oluşturduğu 200 kişilik çetesiyle Ödemiş ve civarında ün salmıştır. Millî Mücadele Dönemi’nde ise Yunanların çeşitli vaatlerini reddederek Kuvayımillîye saflarına katılmak suretiyle yerel bir hibrit aktör durumuna gelmiştir. Bu doğrultuda, 5 Ekim 1919 tarihinde “Aydın Cephesi Umum Kuvayı Millîye Komutanı” olarak görevlendirilmiştir.¹⁰⁸⁸

⁸⁶² Cemal Şener, *Çerkez Ethem Olayı*, İstanbul: Okan Yayınları, 1984, 76.

⁸⁶³ Sabahattin Selek, *Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, C.II, İstanbul: Milliyet Yayınları, 2011, 952.

⁸⁶⁴ Kemal Çelik, “Millî Mücadele’de İç İsyanlar”, 596.

⁸⁶⁵ Batı ve Güney Cephelelerinden toplam 796 subay, 14.596 er, 8 750 tüfek, 63 ağır makineli tüfek, 32 top ve 4 111 hayvan sağlanarak Çerkez Ethem’in üzerine bir harekât düzenlenmiştir. Bu sırada Ethem kuvvetlerinin genel toplamı 4.650 personel, 2 otomatik tüfek, 6 ağır makineli tüfek ve 4 top şeklindedir. *Türk İstiklal Harbi VI*, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, 236-237.

⁸⁶⁶ Müzehher Yamaç, “Çerkez Ethem Olayı”, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,

⁸⁶⁷ /2 (2016), 65-68. Ethem’in ağabeyi Tevfik Bey’in Yunan kumandanı ile imzaladığı teslim tutanağında

Ancak ilerleyen aşamada Türk Ordusu'nun yeniden teşkilatlanması ve düzenlenmesine bağlı olarak yapılan düzenlemelerden Demirci Mehmet Efe de etkilenmiştir. 22/23 Kasım 1920 gecesı “İçişleri Bakanı ve Güney Cephesi Komutanı” sıfatıyla Refet Bey tarafından şifreli bir telgrafla Demirci Mehmet Efe'ye, “... bundan sonra askerî bir sıfat ve nizam altında Atlı Takip Kuvvetleri Komutanı olarak kendisinin refakatimde vazife göreceğı, Demirci Mehmet Efe yerine Mehmet Beyefendi tabirinin kullanılacağı” bildirilmiştir.¹⁰⁸⁹ Fakat söz konusu tebliğı kabul etmeyen Demirci Mehmet Efe'nin benzer sebeplerle BMM Hükûmeti ile ilişkileri gerginleşen Çerkez Ethem'le birleşme ihtimalinin ortaya çıkması, Demirci Mehmet Efe'nin de tasfiye edilmesine girişilmesi sonucunu doğurmuştur. Güney Cephesi Komutanlığı, Demirci Mehmet Efe'nin yakalanarak etkisiz hale getirilmesi maksadıyla 11 Aralık 1920 tarihinde harekâta girişmiş ve ilk temas 16 Aralık tarihinde gerçekleşmiştir. Arazi koşullarının zorlu oluşundan faydalanan Mehmet Efe ilk aşamada kaçmayı başarmıştır. Sürdürülen takip harekâtı sonucunda; Demirci Mehmet Efe'ye bağlı 800 kişilik kuvvetin 700'ü 18 Aralık 1920 tarihinde ele geçirilmiş, yapılan görüşmeler sonucunda Mehmet Efe'nin de ikna edilmek suretiyle 30 Aralık 1920 tarihinde teslim olması sağlanmıştır.¹⁰⁹⁰

Girişilecek her türlü hibrit harekât ortamında ittifak kurulan aktörlerin; zaman içerisinde emir komuta birliğinden çıkma ve taraf değıştirme yönünde geliştirdikleri kural tanımazlıklarının, Millî Mücadele'de de ortaya çıktığı görülmektedir. Yukarıda ele alınan her iki örnekte de asıl

aşğıdaki hükümler yer almıştır: Ethem, birlikleriyle Yunan kesimine girecek; silahlar teslim edilecek; Yunan Hükûmeti teslim olanların yiyeceklerini sağlayacak ve subayların maaşlarını ödeyecek; Çerkezlerin özel kıyafetlerini giymelerine, kamalarını taşımalarına izin verilecek; teslim olanlara kötü davranılmayacak; isteyenlerin ailelerinin yanına dönmelerine izin verilecek; silahların tesliminde Ethem'in kurmay başkanı da hazır bulunacaktır. Zeki Sarıhan, *Çerkez Ethem'in İhaneti*, Ankara: Kaynak Yayınları, 1984, 87. Ayrıca bkz.

Kenan Esengin, *Millî Mücadelede Ayaklanmalar*, İstanbul: Kumsaati Yayınları, 2006, 254.

¹⁰⁸⁷ Bkz. EK- 10 (Çerkez Ethem'in Yunanlara sığınması)

¹⁰⁸⁸ *Türk İstiklal Harbi VI*, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, 202-203. ¹⁰⁸⁹ Selek, *Millî Mücadele*, C.II, 892.

¹⁰⁹⁰ *Türk İstiklal Harbi VI*, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, 210-212.

şşırtıcı olan ise bu özelliğın ortaya çıkmış olmasından ziyade, bunun bir milletin ölüm-kalım savaşı olarak addedilen Bağımsızlık Savaşı'nda görülmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, hibrit harekâtın yerel unsurlarla ittifak oluşturma boyutunda aktör seçiminin ne denli önemli ve zor olduğunu ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

2.2.7.3. Tekelioğlu Sinan Bey

Güney Cephesi batısında yürütölen mücadelenin en önemli siması Batı Kilikya Cephesi Kuvayımillîye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey de muhtemelen görevin verdiği sorumluluk ve

muharebe ortamının stresi nedeniyle bazı dönemlerde emir-komuta birliğini bozabilecek davranışlar içerisinde bulunmuştur.

BMM'nin açılmasıyla cephelerle ilgili birtakım düzenlemeler yapılmış; bazı birlikler Batı Cephesi'ne sevk edilmiş ve her cephede bir sorumlu komutanlık teşkiline gidilmiştir.⁸⁶⁸ Bu kapsamda; 7 Haziran 1920 tarihinde, Genelkurmay Başkanlığı tarafından Adana Cephesi'nin Mersin'den Adana'ya kadar olan kesiminin 41. Tümen emrine verildiği, bu cephede bulunan Emin Arslan ve Tekelioğlu Sinan Beylerin komutasındaki Kuvâyımilliye kuvvetlerinin ise 41. Tümen Komutanı'nın emrine gireceği tebliğ edilmiştir.⁸⁶⁹

Tekelioğlu Sinan Bey söz konusu emir-komuta değişikliğine tepkisini; “diğer mıntıkalara nispeten mıntıkamızda tatbik edilen adalet sayesinde ahali celp edildi ve bunca başarılar kazanıldı, bundan dolayı şimdiye kadar askerî harekât dolayısıyla hiçbir tümenin emrinde değildik, fakat gelen yazı ile 41'inci Tümen Komutanlığı emir-komutasına girmemiz emrediliyor” sözleriyle göstermiştir.”⁸⁷⁰ Bu nedenle de “5000 kişiye emir-komuta eden bir milis komutanının 1000 kişiye emir-komuta eden bir tümen komutanı emrine girmek suretiyle cepheyi teslim etmesini” kabul edilemez olarak değerlendirmiş ve istifa etmeyi kararlaştırmıştır. Bu kapsamda, BMM Reisi Mustafa Kemal'e hitaben yazdığı istifa dilekçesinde; “başka bir komutanın emrine girmesinin, halk ve düşmanları üzerinde olumsuz etkiler yaratacağını belirtmiş ve 41. Tümen bölgeye intikal etmeden istifasının kabulünü” talep etmiştir.¹⁰⁹⁴ Tekelioğlu Sinan Beyin istifa dilekçesine BMM Reisi Mustafa Kemal tarafından sert bir karşılık verilmiş ve “böyle hassas bir dönemde yapılan söz konusu talebin bugüne kadar Kilikya için yürütülen tüm çabaları sonuçsuz bırakacağı ve düşmanın yapmak istediği fenalıktan daha büyük bir fenalık doğuracağı, derhal yeni birlik komutanının emrine girerek görevine devam etmesi, aksi takdirde bu hareketi vatana ihanet olarak kabul edeceği” bildirilmiştir.⁸⁷¹

⁸⁶⁸ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 174.

⁸⁶⁹ Nejla Günay, “Adana'nın İşgali ve Kurtuluşu”, 307-308.

⁸⁷⁰ *Kuvayımilliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü*, 143. ¹⁰⁹⁴

Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşında*, 77.

⁸⁷¹ BMM Reisi Mustafa Kemal'in cevabının tam metni şöyledir:

Batı Kilikya Komutanı Sinan Bey'e

“Adana Cephesi'nin 41. Tümen Komutanı emrine verilmesi sebebiyle istifa etmek arzusunda bulunduğunuzdan bahseden telgrafınızı büyük bir hayret ve üzüntüyle aldım. Ermenilerin mezalim yapmaya başlamalarıyla ortaya çıkan şu buhranlı zamanda şahsi duygulara kapılarak savunma ve askerî tedbirleri ihlale sebebiyet vermek, şimdiye kadar Kilikya'yı müdafaa için ortaya konulan bunca fedakârca çalışmayı tamamen sonuçsuz bırakacak ve düşmanların yapmak istedikleri fenalıktan daha büyük bir fenalık doğuracaktır. Bunu takdir edeceğinizi biliyorum. Derhâl tam bir itaat ile bağlı bulunduğunuz 41'inci Tümen Komutanlığından alacağınız emirleri kabul etmenizi ve

Tekelioğlu Sinan Bey, BMM Reisi Mustafa Kemal'in yukarıda ifade edilen sert tutumu karşısında görevine devam etmek durumunda kalmıştır. Fakat, 41. Tümen Komutanı Mehmet Nuri Bey tarafından cephedeki teşkilatın işleyişinde askerî disiplin uygulanmaya başlanmış, bu durum ise yetkilerinin kısıtlanmasından dolayı Tekelioğlu Sinan Beyde rahatsızlık yaratmıştır. Kendi kurdurduğu ambarlardan erlerin ihtiyaçlarını sağlamakta zorluk çektiği ve istediği 7,5'lik topun gönderilmediğini öne süren Tekelioğlu Sinan Bey, 6 Ekim 1920 tarihinde tekrar görevinden istifa etmiş; Tümen Komutanı'nın iki gün sonra yayınladığı emir neticesinde ise Bölge Komutanlığı'na geçici olarak Binbaşı Nazmi atanmıştır. Fakat söz konusu dönemde Fransızlar tarafından özellikle Osmaniye bölgesinden başlatılan hareket süratle gelişmiş, bu durum ise Doğu Kilikya Cephesi'nde bazı sorunlara neden olmuştur.

Yaşanan gelişmeler üzerine Tümen Komutanı Mehmet Nuri Bey'in telgraf emri ile Tekelioğlu Sinan Bey, 20 Ekim 1920 tarihinde tekrar görevinin başına dönmek zorunda kalmıştır.⁸⁷²

Tekelioğlu Sinan Beyin yukarıda anlatılan davranışlarının altında yatan asıl nedenin; göreve başladığı günden 41. Tümen emrine girinceye kadar geçen dönemde direkt Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal ile haberleşen ve emir alan bir milis komutanının, emir-komuta değişikliği nedeniyle sayıca kendisinden daha az sayıda personele emir komuta bir tümen komutanının emrine girmiş olmasına gösterdiği tepki olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık Milli Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal tarafından bizzat kaleme alınan Nutuk adlı eserde "Güney Cephesi'ndeki Durum"un anlatıldığı bölümde "Tufan Bey, Kılıç Ali Bey ve Ali Saip Beyin adlarını anmayı ödev sayarım" diyen Mustafa Kemal, söz konusu Kuvayımillîye komutanlarının isimlerini zikretmesine ve Pozantı'daki Fransızların kuşatılmak suretiyle geri çekilmeye zorlandıklarından bahsetmesine¹⁰⁹⁷ rağmen, bölgede önemli görevler icra eden Tekelioğlu Sinan Beyden hiç söz etmemiştir. Bu durumun, muhtemelen Milli Mücadele'nin kritik bir döneminde Tekelioğlu Sinan Beyin duygusal davranmak suretiyle görevinden ayrılmak istemesine gösterdiği tepkiden kaynaklanmış olacağı değerlendirilebilir.⁸⁷³

vazifenizi yapmaya devam etmenizi talep ederim. Aksi takdirde hareketinizi vatana ihanet olarak kabul edeceğimi ve ona göre muamelede bulunacağımı kesin olarak bilmenizi ve şimdiye kadarki mesainizi ve imtiyazlı mevkinizi altüst edecek böyle bir gafletten sakınmanızı ihtar ve tavsiye ederim. 11'inci Tümen Komutanına bu konuda, eskisi gibi bu Tümenin emrinde kalması için müracaatta bulunduğunuzdan bahseden telgraf çektiğinizi haber aldım. Bu bir askerî harekât için en büyük kusur ve gereksiz bir müdahale olduğundan sizi kesin surette men ederim." Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal. *Kuvayımillîye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü*, 154-155.

⁸⁷² Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşında*, 235-237. ¹⁰⁹⁷

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 609.

⁸⁷³ Tekelioğlu Sinan Bey'in mezarı Ankara'da Cebeci Şehitliği'ndedir. Bkz. EK-11 ¹⁰⁹⁹

Hibrit Ortamda Harekât, 3. Bölüm, 10.

2.2.8. Deniz ve Hava Gücü'nün Müşterek Kullanımı

Hibrit harekât ortamının dinamikliği ve belirsizliği; olası kriz ve çatışmalara hazırlıklı olmayı ve istenen süratte reaksiyon gösterebilmeyi, bunun yanı sıra harekât alanında yeterli kuvvet bulundurarak müdahale seçenekleri hususunda esneklik sağlamayı zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle; kara harekâtı devam ederken deniz ve hava unsurlarınca operatif ve stratejik seviyede deniz ve hava sahasında varlık gösterme, keşif, gözetleme ve durumsal farkındalık gayretleriyle tedbirler almak gerekmektedir.¹⁰⁹⁹ Bu doğrultuda Millî Mücadele boyunca hibrit harekâtın temel özellikleri arasında yer alan farklı kuvvetlerin bir arada/ müşterek kullanımına azami gayret gösterilmiştir.

2.2.8.1. Hava Gücü

Avrupa'da, 1910 yılı ile birlikte havacılık alanında önemli bir gelişme kaydedilmiş ve uçakların askerî alanda kullanımı konusu üzerinde durularak ordularda Hava Kuvvetleri oluşturulmasına karar verilmiştir. 1911 yılına gelindiğinde ise Avrupa'daki söz konusu gelişmeleri yakından izleyen Osmanlı Hükûmeti, Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde askerî havacılıkla ilgili bir şube kurulması yönünde direktif vermiştir. Bu birim, daha sonra “Teknik Hizmetler ve Müstahkem Mevkiler Müfettişliği”ne bağlanarak askerî havacılığın temelini atan bir teşkilat şeklinde yapılandırılmıştır.⁸⁷⁴

I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Hava Gücü; “İstanbul, Çanakkale, İzmir, Sinop, Uzunköprü, Erzurum, Filistin ve Irak” bölgelerinde olmak üzere 17 uçak bölüğünden oluşmuştur. Bu kuvvette; Osmanlı'nın Arap coğrafyasında bulunan “Samah, Cenin, Ceyda, Afule ve Dera” bölgelerindeki müttefiki Almanya tarafından teşkil edilmiş olan Paşa Bölükleri de yer almıştır.⁸⁷⁵

Savaşın mağlup olarak çıkılıp Mondros Mütarekesi'nin imzalanması neticesinde miras kalan hava unsurları başlıca beş ana hava merkezinde toplanmak zorunda kalmıştır. Bu merkezler; Osmanlı havacılığının ana karargâhı kabul edilen İstanbul/Yeşilköy ile birlikte İzmir (Seydiköy

⁸⁷⁴ *Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı*, C.IX, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1969, 5.

⁸⁷⁵ Hulusi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler*, C.II, Ankara: Kültür Yayınları, 1997, 6-7. I. Dünya Savaşı sonlarına doğru yaşanan gelişmeler ve müteakiben Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sonrası Osmanlı Hava Gücü oldukça zayıflamıştır. Filistin Cephesi'nden geri çekilme sırasında birçok uçak geride bırakılmak zorunda kalmıştır. Bu cephedeki Tayyare bölüklerinin personeli çok zor şartlar altında Halep'ten Konya'ya çekilmişlerdir. Mütareke sonrası Kars, Ardahan ve Batum'un boşaltılmasıyla birlikte Kars Tayyare İstasyonu boşaltılarak tüm uçak, personel ve malzeme Erzurum'a getirilmiştir. Kuva-yı Havaîye Müfettişi Umumiliği'nin 22 Aralık 1918 tarihli emri ile Kars meydanındaki tüm kadro ve malzemelerin 7. ve 8. Tayyare Bölükleri ile Erzincan Meydanı'na intikal ederek, Ruslardan kalan tayyarelerden Erzincan Tayyare istasyonu teşkil edilmiştir.

ve Güzelyalı), Konya, Elazığ ve Erzurum olmak üzere belirlenmiştir.¹¹⁰² Bu yapılanma, Mütareke'nin yürürlüğe girmesinin ardından İtilaf Devletleri'nce başlatılan işgaller neticesinde farklı bir duruma evrilmiştir. İstanbul'un Kasım 1918'de önce fiilen, Mart 1920'de ise resmen işgal edilmesi¹¹⁰³ sonrası; İngiliz ve Fransız hava unsurları, Yeşilköy'de bulunan Osmanlı havacılık merkezine yerleşmişler ve havacılık merkezinin boşaltmasını istemişlerdir. Bu nedenle Yeşilköy'deki havacılık merkezinde bulunan malzemelerin Maltepe'ye taşınması bir gereklilik hali almıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda,

Osmanlı Devleti'nin havacılıktan sorumlu birimi durumundaki “Kuva-yı Havaiye Müfettişliği”, mevcudiyeti kağıt üzerinde olan etkisiz bir hale gelmiştir.¹¹⁰⁴

İstanbul Hükûmeti'nin, ortaya çıkan millî hareketi etkisiz hale getirmek amacıyla oluşturduğu Kuva-yı İnzibatiye'nin desteklenmesi maksadıyla -işgalci devletlerin izin verdiği ölçüde- bir hava gücü hazırlama çabası içerisine girmesiyle birlikte; Millî Mücadele'ye katılmak isteyen havacılar tarafından gizlice yürütülen hazırlıkların ardından “dört uçak” kaçırılmak üzere hazır hale getirilmiştir. Müteakiben 6 Haziran 1920 gecesi “Vecihi (Hürkuş), Arif Rıdavan, Astsubay Mustafa Kazım ve İsmail Zeki Beyler” uçakların kaçırılması için harekete geçmişler, ancak birtakım aksaklıklardan dolayı sadece bir uçak başarılı bir şekilde Anadolu'ya geçirilebilmiştir. Müteakiben diğer pilotlar da kara yoluyla Anadolu'daki millî harekete katılabilmişlerdir.¹¹⁰⁵

Fakat burada bulunan 13 uçağın onarım ve bakıma ihtiyacı olması nedeniyle uçuş yapılamamıştır. Irak Cephesinde ise Musul'un İngilizler tarafından işgal edilmesi üzerine burada bulunan Osmanlı Hava Gücü, karayolu ile Mardin, Diyarbakır ve Elazığ'a nakledilmiştir. Elazığ'a getirilen uçaklardan 2'si uçuşa hazır hale getirilmiş ve Horasan meydanına inmiştir. Erzurum'dan da bir keşif/bombardıman uçağı faal hale getirilmek suretiyle Horasan'a gönderilmiştir. Böylece Horasan meydanında toplanan müfreze “Horasan Müfrezesi” adıyla anılmaya başlanmıştır. Mütarekeyle birlikte hava gücünün çoğunluğu ise İstanbul'da toplanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rahmi Doğanay, “Millî Mücadele'de Türk Havacılığı ve Başkomutanlık Savaşı'nda Havacıların Rolü”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/2 (2008), 55; Ferit Arı, “Osmanlı'dan Millî Mücadeleye Kalan Hava Gücü”, *Millî Mücadelede Cephe Gerisi ve İstiklâl Yolu Gençlik Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, Çankırı: Kayıkçı Yayıncılık, 2020, 61-62.

¹¹⁰² Hüseyin Fazla, “Büyük Taarruz'da Hava Kuvvetleri”, *Stratejik Bakış Dergisi*, 1/6 (2022), 72. Birinci Dünya Savaşı dönemi boyunca Osmanlı Hava Kuvvetleri envanterine giren uçak sayısı Almanların da katkısıyla yaklaşık 450 adettir. Millî Mücadele Dönemi'nde, 17 Kasım 1919 tarihli Hava Kuvvetleri Müfettişliği raporundaki bilgilere göre ise bu tarihte elde 45 uçak kalmıştır. F. Arı, “Osmanlı'dan Millî Mücadeleye Kalan Hava Gücü”, 62.

¹¹⁰³ İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından fiilen ve resmen işgali ile ilgili arşiv belgelerinin ayrıntıları için bkz. *ATBD*, Sayı: 144, Ocak 2019.

¹¹⁰⁴ Cengiz Tatar, *Türk Havacılık Tarihi (1909-1954): Millî Mücadele Dönemi Öncesi ve Sonrası Türk Havacılığı*, Doktora Tezi, Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2018, 70-72.

¹¹⁰⁵ Emin Kurt, “Türk Havacılarının Millî Mücadeleye Katılma Girişimi: Maltepe Firarı (7 Haziran 1920)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 60 (2017), 130-132.

Tarihe “Maltepe Firarı” olarak geçen söz konusu olay, Osmanlı hava istasyonu ve malzemelerinin tahrip edilmesi ve buna bağlı olarak da Osmanlı havacılık teşkilatının

sönmesiyle sonuçlanmıştır. Sonrasında ise belirtildiği üzere, kağıt üzerinde mevcut olan Kuva-yı Havaiye Müfettişliği de İstanbul Hükûmeti'nin emri ile 25 Haziran 1920 tarihinde lağvedilmiştir. Bu durumda İstanbul'da kalan havacı personel; Personel Dairesi emrine verilmiş, ayrıca havacı er/erbaş da Piyade Depo Taburu'nda görevlendirilmiştir.⁸⁷⁶ Netice itibarıyla gelinen durum, Millî Mücadele'de önemli bir hava gücünden mahrum kalınmasına neden olmuştur. Ayrıca Yunan işgaliyle birlikte İzmir istasyonundaki tayyarelerden de istifade edilemediğinden, diğer üç istasyonda bulunan az sayıdaki uçakla Millî Mücadele'nin hava gücü ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.¹¹⁰⁷

Osmanlı Devleti'nden elde kalan kısıtlı hava unsurlarını Anadolu'da toplamak suretiyle bir hava gücü oluşturma yoluna gidilmiştir. Söz konusu kısıtlı hava gücünün alt yapısı ve temeli, Osmanlı Devleti'nden miras kalan uçak, malzeme, pilot, rasıt (hava keşif personeli) ve makinistlerden oluşturulmuştur.⁸⁷⁷ Bu kapsamda İstanbul'daki gelişmeleri yakından takip eden Ankara Hükûmeti tarafından, 13 Haziran 1920 tarihinde Anadolu'da bir hava teşkilatı kurulması⁸⁷⁸ yönünde ilk adım atılmıştır. Müteakiben, Eskişehir ve Erzincan'da yeni tayyare istasyonları kurulmuştur.⁸⁷⁹ Osmanlı teşkilatından kalma Konya İstasyonu'nun ise mevcut hali ile korunması yoluna gidilmiştir. Bu istasyon Anadolu'daki mücadeleye katılmak için ülkenin dört tarafından gelen havacıların toplanma yeri ve tüm uçakların bakım merkezi olarak kullanılmış,⁸⁸⁰ istasyonundaki tamir atölyesi sayesinde ise eski uçaklardan çıkarılan parçalardan istifade ile mümkün olduğunca çok sayıda uçağın faal hâle getirilmesi sağlanmıştır.⁸⁸¹

Tüm olumsuzluk ve eksikliklere rağmen, hibrit harekât kapsamında Millî Mücadele'nin askerî cephelerinde icra edilen havacılık faaliyetleri şu şekilde özetlenebilir:

⁸⁷⁶ F. Arı, "Osmanlı'dan Millî Mücadeleye Kalan Hava Gücü", 63.¹¹⁰⁷

Fazla, "Büyük Taarruz'da Hava Kuvvetleri", 72.

⁸⁷⁷ F. Arı, "Osmanlı'dan Millî Mücadeleye Kalan Hava Gücü", 63.

⁸⁷⁸ Müdafaa-i Millîye Vekâleti Harbiye Dairesinin 328 sayılı emri ile Anadolu'da ilk hava teşkilatının kurulmasıyla birlikte Osmanlı'dan artakalan hava teçhizatının organize edilmesi amaçlanmıştır. Osman Yalçın, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, 62-63.

⁸⁷⁹ Y. Doğan Çetinkaya, "Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları ve İlk Hava Harekât Görevleri", *Türk Hava Kuvvetleri'nin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu Kitapçığı*, Ankara : HKK Basımevi, 2013, 206.

⁸⁸⁰ Fazla, "Büyük Taarruz'da Hava Kuvvetleri", 72.

⁸⁸¹ Özellikle motor eksikliği ve uçak kanadını örten bezleri kaygan hale getiren ve uçağı yağmurdan koruyan "emayit" yokluğu, uçakların tamirinde ciddi aksaklıkların yaşanmasına neden olmuştur. Çetinkaya, "Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları", 207.

Doğu Cephesi'nde; Ermenilere yönelik yürütülecek harekât öncesinde, 15. Kolordu Komutanlığı tarafından Mayıs 1920'de çıkarılan emirle, "Erzurum Tayyare İstasyonu'nda bulunan 7. ve 8. Tayyare Bölükleri lağvedilmiş, bunların yerine 15. Tayyare Bölüğü adıyla yeni bir teşkilat kurulmuş,⁸⁸² ayrıca Erzincan Tayyare İstasyonu da dağıtılmak suretiyle faaliyetlerine son verilmiştir. Bu kapsamda, yeni oluşturulan ve harekâta iştirak edebilecek faal üç tayyaresi bulunan⁸⁸³ 15. Tayyare Bölüğü'nün, Millî Mücadele Dönemi'nde kurulan "ilk muharip hava birliği" olduğu ifade edilebilir.⁸⁸⁴ Söz konusu iki av ve bir keşif uçağından oluşan hava gücü ile rasıtlar vasıtasıyla havadan keşif görevleri icra edilmiş; elde edilen veriler kara unsurlarının harekâtına kılavuzluk etmiş, aynı zamanda düşman hava unsurlarının rahatlıkla hareket etmesi de engellenmiştir. Yine bu cephe bölgesinde, Ermenilerden bir adet faal durumdaki Nieuport tipi uçak ele geçirilmek suretiyle hava gücüne katkı sağlanmıştır.⁸⁸⁵

Güney Cephesi'nde; İtilaf Devletlerinin baskısı ile Türk Ordusu tarafından bölgenin boşaltılması esnasında mevcut hava araçları ve malzemesinin yerinde bırakılması, ayrıca bölge sorumluluğu verilen kolorduların emrinde de konuşlu herhangi bir uçak bölüğünün bulunmaması nedenleriyle, Millî Mücadele boyunca bölgede hava harekâtı ve keşif faaliyeti icra edilememiştir.⁸⁸⁶ El-Cezire bölgesinde ise İngilizlerin 100 uçaktan oluşan bir hava gücü ile harekâtlarına yön vermesine karşılık, bu cephe hattında bir tayyare bölüğü kurularak Musul'a harekât icra edilmek istenmişse de Batı Cephesi'ndeki kritik gelişmeler nedeniyle bu düşünceden vazgeçilmiştir.⁸⁸⁷

Batı Cephesi'nde ise Uşak'ın 29 Ağustos 1920 tarihinde Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesinden önce teşkil edilen Kartal Müfrezesi'nin elindeki 3 adet Albatros-DIII tipi tek kişilik av uçakları ile keşifler yapılmıştır. Rasıtlar tarafından elde edilen istihbarî veriler, Türk Kara Kuvvetleri'nce değerlendirilerek analize tabi tutulmuştur. Bu kapsamda, düşmanın bölgeye yaklaşması nedeniyle alınmış karar uyarınca; yeterli teçhizat, malzeme ve yetişmiş eleman olmaması sebebiyle kaçırılmayacağı değerlendirilen bu uçaklar, düşman eline

⁸⁸² Davud Kapucu, Erdal Korkmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939)*, Ankara: Karakum Yayınevi, 2020, 71-72.

⁸⁸³ Oktay Zaif, "Türk Havacılığının Kurtuluş Savaşı'ndaki Etkisi", *Beşinci Askerî Tarih Semineri (Ekim 1995) Bildirileri*, C.II, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1997, 198-205.

⁸⁸⁴ Yaşar Özdemir, *Atatürk ve Türk Havacılığı*, Ankara: Hava Basım ve Neşriyat, 1981, 13.

⁸⁸⁵ Fazla, "Büyük Taarruz'da Hava Kuvvetleri", 73.

⁸⁸⁶ Fransızlar, söz konusu cephe hattında bölgeye getirdikleri 10 uçak ile Antep, Maraş, Urfa ve Çukurova bölgesinde hava harekâtı ve keşif görevleri icra etmişlerdir. Erdal Korkmaz, *Millî Mücadelede Hava Gücünün Kullanılması*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2022, 140, 441; *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi , 38-42

⁸⁸⁷ Korkmaz, *Millî Mücadelede Hava Gücünün Kullanılması*, 441.

geçmemesi için yakılarak imha edilmiş, ayrıca bölgedeki kara ve hava unsurları Uşak'ı terk etmişlerdir. 15 Eylül 1920 tarihine gelindiğinde ise Eskişehir'de beş, Afyon'da üç uçak olmasına rağmen, eksik malzeme ve teçhizat sebebiyle hiçbir uçar hale getirilemediğinden planlanan keşif görevleri icra edilememiştir. I. İnönü Muharebesi'nde Kartal Müfrezesi'nin elindeki uçabilir tek av uçağı ile Yzb. Fazıl Bey; Afyon, Dumlupınar ve Uşak dolaylarında beş keşif uçuşu yapabilmiş; II. İnönü Muharebesi esnasında ise Eskişehir'den havalanan Vecihi (Hürkuş) Bey, Pfalz D.III uçağı ile Yunan Ordusu'nun yürüyüş kollarına yönelik hava keşifleri icra etmiş, ayrıca bazı hedeflerin üzerine bomba bırakmış ve makineli tüfek atışları yapmıştır.⁸⁸⁸ Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesinde Tayyare Bölükleri Eskişehir'den Polatlı'ya taşınmış, cephenin ihtiyaç duyduğu keşif faaliyetleri imkânlar dahilinde buradan icra edilmiştir. Sakarya Muharebesi'nde ise 35 keşif uçuşu yapılabildiği görülmüştür.⁸⁸⁹

Sakarya Muharebesi'nden Büyük Taarruz'un başlamasına dek geçen bir yıllık süre içerisinde, Hava Kuvvetleri'nin güçlendirilmesi ve Millî Mücadele'ye destek sağlaması için yoğun çaba sarf edilmiştir. Bu maksatla söz konusu dönemde icra edilen faaliyetlere kısaca değinmenin, Millî Mücadele'ye sunacağı katkıları ve oluşturacağı kuvvet çarpanı etkisini anlayabilmek açısından faydalı olacağı değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda yürütülen faaliyetler özetle şu şekildedir: Başkanlığını Saffet (Arıkan) Bey'in yaptığı bir heyet Almanya'ya gitmiş ve buradan “29 adet uçak” satın alınmıştır. Ancak çeşitli yollarla Samsun'a getirilen söz konusu uçaklardan çoğunun “uçamaz” halde olduğu tespit edilmiş, bunlardan sadece 2'si onarılabilmiş ve cepheye gönderilmiştir. Diğer taraftan Fransa ile imzalanan Ankara

Antlaşması sonrasında bu ülkeden “35 adet harp ve keşif uçağı” alınmasına yönelik girişimde bulunulmasına ve TBMM'nin onayına rağmen, satın alma işlemleri gerçekleşmemiştir. Fakat iki Fransız vatandaşının sahibi olduğu şirkete ait 10 adet uçak (yedek motorları ve malzemeleriyle birlikte), teslim alınarak Millî Mücadele'de Türk Ordusu'nun kullanımına sunulmuştur.⁸⁹⁰ Yine bu dönemde, 10 Eylül 1921 tarihinde İtalyanlar ile yapılan görüşmeler sonucu 20 adet Spad tipi av uçağı satın alınmıştır. Satın alınan uçaklar önce gemiyle İtalya'dan Mersin limanına, buradan da Konya Tayyare İstasyonu'na intikal ettirilmiştir. Fakat Fransa ve İtalya'dan tedarik edilen uçaklarda makineli tüfek mevcut olmadığından, bu eksiklik; Konya Tayyare İstasyonu'na bağlı depoda bulunan I. Dünya Savaşı'ndan kalma Alman uçaklarından

⁸⁸⁸ Çetinkaya, “Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları”, 209-214.

⁸⁸⁹ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996, 2.

⁸⁹⁰ Fazla, “Büyük Taarruz'da Hava Kuvvetleri”, 73.

sökülen makineli tüfeklerin, satın alınan uçaklara monte edilmesi yoluyla giderilmiştir.⁸⁹¹ Satın alma yoluyla tedarik edilen uçakların yanı sıra; 174. Alay'ın subaylarının maaşlarından verdikleri paralarla satın alınan bir uçak ile Erzurumlu iş adamı Nafiz (Kotan) Bey'in aldığı üç uçak da Ordu'nun hava gücü ihtiyacının karşılanması konusunda önemli destek sağlamıştır.⁸⁹²

Büyük Taarruz'a kadar geçen süre içerisinde yukarıda belirtildiği üzere uçak tedarik faaliyetlerinin yanı sıra uçak malzemelerinin teminine de gayret gösterilmiş, çeşitli yollarla ülkeye sokulan malzemeler vasıtasıyla mevcut uçakların tamirine çalışılmıştır. Uçakların yakıt sorunu, Rusya ve İtalya'dan yakıt satın almak suretiyle çözülmeye çalışılmıştır. Fakat uçak bombası yurtdışından temin edilemediğinden, Kara birliklerinde kullanılan topların mühimmatından istifade edilerek uçak bombası yapılmak suretiyle düşmanla mücadele edilmek zorunda kalınmıştır. Ayrıca, Fransızlar'dan alınarak Konya'ya getirilen on adet iki kişilik Breg tipi keşif uçağından uçar duruma getirilebilen dört adedi, 21 Mayıs 1922'den itibaren Akşehir'de Batı Cephesi Komutanlığı'nın emrinde olmak üzere keşif uçuşlarına başlamıştır.⁸⁹³

Millî Müdafaa Vekaleti'nin 5 Temmuz 1922 tarihli emriyle; mevcut tüm hava unsurları, Konya'da yeniden teşkilatlandırmış olan “Kuva-yı Havaiye Müfettişliği” bünyesinde toplanmış, böylelikle de havacılık faaliyetleri “müfettişlik seviyesine” çıkarılmıştır.⁸⁹⁴

Yürütülen havadan keşif faaliyetleri kapsamında, 1922 yılı içerisinde Büyük Taarruz öncesindeki dönemde; Şubat-Mart aylarında 10, Nisan ayında 17, Mayıs ayında 11, Haziran ayında 25, Temmuz ayında 22 ve Ağustos ayında da 27 keşif faaliyeti gerçekleştirilmiş, hazırlanan keşif raporları Batı Cephesi Komutanlığı'na iletilmiştir.⁸⁹⁵ Söz konusu keşif uçuşları sayesinde Yunan kuvvetlerinin hareketleri takip edilmiş, ayrıca Yunan uçaklarının

Türk tarafına yönelik uçuşlarına engel olunmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere, keşif uçuşları vasıtasıyla elde edilen bilgiler süratle Cephe Komutanlığı'na rapor edilmek suretiyle, Türk Komuta Heyeti'nin gelen keşif bilgilerini kullanarak stratejik ve taktik seviyede uygun kararlar almasına aktif destek sağlanmıştır.⁸⁹⁶

⁸⁹¹ Fazla, “Büyük Taarruz'da Hava Kuvvetleri”, 73-74.

⁸⁹² Osman Yalçın, “Türk Havacılık Tarihinde Bağış Uçakları ve Havacılık Sanayii Kurulmasına Tesirleri”, *Gazi Akademik Bakış*, 3/6 (2010), 199.

⁸⁹³ Fazla, “Büyük Taarruz'da Hava Kuvvetleri”, 74.

⁸⁹⁴ Özlem Yıldız, “İstiklal Savaşı'nda İtalya'dan Alınan Uçaklar ve Bunların Savaşındaki İşlevi”, *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu*, Ankara: HKK Basımevi, 2013, 220.

⁸⁹⁵ Suat Akgül, “Kurtuluş Savaşı'nda Zafere Giden Yolda Keşif Raporlarının Önemi”, *Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu Kitapçığı*, Ankara : HKK Basımevi, 2013, 247.

⁸⁹⁶ Fazla, “Büyük Taarruz'da Hava Kuvvetleri”, 71-80

Cephe Komutanlığı elde edilen hava keşif istihbarat bulguları vasıtasıyla Büyük Taarruz öncesinde, hava unsurlarına “ileri meydanlara” intikal emrini vermiştir. Bu kapsamda, 19 Ağustos 1922 tarihinde yayımlanan emirde; mevcut uçakların hangi meydanlara intikal edeceğinin bildirilmesinin yanı sıra, tüm keşif bilgilerinin Çay’daki merkezde toplanması hususlarına yer verilmiştir. Bu emir doğrultusunda, 20 Ağustos 1922 tarihinden itibaren, keşif uçakları Cephe Komutanlığı’nın istekleri doğrultusunda başarılı uçuşlar yaparken, av uçakları da Batı Cephesi’nin gerisine sızabilecek düşman keşif uçaklarına karşı devriye uçuşlarına başlamışlardır. Av uçaklarına verilen ana görev; “cephe boyunca devriye uçuşu yaparak, düşman keşif uçaklarının mevcut hattın gerisine geçmesini önlemek ve düşmanın yapılan hazırlıklar hakkında bilgi almasını engellemek” olarak belirlenmiştir.¹¹²⁸

Büyük Taarruz’un başladığı gün itibariyle, Türk tarafının tam manasıyla aktif uçak sayısı on civarındadır. Yunan tarafının ise elli adet faal uçağı bulunmaktadır. Bu dengesiz güç oranına rağmen, düşmanın ciddi bir şekilde takip edilmesi, eldeki sınırlı sayıdaki bu uçaklarla yapılan keşif uçuşları sayesinde mümkün olabilmış, Başkomutanlığın Yunan birliklerinin hareketliliğinden haberdar olması sağlanmıştır.¹¹²⁹ Bu dönemde Kuva-yı Havaiye Müfettişi olan Muzaffer Ergüder tarafından “Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı” süresince Türk hava unsurlarının yürüttüğü faaliyetleri içeren rapor, 23 Eylül 1922 tarihinde Millî Müdafaa Vekaleti’ne sunulmuştur. Söz konusu raporda; “hava üstünlüğünün sağlanması neticesinde Yunan hava keşfinin önlendiği ve bu sayede kara birliklerinin hareketinin örtüldüğü, çekilen Yunan birliklerine etkili hava taarruzları yapıldığı ve zayıat verildiği, bazı Yunan uçaklarının düşürüldüğü ve ele geçirildiği” ile ilgili hususların yer aldığı görülmüştür.¹¹³⁰

Millî Mücadele süresince yukarıda da ifade edildiği üzere, gerek cephelerde yaşanan, gerekse raporlara yansıyan gelişmeler değerlendirildiğinde; Türk Hava Gücü’nün, öncelikle I. Dünya Savaşı’ndan kalan, müteakiben ise yurt dışından sağlanan uçaklar ile komuta kademesinin mücadele sırasında harekât ve stratejiyi belirlemesi konusunda önemli etkisi olduğu aşîkardır. Bu kapsamda, hibrit harekâtta kuvvetlerin müşterek kullanımı açısından değerlendirildiğinde; Türk Hava Gücü’nün Millî Mücadele’de kullanımının bir kuvvet çarpanı etkisi yarattığı, ayrıca mevcut tüm imkânsızlıklar ve eksikliklere rağmen, nitelik ve nicelik bakımından üstün durumdaki İtilaf güçlerine karşı Türk havacıların özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında elde ettikleri tecrübe ve birikim ile yürütmüş oldukları fedakârane faaliyetlerin bağımsızlık mücadelesinin kazanılmasında önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir.¹¹³¹

¹¹²⁸ İrfan Sarp, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, İstanbul : Pozitif Yayınları, 2010, 120.

¹¹²⁹ Fazla, “Büyük Taarruz’da Hava Kuvvetleri”, 75.

¹¹³⁰ Raporda yer alan bazı önemli hususlar aşağıda belirtilmiştir:

- Yeni gelen ve makineli tüfekleri takılan Spad uçakları, 25-26 Ağustos 1922 günlerinde hava üstünlüğü sağlamıştır. Düşman keşif uçakları keşfe devam edemediğinden (kara) harekâtımız örtülü kalmış ve kendi uçaklarımız mükemmel şekilde keşiflerini yapmışlardır.
- Keşif uçakları, ilk düşman çekilmesi başladığı zaman Yunan Tümenleri’nin Eğert köyü ve sonra da Uşak istikametinde, kuzey grubunun Eskişehir-Bozüyük istikametinde çekilişlerini ve bu bölgedeki (kendi) birliklerimizin harekâtını tam olarak tespit etmek suretiyle Cephe Komutanlığı’na bilgi akışını sağlamışlardır. - Çekilen düşman birliklerine tesirli bomba ve makineli tüfek taarruzları yapılmış ve özellikle çekilmenin ilk günlerinde Uşak’ta bulunan düşman kollarına ağır kayıplar verdirilmiştir.
- Harekât sırasında av uçaklarımız bir düşman uçağını düşürmüş, iki uçağı da inişe mecbur etmiştir.
- Batı Cephesi’nde düşmandan sekiz adet uçak, çok miktarda uçak malzemesi ve 18.240 uçak bombası ele geçirilmiştir. Cüneyt Kavuncu, “Kartal Müfrezesi”, *Büyük Taarruz (70. Yıl Armağanı)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1992, 84-85.

¹¹³¹ Bkz. Korkmaz, *Milli Mücadelede Hava Gücünün Kullanılması*, vi-vii, 441.

2.2.8.2. Deniz Gücü

Taraflarca 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan ve bir gün sonra yürürlüğe giren Mondros Mütarekesi; genel olarak “Osmanlı Ordu ve Donanması’nın silahsızlandırılması, Boğazlar’ın açılması ve kontrolü, boşaltılacak yerler ve teslim olacak kuvvetler ile İtilaf Devletleri’nin denetim ve güvenliği” ile ilgili tedbirleri kapsamıştır.⁸⁹⁷⁸⁹⁸ Toplam 25 maddeden oluşan Mütareke’nin 11 maddesi ise müşterek kullanım açısından denizlerle çevrili bir coğrafya için son derece önemli olan denizcilik alanını içermiştir.¹¹³³ Denizcilik ile ilgili Mütareke maddeleri hibrit harekâtın müşterek unsur kullanımı açısından incelendiğinde, Deniz Gücü’nün neredeyse

⁸⁹⁷ Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekesi Tarihi*, 65.

⁸⁹⁸ . Madde, Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının uluslararası deniz trafiğine açılması ve bu bölgedeki askerî bölgelerin müttefik Devletler tarafından işgal edilmesini öngörmektedir; 2. Madde ile Osmanlı karasularındaki bütün mayın maniaları, torpido kovan mevzileri ve diğer sualtı engellerinin yerlerinin işgal kuvvetlerine bildirilerek, engellerin taranması veya kaldırılması yönündeki tüm yardım isteklerinin karşılanması talep edilmiştir; 3. Madde ile, Karadeniz’deki bütün mayın engelleri hakkında Müttefik Devletlere bilgi verilmesi zorunlu kılınmıştır; 6. Madde Türk Donanması’nı fiilen yok eden, Türk karasularında sahil güvenlik ve zabıta hizmetleri için kullanılacak küçük gemiler dışında bütün harp gemilerinin Müttefiklere teslim edilmesini ve bunların gösterilecek liman veya limanlarda enterne edilmesini içermiştir; 8. Madde, bütün limanlardan İtilaf Devletleri’ne ait gemilerin de faydalanmasını ve bu bölgelerin İtilaf Devletleri ile harp halinde bulunan devletlere karşı kapalı bulunmasını kapsamıştır; 9. Madde İtilaf Devletleri’nin Osmanlı tersane ve limanlarındaki bütün onarım tesislerini kullanmalarını kapsamıştır; 12. Madde, Osmanlı Hükûmeti yetkilileri arasındaki muhabere dışındaki tüm telli ve telsiz devrelerdeki muhabere trafiğinin işgal güçlerinin tayin edeceği özel görevliler tarafından kontrol edilmesini zorunlu kılmıştır; 13. Madde, Türk Donanması’na ait askerî malzemeler ve diğer ticari malzemelerin muhafaza edilmesi ve herhangi bir şekilde tahrip edilmemesini içermiştir; 14. Madde, Donanma’nın lojistik destek tesislerine ait birtakım bağlayıcı hükümler getirmiştir. Ülke dahilindeki ihtiyaçlar karşılandıktan sonra kalan kömür, akaryakıt ve gemilere ait diğer ikmal malzemelerinin İtilaf Devletleri tarafından satın alınması için kolaylık gösterilmesi ve bu maddelerin ihraç edilmemesi talep edilmiştir; 18. Madde ile Mısır, Trablus ve Bingazi’de kontrol altında bulunan limanların İtilaf Devletleri’ne ait en yakın askerî birliklere teslim edilmesi öngörülmüştür. Figen Atabey, *Karadeniz’de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, 53-57.

yok edildiği görülmektedir.⁸⁹⁹ Mütareke'nin denizcilik alanını içeren uygulamaları, hibrit harekât bakımından analize tabi tutulduğunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

En genel anlamda bakıldığında, Millî Mücadele'de kati neticeyi alacak olan Türk Kara Kuvvetleri birliklerinin yeniden teşkilatlanarak Yunan Kara Kuvvetleri'ni mağlup edecek düzeye ulaştırılması, ancak söz konusu kuvvetlerin lojistik açıdan desteklenmesi ile mümkündür. Bu kapsamda; “İstanbul, Amasra, İnebolu, Samsun ve Trabzon'daki Anadolu bahriyesine ait limanlarla Sovyet Rusya'nın Novrosiski ve Tuapse Limanları ile Batum arasındaki işbirliği” önem arz etmiştir. Ayrıca I. Dünya Savaşı sonrasında, Osmanlı

⁸⁹⁹ Müttefik Deniz İşleri Komisyonu tarafından Osmanlı yöneticilerine yeterli bir kıyı karakol imkânı sağlamak için 7,7'likten büyük çaplı olmamak kaydıyla en fazla iki top taşıyacak belli sayıda gemiye izin verildiği, geriye kalan bütün gemilerin ise söküme gideceği bildirilmiştir. (İzin verilen gemiler isim isim sayılmıştır: 413 tonluk gambotlar Durak Reis, Hızır Reis ve İsa Reis; 503 tonluk gambotlar Aydın Reis, Preveze ve Sakız; 97 tonluk torpidolar Sivrihisar ve Sultanhisar; 165 tonluk torpidolar Yunus, Akhisar, Draç ve Musul.) Osmanlı Hükûmeti hizmet dışı kalan gambotların yerine en fazla 600 tonluk, torpidoların yerine ise en fazla 100 tonluk gemiler inşa edebilecektir. Sonuçta toplam 4.000 ton toplamında gemiyle 600 mürettebata izin verilmiştir. Daniel Panzac, Osmanlı Donanması (1572-1923) Çev. Ahmet Maden, Sertaç Canpolat, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, 2020, 499-500.

Devleti'nin harp malzeme ve teçhizatının İstanbul başta olmak üzere Marmara bölgesindeki cephaneliklerde yığılmış olması da Millî Mücadele'nin ihtiyaç duyduğu silah ve cephane açısından olumsuz bir durum ortaya çıkarmıştır. Söz konusu olumsuz durum ise deniz taşıma vasıtalarının devreye girmesi ile İnebolu üzerinden silah ve cephane nakliyatını zorunlu kılmıştır.⁹⁰⁰

Mütareke sonrası Şimendifer hatları ile Toros Tünelleri inşaatında çalışan Alman ve Avusturyalı memurlar ile mühendislerin vazifelerine devam etmelerine İtilaf güçleri tarafından izin verilmiş¹¹³⁶ olmasına rağmen; Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Müttefik Devletler'e ait silah, araç, gereç ve personel ülke dışına çıkarılmıştır. Bu kapsamda Almanya; Mütareke'nin imzalanmasının hemen ardından (2 Kasım 1918), Türkiye'de bulunan denizaltı ve gemilerini Rusya'nın Sivastopol ve Odessa limanlarına nakletmiş, Yavuz kruvazöründe görev yapan personelini ise geri çekmiştir.¹¹³⁷

Mütareke hükümleri gereğince Çanakkale Boğazı'ndaki mayın hatları 3 Kasım 1918 tarihinden itibaren taranmaya başlamış, mayın maniaları temizlendikten sonra yol alan İngiliz filosuna bağlı gemiler İstanbul'a demirlemiştir.⁹⁰¹

8 Kasım 1918 tarihinde Müttefik Devletlerin Ortak Filolar Komutanı Koramiral Calthorpe, Osmanlı Bahriye Nezareti'ne gönderdiği bildiri ile Mütareke'nin 6'ncı maddesi gereği Türk Donanması'na ait bilgi istemiş ve uyulması gereken koşulları bildirmiştir.⁹⁰² Bu talimat ile Türk Donanması fiilen ortadan kaldırılırken, diğer taraftan Türk Deniz Gücü de bütünüyle Müttefiklerin denetimi altına alınmıştır.⁹⁰³

Mondros Mütarekesi gereği silahsızlandırılmak suretiyle; Türk Donanması envanterinde bulunan “Turgut Reis, Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri; Muavenet-i Millîye muhribi; Peyk-i Şevket ve Berk-i Satvet torpido kruvazörleri” ile diğer hafif tonajlı gemilerin duruş ve vuruş güçleri de en aza indirilerek muharebe etkinlikleri ortadan kaldırılmak suretiyle Haliç'e

⁹⁰⁰ Umut C. Karadoğan, “Millî Mücadele Yıllarında Türk Bahriyesinin Durumu ve Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 81 (2011), 645. ¹¹³⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi, 110-9-1-10/67-0-133. Bkz. EK-12 ¹¹³⁷ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İstiklal Harbi*, C.III, Ankara: TTK Basımevi, 1953, 779.

⁹⁰¹ Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C.V, İstanbul: Deniz Basımevi, 1977, 17.

⁹⁰² *Türk İstiklal Harbi*, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, C.V, (Türk İstiklal Harbi V), Haz. Saim Besbelli, İhsan Göymen, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1964, 7.

⁹⁰³ Atabey, *Karadenizde Türk Donanması*, 58. ¹¹⁴¹ Mithat Işın, *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, İstanbul: Deniz Matbaası, 1946, 2. ¹¹⁴² Atabey, *Karadenizde Türk Donanması*, 58.

demirlenmiştir.¹¹⁴¹ Aynı şekilde Yavuz zırhlısı da cephanesi boşaltılmış ve muharebe etkinliği ortadan kaldırılmış şekilde İzmit'e nakledilmiştir.¹¹⁴²

İstanbul Boğazı'ndaki mayın manialarını temizleme çalışmaları 11 Kasım 1918 tarihinde tamamlanmış, iki gün sonra ise 4'ü Yunanistan'a ait olmak üzere "55 gemiden oluşan İtilaf Donanması," İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı önlerine demirlemiştir.⁹⁰⁴ 14-15 Kasım 1918 tarihlerinde de İngiliz ve Fransızlar kuvvetleri tarafından İstanbul Boğazı'nda bulunan askerî deniz mevkileri işgal edilmeye başlanmıştır. Ayrıca tersaneler ve onarım tesisleri ile deniz üsleri İşgal Güçleri'nin eline geçmiş; Boğazlar bölgesinde inşa edilmiş tahkimatlar tahrip edilmiş; deniz trafiğinin kontrolü ise tamamıyla İngilizlere devredilmiştir.⁹⁰⁵ Deniz erlerinin neredeyse tamamı terhis edilmiş, rütbeli personel görevden uzaklaştırılmıştır. I. Dünya Savaşı'nda teşkil edilen İstanbul Yeşilköy'deki Deniz Tayyare İstasyonu'nda bulunan uçaklar ve diğer uçuş malzemeleri sökülerek Haliç'teki Donanma Ambarı'na nakledilmiştir.⁹⁰⁶

Denizlerle çevrili bir coğrafyada Millî Mücadele'nin en önemli müşterek unsuru olan Türk Bahriye'sinin yukarıda ifade bulan uygulamalar ile enterne edilmiş olması, Millî Mücadele Dönemi'nde deniz nakliyatının icrası, kıyı savunması ve Müttefik donanmalarının karaya çıkarma yapmasına engel olma faaliyetlerinin ifa edilmesine imkân vermemiş ve bu durum Müttefik Deniz Kuvvetlerine tam bir hareket serbestisi sağlamıştır.⁹⁰⁷ Tüm bu olumsuzluk ve imkânsızlıklara rağmen, Millî Mücadele Dönemi'nde hem denizden nakliyat hem de bir Deniz Kuvveti oluşturma yönünde yoğun bir çaba sarf edilmiştir.

Müttefik Devletler'in Türk liman ve karasularında bulundurduğu harp gemilerinin toplam tonajı 252.500 ton civarındadır.¹¹⁴⁷ Tek başına Yunan Donanması (3 Zırhlı, 8 Muharip ve 2 Yardımcı Gemi) bile yaklaşık 50.000 ton civarında olup, Millî Mücadele'ye katılan Türk gemilerinden oldukça üstün bir tablo oluşturmuştur.⁹⁰⁸ Millî Mücadele'de faaliyet gösteren Türk Deniz Gücü ise 7.000-8.000 tonu aşmamıştır.⁹⁰⁹ Ayrıca, Millî Mücadele Dönemi boyunca görev yapan "26'sı Karadeniz'de, 11'i Marmara ve Ege'de olmak üzere toplam 37 gemiden oluşan Millî Mücadele Donanması"nda, Preveze ve Aydın Reis gambotları haricinde başka savaş gemisi

⁹⁰⁴ Atabey, *Karadenizde Türk Donanması*, 58.

⁹⁰⁵ Rahmi Doğanay, *Millî Mücadelede Karadeniz (1919-1922)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001, 27.

⁹⁰⁶ Atabey, *Karadenizde Türk Donanması*, 59.

⁹⁰⁷ Atabey, *Karadenizde Türk Donanması*, 70. ¹¹⁴⁷ Nahit Çapaner, *Kurtuluş Savaşı'nın Deniz Kahramanları*, İstanbul: Deniz Matbaası, 1943, 6.

⁹⁰⁸ Atabey, *Karadenizde Türk Donanması*, 71

⁹⁰⁹ Methi Bayar, *İstiklal Savaşı'nda Türk Denizcileri*, İstanbul: Kenan Matbaası, 1945, 38.

mevcut değildir. Yine sadece bu iki geminin personelinin tamamı askerlerden oluşmuştur. Donanmayı oluşturan diğer gemilerden bazıları sıralanacak olursa, “Gazal ve Alemdar römorkör; Şahin, Trabzon, Samsun ve Batum şilep; Mebruke, Ayyıldız ve İnönü ise motor” sınıfındandır. Bu teknelerin personelinin bir kısmı veya tamamı ise sivil şahıs veya emekli subaylardan meydana gelmiştir.⁹¹⁰

BMM Hükûmeti tarafından, ülkenin kaderini doğrudan etkileyecek olan deniz nakliyatının, “ancak bu maksatla kurulacak ve deniz subaylarından oluşacak özel bir teşkilat tarafından yürütülmesi” sayesinde başarılı olabileceği değerlendirilmiştir.⁹¹¹ Bu kapsamda, Ankara Hükûmeti emrinde olmak üzere; “limanları korumak, teşkilatlandırmak, nakliye araçlarını artırmak, başta Karadeniz’deki Rus limanlarından ulaştırma yapmak ve emrindeki kuruluşları sevk idare etmek” görevlerinin icrasına yönelik olarak “Umur-ı Bahriye Müdürlüğü” kurulmuştur. Umur-ı Bahriye Müdürlüğü, 10 Temmuz 1920 tarihinde, “harekât açısından Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisliği Sevkiyat ve Nakliyat Şubesi Başkanlığına, idari bakımdan ise Millî Müdafaa Vekaleti’ne bağlı olarak,” denizciliğe ait faaliyetleri yürütmek üzere teşkil edilmiştir.⁹¹² Umur-ı Bahriye Müdürlüğü,⁹¹³ Sovyet Rusya’dan sağlanacak olan silah, mühimmat ve malzemenin yurda getirilerek istenilen bölgelere sevk edilmesi gibi hayati öneme haiz bir görevle yükümlü bulunmakla birlikte,⁹¹⁴ acilen de Millî Kuvvetleri denizlerde destekleyebilecek ve lojistik nakliyatı gerçekleştirebilecek bir donanma oluşturma çabasına girişmiştir.⁹¹⁵

Umur-ı Bahriye Müdürlüğü’nün teşkilat yapısı yeniden düzenlenmiş ve 1 Mart 1921 tarihinden itibaren adı “Bahriye Dairesi Reisliği” olarak değiştirilmiştir. Doğrudan

Bahriye Dairesi Reisliği’ne bağlı, “Karadeniz’de Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı, Samsun Bahriye Müfreze Komutanlığı,⁹¹⁶ Amasra Bahriye Komutanlığı, Ereğli Nakliyat-ı

⁹¹⁰ Mustafa Hergüner, *Kurtuluş Savaşında Deniz Şehitlerimiz ve Kahraman Gemilerimiz (Aydınreis ve Preveze Gambotları)*, İstanbul: Deniz Basımevi, 2000, 107.

⁹¹¹ *İstiklal Harbinde Bahriyemiz*, Ankara: DKK Basımevi, 2003, 47.

⁹¹² Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, 77.

⁹¹³ Umur-ı Bahriye Müdürlüğü, Ankara Saman Pazarı semtinde bulunan taş bir binanın birkaç odasında faaliyetine başlamıştır. Methi Bayar, *İstiklal Savaşı’nda Türk Denizcileri*, 35.

⁹¹⁴ Şemsettin Bargut, *Birinci Dünya Harbinde ve Kurtuluş Savaşında Türk Deniz Harekatı*, Ankara: DKK Basımevi, 2000, 98.

⁹¹⁵ Millî Müdafaa Vekaleti tarafından Umur-ı Bahriye Müdürlüğü’ne verilen temel vazife; “Anadolu’daki cepheleri silah, cephane, teçhizat ve diğer ikmal maddeleri ile desteklemek maksadıyla, başta Karadeniz olmak üzere denizler ve göllerdeki her türlü stratejik deniz nakliyatını her ne pahasına olursa olsun tesis ve idame etmektir.” Atabey, *Karadenizde Türk Donanması*, 74-75.

⁹¹⁶ Samsun Bahriye Müfrezesi’nin kuruluşu ile ilgili emir için bkz. HTVD, Sayı: 52, Vesika No: 1192. (EK-13)

Bahriye Komutanlığı; İzmit'te İzmit Bahriye Komutanlığı; Fethiye'de Fethiye Bahriye İzci Grubu ve Eğirdir Gölü'nde Eğirdir Gölü Bahriye Müfrezesi" adı altında komutanlıklar⁹¹⁷ teşkil edilmiştir. Bu komutanlıklar; deniz nakliyatı ve emniyeti, Rus limanlarından Karadeniz'deki limanlara her türlü silah, teçhizat ve cephane nakli, doğudaki limanlardan batıdaki limanlara askerî birlik ve her türlü malzeme transferi, nakliyat merkezlerinin korunması, subay-er eğitimi, kıyı savunması, Rum-Pontus çetelerle mücadele, limanlara gelen gemilerin bakım ve onarımı için atölye inşaatı, nakliye gemi ve motorlarının korunması için üs desteği sağlama gibi görevler icra etmişlerdir. Bu kapsamda oluşturulan kıyı gözetleme istasyonları da Müttefik Donanması'nın seyrini belirlemek suretiyle Türk deniz nakliyatının zarar görmeden icra edilmesini sağlamak yönündeki çabalarıyla, Millî Mücadele süresince Türk Deniz Harekâtı'na büyük katkılar sağlamıştır.⁹¹⁸

Yukarıda genel hatlarıyla ele alınmış olan Millî Mücadele Dönemi'nde yürütülen hibrit harekâtın önemli müşterek unsuru olan Türk Deniz Harekâtı faaliyetlerinde öne çıkan ve önemli sonuçlar doğuran bazı örnekler aşağıda ifade edilmiştir:

Müttefik Filolar Komutanı bilgisi dahilinde bölgedeki ticaret gemilerinin emniyetini sağlamak ve kaçakçılığı önlemek üzere ana silahları çıkarılmış olan Aydın Reis ve Preveze gambotları görevlendirilmiştir. BMM'nin açılmasını ve İcra Vekilleri Heyeti'nin teşkil edilmesini müteakip, Millî Müdafaa Vekaleti'nin talebi doğrultusunda BMM Hükûmeti tarafından bu iki gambota el koyulduğu ilan edilmiştir. Söz konusu gambotlar; Millî Mücadele süresince gerek silah, cephane ve malzeme nakli, gerek Pontus Rum devletinin kurulmasına yönelik Pontus Rum çetelere karşı yerli halkın teşkil ettiği milis kuvvetler ile birlikte kaçakçılık ve çetecilik faaliyetlerine karşı mücadele, gerekse de deniz nakliyatı karakol gözetleme faaliyetlerinin yürütülmesinde büyük katkılar sağlamışlardır.⁹¹⁹

Özellikle I. İnönü Muharebesi'nden sonra taşıma aracı sıkıntısının en üst düzeye ulaştığı bir ortamda; Alemdar Kurtarma Gemisi, söz konusu muharebeden 13 gün sonra, personeli

⁹¹⁷ Teşkil edilen söz konusu Deniz Komutanlıkları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Atabey, "Türk İstiklal Harbine Denizden Gelen Desteğe", *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022, 202-211.

⁹¹⁸ Atabey, *Karadenizde Türk Donanması*, 76-86.

⁹¹⁹ Sovyet Hükûmeti ile yapılan mutabakat sonucu Aydınreis ve Preveze gambotları geçici bir süre (17 Eylül 1920-13 Ekim 1920) Novorosisk Limanına gitmiş, fakat gelişen askerî ve politik ortama bağlı olarak denizden yapılacak nakliyatın önem kazanması ve bu kapsamda yeni önlemlerin alınması doğrultusunda Millî Mücadele Donanması'nın takviyesinin zorunlu hale gelmesi nedeniyle, söz konusu gambotlar 1921 Mayıs'ın da tekrar ülkeye dönmüştür. Atabey, *Karadenizde Türk Donanması*, 61-65.

tarafından Boğaz'dan kaçırılmak suretiyle 6 Şubat 1921 tarihinde Karadeniz Ereğli'sine getirilmiştir. Daha sonra Trabzon'a gitmek üzere intikal halinde iken silahlı bir Fransız karakol gemisi tarafından durdurularak geminin komutası ele geçirilmiştir. Türk gemi personeli geminin kontrolünü tekrar ele almış, yaklaşık iki saatlik ateş muharebesi sonucu ve beş Fransız askerini de esir almak suretiyle Ereğli'ye geri dönmüştür. Müttetfik Fransız Donanması'na ait bir savaş gemisinin, Türk Ordusu'na ait bir kurtarma gemisi olan

Alemdar'a yenik düşerek beş esir vermesi Fransızlar'ın saygınlıklarını zedelemiştir. Fransız Bahriyesi'ni derinden etkileyen bu olayın tamiri için üç savaş gemisinden oluşan Fransız filosu, 16 Şubat 1921 sabahı Ereğli limanı önüne gelmiş ve Fransız Amirali tarafından Türk Hükûmet yetkililerine; “Esir edilen Fransız subayı ve erlerin geri verilmesi, Fransız gambotuna ateş açarak zarara yol açan Alemdar personelinin ve İstanbul Hükûmeti'nin malı olan Alemdar gemisinin teslimi ” hakkında üç temel hususu içeren⁹²⁰ bir nota verilmiştir. Bölge Komutanı Muhittin Paşa verilen nota ve Fransız donanma gemilerinin deniz gösterilerine karşılık; “bundan böyle Alemdar ile Osmanlı sancağı taşıyan gemilere karasularımızda dokunulmaması konusunda teminat verilmesi halinde esirlerin geri verilebileceğini, aksi bir davranış gösterilmesi durumunda esirlerin yaşamlarının garanti edilemeyeceğini” bildirmiştir. Muhittin Paşa ile Ankara Hükûmeti'nin kararlı duruşu ve uzun görüşmeler neticesinde Fransızlar, zorunlu olarak Türk Hükûmeti'nin koşullarını kabul etmek zorunda kalmışlardır, bu kapsamda da “tutsakların geri verilmesi ve Alemdar'ın Ereğli'de hareketsiz kalması” koşulu ile Türk karasularının on mil açığına kadar gemilere dokunmamayı garanti etmişlerdir. Bu anlaşma ile Fransızlar, Ankara Hükûmeti'nin siyasi varlığını tanıyan ilk devlet olmuştur. Fransızlarla yapılan anlaşma gereği “Millî Mücadele sonuna kadar Ereğli'de demirli kalması gereken” Alemdar gemisi; resmi bir emir

verilmemesine rağmen gemi komutanının inisiyatifi ile fırtınalı bir günde Ereğli'den ayrılmış ve önce Amasra'ya, daha sonra ise Trabzon'a ulaşmıştır. Alemdar o günden itibaren Rus ve Türk limanları arasında savaş araçları taşınmasında görev almış, silahlandırıldıktan sonra ise “taşıma işlerinde kullanılan tekneleri korumak ve Karadeniz'de güvenliği sağlamak” görevlerinde bulunmuştur.⁹²¹

Doğu-batı karayolunun yetersiz olması, elde yeterli nakliye vasıtası bulunmaması gibi nedenlerden dolayı Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne yapılan stratejik birlik intikalleri ile

⁹²⁰ Emrullah Nutku, “İstiklal Savaşında Denizciler”, *Yakın Tarihimiz Mecmuası*, 1/10 (1962), 314.

⁹²¹ Erol Mütercimler, *Destanlaşan Gemiler*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1987, 196-218.

silah/cephane nakliyatı denizden gerçekleştirilmiştir. Örneğin Trabzon'da bulunan 3. Kafkas Tümeni Akçakoca'ya nakledilerek Kütahya-Eskişehir muharebelerine katılması sağlanmıştır. Yine Sakarya Muharebesi öncesinde Türk Ordusu'na yönelik silah ve cephan nakli denizden yürütülmüştür. Özellikle Trabzon'dan nakledilen 32 adet top, savaşın kazanılmasında önemli rol oynamıştır. Büyük Taarruz'un hazırlık safhasında⁹²² ve 1922 yılı boyunca da limanlar arasında yoğun asker ve cephan transferi gerçekleştirilmiş, özellikle Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne stratejik birlik transferleri büyük ölçüde deniz yoluyla gerçekleştirilmiştir.⁹²³

2.2.9. Planlama ve Kontrolün Merkezi Hale Gelmesi

Hibrit ortamda harekâta emir komuta birliği prensibinin uygulanmasında, planlama ve kontrolün merkezi olmasına karşılık icranın ademi merkezi olacak şekilde küçük birlik liderlerince sevk ve idare edilmesi; harekâtın her seviyede kararlılıkla icra edilmesi; hızlı, etkili ve kesintisiz muhabere yapılması; bilgi sistemlerinin etkili kullanılması ve müşterek faaliyetlerin sürekli koordine edilmesine dikkat edilir.⁹²⁴

İzmir'in işgali sonrası Mustafa Kemal Paşa'nın "Ordu Müfettişi" sıfatıyla Samsun'a çıkışından 1921 yılı başına değin geçen yaklaşık "20 aylık süre" içerisinde, Millî Mücadele'nin kaderini doğrudan etkileyen bazı önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu kapsamda ilk gelişmenin, Mustafa Kemal Paşa'nın Havza Genelgesi ile Türk halkını işgallere karşı tepki göstermeye davet etmesi suretiyle yaşanmış olduğu söylenebilir. Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Millî Mücadele teşkilatlandırılmış, kongrelerde seçilen Heyet-i Temsiliye⁹²⁵ ile birlikte de mücadele tek merkezden yönetilmeye başlanmıştır. Yine bu süreçte Batı Anadolu'daki Kuvayimillîye kuvvetlerinin tek elden yönetilmesine kapsamında Ali Fuat Paşa'nın "Batı Anadolu Umum Kuvayimillîye Komutanlığı"na atanması ile de bölgedeki millî direnişin örgütlenmesi sağlanmıştır. İstanbul Hükûmeti'nin Sivas Kongresi sonrasında Heyet-i Temsiliye ile irtibat sağlama çabaları Amasya Görüşmesi ile sonuçlanmıştır. Ekim 1919'da Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal ile Bahriye Nazırı Salih Paşa arasında yapılan bu

⁹²² Büyük Taarruz'un hazırlık safhasında Millî Mücadele Donanması tarafından Karadeniz'den Batı Cephesi'ne nakledilen askerî malzeme, Büyük Taarruz'da kullanılan silah ve cephanenin üçte biridir. Atabey, *Karadenizde Türk Donanması*, 115.

⁹²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Türk İstiklal Harbi V*, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, 44; Doğanay, *Millî Mücadelede Karadeniz*, 291; Atabey, *Karadenizde Türk Donanması*, 87-113.

⁹²⁴ *Hibrit Ortamda Harekât*, 2. Bölüm, 8.

⁹²⁵ Mustafa Kemal, söz konusu Kongreler sonrası oluşturulan Heyet-i Temsiliye'lere başkan seçilmiş olmasına rağmen bu ünvanı resmi yazışmalarda kullanmamış, yazışmaları "Heyet-i Temsiliye adına" şeklinde imzalamıştır. Hülya Küçük, *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003, 48.

görüşmeden sonra Osmanlı Mebusan Meclisi toplanmış ve “Misak-ı Millî” kabul edilmiştir. Söz konusu gelişme, Millî Mücadele Dönemi’nin de en önemli dönüm noktalarından birini oluşturmuştur. Zira İtilaf Devletleri, Misak-ı Millî’nin kabulüne tepki olarak İstanbul’u resmen işgal etmiş ve Osmanlı Parlamentosu’nu dağıtmıştır. Yaşanan gelişmeler sonrasında ise Anadolu’da yeni bir meclis kurulması için çalışmalara başlanmış ve yapılan seçimler neticesinde Ankara’da BMM açılmıştır. BMM’nin açılması ile Heyet-i Temsiliye’nin tüm yetkileri Meclis’e devredilmiş, bu tarihten itibaren millî hareket Ankara Hükûmeti tarafından idare edilmiştir.⁹²⁶

Mondros Mütarekesi sonrası ortaya çıkan bölgesel siyasi ve askerî teşkilatlanmalar ile Mütareke şartları gereği sayısı ve muharebe gücü azaltılmış nizami birliklerin eşgüdüm içerisinde tek elden emir komuta edilmesi ve merkezi olarak yönetimi/sevk idaresi, mevcut şartlar göz önünde bulundurulduğunda Millî Mücadele’nin yürütülmesinde bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu kapsamda yaşanan gelişmeler kronolojik olarak incelendiğinde aşağıdaki hususlar ön plana çıkmaktadır.

Henüz Amasya Genelgesi yayınlanmadan önce, Mustafa Kemal Paşa, 18 Haziran 1919 tarihinde Trakya’daki I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey’e verdiği direktifte amacını, “Anadolu ve Rumeli teşkilatı millîyesini tevdid ederek bir merkezden temsil ve idare eylemek üzere, Sivas’ta umumi bir heyeti millîye toplamak” şeklinde açıklamıştır.⁹²⁷ Söz konusu direktif metninde; “Sivas’ta millî bir kongre toplanması kararının ilk defa dile getirilmiş olmasıyla ile Trakya bölgesinin de ülke bütünlüğünden ayrı düşünölemeyeceğinin bir defa daha teyit edilmesi” hususları dikkat çekmektedir.⁹²⁸

Müteakiben yayınlanan Amasya Genelgesi,⁹²⁹ bilinenin aksine, “Mondros Mütarekesi’nden sonra ortaya çıkan bölgesel nitelikli Müdafaa-i Hukuk hareketleri ile perakende kurtuluş çarelerinin, yaşanan siyasi gelişmeler ortamında çare olmadığını dile getiren ve ülke çapında

⁹²⁶ İbrahim Tavukçu, *Millî Mücadele’de İnönü Muharebeleri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2019, 32.

⁹²⁷ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 29-30.

⁹²⁸ Mehmet Evsile, *Amasya Tamimi ve Atatürk’ün Amasya’daki Faaliyetleri*, 82

⁹²⁹ Amasya Genelgesi’nin, 1 ve 2. maddesi gerekçesini; yine 1. maddesi amacını; 3. maddesi de yöntemini; 5, 6,

yekpare örgütlenmeye olan ihtiyacı ilk kez ortaya koyan” bir girişimdir.¹¹⁹³⁰⁹³¹⁰ Benzer bir değerlendirmeye Ali Fuat Paşa da hatıralarında yer vermiştir. Ali Fuat Paşa Amasya kararlarının değerini; “kişisel ve bölgesel girişimler birleştirilmiş, bütün milletin, istiklal ve vatanın uğradığı tehlike etrafında bütünleşmiş olduğu, gerek dışarıya gerekse içeriye gösterilmiştir” şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca, “Mukaddes İttifak” olarak adlandırdığı kararların “toplayıcı bir ruh taşıdığını” söylemiştir.⁹³² Diğer bir ifadeyle, Amasya Genelgesi kararları ile “Millî Mücadele’nin yürütülmesi kapsamında dağınık mahalli teşkilatların birleştirilmesi, millî haklara sahip çıkacak kongrelerin toplanması ve böylelikle milletin kendi kaderine hâkim olması” öngörülmüştür.⁹³³

Amasya Genelgesi’nin ruhuna uygun şekilde bölgede dağınık durumda olan cemiyetlerin birleştirilmesi yolunda ilk adım atılmak suretiyle Doğu Anadolu’da faaliyet gösteren cemiyetlerin Erzurum Kongresi ile “Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti” adıyla tek çatı altında toplanması gerçekleştirilmiştir.⁹³⁴ Bu kapsamda, Doğu Anadolu bölgesinde birlik tesis edilmek suretiyle millî hareketin tek merkezden idare edilmeye başlandığı, böylece de Millî Mücadele’nin ilk idare çekirdeğinin Erzurum Kongresi’nde oluşturulmuş olduğu ifade edilebilir.⁹³⁵

Erzurum Kongresi, bölgedeki direniş örgütlerini bir araya getirmiş ve oluşturduğu yeni yapı sayesinde tek bir cemiyet ile tek bir heyetin⁹³⁶ faaliyet göstermesini sağlamıştır. Erzurum Kongresi’nin ayrıca; “teşkilat açısından mahalli, getirdiği siyasi esaslar ve ortaya çıkardığı

⁹³⁰ , 8. maddeleri Millî Mücadele’nin programını açıklamaktadır. Genelge ile Türk milletine egemenliği ve bağımsızlığı yolunda bir çağrıda bulunulup, kendi kaderini kendisinin tayin etmesi istenmiş ve millî mücadelenin esasları yazılı bir metin haline getirilmiştir. Selim Özcan, “Amasya Genelge’sinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2013), 77.

⁹³¹ Mustafa Budak, “Amasya Genelgesi İhtilal Bildirisi mi? (Analitik Değerlendirme)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19 (57) 2003, 964.

⁹³² Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 76. Ayrıca bkz. Feridun Kandemir, *Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler*, İstanbul: Yakın Tarih Yayınları, 1964, 68.

⁹³³ Budak, “Amasya Genelgesi İhtilal Bildirisi mi?”, 970-972; Kemal Dal, “Millî Egemenlik ve Temsili”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2/4 (1985), 103.

⁹³⁴ S. Özcan, Amasya Genelgesi’nin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi, 78.

⁹³⁵ Mustafa Bostancı, “Millî Mücadele’de Erzurum Kongresi ve Kararları”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2015), 198.

⁹³⁶ Amasya Genelgesi’nde her türlü tesir ve denetimden uzak millî bir heyetin kurulmasının gerekliliği, Erzurum Kongresi sonrasında başkanlığına Mustafa Kemal’in getirilmesi ve dokuz üyeden oluşan bir temsil heyetinin (Heyet-i Temsiliye) oluşturulması şeklinde yansımıştır. Başlangıçta heyet sadece Doğu Anadolu Bölgesi için yetkili kılınmıştır. Sivas Kongresi’nden sonra heyetteki üye sayısı on altı kişiye çıkarılmış, yetki alanı Anadolu ve Rumeli’yi kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Millet Meclisi açılıp işleri tam olarak ele alıncaya kadar millet adına kendini milletin işlerini yürütmekle yetkili kılınmıştır. Yani bir nevi yürütme organı olarak görev yapmıştır. Bkz. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, 113-147.

neticeler itibarıyla millî karakterli” olduğu ifade edilebilir.⁹³⁷ Bu kapsamda; Erzurum Kongresi’nin bölgesel nitelikte bir kongre olmasına rağmen aldığı millî düzeydeki kararlar ve bu kararları icra edecek Heyet-i Temsiliye⁹³⁸ vasıtasıyla Millî Mücadele’nin genel programının ortaya konulmuş olduğu aşıkardır.⁹³⁹ Ayrıca, Erzurum Kongresi kararlarının müteakip üç yıl içerisinde Millî Mücadele’de izlenen askerî ve siyasi politikanın temelini teşkil ettiği ve öncüsü olduğu da söylenebilir.⁹⁴⁰

Erzurum’da yapılan kongrenin Doğu Anadolu teşkilatlarını merkezi hale getirmesinin yanı sıra, Ağustos 1919’da icra edilen Alaşehir Kongresi’nin de Batı Anadolu’daki teşkilatlanmaların “merkezi ve ulusal hale” gelmesi açısından önemli katkıları olmuştur. Bu doğrultuda Sivas’ta toplanması planlanan kongrenin esas amacı da “tüm bu oluşumların tek merkezden ve ulusal amaçlar doğrultusunda yönetilmesini, millî kuvvetlerin etkinliğinin arttırılmasını, nihayetinde de millî iradenin egemen kılınmasını” sağlamaya yönelik olacaktır.⁹⁴¹ Bu esaslarla toplanan Sivas Kongresi’nde alınan kararlar ile Kongre; kendisini ulusal hareketin “tek temsilcisi ve merkezi” olarak ilan etmiş, ayrıca ülke genelinde merkezi bir yönetim ve bu yönetime bağlı kurumlar oluşturulmuştur.¹¹⁸¹ Anadolu ve Trakya’da kurulmuş tüm yerel örgütlenmeler "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" çatısı altında birleştirilmiş,⁹⁴² bu sayede mücadeleyi yürüten tüm millî kuvvetlerin tek bir elden sevk ve idaresi ile millî hedefe yöneltmesi sağlanmıştır.⁹⁴³ Ayrıca Erzurum Kongresi’nde oluşturulan Heyet-i Temsiliye’nin üye sayısı 9’dan 16’ya çıkarılırken, yetki alanı da “vatanın bütünü

⁹³⁷ Bostancı, “Millî Mücadelede Erzurum Kongresi”, 201.

⁹³⁸ Kongre’de Heyet-i Temsiliye’nin kurulmasına yönelik ilk karar, 2 Ağustos 1919 tarihinde yapılan toplantıda alınmıştır. Müteakip günlerde örgütlenme maksadıyla bir bütçe oluşturulması konusu da ele alınmış, nihayet 6 Ağustos tarihinde kabul edilen 4890 liralık bütçe ile oluşturulan heyet ete kemiğe bürünmüştür. Hakan Korkmaz, *Heyet-i Temsiliye: Erzurum’dan Ankara’ya İktidar Yolu*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2015, 35.

⁹³⁹ Küsmez, “Heyet-i Temsiliye Tarafından”, 296.

⁹⁴⁰ Bostancı, “Millî Mücadelede Erzurum Kongresi”, 198.

⁹⁴¹ Sezai Kürşat Ökte, *Millî Mücadele Döneminde Halkla İlişkiler (1918-1922)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2013, 113-114 ¹¹⁸¹ Ökte, *Millî Mücadele Döneminde Halkla İlişkiler*, 122.

⁹⁴² Faik Reşit Unat, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşuna Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1/1 (1941), 3-9.

⁹⁴³ Emine Kısıklı, Sivas Kongresi’nin Millî Mücadele’de, 35. Sivas Kongresi Beyannamesi 9. maddesi şu şekildedir: “Vatan ve Milletimizin uğradığı işkence ve elemelerle ve tamamen aynı amaç ve niyetle millî vicdandan doğan millî ve vatanî derneklerin birleşmesinden meydana gelen bütün toplum bu kere (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) ünvanıyla adlandırılmıştır. Bu dernek, her türlü partililik akımlarından ve kişisel ihtiraslardan tamamıyla uzak ve arınmıştır. Bütün Müslüman vatandaşlarımız bu cemiyetin tabii üyelerindendir.”. Beyanname’nin 10. maddesi ise “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas şehrinde toplanan genel kongresi tarafından kutsal amacını izlemekle genel kuruluşları idare için bir temsil heyeti seçilmiş ve köylerden il merkezlerine kadar bütün millî kuruluşlar güçlendirilmiş ve birleştirilmiştir” ifadelerini içermektedir. *Millî Egemenlik Belgeleri*, Der. Sefer Yazıcı, Ankara: TBMM Basımevi, 2015, 31.

temsil edecek” şekilde genişletilmiştir.⁹⁴⁴ Bu kapsamda Heyet-i Temsiliye’nin tüm ülkeyi temsil eder hale getirilmesi suretiyle, Millî Mücadele’nin de tek elden yönetilmesi anlamında önemli bir adım atılmıştır.⁹⁴⁵ Böylece Heyet-i Temsiliye, gerektiğinde geçici hükûmet görevini üstlenebilecek ve kendisine tanınmış olan geniş askerî yetkilere dayanmak suretiyle “Türk Milleti adına”, millî hareketi teşkilâtlandırma görevini üstlenmiştir.¹¹⁸⁶

Henüz Sivas Kongresi devam ederken Kongre Genel Kurulu, doğrudan batıdaki mücadeleyi ilgilendiren önemli bir karar alarak; 9 Eylül 1919 tarihinde, Batıdaki Kuvayımillîye birliklerinin tek cepheden idare edilmesine yönelik olarak 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Bey’i “Batı Anadolu Umum Kuvayımillîye Komutanlığı”na atamıştır.⁹⁴⁶ Böylece Batı Anadolu’daki Kuvayımillîye birlikleri tek komutanlığa bağlanmıştır. Bu karar, Genelkurmay

Başkanlığı tarafından askerî harekâtın planlamasına yönelik yürütülen işlerin de artık Heyet-i Temsiliye’nin üzerine aldığını göstermektedir.¹¹⁸⁸ Diğer bir bakış açısıyla bu atama; esasen Millî Ordu’nun yeniden teşkilatlandırılması ve müteakiben Ordu’nun sevk ve idare makamı olan Genelkurmay Başkanlığı’nın teşkili yolunda atılan ilk adım olarak değerlendirilebilir.⁹⁴⁷ Netice itibarıyla Sivas Kongresi; “Millî Mücadele’de kurulan başsız teşkilata ve karargâhı olmayan silahlı mücadeleye kılavuzluk etmiş,” ayrıca emir ve komutayı ele almak suretiyle de büyük bir sorumluluk üstlenmiştir.⁹⁴⁸

Sivas Kongresi’nin hemen akabinde ise “İstanbul ile her türlü haberleşmenin kesildiği, haberleşmenin Heyet-i Temsiliye tarafından yapılacağı,” 14 Eylül 1919 tarihinde bütün kolordulara bildirilmiştir. Böylece tüm kolordular Heyet-i Temsiliye’nin kontrolüne girmiştir.⁹⁴⁹

⁹⁴⁴ *Millî Egemenlik Belgeleri*, 26-27.

⁹⁴⁵ Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, 2.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, 85- 116. ¹¹⁸⁶ Kısıklı, Sivas Kongresi’nin Millî Mücadele’de, 35.

⁹⁴⁶ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 248. Kongre bir yürütme kurulu, bir hükûmet gibi hareket ederek İstanbul Hükûmeti tarafından 20. Kolordu Komutanlığı görevinden alınmış olan Ali Fuat Bey’i, ileride Batı Cephesi Komutanlığı’na dönüştürülecek olan Umum Kuvay-ı Millîye Komutanlığına atamıştır. Bülent Tanör, *Kurtuluş Üzerine 10 Konferans*, 2. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 1995, 99-100. ¹¹⁸⁸ Küsmez, “Heyet-i Temsiliye Tarafından”, 299.

⁹⁴⁷ Zeynel Levent, “2 Ağustos 1336 (1920) Tarihli Bir Arşiv Belgesi ve Harb-i Sagîr”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2) 2021, 443.

⁹⁴⁸ *Türk İstiklal Harbi II-2*, Batı Cephesi, 12.

⁹⁴⁹ Küsmez, “Kongreler Sürecinde Kolorduların Durumu ve Millî Mücadele’nin Askerî Stratejisinin Belirlenmesinde Kolorduların Etkisi”, *Millî Mücadele’nin 100. Yılı Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya Geçiş ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021, 528.

Heyet-i Temsiliye 3 Ekim 1919 tarihinde İstanbul Hükûmeti'ne isteklerini iletmiş, bu kapsamda; “yeni kurulacak olan Ali Rıza Paşa Hükûmeti tarafından da Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu Umum Kuvayımillîye Komutanı olarak tanınması, millî harekete karşı çıkan vali ve memurlara görev verilmemesi, Divan-ı Harbin lağvedilmesi ve çeşitli davaların muhakeme-yi nizamiyede görülerek tutukluların salıverilmesi, Harekât-ı Millîye esnasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından yapılan haberleşmelerin resmî sayılması ile Ferit Paşa Hükûmeti'nde yer alanların Ali Rıza Paşa Hükûmeti'nde yer almamasının kabul edilmesini” talep etmiştir. Söz konusu kararlarla; Heyet-i Temsiliye'nin mücadelenin askerî stratejisinde hâkim unsur haline geldiği ve böylece Millî Mücadele'de yeni bir dönemi başlattığı ifade edilebilir.⁹⁵⁰

5 Kasım 1919 tarihinde ise “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilat Nizamnamesine Ek” olarak hazırlanan iki bölümlü Kuvayımillîye Talimatnamesi, ilgili Kuvayımillîye komutanlarına gönderilmiştir. Özellikle “Kuvayımillîye'nin çalışma esasları ve kolordularla olan ilişkisi ile mücadelenin müşterekliğine ait usûl ve esasların belirtildiği”⁹⁵¹ on beş maddeden oluşan Talimatname'de;¹¹⁹⁴ “Ordu'nun millî teşkilatla irtibatının Heyet-i Temsiliye tarafından sağlanacağı, ancak tehlike anında her merkezin çevresinde bulunan kıt'a kumandanlarıyla irtibatta bulunacağı ifade edilmekte; ayrıca millî kuvvetlerin nasıl, nerelerde ve ne şekilde oluşturulacağı ile bu kuvvetlerin nasıl teçhiz edileceği ve ne şekilde hareket edeceği” ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.⁹⁵³ Böylelikle tüm Anadolu'yu kapsayan bir yapılanmanın planı hazırlanmış ve kabul edilmiştir.⁹⁵⁴

Yunan kuvvetlerinin işgal bölgelerini genişleterek İzmir'i ilhak edeceği haberlerinin alınması ile⁹⁵⁵ “Batı Anadolu'da devam eden Kuvayımillîye harekâtının sevk ve idaresinin de bölgede bulunan düzenli birliklerin kontrol ve koordinesinde yürütülmesi, güneyde Fransız işgal

⁹⁵⁰ Küsmez, “Kongreler Sürecinde Kolorduların Durumu”, 529.

⁹⁵¹ Küsmez, “Heyet-i Temsiliye Tarafından”, 300.

⁹⁵² maddeden oluşan söz konusu talimatname genel olarak şu hususları içermektedir: İlk üç maddede, Kuvayımillîye ve Ordu'nun, devletin ve milletin hizmetinde olduğu, bir saldırı olduğunda Ordu'nun planına göre hareket edeceği ve Heyet-i Temsiliye'nin millî teşkilatlarla Ordu arasındaki irtibatı sağlayacağı belirtilmiştir. Sonraki maddelerde, millî müfrezelerin sabit ve seyyar olmak üzere iki teşkilatının olduğu, emniyet ve asayişin sağlanmasında kullanılacağı, Orduya daima destek sağlayacağı ve sorumluluk bölgelerinde faaliyet göstermekle birlikte komşu bölgelere de destek olacağı belirtilmiştir. Yine Heyet-i Temsiliye'nin bu birlikleri sevk ve idarede tek yetkili makam olduğu, silah ve mühimmatın daima elde bulundurulması ve uygun depolarda muhafaza edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Küsmez, “Heyet-i Temsiliye Tarafından”, 300.

⁹⁵³ Adnan Sofuoğlu, “Sivas Kongresi ve Kuvay-i Millîye”, *Sivas Kongresi IV. Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: ATAM Yayınları, 2006, 90-91.

⁹⁵⁴ Haluk Selvi, “Sivas Kongresi Kararlarının Uygulanması”, *Sivas Kongresi IV. Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: ATAM Yayınları, 2006, 100.

⁹⁵⁵ Kazım Özalp, *Millî Mücadele*, 81.

sahasının giderek genişlemesi üzerine düzenli birliklerce millî müfrezelerin desteklenmesi ve doğuda Ermenilere karşı yapılacak harekâtın tek elden planlanması” maksatlarının sağlanmasına yönelik “genel bir harekât plânına” ihtiyaç duyulmuştur. Bu kapsamda hazırlanan ve Millî Mücadele’nin ilk askerî harekât plânı⁹⁵⁶⁹⁵⁷ olarak da adlandırılabilir “Millî Mücadele Planı”,¹¹⁹⁹ Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal’in imzası ile 9 Ocak 1920 tarihinde yayımlanmıştır.⁹⁵⁸

Trakya ve Anadolu’da konuşlu bulunan tüm birlikleri kapsayacak şekilde harekâta hazırlık niteliğinde hazırlanmış olan söz konusu harekât plânı; ağırlıklı olarak muhtemel bir Yunan taarruzuna karşı gerekli tedbirleri içermekle beraber diğer bölgelerde bulunan birliklerin sağlayacağı desteğin esaslarını da ihtiva etmektedir. Plan, ayrıca birlikler arasındaki emirkomuta bağlantılarının ortaya konulması bakımından da önem arz etmekte, bu kapsamda sevk ve idare ordu birliklerinde olmakla birlikte Kuvayımillîye kuvvetlerinin de komuta yapısına dâhil olduğu görülmektedir.⁹⁵⁹

BMM’nin toplanması öncesinde Mustafa Kemal’in ifadesi ile “*bütün Anadolu’nun silahlı direniş göstermesi ve bu direnişte ordunun ana dayanak olması*” esası dahilinde hazırlanan ve bir “ihtimâlat plânı” niteliğinde olan planın yayımlanması ile birliklerin hazırlıklı olması sağlanmakla birlikte Millî Mücadele’nin de gücü ortaya konmuştur.⁹⁶⁰

BMM açılması ve faaliyetlerine başlamasıyla birlikte Meclis, Kuvayımillîye’nin denetim ve kontrolü ile kolorduların düzenlenmesi sorumluluğunu üzerine almış ve tek elden yürütmeye başlamıştır. Bu kapsamda 2 Mayıs 1920 tarihinde İcra Vekilliği teşkil edilmiştir. Oluşturulan Vekiller Heyeti içerisinde ise “Millî Mücadele’de askerî sevk ve idarenin esasları ile emirkomutada bütünlüğü sağlayacak; düzenli birliklerin konuş, kuruluş ve harekâtına ait esasları belirleyecek; aynı zamanda iâşe, donatım ve asker alma işlerini düzenleyecek” bir kurumun varlığına duyulan ihtiyaç üzerine “Millî Müdafaa Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Vekâleti⁹⁶¹” teşkil edilmiştir.¹²⁰³ Bu konuda 4 Mayıs 1920 tarihinde yayımlanan

⁹⁵⁶ Cemil Özgül, *Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’daki Çalışmaları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989, 24.

⁹⁵⁷ Ocak 1920 tarihinde “Genel Seferberlik Planı” adıyla yayımlanan plan,eki ve layika’sının ayrıntıları için bkz. Ünal, *Miralay Bekir Sami Günsav’ın Milli Mücadele Anıları*, C.I, 504-511.

⁹⁵⁸ Küsmez, “Heyet-i Temsiliye Tarafından”, 301. Ayrıntılı bilgi için bkz. HTVD, Sayı:20, Vesika No:519

⁹⁵⁹ Küsmez, “Heyet-i Temsiliye Tarafından”, 302.

⁹⁶⁰ Küsmez, “Heyet-i Temsiliye Tarafından”, 301-302. Bkz. HTVD, Sayı:13, Vesika No:352 ve Celal Erikan, *Kumandan Atatürk*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, 350.

⁹⁶¹ Mayıs 1920 tarihinde; 11 bakandan oluşan ilk “İcra Vekilleri Heyeti” teşkil edilmiştir. Fevzi Paşa; Müdafaa-i Millîye Vekili (Millî Savunma Bakanı), İsmet Bey Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekili (Genelkurmay

genelge ile de şu hususlar belirtilmiştir: “*Emir-komuta yetkisi, BMM’nin manevi varlığından ayrılamaz. Bu işleri Meclis’çe seçilmiş, İcra Vekilleri arasında bulunan Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti Vekili, Meclis adına yürütür.*”⁹⁶² Bu doğrultuda; Müdafaa-i Millîye Vekaleti’nin hem Harbiye hem de Bahriye Vekaleti yerine geçmiş olmakla birlikte askerî harekâtın lojistik ve yönetim işlerinin de sorumluluğunu üstleneceği,⁹⁶³ tüm bu düzenlemeler neticesinde ise milli hareketin tüm açılardan tek merkezde toplanmış olduğu ifade edilebilir.

BMM tarafından çıkarılan 16 Mayıs 1920 tarih ve 7 sayılı Kararname ile; “Kuvayımillîye birliklerinin Müdafaa-i Millîye Vekâleti’ne bağlanması, aynı zamanda iâşe ve diğer tüm masraflarının da Müdafaa-i Millîye Vekâleti tahsisatından karşılanması” karara bağlanmıştır. Bu kapsamda “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine verilen iane bedellerinin mal sandıklarına devredilmesi” kararlaştırılmıştır.⁹⁶⁴

Bu dönemde cepheler açısından ise şu gelişmelerin ön plana çıktığı görülmektedir: Doğu Cephesi’nde askerî harekâta karar verilmesi ile 13 Haziran 1920 tarihinde “Doğu Cephesi Komutanlığı” teşkil edilmek suretiyle 15. Kolordu Komutanı olan Kazım (Karabekir) Paşa, “bölgesinde bulunan bütün sivil ve askerî makamlar üzerinde seferdeki Ordu Komutanı yetkisine haiz olacak şekilde” Doğu Cephesi Komutanlığı’na tayin edilmiştir.⁹⁶⁵ 23 Haziran 1920 tarihinde ise “Batı Cephesi Komutanlığı” teşkil edilerek Komutanlığı’na Ali Fuat Paşa getirilmiştir.⁹⁶⁶ Bu kapsamda, Batı Anadolu bölgesinde o güne değin sağlanamayan “tek komuta esası” gerçekleştirilmek suretiyle bir genelge ile yayımlanmıştır.¹²⁰⁹ “BMM’nin

Başkanı) olmuştur. Sonraki günlerde ise Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti’nin teşkilat şeması belirlenmiş ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili/Reisi ile ona bağlı İkinci Başkan’dan oluşan komuta heyetinin altında Harekât, İstihbarat, Umûr-ı Fenniye, Eğitim-Öğretim, Menzil ve İkmal, Harita ve Basımevi, Muamelâtı Zatiye, Şifre/Evrak olmak üzere sekiz ayrı şube teşkil edilmiştir. Sakarya Muharebesi’ne kadar müstakil görev yapan söz konusu vekaletler, Sakarya Muharebesi’nden itibaren BMM kararıyla oluşturulan Başkomutanlık makamına bağlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. TBMM ZC, D.I, C.I, 185-186, 196-198; Türk İstiklâl Harbi VII, İdari Faaliyetler, 228-229; Cevdet Kerim İncedayı, *Türk İstiklâl Harbi (Garp Cephesi)*, Haz. Muhammet Safi, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023, 56

⁹⁶² Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, Belge No: 322, 331; TBMM ZC, D.I, C.I, 185-186.

⁹⁶³ Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 152. BMM tarafından 18 Kasım 1920 tarihinde yayınlanan bildiride de benzer ifade şu şekilde tekrarlanmıştır: “*Büyük Millet Meclisi, milletin hayat ve bağımsızlığına kast eden emperyalist ve kapitalist düşmanların tecavüzlerine karşı müdafaa ve bu maksada aykırı hareket edenleri cezalandırma azmiyle kurulmuş bir orduya sahiptir. Emir ve kumanda salâhiyeti Büyük Millet Meclisi’nin manevî şahsiyetindedir.*” Atatürk’ün Bütün Eserleri, C.10, 102.

⁹⁶⁴ Ali Kaşığıuğun, “Kurtuluş Savaşı’nda İâşe: TBMM Zabıt Cerideleri Ekseninde Bir Değerlendirme (1920-1922)”, *XIX. Türk Tarih Kongresi’nde Sunulan Bildiriler*, C.VII, Ankara: TTK Yayınları, 2024, 262.

⁹⁶⁵ *Türk İstiklâl Harbi III*, Doğu Cephesi, 99-100.

⁹⁶⁶ HTVD, Sayı: 52, Vesika No:1189. Yeni teşkil edilen Batı Cephesi Komutanlığı’nın kuruluşu ile birliklere atanan birlik komutanlarının kimliklerini açıklayan tamim için Bkz. EK-14. ¹²⁰⁹ *Türk İstiklâl Harbi II-2*, Batı Cephesi, 281-282.

açılması ile yeni birliklerin teşkil edilmesi, her cephede sorumlu komutanlık esasının getirilmesi ve bir kısım birliklerin Batı cephesine sevk edilmesi” gibi nedenlerle, Güney Cephesi’nde de yeni bir düzenleme yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda Bakanlar Kurulu kararı ile 26 Haziran 1920 tarihinde Güney Cephesi ikiye bölünerek “Adana ve Elcezire Cepheleri” teşkil edilmiştir.⁹⁶⁷ Böylece Haziran ayı sonuna gelindiğinde; Trakya ve Anadolu’da bulunan düzenli birliklerinin sevk-idaresine esas teşkil edecek ve Kuvayımillîye’yi kuvvetlerini de bünyesine alacak bir emir-komuta yapısı teşkil edilmiştir.

Yapılan bu düzenlemeler neticesinde harekât sahasının genel çerçevesi de ortaya çıkmıştır.⁹⁶⁸

1921 Anayasası’nın 7. Maddesinde “yurt savunması ilanı”nın Meclis’in ödev ve yetkileri arasında olduğu belirtilerek, Meclis’in askerî harekâtı yürütme yetkisine yasal bir şekil verilmiştir.⁹⁶⁹

TBMM Başkanı Mustafa Kemal, 5 Ağustos 1921 tarihinde, “Başkomutan” yetkisi ve ünvanını Meclis adına fiilen kullanmaya yetkili kılınmıştır. Bu dönemde Genelkurmay Karargâhı ile Millî Savunma Bakanlığı’nı oluşturan kadrolar Başkomutanlık karargâhını teşkil etmiştir. Ayrıca gerektiğinde toplanan ve Başkomutan, Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma Bakanı ve Maliye Bakanları’ndan oluşan Harp Encümeni⁹⁷⁰ de 14 Ocak 1922’de kurulmuştur.¹²¹⁴

Yukarıda ana hatları belirtilen yüksek askerî yönetim, Millî Mücadele’nin gelişen durum ve ihtiyaçları doğrultusunda askerî harekâtı ve askerî harekâtı yürüten birlikleri tek elden emirkomuta etme yönünde irade göstermiştir. Harekât geliştikçe ve cephelerdeki muharebe ve

⁹⁶⁷ *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 161-163.

⁹⁶⁸ Küsmez, “Kongreler Sürecinde Kolorduların Durumu”, 535-536.

⁹⁶⁹ Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 152.

⁹⁷⁰ Bakanlar Kurulu’nun 14 Ocak 1922 tarihli toplantısında ordu ikmal işlerinin daha uygun bir şekilde yürütülmesi, sıraya konması ve çabuklaştırılması için Başkomutan’ın başkanlığında bir Harp Encümeni’nin kuruluşuna karar verilmiştir. Bu Encümenin görevi, orduların takviyesi ve ulaştırma hizmetlerinin düzenlenmesinde diğer bakanlıklar ile ilgili işlemleri en etkili ve uyumlu bir şekilde yapmak olarak tespit edilmiştir. Millî Savunma Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı encümen başkanları da Harp Encümeni’nin üyeleri olarak görev almışlar, Levazımat-ı Umumiye Dairesi Başkanı da genel sekreter olarak görevlendirilmiştir. Harp Encümeni, 22 Ocak 1922 tarihinden 15 Temmuz 1922 tarihine kadar düzenli olarak toplantılar yaparak ordunun iâşe, giyecek ve teçhizat işlerini düzenlemeye çalışmıştır. Başkomutan Mustafa Kemal, Harp Encümeni’nin görevini; “Geleceği önceden görmek ve buna göre tedbirler almak, alınacak tedbir Bakanlığın yetkisi dışında kalmışsa bunu Harp Encümeni’ne sevk etmekle beraber karar alınana kadar yine mümkün olanı yapmak lazımdır. Bundan başka Harp Encümeni bir vaziyet karşısında çözüm bulmak değil, ait olduğu bakanlıklar tarafından bulunan çözümlerin doğruluğunu görüşmek ve ne şekilde uygulanacağını tespit etmekle sorumludur.” şeklinde ifade etmiştir. Suat Akgül, “Zafere Giden Yolda Harp Encümeni’nin Rolü”, *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslar Arası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu Bildirileri*, C.I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, 437-438. ¹²¹⁴ Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 153.

çatışmalar yoğunlaştıkça, emir komuta yetkisinin maddi dayanağı da doğru orantıda artmıştır. Heyeti Temsiliye’de olan yetki BMM’nin açılması⁹⁷¹ ile Meclis iradesine geçmiş, müteakiben 1921 Anayasası’nın kabulü ile yasal bir hal almıştır. Emir komuta yetkisi, Batı Cephesi’nde yürütülen son muharebeler öncesinde ise olağanüstü yetkiler verilen Başkomutanlık tarafından kullanılmıştır. Görüldüğü üzere, hibrit savaş konseptinde savaşın yürütülmesinde uygulanan merkezi yönetim, ademi merkezi icra özelliği; Millî Mücadele’de de benzer şekilde uygulanmıştır.

2.2.10. Sıklet Merkezi/ Kuvvet Tasarrufu Prensibinin Uygulanması

Hibrit ortamın sunduğu harekât sahasında sıklet merkezi ve/veya kuvvet tasarrufu prensipleri birlikte düşünülmekte ve tek prensip olarak benimsenmektedir. Sıklet merkezi ve kuvvet tasarrufu, konvansiyonel harekâta güçlü/etkili muharebe gücünün, kesin sonuç alınacağı düşünülen yer ve zamanda oluşturularak kullanıma sokulması, diğer bölgelere ise daha az ama yeterli kuvvet ayrılması ile şekillendirilir. Hibrit uygulamalar sürecinde gelişen harekâta ise sıklet merkezi ve kuvvet tasarrufu sadece askerî güçle sınırlı olarak değil tüm güç unsurlarının kullanımı düşünülerek ele sahaya inmek olarak değerlendirilir. Karşıt kuvvet üzerinde etki oluşturabilecek her unsur ve boyut planlamaya dahil edilir. Sıklet merkezi yapılırken başarıya ulaşabilecek şekilde harekât emniyetine dikkat edilmek kaydıyla kesin sonuç alınacağı düşünülen bir noktada bariz şekilde abartılarak kuvvet veya gayret yöneltilebilir. Hibrit süreçli harekâta sıklet merkezi oluşturulurken, gönülleri ve zihinleri etkilemeye yönelik algı yönetimi yapılması ve hal tarzlarının geliştirilmesinde söz konusu hususa dikkat edilmesine azami derecede önem verilir. İlave olarak, hibrit süreçli harekâta kuvvet tasarrufu prensibinin uygulanmasında yerel güçlerin ve aktörlerin kullanılmasının önemli bir esneklik ve avantaj sağladığı da ifade edilebilir.⁹⁷²

Bu prensibin uygulanma şeklinin belirlenme sürecinde, mücadelenin verildiği karşıt güçlerin durumlarının analiz edilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda, Osmanlı Devleti açısından I. Dünya Savaşı’nı sona erdiren Mondros Mütarekesi imzalandığı dönemde İtilaf Devletleri içerisinde en güçlü görünen devletin İngiltere olduğunu söylemek mümkündür. Zira, savaş İngiltere ana karasına sıçramamış ve toprakları harap olmamıştır. Ayrıca bol kömür

⁹⁷¹ BMM’nin açılışı ile ilgili Sinop Mebusu Mehmet Şerif Bey’in yaptığı konuşma hakkında bkz. Ünal, *Miralay Bekir Sami Günsav’ın Milli Mücadele Anıları*, C.II, 925.

⁹⁷² *Hibrit Ortamda Harekât*, 2. Bölüm, 7.

kaynaklarına sahip İngiltere, İran ve Ortadoğu'nun zengin petrol yataklarını da ele geçirmiş olması sayesinde, savaşın yarattığı enerji kıtlığına rağmen bu durumdan çok etkilenmemiştir.⁹⁷³ Tüm bu sonuçlara rağmen başka bir açıdan değerlendirildiğinde ise İngiltere; insan gücü kaynak kullanımında üst sınıra ulaşmış, çoğunluğu Britanya adalarından askere alınan gençlerden olmak üzere 1.000.000'a yakın asker zayıyatı vermiştir. Ekonomik açıdan ise; savaş sırasında orduya alınan asker sayısının çok fazla olması, ordu için büyük miktarda silah ve teçhizata ihtiyaç duyulması, mühimmat tüketiminin öngörülemeyen miktarlara ulaşması gibi sebeplerden dolayı harcamalar çok yüksek seviyelere ulaşmıştır.⁹⁷⁴ Ayrıca savaş öncesi diplomatik, ekonomik ve askerî güç bakımından sahip olduğu dünya liderliğini kaybetme noktasına yaklaşmıştır.⁹⁷⁵

İngiltere, savaşa yönelik ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde sanayisini yeniden düzenlemiş, fakat bu defa günlük hayatta kullanılan ürünlerde kıtlık yaşanmaya başlanmıştır. Ayrıca ihtiyaç duyduğu mali kaynağı sağlamak için vergileri artırmak ve para basmak gibi tedbirlere yönelmiştir. Bu tedbirlerde yeterli olmayınca ABD'den borç para almak zorunda kalmıştır. Fakat bu tedbirler sonucunda ise vatandaşlar üzerinde ağır bir vergi yükü oluşmuş ve enflasyon yükselmiştir.⁹⁷⁶ İlave olarak ortaya çıkan ağır borç yükü, İngiliz finans sistemini olumsuz etkilemiş ve savaş sonrasında da sürececek olan mali krizlerin yaşanmasına yol açmıştır.⁹⁷⁷ Ekonomide yaşanan bu olumsuz gelişmeler, ülke içindeki istikrarı da tehdit eder hale dönmüştür.⁹⁷⁸ Tüm bu sebepler nedeniyle İngilizler, Osmanlı topraklarının işgali sırasında oldukça dikkatli bir "zorlama konsepti" uygulamıştır. Bu doğrultuda İstanbul ve Boğazlar hızla ve öncelikle işgal edilmemiş ve çatışmaların yeniden başlamamasına büyük özen gösterilmiştir. İlave olarak, Irak ve Suriye'yi işgal eden kuvvetlerinin bir kısmını bu bölgelerin kontrolü

⁹⁷³ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 78

⁹⁷⁴ Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, 387, 451.

⁹⁷⁵ Neiberg, "To End All Wars?", 341.

⁹⁷⁶ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 78-79

⁹⁷⁷ James Lacey, Gold, Blood and Power: Finance and War Throug The Ages, PA: US Army War College Press, 2015, 54-55.

⁹⁷⁸ H. Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyaseti*, 119.

maksadıyla ayırmak durumunda kalan İngilizlerin, Osmanlı Orduları ile temas halindeki birliklerinin “nispi muharebe gücü”⁹⁷⁹ de önemli ölçüde azalmıştır.⁹⁸⁰

İtilaf Devletleri içerisinde İngiltere’den sonra ikinci büyük güç olarak değerlendirilebilecek olan Fransa da I. Dünya Savaşı’ndan en fazla zararlı çıkan ülkelerden biri durumundadır. Savaşta Almanlar, Fransızlara yönelik henüz ilk taarruzlarında; Fransa’nın en büyük demir ve kömür yataklarının bulunduğu, aynı zamanda ülke topraklarının onda biri büyüklüğündeki kritik bir bölgeyi ele geçirmişlerdir.⁹⁸¹ Ayrıca, Almanlar ile İtilaf Devletleri orduları arasında yürütülen muharebelerin de Fransa topraklarında gerçekleşmiş olması sebebiyle, ülkenin önemli bir bölümü harap olmuştur. Tüm bu gelişmelere savaşın uzun ve masraflı olması da eklenince, Fransız ekonomisi tükenme noktasına gelmiştir.¹²²⁶ Savaş sırasında Fransa Ordusunun hızla büyümesi, lojistik ihtiyaçları arttırmış, bu durum da masrafların artmasına neden olmuştur.⁹⁸² Masrafların artmasının ardındaki en önemli nedenlerden bir diğeri ise aşırı cephane tüketimi olmuştur.⁹⁸³ Artan savaş ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde sanayisini dönüştürmek durumunda kalan Fransa, bu defa savaş sırasında günlük yaşamı idame ettirmek için kullanılan bazı tüketim maddelerini yurtdışından ithal etmek zorunda kalmıştır. Yüksek harcamaları karşılayabilmek için İngiltere ile benzer yöntemlere başvuran Fransa, bu kez de ekonomik krizle birlikte finansal krizler de yaşanmaya başlamıştır. Bu durum ülkede iç huzursuzlukları körüklemiş, işçi grevleri yüksek seviyelere ulaşmıştır.⁹⁸⁴

I. Dünya Savaşı’nda insan kaynakları bakımından da İtilaf Devletleri içerisinde en büyük kayba uğrayan ülkenin Fransa olduğu söylenebilir. Savaşın başında 40 milyon nüfusa sahip Fransa’nın, savaş sonundaki asker zayıyatı 1.700.000’ü bulmuştur.⁹⁸⁵ Verilen zayıyatın büyüklüğü nedeniyle savaş sırasında da asker temininde güçlük çektiğinden, sömürgelerinden

⁹⁷⁹ Genel olarak, bir askeri kuvvetin insan gücü, lojistik destek ve donanım gibi faktörler açısından değerlendirilmesi olarak ifade edilebilecek Nispi Muharebe Gücü; düşman ve dost kuvvetlerin durumu ile ilgili bilgilere dayanarak belirlenir. Söz konusu gücün esas faktörleri; manevra ve ateş destek birlikleri olmakla beraber hareket kabiliyeti, arazi ve hava şartları, birliklerin konusu, lojistik destek, aldatma, psikolojik hareket, ve elektronik harp gibi bileşenleri de kapsamaktadır. Çanlı, “Türk ve Yunan Ordularının Nispi Muharebe Güçlerinin Mukayesesi: Sakarya Meydan Muharebesi’ni Neden Türk Ordusu Kazandı?” *Sakarya Melhame-i Kübrası: 100’üncü Yıl Dönümünde Sakarya Meydan Muharebesi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: MSÜ Yayınları, 2022, 85.

⁹⁸⁰ Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 154

⁹⁸¹ Thomas M. Kane, David J. Lonsdale, *Understanding Cotemporary Strategy*, Newyork: Routledge, 2012,116.

¹²²⁶ Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 154-155.

⁹⁸² Güray Alpar, *Uluslararası İlişkilerde Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi*, Konya: Palet Yayınları, 2015, 302.

⁹⁸³ Bkz. Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, 387.

⁹⁸⁴ Bkz. Bayur, *XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyaseti*, 119

⁹⁸⁵ Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, 451

de asker getirmiş, fakat yine de Ortadoğu'daki askerî harekâta katılmak üzere yeterli birlik ayıramamıştır. Savaştan sonra da birliklerinin çoğunu Almanya'ya karşı ana karasında tutacağından, Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılmak üzere yeterli birlik tahsis edemeyeceği anlaşılmaktadır.⁹⁸⁶

İtilaf Devletleri'nin Fransa'dan sonraki üçüncü büyük gücü durumundaki İtalya; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Ordusu'na karşı yürüttüğü muharebelerde ağır zayıat vermiş,¹²³² ayrıca topraklarının bir kısmı işgale uğrayan İtalya, savaşın yıkıcı etkilerinden çok büyük zarar görmüş ve ekonomisi de buhranın eşiğine gelmiştir.⁹⁸⁷

Üç büyük İtilaf Devleti arasında nüfusu ve ekonomik gücü en düşük ülke olan İtalya'nın, Fransa ve İngiltere gibi çok sayıda sömürgesi yoktur, aynı zamanda sanayisi de zayıf durumdadır. 36 milyonluk nüfusunun 600.000'ini savaşta yitirmiş olan İtalya'da,¹²³⁴ 1917 Ağustos ayı itibarıyla bazı askerî birliklerde çıkan isyanlar zor kullanmak suretiyle bastırılabilmiştir.⁹⁸⁸ Ekonomik açıdan bakıldığında ise İtalya'nın savaş sırasında harcadığı paranın, ülkenin savaş öncesi son 54 yılda harcadığı para toplamının iki katından fazla olduğu görülmektedir. Savaş harcamalarından dolayı ülke ekonomisi çökme noktasına gelmiş,¹²³⁶ savaş dönemindeki verilere göre enflasyon yüzde 300, dış borç ise yüzde 500 oranında artmıştır. Bu olumsuzlukların etkisiyle de ülkede siyasi karışıklıklar ortaya çıkmıştır.⁹⁸⁹ Tüm bu tükenmiş haliyle İtalya'nın; İtilaf Devletleri'nin aralarında yaptığı gizli anlaşmalarla kendisine verilmiş olan Osmanlı topraklarını işgal etmek için yeterli kaynak ve askerî birlik tahsis edebilecek gibi görünmediği de aşıkardır.⁹⁹⁰ Bununla birlikte, söz konusu gizli antlaşmalarda İzmir'in kendisine verilmesini İngiltere ve Fransa'ya kabul ettiren İtalya, savaş bittikten sonra bu bölgenin Yunanistan'a verilmesini ihanete uğramak olarak değerlendirmiş; bu nedenle de müttefiklerinden bağımsız bir politika benimsemiştir. İşgal ettikleri bölgelerde yaşayan halka iyi davranan İtalyanlar, bu bölgelerin Yunanlara karşı yapılan saldırılarda kullanılmasına göz yummuşlardır.⁹⁹¹

⁹⁸⁶ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 83 ¹²³²
Parker, *Cambridge Savaş Tarihi*, 333-334.

⁹⁸⁷ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 84. ¹²³⁴
Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, 451.

⁹⁸⁸ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 84. ¹²³⁶
Alpar, *Uluslararası İlişkilerde Strateji ve Savaş*, 302.

⁹⁸⁹ Jeremy Black, *Savaş ve Dünya: Askerî Güç ve Dünyanın Kaderi (1450-2000)*, Çev. Yeliz Özkan, Ankara: Dost Kitabevi, 2009, 414.

⁹⁹⁰ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 85.

⁹⁹¹ M. Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, IX.

İtalyan Yüksek Komiseri Kont Carlo Sforza,⁹⁹² Mütareke sonrası İtalya'nın Türkiye politikasının mimarlarından olmuş ve dış politikanın uygulanmasından sorumlu kişilik olarak belirmiştir. Sforza gerçekçi bir yaklaşımla Osmanlı Devleti'nin durumunu şu şekilde değerlendirmiştir. “*Gerçek şuydu: Türkiye hiç de ölü değildi. Asıl Türkiye sadece geçici olarak batmıştı. İstanbul'un sahipleri olarak kalabilirdik, lakin harikulade boş bir evin sahipleri olurduk. Türkiye'nin faal kuvvetleri Anadolu içlerine, yani ulaşamayacağımız yerlere çekilip sonra bizi karşılarına alabilirlerdi...*”¹²⁴¹

İtalya'nın Türkiye'ye karşı izlemesi gereken politikanın esasları, Sforza tarafından şu şekilde tespit etmiştir: “İtalya, Türkiye'nin bütününe endüstrisi için bir pazar olarak bakmalıdır. Bu yüzden bir kapışmaya karşı çıkmalıdır. Bunun için de Türkiye ile, her iki taraf için de tatminkar sayılacak bir barış yapmayı kabul ve arzu etmenin gerekli olduğuna ve Türklerin hoşnutluğunu kazanmanın bizim için elde edilmesi mümkün olan tüm menfaatlerin en güvenilirine olacağına inanıyorum.”⁹⁹³

Millî Mücadele'de sıklet merkezi ve kuvvet tasarrufu ilkesinin belirlenmesine etki edecek bir diğer ülke ise Yunanistan olarak karşımıza çıkmaktadır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra uzun bir süre iç siyasi mücadelelerle uğraşmak zorunda kalan Yunanistan, savaşa ancak 2 Temmuz 1917 tarihinde katılabılmıştır.⁹⁹⁴ Bu yüzden sadece bir kolordu kadar kuvvetiyle

Makedonya Cephesi'nde yürütülen muharebelere katılan Yunanistan'ın, İtilaf Devletleri arasında savaştan en az zarar gören ülke olduğu söylenebilir.⁹⁹⁵ Aslında Yunanistan, 1915'de Çanakkale Cephesi'nde yapılan çıkarma harekâtına katılmak istemesine rağmen; Yunanların Megola İdea fikrini bilen ve Ege Denizi'nde genişlemesini istemeyen Rusya tarafından bu talebe karşı çıkılmıştır. Fakat Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi sonrası, Yunanistan açısından söz konusu Rusya engelini ortadan kalktığı ifade edilebilir.⁹⁹⁶ Bu gelişme sonrası, iktidarda bulunan Başbakan Venizelos; “Rusya'nın sahneden çekildiği, Balkan ülkelerinin yıpranmış ve Osmanlı Devleti'nin de yıkılmak üzere olduğu” bu durumun Yunanistan için

⁹⁹² İtilaf devletleri, Mütarekeden sonra İstanbul'daki işleri, barış antlaşması imzalanana kadar “Yüksek Komiserler” aracılığı ile yürütmüşlerdir. İngiltere bu göreve, Mütareke'yi İtilaf Devletleri adına imzalamış olan Amiral Calthorpe'u, Fransa Amiral Amet'yi tayin etmişlerdir. İtalya ise Kont Carlo Sforza'yı atamıştır. Çelebi, Millî Mücadele Döneminde, 26. Ayrıca, İtalyan Yüksek Komiserliği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mevlüt Çelebi, “Millî Mücadele Tarihimizden Bir Portre Kont Sforza”, *CBÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1997), 44-53. ¹²⁴¹ Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 27-28.

⁹⁹³ *Ayın Tarihi*, 20/ 65 (1929), 4726; Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 28.

⁹⁹⁴ Hew Strachan, *Birinci Dünya Savaşı*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul: Say Yayınları, 2014, 352.

⁹⁹⁵ *Türk İstiklal Harbi II-2*, Batı Cephesi, 14.

⁹⁹⁶ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 85.

büyük bir fırsat olduğunu değerlendirmiş ve Yunanistan'ın topraklarını genişletmek hayali ile⁹⁹⁷ “Anadolu’nun batı kıyılarını ve tüm Trakya’yı ilhak etme” hedefi peşine düşmüştür.⁹⁹⁸

Yunanistan; yukarıda belirtilen hedefleri ve savaştan çıktığı yıpranmamış haliyle, Osmanlı Devleti için Mütareke sonrası önemli sorunlara sebebiyet verecek gibi görünmektedir. Tüm bunların yanı sıra Yunanistan, nüfusu oldukça az ve ekonomik kaynakları kısıtlı bir ülke durumundadır. Bu nedenle ulaşmayı amaçladığı hedeflerini tek başına gerçekleştirebilecek güce sahip olmadığı da aşîkardır.⁹⁹⁹

Siklet merkezi ve kuvvet tasarrufu prensibinin belirlenmesi kararı öncesi bakılması gereken diğerk ülke ise uygulayıcı olanın imkân ve kabiliyetlerinin dikkate alınması olarak belirlemektedir. Bu doğrultuda Millî Mücadelenin uygulayıcısı olacak Türkiye’nin de durumuna kısaca bakmak gerekmektedir. Bu noktada mirasını alacağı Osmanlı Devleti’nin incelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Aslında henüz I. Dünya Savaşı’na girmezden evvel ekonomik açıdan emperyalist devletlerin kontrolüne girmiş olan Osmanlı Devleti, aynı zamanda ağır siyasi baskılar karşısında oldukça zayıflamış,¹⁰⁰⁰ Mondros Mütarekesi yürürlüğe girdiği tarihte ise artık ekonomik açıdan olduğu kadar insan gücü açısından da neredeyse çökme aşamasına girmiştir. Zira, I. Dünya Savaşı başlangıcında 22 milyon nüfus ve 1,7 milyon kilometrekare toprağı bulunan Osmanlı Devletinin, savaş sonunda sadece 10 milyon kadar nüfus ve 700 bin kilometrekare kadar da toprağı kalmıştır.¹²⁵⁰ Balkan Savaşları’ndan sonra doğuya kaymış olan İmparatorluk’un ağırlık merkezi, I. Dünya Savaşı’ndan sonra Anadolu’da toplanmıştır. Zira savaş sonrası elde kalan topraklar ile nüfusun büyük çoğunluğu Anadolu’da bulunmaktadır.¹⁰⁰¹ Ancak Anadolu’nun durumu da hiç iç açıcı değildir. Osmanlı Devleti, savaş süresince; çoğunluğu Anadolu’dan toplanmak üzere 2.850.000 kişiyi askere almış, silah altına alınan bu sayının 550.000’e yakını muharebelerde hayatını kaybetmiş,

340.000 kadarı hastalıktan ölmüş ve 900.000 kadarı da yaralanmak suretiyle sakat kalmıştır. Bu rakamlara ilave olarak 100.000 askerîn kayıp, 130.000 askerîn de esir düştüğü değerlendirildiğinde, diğerk yaralılar da eklendiğinde toplam kayıp sayısı 2.170.000’i

⁹⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, İstanbul: Meydan Neşriyat, 1963, 21-24 ve Bıyıklıoğlu, *Trakya’da Millî Mücadele*, C. I, 120.

⁹⁹⁸ Olcay, *Sevres Antlaşmasına Doğru*, XIV-XV.

⁹⁹⁹ Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 86.

¹⁰⁰⁰ Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 94.

¹²⁵⁰ Gawrych, *Genç Atatürk*, 90.

¹⁰⁰¹ James Barr, *Kırmızı Çizgi: Paylaşılamayan Toprakların Yakın Tarihi*, Çev. Ekin Can Göksoy, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016, 20.

bulmaktadır.¹⁰⁰² Ayrıca, Anadolu'daki asker kaçağı sayısının da yarım milyon civarında olduğu değerlendirilmektedir.¹⁰⁰³

Tüm bu insan kaybının yanı sıra ekonomi de kötü durumdadır. I. Dünya Savaşı'ndan önce 162.570 milyon lira olan devlet borçları, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada 378.494 milyon liraya yükselmiştir. İlave olarak ithalat yollarının kapanmış olması ve ilkel üretim koşullarına genç nüfusun askerde olması da eklenince, ülkedeki üretim miktarı savaş öncesine göre yarı yarıya azalmıştır. Bu durum neticesinde ise ülkenin yiyecek stokları tükenmiş, lojistik teşkilatına ait ambar ve depolar boşalmış, ayrıca köylerden şehirlere gıda sevkiyatı da yapılamadığından şehirlerde beslenme sorunları yaşanmaya başlamıştır.¹⁰⁰⁴

Yukarıda incelenen tüm bu veriler ve yaşanan işgaller doğrultusunda; Millî Mücadele Dönemi'nde coğrafi konum itibarıyla Türk tarafının diğer işgalci ülkelere göre "iç hat" durumunda bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla da kendini çevreleyen hasım ülkelere karşı iç hat stratejisini uygulamak durumunda kalmıştır.

Bu tespitten sonra, iç hat stratejisinin genel özelliklerine bakılacak olursa şu esasların ön plana çıktığı görülür: "İç hat stratejisi uygulamak zorunda bulunan devlet, çevresindeki düşman devletlerle politik antlaşmalar yapabilir ve dışarıda bıraktığı devlete var gücüyle taarruz edebilir. Böyle bir karar; kuvvet, zaman ve mekan bakımından uygun bir durumda bulunmayı gerektirir veya çevresindeki düşman devletlerden birine kuvvet çoğunluğu ile taarruz ederken, diğerlerini yeterli kuvvet ayırarak tespit ederek ülkesinin güvenliğini sağlar. İç hat stratejisini uygulayan devlet, taarruz ettiği devleti etkisiz hale getirdikten sonra diğerlerine yönelir. Bu doğrultuda iç hatlarda muharebe eden ordu dış hat durumunda bulunan düşman kuvvetlerinden önce en yakın olanını süratle taarruzla imha eder ve sonra sırasıyla diğer gruplar üzerine döner. Böyle bir taarruzun başarısı, harekâtın uygulandığı esnada diğer cepheleri bir kısım kuvvetlerle emniyet altında tutmaya bağlıdır. Bir cephede stratejik taarruz yapılırken, diğer cephelerde stratejik savunma yapılabilir. Fakat, başarılı bir iç hat muharebesi yürütülürken hiçbir zaman çevredeki düşman kuvvetlerinin birleşmesine fırsat verilmez."¹⁰⁰⁵

¹⁰⁰² Alpar, *Uluslararası İlişkilerde Strateji ve Savaş*, 301.

¹⁰⁰³ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, Ankara: TTK Basımevi, 1994, 130.

¹⁰⁰⁴ Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 95. Ayrıca bkz. Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı*, 116-117.

¹⁰⁰⁵ Necati Ulunay Ucuzsatar, *Klasik Türk Harplerinin Millî Mücadeleye Tesirleri*, İstanbul: Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi Yayınları, 1995, 83-84.

Millî Mücadele Dönemi'nde de güneyden, doğudan ve batıdan yürütülen işgaller sonucu üç ana askerî cephe açılmıştır. Bu durumda Türk Ordusu iç hat durumunda kalmış ve tesis edilecek askerî güç de iç hatlarda muharebe edecektir. En kuvvetli askerî güç Yunan Ordusu olduğundan, Türk askerî gücünün büyük kısmı yani asıl kuvvetler Batı Cephesi'nde yığınaklandırılacak ve taarruzla bu cephedeki düşman etkisiz hale getirilecektir. Bu kapsamda en güçlü düşmanı yok etmek için önce diğer cephelerdeki nispeten daha zayıf düşmanlar imha edilmeli veya siyasi antlaşmalarla bu cephelerin güvenliği sağlanmalıdır. Böylece üç cephenin de askerî stratejisi ayrı ayrı saptanmıştır. Önce Doğu ve Güney Cepheleri halledilmiş; Doğu Cephesi'nde Ermeni kuvvetlerine karşı stratejik taarruz, Güney Cephesi'nde ise gerilla harbine dayalı mahdut hedefli taarruz, stratejik savunma ve müteakiben stratejik taarruz uygulanmıştır. Millî Mücadele'de tali cephe (ikinci derece) olarak değerlendirilen Doğu Cephesi'nde ilk stratejik ve siyasi zaferin kazanılması ile birlikte harp prensiplerinden olan kuvvet tasarrufu gerçekleştirilerek bu cephedeki bazı kuvvetler Batı Cephesi'ne kaydırılmıştır. Batı Cephesi'nde ise Sakarya Meydan Muharebesi sonuna kadar stratejik savunma, sonrasında da asıl düşmana karşı stratejik taarruz uygulanmıştır. Bu kapsamda; “Turan Taktiği”¹⁰⁰⁶ olarak bilinen ve tarihte Türkler tarafından kullanılan savaş taktiklerinin uzantısı olarak değerlendirilebilecek, aynı zamanda taarruza dayanan stratejik bir yıpratma modeli olan “safhalı harp” yöntemi ile düşmanın asıl kuvvetleri zaman ve mekan ölçüleri içerisinde yok edilmiştir. Diğer bir ifadeyle; kuvvetli olan düşmanın üzerine bütün gücüyle taarruz etmek için Doğu ve Güney Cepheleri'nin güvenliğini sağladıktan sonra, sırtını doğuya yüzünü batıya çeviren Türk Ordusu, hareket ve manevra kabiliyeti yüksek birliklerle kesin sonuca ulaşmıştır.¹⁰⁰⁷

Genel olarak değerlendirildiğinde ise Millî Mücadele'de uygulanan sıklet merkezi ve kuvvet tasarrufu şu şekilde belirlemiştir. Elde bulunan tüm imkânlar son raddesine kadar kullanılacak ve mutlak suretle tam bağımsızlığa ulaşılabilecektir. Bu kapsamda Misak-ı Millî ilan edilmiş ve bu belge ile sınırlar çizilerek sıklet merkezi belirlenmiştir. Bu doğrultuda elde bulunan mevcut imkân ve kuvvet tamamen bu hedefe teksif edilmiştir.

¹⁰⁰⁶ Tarihte İskitler, Hunlar ve Göktürkler tarafından uygulanan, “Kurt Oyunu” ya da “Turan Taktiği” olarak bilinen savaş taktikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Eda Durmuş, “Eski Türklerin Savaş Taktikleri ve Savaş Alanındaki Uygulamaları”, *Gazi Akademik Bakış*, 15/29 (2021), 244-260.

¹⁰⁰⁷ Ucuzsatar, *Klasik Türk Harplerinin Millî Mücadeleye Tesirleri*, 107-109.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM HİBRİT SAVAŞ KONSEPTİ BİLEŞENLERİ AÇISINDAN MİLLÎ MÜCADELE’NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmanın bu bölümünde Millî Mücadele, Hibrit Savaş Konsepti’nin bileşenleri açısından değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu kapsamda Hibrit Savaş Konsepti’ni oluşturan temel bileşenler ele alınacak, bu bileşenlerin Millî Mücadele Dönemi’nde ne şekilde vücut bulduğu ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Söz konusu bileşenlerden “Konvansiyonel Olmayan Birlikler, Konvansiyonel Birlikler, Yerel Unsurların (Halk) Desteği, Enformasyon (Bilgi) Harekâtı, İstihbarat ve Diplomatik/Siyasi Faaliyetler” olmak üzere altı temel bileşen esas alınmak suretiyle Millî Mücadele’yi oluşturan unsurlar karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

3.1. Konvansiyonel Olmayan Birlikler: Kuvayımillîye

Konvansiyonel Olmayan Birlikler; düşman konvansiyonel olarak üstün olduğu durumda, konvansiyonel olmayan savaşı icra eden yıpratma birliklerine verilen addır. Söz konusu birlikler, yoğun bir şiddet uygulamak suretiyle düşmanın savaşma azmini, kararlılığını, motivasyonunu ve moralini önemli derecede sekteye uğratar ve çöküntü yaşamasına neden olurlar. Aynı zamanda Konvansiyonel Olmayan Birlikler, Orduları güçlü olmayan ülkelere kazandırdıkları mahdut hedefli zaferler sayesinde askerler ve halkın moral kazanmasına olanak sağlarlar. Böylece, Konvansiyonel birliklere katkı sağlamak suretiyle kesin sonuçlu harbin kazanılmasında bütünleyici katkı yaparlar.¹⁰⁰⁸

Diğer bir açıdan ise Konvansiyonel olmayan birlikler, hedef ülke için baskı unsuru oluştururlar. Hedef ülkede belirlenen stratejik noktalar ve kritik alanlara yönelik küçük birlik harekâtı gerçekleştirme kapasitesine sahip olacak şekilde yapılandırılmış Konvansiyonel olmayan birlikler, eş zamanlı olarak Hibrit Savaş Konsepti’nin diğer bileşenleri tarafından uygun yer ve zamanda kendilerine verilmiş olan görevleri yerine getirmek suretiyle, organizasyonun genel başarısına katkıda bulunurlar.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁸ Cin, *Güvenlik Problemlerinin*, 20.

¹⁰⁰⁹ Ekmekcioğlu, *Hibrit Savaş Doktrininin*, 45.

Gayrinizami harp¹⁰¹⁰ konusunda Türklerin uygulamalarının tarihi M.Ö. 512 yılına kadar götürülebilir. Bu açıdan bakıldığında, başvuru bu uygulamaların tarihsel bakımdan erken dönemlerde ortaya çıkmış olduğu söylenebilir. “Akıncılar, Bâcıyân-ı Rûm Teşkilatı ve Kolonizatör Türk Dervişleri,”¹²⁶¹ Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve yükseliş döneminde gayrinizami harp uygulamaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti’nin duraklama ve gerileme döneminde ise gayrinizami harp faaliyetleri kan kaybetmeye başlamıştır. Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlerin etkisiyle gayrinizami harp faaliyetleri yeniden hız kazanmış ve artmıştır. Bu dönemde, Balkanlar’da “Makedonya İç Devrimci Hareketi” gibi örgütlerin komitacılık faaliyetleri ve “Hınçak” ile “Taşnaksutyun Partisi”nin öncülüğünde yürütülen Ermeni gayrinizami harp yöntemleri karşısında, Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma ve Osmanlı’ya sadık halkı savunma amacı güden Türkler, bu tehditlere karşı koyabilmek için yeniden gayrinizami harp stratejilerine başvurmak durumunda kalmışlardır. Söz konusu mücadelenin de etkisiyle, “Geç Osmanlı Dönemi”nde gayrinizami harp konusunda yetkin bir kadro ortaya çıkmış ve bu konuda elde edilen tecrübeler sonraki yıllarda paramiliter yapılanmalarla desteklenen bazı örgütlenmeler şeklinde kendisini göstermiştir.¹²⁶²

Osmanlı Devleti’nin 19 ve 20. yüzyıl Gayrinizami Harp tecrübelerine genel olarak bakılacak olursa şu hususların ön plana çıktığı görülmektedir:

Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin “küçük savaşlar” olarak nitelendirdikleri savaş ve çatışma türleriyle 19. yüzyılın başlarından itibaren uğraşmak zorunda kalmıştır. 1821-1827 yılları arasında ortaya çıkan Yunan İsyanı’nı model alarak, ayrılıkçı millîyetçi akımların etkisiyle diğer Balkan toplulukları olan Rumenler, Sırp, Karadağlılar ve Bulgarlar da Yunan İsyanı’na müteakip, Osmanlı Devleti’ne karşı gayrinizami harp yöntemleri ile mücadeleye girişmişlerdir.¹²⁶³

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) sonrası dönemde özellikle Makedonya’da; Bulgar-Makedon, Sırp ve Rum komitacıların faaliyetleri yoğunluk kazanmıştır.¹²⁶⁴ 1880 ve 1890’lı yıllarda aşırı millîyetçi ideoloji ile gerilla taktik ve tekniklerini başarılı bir şekilde uygulayan “Makedonya İç Devrimci Hareketi” adlı örgüt; Osmanlı Devleti’ne karşı askerî ve politik bir örgütlenme yapısı ile mücadeleye girişmiş,¹²⁶⁵ o döneme kadar görülmemiş kapsam ve

¹⁰¹⁰ Gayrinizami harp, savunma konsepti kapsamında ülke topraklarının işgaline karşı mukavemet harekâtı başlatmak; saldırı/taarruz konsepti kapsamında ise ilgi/etki alanındaki ülkelerde düşmanı yıpratıp, zayıf düşürmek ve dost unsurların harekâtını kolaylaştırmak maksadıyla örtülü ve/veya açık olarak yürütülen

faaliyetleri kapsamaktadır. Zeynel Levent, *Gayrinizami Harp (Harb-i Sagir) Teorisi ve Türk Gayrinizami Harp Tarihi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020, 2-3.

¹²⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri (Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar)*, Haz. Yahya Kemal Taştan, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.

¹²⁶² Zeynel Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye Gayrinizami Harp (1913-1922)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2019, i.

¹²⁶³ Mesut Uyar, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, 428-429.

¹²⁶⁴ Edward J. Erickson, *Ottomans and Armenians: A Study in Counterinsurgency*, New York: Palgrave Macmillan, 2013, 39-40.

¹²⁶⁵ Ian F.W. Beckett, *Modern Insurgencies and Counter-Insurgencies: Guerrillas and Their Opponents Since 1750*, Londra: Routledge, 2001, 15-16.

şiddette bir terör kampanyası başlatmıştır.¹⁰¹¹ Bu kapsamda, Osmanlı Devleti de söz konusu örgütün saldırılarına karşı yerleşim yerlerinin ve yerel halkın korunması maksadıyla bölgede yaşayan yerel halka silah dağıtmıştır. Fakat tedbirlerin yetersiz kalması neticesinde ortaya çıkan tehdide karşı “hareketli komando” birlikleri olarak nitelendirilebilecek seyyar jandarma ve süvari birlikleri oluşturulmuştur.¹²⁶⁷ Osmanlı subayları, Balkanlar'daki bu mücadelelerden elde ettikleri tecrübeler neticesinde 20. yüzyılın başından itibaren kendilerine has resmi olmayan bir gayrinizami harp doktrini geliştirmeye başlamışlar,¹⁰¹² küçük birlik sevk ve idaresi ile taktik ve tekniklerinde çok önemli deneyimler kazanmışlardır.¹⁰¹³

Diğer taraftan, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ermeniler de Balkanlar'da millîyetçilik akımlarıyla başlayan isyanlar ve ayrılmalardan etkilenmişlerdir. Ermenilerin cesaretlenmesinin en önemli nedeni, özellikle Berlin Antlaşması'nda (1878) Ermeniler lehine ıslahatlar yapılması ve bu ıslahatların büyük devletler tarafından takip edilmesidir. Bu kapsamda, Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık ve özerklik kazanma amacına yönelik olarak Ermeniler tarafından silahlı direniş ve terörizm yöntemlerinin tercih edildiği, dönemin tarihsel kaynaklarında da yer alan önemli bir tespittir. Bu süreçte, Ermeni komitaları özellikle Doğu Anadolu bölgesinde, dışarıdan aldıkları lojistik ve maddi destekle örgütlenmişlerdir. Komitalar, suikastlar ve diğer terörist faaliyetlerle bölgedeki toplumsal yapıyı istikrarsızlaştırmayı amaçlamış, yerel halk arasında etnik ve dini gerilimler yaratmaya çalışmışlardır. Ermeni komitalarının bu eylemleri, benzer bir direniş hareketi olan BulgarMakedon komitalarının Makedonya'daki tedhiş

¹⁰¹¹ Uyar, Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, 432. ¹²⁶⁷

Erickson, *Ottomans and Armenians*, 47-48.

¹⁰¹² A.Kadir Varoğlu, Mesut Uyar, *The Impact of Asymmetric Warfare on the Military Profession and Structure: Lessons Learned from the Ottoman Military*, *Armed Forces and Conflict Resolution: Sociological Perspectives*, Ed. Giuseppe Caforio, Gerhard Kümmel ve Bandana Purkayastha, Bingley: Emerald Group Publishing, 2008, 55.

¹⁰¹³ Uyar, Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, 439.

faaliyetlerinden etkilenmiştir. Diğer bir ifadeyle, Bulgar-Makedon komitalarının Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladıkları isyan stratejileri ve yöntemleri, Ermeni komitalarının eylem tarzını önemli ölçüde etkilemiştir.¹⁰¹⁴ Her iki hareketin de kışkırtma, sabotaj ve şiddet eylemlerini hedef alması açısından bir paralellik gösterdiği ifade edilebilir.

Ermeni komitalarının başlattığı tedhiş ve propaganda eylemleri; Osmanlı Devleti'ni, hem doğusunda hem de batısında yerel halkların desteğini alan ve gayrinizami harp yöntemlerine dayanan ciddi bir iç güvenlik sorunu ile karşı karşıya bırakmıştır.¹⁰¹⁵ Bu eylemler, sadece askerî ve güvenlik açısından değil, aynı zamanda yönetsel ve toplumsal yapının da zayıflamasına neden olmuştur.

Yetersiz askerî güç nedeniyle yaşanan gelişmeler neticesinde, Osmanlı Devleti tarafından Ermeni komitalarına karşı yerel düzensiz atlı birliklerden faydalanma yoluna gidilmiştir. Rusya'daki Kazak birliklerinden esinlenerek, iç ve sınır güvenliğini sağlamak amacıyla "Hamidiye Alayları" adıyla yerel atlı birlikler kurulmuştur.¹⁰¹⁶

Balkanlar ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde elde edilen gayrinizami savaş deneyimleri, 1911'de yaşanan Trablusgarp Savaşı'na yansımıştır. Osmanlı Devleti'nin, burada düzenli bir orduya yeterli sayıda birlik sevk edememesi nedeniyle, yerel halk silahlandırılmış ve örgütlenmiştir. Bu sayede, savunma güçlerinin etkinliğini artırmak amaçlanmıştır. Ayrıca, pek çok Osmanlı subayı, Mısır ve Tunus üzerinden bölgeye gönüllü olarak katılarak direnişe destek vermiştir.¹⁰¹⁷ Osmanlı subaylarının bölgeye gelmesiyle beraber düzenli askerler, jandarmalar, gönüllüler ve aşiretler teşkilatlandırılmış ve esnek birlikler oluşturulmuştur. İtalyan birlikleri; bölgenin derinliklerine çekilmeye, ateş destek mesafesinden uzaklaştırılmaya, parçalara ayrılıp vur kaç taktikleriyle imha edilmeye çalışılmıştır. Gece baskınları, savunma üslerine sızmalar ve devriyelere yönelik pusu ve baskınlar, Osmanlı'nın gayrinizami savaşta uyguladığı taktikler arasında yer almaktadır. Osmanlı, ikmal ihtiyaçlarını saldırdığı birliklerden temin ederek

¹⁰¹⁴ Mehmet Kurum, Cenk Korhan Demir, "Millî Mücadele'de GNH: Kuvayimillîye", *Asayişten Cepheye: Millî Mücadelede Jandarma Uluslararası Sempozyum Bildirisi*, Ankara, 13-15 Haziran 2019. Ayrıca bkz. Ömer Turan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'da Asayiş ve Güvenlik", *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, Ed. Yücel Yiğit, Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2017, 425-426.

¹⁰¹⁵ Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 76.

¹⁰¹⁶ Erickson, *Ottomans and Armenians*, 50.

¹⁰¹⁷ Cenk Korhan Demir, Mehmet Kurum, "Osmanlı İmparatorluğu Gayrinizami Harp Tecrübeleri ve Jandarma", Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Özcan ve Yücel Yiğit, *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2018, 234-235.

operasyonlarını sürdürmüştür. Bu stratejiler, Osmanlı'nın gayrinizami harp alanındaki başarısını pekiştirmiş ve İtalyan birliklerinin deniz topçusunun etkili menzilinin ötesine geçmelerini engellemiştir.¹⁰¹⁸ Osmanlı askerlerinin gayrinizami harpteki bu başarısı, İtalyan yönetiminin yerli halka baskısına yol açmış, fakat bu hareket tarzı direnişin daha da güçlenmesine sebebiyet vermiştir.¹⁰¹⁹ Güçlü bir orduya karşı yürütülen savaşta, gayrinizami harp taktik ve stratejilerinin etkin bir şekilde kullanılması, savaşın sürecini, ekonomik etkilerini ve sonucunu belirleyen önemli faktörlerden biri olmuştur. Trablusgarp Savaşı, Türk subaylarının gayrinizami harp konusunda kazandıkları deneyimleri sergileyen ve bu tür taktiklerin savaşın seyrine olan etkisini gösteren başarılı bir örnek olarak değerlendirilebilir.¹⁰²⁰ Ayrıca, bu savaş, gayrinizami harbin, büyük askerî güçlere karşı nasıl etkili bir şekilde kullanılabileceğini de ortaya koymuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti, bir yandan birçok cephede savaşırken, diğer yandan da İtilaf Devletleri'nin desteklediği gayrinizami harp yöntemleriyle yürütülen isyanlarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu kapsamda Arap İsyanı (1916-1918), Osmanlı kuvvetlerinin Filistin Cephesi'ne kaydırılmasını engellemeyi amaçlayan önemli bir gayrinizami harp örneği olarak değerlendirilebilir. İngilizler, Arapları gerilla harekâtına kapsamında Hicaz Demiryolu'na yönelik saldırılar yapmaya teşvik etmiş; Osmanlı Devleti ise bu durum karşısında, Medine'den çekilmek suretiyle kuvvetlerini Filistin Cephesi'ne aktaramamış ve söz konusu demiryolu hattını savunmak için çok sayıda birliğini bu cephede kullanmak zorunda bırakılmıştır.¹⁰²¹

Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda; Millî Mücadele Dönemi öncesi dönem göz önüne alındığında, Osmanlı Ordusu'nda görev yapan subayların gayrinizami harp deneylerinin iki aşamalı bir süreçten geçtiği söylenebilir. Bu kapsamda birinci aşama olarak, millîyetçilik temelli ulusal ayaklanmalar ile yerel komitacılar tarafından başlatılan gayrinizami harbe karşı koyma deneyimleri gösterilebilir.¹⁰²² İkinci aşama ise gayrinizami harbe karşı koyan değil, hasım devletlere karşı yerel halktan oluşturdıkları düzensiz kuvvetler ile Osmanlı subayları

¹⁰¹⁸ Erickson, *Ottomans and Armenians*, 72-73

¹⁰¹⁹ Uyar, Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, 450

¹⁰²⁰ Çatalbaş, Aksu, *Osmanlı Gayrinizami Harp Tecrübesinin*, 72.

¹⁰²¹ Kurum, Demir, "Millî Mücadelede GNH: Kuvayimillîye".

¹⁰²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Güneş, *Balkan Harbi'nde Osmanlı Gayrinizami Harp Tecrübesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: HAK Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2014, 54-71.

tarafından bizzat icra edilen gayrinizami harp tecrübeleri olarak ifade edilebilir.¹⁰²³ Genel olarak ifade edilecek olursa Osmanlı Devleti, 93 Harbi'nin ardından Balkanlar'da Yunan, Bulgar ve Makedon komitaları ile Doğu Anadolu'da Ermeni komitalarının faaliyetlerine karşı koymak zorunda kalmış; 1911 yılındaki Trablusgarp Savaşı ve müteakibinde I. Dünya Savaşı sırasında özellikle Arap coğrafyası da dahil olmak üzere çeşitli bölgelerde gayrinizami harp taktiklerini deneyimlemiştir. Bu süreç, Osmanlı subaylarının gayrinizami harp konusunda pratik kazanmalarını, güncel taktiklerden yararlanarak uygulamaları sahasında kullanmalarını, halkın kazanılmasını ve örgütlenme konusunda farkındalık kazanmalarını ve küçük birliklerin yönetimi ile inisiyatif alabilme yeteneklerini geliştirmelerini sağlamıştır.¹⁰²⁴ Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesi sonrasında yaşanan süreçte ortaya çıkan durum ve gelişmeler neticesinde vücut bulan Kuvayımillîye'nin, yukarıda anlatılan Gayrinizami harp konusundaki kazanım ve tecrübelerin bir sonucu olduğu ifade edilebilir.

Kuvayımillîye'yi ortaya çıkaran sebeplerin en önemlisi Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletleri tarafından Mondros Mütarekesi ile işgale başlanmasıdır. Osmanlı Hükûmeti'nin işgaller karşısında yeterli tepki vermemesi ve halkın haklarını savunamaması, özellikle Yunanların İzmir'i işgal etmesinin ardından, çeşitli bölgelerde İtilaf devletleriyle iş birliği yapan Ermeni ve Rum gruplarının Türk halkına yönelik işkence, zulüm ve katliamlar gerçekleştirmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum, Osmanlı Ordusu'nun terhis edilmesinin ardından ülkenin savunulması konusunda derin endişeler doğurmuş ve bu koşullar, Kuvayımillîye'nin doğmasına ve gelişmesine yol açmıştır.¹⁰²⁵ Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından, İtilaf Devletleri'nin ülkeyi işgale başlamasıyla birlikte, Anadolu halkı işgallere karşı ve işgalci güçlerle işbirliği yapan Rum ve Ermeni gruplarına karşı kendi topraklarını savunmak amacıyla silahlı direniş örgütleri kurmuştur. Bu kapsamda meydana gelen bu silahlı direniş güçleri Kuvayımillîye ismini almıştır.¹⁰²⁶

Kuvayımillîye¹⁰²⁷ kavramı, her ne kadar Millî Mücadele'de ön plana çıkmış olsa da aslında daha önceden; "1877-78 Osmanlı-Rus, 1897 Osmanlı-Yunan ve 1912-1913 Balkan

¹⁰²³ Çatalbaş, Aksu, "Osmanlı Gayrinizami Harp Tecrübesinin", 65-66.

¹⁰²⁴ Korhan Demir, Mehmet Kurum, "Osmanlı İmparatorluğu Gayrinizami Harp Tecrübeleri ve Jandarma", 241.

¹⁰²⁵ Zeynep Kalyoncuoğlu, *Anadolu'da Kuva-yı Millîye'nin Oluşumu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, 63.

¹⁰²⁶ Kalyoncuoğlu, *Anadolu'da Kuva-yı Millîye'nin Oluşumu*, 60.

¹⁰²⁷ "Kuvâ" sözcüğü, kuvvet kelimesinin çoğulu olup "kuvvetler" anlamına gelmektedir. Kuvayımillîye ise "Millî Kuvvetler" anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Çev. Paşa Yavuzarslan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010, 693.

Savaşları'nda askerî birliklerin yanında subaylar komutasında milis ve gerilla hizmetlerini üstlenen gönüllü sivil örgütlenmeleri” nitelemek için kullanılagelmiş bir ifadedir.¹⁰²⁸

Kuva-yı Millîye'nin meydana çıkmasına zemin hazırlayan yukarıda belirtilen koşullara ilave olarak, asıl dayandığı temel düşünce hiç kuşkusuz vatan savunmasını amaçlayan müdafaa-i hukuk düşüncesidir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından yürütülen faaliyetler ve bu cemiyetlerin çatısı altında örgütlenen Kuvayımillîye'nin fikri temeli de müdafaa-i hukuk veya başka bir ifadeyle millî müdafaa düşüncesine dayandığı ifade edilebilir.¹²⁸⁵

Literatürde “Kuvâ-yı Millîye”, “Kuvayımillîye”, “Kuvây-ı Millîye” veya “Kuvâ-yi Millîye” şeklinde ifade edilen kavram¹⁰²⁹, konuyla ilgilenen tarihçiler tarafından da farklı şekillerde ifade edilmiş ve tanımlanmıştır. Özkaya, Kuvayımillîye'yi, “vatanın işgali karşısında halkın canının, kanının, dininin, ırz ve namusunun korunması, kısaca ülkeye karşı olabilecek her türlü saldırıya karşı eski askerî komutan ve askerler ile bunlara katılan askerlerin kendi aralarında oluşturdukları savunma birliklerine kuvâyı millîye denilmektedir.”¹⁰³⁰ şeklinde nitelendirmiştir. Aydemir Kuva-yı Millîye ile ilgili olarak, “Millî Mücadelede Kuva-yı Millîye kavramını hem bir teşkilat fikri, hem de bir halk hareketi olarak iki yönde almak lazımdır.”¹⁰³¹ yorumunu yapmaktadır. Ercan ise “Kuva-yı Millîye, Kurtuluş Savaşı sırasında dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. Dar anlamda Kuvay-yı Millîye, düzenli ordu birlikleri dışında, bir tür gerilla savaşı ile mücadele veren, sevk ve idareleri merkezi bir komutanlığa bağlı olmayan silahlı gruplardır. Geniş anlamda ise Kurtuluş Savaşı'nın bütününe ifade etmektedir”¹⁰³² diyerek daha kapsayıcı bir tanımlama¹⁰³³ yapmıştır. Ayrıca, Ali Rıza Paşa

¹⁰²⁸ Hüsnü Merdanoğlu, *Ulusal Kurtuluş Süreci ve Kuvayı Millîye*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2006, 178-179. ¹²⁸⁵ Kalyoncuoğlu, *Anadolu'da Kuva-yı Millîye'nin Oluşumu*, 63. Nitekim, Mustafa Kemal de 1 Mayıs 1920 tarihli Meclis gizli oturumunda yaptığı konuşmada Kuvayımillîye'yi ve Müdafaa-i Hukuk ilişkisini şöyle tanımlamıştır: “... İşte bunun içindir ki vatani müdafaa ve muhafazadan ibaret olan vazifei asliye, doğrudan doğruya milletin kendisine teveccüh etmiş bulunuyordu. Millet orduya; kendi içinden teslim efradını, düşman tecavüzüne maruz kalan muntıkların müdafaaasına, düşman tasallutuna uğrayan kardeşlerinin hayatının muhafazasına memur etmeğe mecbur olmuştu. İşte buna kuvayı millîye diyoruz ve bütün kainat böyle diyor... Aslında milletin vahdetini vücuda getiren ve İstanbul'un içinde bulunduğu şeraite rağmen, bu vahdeti dahile ve harice göstermeğe müteveccih bir maksat için yapılan teşkilat ise yalnız kuvayı millîye efradından, zikrettiğimiz müsella efrattan ibaret değildi. Bilakis bütün memlekette ve memleketin en ücra köşelerinde bile vücuda gelmiş doğrudan doğruya kanuni ve medeni teşkilattır ki ona “Müdafaa-i Hukuk” teşkilatı diyoruz. Onda silah mevzu bahis değildir.” TBMM GCZ, D. I, C.I, 6.

¹⁰²⁹ Kurum, Demir, “Millî Mücadelede GNH: Kuvayımillîye”.

¹⁰³⁰ Yücel Özkaya, “Kuva-yı Millîye”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/24 (1992), 451.

¹⁰³¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal (1919-1922)*, C.II, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006, 139.

¹⁰³² Yavuz Ercan, “Kuva-yı Millîye'nin Yapısı ve Niteliği Üzerinde Bir Tahlil”, *İkinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara: ATASE Yayınları, 1985, 231.

¹⁰³³ Kuvayımillîye ile ilgili diğer tanımlamalar için bkz. Mustafa Albayrak, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998, 59-67.

Hükûmeti'nde görev yapan dönemin Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın Kuvayımillîye'nin Batı Anadolu bölgesindeki teşkilatlanmasında büyük hizmetleri olmasına rağmen;¹⁰³⁴ Damat Ferit Hükûmetleri döneminde ise Kuvâyımillîye, “Kuvâ-yı bagîyye” veya “Fitne-i bagîyye” olarak nitelendirilmiş ve tüm resmi yazışmalarda da bu ifadeler kullanılmıştır.¹²⁹²

Bu çalışmada, yazım şekli olarak “Kuvayımillîye” esas alınmış; Kuvayımillîye kavramı ise önce halkın işgale karşı çeşitli şekillerde örgütlenerek kendi içerisinde oluşturduğu Heyeti Merkezîyeler vasıtasıyla, daha sonra ise merkezi otorite tarafından oluşturulan silahlı milis birliklerini nitelemek için kullanılmıştır.

3.1.1. Kuvayımillîye'nin Oluşumu

Öncelikle Kuvayımillîye'nin bir birikimin ürünü olduğu ve özellikle Geç Osmanlı Dönemi'nde bu konuda elde edilen tecrübenin Millî Mücadele Dönemi'ne taşıyanların da genel itibarıyla İttihatçı kadrolardan oluştuğu söylenebilir.¹⁰³⁵ Teşkilât-ı Mahsusa'nın lağvedilmesinden sonra kurulan ve ileride hakkında daha ayrıntılı bilgi aktarılacak olan istihbarat örgütü Karakol Cemiyeti (Karakol Grubu)'nin Millî Mücadele'ye sağladığı en önemli iki katkının “İstanbul'dan Anadolu'ya personel ve silah-mühimmat kaçırılması,”¹⁰³⁶ ve “işgal bölgelerinde kalan sivil-askerî erkanı kullanarak mahalli mukavemet teşkilatlarının teşkil edilmesi ve halkın Millî Mücadele'ye kazandırılması” olarak ifade edilebilir.¹⁰³⁷ Örgüt ayrıca “istihbarat toplanması, propaganda faaliyetleri icra edilmesi¹⁰³⁸ ve orduya yönelik propagandaya karşı propaganda ile cevap verilmesi” gibi faaliyetleri de başarıyla icra etmiştir.¹⁰³⁹ Yukarıda sayılanların yanı sıra; “İşgal kuvvetleri tarafından desteklenen gayrimüslim çetelerin Müslüman ahaliye yaptığı eziyeti önlemek maksadıyla yerli çeteler teşkil edilmek suretiyle söz konusu çetelerin gayrimüslim çetelere karşı kullanılması,¹²⁹⁸ yani modern gayrinizami harp teorisindeki

¹⁰³⁴ Metin Ayışığı, “Mütareke Döneminde Harbiye Nezareti ile Kuva-yı Millîye Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Belgeler”, *Kuva-yı Millîye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, I. Kitap, Ankara, 2010, 119. ¹²⁹² Ayışığı, “Mütareke Döneminde Harbiye Nezareti”, 120.

¹⁰³⁵ Osman Demirbaş, *İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Millî Mücadele*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1999, 96.

¹⁰³⁶ Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020, 17.

¹⁰³⁷ Musa Gürbüz, *Karakol Cemiyeti*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1987, 29-34.

¹⁰³⁸ Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 61.

¹⁰³⁹ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Millîye'ye Gayrinizami Harp*, 213.

¹²⁹⁸ Gürbüz, *Karakol Cemiyeti*, 180-181.

karşılığıyla gerillaya karşı gerilla (kontrgerilla) harekâtı icra edilmesi” ise Örgüt’ün diğer katkıları olarak sıralanabilir.¹⁰⁴⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teşkilât-ı Mahsusa üyelerinin katkılarıyla başlayan direniş hareketi, Yunan askerî birliklerinin İngiltere’nin desteğiyle 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’e çıkmasıyla birlikte önemli bir aşamaya ulaşmıştır. Bu gelişme, direnişin kapsamını genişleterek yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu durum İtilaf Devletleri’nin yazışmalarına şöyle yansımıştır: İstanbul’daki İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği’nden İngiltere’ye gönderilen bir notada; “Birinci Cihan Harbi’nde yenilmiş, Mondros Mütarekesi’ni imzalamış ve içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için her şeyden vazgeçmeye hazır bir yönetime barış şartlarını dayatmanın kolay olduğu, ancak Yunanların İzmir’e ayak basmasıyla birlikte direniş hareketinin başladığı ve tüm şartların değiştiği” belirtilmiştir.¹⁰⁴¹

Mondros Mütarekesi’nin 5. maddesi gereği, Türk Ordusu’nun sadece hudut güvenliği ve asayişin sağlanması için gerekli kuvvetlerle sınırlı tutulması ve diğer tüm askerî birliklerin terhis edilmesi sonucunda;¹⁰⁴² halk, işgaller karşısında direnebilmek veya işgali sona erdirebilmek amacıyla yerel silahlı direniş grupları kurmuştur.¹⁰⁴³ Bu gruplar, bulundukları bölgelerdeki işgal tehditlerine karşı halkın savunmasını sağlamak için örgütlenmişlerdir.

Diğer bir açıdan bakıldığında, “Anadolu’nun demografik ve coğrafi yapısının da gayrinizami harbin uygulanması açısından son derece uygun olduğu” söylenebilir.¹³⁰³ Zira, Anadolu’nun arazi yapısı, “Kuvayımillîye’nin sıklıkla başvurduğu akın, pusu ve baskın gibi küçük gruplarla icra edilen vur-kaç tarzındaki hareketler” açısından son derece elverişli bir durumdadır. Dağlık ve ormanlık bölgelerindeki arazi arızalarından faydalanarak düşman bölgesine sızabilen bu kuvvetler, harekât sonrasında ise asgari zaiyatla muharebe bölgesinden çekilme imkân kabiliyetine haizdir. Ayrıca çoğunluğu bölge halkından oluşan bu kuvvetler, “bölgeyi ve gizlenebilecekleri araziye çok iyi tanımaları” gibi faktörler sayesinde düşmana karşı durum üstünlüğü sağlamışlardır.¹⁰⁴⁴ Diğer taraftan, Kuvayımillîye birliklerinin üstleneceği görevler güçleriyle orantılı şekilde belirlenmekle birlikte; birliklerin de verilecek görevlere göre teçhiz edilmeleri sağlanmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere; Mustafa Kemal Paşa ve Millî

¹⁰⁴⁰ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Millîye’ye Gayrinizami Harp*, 214.

¹⁰⁴¹ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Millîye’ye Gayrinizami Harp*, 214-215

¹⁰⁴² Mesut Aydın, Recep Dünder, “Millî Mücadele Döneminde İstanbul’dan Anadolu’ya Geçen Subaylar”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 2/6 (1990), 177.

¹⁰⁴³ Ahmet Emin Yaman, “Millî Ordu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 1/2 (1988), 115.

¹³⁰³ Akyol, *Gayri Nizami Harp*, 47-48.

¹⁰⁴⁴ Aydın, *Güneybatı Anadolu’da Kuvayı Millîye Harekâtı*, 9.

Mücadele’yi yürüten lider kadronun gayrinizami harp konusundaki sağlam altyapı ve tecrübesi, söz konusu harekâtın uygulanmasını kolaylaştırıcı etki yaratmıştır.¹⁰⁴⁵

Kuvayımillîye müfrezelerine verilecek ana görev; “düzenli ordu birliklerine karşı muharebe etmek değil, gerilla harekâtıyla düşmanın yan ve gerilerine baskın ve tacizler yapmak” suretiyle onu yıpratmaktır.¹⁰⁴⁶ Bu kapsamda, Millî Mücadele boyunca Kuvayımillîye müfrezelerinin yürüteceği görevler ve sorumlulukları hakkında verilmiş emir ve talimatlar kronolojik olarak sıralandığında şu esaslar ortaya çıkmaktadır:

Amasya Tamimi ile bağımsızlık konusunda açıklanan azim ve kararlılık, Erzurum ve Sivas Kongreleri’nde Heyet-i Temsiliye’nin oluşturulması ile daha somut bir hal almıştır. Kongreler’de alınan kararlar neticesinde ise mücadele, şehir merkezlerinden köylere değin kurulmuş olan tüm millî örgütler ile Kuvayımillîye unsurlarının tek elde toplanması suretiyle daha merkezi bir duruma gelmiştir.¹⁰⁴⁷ Millî Mücadele’de yürütülen gayrinizami harbe yönelik ilk yazılı belgelerden birinin Sivas Kongresi’nden sonra 28 Ekim 1919 tarihinde

“*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Teşkilât Nizamnamesine Lâhiktir*” başlıklı ve gizli olarak yayımlanan doküman olduğu söylenebilir. Söz konusu Nizamname’de; “gerilla harbi, gerillaya karşı koyma harekâtı ve meskûn mahal muharebeleri” hakkında birçok ayrıntı yer almıştır.¹⁰⁴⁸ Müteakiben 25 Ocak 1920 tarihinde yayımlanan ve Güney Cephesi’si bölgesinde gerilla harbinin ne şekilde yürütüleceğine yönelik ayrıntıları içeren tamim¹⁰⁴⁹ ile 25 Temmuz 1920 tarihinde Batı Anadolu Umum Kuvayımillîye Komutanı sıfatıyla Ali Fuat Paşa’nın imzasıyla yayımlanan ve Kuvayımillîye kuvvetlerinin icra edeceği “harb-i sagır” faaliyetlerinin bölge bazında belirlendiği emir de aynı kapsamda değerlendirilebilecek belgelerdir.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁵ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Millîye’ye Gayrinizami Harp*, 278.

¹⁰⁴⁶ Zeynel Levent, 2 Ağustos 1336 (1920) Tarihli Bir Arşiv Belgesi ve Harb-i Sagır, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 11/2 (2021), 449.

¹⁰⁴⁷ Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1969, 113-115. Aslında dağınık millî kuvvetlerin birleştirilmesi konusundaki ilk çabanın Kasım 1918’de İstanbul’da toplanan Millî Kongre olduğu söylenebilir. Zira söz konusu Kongre’nin yayınladığı bildiride; “millî kuvvetlerin birleştirilmesinin, millî birliğin sağlamasının ve devletin haklarının hukuki yoldan elde edilmesinin” ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşık 51 cemiyet ve dernekten oluşan bu örgütlenme, Kuvayımillîye harekâtının fikriyatını oluşturması bakımından da önem arz etmektedir. Aydın, Güneybatı Anadolu’da Kuva-yı Millîye Harekâtı, 25-26.

¹⁰⁴⁸ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Millîye’ye Gayrinizami Harp*, 269. Nizamname için bkz. Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, Ankara: ATAM Yayınları, 2006, 114-116.

¹⁰⁴⁹ Ahmet Emin Yaman, “Millî Ordu’dan Düzenli Orduya”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 2/6 (1990), 377-401.

¹⁰⁵⁰ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Millîye’ye Gayrinizami Harp*, 312.

Ayrıca BMM Hükûmeti Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti tarafından 2 Ağustos 1920 tarihinde yayımlanan Harb-i Sagîr Talimatı,¹⁰⁵¹ gayrinizami harbin doktrine edilmesi açısından önem arz etmekte,¹⁰⁵² aynı zamanda Millî Mücadele'nin en yoğun döneminde millî kuvvetlerin uygulayacağı faaliyetlere yasal bir zemin kazandırılmaya çalışılması açısından da dikkate değerdir.¹⁰⁵³

İlave olarak Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey tarafından kurulan ve kendi döneminde gerilla harbinin en gelişmiş örgütlenme modeli olarak tanımlanan Demirci Akıncıları'nın faaliyetlerini düzenleyen 13 Ekim 1921 tarihli "Akıncı Yasası"nın ise Millî Mücadele Dönemi'nde hazırlanan Harb-i Sagir Talimatları'ndan biri olduğu aşıkardır.¹⁰⁵⁴

3.1.2. Kuvayımillîye'nin Yapısı ve İnsan Kaynakları

Anadolu'nun farklı bölgelerinde ortaya çıkan Kuvayımillîye'nin her şeyden önce bir kitle hareketi olduğu söylenebilir.¹⁰⁵⁵

Modern Gayrinizami Harp Teorisi incelendiğinde gayrinizami birliklerin kuruluşunun; halkın demografik yapısı ve karakterine, amacına, araziye, dış güçlerin verdiği desteğin ölçüsüne, silah/teçhizat ve ikmal maddelerinin durumuna ve liderlik özelliklerine göre değişiklik gösterdiği görülmektedir. Bu kuvvetler incelendiğinde; sivillerden gönüllü olarak katılanlar ile zorla dahil edilenler, muvazzaf askerler, uzmanlar, asker kaçakları, muharebe sırasında birliklerinden irtibatı kesilmiş veya geride kalmış askerler, firar etmiş olan harp esirleri ve hüküm giymiş mahkumlar gibi gruplardan oluştuğu görülmektedir.¹³¹⁶ Mücadele yöntemi olarak gayrinizami harbi benimsemiş olan Kuvayımillîye birliklerini oluşturan yapı ve kadronun benzer bir

¹⁰⁵¹ Arşivde Harb-i Sagîr Talimatı'nın sadece son maddesi mevcuttur. Bu maddede özetle, küçük müfrezeler halinde teşkilatlanmış ve harb-i sagîri benimsemiş kuvvetlerin oynak muharebe usullerini uygulayarak en zor zamanlarda dahi mukavemet harekâtını sürdürebilecekleri ifade edilmektedir. Gerçekten de Millî Mücadele'nin özellikle ilk safhasında küçük müfrezeler halinde teşkilatlanan millî kuvvetler, mukavemet harekâtının icra edildiği coğrafyaya hâkim olmaları, savunma yapmaktan daha ziyade taarruzu benimsemeleri, bazı istisnalar hariç yalnızca galip geleceklerine inandıkları yer ve zamanda muharebeye tutuşmaları, vur-kaç taktiklerini başarıyla uygulamaları ve yöre halkının desteğini kazanmış olmaları nedeniyle önemli başarılarla imza atmışlardır. Z. Levent, "2 Ağustos 1336 (1920) Tarihli Bir Arşiv Belgesi", 449.

¹⁰⁵² Z. Levent, "2 Ağustos 1336 (1920) Tarihli Bir Arşiv Belgesi", 443-444.

¹⁰⁵³ Levent, "2 Ağustos 1336 (1920) Tarihli Bir Arşiv Belgesi", 445.

¹⁰⁵⁴ İbrahim Ethem Akıncı, *Demirci Akıncıları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978, 112-117. Millî Ordu tarafından düzenli birlik harekâtına geçildikten sonra da düşman hatlarının yan ve geri bölgesinde gerilla harbini sürdüren Demirci Akıncıları; özellikle Balıkesir, Çanakkale ve Manisa havalisinde etkili mücadele yürütmüşlerdir. Bkz. Türsan, Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi, 21; Selçuk Aybek, *Kurtuluş Namlunun Ucunda*. Ankara: İnkılâp Kitabevi, 2006, 223.

¹⁰⁵⁵ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Millîye'ye Gayrinizami Harp*, 248.

¹³¹⁶ Güneş, *Balkan Harbi'nde Osmanlı Gayrinizami Harp Tecrübesi*, 33-34.

personel kaynağına sahiptir.¹⁰⁵⁶ Millî Mücadele döneminde, Anadolu halkı, savaş için gereken insan kaynağını sağlamış ve dışarıdan gelen tehditlere karşı savunmayı öncelikle kendi yerel bölgelerinde örgütlemeye çalışmıştır.¹⁰⁵⁷ Başka bir ifadeyle Kuvayımillîye'nin insan kaynağını bölge halkı oluşturmaktadır. Kuvayımillîye hareketinin başarılı bir şekilde yürütülmesi için gereken muharebe yetenekleri, aslında özel bir askerî eğitimi gerektiren niteliklerdir. Ancak, uzun süreli savaşlar sırasında edinilen deneyimler, köylülerin günlük yaşamlarında silah taşıma alışkanlıkları, efe ve zeybek gibi yerel silahlı grupların sürekli olarak silah bulundurması ve savaşın getirdiği zorunluluklar, bu yeteneklerin zamanla doğal bir şekilde gelişmesine olanak tanımıştır.¹⁰⁵⁸

Yöre ve döneme göre değişiklik göstermekle birlikte, literatür ve arşiv çalışmaları ele alındığında, Kuvayımillîye birliklerinin personelinin; “askerler, köylüler, çeteler, tutuklu ve mahkumlar, aşiretler ve diğer gruplar”dan oluştuğu görülmektedir.¹⁰⁵⁹

Kuvayımillîye'nin omurgası yukarıda belirtilen gruplardan oluşmakla birlikte, toplumun hemen her kesiminden katılım söz konusudur. Bu geniş katılımcı grup, çeşitli sosyal ve askerî kesimlerden oluşmaktadır. Bu kesimler arasında; polis teşkilatından, bürokrasi ve devlet memurlarından oluşan bireyler, halk ve milis güçleri, Kuva-yı İnzibatiye birliklerinden dönenler, düşman ordusunda görevli olan Müslüman askerler, gönüllü katılımcılar ile ücretli askerler, birliklerinden firar edenler ve bakayalar, ihtiyat taburlarındaki askerler, askerlik şubeleri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri üyeleri ve esaretten dönen Osmanlı savaş esirleri yer almaktadır.¹⁰⁶⁰ Sonuç olarak, ortak bir hedef etrafında birleşen çeşitli güçlerin oluşturduğu Kuvayımillîye'nin temel insan kaynağını, büyük ölçüde Anadolu halkı oluşturmaktadır.¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁶ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Millîye'ye Gayrinizami Harp*, 248.

¹⁰⁵⁷ Ahmet Özdemir, “Savaş Esirlerinin Millî Mücadeledeki Yeri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 2/6 (1990), 333.

¹⁰⁵⁸ Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuvayı Millîye Harekâtı*, 59-60.

¹⁰⁵⁹ Bkz. Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Millîye'ye Gayrinizami Harp*, 249-262. Albayrak ise Batı Anadolu Bölgesi özelinde Kuvayımillîye'nin yapısı ile ilgili “asker kökenli Kuvayımillîye'ciler ve sivil kökenli Kuvayımillîye'ciler” genel ayrımını yaptıktan sonra, sivil kökenli Kuvayımillîye'cileri “efeler, askere alma yöntemi ile silah altına alınanlar, yaşadıkları yerlerin işgal edilmesi nedeniyle yerlerinden kaçmak zorunda kalanlar, asker kaçaklarından katılanlar, hapisaneden çıkarılanlar, devlet tarafından arananlar, işsizlik ve ekonomik güçlükler nedeniyle katılanlar ve macera arayanlar” olmak üzere sıralamıştır. Albayrak, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, 72-80. Bu konuda daha ayrıntılı bir tasnif için bkz. Özlem Yıldız, *Kuva-yı Millîye'nin Sosyal ve Ekonomik Temelleri*, Kuva-yı Millîye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, I. Kitap, Ankara, 2010, 166.

¹⁰⁶⁰ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Millîye'ye Gayrinizami Harp*, 261.

¹⁰⁶¹ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Millî Mücadele Anıları*, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1971, 40.

¹³²³ Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuvayı Millîye Harekâtı*, 67.

Mondros Mütarekesi hükümleri her yerde aynı anda uygulanmaya başlamadığından, diğer bir ifadeyle işgaller Anadolu'nun muhtelif yerlerinde değişik tarihlerde başladığından, bunlara tepki olarak Kuvayımillîye harekâtının başlangıcı da her bölgede farklı olmuştur.¹³²³ Ayrıca; Kuvayımillîye'nin oluşumu ve teşkilatlanmasının bölgelere göre farklılık göstermesinde Anadolu'daki azınlık gruplarının faaliyetlerinin şiddetinin ve bölgedeki askerî birliklerin gücünün de etkili olduğu ifade edilebilir.¹⁰⁶²

3.1.3. Kuvayımillîye Kuvvetlerinin Cephelerde Uyguladığı Gayrinizami Harp Faaliyetleri

Genel bir bakış açısıyla değerlendirilecek olursa; Kuvayımillîye birlikleri Yunan kuvvetlerine karşı “gerilla harbi”,¹⁰⁶³ Türk halkını katleden Ermeni ve Rum azınlıklar ile Anadolu'da ayaklanma çıkaranlara karşı ise “kontrgerilla harbi”¹⁰⁶⁴ yürütmüşlerdir. Yürütülen söz konusu her iki harp türü de “psikolojik harp”¹⁰⁶⁵ uygulamaları ile de desteklenmiştir. Bölgesel olarak değerlendirildiğinde ise Kuvayımillîye kuvvetlerinin başvurduğu gayrinizami harp uygulamalarının cephelere göre farklılıklar gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda; Güney Cephesi'nde “*meskun mahal muharebeleri*” yoğunluktayken; Batı Cephesi'nde genellikle “akın, baskın, pusu, sabotaj” gibi “*gerilla harbi*” uygulamalarına başvurulduğu görülmektedir. Doğu Cephesi'nde Ordu kuvvetleri tarafından desteklenen “Millî Şûra Hükûmetleri” kontrolündeki milis kuvvetler tarafından Ermeni ve Gürcü birliklerine yönelik “*gerilla harbi*” yürütüldüğünü görmek mümkündür. Kuzey Bölgesi'nde ise özellikle Ermeni ve Rum azınlıklar tarafından uygulanan gayrinizami harp faaliyetlerinin önlenmesine yönelik “*kontrgerilla harbi*” uygulamalarının ön plana çıkmış olduğu söylenebilir.¹⁰⁶⁶

Kuvayımillîye'nin Doğu Cephesi'ndeki faaliyetleri daha ayrıntılı incelendiğinde; bu bölgede sadece Ermeni ve Gürcü düzenli ordu birlikleriyle değil, aynı zamanda Ermeni Ordusu içerisindeki gerilla birlikleri ile bağımsız hareket eden Ermeni çetelerle de mücadele edildiği

¹⁰⁶² Kalyoncuoğlu, *Anadolu'da Kuva-yı Millîye'nin Oluşumu*, VIII.

¹⁰⁶³ Alman General Carl von Clausewitz'in askerî literatüre kattığı gerilla harbi, “hasım kuvvetin kontrolü altında tutulan veya düşmana ait topraklarda gayrinizami ve çoğunlukla yerli halktan meydana gelen kuvvetler tarafından icra edilen askerî veya yarı askerî bir hareket” olarak tanımlanabilir.

¹⁰⁶⁴ Gerillaya karşı gerilla harekâtı yürütmek veya gayrinizami kuvvetlere karşı koyma harekâtı olarak tanımlanabilir.

¹⁰⁶⁵ Psikolojik Harp, “nihai zaferin elde edilmesini destekleyecek şekilde düşman, tarafsız ve dost toplulukların düşünceleri, hayat görüşleri ve hissiyatlarına tesir etmek maksadıyla propaganda ve ilgili tedbirlerin planlı şekilde kullanılması; diğer bir ifadeyle savaşta ve barışta, insanların duygu, düşünce ve davranışlarını değiştirmek maksadıyla bilgidan istifade edilmesi” olarak tanımlanabilir. Nevzat Tarhan, *Psikolojik Savaş (Gri Propaganda)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004, 21.

¹⁰⁶⁶ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Millîye'ye Gayrinizami Harp*, 276.

görülmektedir. Bu kapsamda mücadelenin; sadece düzenli ordu birlikleriyle değil, Ordu bünyesindeki müfrezeler ve bazı durumlarda da Şûra Hükûmetleri'nin milis birlikleri tarafından verildiği, dolayısıyla Doğu Cephesi'nde yürütülen konvansiyonel harp ile gayrinizami harbin iç içe girdiği ifade edilebilir.¹⁰⁶⁷

Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı Devleti'nin Kafkasları boşaltmaya zorlandığı, bu nedenle bölgedeki Türk nüfusun ise kendini savunmak maksadıyla “*Millî Şûralar*” şeklinde örgütlenerek teşkilatlandığı, bu kapsamda da “*Millî Şûra Hükûmetleri*” ve “*Cenûb-i Garbi Kafkasya Hükûmeti Muvakkata-i Millîyesi*” tarafından milis güçlerce Ermeni ve Gürcülere karşı verilen mücadele sayesinde Doğu Cephesi'ni örten/koruyan ve böylece Türk Ordusu'na yaklaşık bir buçuk yıl kazandıran bir çeşit “*oyalama muharebesi*” icra edildiği söylenebilir.¹⁰⁶⁸

Doğu Cephesi'nde yürütülen GNH faaliyetleri genel olarak değerlendirildiğinde; Millî Şûra Hükûmetleri ve bu hükûmetlere bağlı yerel milis kuvvetleri, Türk Ordusu'nun savunma hatlarının ötesinde, Türk halkını Ermeni zulmünden koruma ve BMM Hükûmeti ile Rusya arasındaki iletişimi sağlayan Nahçıvan-Karabağ yolunun Ermeniler tarafından kapatılmasını engelleme konusunda önemli bir çaba harcamışlardır. Bu hükûmetler ve milis teşkilatları, IX. Ordu'nun bölgeden mümkün olan en az kayıpla çekilmesine yardımcı olmuş, düşmanla ilgili elde edilen istihbarî bilgileri düzenli ordu birliklerine iletmış, Ermeniler ile XV. Kolordu arasında bir tampon bölge oluşturmuş ve düzenli ordunun seferberlik ile taarruz hazırlıklarını tamamlaması için ihtiyaç duyulan zamanı sağlayarak, Ermeni kuvvetlerini meşgul etmiş ve zayıf verdimişlerdir.¹⁰⁶⁹

10 Ağustos 1920 tarihinde kabul edilen Sevr Antlaşması ile “Kürtler'e muhtariyet verilmesi ve Ermeni Devleti kurulmasının kabul edilmesi” sonrası XV. Kolordu birlikleri ile milis güçlerle 13 Eylül 1920 tarihinde icra edilen başarılı “*Bartız-Oltu Taarruzu*”nu takiben¹⁰⁷⁰

BMM'nin 20 Eylül 1920 tarihli kararıyla Ordu birliklerine taarruz emri verilmiştir. Doğu Cephesi Komutanı Kazım (Karabekir) Paşa tarafından hazırlanan taarruz planında; IX. ve XII. Tümen birlikleri ile Aşiret Alayları'na bağlı milis kuvvetlerin eş zamanlı olarak kullanılması

¹⁰⁶⁷ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Millîye'ye Gayrinizami Harp*, 283.

¹⁰⁶⁸ *Türk İstiklal Harbi III*, Doğu Cephesi, 61-63.

¹⁰⁶⁹ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Millîye'ye Gayrinizami Harp*, 286-287.

¹⁰⁷⁰ Gürsoy Solmaz, *Deli Halid Paşa*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, 88-89. ¹³³³ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, C.II, 984-985. ¹³³⁴ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.I Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, 17.

öngörülmüştür.¹³³³ 28 Eylül 1920 tarihinde başlayan harekât, Türk birliklerinin üstünlüğü ile sonuçlanmış; netice itibarıyla 2 Aralık 1920 tarihinde imzalanan “*Gümrü Antlaşması*” ile Doğu Cephesi’ndeki askerî harekât sona ermiştir.¹³³⁴

Kuvayımillîye’nin Güney Cephesi’ndeki faaliyetlerine bakıldığında ise bu cephedeki mukavemet harekâtının, bölge başlangıçta İngiliz işgaline uğramış olsa da esas itibarıyla Fransız ve Ermeniler’e yönelik icra edildiği ifade edilebilir.¹⁰⁷¹

Güney Cephesi’nde başlangıçta silahsız direniş aracılığıyla halkın kazanılmasına gayret gösterilmiş, bu kapsamda ise Sivas Kongresi sonrasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin kurulması suretiyle bu cemiyetler marifetiyle yerel halkın örgütlenmesi sağlanmış, aynı zamanda modern gayrinizami harp teşkilatlanmasına benzer bir yapılanma oluşturulmuştur.

Silahlı direnişe geçme kararı alındıktan sonra ise yürütülen gerilla harbi uygulamaları, 25 Ocak 1920 tarihinde Heyet-i Temsiliye tarafından verilmiş olan talimat doğrultusunda küçük müfrezeler halinde Fransız kuvvetlerinin ileri karakollarına taktik akınlar düzenlenmesi ve ulaşım hatlarının tahrip edilmesi şeklinde ortaya konmuştur. Yürütülen gerilla harbi şehir içi ve şehir dışında olmak üzere ayrı ayrı sürdürülmüştür. İnsan kaynağı ise aşiretler ve bölge halkından karşılanmasına çalışılmıştır.¹⁰⁷²

Adana’da bölgesinde Kuvayımillîye teşkilatlanması batı ve doğu olmak üzere iki ayrı bölgeye ayrılmış, bölgeye görevlendirilen gönüllü muvazzaf subaylar komutasında halkın teşkilatlanmaya katılması sağlanmış ve teşkilatlanma yeterli güce ulaştıktan sonra ise Fransızlara karşı bölgede silahlı direniş başlatılmıştır.¹⁰⁷³

Antep, Maraş ve Urfa bölgelerinde ise yerel halk tarafından oluşturulan Kuvayımillîye kuvvetlerine komuta etmek üzere görevlendirilen muvazzaf subayların yanı sıra, milis

¹⁰⁷¹ Ermeniler ise bölgede yaşayanlar, Birinci Cihan Harbi sonunda İtilaf Devletleri’nin teşvikiyle bölgede toplananlar ve Fransız ordusu içinde yer alanlar olmak üzere üç gruba ayrılabilir Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Millîye’ye Gayrinizami Harp*, 300.

¹⁰⁷² Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı’nda Gayrinizami Harp ve Güney Cephesi*, 322.

¹⁰⁷³ Çatalbaş, *Kurtuluş Savaşı’nda Gayrinizami Harp ve Güney Cephesi*, 322-323. Sivas Kongresi sonrasında bölge halkını teşkilatlandırarak gayrinizami harp yapmak üzere görevlendirilen ve “*Tekelioğlu Sinan Bey*” müstear adıyla Kilikya Batı Bölgesi Komutanlığı vazifesini icra eden Yüzbaşı Ali Ratip Bey’in 11’inci Fırka’ya gönderdiği rapor, Adana’da verilen gerilla harbine ışık tutmaktadır. Ali Ratip Bey raporda; toplamda 3.500 kadar mücahit sayısına ulaştıklarını ve ahalinin Kuva-yı Millîye’ye katılmaya devam ettiğini, silahı olmayanların av tüfekleriyle cepheye koştuklarını, Fransız direnişine rağmen Hacı Kırı, Kelebek, Durak istasyonlarını, Karaisalı kazası ile Kamışlı, Çatalan ve Karsanlı nahiyelerini işgal ettiklerini aktarmaktadır. Yine Pozantı bölgesinde de ellişer kişilik Çoban İbrahim ve Cemal Efe Müfrezeleri ile 200 kişilik bir başka müfrezenin Fransız birliklerine karşı gerilla harbi verdiği görülmektedir. Hulki Saral, Tosun Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı: Nur Dağları, Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa’da Kuvayı Millîye Savaşları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1970, 63-65.

komutanlar da direnişin yürütülmesinde görev almışlardır. Bu şehirlerde uygulanan teknik ve taktikler, coğrafi ve siyasi sebeplerden dolayı bazı farklılıklar içermekle birlikte; Antep'te Meskun Mahallerde Savunma, Maraş'ta Meskun Mahallerde Taarruz, Urfa'da ise savunma yapan düzenli birlikleri yıpratma şeklinde uygulanmıştır.¹⁰⁷⁴

Kuvayımilliye'nin Kuzey Bölgesi'ndeki faaliyetleri incelendiğinde, bölgedeki Kuvayımilliye'nin oluşumunun "Trabzon vilayeti temelinde" gerçekleştiği görülmektedir.¹³³⁹ Bölgede çıkarılan "*İstikbal Gazetesi*" Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı gibi çalışmış ve bölgede kuvvetli bir Kuvayımilliye teşkilatı oluşturulmuştur.¹⁰⁷⁵ Kurulan gönüllü müfrezelerin bazıları Trabzon'a yöneltilecek muhtemel saldırılara karşı kritik bölgelere yerleştirilirken, bazı müfrezeler ise Batı Cephesi'ne gönderilmiştir.¹⁰⁷⁶

Giresun bölgesinde, Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve bağlı olan Müdafaa-i Memleket Komitesi üyeleri aracılığıyla, bölgede etkinlik gösteren Pontus yapılanmalarına ve Pontus çetelerine karşı kapsamlı bir mücadele yürütülmüş ve bu çabalar sonucunda Pontus faaliyetlerinin önüne geçilmiştir.¹⁰⁷⁷ Bu süreçte, yerel direniş örgütleri, bölgedeki Pontusçu hareketlerin faaliyetlerini önemli ölçüde engelleyerek, bölgesel güvenliği sağlamada etkin bir rol oynamışlardır.

Bölgede kurulan "*Sahil Muhafaza Teşkilatı*",¹⁰⁷⁸ *Giresun Gönüllü Taburu*¹³⁴⁴ ile TBMM Hükûmeti'nin 1 Kasım 1921 tarihli talimatıyla oluşturulan dört taburlu Giresun Alayı da ayaklanmaların bastırılmasında görev almıştır. Alay müteakiben ikiye bölünmüş, Topal

¹⁰⁷⁴ Çatalbaşı, *Kurtuluş Savaşı'nda Gayrinizami Harp ve Güney Cephesi*, 323.

¹⁰⁷⁵ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye Gayrinizami Harp*, 226

¹⁰⁷⁶ Mehmet Okur, *Millî Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Ankara: ATASE Yayınları, 2006, 360.

¹⁰⁷⁷ Süleyman Beyoğlu, *Millî Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2024, 82-90. Bu bölgede silahlı mukavemetin oluşumu esnasında öne çıkan isimler Topal Osman Ağa ve Askerlik Şubesi Reisi Binbaşı Hüseyin Avni (Alparslan) Bey'dir. Bu iki şahsın önderliğinde dışarıdan gelecek saldırılara karşı mahalli kuvvetlerle "*gerilla harbi*", içerideki ayrılıkçı Rum ve Ermeni azınlıklar ile ayrılıkçı aşiretlere karşı "*gayrinizami kuvvetlere karşı koyma harekâtı (kontrgerilla harbi)*" icra edilmiş, bu faaliyetler "*psikolojik harp*" yöntemleriyle de desteklenmiştir. Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Milliye'ye Gayrinizami Harp*, 293.

¹⁰⁷⁸ Osman Fikri Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklâl Harbi Tarihlerinde Giresun: Millî Mücadele Günlerinden İzler, Notlar, İntibalar*, (Haz.) Veysel Usta, Mustafa Çulfaz, Trabzon: Serander Yayınevi, 2017, 317-323. ¹³⁴⁴ *Giresun'da Kuva-yı Milliye*, Giresun: Giresun Valiliği Yayınları, 1999, 3-9. Giresun Gönüllü Taburu'nun faaliyetleri bölgedeki diğer illere de uzanmış, Trabzon'un Yunan askerlerince işgali ihtimaline karşı şehrin savunulması amacıyla 12 Eylül 1920 tarihinde Topal Osman Ağa Taburu'na başvurulmuştur. Topal Osman Ağa 600 kişilik bir gönüllü taburunu Trabzon'a göndermiş, 14/15 Eylül 1920 gecesi 5 bin kişilik bir Yunan kuvvetinin Karadeniz'e çıktığı duyumunun alınması üzerine tedbiren 506 kişilik bir gönüllü taburu daha hazırlamış ve göreve hazır olduklarını 15 Eylül 1920 tarihinde çektiği telgraf ile Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir. Giresun Gönüllü Taburu Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı devam eden mücadeleye de iştirak etmiştir. Giresun'da kurulan tabur, Topal Osman Ağa komutasında Trabzon'a gitmek üzere yola çıkmış, güzergah üzerindeki hapisaneler boşaltılarak, mahpuslar taburun bünyesine katılmış ve en nihayetinde 12 Eylül 1920 tarihinde Trabzon'a

Osman Ağa¹⁰⁷⁹ komutasındakiler 47'nci Alay; Hüseyin Avni Bey komutasındakiler ise 42'nci

¹³³⁹ Karadeniz bölgesinde henüz Kuva-yı Milliye kurulmadan önce; Pontus Rum Cumhuriyeti'nin kurulması tasarısını gerçekleştirmek için Birinci Dünya Savaşı yıllarında başlayan Pontus çetelerinin faaliyetlerine karşı bölgede yerel ve bölgesel amaçlı direniş güçleri bulunuyor ise de bunlar çete düzeyinde kaldığı için örgütlü ve teşkilatlı değildir. Kalyoncuoğlu, *Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin Oluşumu*, 441.

Alay adını almıştır. Söz konusu birlikler Temmuz 1921'de tekrar birleştirilmek suretiyle Batı Cephesi'nde görevlendirilmiştir.¹³⁴⁶

Kuvayımillîye'nin Batı Cephesi'ndeki faaliyetleri göz önüne alındığında ise teşkilatlanmanın İzmir'in işgalinden sonra Yunan işgalleri doğrultusunda oluşmaya başladığı; başka bir ifadeyle Batı Anadolu bölgesindeki Kuvayımillîye birliklerinin, Yunanların işgal planlarına göre belli cepheleer tespit edilerek teşkil edildiği söylenebilir. Yunan işgalinin Batı Anadolu'da birden fazla yönden koldan yayılması, işgallere karşı kurulan savunma birliklerinin farklı bölgelerde ve birbirlerinden bağımsız bir şekilde teşkilatlanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, 29 Mayıs'ta Ayvalık'ın işgali sırasında, 172. Alay Komutanı Yarbey Ali Bey'in liderliğinde oluşturulan millî kuvvetler ile aynı dönemde, Ödemiş'in işgali tehlikesine karşı "Ödemiş Kaymakamı Bekir Sami (Baran) Bey ve Jandarma Tabur Komutanı Yüzbaşı Tahir Bey'in çabalarıyla kurulan kuvvetler", Kuvayımillîye'nin Batı Anadolu'daki ilk örgütlenmelerini oluşturmuştur. Bu süreç, bölgesel direnişin şekillendiği ve yerel yönetimlerin müdahalesiyle savunma stratejilerinin geliştirildiği önemli bir dönüm noktasıdır.¹³⁴⁷

Batı Anadolu'da Kuvayımillîye'nin idari ve mali yapısının oluşturulması, büyük ölçüde "Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri" tarafından düzenlenen kongreler aracılığıyla sağlanmıştır. Bu çerçevede, Batı Anadolu Kongreleri yalnızca Kuvayımillîye'nin teşkilat yapısını şekillendirmekle kalmamış, aynı zamanda cephedeki millî kuvvetlerin iâşe, ikmal ve cephe gerisi hizmetlerinin düzenlenmesi gibi hayati konularda da önemli düzenlemeler getirmiştir.¹³⁴⁸ Bu kongreler, bölgedeki savunma faaliyetlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak ve cephe gerisindeki lojistik ihtiyaçları karşılamak adına stratejik bir rol oynamıştır.

Genel olarak bakılacak olursa; Millî Mücadele Dönemi boyunca, modern gayrinizami harbin hemen tüm harekât türlerinin uygulama alanı bulduğu Anadolu coğrafyası, Kuvayımillîye'nin

ulaşmıştır. Trabzon'dan sonra milis yüzbaşı Göksüzoğlu Yusuf Bey komutasında Doğu Cephesi'ne giden 560 kişilik tabur, 3'üncü Kafkas Tümeni bünyesinde Ermenilere karşı mücadele etmiştir. Takip eden günlerde 135 kişilik ilave bir kuvvetle takviye edilen tabur Kars'ın alınmasından sonra geri dönmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Beyoğlu, *Millî Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*, 154-155, 308; Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklâl Harbi Tarihlerinde Giresun*, 347-365.

¹⁰⁷⁹ Balkan Savaşı'nın başladığı yıllarda babası tarafından askerlik bedeli olarak 54 altın ödenmek suretiyle askere gönderilmeyen Osman Ağa'nın söz konusu bedelin ödenmesinden bir hafta sonra "askerliğe tabi

eksikliklerine rağmen başarılı olduğu bir harekât alanı olarak değerlendirilebilir. Özellikle Millî Ordunun henüz düzenli birlik harekâtı yapabilecek güçte olmadığı dönemde yürütülen gayrinizami harp yöntemiyle; İtilaf Devletleri'nin başlattığı işgal harekâtının yavaşlatıldığı bu dönemde, bir taraftan İtilaf Devletleri Orduları yıpratılıp/zayıf düşürülürken, diğer taraftan ise Millî Ordu'nun yeniden teşkilatlandırılması ve savaş imkân kabiliyetinin artırılması maksadıyla ihtiyaç duyulan zamanın kazandırıldığı, hatta düzenli birlik harekâtına geçildikten

olmayanlardan bir gönüllü müfrezesi oluşturmak suretiyle" Balkan Savaşlarına katıldığı bilinmektedir. 18 Kasım 1912 tarihinde Çorlu civarında Bulgarlara karşı yapılan hücum sırasında sağ dizine isabet eden şarapnel parçası nedeniyle yaralanan Osman Ağa, bu tarihten itibaren Balkan Savaşı gazisi olarak "topal" lakabı ile anılır olmuştur. Beyoğlu, *Millî Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*, 32-35.

¹³⁴⁶ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Millîye'ye Gayrinizami Harp*, 293-295. Ayrıca bkz. Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklâl Harbi Tarihlerinde Giresun*, 364-365.

¹³⁴⁷ Kalyoncuoğlu, *Anadolu'da Kuva-yı Millîye'nin Oluşumu*, 437-438

¹³⁴⁸ Kalyoncuoğlu, *Anadolu'da Kuva-yı Millîye'nin Oluşumu*, 438-440.

sonra dahi bazı Kuvayımillîye müfrezeleri ile Yunan ordusunun yan ve gerilerine uygulanan gayrinizami harp nevilerinin yürütülmesine edildiği görülmektedir.¹⁰⁸⁰

Kuvayımillîye birlikleri ayrıca; bir yandan düşman işgaline karşı mücadele ederken diğer taraftan İtilaf devletleri ile İstanbul Hükûmeti'nin kışkırtmalarıyla çıkan, BMM'nin açılması ve Yunan genel taarruzu öncesi yoğunluk kazanan iç ayaklanmaları bastırmak ile uğraşmak zorunda kalmıştır.¹⁰⁸¹

Sonuç olarak; Kuvayımillîye'nin Millî Mücadele'de uyguladığı gerilla savaşı anlayışı özgün olduğu kadar Türk toplumunun ekonomik/siyasi yapısı, gelenekleri ve tarihsel birikimi ile bütünleşmiştir. Şimdiye kadar, diğer ülkelerde gerilla savaşı olarak adlandırılan yerel çatışmaların hiçbirisi, ulusal bağımsızlık mücadelesi bağlamında emperyalizme karşı sistematik bir strateji geliştirmeyi başaramamış; siyasi programa sahip silahlı direniş, eylemde olmadığı gibi düşünce de bile henüz mevcut değildir. 19. yüzyılda Doğu Avrupa ve Balkanlar'da görülen milliyetçi hareketler, genellikle emperyalizme karşı bir direniş değil, daha çok emperyalizmin denetiminde gelişen ve onun etkisi altında şekillenen hareketlerdir. Millî mücadeleye değin, tamamen kendi kaynaklarına dayanan ve emperyalizme karşı savaştan bir halk hareketi henüz ortaya çıkmamıştır.¹⁰⁸²

¹⁰⁸⁰ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Millîye'ye Gayrinizami Harp*, 370-371.

¹⁰⁸¹ Kurum, Demir, "Millî Mücadelede GNH: Kuvayımillîye", 19.

¹⁰⁸² Osman Bilge Kuruca, "Atatürk ve Gerilla Savaşı" *Teori Dergisi*, 175 (2004), 25.

¹³⁵² Cin, *Güvenlik Problemlerinin*, 20.

3.2. Konvansiyonel Birlikler: Millî Mücadele’de Ordu’nun Yeniden Teşkilatlandırılması ve Savaş İmkân Kabiliyetinin Geliştirilmesi

Konvansiyonel birlikler, hibrit savaşın en belirgin ve caydırıcılığı yüksek unsurlarından biridir. Sürdürülen mücadele yeterli olgunluğa ulaştığında, bu birlikler kesin zaferi elde etme kapasitesine sahip tek güçtür. Ancak, bu kuvvetlerin idamesi sınırlı kaynaklarla mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda, işgalci ülkenin konvansiyonel birlikleriyle doğrudan ve kesin bir çatışmaya girilmeden önce, şartların olgunlaşması beklenmelidir. Zira, zayıf bir ekonomi ve işgal altındaki bir ülke, yeni bir konvansiyonel birlik oluşturabilecek güç ve kaynaklardan yoksundur.¹³⁵²

Konvansiyonel birliklerin kullanımı, hibrit savaş stratejisinde silahlı kuvvetlerin doğrudan devreye girdiği tek aşama olarak değerlendirilebilir. Bu aşama, faaliyetlerin açık bir şekilde yürütülmesi nedeniyle hibrit savaşın nihai adımı olarak kabul edilir. Hedef ülkedeki toplumsal yapının psikolojik olarak bölündüğü ve silahlı çatışma aşamasına gelindiği süreçte, özel kuvvetler ve özel askerî şirketler tarafından yürütülen operasyonların ardından, hedef toplum ya müdahaleyi talep eder ya da karşı koyacak bir güçten yoksun kalır. Bu noktada, konvansiyonel birliklerin hedef ülkeye girişi gerçekleşir. Giriş sırasında, genellikle barışı koruma, soykırımı engelleme veya insan haklarını savunma gibi gerekçeler öne sürülse de arka planda hibrit savaşın son aşaması tamamlanmakta ve hedef ülkedeki son direniş odakları, modern ordu kuvvetlerinin müdahalesiyle ortadan kaldırılmaktadır.¹⁰⁸³

Millî Mücadele’nin askerî yönü değerlendirilirken; “önce mücadelenin zorunluluklar nedeniyle Kuvayımillîye unsurları ile yürütüldüğü, BMM’nin açılmasından sonra ise Düzenli Ordu kurularak mücadelenin artık bu güçlerle sürdürüldüğü” şeklinde genel bir bakış açısı mevcuttur. Bu çalışmanın ortaya koyduğu değerlendirmelerden birisinin de “Düzenli Ordu’nun Kurulması” ya da “Düzenli Ordu’ya Geçiş” tanımlamalarının o dönem yaşanan gelişmeleri tam olarak yansıtmadığı, zira Mondros Mütarekesi gereği Osmanlı Ordusu’nun insan gücü ve silah/teçhizat/mühimmat durumu azaltılmış olsa da Kolordu ve Tümenler şeklinde teşkilatlanmış “mevcut” bir Düzenli Ordu’nun var olduğudur.

Ayrıca dört yıl süren I. Dünya Savaşı’nın sonuna gelindiğinde, azalan muharebe gücüne rağmen Türk Ordusu’nun komuta yapısı dağılmamıştır. Ordu; söz konusu dönemde Irak ve Suriye Cephesi’nde savunmada, Kafkas Cephesi’nde ise taarruzla ileri harekâtına devam etmektedir.

¹⁰⁸³ Ömer Faruk Çelik, *Hibrit Savaş Konseptinde*, 55.

İlave olarak Avrupa Merkez Cephesi hariç harbin tüm cephelerinde yer almasına karşın muharebe etkinliğini tam olarak yitirmemiştir. Bu durumun sebepleri olarak; cephelerdeki komuta yapısı ve karargâh yönetimi, eğitim ve tecrübe, teşkilat yapısı ile harekâtın doktrinine bağlılıkta göstermiş olduğu yetenek gibi hususlar sayılabilir.¹⁰⁸⁴ Bunların yanı sıra, Kasım 1918’den itibaren birliklerde terhis işlemleri başlamasına rağmen komuta bütünlüğünün de önemli ölçüde korunmuş olduğu ifade edilebilir.¹⁰⁸⁵

Yukarıda açıklanan gerekçeler doğrultusunda; çalışmada, Düzenli Ordu’ya Geçiş tanımlaması yerine “Ordu’nun Yeniden Teşkilatlandırılması ve Savaş İmkan Kabiliyetinin Geliştirilmesi” tanımlaması yapılmıştır.

Benzer şekilde Baykara’nın “Düzenli Ordu” kavramı ile ilgili olarak şu hususları ifade ettiği görülmektedir. “ ... Türk ordusu Mondros Mütarekesi’nden sonra infisah etmiş, meydan Kuva-yı Millîye’ye kalmış, nihayet 23 Nisan 1920’den sonra Düzenli Ordu kurulmuştur. Oysa Mondros Mütarekesi’nden sonra Türk Ordusu seferî durumundan hazarî (barış)

düzenine geçme sürecinin içindedir. Bu oluşum içinde Türk Ordusu nefer kadroları küçülmüş olmakla birlikte devam etmektedir. Üç ordu halinde teşkilatlanmış, ordular kolordulara, kolordular da tümenlere ayrılmışlardır.”¹⁰⁸⁶

Özdemir de “Düzenli Ordu’ya geçiş kavramı aslında yanlış anlamalara uygun bir tanımlamadır. Bu kavram ilk bakışta sanki daha önce sadece Kuva-yı Millîye var ve Düzenli ordu hiç yokken Millî Mücadele’nin bir noktasında Kuva-yı Millîye tasfiye edilmiş ve Düzenli Ordu’ya geçilmiş gibi bir çağrışım yapmaktadır..... Düzenli Ordu zaten hep vardı ama Osmanlı Devleti’nin yeniden savaşa devam ettiği görüntüsünü vermemek için işgale karşı direnişi Kuva-yı Millîye üstlenmişti”¹⁰⁸⁷ değerlendirmesini yapmak suretiyle konu hakkındaki benzer düşüncelerini ifade etmiştir. Ayrıca Özdemir’in Baykara’ya atıfta bulunarak; “Baykara haklı olarak bu durumda ‘Düzenli Ordu’ya Geçiş’ ya da ‘Düzenli Ordu’nun Kuruluşu’ tanımlarını eleştirmekte

¹⁰⁸⁴ Edward J. Erickson, *I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, Çev. Kerim Bağrıaçık, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2009, 1-10.

¹⁰⁸⁵ Eric Jan Zürcher, *Millî Mücadele’de İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, 146.

¹⁰⁸⁶ Tuncer Baykara, “Kuva-yı Millîye’nin Doğusunda Türk Devlet Geleneğinin Yeri”, *Kuva-yı Millîye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, C.I, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010, 136.

¹⁰⁸⁷ Ali Ulvi Özdemir, *Anılarda Batı Anadolu Kuva-yı Millîyesi*, İstanbul: Tarihçi Kitapevi, 2017, 279.

ve daha uygun bir tanımlama olarak ‘Kuva-yı Millîye’nin Düzenli Ordu’nun İçine Alınışı’ kavramını kullanmaktadır”¹⁰⁸⁸ şeklinde bir değerlendirme yapmış olduğu da görülmektedir.

Küsmez ise konuyu kronolojik bir bakış açısıyla şu şekilde betimlemiştir. “Başlangıçta bölgesel kurtuluş çarelerine dayalı mücadele; 1919 Mayıs’ından itibaren Kuva-yı Millîye’nin teşkil edilmesi, yaygınlaştırılması ve harekâtın bir elden yönetilmesi ile işgallere karşı bir güç olmuş, daha sonra bu güç düzenli birliklerin teşkil ve teçhiz edilmesi ile daha disiplinli, daha nizami ve daha merkezi bir sevk ve idareye sahip askerî harekâta dönüşmüştür.”¹⁰⁸⁹

Bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından henüz Erzurum Kongresi devam ederken “uluslararası ortam içinde Türkiye’nin durumu” hakkında yapmış olduğu değerlendirmeler sırasında düzenli ordu ile ilgili şu hususlara değinmiş olduğu da aşîkardır: “...karşımızda yalnız Yunan kuvvetleri kalacaktır. Eğer Türk ulusunu tek bir mukavemet cephesi halinde birleştirebilir ve ordumuzu kısa zamanda teşkilatlandırabilirsek, çok sürmeden Yunan Ordusu’nu denize döker, memleketi istiladan kurtarır, tam bağımsızlığına kavuştururuz.”¹⁰⁹⁰

Tüm bu değerlendirmeler neticesinde; bu çalışmada, yukarıda da ifade edildiği üzere “Ordunun Yeniden Teşkilatlandırılması ve Savaş İmkân Kabiliyetinin Geliştirilmesi” başlığı altında Düzenli Ordu’nun gelişimi kronolojik olarak incelenmeye çalışılacaktır.

3.2.1. Mondros Mütarekesi Sonrası Ordunun Durumu

I. Dünya Savaşı başlarken 1.700.000 km² toprağı ve 22 milyon nüfusa sahip olan Osmanlı Devleti; savaş sonunda topraklarının 1.000.000 km²’sini, nüfusunun ise 10 milyondan fazlası kaybetmiştir.¹⁰⁹¹ Savaşta birçok cepheye asker sevk eden Osmanlı Devleti, savaş sırasında 2.850.000 asker seferber etmiş; bu kuvvet, dört yıl boyunca devam eden mücadeleler neticesinde adeta erimiştir. Mondros Mütarekesi imzalandığında ise devletin elindeki kuvvet yaklaşık 400.000 askerden oluşmaktadır.¹⁰⁹²

¹⁰⁸⁸ Özdemir, *Anılarda Batı Anadolu*, 279-280.

¹⁰⁸⁹ Abdullah Cüneyt Küsmez, “Eskişehir-Kütahya Muharebeleri Sonrası Geri Çekilme Harekâtı ile Sakarya Meydan Muharebesi’ndeki Savunma Harekâtının Askerî Doktrinel Özellikleri”, *19 Mayıs’ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklâli Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara: Yorum Matbaacılık, 2019, 654.

¹⁰⁹⁰ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, 62.

¹⁰⁹¹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli, (Mondros Mütarekesi’nden Türkiye Cumhuriyeti’nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli)*, C. I, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2010, 66.

¹⁰⁹² Ulvi Ufuk Tosun, “Mondros Mütarekesi Sonrası Osmanlı Ordusundaki Moral-Motivasyon Kaybı ve Ordunun Yeniden Yapılandırılması”, *Millî Mücadele’nin 100. Yılı Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya Geçiş ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021, 891 ¹³⁶³ Abdullah Cüneyt Küsmez, *Türk İstiklâl Harbi’nde Askerî Talimnâmelerin Uygulanması*, 86.

Mondros Mütarekesi'ne gidecek Türk Heyeti delegelerine; Padişah'ın talimatının yanı sıra, dönemin Hariciye ve Harbiye Nezaretleri tarafından hazırlanarak Ahmet İzzet Paşa Hükûmeti Kabinesi'nce uygun görülen ve “dikkate alınması gereken hususları içeren 8 maddelik” bir de direktif verilmiştir. Gerek Padişah talimatı gerekse Hükûmet direktifi incelendiğinde; Ordu mevcutlarının korunmasına yönelik herhangi bir hüküm bulunmadığı gibi, Ordu'nun terhis edilmesinin kabul edildiği de anlaşılmaktadır. Yalnızca Saltanat'ın devamını sağlama amacını güden söz konusu hükümler, bir taraftan da İngilizlerin istediklerini gerçekleştirmelerine müsaade eder niteliktedir.¹³⁶³ Aslında başlangıçtan itibaren Padişah'ın Ordu'dan çekindiğinin ilk işaretleri; “İsviçre aracılığı ile İngiltere'ye yaptığı barış teklifinde yer alan yeni bir ordu anlayışı ile Mütareke heyetine Nurettin Paşa'nın katılmasını istememesi” hususlarında açıkça görülmektedir. Bu durumun neticesi olarak da Osmanlı Mütareke Heyetine verilen talimatlarda, Ordu'nun muhafazasına yönelik belirgin bir düşünce bulunmamaktadır.¹⁰⁹³

Galip devletlerin, Türkiye hakkındaki planlarının herhangi bir güçlkle karşılaşmadan uygulanabilmesi için her şeyden önce Türk milletinin Ordu'sundan, Türk Ordusu'nun ise değerli komutanlarından yoksun bırakılması¹⁰⁹⁴ gerekmektedir. Bu hususta alınması gereken önlemler, Mütareke hükümlerinin hazırlanma sürecinde göz önünde bulundurulmuştur. Kasım 1918'den itibaren, bir yandan Mütareke şartlarının getirdiği zorluklar, diğer yandan Osmanlı Genelkurmayı'nın Ordu'yu barış dönemi yapısına dönüştürme çabaları nedeniyle Türk Ordusu maddi ve manevi bakımdan ciddi bir gerileme sürecine girmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında tümen sayısını 67'ye çıkaran Osmanlı Ordusu'nun Mütareke sonrasında seferberlik yapısı dağıtılmış, silah altındaki askerler ve ikmal erleri terhis edilmiştir.¹³⁶⁶

Mütareke'nin imzalandığı zaman Osmanlı Ordusu'nda toplam sekiz ordu ve bazı müstakil birlikler bulunmaktadır. İngiliz birlikleri haricinde (Trablusgarp'taki İtalyan birlikleri istisna

¹⁰⁹³ Selahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, 7.

¹⁰⁹⁴ Mondros Mütarekesi'ni takip eden günlerde İngilizlerin müttefikleri ile birlikte başta Boğazlar olmak üzere Türkiye'nin bazı önemli noktalarını sorunsuz bir şekilde işgal etmeleri ve bu işgaller karşısında İstanbul Hükûmetinin teslimiyetçi bir tutum izlemesi kendilerini umutlandırmıştı. Ancak çok geçmeden Türk ordu kumandanlarının; işgalleri kolaylaştırmayı amaçlayan askerî terhis edilmesi işlemini yerine getirmemeleri, silahlı sızlandırma faaliyetlerine karşı çıkmaları ve halkı teşkilatlandırmaya başlamaları, İngiliz makamlarını endişeye sevk etti. Bu aşamada İngiliz Yüksek Komiserliği henüz teşkilatlanmaya başlayan Türk mukavemetini, bütün ülkeye yayılmadan ve güçlenmeden ezmek için yeni bir yöntemi tatbik kararlaştırdı. Bu yöntem, devlete ve millete önderlik edebilecek askerî ve mülki memurları etkisiz hâle getirmektir. Bu stratejiye göre mütareke şartlarını uygulamayan ve halkı bilinçlendirmeye çalışan kumandanlar birer bahane ile tutuklanacak veya görevlerinden uzaklaştırılacaktı. Bu amaçla İstanbul İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 2 Ocak 1919'da hükûmetine bir telgraf göndererek bu tür kişilerin yakalanması için kendisine yetki verilmesini istedi. İngiliz Hükûmeti, Amiral Calthorpe'un yazısına binaen 15 Ocak 1919'da İstanbul, Kahire ve Bağdat'taki İngiliz Başkumandanlıklarına gönderdiği şifre telgrafla mütarekeye aykırı hareket eden Türk kumandanların yakalanıp cezalandırılmalarını, bu amaçla gerekli görülecek yerlerde divanharpler dahi kurulabileceğini, bu konuda

olmak üzere) herhangi bir İtilaf Devleti'yle temas bulunmamaktadır.¹³⁶⁷ Bu tarih itibarıyla; “Başkomutanlık Karargâhı ve I. Ordu İstanbul’da, II. Ordu Adana’da, III. Ordu İstanbul’da, V. Ordu Gelibolu’da, VI. Ordu Musul’da, VII. Ordu Islahiye’de, VIII. Ordu İzmir’de, IX. Ordu Kars’ta, II. ve VII. Ordulardan meydana gelen Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı Adana’da, Kafkas İslâm Ordusu ise Bakü’de” bulunmaktadır.¹³⁶⁸

Toplam 25 maddeden oluşan Mondros Mütarekesi metninde, Ordu’yu direkt ilgilendiren madde sayısı altıdır. (5, 11, 16, 17, 20 ve 22. maddeler)¹³⁶⁹ Bu maddeler doğrultusunda İtilaf Devletleri; Boğazlar ve İstanbul üzerinde kontrolün sağlanmasını müteakip Padişah ile İstanbul Hükûmet’e baskı uygulayabileceklerini, Osmanlı birliklerinin terhisi ve silahsızlandırılması sonrasında ise kolaylıkla tüm ülkeyi işgal edebileceklerini değerlendirmişlerdir. İngiltere’nin temel hedefi, Osmanlı Ordusu’nun savaşma kapasitesini hâlâ sürdürüyor olmasından ötürü, ordunun tamamen silahsızlandırılmasını, terhis edilmesini ve böylece ülkenin savunmasız bir duruma getirilmesini sağlamaktır.¹³⁷⁰ Diğer taraftan Mütareke kayıtsız şartsız teslim niteliğinde bir antlaşma olmasına rağmen; antlaşmaya dışarıdan bakıldığında, İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı Devleti’nin tarih sayfalarından silinmesi hissini veren hükümler koyulmasından kaçınılmış, hatta esnek bir metin hazırlamaya dikkat edilmiştir. Bu kapsamda söz konusu Mütareke, henüz I. Dünya Savaşı sürerken İtilaf Devletleri’nin aralarında kararlaştırdıkları gizli paylaşım antlaşmalarının

kendilerinin yetkili kılındığı bildirilmekteydi. Mehmet Okur, “Mütareke Döneminde İngilizlerin Türk Ordu Kumandanlarını Etkisizleştirme Girişimleri”, *Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2009, 465. Ayrıca bkz. Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985, 27-29.

¹³⁶⁶ *Türk İstiklal Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 175.

¹³⁶⁷ Çanlı, *Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji*, 97.

¹³⁶⁸ *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi (1918-1920)*, C.III, K.VI, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, 1971, 229-230.

¹³⁶⁹ Söz konusu maddeler için bkz. *Türk İstiklâl Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 29-44. ¹³⁷⁰ *Türk İstiklâl Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 45-46.

Osmanlı Devleti’ne resmen dayatılması ve kabul ettirilmesini içeren bir belge niteliğindedir.¹⁰⁹⁵

Mütareke’nin 5. maddesi gereği Osmanlı Hükûmeti; “sınırların korunması ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli görülecek azami kuvvetlerin dışında kalan birlikleri terhis etmeyi ve

¹⁰⁹⁵ *Türk Devrimi ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, 1976, 6.

mevcut birliklerin sayı ve durumlarını galip devletlerle müzakere ederek belirlemeyi” kabul etmiştir.¹⁰⁹⁶ Mütarekenin imzalanmasının ardından, Osmanlı Genelkurmayı, "mevcut ordu birliklerini yeni duruma uygun şekilde yeniden düzenlemek ve bu birliklerin Mütareke şartlarına uygun insan gücü, silah ve cephane gibi çeşitli unsurlarını belirlemek" gibi iki önemli görevle karşı karşıya kalmıştır.¹⁰⁹⁷ Harbiye Nezareti, hemen Ordu’nun yeniden teşkilatlandırılmasına yönelik çalışmalara başlamış, bu kapsamda ise öncelikle Genelkurmay Başkanlığı’ndaki ihtiyaç duyulmayan karargâhlar lağvedilmiş ve şube sayısı da 27’den 7’ye indirgenmiştir.¹⁰⁹⁸¹⁰⁹⁹ Müteakiben Ordular lağvedilmeye başlanmış,¹³⁷⁵ lağvedilen Ordu Komutanlıklarına bağlı birlikler ise kolordular halinde yeniden teşkilatlandırılarak yeni yerlerine konuşlandırılmışlardır.¹³⁷⁶

7 Kasım 1918 tarihinde “Yıldırım Orduları Grubu ile VII. Ordu Karargâhı” lağvedilmiş; bu kapsamda Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine alınmış, söz konusu birliğin mıntıkası ise II. Ordu Komutanı Nihat Paşa emrine verilmiştir.¹³⁷⁷ Ayrıca birliğin bünyesinde bulunan 3. Kolordu da Sivas’a gönderilmiştir.¹¹⁰⁰

Suriye-Filistin Cephesi’nde geri çekilme sırasında dağılan ve müteakiben İzmir’e nakledilen VIII. Ordu’nun karargâhı, bünyesindeki 21. Kolordu ve seferi bazı teşkilatı; 13 Kasım 1918 tarihinde lağvedilmiş, kalan birlikleri ise 17. Kolordu (56. ve 57. tümenler) bünyesinde İzmir’de bırakılmıştır.¹¹⁰¹

Mütareke’nin hemen ardından harekete geçerek Çanakkale Boğazı’na el atan İngilizler, bölgeyi Türk kuvvetlerinden tecrit etmeye başlamış ve 10 Kasım 1918 tarihine kadar tüm bölgeyi işgal etmişlerdir.¹³⁸⁰ Bu suretle Çanakkale Bölgesi’nden uzaklaştırılan V. Ordu bir süre sonra

¹⁰⁹⁶ *Türk İstiklal Harbi IV*, Güney Cephesi, 6.

¹⁰⁹⁷ Necdet Aysal, “Savaş Dönemi ve Cepheler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Sirasal Kitabevi, 2011, 125.

¹⁰⁹⁸ Zekeriya Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)*, Ankara: ATAM Yayınları, 2002, 39.

¹⁰⁹⁹ Nisan 1919 tarihine kadar bütün Ordular lağvedilmiş ve Ordu Komutanları İstanbul’a çağırılmıştır.

¹³⁷⁶ Çanlı, “Mondros Mütarekesi Sonrası Osmanlı Ordusu’nun Yeniden Teşkilâtlandırılması”, 451. ¹³⁷⁷

Selek, *Anadolu İhtilali*, C.I, 180-181.

¹¹⁰⁰ *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, K.VI, 230.

¹¹⁰¹ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara: TTK Yayınları, 2001, 29-30; Selek, *Anadolu İhtilali*, C.I, 175. ¹³⁸⁰ *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, K.VI, 230.

lağvedilmiş, Ordu bünyesinde bulunan 1. ve 14. Kolordular ise Trakya’da konuşlandırılmışlardır.¹¹⁰²

II. Ordu ise Harbiye Nezareti tarafından 10 Aralık 1918 tarihinde lağvedilmiş, söz konusu Ordu bünyesinde bulunan 20. Kolordu karargâhı Ankara’ya, 12. Kolordu karargâhı Konya’ya ve 15. Kolordu karargâhı ise Erzurum’a gönderilmiştir.¹¹⁰³

Irak konuşlu bulunan ve sadece 2. ve 5. Tümenler’den ibaret kalan VI. Ordu; 10 Kasım 1918 tarihinde Musul’u İngilizlere terk ederek Nusaybin’e çekilmiş, 2 Şubat 1919 tarihinde ise lağvedilmiş ve “13. Kolordu” adı altında emrindeki birlikleri Mardin, Siirt ve Diyarbakır’a konuşlandırmıştır.¹¹⁰⁴

Mütareke imzalanmadan hemen öncesinde; Şark Orduları Grubu 21 Ekim 1918 tarihinde, Kafkas İslâm Ordusu Komutanlığı 27 Ekim 1918 tarihinde,¹³⁸⁴ 1. Kafkas Kolordusu ise 30 Ekim 1918 tarihinde lağvedilmiştir.¹¹⁰⁵ Mütareke imzalandığında Elviye-i Selase’ye (Kars, Ardahan ve Batum) çekilmiş olan IX. Ordu birlikleri, İngilizlerin Mütareke koşullarını öne sürüp Osmanlı Hükûmeti’ne yaptığı baskılar sonucunda, 93 Harbi sonrası çizilen sınır hattına çekilmek zorunda bırakılmıştır. Bu suretle “Kars, Ardahan ve Batum” bölgelerini tahliye eden IX. Ordu birlikleri Erzurum’a çekilmiştir.¹¹⁰⁶ Erzurum’a çekilmesi sonrasında IX. Ordu da lağvedilmiş ve Ordu’nun yerini Erzurum’daki 15. Kolordu almıştır. Tüm bu belirtilen düzenlemeler neticesinde; Anadolu’da toplanabilen birlik sayısı “20 tûmenden oluşan 9 kolordu”dan ibaret kalmıştır.¹¹⁰⁷ İzmir’in işgalini müteakip kolordu sayısı bir azalmış, fakat tûmen sayısında değişiklik olmamıştır.¹¹⁰⁸

3.2.2. Ordu Kadrolarının Korunma Çabaları, Müfettişlik Uygulamasına Geçiş ve Mustafa Kemal Paşa’nın Millî Ordu’yu Yapılandırma Çabaları

Mütareke’nin imzalanması sırasında, Anadolu ve Trakya’daki Ordu birliklerinin mevcudu yaklaşık 400.000 kişidir. Müttefik Devletler ise bu sayının 50.000’e düşürülmesini talep

¹¹⁰² Selek, *Anadolu İhtilali*, C.I, 175.

¹¹⁰³ *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, K.VI, 230; Selek, *Anadolu İhtilali*, C.I, 188.

¹¹⁰⁴ Ali İhsan Sâbis, *Harp Hâtıralarım (İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri)*, C.5, İstanbul: Nehir Yayınları, 1991, 7.

¹³⁸⁴ *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, K.VI, 230.

¹¹⁰⁵ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, 178.

¹¹⁰⁶ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu*, 31; Selek, *Anadolu İhtilali*, C.I, 188-189.

¹¹⁰⁷ *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, C.III, K.VI, 231.

¹¹⁰⁸ Türkmen, “Türk İstiklal Harbinden Türkiye Cumhuriyetine Türk Ordusu”, *Cumhuriyetin 100. Yılında Türk Ordusu ve Millî Savunma*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023, 74. Aralık 1918 itibarıyla Osmanlı Ordusu’nun Tertiplenmesi için bkz. EK-15.

etmişlerdir. 2 Ocak 1919 tarihinde, Osmanlı Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa İngiliz Yüksek Komiseri'ne; Mütareke Dönemi'nde Ordu'nun “ 20 tümen ve 4 süvari alayından oluşan 9 kolordu” şeklinde yeniden teşkilatlandırmasını istediklerini bildirmiştir.¹¹⁰⁹ Mütareke metninde, belirli bir sayıda kolordu, tümen, alay, tabur ve batarya tutulmasına dair bir ifade yer almayıp yalnızca insan mevcudu belirtilmiştir. Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı, bu boşluktan faydalanarak, ilerleyen dönemde mevcutları artırma olasılığını saklı tutmak amacıyla, şartların elverdiği ölçüde olabildiğince fazla sayıda kolordu ve tümen kadrosunu elde tutmayı uygun görmüştür. Bu stratejinin arkasında, savaş deneyimi kazanmış önemli subayların gelecekteki görevlerde kullanılmasının sağlanması düşüncesinin rolü de vardır. Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'nın düşük mevcutlu da olsa çok sayıdaki kolordu, özellikle de “tümen, alay ve tabur” kadrolarını koruması; müteakiben yürütülecek Türk Ordusu'nun canlandırılması ve yeniden teşekkülü faaliyetlerine büyük katkılar sunacaktır.¹¹¹⁰ Öte yandan, savaşın acı tecrübelerini titizlikle değerlendiren Osmanlı Genelkurmayı, her tûmende tümen komutanının emri altında yalnızca piyade ve makineli tüfek birliklerinin eğitim ve disiplininden sorumlu olacak, rütbesi yarbay ya da albay olan "piyade kumandanlığı" adında bir komutanlık yapısının teşkilini zaruri görmüş ve bu doğrultuda bir düzenleme yapmıştır.¹¹¹¹ Dönemin şartlarına göre; Ordu'nun esas unsuru olan piyade ile en önemli ateş gücü sayılan makineli tüfek kıtaları için söz konusu düzenlemenin yapılması, Millî Mücadele'de büyük yararlar sağlamıştır.¹¹¹²

İstanbul Hükûmeti; yukarıda belirtilen birliklerin düzenlenmesine yönelik planlamayı, 9 Ocak 1919 tarihinde gerçekleştirilen Komiserler Toplantısı'nda sunmuş ve fakat herhangi bir tepki ve itirazla karşılaşmamıştır. Ardından, birliklerin silah ve personel kadrolarının belirlenmesine yönelik çalışmalara başlamış, bu süreç de 21 Ocak 1919 tarihinde tamamlamıştır. Bu kapsamda belirlenen teşkilat ve kadrolar, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından 27 Ocak 1919 tarihinde General Milne'e sunulmuştur. Kadrolarda herhangi bir değişiklik yapmayan İngilizler, yalnızca top ve makineli tüfek sayısını azaltmışlardır.¹¹¹³

¹¹⁰⁹ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C I, Ankara: TTK Basımevi, 1993, 81.

¹¹¹⁰ *Türk İstiklâl Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 52-53.

¹¹¹¹ Türkmen, “Türk İstiklâl Harbinden Türkiye Cumhuriyetine”, 75.

¹¹¹² Türkmen, *Mütareke Dönemi Ordunun Durumu*, 35.

¹¹¹³ Bu plana göre; orduda 40.801 tüfekli er, 632 top ve 756 makineli tüfek bulundurulması öngörülmüştür. Planlanan kadrolara dokunmayan İngilizler sadece top miktarını 256'ya, makineli tüfek miktarını ise 240'a indirmişlerdir. *Türk İstiklâl Harbi I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, 175. Ayrıca bkz. Türkmen, *Mütareke Dönemi Ordunun Durumu*, 78-81.

Yeniden teşkilatlandırılan kolordular, ülkenin iç güvenliğini sağlamak ve mevcut toprakları korumak için kritik öneme sahip “dört stratejik bölge”yi savunacak şekilde yerleştirilmiştir. Tümenler ise bu bölgelere yaklaşan güzergâhlardaki stratejik mevki ve noktalara konuşlandırılmıştır.¹¹¹⁴ Bu genel yapı çerçevesinde incelendiğinde; askerî birliklerin, “ülkenin dört stratejik bölgesine ve bu bölgelerden geçen mihverlere el atabilecek tehditleri durdurabilecek şekilde stratejik bölgelere, mevkilere ve noktalara konuşlandırıldıkları” görülmektedir. Bu tertiplenme, gelecekteki yürütülecek Millî Mücadele'ye yönelik de önemli bir altyapı oluşturmuştur.¹¹¹⁵¹¹¹⁶

Mütareke sonrasında Osmanlı Genelkurmayı'nın emriyle başlatılan terhis işlemleri sırasında, Osmanlı ordusunun personel sayısı belgelerde yaklaşık 337.615 olarak belirtilmiştir. Ancak bu sayı, İtilaf Devletleri'nin 1 Nisan 1919 tarihli talepleri doğrultusunda kağıt üzerinde 65.464'e düşürülmüştür. Öte yandan, terhis edilmesi gereken ancak hâlâ silah altında bulunan asker sayısı ise 43.193'tür. Bu verilere dayanarak, 1 Nisan 1919 itibarıyla Osmanlı Ordusu'nun gerçek mevcudunun 114.726 kişi olduğu anlaşılmaktadır.¹¹¹⁷

İtilaf Devletlerinin Mondros Mütarekesi'ni uygulama biçiminden kaynaklanan tehlikelerin farkında olan ve Mütareke Dönemi'nde İstanbul Hükûmeti'nde farklı zamanlarda Harbiye Nazırlığı yapmış olan “Şevket Turgut Paşa, Cevat Paşa ve Fevzi Paşa” gibi önemli isimler, 1919 yılı Nisan ayında ülkenin kurtuluşuna yönelik bazı gizli toplantılar¹¹¹⁸ düzenleyerek çözüm arayışına girmişlerdir.¹¹¹⁹ Bu toplantılara müteakiben Mustafa Kemal Paşa da katılmıştır. Özellikle dönemin Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nin bilgisi dahilinde Mustafa Kemal, Cevat ve Fevzi Paşaların yaptığı ve büyük bir gizlilik içerisinde yürütülen toplantılarda tespit edilen esaslar¹¹²⁰ önem arz etmektedir.¹¹²¹ Tarihe “Üçler Misakı” adıyla geçen söz konusu toplantıda “Mustafa Kemal, Cevat ve Fevzi Paşalar” tarafından birlikte hazırlanan ve Fevzi Paşa tarafından Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı'na sunulan rapor kabul edilmiş ve Harbiye

¹¹¹⁴ Söz konusu birliklerin karargâhları ve konuşlandıkları yerler için bkz. Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, 163.

¹¹¹⁵ Çanlı, “Mondros Mütarekesi Sonrası Osmanlı Ordusu'nun Yeniden Teşkilâtlandırılması”, *19 Mayıs'ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklâli Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: Yorum Matbaacılık, ¹¹¹⁶, 454

¹¹¹⁷ Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu*, 35.

¹¹¹⁸ Bkz. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu*, 104-105.

¹¹¹⁹ Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu*, 104.

¹¹²⁰ Söz konusu toplantılarda tespit edilen esaslar için bkz. Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1953, 108.

¹¹²¹ Türkmen, “Türk İstiklal Harbinden Türkiye Cumhuriyetine”, 78.

Nezareti’nde yapılan bazı düzenlemelerin ardından onaylanmıştır.¹¹²² Bu kapsamda yürütülen gayret ve çalışmalar sonucunda ise Ordu Müfettişliklerinin¹¹²³ teşkili söz konusu olmuştur. Kurulan Müfettişlikler, lağvedilen Ordu Komutanlıklarının yerine geçecek ve aynı zamanda dağıntık halde bulunan silah ve mühimmatı depolarda toplayarak, sorumluluk bölgelerinde emniyeti sağlamaya yönelik çalışmalar yürüteceklerdir.¹⁴⁰³

Müfettişlik teşkilatı 1919 yılı Nisan ayı içerisinde kurulmuş ve Osmanlı Genelkurmayı tarafından onaylanmış, Nisan ayı sonunda ise Harbiye Nezareti tarafından tasdik edilmiştir. Ayrıca, müfettişlik teşkilatına geçişle ilgili olarak Padişah İradesi de çıkarılmıştır.¹⁴⁰⁴ Bu kapsamda teşkil edilen üç Ordu Müfettişliği’nden; I. Ordu Müfettişliği’nin merkezi İstanbul, Yıldırım Kıttaatı Müfettişliği (II. Ordu Müfettişliği)’nin¹⁴⁰⁵ merkezi Konya ve IX. Ordu Müfettişliği’nin¹⁴⁰⁶ merkezi ise Erzurum olmuştur.¹⁴⁰⁷

Komutanlığına Fevzi Paşa’nın atandığı “I. Ordu Müfettişliği” 1, 14, 17 ve 25. Kolordulardan;¹⁴⁰⁸ komutanlığına Mersinli Cemal Paşa’nın atandığı “Yıldırım Kıttaatı Müfettişliği”¹⁴⁰⁹ ise 12 ve 20. Kolordulardan meydana gelmiştir.¹⁴¹⁰

Mustafa Kemal Paşa’nın komutanlığına atandığı “IX. Ordu (III. Ordu) Müfettişliği” ise iki tümenden oluşan 3. ve dört tümenden oluşan 15. Kolordulardan teşkil edilmiştir.¹⁴¹¹ Söz konusu üç Müfettişlik dışında, Diyarbakır’da konuşlu “13. Kolordu” da müstakil olarak Genelkurmay Başkanlığı’na bağlanmıştır. Bu kolordunun başına ise Albay Cevdet Bey tayin edilmiştir.¹⁴¹²

Ordunun Durumu, 102-103; Mustafa Bostancı, Mütareke Döneminde II. Ordu (Yıldırım) Kıttaat-ı Müfettişliği, Gazi Akademik Bakış, 9/18 (2016), 94-95. ¹⁴⁰³ Selek, *Anadolu İhtilâli*, C.I, 217. ¹⁴⁰⁴ Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu*, 105.

¹⁴⁰⁵ Yıldırım Kıttaat-ı Müfettişliği, sonradan II. Ordu Kıttaat-ı Müfettişliği olarak isimlendirilmiştir. Bostancı, “Mütareke Döneminde II. Ordu (Yıldırım) Kıttaat-ı Müfettişliği”, 96.

¹⁴⁰⁶ IX. Ordu Müfettişliği, 15 Haziran 1919 tarihinden itibaren III. Ordu Müfettişliği’ne dönüştürülmüştür. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, 152.

¹⁴⁰⁷ Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, C. III, K. VI, 231.

¹¹²² Türkmen, *Mütareke ve İşgalden Millî Mücadele’ye Mustafa Kemal Paşa (1918-1920)*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2020, 105-110.

¹¹²³ Osmanlı Ordusu’nda müfettişlik uygulamasına Osmanlı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’nin 9 Temmuz 1910 tarihinde kabul ettiği “Teşkilat-ı Askeriye Nizamnamesi” ile geçilmiştir. Bu kapsamda Ordu Komutanlıkları kaldırılmış ve yerlerine Ordu Müfettişlikleri teşkil edilmiştir. Öte yandan, sefer ordusunda eski teşkilat yürürlükte bırakılmıştır. Kara Ordusu’nun yanında, iç güvenliği sağlamakla görevli bulunan Jandarmada da bir müddet sonra müfettişlik teşkilatına geçilmiştir. I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi üzerine sefer durumuna geçen Osmanlı Ordusu’nda müfettişlik teşkilatına son verilmiş ve Ordu Komutanlıkları yeniden teşekkül etmiştir. Bu yeni ordu kuruluşu ise savaşın sonuna kadar devam etmiştir. Türkmen, *Mütareke Döneminde*

¹⁴⁰⁸ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, 275. 17. Kolordu, İzmir'in işgalinden sonra II. Ordu Müfettişliği'ne bağlanmış ve daha sonra da lağvedilmiştir. Bkz. Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu*, 111. ¹⁴⁰⁹ Yıldırım Kıtâatı Müfettişliği sorumluluk sahası "İzmir Vilayeti, Muğla, Antalya, Silifke, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Kayseri müstakil mutasarrıflıklarını; Konya, Ankara, Kastamonu vilayetlerini, İzmir vilayetinin İzmir-Afyonkarahisar hattı hariç güneyindeki kısmı" ihtiva etmektedir. Bostancı, "Mütareke Dönemi'nde II. Ordu (Yıldırım) Kıtâat-ı Müfettişliği", 96.

¹⁴¹⁰ Cemal Paşa'nın Temmuz 1919'da görevini bırakıp İstanbul'a gitmesi sonrasında bu Müfettişliğin başına Esat Paşa tayin edilmiştir. Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, 275-276. Mustafa Kemal Paşa, Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a gitmesini Nutuk'ta şöyle değerlendirmiştir: "Konya'da bulunan II. Ordu müfettişi (Mersinli) Cemal Paşa'nın on gün için izinli olarak İstanbul'a gittiğini öğrenmiş ve hayret etmişim. Cemal Paşa ile Samsun'a çıktığım günden beri millî davayı gerçekleştirmek için işbirliği yapmak, askerî ve millî hazırlıklara girişmek ve teşkilat kurmak konularında haberleşmelerimiz vardı. Kendisinden ümit verici olumlu cevaplar almışım. Benimle bu tarzda ilişki kurmuş olan bir komutanın, kendi kendine izin alıp İstanbul'a gitmesi, akıllıca bir iş değildir." Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.I, 67-69.

¹⁴¹¹ Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, 275. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1982, Belge No: 21, 23-24.

¹⁴¹² Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu*, 112. Orduda yukarıda ifade edildiği şekliyle başlatılan müfettişlik uygulaması bir müddet sonra kaldırılmış, 16 Ağustos 1919 tarihinde I., II. ve III. Ordu Müfettişlikleri lağvedilmiştir. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 58.

22¹¹²⁴ Mayıs 1919 tarihinde yayınlanan "Ordu Müfettişlikleri Hakkındaki Talimat" a göre;

Müfettişlik ve kolorduların görev kapsamının yalnızca askerî olmadığı, aynı zamanda mülki yetkileri de kapsadığı görülmektedir. IX. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa da bu kapsamda müfettişlik bölgesindeki "3. ve 15. Kolordular"a¹⁴¹³ doğrudan emir verme yetkisine haiz olmakla beraber, ilave olarak Müfettişlik bölgesi yakınındaki kolordular ve Müfettişliklerle de doğrudan muhabere etme (haberleşme) yetkisini kullanabilecektir.¹¹²⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın, Ordu Müfettişi sıfatıyla Samsun'a çıktığı tarihten Erzurum'a hareket ettiği tarihe kadar geçen "kırk günlük" süre zarfında önemli bazı faaliyetler yürüttüğü aşîkardır. Söz konusu dönemde; bir taraftan halkın moral ve motivasyonunu güçlendirmeye çalışan Mustafa Kemal Paşa, diğer taraftan da komuta kademeleriyle temas kurup ülke savunması konusunda görüş ve karar birliğine varmak için çaba sarf etmiştir.¹¹²⁶ Bu kapsamda, Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Paşa'nın komuta makamlarıyla, özellikle de Millî Mücadele'nin lider kadrosunda yer alacak komutanlarla sürekli irtibat hâlinde olduğu görülmektedir.¹⁴¹⁶ İlk teması 23 Mayıs 1919 tarihinde 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa ile kuran Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a ulaştığını bildirmiş ve kendisiyle bağlantıyı sürdürmesini

¹¹²⁴ . Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, kolorduya bağlı 9. Tümen'in merkezi Erzurum, 3. Tümen'in merkezi Trabzon, 12. Tümen'in merkezi Hasankale ve 11. Tümen'in merkezi ise Beyazıt'tadır. Kolordu'nun sorumluluk sahası Van, Erzurum ve Trabzon vilayetleridir. 3. Kolordu Komutanı Albay Refet Bey, kolorduya bağlı 5. Kafkas Tümeni'nin merkezi Amasya, 15. Tümen'in merkezi ise Samsun'dadır. Kolordu'nun sorumluluk sahası sivas vilayeti ve Canik Mutasarrıflığı'dır. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, 13; Bostancı, "Mütareke Dönemi'nde II. Ordu (Yıldırım) Kıtâat-ı Müfettişliği", 98.

¹¹²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.I, 13-15.

¹¹²⁶ *Türk İstiklâl Harbi II-1*, Batı Cephesi, 89-90. ¹⁴¹⁶ Ulvi Ufuk Tosun, "Mondros Mütarekesi Sonrası Osmanlı Ordusundaki", 910.

istemiştir.¹¹²⁷¹¹²⁸ Mütteakiben Havza'ya geçen Mustafa Kemal Paşa'nın ordu birimleri ile teması 27 Mayıs 1919 tarihli yazışma ile devam etmiştir. 20. Kolordu Komutanı ile bağlı olduğu II. Ordu Müfettişliği'ne birtakım sorular yönelten Mustafa Kemal Paşa, bu kapsamda "Afyonkarahisar'daki tümenin takviyesi için hangi kaynaklardan faydalandığını ve kuvvetinin çoğaltılmasına maddi imkân olup olmadığını" sormuştur.¹⁴¹⁸ Mustafa Kemal Paşa tarafından 29 Mayıs 1919 tarihinde yine Havza'dan 3, 15 ve 20. Kolordulara gönderilen telgrafta; "İtilaf Devletleri'nin Samsun ve Trabzon gibi Karadeniz kıyılarını işgal edebileceğini, Doğu illerinde yabancı işgali olursa buna karşı Jandarma ve askerî birliklerle mukavemet edileceğini, Rumlardan gelecek tehlikelere karşı Türk köylülerinin ellerindeki silahlarla kendi köylerini müdafaa edecekleri bildirilmiş; ayrıca lazım gelen hazırlıkların yapılması, birlik mevcutlarının çoğaltılması ve eldeki silahların birleştirilmesine olan gereklilikten" de söz edilmiştir.¹¹²⁹ Mustafa Kemal Paşa, 15. Kolordu Komutanı Kâzım (Karabekir) Paşa ile olan iletişimini 29 ve 30 Mayıs 1919 tarihlerinde gönderdiği telgraflarla sürdürmüştür.¹¹³⁰ I. Ordu Müfettişliği bölgesindeki birlik komutanlarıyla da temas kuran Mustafa Kemal Paşa, Amasya'dan 18 Haziran 1919 tarihinde Trakya'daki 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'e gönderdiği direktifte ise "vatanın istiklalini boğmak ve onu parçalamak isteyen İtilaf Devletleri'nin yaptıklarına dikkat çekmiş, ayrıca Sivas'ta yapılması planlanan kongre" ile ilgili de malumat vermiştir.¹¹³¹

Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu birliklerinin yeniden yapılandırılmasına yönelik teşebbüsleri kapsamında önemli dönüm noktalarından biri de "Amasya Tamimi" olmuştur. Bu kapsamda, Amasya Tamimi ile birlikte Ordu'yu yapılandırma çabalarının daha sistemli bir hale getirilmiş olduğu ifade edilebilir.¹¹³² Zira, Amasya Tamimi kararları içerisinde Millî Mücadele'yi fiilen yürütecek olan Ordu'yu ilgilendiren esaslar önem arz etmektedir. Bu doğrultuda Tamim'de; "askerî ve mülki teşkilat hiçbir suretle ilga edilmeyecek, komuta hiçbir koşulda terk ve

¹¹²⁷ Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 123. Mustafa Kemal Paşa aslında daha İstanbul'da iken önce 20. Kolordu'nun güneyden Ankara bölgesine nakli konusuyla alakadar olmuş, İstanbul'dan hareket edeceği günlerde Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'dan "20. Kolordu'nun trenle nakli gecikirse karadan yürütülerek Ankara'ya sevkini" rica etmiştir. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.I, 25-27. Ayrıca bkz. *Nutuk*, C.III, Belge 12,13, 1215-1216

¹¹²⁸ . Kolordu Komutanı, bir gün sonra verdiği cevapta; "23. Tümen'in bir işgal durumu karşısında yerini terk etmeyeceği, bir saldırıya maruz kalırsa bölge halkından alacağı destekle kendi sorumluluk sahasını müdafaa edeceği" bildirilmiştir. II. Ordu Müfettişliği ise 27/28 Mayıs 1919 gecesi verdiği cevapta; "Afyon'da bulunan tümenin kuvvetlerinin artırılmasına çaba sarf edildiği ve Konya'da Vatan Ordusu (o dönemde Konya'da orduya yardımcı olabilecek bir kuvvet biçiminde düşünülmüş teşkilat) kurulması gayesiyle kuvvet tedarikine çalışıldığı" hususlarını iletmiştir. Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.I, 27. Ayrıca bkz. *Nutuk*, C.III, Belge 14,15, 1217-1218.

¹¹²⁹ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C I, 286.

¹¹³⁰ Bkz. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 38-39.

¹¹³¹ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.I, 29. Bkz. *Nutuk*, C.III, Belge No: 19, 1221-1222.

¹¹³² Tosun, "Mondros Mütarekesi Sonrası Osmanlı Ordusundaki", 912.

başkasına bırakılmayacak, yurdun herhangi bir kesiminde tekrar meydana gelecek düşman işgal hareketi bütün orduyu ilgilendirecek ve ortaya çıkan duruma göre ülke savunmasına hep beraber girişilecek, bu nedenle komutanlar anında birbirlerini haberdar edecek, ayrıca silah ve mühimmat hiçbir suretle elden çıkarılmayacak” hususları yer almaktadır.¹¹³³ Yine Amasya’da alınan kararların uygulamasında görev alacak mülki ve askerî zevat da ayrıntılı şekilde belirtilmiştir.¹¹³⁴

3.2.3. Kuvayimillîye Birliklerinin Düzenli Kıtalar Haline Dönüştürülmesi, Millî Ordunun Yeniden Teşkilatlandırılması ve Güçlendirilmesi

Millî Mücadele’de Batı Cephesi’nde tehdidin niteliği değişmeye başlayınca buna karşılık Millî Ordu’nun da yapısı ve teşkilatlanmasının tehlide uygun şekle getirilmesi zorunluluk halini almıştır. Zira İzmir’e çıktığı 15 Mayıs 1919 tarihinde 12.000 kişilik 1 tümen gücündeki Yunan Ordusu, üç ana mihverden 22 Haziran 1920 tarihi itibarıyla başlayan Yunan genel taarruzu sırasında 5 tümenlik bir güç haline gelmiştir. Bu nedenle GNH teknik ve taktiklerini uygulayan Kuvayimillîye unsurlarının, bu düzenli Yunan birlikleri karşısında başarılı olması mümkün değildir. Yunan ilerlemesinin durdurulabilmesi ve geri atılabilmesi için artık mücadele düzenli Ordular arasında gerçekleşecektir. Fakat Türk ordusu henüz nicelik ve teçhizat bakımından yeterli seviyede olmadığından, teşkilatlanma ve savaş imkân kabiliyetinin artırılması yönünde BMM’nin açılışından itibaren yoğun bir çaba sarfedilmiştir.

Millî Ordu’nun teşkilatlanması ve savaş imkân kabiliyetinin artırılması yönündeki çabaların, “kadro halindeki kıtaların mevcudunun ikmal edilmesi ve millî müfrezelerin askerî kıtalar haline dönüştürülmesi” olmak üzere iki ana başlık altında yoğunlaştığı ifade edilebilir.¹¹³⁵

3.2.3.1. Teşkilatlanma ve Kadro Halindeki Kıtaların Mevcudunun İkmali

BMM tarafından çıkarılan 2 Mayıs 1920 tarihli ve 20 sayılı Kanun’la; “ana görevi Ordu’nun sevk ve idaresi ile seferberlik ve kadro/kuruluş işlerini yürütmek olan Genelkurmay Başkanlığı

¹¹³³ Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, 159.

¹¹³⁴ Buna göre; III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Orbay, Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, II. Ordu Müfettişi Cemal Paşa, 3. Kolordu Komutanı Refet Bey, 12. Kolordu Komutanı Selahattin Bey, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, 13. Kolordu Komutan Vekili Cevdet Bey, Bursa’da 17. Kolordu Komutanı Bekir Sami (Günsav) Bey, Edirne’de 1. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey ile diğer birtakım mülki ve askerî zevat çalışacaktır. Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, 159-160

¹¹³⁵ M. Şevki Yazman, *Anadolu’nun İşgali*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2006, 33.

¹⁴²⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C. IV, K. I, 198-199. ¹⁴²⁷ TBMM ZC, C.I, 196-198.

(*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti*)” teşkil edilmiştir.¹⁴²⁶ 3 Mayıs 1920 tarihinde de “İcra Vekilleri Heyeti” belirlenmek suretiyle; Genelkurmay Başkanlığı’na İsmet (İnönü) Bey, Müdafaa-i Milliye Vekâleti’ne ise Fevzi (Çakmak) Paşa getirilmiştir.¹⁴²⁷ Böylece birliklerin sevk ve idaresinin esasları, emir-komuta bütünlüğünün sağlanması ve kolorduların konuş, kuruluş ve harekâtına ait esaslarının belirlenerek iaşesi, teçhizi ve asker alma işlerini yerine getirecek bir düzenlemeye gidilmiştir. 4 Mayıs 1920 tarihli bir kararname ile de BMM’nin manevi varlığından ayrılmaz nitelikteki “emir-komuta yetkisi”nin Meclis adına Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından yürütüleceği belirtilmiştir.¹¹³⁶ Bu gelişmeler neticesinde artık mevcut bütün birlikler, BMM çatısı altında olmak üzere BMM Millî Ordusu olarak belirlenmiştir.¹¹³⁷

Yukarıdaki gelişmelere müteakip cephelerin yeniden teşkil ve tanzim çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Zira yaşanan gelişmeler cephe teşkillerinin yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu maksatla öncelikle Batı Anadolu’daki Kuvayımillîye cepheleri bölgedeki kolordu birlikleri komutasında olmak üzere düzenlenmiştir.¹⁴³⁰ Buna göre 61. Tümen Komutanı İzmir Kuzey Cephesi, 23. Tümen Komutanı İzmir Doğu Cephesi, 57. Tümen Komutanı ise İzmir Güney Cephesi’nin komutasını üstlenmiştir.

Yunan Ordusunun ileri harekâta başlaması nedeniyle Batı Anadolu’da yeniden bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bu kapsamda 23 Haziran 1920’de, çıkarılan BMM Kararnamesi ile Batı Cephesi Komutanlığı teşkil edilerek komutanlığına A. Fuat Paşa getirilmiştir.¹¹³⁸ Böylece Batı Anadolu’da daha önce gerçekleştirilemeyen tek komuta esası sağlanmıştır.

Doğuda, Ermeni katliamları ve Rusların Kafkaslara ilerlemesi nedeniyle 13 Haziran 1920’de BMM Bakanlar Kurulu kararı ile Doğu Cephesi Komutanlığı teşkil edilmiş, seferdeki Ordu komutanı yetkisi ile 15. Kor. K. Kazım Karabekir Paşa, Doğu Cephesi Komutanlığına atanmıştır.¹¹³⁹

Sivas Kongresi sonrası 3, 12 ve 13. Kolordular arasında üç sorumluluk bölgesine ayrılmış Güney Cephesi’nde ise yaşanan gelişmeler neticesinde yeni bir düzenleme yapılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda İcra Vekilleri Heyeti kararı ile 26 Haziran 1920 tarihinde, Güney

¹¹³⁶ Erikan, *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 152.

¹¹³⁷ Küsmez, “Türk İstiklal Harbinde Komuta Yapısının Teşkili”, *Türk Milletinin Millî Mücadelesi: Türk İstiklal Harbi*, Ed. Ahmet Oğuz, Emine Aşçı, İstanbul: Aktif Yayıncılık, 2023, 267. ¹⁴³⁰ Küsmez, “Türk İstiklal Harbinde Komuta Yapısının Teşkili”, 267-268.

¹¹³⁸ HTVD, Sayı: 52, Vesika No: 1189.

¹¹³⁹ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.III, 81.

Cephesi ikiye bölünerek Adana ve Elcezire Cephesleri teşkil edilmiştir.¹¹⁴⁰ Müteakiben Adana Cephesi, 9 Kasım 1920 tarihinden itibaren 2. Kolordu Komutanlığı adını almıştır. Böylece 1920 yılı sonlarına gelindiğinde Anadolu ve Trakya’da yürütülen Millî Mücadele harekâtının asli sorumluluğu tamamen kolordulara geçmiştir.¹¹⁴¹

Başarısız Gediz taarruzu sonrasında 8 Kasım 1920 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Batı Cephesi’nde de bazı yeni düzenlemeler yapılmıştır.¹¹⁴² Buna göre; Batı Cephesi ikiye ayrılmış, önemli bölümünü kapsayan kuzey kısmı “Garp Cephesi” olarak adlandırılmış, bunun güneyinde kalan kısım ise “Cenup Cephesi”ni meydana getirmiştir. Her iki Cephe Komutanlığı ile 2. Kolordu Komutanlığı ise Genelkurmay Başkanlığı’na bağlanmıştır.¹¹⁴³

Teşkilatlanmanın yukarıda belirtildiği şekilde sağlanmasını müteakip sıra muharip unsurların oluşturulması safhasına gelmiştir. Bu konuda en önemli husus, oluşturulacak güce cephede emir-komuta edecek subay kadrosunun oluşturulmasıdır. Bu maksatla dönemin Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Karakol Cemiyeti’nin yardımına başvurulmuş, ayrıca Osmanlı Ordusu’nun terhis edilmesi sonrasında ortada kalan muharebe tecrübesine haiz subaylar ile esaretten dönen subaylardan da istifade edilmiştir.¹¹⁴⁴ Aynı zamanda, millî ordunun ihtiyaç duyduğu subayları yetiştirmek amacıyla bizzat BMM Başkanı Mustafa Kemal’in emri ile kurulan ve 1 Temmuz 1920 tarihinde Ankara’daki Abidinpaşa Köşkü’nde açılan “Sunuf-ı Muhtelif Zabitan Namzetleri Talimgâhı” ile de subay ihtiyacının karşılanması amaçlanmıştır.

¹¹⁴⁰ *Türk İstiklâl Harbi IV*, Güney Cephesi, 161-163.

¹¹⁴¹ Kösmez, “Türk İstiklal Harbinde Komuta Yapısının Teşkili”, 268-269.

¹¹⁴² Türkmen, “Türk İstiklal Harbinden Türkiye Cumhuriyetine”, 99.

¹¹⁴³ Bakanlar Kurulu kararına göre; Batı Cephesi’nin kuzey kısmı Karadeniz’den Kütahya’ya kadar olan alanı, güney kısmı ise Afyonkarahisar’dan başlayarak Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Antalya sancakları ile Konya vilayetini ve Niğde, Silifke Sancağı’nı, Adana Merkez sancağını kapsamaktadır. Kuzey kısmının kumandanlığına seferde ordu kumandanlığı yetkisiyle İsmet Bey, güney kısmının kumandanlığına ise, seferde ordu kumandanlığı yetkisiyle Dâhiliye Vekili Refet Bey atanmıştır. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği İsmet Bey’in üzerinde kalmıştır. İsmet Bey cephede bulunduğu sırada Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne Müdafaa-i Millîye Vekili Fevzi Paşa’nın vekâlet etmesi, Refet Bey cephede olduğu zaman ise Dâhiliye Vekâletine Sıhhiye Vekili Doktor Adnan Bey’in vekâlet etmesi kararlaştırılmıştır. Gediz taarruzundan sonra Ali Fuat Paşa ise Moskova Büyükelçiliğine atanmıştır. *Türk İstiklâl Harbi II-2*, Batı Cephesi, 447-448. Ayrıca bkz. Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C. III, 168.

¹¹⁴⁴ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Millîye’ye Gayrinizami Harp*, 377. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamit Pehlivanlı, “İstiklal Harbi Dönemi Türk İstihbaratçılığı”, *Teşkilat-ı Mahsusa’nın 100’üncü Yılında Türk İstihbaratı*, Ed. Ümit Özdağ, Merve Önenli, Ankara: Kripto Yayınları, 2015, 78-79; Aydın, Dündar, “Millî Mücadele Döneminde İstanbul’dan Anadolu’ya Geçen Subaylar”, 178-179.; Cihangir Akşit, *Çiğiltepe: Miralay Reşat Bey (1879-1922) ve Vatan Savunmasında 27 Yıl*, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2009, 601-602. ¹⁴³⁸ Ali Güler, “Millî Mücadele’de Kara Harp Okulu: Fotoğraflarla Ankara Abidinpaşa Köşkü”, *ATAM Dergisi*, 18/53 (2002), 430-431.

Talimgahta yıl içerisinde üç devreye ayrılmak suretiyle verilen “dört aylık” yoğun eğitim sonrasında mezun olan zabıt adayları ise ilk mezunlarını Ekim 1920’de vermiştir.¹⁴³⁸

Birliklerin kadrolarını tamamlamak maksadıyla mevcut asker sayısını artırmak için yeni tertip erler silah altına çağırılmış,¹¹⁴⁵ ayrıca askere alma faaliyetlerinin yürütülmesi için de Askerlik Şubeleri’nin yeniden faaliyete geçirilmesi sağlanmıştır.¹¹⁴⁶ Bu dönemde firarlar neredeyse harbin kaderini etkileyecek seviyede arttığından, asker mevcudunun muhafazasına yönelik sarf edilen gayretlerden biri de firarların önlenmesi olmuştur. Bu kapsamda, firarların önlenmesine yönelik BMM tarafından çıkarılan kanun doğrultusunda “*İstiklal Mahkemeleri*” kurulmuştur.¹¹⁴⁷ Bu mahkemelerin faaliyete geçmesinin firarların önlenmesi konusunda olumlu etkisi olmuş, aynı zamanda asker kaçaklarının “kendiliğinden gelerek kıt’alarına teslim olmaları” da sağlanmıştır.¹¹⁴⁸ İnsan gücü temininin yanı sıra harp araç/gerecinin temini de çözümlenmesi gereken sorunlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹⁴⁹¹¹⁵⁰ Bu konuda; “*İmalatı Harbiye Mektebi*” isimli askerî teknik okullardan mezun olanlar ile askerî fabrika olarak nitelendirilebilecek “*İmalat-ı Harbiye*” isimli tesislerin yetiştirmiş olduğu insanlar vasıtasıyla silah/teçhizat üretimine başlanmış, aynı zamanda diğer askerî gereksinimlerin karşılanması maksadıyla da küçük imalathaneler açılmıştır.¹¹⁵¹

3.2.3.2. Kuvayımillîye Birliklerinin Askerî Kıtalar Haline Dönüştürülmesi

Başlangıçta Temsil Heyeti’ne bağlı faaliyet gösteren Kuvayımillîye birlikleri, BMM’nin açılması ve Ankara Hükûmeti’nin kurulmasıyla ilgili Vekâlet’e bağlanmıştır.¹⁴⁴⁵ Bu kapsamda; 9 Mayıs 1920 tarihinde açıklanan İcra Vekilleri Heyeti Programı’nda “Kuvayımillîye teşkilatının muntazamaya ilhak edilerek resmi bir mahiyete konmak üzere gerekli tedbirlerin alınacağı” belirtilmiş,¹¹⁵² yine İcra Vekilleri Heyeti’nin 16 Mayıs 1920 tarihli kararıyla, “Kuvayımillîye’nin Müdafaa-i Millîye Vekâleti’ne bağlanması ve bütçenin bu doğrultuda

¹¹⁴⁵ HTVD, Sayı: 50, Vesika No: 1150.

¹¹⁴⁶ Bkz. *Seferden Sefere: Piyade Albay M.Hilmi Engin’in Balkan, 1. Dünya ve Kurtuluş Savaşı Anıları*, Haz. Sebhattin Engin, Konya: Kömen Yayınları, 2007, 133.

¹¹⁴⁷ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 29-50. Bkz. Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Millîye’ye Gayrinizami Harp*, 377.

¹¹⁴⁸ Abdullah Kehale, *Millî Mücadele ve Cemil Cahit’in (Toydemir) Anıları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1997, 89-90.

¹¹⁴⁹ Kemalettin Sami Paşa, “Millî Ordu Nasıl Doğdu, Nasıl Kazandı?”, *Yakın Tarihimiz Dergisi*, 3/25 (1962), 7-1150.

¹¹⁵¹ Bkz. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, 252-270.

¹⁴⁴⁵ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 19.

¹¹⁵² TBMM ZC, D.I, C.I, 241.

düzenlenerek, iâşe ve infakın tamamen emvâl-ı umûmiyeden teminine (Kuvayımilliye birliklerinin ihtiyaçlarının sadece Milli Savunma Bakanlığı'nca karşılanmasına)" hükmedilmiştir.¹¹⁵³

22 Haziran 1920'de başlayan Yunan ileri harekâtı, bölgedeki millî müfrezelerin de yer aldığı kolordu birlikleri ile önlenememiş, Bursa'nın da işgal edilmesi nedeniyle BMM'de komutanları suçlayan tartışmalar yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa suçlamaları yersiz bularak, mevcut kuvvetlerle ancak bu kadar direnç gösterilebileceğini belirtmiştir. Ayrıca Yunan Ordusuna tek komuta altında toplanmış güçlü bir ordu ile karşı konulabileceğini ve Kuvayımillîye içerisindeki yetenekli personelin asker olarak kolordu kadrolarına geçmesini ve yeni doğumluların silah altına alınmasını istemiştir. Diğer taraftan Genelkurmay Başkanlığı, Haziran 1920'de Yunan ileri harekâtı başladığından itibaren yapılan muharebelerde Kuvayı Seyyare birlikleri ve diğer millî müfrezelerin istenilen faydayı sağlayamaması üzerine özellikle bütün gönüllü müfrezelerin nizami kıtalar haline dönüştürülmesinin uygun olacağını değerlendirmiştir.¹¹⁵⁴ Netice itibarıyla Kasım 1920'de Dahiliye Vekaleti'nin aldığı bir karar ile I. ve II. Kuvayı Seyyare birlikleri hariç dağınık haldeki Kuvayımillîye müfrezeleri lağv edilmiştir.¹¹⁵⁵

BMM Başkanı sıfatıyla, bütün askerî ve mülki makamlara hitaben 25/26 Aralık 1920 tarihli bir beyanname yayınlayan Mustafa Kemal, Hükûmet'in izni olmadan asker toplamanın yasaklandığını duyurmuştur.¹¹⁵⁶

Müteakiben mevcut komuta yapısına uyum sağlayamaması üzerine¹¹⁵⁷¹¹⁵⁸ "I. Kuvayı Seyyare'nin kayıtsız şartsız BMM'ye tabi olduğunu" belirten 27 Aralık 1920 tarihli karar, BMM

Hükûmeti tarafından ilgili makamlara tebliğ edilmiştir.¹⁴⁵²

¹¹⁵³ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, C.II, 230; Kalyoncu, *Anadolu'da Kuva-yı Millîye'nin Oluşumu*, 419.

¹¹⁵⁴ Kösmez, "Türk İstiklal Harbi'nde Komuta Yapısının Teşkili", 267-268.

¹¹⁵⁵ HTVD, Sayı :113, Vesika No: 4194.

¹¹⁵⁶ Söz konusu beyannamenin özeti, TİTE Arşivi'nde şu şekilde yer almıştır: "Hiçbir kimse hiçbir sebep ve suretle hükûmet-i merkeziyenin malumatı olmaksızın kuvvet toplamaya mezun değildir. Bu beyannamenin tebliği tarihinden evvel bu yolda teşebbüste bulunmuş olanlar varsa derhal kendilerini ve maksad-ı teşebbüslerini doğrudan doğruya bana bildireceklerdir. Aksi takdirde bu gibi müteşebbislerin asayiş-i dahil-i memleketi ihlal ve TBMM hükûmetini ızzar (zarara uğratma) ve ahali-i masume-i memleketi iğfal töhmetleriyle itham olunacaklarını beyan ve ilan eylerim.

¹¹⁵⁷ Kösmez, "Türk İstiklal Harbi'nde Komuta Yapısının Teşkili", 270.

¹¹⁵⁸ Aralık 1920 tarihli üç maddelik karar şu şekildedir: "Birinci Kuva-yı Seyyare, diğer bütün kıtaat-ı askerîye gibi bila kayıt ve şart BMM'nin kavaninine ve nizamât ve evamir-i hükûmete tebaiyet ve itaatle mükellef ve

Ayrıca, Genelkurmay Başkanlığı'nın karşı çıkmasına rağmen;¹⁴⁵³ 12. Kolordu birlikleri ile Kuvayımillîye'nin de yer aldığı kuvvetlerin Yunanların eline geçmiş olan Gediz'e 24 Ekim 1920 tarihinde başlatmış oldukları taarruzun başarısızlıkla sonuçlanması¹⁴⁵⁴ üzerine BMM, 9 Kasım 1920 tarihinde kabul ettiği bir kararname ile Batı Cephesi Komutanlığı'nda değişiklik yapmak suretiyle komuta yapısını tekrar düzenlemiştir.¹⁴⁵⁵

BMM Başkanı Mustafa Kemal tarafından Batı ve Güney Cephesi Komutanlıklarına “sûratle nizami ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirme” direktifi verilerek merkezi komuta anlayışı uygulama alanına konulmuştur.¹⁴⁵⁶

Millî müfrezelerin nizami kıtalar haline dönüşmesinin nedenleri ve bu konudaki GNH konsepti ile ilgili hususları, Mustafa Kemal'in Trablusgarp'taki savaş deneyimlerini kaleme aldığı ve 1914 yılında basılan “Zabit ve Kumandan ile Hasbihal”¹⁴⁵⁷ adlı eserinde görmek mümkündür. Küçük hacimli olan bu eserde Mustafa Kemal, temel askerî konuların yanı sıra “düzensiz savaş” konusuna da değinmiş, bu kapsamda bizzat sahada edindiği tecrübelerle dayanarak gayri nizami kuvvetleri “kuramsal bir bütünlüğe” kavuşturmuştur. Ona göre; “amacın ve olanakların değişkenliğine bağlı olmak üzere silahlı mücadele her koşulda verilebilir; ulusal varlığın korunması söz konusu olduğunda düzenli ordu esastır, fakat düzenli ordu yoksa ya da düşmana göre çok güçsüzse, gezici küçük birliklerle savaşılmalıdır.” Bu birliklerin, kararlı ve aynı zamnada karar verme yeteneğine haiz savaşçılardan oluşması durumunda ise güçlü düzenli ordulara önemli zararlar verebileceği öngörülebilir. Fakat bu birliklerin, düzenli bir Ordu olmadan nihai sonuca ulaşması imkân dahilinde değildir. Bu kapsamda iki durum söz konusudur; bu birlikler “ya oluşturduğu ulusal Ordu içinde eriyerek yok olur ya da yapısına uygun görevleri Ordu'nun emri altında yerine getirmek üzere varlığını sürdürür.”¹⁴⁵⁸ Kuvayımillîye harekâtının akıbeti de bu şekilde olmuştur. Bazı müfrezeler nizami kıtalar haline dönüşmüş ve Millî Ordu birliklerinin ikmal edilmesi sağlanmış, bazı müfrezeler ise Millî Ordu emir komutasında Millî Mücadele'nin sonuna dek müşterek harekâta devam etmişlerdir.

*zaptı raptı askerî ile mukayyettir. Birinci Kuva-yı Seyyare Kumandanlığı'nın vezaif ve hususâtı askeriyeden dolayı bilcümle teklifat ve mütalaatı, ancak tahtı emrinde bulunduğu kumandanlığa ve mezkûr kumandanlık vasıtası ile icap eden makamata iblağ olunur. Hususât-ı mezkûre ilke iştigal Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne aittir.” TBMM GCZ, C.I, 287. ¹⁴⁵³ Gediz taarruzunun doğurabileceği sakıncalar hakkında Genelkurmay Başkanlığı'nın mütalaası için bkz. Hoşgör, *Türk Kurtuluş Savaşı İçinde Gediz Taarruzu*, 63.*

¹⁴⁵⁴ Hoşgör, *Türk Kurtuluş Savaşı İçinde Gediz Taarruzu*, 91-133. Ayrıca bkz. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 537-538; Özalp, *Millî Mücadele*, C.I-II, 164-166. ¹⁴⁵⁵ Küsmez, “Türk İstiklal Harbi'nde Komuta Yapısının Teşkili”, 271.

¹⁴⁵⁶ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.II, 677.

¹⁴⁵⁷ Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023, 1-25.

¹⁴⁵⁸ Aydoğan, *Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, 240.

Yukarıda belirtilen geçiş döneminde; ünvan ve güç açısından herhangi bir aşağılamaya tabi tutulmamak kaydıyla, mevcut müfreze komutanlarına “emrindeki adam sayısı ile orantılı” askerî makamlar teklif edilmiştir. Aynı zamanda müfrezelerde görev yapan milis güçler bir havuzda toplandıktan sonra çeşitli askerî birliklere dağıtılmak yerine, son derece pratik davranılarak milislere askerî üniforma giydirilmiş,¹¹⁵⁹ bu suretle kadro halindeki kıtaların kadrolarının tamamlanması yoluna gidilmiş veya bütünlüğü bozulmadan askerî kıta haline dönüştürülmüşlerdir. Ancak düzenli ordunun yeniden teşkilatlandırılması ve savaş imkân kabiliyetinin artırılması, düşman kuvvetlerinin yan ve gerilerine yürütülmekte olan gayrinizami harp faaliyetlerine son verildiği anlamına gelmemektedir. Bu kapsamda konvansiyonel ve gayrinizami harp birlikte sürdürülmüş,¹¹⁶⁰ düzenli birlikler gayrinizami harp unsurları ile desteklenmiştir. Bu konuda ön plana çıkan örnekler şu şekilde sıralanabilir:

Dönemin Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet (İnönü) Bey’in¹¹⁶¹ 9 Ocak 1921 tarihli telgrafında; “Gökbayrak Taburu tarafından Yunan Ordusuna karşı yeni bir cephe açılmasını, düşmanın yan ve gerilerine yapılacak taarruzi hareketlerle rahatsız edilmesini ve böylece düzenli ordu birliklerine destek olunmasını” istemesi;¹¹⁶² yine 11 Ocak 1921 tarihli telgrafta ise “Gökbayrak Taburu’nun ilerleyen düşman kollarına ve kâfilelerine gece/gündüz taarruz etmesini” bildirmesi bu konudaki en net örnekler olarak gösterilebilir.¹¹⁶³ Bunun yanı sıra bazı bölgelerdeki zeybeklerden; düşmana yönelik pusu ve baskın düzenlenmesi ile bazı inzibat görevlerinin yürütülmesinde istifade edilmiştir.¹¹⁶⁴ Aynı dönemde İbrahim Ethem Bey komutasındaki “Demirci Akıncıları”¹¹⁶⁵ da Yunan işgali altındaki bölgede ve düşman gerisinde önemli görevler üstlenmişlerdir.¹¹⁶⁶ Söz konusu Akıncı müfrezeleri tarafından icra edilen baskın ve pusularla Yunan kuvvetleri önemli zayıat vermiş olmakla birlikte, müfrezeler yürüttükleri keşif faaliyetleri sonucu elde ettikleri istihbarat bilgilerini de düzenli orduya

¹¹⁵⁹ A. Ulvi Özdemir, *Anılarda Batı Anadolu Kuva-yı Millîyesi*, 288-291.

¹¹⁶⁰ Boot, *Görünmeyen Ordular*, 499.

¹¹⁶¹ Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey telgrafın gönderildiği 9 Ocak 1921 tarihinde halen Albay rütbesindedir. Bir gün sonrasında, 10 Ocak 1921 tarihinde ise Mirliva (Tuğgeneral) rütbesine terfi edecektir.

¹¹⁶² *ATBD*, Sayı: 127, Belge No: 13.

¹¹⁶³ *ATBD*, Sayı: 127, Belge No: 46.

¹¹⁶⁴ Aker, 57. *Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi*, 239-240.

¹¹⁶⁵ Demirci Akıncıları müfrezelerinin teşkilatlanması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Oğuz, *Kuva-yı Millîyecilikten Valiliğe: İbrahim Ethem Akıncı*, Ankara: ATAM Yayınları, 2017, 90-91 ¹¹⁶⁶ Türsan, “Atatürk’ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi”, 21.

ulaştırmışlardır.¹¹⁶⁶ Netice itibarıyla her bölgede Kuvayımilliye harekâtının başlangıç ve bitiş döneminin farklılık arz ettiği söylenebilir. Özellikle Batı Cephesi'nde Yunan taarruzlarının şiddetine bağlı olarak Kuvayımilliye harekâtı da şiddetlenmiş veya yavaşlamıştır, fakat Millî Mücadele Dönemi'nin sonuna değin bu unsurların icra ettiği faaliyetlere devam edilmiştir.¹⁴⁶⁸

3.2.3.3. 1921 Yılı Sonrası Teşkilatlanma Faaliyetleri

Cephe Komutanlıklarında yapılan teşkilatlanma neticesinde; Doğu cephesinde Gümrü Antlaşması imzalanarak barış yapılmış, Güney Cephesinde şehirlerde mücadeleye devam edilmiş, Batı Cephesinde ise I. ve II. İnönü Muharebeleri başarıyla sonuçlandırılmıştır. 1921 yılı ortalarına gelindiğinde ise Millî Müdafaa Vekaleti ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından Türk Ordusu'nun teşkilat yapısında yeni bazı düzenlemelere gidilmiştir. Yunan ilerleyişi karşısında 29 Nisan 1921 tarihinden itibaren Batı Cephesi'ndeki birliklerin yeniden düzenlenmesi kapsamında yürütülen çalışmalar neticesinde Ordu, "Grup Komutanlıkları" şeklinde bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Söz konusu düzenleme ile oluşturulan her grubun başına, yetenekli ve muharebe tecrübesi olan komutanlar atanmıştır.¹¹⁶⁷

Eskişehir-Kütahya Muharebelerinde üstün Yunan Ordusu karşısında tutunamayan Türk birlikleri Sakarya Nehri doğusuna bir geri harekât icra etmiştir. Fakat müteakiben başlayan Sakarya Meydan Muharebesinde grup komutanlığı teşkilatlanması sayesinde yürütülen oynak savunma stratejisi, birliklerin sevk ve idaresini kolaylaştırmış ve savaşın kazanılmasına önemli katkılar sağlamıştır.¹¹⁶⁸

Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Orduda yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Doğu'da ve Güney Cephesindeki birlikler kolordu şeklindeki teşkilatlanmasına devam ederken, Batı Cephesinde grup komutanlıklarından yeniden kolordu teşkilatına geçiş yapılmış ve 1. ve 2. Ordu Komutanlıkları kurulmuştur.¹¹⁶⁹

Yaklaşık bir yıl süren hazırlık döneminden sonra Batı Cephesi birlikleri, Büyük Taarruz ve müteakiben yürütülen Takip Harekâtı'nı zaferle sonuçlandırmıştır.¹¹⁷⁰ Bu zafer sonrası Erkanı

¹¹⁶⁶ Ucuzsatar, *Klasik Türk Harplerinin Millî Mücadele'ye Tesirleri*, 166. ¹⁴⁶⁸Aydın, *Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Millîye Harekâtı*, 76-77.

¹¹⁶⁷ Türkmen, "Türk İstiklal Harbinden Türkiye Cumhuriyetine", 100-101.

¹¹⁶⁸ Türkmen, "Türk İstiklal Harbinden Türkiye Cumhuriyetine", 102.

¹¹⁶⁹ Fahri Aykut, *İstiklal Savaşında IV'üncü Kolordu*, Haz. Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 2006, 178.

¹¹⁷⁰ Bkz. Levent Ünal, *Harp Tarihi Ders Notları*, Ankara: KHO Matbaası, 2016, 286.

¹⁴⁷³ Türkmen, "Türk İstiklal Harbinden Türkiye Cumhuriyetine", 103.

Harbiye Riyaseti ve Batı Cephesi Komutanlığı bir süre İzmir’de kalarak faaliyetlerini burada yürüttükten sonra 29 Temmuz 1923’te Ankara’ya taşınmıştır. Erkanı Harbiye Riyaseti’nin emriyle de 1 Eylül 1923’ten geçerli olmak üzere Batı Cephesi Komutanlığı lağvedilmiştir. Böylece barış dönemi kadrosuna geçiş için bir takım düzenlemelere geçilmiştir.¹⁴⁷³

3.3. Halk Desteğinin Sağlanması Kapsamında Yürütülen Çabalar

Hibrit savaş konseptinde tüm toplumsal faaliyetlerde halk desteği kaçınılmaz bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaş konseptinin uzunluğu halk desteğinin de uzun süre devam etmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda savaşın getirdiği olumsuz havadan halkın etkilenmemesi ve dağılmaması için de çalışmalar yapılmalıdır. Psikolojik ve enformatik savaşın bir yönü de bunu kapsamaktadır. Ancak halk desteğinin ayrı bir başlık olarak değerlendirilmesindeki temel sebep, hibrit savaş konseptinin hedef ülkeyi yok edici değil kendi çıkarlarına göre hareket eden bir konuma getirmek istemesidir. Dolayısıyla hibrit savaş planlayan ülkenin çalışmalarını destekleyip katılacak, planlayıcı ülkeyle birlikte hareket edecek siyasetçileri mevcut siyasetçilere tercih edecek bir halkın olması zaruridir.¹¹⁷¹

Hibrit ortamda harekâta yerel halk desteği kritik öneme haizdir. Hibrit tehdit unsurları; zorla ve tehditle veya bölge halkından kendilerine müzahir olan kesimden eleman temin edebilmekte, istihbarat ve lojistik destek sağlayabilmektedir. Bu nedenle yerel halk desteğinin kazanılmasına önem verilmelidir. Bu kapsamda; yerel lider ve kanaat önderlerinin kazanılmasına gayret edilir, bilgi destek harekâtı, yerel milis desteği, sivil-asker işbirliği faaliyetlerinden halkın kazanılmasında istifade edilir.¹⁴⁷⁵

Din ve dinî unsurlar; hangi coğrafyada olursa olsun hemen her ülkede, “fertleri harekete geçirmek ve toplulukları tesir altına almak” amacıyla eskiden beri etkili bir şekilde kullanılan etkenler olmuşlardır.¹¹⁷² Bu nedenledir ki Millî Mücadele’de de başarılı olmak maksadıyla

¹¹⁷¹ Ömer Faruk Çelik, *Hibrit Savaş Konseptinde*, 47.

¹⁴⁷⁵ *Hibrit Ortamda Harekât*, 3. Bölüm, 2.

¹¹⁷² Servet Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri (1918-1923)*, Doktora Tezi, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 103.

“dinî unsurlara, dinî duygulara ve din adamlarına” müracaat edilmiştir. Ayrıca dinin manevî gücünden ve kutsal değerlerden, hem siyasî hem de askerî alanda geniş ölçüde faydalanılmıştır.¹¹⁷³

Yukarıda ifade edilenlerin yanı sıra, neredeyse son on yıldır harbin içinde bulunan Türk milletinin içinde bulunduğu ruh halinin de dönem içerisinde İslamcılık politikasının öne çıkmasında başka bir etken olmuştur. Zira, sırasıyla Trablusgarp ve Bingazi, müteakiben I. Balkan ve I. Dünya Savaşı’ndaki mağlubiyetlerin neden olduğu insanî ve malî kayıplar, Türk milletinin yorgunluğu ve ümitsizliğinin temel unsurları olarak sayılabilir. Bu mevcut durum içerisindeki bir milleti tekrar harekete geçirebilecek yegane unsur ise milletin maneviyatına hitap eden dinî ve mukaddes değerler olmuştur.¹⁴⁷⁸

Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele’nin lider kadrosu da bu konuda oldukça akılcı ve kararlı bir tavır sergilemek suretiyle, millî harekete yönelik halk desteğinin sağlanması konusunda psikolojik açıdan en önemli faktörün “din unsuru” olduğunu her zaman göz önünde bulundurmışlardır.¹¹⁷⁴

Mustafa Kemal Paşa içinde bulunulan durum ve şartlar da dikkate alındığında, Millî Mücadele için düşünülen strateji uygulamaya konulurken başlangıçta iki temel koşulun özellikle bilinmesini ve “ulusal siyaset” olarak uygulanmasını istemiştir.¹¹⁷⁵ Birinci olarak, “İtilaf Devletleri’ne karşı düşmanlık durumuna girilmemesi”; ikinci olarak ise “Padişah ve Halife’ye bağlı ve sadık kalınması” temel koşul olacaktır.¹⁴⁸¹ Bu kapsamda ikinci stratejinin gerekçesi; “yüzyılların kökleştirdiği din ve gelenek bağlarıyla Halife ve Padişah’a bağlı olan halk nazarında, bu makam sahipleri aleyhine söz söyleyenlerin dinsiz, hain ve vatansız olarak addedilmeleri” olarak ifade edilebilir. Bu durum ise mücadelenin insan kaynağını oluşturan halkın kazanılmasının imkânsız hale gelmesine sebebiyet verebilecektir. Böyle bir hareket tarzının gerekliliğini Mustafa Kemal Paşa şu sözlerle açıklamaktadır: “Türk ata yurduna ve Türk’ün bağımsızlığına saldıranlar kimler olursa olsun, onlara bütün ulusça silahlı olarak karşı çıkmak ve onlarla savaşmak gerekiyordu. Ancak bunu ilk günden açıklamak elbette yerinde

¹¹⁷³ Metin Hülagü, *İslam Birliği ve Mustafa Kemal (İngiliz Gizli Belgelerine Göre Milli Mücadelede İslamcılık ve Turancılık)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008, 45. ¹⁴⁷⁸ Hülagü, *İslam Birliği ve Mustafa Kemal*, 59-60.

¹¹⁷⁴ Aydın, *Güneybatı Anadolu’da Kuvâ-yı Millîye Harekâtı*, 47.

¹¹⁷⁵ Kılıç, *Millî Mücadele Döneminin Siyasi*, 56.

¹⁴⁸¹ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.I, 17.

olamazdı. Uygulamayı bir takım evrelere ayırmak ve olaylardan yararlanarak ulusun duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve adım adım ilerleyerek amaca ulaşmaya çalışmak gerekiyordu.”¹¹⁷⁶

Diğer bir bakış açısıyla Mustafa Kemal Paşa’nın mücadele planı ve yönteminin “hareketi halka mal etmek ve liderliğe seçimle gelmek” şeklinde olduğu ifade edilebilir. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıktığı günden BMM’nin açılışına kadar olan süre zarfındaki üzerinde durduğu ana ilkeler; “temsil yoluyla meşruluk elde etmek, siyasete öncelik vererek mücadeleyi kitleleştirerek, bu siyasal temeller doğrultusunda silahlı güçlerin inşasına geçmek” şeklinde özetlenebilir. Bu ilkeler arasında belki de en önemlisinin kendi ifadesiyle “*ülkeden önce halkı kazanmak*” olduğu da söylenebilir.¹¹⁷⁷

3.3.1. Din Adamlarının Millî Mücadele’ye Katkısı

Osmanlı Devleti içerisinde görev yapan din adamları, hem devletin kuruluş aşamasında hem de daha sonraki dönemlerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Din adamlarının; gerek devlet yapısı içerisinde, gerekse de sosyal gruplar arasındaki temel unsurlardan en güvenilir zümreyi¹¹⁷⁸ meydana getirdiği aşikardır. Bu grubun toplum üzerindeki otoritesi ve siyasi gücünün temel kaynağı ise halk tarafından din adamlarının “İslam dinini en iyi bilen ve yaşayan kişiler” oldukları yönündeki inanıştır.¹¹⁷⁹

Millî Mücadele Dönemi’nde sürekli olarak dinî ve manevî duyguların harekete geçirilmesi suretiyle birlik ve beraberliğin sağlanması hedeflenmiştir. Millî Mücadele’nin liderleri de Anadolu’nun ücra köşelerindeki halka ulaşabilecek ve onları etkileyebilecek konumdaki din adamlarının, söz konusu hedef doğrultusunda Millî Mücadele ile aynı safta olmalarını sağlamaya çalışmışlardır.¹⁴⁸⁶ Bu kapsamda, din adamlarının Millî Mücadele’deki yerini Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa (Cebesoy) şu sözlerle ifade etmiştir: “*Muhitlerinde hiçbir başka şahsiyetin sahip olamayacağı hürmet ve muhabbete sahip olan Hoca efendiler bir ellerine silahlarını, öteki ellerine seccadelerini alarak bir din adamının vatani uğruna omuzlayacağı en mukaddes vazifelerin ardı ardına örneklerini verdiler... Yer yer başlamış olan*

¹¹⁷⁶ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.I, 21.

¹¹⁷⁷ Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2003, 166

¹¹⁷⁸ Söz konusu zümre; Şeyhülislamlık, Müderrislik, Müftülük, Kadılık, Hatiplik, İmamlık, Müezzinlik gibi gruplardan oluşmaktadır. Recep Çelik, *Millî Mücadele Günlerinde Din Adamları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, 1.

¹¹⁷⁹ R. Çelik, *Millî Mücadele Günlerinde Din Adamları*, 1.

¹⁴⁸⁶ Selek, *Anadolu İhtilâli*, C.I, 80-82.

*karşı koymaların başında din adamlarının olması, işgalcilerin buralar da halkın mukavemetini kıramayacaklarının en sağlam delili sayılmıştır...*¹¹⁸⁰ Bu konuda I. Dünya

Savaşı sırasında Osmanlı Ordusu'nda son olarak Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı görevini yürüten Alman General Liman von Sanders'in¹¹⁸¹ anılarında da şu satırların yer aldığı görülmektedir: "... Türk milletinin mağlubiyeti kabul etmesi için askerî hezimetler kâfi değildir. Halkın yapılabilecek hiçbir şey kalmadığına kani olması ve bu acı hakikati sözlerine itimat ettiği şahsiyetlerden dinlemesi lazımdır... Türkler fert olarak manevi kıymetlerine bağlı, dindar, bilhassa gelenekçi idiler. Din adamlarının her tabaka ve seviyeden insanlar üzerinde büyük tesiri vardır. Askerler, her müstakil birlikte mevcut din adamlarının telkinlerine ruhi unsurlarla merbut (bağlanmış) idiler. Bu hasleti bilen kumandanlar, ferdi fedakarlık ve feragat isteyen muharebe safhalarında din adamlarının telkinlerinden en geniş mana ve mahiyeti ile istifade etmişlerdir."¹¹⁸² Küçük de halkın yüzde doksanının okumayazma bilmediği bir ortamda en sözü dinlenir kişilerin din adamları olduğunu, bunum yanı sıra yönetim ile halk arasında din adamlarından başka köprü vazifesi görececek kimsenin bulunmadığını ifade etmiştir.¹¹⁸³

Başta müftüler olmak üzere taşrada görev yapan din adamlarının halk üzerinde büyük etkisi vardır. Bu gerçeğin farkında olan ve Anadolu insanını çok iyi tanıyan Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da din adamlarını yanına alarak hareket etmiştir. Bu kapsamda ise din adamları; Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurucusu, Temsil Heyeti üyesi ve BMM'de vekil olarak mücadelede hep ön saflarda yer almışlardır. Millî Mücadele Dönemi ve liderlerini inceleyen yabancı bilim insanları ve araştırmacılar da bu konuda benzer değerlendirmeler yapmışlardır. Tarihçi Stanford J. Shaw, "Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'daki ilk kıvılcımlara çoğunlukla müftüler, imamlar ve müderrisler olmak üzere yerel din adamları öncülük etmiş, halkı etkilemişlerdir" derken; araştırmacı yazar Lord Kinross ise " Mustafa Kemal en güçlü taraftarlarını din adamları arasında bulmuştur" yorumunu yapmıştır.¹¹⁸⁴

¹¹⁸⁰ Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 105-106.

¹¹⁸¹ Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Liman von Sanders'in yerine Mustafa Kemal Paşa'nın tayin edildiğini bildiren telgraf için bkz. HTVD, Sayı: 27, Belge: 693.

¹¹⁸² Cemal Kutay, *Kurtuluşun Kuvvacı Din Adamları*, İstanbul: Altan Matbaası, 1998, 39. Bkz. Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene (Bir Alman Paşasının Çanakale ve Filistin Hatıraları)*, Haz. Muzaffer Albayrak, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006, 51, 106.

¹¹⁸³ Küçük, *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler*, 47. Bkz. Ş. S. Aydemir, *Tek Adam*, C.II, 28-30; Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı*, 30-31.

¹¹⁸⁴ Bkz. Stanford J. Shaw, *From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation (1918-1923)* - II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, 664; Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2024, 209.

Gerçekten de ilk işgal girişimlerinin hemen ardından, özellikle Batı Anadolu'daki din adamlarının harekete geçmek suretiyle düşmana yönelik direnişin ilk adımlarını attıkları söylenebilir.¹¹⁸⁵ Bu din adamlarından biri olan Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi,¹¹⁸⁶ İzmir'in işgal edildiği 15 Mayıs 1919 günü Denizli halkına hitaben yaptığı konuşmada "işgal edilen memleket halkının silaha sarılması dini bir görevdir" diye seslenmek suretiyle Denizli ve çevresinde etkili olmuş, müteakiben Millî Mücadele için önem arz eden hizmetlerde bulunmuştur.¹⁴⁹⁴ Söz konusu örnekte de görüldüğü üzere, vatansever din adamlarının halk üzerinde sahip oldukları yönlendirici etkinin de etkisiyle kısa süre içerisinde düşmana karşı bir mukavemet oluştuğu ifade edilebilir.

Yukarıda belirtildiği üzere, Millî Mücadele'nin yürütülmesinde önemli görevler üstlenen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile Kongre'lerin kuruluşunda da din adamlarının etkin olarak rol aldığı görülmektedir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin on altısının başkanı din adamıdır. Bu Cemiyet'lerde görev alan seksen dört din adamı ise yönetici durumundadır.¹¹⁸⁷ Erzurum Kongresi'nde seçilen dokuz kişilik Temsil Heyeti'nin üçünün din adamı olmasının yanı sıra¹¹⁸⁸ Kongresi'ye katılan delegelerden on biri de yine din adamlarından oluşmaktadır.¹¹⁸⁹

Ayrıca hem Sivas Kongresi'nin hazırlık çalışmalarını yürüten komisyonda, hem de Sivas Kongresi delegeleri arasında birçok din adamı bulunmaktadır. Bu doğrultuda, toplum üzerinde önemli etkisi olan din adamlarının Kongre'lere katılmasının aynı zamanda millî ve dinî şuurun yayılmasında da büyük katkısı olmuştur.¹¹⁹⁰

Millî Mücadele'ye yönelik din adamı desteği sadece Erzurum ve Sivas Kongreleri ile sınırlı kalmamış, Millî Mücadele'yi destekleyen din adamları Batı Anadolu'daki yerel kongrelere de katılmışlardır. 1919 yılı Temmuz ayında gerçekleşen Balıkesir Kongresi'ne katılan kırk sekiz delegenin on üçü bölgede görev yapan müftü ve müderrislerden oluşmaktadır. 1920 Mart

¹¹⁸⁵ Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları*, 135, 215.

¹¹⁸⁶ Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi'nin hayatı ve Millî Mücadele'deki hizmetleri için bkz. Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadele'de Din Adamları I*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020, 73-129. Ayrıca bkz. EK-16 (TİTE Fotoğraf Arşivi, Kutu No: 15, Belge No: 17) ¹⁴⁹⁴ Sarıkoyuncu, *Millî Mücadelede Din Adamları I*, 19.

¹¹⁸⁷ Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde görev alan din adamları için bkz. Recep Çelik, *Millî Mücadele Günlerinde Din Adamları*, 106-115; Sarıkoyuncu, *Millî Mücadelede Din Adamları I*, 50-58.

¹¹⁸⁸ Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, 114.

¹¹⁸⁹ Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, Ankara TTK Yayınları, 1997, 78-80. İlyas ve Çoban'a göre ise Erzurum kongresine katılan din adamı sayısı 14'tür. Ahmet İlyas, Ebru Çoban, "Millî Mücadele'de Ulusal Kongrelere Katılan Kişilerin Sosyolojik Açından İncelenmesi", *Millî Mücadele'nin 100. Yılı Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021, 371

¹¹⁹⁰ İlyas, Çoban, "Millî Mücadele'de Ulusal Kongrelere Katılan Kişilerin", 371.

ayında icra edilen Balıkesir Kongresi'ne katılan altmış delegenin yarıya yakını müftü, vaiz ve müderristen oluşmaktadır. 1919 yılı Ağustos ayında toplanan Alaşehir Kongresi'ne katılan kırk beş delegeden dokuzu müftü ve müderristir.¹¹⁹¹ 1919 yılı içerisinde üç defa toplanan Nazilli Kongreleri, 1919 Ağustos'unda toplanan Muğla Kongresi ile Ağustos ve Ekim 1920 tarihlerinde toplanan Pozantı Kongreleri'ne de başta müftüler olmak üzere çok sayıda din adamı katılım sağlamıştır.¹⁵⁰⁰

Birinci BMM'ye seçilen milletvekilleri içerisinde de hem görev aldıkları tarihte resmi vazifesi olan din adamları, hem de resmi bir vazifesi olmayan ilmiye sınıfından çok sayıda milletvekili mevcuttur.¹¹⁹² Mustafa Kemal Paşa, söz konusu grubun içerisinde bulunan ve halk üzerinde önemli etkiye haiz Mevlevi ve Bektaşî önderlerinden “Konya Mevlevi Dergahı lideri Abdülhalim Çelebi¹¹⁹³ ile Hacı Bektaş Dergahı Bektaşî Şeyhi Cemalettin Çelebi”yi¹¹⁹⁴ BMM Reis Vekili yapmıştır.¹¹⁹⁵ İlave olarak BMM İrşad Heyetleri'nde de bazı din adamları görev almışlardır.¹¹⁹⁶

Millî Mücadele'ye din adamı desteği sadece cemiyet ve kongrelere katılım sağlamakla kalmamış, farklı biçimlerde kendini göstermiştir. Bazı din adamları İtilaf devletleri ve azınlıkların uygulamalarını protesto eden telgraflar yayınlamışlar, bazı din adamları ise milis kuvvetler oluşturarak bizzat cephede muharebelere katılmışlardır.¹¹⁹⁷

¹¹⁹¹ Mustafa Çalışkan, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Din Faktörü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990, 122-123. ¹⁵⁰⁰ Kongrelerde görev alan din adamları için bkz. Recep Çelik, *Millî Mücadele Günlerinde Din Adamları*, 115-123.

¹¹⁹² Bkz. Kutay, *Kurtuluşun Kuvvacı Din Adamları*, 112-120, 133-139.

¹¹⁹³ Abdülhalim Çelebi, 91 oy ile BMM Birinci Reis Vekilliği'ne seçilmiştir. Küçük, *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler*, 132.

¹¹⁹⁴ Cemalettin Çelebi toplantılara katılamayacak kadar hasta olmasına rağmen 120 mebustan 30'unun oyu ile BMM İkinci Reis Vekilliği'ne seçilmiştir. Daha sonra izinli sayılmış ve Ocak 1922'de ölümüne kadar milletvekilliği düşürülmemiştir. Küçük, *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler*, 132-133.

¹¹⁹⁵ BMM'de görev alan din adamları için bkz. Recep Çelik, *Millî Mücadele Günlerinde Din Adamları*, 174-178; Sarıkoyuncu, *Millî Mücadelede Din Adamları I*, 58-69.

¹¹⁹⁶ İrşad Heyetlerinde görev alan din adamları için bkz. Recep Çelik, *Millî Mücadele Günlerinde Din Adamları*, 178-183.

¹¹⁹⁷ Millî Mücadele sırasında pek çok din adamı bizzat cephelerde muharebelere katılmış, hatta bazıları milis birliklerinin kuruluşunda öncülük etmişlerdir. Eskişehir-Afyon Cephesi'nin takviyesinde çok önemli görevler icra eden Çelikalay adlı milis kuvvetlerinin kurucusu olan Afyonlu din adamı Müderris İsmail Şükrü Efendi ve Isparta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmayı müteakip Nazilli-Aydın Cephesi'nde görev yapan Demiralay adlı milis kuvvetlerinin kurucusu Müderris Hafız İbrahim Efendi'nin yanı sıra Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi de cephelerde faaliyet yürüten din adamlarına verilecek en önemli örneklerdir. Benzer şekilde Çal (Denizli) Müftüsü Ahmet İzzet Efendi de gönüllülerden oluşan yüz kişilik grubu ile Aydın ve çevresinde düşmana karşı mücadele vermiş din adamlarındandır. Ayrıca, Urfa, Antep ve Maraş savunmasında da din adamları ön cephede görev yapmışlardır. Recep Çelik, *Millî Mücadele Günlerinde Din Adamları*, 123-164, 189; Nurhan Aydın, *Millî Mücadele'de Kuruluşlar*, 52-53. Söz konusu milis birliklerin kuruluşu ve faaliyetleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Kutay, *Kurtuluşun Kuvvacı Din Adamları*, 211-222; Sarıkoyuncu, *Millî Mücadelede Din Adamları I*, 46-50.

Sivas Kongresi sonrası Temsil Heyeti kendisine karargâh olarak seçtiği Ankara'ya giderken, Heyet Başkanı Mustafa Kemal; Alevi-Bektaşî gruplarının bundan sonraki kritik dönemde de bağımsızlık hareketini sahiplenmeleri ve kendi yanında yer almalarını sağlamak için Hacı Bektaşî Tekkesi'ne uğramıştır. Zira Hacıbektaş'taki Çelebi Cemaleddin Efendi, Anadolu'daki Müslüman nüfusun büyük kısmını oluşturan¹¹⁹⁸ Alevi-Bektaşî'lerin manevi lideri durumundadır. Temsil Heyeti 23 Aralık 1919 tarihinde¹¹⁹⁹ Hacı Bektaş'ta coşkulu bir şekilde karşılanmıştır. Mustafa Kemal, "Çelebi Cemalettin Efendi ve Bektaşî Babası Salih Niyazi Baba" ile görüşmüş, Alevi-Bektaşî cemaatinin millî hareketi desteklemesini istemiştir. Görüşme sonrasında Cemaleddin Efendi yayınladığı bir bildiri ile tüm Alevi-Bektaşîleri Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal'e yardıma davet etmiştir.¹²⁰⁰

Yukarıda açıklandığı üzere sergilenen akılcı tavır sayesinde, gerek İşgal Güçleri gerekse İstanbul Hükûmeti tarafından dinî ve manevî duyguların Millî Mücadele aleyhinde kullanılmasına yönelik propagandalar başarıya ulaşamamıştır. Yine söz konusu tavır sayesinde daha önce de belirtildiği üzere din adamları; halkın teşkilatlandırılmasında, protesto mitinglerinin tertiplenmesinde, yerel ve millî kongrelerin örgütlenme ve kuruluş sürecinde önemli roller üstlenmişlerdir. Hatta gönüllü olarak Kuvayımillîye'ye ve Millî Ordu'ya katılmak suretiyle cephede düşmanla bilfiil silahlı mücadeleye dahi girişmişlerdir.¹²⁰¹ Diğer bir ifade ile çevrelerinde itimat duydukları din adamlarının millî harekete inanması ve onu desteklemesi; Anadolu halkının tarafından da Millî Mücadele'ye güven duyulması ve mücadelenin desteklemesi sonucunu doğurmuştur.¹²⁰²

¹¹⁹⁸ Şehidoğlu, bütün Anadolu'da 3-4 milyondan fazla Alevi ve Bektaşî nüfusu mevcut bulunduğunu ifade etmektedir. Süreyya Şehidoğlu, *Millî Mücadele'nin Maddi Dayanakları*, Ankara: Ofset 75, 1975, 139. Küçük ise Alevi-Bektaşî nüfusu ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "1900'lerin ilk yıllarında Alevi-Bektaşî nüfusu ile ilgili kesin bilgi mevcut değildir. 1912 yılında Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman nüfusun yaklaşık 12 milyon olduğu ve I. Dünya Savaşı sırasında da meydana gelen insan zayıyatı dikkate alındığında, Millî Mücadele Dönemi'ndeki söz konusu nüfus ile ilgili bazı kaynaklardaki bilgilerin abartılı olacağı değerlendirilebilir. (3-4 milyon veya daha fazla, 6 milyon vb.) Bu konuda resmi kaynaklara bakmak gerektiği ve bu kapsamda da Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü arşivindeki bir belgeye göre Alevi-Bektaşî sayısının toplam 3 milyon civarında olduğu ifade edilmektedir." Küçük, *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşîler*, 111-112.

¹¹⁹⁹ Mustafa Kemal ve Temsil Heyeti'nin Hacıbektaş ziyaretinin tarihi, Hacı Bektaş Veli Müzesi içerisindeki Atatürk heykelinin kaidesi üzerine de yazılmıştır. Ziyaretin yıldönümleri her yıl kutlanmaktadır. Küçük, *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşîler*, 130.

¹²⁰⁰ Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi, 1968, 354-356.

¹²⁰¹ Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 105.

¹²⁰² İsmail Çolak, *Kurtuluş Savaşı'nın Eğitim Ordusu Kuvayı İlmiye*, İstanbul: Nesil Yayınevi, 2008, 9-11.

3.3.2. Meşruiyet ve Toplumsal Motivasyon Kaynağı Olarak Dinin Önemi

Millî Mücadele'nin başarıya ulaşabilmesi için, öncelikle halkın mücadeleyi sahiplenmesi ve bir toplumsal motivasyon yaratılarak halkı bağımsızlık ortak hedefi etrafında birleştirmek gerekmektedir. Bu dönemde, Anadolu insanının aralarındaki kısmi etnik köken ve ideoloji ayırımına rağmen bir araya getirebilecek yegane motivasyon aracı ise İslam dinidir.¹²⁰³

Tüm zorluklar ve imkânsızlıklar içerisinde bağımsızlık savaşını kazanmak, ancak eldeki bütün maddi ve manevi unsurları seferber etmekle mümkündür. Maddi unsurlar yeterli düzeyde olmadığına göre öncelikle yapılması gereken manevi unsurları devreye sokmaktır. Millî Mücadele'de de bu yapılmıştır.¹²⁰⁴

Prof. Mohammad Sadıq bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Başka bir seçenek olmadığından İslam, ulusal kurtuluş hareketinin ve ortaya çıkmakta olan siyasal düzenin ideolojik temeli olarak hizmet etmiştir... İslam, ulusal kurtuluş hareketine belirsizlik günlerinde bir inanç ve yaşam felsefesi olarak hizmet etti, halkın kendine güveni ve duygusal dengesini sağladı...” Sadıq Kurtuluş Savaşı sırasındaki birlik düşüncesinin aracının da İslam olduğunu şu sözlerle anlatmaktadır: “İslam bu düşünceler için bir araç olarak hizmet edecekti; çünkü en iyi anladıkları dille, yani dinin diliyle sunulursa, halkın bu düşünceleri daha iyi anlayacağı düşünüliyordu...Hareketin önderlerinin vurguladığı değerler yoluyla kitleleri kurtuluş davasına kazanmak, kararsız aydınları kazanmaktan daha zor değildi.”¹²⁰⁵

Gerek manevi bakımdan, gerek toplumsal motivasyon aracı olarak, gerek meşruiyet kaynağı olarak, gerekse etnik unsurları birleştirme aracı olarak İslam dini, Millî Mücadele'nin en etkili silahlarından biri olmuştur. Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa da Anadolu toplumunun gerçeklerinden hareketle, toplumun temel değeri olan birleştirici, bütünleştirici özelliğe sahip İslam dininden yararlanacaktır. Tarihçi Shaw söz konusu durumu şöyle nitelemiştir: “Cami ile devlet arasında herhangi bir şekilde bir ayrıma dair ne bir düşünce, ne de bir öneri vardır. Savaş eskiden olduğu gibi İslam'ı muhafaza etmek içindir. Mustafa Kemal bir nevi İslam ve Osmanlı geleneğine müracaat etmek suretiyle kitle desteğini kazanmayı başarmıştır.”¹²⁰⁶ Buna karşın, Anadolu'da gelişen millî hareketi kendi çıkarlarına ters gören

¹²⁰³ Alparslan Işıklı, *Sosyalizm, Kemaliz ve Din*, Ankara: Tüze Yayıncılık, 1997, 163.

¹²⁰⁴ Bkz. Süreyya Şehidoğlu, *Millî Mücadelenin Maddi Dayanakları*, Ankara: Ofset 75, 1975, 40; Refik Necdet Aktaş, *Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Başladı?*, İstanbul: Varlık Yayınları, 1973, 52.

¹²⁰⁵ Mohammad Sadıq, *Türk Devrimi: Türkiye'de İdeolojik Değişime Bakış*, İstanbul Destek Yayınları, 2013, 166-169.

¹²⁰⁶ Stanford J. Shaw, *Türklerin İstiklal Harbi*, İstanbul: EZR Yayıncılık, ty, 56.

İstanbul Hükûmeti de aynı silahı kullanmak suretiyle dindar Anadolu halkını, asi ve dinsiz olarak nitelendirdikleri Millî Mücadele liderlerine karşı isyana teşvik edecektir. Görüldüğü üzere, 1919-1922 yılları arasında Anadolu sahnesinde yürütülen savaş oyununun en stratejik silahlarından biri din olmuştur. Galip, şüphesiz elindeki silahı en iyi kullanan taraf olacaktır.¹²⁰⁷ Zira Millî Mücadele’de cephelerdeki askerî harekâtın başlamasından önce fetvalar savaşının¹²⁰⁸ yapıldığını söylemek mümkündür. Bu savaş Millî Mücadele’ye karşı çıkanların temel dayanağı olduğu gibi Millî Mücadele’ye başlayanlar da aynı kaynağa dayanmışlardır. Bu kapsamda, Millî Mücadele’yi yürütenlerin en önemli dayanağı “istiklalsiz din olmaz” inancının savunucusu ve tatbikatçısı olmaktır.¹²⁰⁹

Mustafa Kemal Paşa da mücadelesini meşru bir zemine oturtmak, kendisine hareket serbestisi yaratmak ve gereksiz bir muhalefetle karşılaşmaktan kaçınmak maksadıyla liderliğini yaptığı mücadelenin “din gereği” olduğunu ısrarla vurgulamıştır. Zira Erzurum Kongresi’nin açılışında yaptığı dini vurgular taşıyan konuşmasında göze çarpan en önemli husus, Kurtuluş Savaşının meşruiyet kaynağının “din” olacağının ilk belirgin göstergesidir.¹²¹⁰

Aynı şekilde Erzurum Kongresi Beyannamesi’nin 2. maddesi de “Osmanlı vatanının bütünlüğü ve millî bağımsızlığımızın sağlanması ve saltanat ve hilafet makamının korunması için Kuvayımillîye’yi etken ve millî iradeyi egemen kılmak esastır”¹²¹¹ ifadelerini içermektedir. Sivas Kongresi Beyannamesi’nin 2. ve 5. maddelerinde de benzer yaklaşımlar mevcuttur. Beyanname’nin 2. maddesinde, “Osmanlı toplumunun bütünlüğünün ve millî bağımsızlığımızın sağlanması ve yüce hilafet ve padişahlık makamının korunması için millî güçleri yapıcı ve millî iradeyi hakim kılmak kesin esastır.”; 5. maddesinde ise, “Osmanlı hükûmeti bir dış baskı karşısında ülkemizin herhangi bir parçasını terk veya ihmal etmek mecburiyetinde bulunduğu takdirde hilafet ve saltanat makamıyla vatan ve milletin korunması ve bütünlüğünü sağlayacak her türlü tedbir alınmıştır”¹²¹² ifadeleri yer almıştır.

“Saltanat ve Hilafet makamlarının güvenliğini sağlamak” olarak formüle edilen ve

¹²⁰⁷ Bkz. Işıklı, *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, 163.

¹²⁰⁸ İstanbul Hükûmeti tarafından hazırlanan ve Şeyhülislam tarafından onaylanan fetvalar ile bunlara karşılık Millî Mücadele taraftarı müftüler tarafından onaylanan karşı fetvaların mücadelesi, Aydemir tarafından “Fetvalar Harbi (Savaşı)” olarak nitelendirilmiştir. Bkz. Aydemir, *Tek Adam*, C.II, 293-299.

¹²⁰⁹ Cemal Kutay, *Kurtuluşun Kuvvacı Din Adamları*, İstanbul: Altan Matbaası, 1998, 9.

¹²¹⁰ Bkz. Recep Çelik, “Millî Mücadele Döneminde Atatürk ve Din Adamları”, *Atatürk’ün İslama Bakışı Belgeler ve Görüşler*, Der. Mehmet Saray, Ali Tuna, Ankara: ATAM Yayınları, 2005, 81-86; Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul: Adam Yayınları, 1982, 148-149.

¹²¹¹ *Millî Egemenlik Belgeleri*, Der. Sefer Yazıcı, Ankara: TBMM Basımevi, 2015, 23.

¹²¹² *Millî Egemenlik Belgeleri*, 30-31.

mücadelenin büyük bir kısmında kullanılacak olan bu taktik, her iki kongrede de uygulamaya konulmuştur. Zira yabancı ülkelerin işgaline karşı başlatılan Millî Mücadele, Saltanat ve Hilafet'i kurtarmaya yönelik verilen bir mücadele olduğu sürece meşruluk kazanabilecektir. Aksi taktirde hala meşru olduğuna inanılan Hilafet/Saltanat otoritesine karşı yapılacak bir hareket; bir isyan olarak görülebilecek, hatta millî hareketi tümüyle haksız bir niteliğe sokmuş olacaktır.¹²¹³

Yine BMM'nin açılışının hemen sonrasında 27 Nisan 1920 tarihinde padişaha, “Büyük Millet Meclisi adına Meclis başkanı imzasıyla” bir “sadakat arızası” gönderilmiştir. Arizada, “İstanbul'un işgali¹²¹⁴ ve bunu izleyen facialar üzerine durumu incelemek, Saltanat ve Saltanat hukukunu ile millî istiklalimizi savunmak maksadıyla bu defa Ankara'da Büyük Millet Meclisi halinde toplandık” ifadeleri ile Meclis'in açılış gerekçesi belirtilmiş; ayrıca “kalbimiz sadakat ve bağlılık duygusu ile dolu olarak Padişahımız tahtı etrafında her zamandan daha sıkı bir bağlılıkla toplanmış bulunuyoruz” ifadeleri ile de Padişah ve Saltanat'a olan bağlılık dile getirilmiştir.¹⁵²⁴

Ayrıca BMM'nin açılışı ile “fiilen kurulan yeni siyasal otoritenin en az İstanbul'daki Sultan/Halife'nin temsil ettiği Osmanlı siyasal otoritesi kadar dini meşruiyete sahip olduğu” ispatlanmak istenmiştir. Bu kapsamda, Meclis açıldıktan kısa bir süre sonra yayınlanan bildirilerde; hem iç kamuoyuna hem de İslam dünyasına millî hareketin dini bir hareket olduğu izlenimi verilmeye çalışılmıştır. M. Kemal'in buradaki amacının, dinsel meşruiyetten yararlanarak millî hareketi güçlendirmek olduğu görülmektedir.¹²¹⁵

Din faktörü, sadece Meclis'in açılış töreni ve yayınladığı bildiler ile sınırlı kalmamış, Meclis'in işleyişinde de kendisini hissettirmiştir. Meclis'in; “Din ve şariat işlerini yürütmek Meclis'in görevidir” şeklinde bir karar alması ve “Devletin resmi dini İslam'dır” maddesinin yer aldığı 1921 Anayasası'nı kabul etmesi, Meclis'in işleyişinde de din faktörünün dikkate alındığını gösteren örnekler olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca ilk Meclis'te çok sayıda din adamı milletvekili de göze çarpmaktadır. Bu din adamı milletvekillerinin çoğu Meclis'te aktif görevler almışlar,

¹²¹³ Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, 148-149.

¹²¹⁴ İstanbul'un resmen işgali konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Özalp, *Milli Mücadele*, 101-108.

¹⁵²⁴ *TBMM ZC, D.I, C.I*, 123-124.

¹²¹⁵ Bkz. Yunus Nadi, *Birinci Büyük Millet Meclisi*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1998, 30; Yusuf Kemal Tengirşek, “İman Dolu Varlık Atatürk”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi Özel Yayını*, 1968, 2 (1968), 132; Yaşar Semiz, “23 Nisan 1920 TBMM'nin Açılışı ve Yarattığı Millî Heyecan”, *Ata Dergisi*, 9 (2002), 95-108.

Meclis oturumlarında yaptıkları konuşmalar ve aldıkları görevlerle önemli çalışmalara öncülük etmişlerdir.¹²¹⁶

Diğer açıdan bakıldığında ise İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükûmeti tarafından, Millî Mücadele ile alakalı olarak yürütülen olumsuz propagandalar neticesinde ortaya çıkan bilgi kirliliğinin ve halkın yanlış yönlendirilmesinin önüne geçilmek istenmiştir. Bu maksatla, “toplumsal yapının beklentilerine hitap eder nitelikte bir karşı propaganda faaliyeti” yürütüldüğü söylenebilir.¹⁵²⁷ Söz konusu karşı propaganda faaliyetinde vurgulanan ana tema,

“*Millî Mücadele’nin; Halife ve padişahımızı düşman tazyikinden kurtarmak, Anadolu’nun parça parça şunun bunun elinde kalmasına manî olmak, Payitaht’ımızı yine ana vatana bağlamak için çalıştığı*” yönünde olmuştur. Bu konuda sıklıkla tekrarlanan kavramlar ise “*ülkenin kurtarılması, Hilafet ve Saltanat ile dini ve manevi değerlere bağlılık*” olarak ön plana çıkmaktadır.¹⁵²⁸

3.3.3. BMM’nin İrşat ve Propaganda Faaliyetleri

Daha Heyeti Temsiliye zamanında karşı propaganda konusunda eksiklikler görülmüş ve halkın aydınlatılması gerekliliği ortaya çıkmış olması ile birlikte; Millî Mücadele aleyhinde yapılan propaganda sonucunda daha Meclis açılmadan önce Anadolu’da bazı ayaklanmalar ortaya çıkmıştır. Meclis açıldıktan sonra ise Millî Mücadele aleyhinde yürütülen propagandalar halk üzerinde etkili olmuş, bu durum neticesinde sayısı ve etkinliği artan isyanların Ankara’nın yakınına kadar ulaştığı görülmüştür. Bu konuda, özellikle İstanbul Hükûmeti’nin askerliği kaldırdığı ve bütün vergi borçlarını affettiğine dair yaptığı propagandanın halk üzerindeki etkisi önemli olmuştur.¹²¹⁷

Diğer bir husus; Millî Mücadele’nin karargâhı olan BMM’nin açılması ve çalışmalarına başlamış olmasına rağmen, Anadolu halkı Meclis’in amaçlarından habersizdir. Geniş bir cephede yürütülen Millî Mücadele, ancak halkın maddi ve manevi katılımı sayesinde başarıya ulaşabilecektir.¹²¹⁸ Bu kapsamda ise yürütülen olumsuz propagandaları etkisiz kılmak ve halkı BMM’nin etrafında toplamak gerekmektedir. Bu yüzden iç güvenliğin ve otoritenin sağlanması,

¹²¹⁶ Bkz. Kansu, *Erzurum’dan Ölümüne kadar Atatürk’le Beraber*, C.II, Ankara: TTK Yayınları, 1968, 570. ¹⁵²⁷ Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 106. ¹⁵²⁸ Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 106.

¹²¹⁷ Betül Aslan, “Millî Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri Yürüten Önemli Bir Komisyon: “İrşad Encümeni”, *Atatürk Dergisi*, 4/2 (2010), 126-128.

¹²¹⁸ İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, 268.

halkın dışarıdan gelen propagandalar nedeniyle yanlış bir tarafa yönlendirilmemesi maksadıyla, “ne gibi önlemler alınabilir” konusu, Meclis’in daha ilk günlerinden itibaren önemli bir gündem konusu olmuştur. BMM bu nedenle bazı önlemler alma yoluna gitmiştir.¹²¹⁹ Zira bu dönemde halkın aydınlatılması, bilgilendirilmesi ve maruz kaldığı propagandaların etkisinin azaltılmasına yönelik bir unsur veya teşkilat mevcut bulunmamaktadır. Bu konuda çareler üretmek maksadıyla 24 Nisan 1920 tarihinden itibaren Meclis’te Mebuslar görüşlerini dile getirmişlerdir. Yukarıda ifade edildiği üzere; “halkın aydınlatılması, bilgilendirilmesi, Millî Mücadele’ye olan inancının kuvvetlenmesi, aynı zamanda da düşman propagandasının etkisiz hale getirilmesi” maksadıyla Meclis çatısı altında birtakım tartışmalar yaşanmıştır.¹²²⁰ Meclis’te yürütülen gizli görüşmelerde Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa da durum hakkında özetle şu tespitleri yapmıştır: “... Bağımsızlık mücadelesi esnasında düşmanların emellerini ve bu emelleri gerçekleştirmek için uygulayacakları güçleri biliyoruz. Ancak düşmanlar sahip oldukları gücü harcamıyor, buna karşın gayelerine ulaşmak için bizi birbirimize çarptırıyorlar...” Meclis Başkanı ayrıca “başta Anzavur olayı olmak üzere, Düzce, Hendek, Bolu, Adapazarı ve İzmit havalisinde meydana gelen isyanların tamamen düşman propagandası ve parasıyla kandırılmış insanlar tarafından tertiplendiğini” belirtmiştir.¹²²¹

27 Nisan 1920 tarihinde yapılan Meclis Oturumu’nda ise Mebus Şeyh Servet Efendi tarafından “İrşat Encümeni” kurulması hakkındaki öneri Meclis gündemine getirilmiş;¹²²² yapılan görüşmeler neticesinde, “Millî Mücadele hakkında halkı uyanık ve bilgili tutmak, doğru ve düzenli bilgileri bizzat halkla yüz yüze görüşerek vermek” maksatlarıyla İrşad Encümenliği oluşturulmuştur.¹²²³

¹²¹⁹ B. Aslan, “Millî Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma”, 127-128.

¹²²⁰ Ökte, *Millî Mücadele Döneminde Halkla İlişkiler*, 200.

¹²²¹ Sadi Borak, *Gizli Oturumlarda Atatürk’ün Konuşmaları*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1977, 23-33.

¹²²² Söz konusu önerinin bir bölümü şöyledir: “...İrşadın (yol gösterme-aydınlatma) insanlık hayatının önemli mutluluk etmenlerinden biri olduğu tarihin sayısız olayları ile kanıtlanmış ve gerçekleşmiş bulunmaktadır. Düşmanlarımız bu yararlı ve kutsal gerçeği tersine çevirerek, görünüşte hakları savunucu görünüp, gerçekte ise yalanları uydurup, yayarak çıkarlarını sağlamak amacıyla propaganda adı altında örgütler kurmakta, bu örgütleri, maddi ve manevi çok büyük özverilerde bulunarak, yaşatıp desteklemekte ve bu yolla bütün insanlık dünyasını kandırıp, şaşırtmakta devam etmektedirler. Bugün karşı karşıya kaldığımız üzüntü verici durumda, düşmanlarımız tarafından kullanılan propaganda aracı ile gerçekleştirilmektedir. Bu sebeplerle, aleyhimize kullanılan silaha karşı, aynı silahla karşılık vermek gereğinin açık olmasına ilaveten her uygun ve hukuki şekilde gerçekleri yaymanın ve insanlara yol göstermenin ve kamuoyunu aydınlatmanın önemi ve büyüklüğünü de anlatmak gerekmeyecek kadar açık bulunduğundan Büyük Millet Meclisimizin kuracağı, çalışma şubeleri arasında bir de İrşadiye İşleri Şubesi’nin kurulması ve Osmanlı ülkesine yayılmasını öneririm...” TBMM ZC, D.I, C.I, 94-96.

¹²²³ B. Aslan, “Millî Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma”, 127-128.

¹⁵³⁶ TBMM ZC, D.I, C.I, 94-96.

BMM Hükûmeti'nin kurulmasından sonra oluşturulan komisyonlar içerisinde yer alan İrşat Encümeni, diğer encümenlerden birer kişinin seçilmesi suretiyle oluşturulmuş ve kısa süre içinde Meclis'in en kalabalık komisyonu halini almıştır.¹⁵³⁶ Meclis, İrşat Encümeni'nin yanı sıra Anadolu'da bölge halkından (eşraf, ulema ve öğretmenlerden) oluşturulacak İrşat Heyetleri'nin kurulmasını da karara bağlamıştır. Bu heyetler, halkın toplu olarak bulunduğu yerlerde ve camilerde; Meclis'ten ya da İrşat Encümeni'nden alacakları talimatlar doğrultusunda kamuoyu oluşturma görevi üstlenmişlerdir.¹²²⁴

İrşat Encümeni ve oluşturulan İrşat Heyetleri; sadece cephe gerisindeki halkı değil, aynı zamanda cephede görev yapan askerleri de aydınlatmak ve maneviyatlarını yükseltmek maksadıyla çalışmalar yapmışlardır.¹²²⁵ Anadolu'nun içlerine ve cephelere dek giden İrşat Heyetleri aynı zamanda; İstanbul Hükûmeti tarafından oluşturulan “Heyet-i Nasihalar”a karşı mücadele etmek durumunda kalmış, vatanın savunulması uğrunda yürüttükleri davanın önemini ve meşruiyetini anlatmak için büyük gayret göstermişlerdir. Bu kapsamda ise İrşat Heyetleri tarafından, köy köy dolaşılacak ve gerçekler anlatılmak suretiyle Anadolu halkının Millî Mücadele etrafında toplanmalarını sağlanmıştır.¹²²⁶

BMM, İrşad Heyetleri'nin çalışmalarını yakından izlemiş ve İrşad Heyetleri'nin etkili görev yapabilmeleri için gidilecek yörenin “durumunu, psikolojisini, yaşam koşullarını, düşünce yapısını ve gelenek göreneklerini” iyi bilen bölge mebuslarının özellikle bu heyetlerde görev almasının yararlı olacağı görüşünde olmuştur.¹⁵⁴⁰ Söz konusu uygulama ile Millî Mücadele ve diğer gelişmeler hakkında halkın bilgilendirilmesi konusunda BMM'nin başarılı sonuçlar elde ettiği gözlemlenmiştir.¹⁵⁴¹

3.3.4. Yazılı Basın

Millî Mücadele Dönemi basını ile ilgili kaynakları gazeteler, dergiler, basınla ilgili kitap ve makaleler olarak sıralamak mümkündür. Söz konusu kaynaklardan; kitap ve makalelerde daha çok belirli yörelerde veya dönemlerde çıkmış olan basınla ilgili yayınlar üzerinde durulmuş

¹²²⁴ B. Aslan, “Millî Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma”, 136.

¹²²⁵ TBMM ZC, D.I, C.II, 563.

¹²²⁶ B. Aslan, “Millî Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma”, 136-138. Meclis Başkanı Mustafa Kemal de Batı Cephesi'nde on bir gün süren (Temmuz-Ağustos 1920) teftişten dönüşünde Meclis gizli oturumunda söz almak suretiyle yürütülen irşat faaliyetleri ile ilgili şu sözleri sarf etmiştir: “Askerî noktai nazardan teftiş ve tetkik ile meşgul olmakla bir taraftan da arkadaşlarımız muhtelif guruplara ayrılarak doğrudan doğruya kıtaatı askeriye.....efrat ile temasta bulunmak ve onları tenvir ve irşat etmek için lâzım gelen nesayıhte bulunmuşlardır.” TBMM GCZ, D.1, C.1, 119. ¹⁵⁴⁰ Güneş, *Birinci TBMM*, 275. ¹⁵⁴¹ B. Aslan, “Millî Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma”, 139.

olması, yayınlanmış dergilerin ise az oluşu ve yetersizliği göz önüne alındığında asıl kaynak olarak gazetelerin önemi ortaya çıkmaktadır.¹²²⁷ Bu çalışmada da söz konusu dönem yayınlanan gazeteler esas alınmıştır..

Millî hareketin asıl kaynağını oluşturan Anadolu halkının Millî Mücadele'ye katılımını sağlamak maksadıyla yazılı basından etkin olarak istifade edilmiştir.¹²²⁸ Bu kapsamda, dönemin “en etkin iletişim aracı” olarak değerlendirilebilecek yazılı basın, Millî Mücadele sürecinde İstanbul ve Anadolu Basını olmak üzere ikiye ayrıldığı; ayrıca her iki grubun da Millî Mücadele'ye destek veren/vermeyen şeklinde iki farklı cephede yer aldığı ifade edilebilir. Bu hususta, İstanbul'un başkent olması sebebiyle basın açısından öne çıktığı ve eskiden mevcut olan imkânları da kullanabildiği görülmektedir. Buna rağmen İstanbul basını, gerek Osmanlı Hükûmeti'nin gerekse İtilaf Devletleri'nin uyguladığı sansür denetimi nedeniyle güç koşullarda yayın yapabilmıştır. Tüm bu ifade edilenlere karşın İstanbul basınının bir bölümü, Millî Mücadele'nin yanında yer almış ve Anadolu'ya gönderdikleri muhabirleri aracılığıyla cephelerde ve Ankara'da meydana gelen gelişmelerle ilgili halkın bilgi sahibi olmasını sağlamışlardır. Millî Mücadele'yi destekleyen İstanbul Basını'nın mücadeleye olan katkılarından biri de özellikle uluslararası ortamda “Türk bağımsızlık mücadelesinin haklılığı” doğrultusunda kamuoyu oluşturmak olmuştur. Ayrıca, “İstanbul Hükûmeti ile Saray'ın yönlendirilmesi ve etki altına alınması, ayrıca başta İngilizler olmak üzere işgal kuvvetlerine yönelik mesajların iletilmesi” konularında da İstanbul basınından yararlanılmıştır. İstanbul Basını'na nazaran daha serbest hareket etme yeteneğine sahip olan Anadolu Basını'nın bu üstünlüğünden ise olumlu yönde istifade edilmiştir. Halkın bağımsızlık maksadıyla girişilen mücadeleye inandırılması ve desteğinin sağlanması bakımından söz konusu avantaj en verimli şekilde kullanılmıştır.¹²²⁹

Anadolu basınının ise her türlü yoksulluk ve yoksunluk içinde geliştiği ifade edilebilir. Zira kağıt, mürekkep ve matbaa harfleri yok denecek kadar azdır. Aynı zamanda, gazeteler kimi zaman ambalaj kağıdına basılmış, kimi zaman boyutları küçültülmüş veya sayfa sayıları azaltılmış; hatta bazı gazetelerin kağıt ve eleman eksikliği nedeniyle yayın hayatı kesintiye

¹²²⁷ İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, XV.

¹²²⁸ Ökte, *Millî Mücadele Döneminde Halkla İlişkiler*, 126.

¹²²⁹ Ökte, *Millî Mücadele Döneminde Halkla İlişkiler*, 180-181. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006; İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014 ; Yücel Özkaya; *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*; Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın*; Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2018.

uğramış ve bu gazeteler birkaç ay yayınlanamamıştır. Bu olumsuzluklara, işgal altındaki bölgelerde çıkmakta olan gazeteler üzerindeki işgal makamlarının baskısını da eklemek gerekmektedir. Fakat tüm bu olumsuzluklara rağmen gazetelerin büyük kısmı yayın hayatını sürdürebilmiştir.¹²³⁰

İstanbul’da yayımlanan gazetelerden “*Akşam*,¹²³¹ *İleri*,¹⁵⁴⁷ *Yeni Gün*, *Vakit*, *Tasvir-i Efkâr*’ı, *İkdam* ve *Güleriüz Gazeteleri*”nin Millî Mücadele taraftarı olduğu,¹⁵⁴⁸ buna karşın “*Peyam-ı Sabah*¹²³², *Alemdar*, *Yeni İstanbul* ve *Aydede*” gibi gazetelerin ise Millî Mücadele aleyhinde yayın yaptığı söylenebilir.¹²³³ İlave olarak azınlık propagandası yapan ve birbirlerinin toprak taleplerini destekleyen Ermeni ve Rum gazetelerinin de İstanbul’da yayımlandığı ifade edilebilir.¹⁵⁵⁰ Yukarıda bahsedilen İstanbul Hükûmeti’nin basın üzerinde uyguladığı sansür, Talat Paşa Kabinesi’nin çekilmesiyle kalkmış; fakat Mütareke’nin ardından İstanbul’un fiilen işgal edilmesi sonrası bu defa İşgal Güçleri tarafından sansür uygulanmaya başlanmıştır.¹⁵⁵¹ İtilaf Devletleri, 9 Şubat 1919 tarihinde yayınlanan kararnameyle¹²³⁴ basına sansür uygulaması getirmiş, Mart 1920’de İstanbul’un resmen işgali sonrasında ise sansürün şiddeti daha da artmıştır.¹²³⁵ Bu kapsamda, İstanbul basını uygulanan sansür ve baskı altında millî harekete yönelik haberleri duyurma konusunda yetersiz kalırken, bu görev işgalden nispeten uzak bölgelerdeki Anadolu Basını’na düşmüştür. Ancak Anadolu’nun işgale uğrayan bölgelerinde de işgal kuvvetleri basın üzerinde sansür uygulanmasına devam etmektedir. Tüm bu gelişmelere ve engellemelere rağmen, yazılı basının devamlılığının sağlanması konusunda yoğun çaba sarf

¹²³⁰ Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, 13.

¹²³¹ İlk sayısı 20 Eylül 1918’de yayınlanan *Akşam Gazetesi*, 1919 ve 1920 yıllarında genellikle İstanbul’daki siyasal olaylara ve dış haberlere yer veren, buna karşın Anadolu’daki haberlere öncelik vermeyen bir haber gazetesi niteliği taşımaktadır. Gazete Şubat 1921’den itibaren Anadolu haberlerine öncelik vermeye başlamıştır. Gazete, 1 Nisan 1021 tarihli sayısında okuyucularına “memleketin kurtarıcısı olan Kuvay-I Milliye’nin kudret ve

¹²³² Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Artı Yayınları, 2006, 116.

¹²³³ Bünyamin Ayhan, *Millî Mücadele’de Basın (Olağanüstü Durumlarda Propaganda)*, Konya: Tablet Yayınları, 2007, 241. Ayrıca bkz. Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, 116. ¹⁵⁵⁰ B. Ayhan, *Millî Mücadele’de Basın*, 241-242. ¹⁵⁵¹ Asım Us, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul: Vakit Matbaası, 1964, 20.

¹²³⁴ Bkz. B. Ayhan, *Millî Mücadele’de Basın*, 245.

¹²³⁵ Mustafa Özyürek, “Millî Mücadele Dönemi’nde İstanbul Basınının Anadolu’dan Haber Alma Kaynakları”, *Türk Basın Tarihi Uluslar Arası Sempozyumu Kitapçığı*, II. Cilt, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, 1100. ¹⁵⁵⁴ Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 96

edilmiştir.¹⁵⁵⁴ Anadolu’da yayın yapan Doğru Söz,¹²³⁶ İzmir’e Doğru,¹²³⁷ Yeni Adana,¹²³⁸ Açıksöz¹⁵⁵⁸ gibi ulusal gazetelerin yanı sıra¹⁵⁵⁹, Erzurum Kongresi sırasında

fedakarlığından emin olmalarını” önermiş, 25 Nisan 1921 tarihinde ise “Anadolu’da herkes silah başına” başlıklı bir yazı yayınlamıştır. Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, 99-101. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akşam, 1 ve 25 Nisan 1921.

¹⁵⁴⁷ İlk adı Ati olan gazete, 19 Şubat 1919’da adını İleri olarak değiştirmiştir. Mustafa Kemal duyurulmasını istediği haberleri gazeteye ulaştırmış ve bu yazılar başka isimlerle yayınlanmıştır. Bu kapsamda, İleri Gazetesi’nin Millî Mücadele’nin İstanbul sözcüsü olduğu, ayrıca cepheden en doğru haberlerin bu gazetede yayınlandığı ifade edilebilir. Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, 102.

“Albayrak Gazetesi”¹²³⁹¹²⁴⁰¹²⁴¹ ve daha sonra ise “Öğüd Gazetesi”nden yararlanılmıştır. Sivas Kongresi’nde alınan kararlar doğrultusunda ise “İrade-i Millîye Gazetesi” yayın hayatına girmiştir. Bu kapsamda; “halkın bilgilendirilmesi ve ulusal hareketin amaçları/hedefleri hakkında aydınlatılması, ayrıca iç ve dış kamuoyunun belirlenen amaçlar doğrultusunda

¹²³⁶ İzmir’in işgalinden bir hafta sonra (22 Mayıs 1919) Balıkesir’de yayınlanmaya başlayan gazete, başlıca muhatabının köylüler olduğunu bildirmektedir. İlk nüshasında İzmir’in işgali ve memleketteki tesirlerini anlatmak suretiyle halkı haberdar etmeye gayret göstermiştir. Ömer Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, ty, 13-17.

¹²³⁷ Ege’de Kuvayımillîye’nin sözcüsü olarak Balıkesir’de 16 Kasım 1919’da yayınlanmaya başlayan İzmir’e Doğru Gazetesi’nin ilk sayısı 1000 adet basılmış, bir kısmı ücretsiz olarak Kuvayımillîye cephelerine yollanmış, geri kalanı ise kasaba ve köylere sevk edilmiştir. Gazetenin başyazılarında “halkın mücadeleye katılmasını sağlamak” ana gaye olmuştur. 1920 yılı başında yayınlanan iki sayıdan birinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi namına Mustafa Kemal Paşa tarafından Heyeti Merkeziye’ye çekilen telgraf, diğerinde ise Mustafa Kemal Paşa’nın yine aynı sıfatla ilk tamimi yayınlanmıştır. Söz konusu tamimin sonunda beyanattan köylülere kadar bütün milletin haberdar edilmesi istenmiştir. Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını*, 21-35.

¹²³⁸ İşgal Kuvvetleri’ni destekleyen Ferda Gazetesi’nin yayım hayatına başlamasının ardından çıkarılmaya başlanan Adana Gazetesi, millî birliğin sağlanması ve Çukurova Bölgesi’nin düşman işgalinden kurtarılmasını desteklemek maksatlarını güden yayınlar yapmıştır. Henüz 26 yaşında bir öğretmen olan Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey ile Yedek Subay Avni (Doğan) Bey tarafından çıkarılan gazete, Fransızlar ile onlarla birlikte hareket eden Ermeni askerlerini kınayan ve Çukurova’nın Türk olduğunu savunan bir yayın ilkesi benimsemiştir. Hayat Matbaası’nda basılan gazete, İşgal Güçleri’nin baskıları nedeniyle 1918 yılında sadece üç sayı yayımlanmasının

¹²³⁹ Kastamonu’da 15 Haziran 1919’da yayınlanmaya başlamıştır. Henüz Erzurum Kongresi toplanmadan önce yayınlanmaya başlayan bu gazete, bütün Anadolu şehirlerini İstanbul Hükûmeti’ne isyana davet etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını*, 89-107.

¹²⁴⁰ Anadolu’da yayınlanan gazetelerden diğer bazı örnekler ise şöyle sıralanabilir. Nazilli’de yayınlanan Aydın İli; Bursa bölgesinde yayınlanan Kafkas, Kardaş, İntibah, Arkadaş, Gündüz ve Ertuğrul (söz konusu Bursa gazetelerinin çoğunun nüshalarına ulaşılamamış, gazeteler hakkında başka kaynaklardan bilgi alınmıştır); Konya’da yayınlanan Babalık; Amasya’da yayınlanan Emel, Hadise ve Hakikat; Ankara’da yayınlanan Yenigün; Sarıkamış’ta yayınlanan Varlık; Edirne’de yayınlanan Ahali; Trabzon’da yayınlanan İstikbal; Giresun’da yayınlanan Işık; Samsun’da yayınlanan Ahali; Antalya’da yayınlanan Antalya’da Anadolu; Elazığ’da yayınlanan Satveti Millîye; Maraş’ta yayınlanan Amali Millîye ile Bolu’da yayınlanan Dertli ve Türkoğlu Gazeteleri. Bkz. Sami Coşar, *Millî Mücadele Basını*, 40-296.

¹²⁴¹ Erzurum bölgesinde ilk defa Mart 1913’te yayınlanmaya başlanan gazete, I. Dünya Savaşı sırasında Erzurum’un Rus işgaline uğraması sonucu kapanmış, savaş sonunda işgal kuvvetlerinin çekilmesi sonucu tekrar yayınlanmaya başlamış ve 1921 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Erzurum ve civarında halkı bilinçlendirmeye ve yöre halkının sesini Türk ve dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. Gazete heyet-i temsiliyeyi desteklemiş, Erzurum kongresi haberlerini kamuoyuna duyurmuş, işgallere karşı tepkisini dile getirmiştir. Ayrıca doğu illerinin Ermenilere verilmesi önlemek için yoğun bir yayın faaliyeti yürütmüştür. İsmail Özçelik, *Millî Mücadele’de Anadolu Basınında Güney Cephesi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005, 10-14.

yönlendirilmesi” konularında gayret sarf edilmiştir.¹²⁴² İrade-i Millîye Gazetesi,¹²⁴³ bu doğrultuda en önemli araçlardan birisi olmuştur.¹²⁴⁴ Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’ya gelmesini müteakip ise “hem muhalif basın organlarının menfî propagandalarını önlemek, hem de ulusal direniş hareketinin kamuoyu desteğini arttırmak” maksadıyla 10 Ocak 1920 tarihinden itibaren “Hakimiyet-i Millîye Gazetesi” yayın hayatına başlamıştır.¹²⁴⁵

ardından kapatılmıştır. Buna rağmen gazete, “Yeni Adana” ismiyle yayımlanmaya devam edecektir. Yeni Adana Gazetesi, Millî Mücadele karşıtı Ferda Gazetesi tarafından yoğun şekilde eleştirilmiş, gazete sadece beş sayı yayımlandıktan sonra 8 Ocak 1919 tarihinde Fransızlar tarafından basılarak kapatılmıştır. Gazete zor şartlar altında 25 Temmuz 1920 tarihinde tekrar yayın hayatına başlamıştır. Karaisalı Kelebek Tren İstasyonu’nda vagon içersinde şapograf yöntemi ile 9-13. sayıları basılan gazete, baskı tekniği açısından olumlu sonuç alınamaması nedeniyle Zamir (Arıkoğlu) Bey’in de katkılarıyla eksikliklerin giderilmesi yoluna gidilmiştir. 1918 yılının sonlarında başladığı yayın hayatını halen sürdüren Yeni Adana, Türkiye’nin en eski yerel gazetesi olarak bilinmektedir. Gülseren Akalın, *Millî Mücadele Dönemi’nde Adana Basını*, Adana: Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Yayınları, 1998, 11; Dursun Özden, *Bolkar Çılgılığı: Çukurova Kuvayı Millîye Müfrezeleri (1918-1923)*, Adana: Pozantı Belediyesi Yayınları, 2021, 133-134; İbrahim İslam, *Millî Mücadele’de Yeni Adana Gazetesi*, Adana: Seyhan Belediyesi Yayınları, 2017, 10-11; Filiz Yıldız, Sevdâ Ünal, “Millî Mücadele’den Günümüze Yerel Bir Gazete: Yeni Adana”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30/ 3 (2021), 223.

Yukarıda bahsedilen bazı temel gazetelerin yanı sıra; gerek İstanbul’da yayın yapan gazetelerden Millî Mücadele’ye destek verenlerin, gerekse Anadolu’da yayınlanan diğer gazetelerin de ulusal direnişe olan halk desteğini sağlamak bakımından önemli katkıları olmuştur.

3.3.5. Tekalif-i Millîye Emirleri

1921 Temmuz’unda icra edilen ve Türk Ordusu’nun Sakarya Nehri doğusuna çekilmesiyle sonuçlanan “Kütahya-Eskişehir Muharebeleri” sonrası, kısa bir süre içerisinde Yunan kuvvetlerinin Ankara istikametinde yeni bir taarruz başlatması yönünde beklentiler oluşmuştur. Bu durum haricinde I. ve II. İnönü Muharebeleri sonucunda oldukça azalan kaynakların bu son muharebeler ile tükenme noktasına geldiği de bir gerçeklik olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca Türk Ordusu’nun Sakarya’nın doğusuna çekilişi haberinin BMM’ye ulaşması ile kaygılar en üst

¹²⁴² Ökte, *Millî Mücadele Döneminde Halkla İlişkiler*, 126.

¹²⁴³ Gazetenin adı Mustafa Kemal tarafından konulmuştur. İlk anda haftada iki gün 1000 adet olarak çıkarılmasına karar verilmiştir. İlk sayıda; Mustafa Kemal Paşa’nın kongrede yapmış olduğu açış konuşması, padişaha çekilen telgraf, yayınlanan beyanname ve İsmail Hami Danişmend’in “Millî Harekâtın Sebepleri” başlıklı yazısı yayımlanmıştır. Nurettin Güz, *Türkiye’de Basın İktidar İlişkileri*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2008, 53-54.

¹²⁴⁴ Ökte, *Millî Mücadele Döneminde Halkla İlişkiler*, 131.

¹²⁴⁵ Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal tarafından kurulan gazete, sorumlu müdür Recep Zühtü tarafından haftada iki gün olmak üzere yayımlanmıştır. Ulusal Kurtuluş Hareketi’nin sözcüsü durumunda olması bakımından Ankara Hükûmeti’nin yarı resmi organı sayılmıştır. Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, XXIII.

seviyeye ulaşmış, Ankara'nın işgal edilmesi ihtimaline karşı ise BMM'nin Kayseri'ye nakli dahi gündeme gelmiştir.¹²⁴⁶

Meclis'te ayrıca Ordu'nun malzeme teçhizat durumu ile genel mali durum hakkında da görüşmeler yapılarak, mevcut durum ortaya konmaya çalışılmıştır.¹⁵⁶⁶ Dönemin Maliye Vekili Hasan Bey mâli durumu açıklarken; "bütçe açığının çok büyük olduğunu, Meclis'ten yeni bir gelir kaynağı çıksa bile bunun 4 aydan önce etkisini göstermeyeceğini, bu nedenle ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için olağanüstü bir gelir kaynağına ihtiyaç duyulduğunu" ifade etmiştir.¹⁵⁶⁷

Bütün bu koşullar altında; müteakip Yunan taarruzunu etkisiz kılabilmek maksadıyla Türk Ordusu'nun eksikleri gidermek suretiyle Yunan ve Türk kuvvetleri arasındaki maddi eşitsizliği en aza indirebilmek için mali açıdan kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda BMM Başkanı Mustafa Kemal, "başkomutanlık" yetkisi ve ünvanını aldıktan hemen sonrasında "Tekalif-i Millîye Emirleri"ni yayınlamıştır.¹²⁴⁷

BMM Başkanı ve Başkomutan sıfatıyla Mustafa Kemal'in imzası ile 7 ve 8 Ağustos 1921 tarihlerinde yürürlüğe giren Tekalif-i Millîye Emirleri,¹²⁴⁸ "Ordu'nun son derece acil ihtiyaçlarının bir an önce tamamlanmasını" içeren kapsamlı ve detaylı mahiyette hazırlanmış on emirden oluşmaktadır.¹²⁴⁹

1 Numaralı Tekalif-i Millîye Emri uyarınca bütün ilçelerde kurularak faaliyete geçen Tekalif-i Millîye Komisyonları,¹²⁵⁰ "en büyük mülki memur olan Kaymakam'ın başkanlığında, en büyük maliye (mal müdürü) ve askerî memur ile İdare Meclisi, Belediye ve Ticaret Odası'nın seçtiği

¹²⁴⁶ Cezmi Tezcan, *Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Millîye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mâli Politikaları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2005, 130-131. ¹⁵⁶⁶ *TBMM GCZ*, C.II., 132-136, 140-144.

¹⁵⁶⁷ *TBMM GCZ*, C.II., 146-150, 162.

¹²⁴⁷ Tezcan, *Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Millîye*, 134. Mustafa Kemal Paşa, Tekalif-i Millîye Emirlerine ihtiyaç duyulmasının ana sebebini şu sözlerle açıklamaktadır: "Memleket ve milletin maddi ve manevi bütün kuvvetlerini sonucun elde edilmesine yöneltmek için hiçbir tedbir ve girişimde müsamaha edilmeyerek, ne yer ve zaman ne de vatan mefhumu karşısında ayrıntıdan ibaret olan diğer düşünceler ile bağlı olmayarak düşman ordusunun yok edilmesinden ibaret olan bu tek amaca ulaşmak için zorunlu olan her şey yapılacaktır." K. Özalp, *Millî Mücadele*, C.I-II, 190.

¹²⁴⁸ Tekalifi Millîye emirlerin tam metinleri şu kaynaklarda yer almaktadır: *Türk İstiklal Harbi VII*, İdari Faaliyetler, 357-365; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C. IV, 414-424; Mustafa Onar, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları 11, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, 274-283; Serpil Sürmeli, Millî Mücadele'de Tekalif-i Millîye Emirleri, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998, 61-73.

¹²⁴⁹ Bir hayli detaylı olan Tekalif-i Millîye Emirleri altı tür yükümlülük getirmiştir. Bu hususta bkz. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mâli Kaynakları*, 376-377.

¹²⁵⁰ Tekalif-i Millîye Emirleri'nin birincisinde, Tekalif-i Millîye Komisyonları'nın kuruluş ve çalışma esasları ile ilgili hususlar yer almaktadır. Hikmet Özdemir, Atatürk'ün Kriz Yönetimi, 194.

ikişer kişi ve mahalli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin merkez idarelerinden iki üyenin" katılımıyla oluşmuştur.¹²⁵¹

Tekalif-i Millîye Emirleri'nin hedefine ulaşmasında önemli görevler üstlenen bir diğer kuruluş ise "Müdafaa-i Millîye Vekaleti Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürlüğüne bağlı

Menzil Bölge Müfettişlikleri, Menzil Hat Komutanlıkları, Menzil Nokta Komutanlıkları ve Menzil Konak Komutanlıkları"dır.¹⁵⁷³ Zira, Tekalif-i Millîye Emirleri vasıtasıyla toplanan her türlü malzemenin "cephe gerisinden cepheye taşınması, dağıtılması, depolanması ve lojistik kapsamındaki faaliyetlerin aksamadan yürütülmesi," güçlü bir Menzil teşkilatlanmasını gerektirmektedir.¹²⁵² Bu kapsamda; harekât alanı içerisinde Ordu'lar kendi menzil kuruluşları vasıtasıyla, harekât alanı dışında ise "Müdafaa-i Millîye Vekaletine bağlı menzil teşkilatı" ile faaliyetler yürütülmüştür.¹⁵⁷⁵

Millî Mücadele Dönemi'nde yapılan toplam harcamaların yalnızca % 8.8'lik bölümünün dış yardımlardan karşılandığı dikkate alındığında, Millî Mücadele'nin büyük oranda "iç kaynak" kullanılmak suretiyle başarıya ulaştığı söylenebilir.¹²⁵³ Bu sonuca ulaşılmasında Tekalif-i Millîye Emirleri'nin uygulanmasının da büyük katkısı vardır. Emirlerin uygulanmasında halkın tutumunun olumlu olduğu, İstiklâl Mahkemeleri kayıtları incelendiğinde ise emirlerin uygulanması sırasında kuvvet kullanımına başvurma'nın seyrek olarak görüldüğünü anlaşılmaktadır.¹²⁵⁴

Millî Mücadelenin mali kaynakları ile ilgili araştırmaları ile tanınan Müderrisoğlu, Tekalif-i Millîye'nin özgünlüğü ve Türk milletinin bu konudaki fedakarlığını şu sözlerle ifade etmiştir: "Tekalif-i Millîye Emirleri ile Türk milletinin yerine getirdiği mükellefiyetler, ne daha önce yapılmış uygulamalardan elde edilen tecrübelerden, ne de herhangi bir doktrin tarafından ortaya konulmuş fikirlerden yararlanılarak uygulama alanına konulmuştur. Tekalif-i Millîye, millî

¹²⁵¹ Sonradan köylerde imamlar ve muhtarlar da doğal üye sayılmışlardır. Kamu görevlileri haricinde kalan on üyenin tamamı ise halk tarafından seçilmiş kişilerden oluşmaktadır. Tezcan, *Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Millîye*, 147-148 ¹⁵⁷³ *Türk İstiklal Harbi VII*, İdari Faaliyetler, 314.

¹²⁵² Serpil Surmeli, *Millî Mücadele'de Tekalif-i Millîye Emirleri*, 76.

¹⁵⁷⁵ *Türk İstiklal Harbi VII*, İdari Faaliyetler, 614.

¹²⁵³ Tezcan, *Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Millîye*, 180

¹²⁵⁴ Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, 383. ¹⁵⁷⁸

Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, 377-378. ¹⁵⁷⁹

Tezcan, *Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Millîye*, 181 ¹⁵⁸⁰ TBMM ZC, C.XII, 185.

direnış içinde bulunan, maddi ve manevi varlığını ortaya dökerek çarpışmayı göze almış olan bir milletin yarattığı kişisel fedakarlığa dayanan bir sistemdir.”¹⁵⁷⁸

Türk Ordusu’nun ihtiyaçlarının karşılanması konusunda etkin bir yol olan Tekalif-i Millîye Emirleri, aynı zamanda “varlık-yokluk mücadelesi veren” bir milletin yaşadığı tüm acı tecrübelerle rağmen gösterdiği fedakarlık ve dayanaklılığın göstergesi olması açısından da önem arz etmektedir.¹⁵⁷⁹ Dönemin Müdafaa-i Millîye Vekili Refet Paşa da bu konudaki düşüncelerini şu sözlerle ifadeleri etmiştir: "Bu kesin zaferi, milletin yüce gönüllülüğüne borçluyuz. Müdafaa-i Millîye Vekili olarak, ordunun şükranını milletin ayaklarına sererken, göz önünde kağıt arabalarıyla çalışan köylülere ve köylü kadınlara bu şükranı bir daha ifade ederken, geçim yollarını kaybeden, her şeyini severek veren, Tekalif-i Millîye yükümlülüğünü fazlasıyla yerine getiren, o günkü yiyeceğini, giyeceğini ordusuna veren, tüccarsa dükkanını boşaltan, zanaat sahibiyse savunma için sanatını konuşturan, küçük çocuğundan önce sınırdaki asker kardeşine çorap dokuyan, çarlığını hediye eden ve Tekalif-i Millîye yükümlülüğünü emirden önce vatan görevi sayan temiz ve soylu milletimize şükran ve minnetlerimizi sunarım.”¹⁵⁸⁰

Yukarıda da belirtildiği üzere, Millî Mücadele’nin daha çok halktan sağlanan iç kaynaklar sayesinde finanse edilmiş olması göz önüne alındığında; Anadolu insanının özverisi¹²⁵⁵ ve Millî Mücadele’ye olan desteğinin, mücadelenin kazanılmasında ne denli hayati öneme haiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Millî Mücadele Dönemi halk desteği açısından genel olarak değerlendirildiğinde ise şu hususların ön plana çıktığı söylenebilir: Toplumun önemli bir kesiminin canı dahil tüm varlığını ortaya koyarken, nispeten küçük bir grubun ise çeşitli saiklerle silahlı mukavemete sıcak bakmadığı ve gerekli desteği vermediği ifade edilebilir. Fakat Yunan işgal sahasının genişlemesinin yanı sıra yürütülen propaganda faaliyetlerinin etkisi ile Kuvayımillîye kuvvetleri ve Millî Ordu birliklerince kazanılan başarıların ardından; mücadelenin kazanılabileceği yönünde ortaya çıkan olumlu havanın etkisiyle, halkın silahlı mukavemete eskiye oranla daha çok katkı vermeye başladığı ifade edilebilir. Bu kapsamda Millî Mücadele’nin başlangıç dönemini, “*topyekûn mücadeleye hazırlık dönemi*” olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Millî Ordu’nun yeniden teşkilatlanması ve savaş imkân kabiliyetinin artması sonucu elde edilen başarıların da etkisiyle; toplumda oluşan birlik duygusu ve mücadele

¹²⁵⁵ Tezcan, *Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Millîye*, 184

azminin, Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde çıkarılan “*Tekalîf-i Millîye Emirleri*” ile daha da arttığı ve Millî Mücadele Dönemi’nin bir “*topyekûn mücadele örneği*” haline geldiği söylenebilir.¹²⁵⁶

3.4. Bilgi Harekâtı Kapsamında Yürütülen Propaganda Faaliyetleri

Bilgi Harekâtı veya diğer adıyla “Enformasyon Harekâtı” kavramı, Hibrit Savaş Konsepti’nin fiziken uygulama alanı bulduğu unsurlarının faaliyetlerinin başlaması öncesinde yürütülen bileşenlerden biridir. Hibrit Savaş Konsepti’nin uygulanmaya başlaması için Bilgi Harekâtı’nın başarılı bir şekilde yürütülmesi ve söz konusu harekâttan sonuç alınması elzemdir. Zira Bilgi Harekâtı’nın başarıya ulaşamaması durumunda, Hibrit Savaş Konsepti’nin diğer unsurlarının da devreye girmesi mümkün olmayacaktır.¹²⁵⁷

Hibrit savaşın adeta üzerine kurulu olduğu zemin olan enformasyon mücadelesi, kendi bilgi sistemlerini korurken hasmın bilgisini ve oryantasyonunu reddetmek, istismar etmek, bozmak ya da yıkmaya yönelik her türlü girişim olarak tanımlanabilir.¹²⁵⁸ Hibrit savaşın en kritik noktalarından biri, hedef ülkedeki bilgi akışını kontrol edebilmektir. Zaten bu kontrolü gerçekleştiremeyen bir devletin hibrit savaşı yürütme olanağı da bulunmamaktadır. Bu kapsamda temel amaç, toplumu gerçek bilgiden koparmak ve yönlendirilebilir hale getirebilmektir. Gazete, dergi, televizyon ve radyo gibi klasik medya organları ile internet tabanlı web siteleri ve sosyal medya uygulamaları gibi modern iletişim araçları, bu savaşın temel mücadele alanlarıdır. Ayrıca ifade etmek gerekirse, enformasyon savaşında başarı için sadece bilgiyi kontrol etmek yeterli değildir. Bilgiye yön vermek, algıları yönetebilmek, psikolojik harp ve propaganda faaliyetini yürütebilmek gerekmektedir. Tüm bu faaliyetler ise istihbarat teşkilatlarının temel görevleri arasında bulunmaktadır. Bu bağlamda hibrit savaşı planlayan devletin sahada bilgiye erişip yön verebilecek bir istihbarat teşkilatı, bilgi toplayabilecek güçlü bir siber yapılanma ile medya ağı ve tüm bu birimleri yönlendirecek bir merkezi kontrol yapılanması kurması gerekmektedir.¹²⁵⁹

Bir iktidar aracı olan ve sistemli bir yapı özelliği gösteren devletler, iradesini yok etmek maksadıyla ortaya çıkan tehditlerle mücadele edebilmek için “millî söylemler” üretmek

¹²⁵⁶ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Millîye’ye Gayrinizami Harp*, 390.

¹²⁵⁷ Ekmekcioğlu, *Hibrit Savaş Doktrininin*, 48.

¹²⁵⁸ Greta E. Marlatt, *Information Warfare and Information Operations: A Bibliography*, US Naval Postgraduate School, 2008, 1.

¹²⁵⁹ Ömer Faruk Çelik, *Hibrit Savaş Konseptinde*, 43-44.

durumundadır. Bu söylemleri sistemli ve etkili bir şekilde ortaya koymak ise “propagandif yöntemler” ile mümkün olabilmektedir. Bu kapsamda propaganda ile milliyetçilik arasında doğrudan bir ilişkinin bulunduğu, hatta bu iki olgunun birbirini beslediği de söylenebilir.

Ancak millî söylemin propagandif yöntemler vasıtasıyla devreye sokulması için her zaman iktidar erkine sahip bir devletin varlığını zorunlu kılmaz. Söz konusu iradenin toplumsal bir reaksiyon olarak ortaya koyulabilmesi bazen devletin zayıflamış olduğu durumlarda da mümkündür. Herhangi bir iktidar etkisi olmaksızın, tamamıyla toplumsal bir tepki olarak ortaya çıkan bu irade için; “topluluk üyeleri arasında kolektif bir aidiyet bilincinin oluşması ve bu bilincinin yara alması durumunun ortaya çıkması” olmak üzere iki temel gereklilik söz konusudur. Diğer bir ifade ile toplumun, ortaya çıkan tehdit karşısında eski hayatlarını geri getirebileceklerine inandıkları bir “*bilinç ve vizyon*” sahibi olması gerekmektedir.¹²⁶⁰ İfade edildiği üzere kolektif bilincin yara alması ve başka güçlerin işgaline maruz kalınması; “dil, din ve tarih” gibi ortak değerler etrafında birleşen toplumda kaygıya yol açar, bu durumda toplumun *incinen onuru* millî söylemleri yaratır ve besler, bu söylemler ise netice itibarıyla eylem haline dönüşmeye başlar.¹²⁶¹ Bu alanda önemli çalışmaları ile tanınan Aarsal da millî hislerin oluşması konusunda iki yöntemden bahsetmektedir: “Topluluk üyeleri ya geçmişteki başarı ve felaketlerden elde ettikleri güçle milliyetçi bir söylem oluşturur ya da geçmişe değil geleceğe yönelen ve millî amaçlar üreten hislerden beslenir. Bunlardan ilki bağımsızlık tehlikesi yaşayan milletlerde, ikincisi ise bağımsızlığını kazanmış milletlerde ortaya çıkmaktadır.”¹²⁶²

Kolektif bilincin oluşturulması sırasında propagandif söylemler üzerine kurulan yöntemler etkili şekilde kullanılır. Kitleler öncelikle psikolojik boyutta mücadeleye çağrılır, sonrasında ise gerektiği ölçüde bir eylemsel boyut ortaya konulur. Bu noktada özellikle varoluş kaygısı yaşayan toplumlarda ortaya çıkan ve kitlelerin ortak hedefe yönlendirildiği yeni bir olgu ile karşılaşılır. Toplum; böylelikle ülkenin “ekonomik, coğrafi, siyasal ve toplumsal” olmak üzere tüm kaynaklarını seferber etmek suretiyle bir mücadele stratejisi içine sokulur.¹²⁶³ Bu strateji kapsamında dikkate alınması gereken en önemli husus ise propagandif faaliyetlerin başarılı olma ihtimalinin oldukça yüksek olduğu ve genellikle “vatanseverlik ve özgürlük” gibi hassas temeller üzerine inşa edilmiş olduğudur.

¹²⁶⁰ Mustafa Erdoğan, “Milliyetçilik İdeolojisine Dair”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 15 (1999), 89-90.

¹²⁶¹ Abdulvahap Coşkun, *Ulus-Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007, 208-209.

¹²⁶² Sadri Maksudi Aarsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1979, 80-82.

¹²⁶³ Seydi Çelik, “Topyekûn Savaş Olgusu ve Türkiye’de Ulus Devletin Ortaya Çıkışındaki Etkisi”, *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 8/3 (2018), 82.

Propagandayı bir araç olarak ön plana çıkaran temel etki, mevcut iktidarın yetersizliği ve acziyeti karşısında kitlelerin insiyatif alma gereksinimidir. Bu durumda toplumlar genelde tarihsel ortak değerlerden faydalanma yoluna giderler.¹²⁶⁴ Nitekim Ellul'e göre de propaganda konusunda başvuru en etkili araçlardan biri "tarih"tir.¹²⁶⁵

Propagandanın başarıya ulaşması konusunda bir diğer önemli etken, propagandayı uygulayanların zamanın ruhunu iyi okuyabilmesi ve bunu kitleye aktarabilme yeteneğidir.

Doğal olarak bu durumda propagandanın uygulandığı zaman dilimi ve topluluğun niteliği de önem kazanmaktadır.¹²⁶⁶ Propagandanın başarı ulaşmasındaki başka bir önemli etken ise propagandacının kişiliğidir. Propagandacının güçlü kişiliği ve birleştirici özelliğinin kitleler üzerindeki etkisi nedeniyle, bu konuda özellikle önde gelen bazı şahsiyetler kullanılır. Bu kapsamda toplumun ya da grupların kanat önderleri de etkilenmek suretiyle amaca ulaşılmaya çalışılır.¹²⁶⁷

Yukarıda açıklananlar doğrultusunda Millî Mücadele Dönemi ele alındığında ise dönemin temel dinamiğini sağlayan unsurların; İtilaf Devletleri tarafından başlatılan işgaller ile söz konusu işgallere karşı varoluş mücadelesi veren kitlelerin bağımsızlık istekleri olduğu görülmektedir. Ayrıca ifade edilmesi gereken bir husus da bu dönemde başlangıçta görülen tepkisel duruşun kendiliğinden ortaya çıkan bir hareketi doğurmuş olduğudur. Keza ortaya çıkan toplumsal hareketlenmenin çeşitlilik göstermesi sonucu doğal olarak eylem biçimleri ve örgütlenme yöntemleri açısından da farklılıklar doğurmuş, fakat bu uygulama farklılıklarına karşın amaçta birlik sağlanması, söz konusu farklılıkların başarıyla eritilmesine olanak sağlamıştır.¹²⁶⁸

Daha önce de üzerinde durulduğu üzere silahlı güç unsurlarının büyük rol oynamasına rağmen, Millî Mücadele sadece bu unsurların kullanımıyla kazanılmış bir mücadele değildir.

¹²⁶⁴ Tülay Aydın, "Millî Mücadele Döneminde Bir Propaganda Aracı Olarak Kongre Yapılanmaları", *Millî Mücadele'nin 100. Yılı: Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçiş ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021, 182.

¹²⁶⁵ Jacques Ellul, *Propaganda: The Formation of Mens's Attitudes*, Çev. Konrad Kellen, Jean Lerner, New York: Vintage Books Edition, 1965, 4.

¹²⁶⁶ Beyzade Nadir Çetin, "Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24/2 (2014), 246.

¹²⁶⁷ Terence H. Qualter, "Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi", Çev. Ünsal Oskay, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 35/1 (1980), 286.

¹²⁶⁸ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, 50.

Silahsız güç unsurlarının da silahlı güç unsurlarıyla birlikte etkin kullanımı Millî Mücadele’yi başarıya götüren faktörler arasında yer almıştır. Önemli bir silahsız güç unsuru ve aynı zamanda istihbaratın temel fonksiyonlarından biri olan propaganda faaliyetleri, Türklerin Millî Mücadele’yi başarıyla sürdürüp sonuçlandırmalarında kritik rol oynamıştır. Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele Dönemi’nin siyasi karar alıcıların tercihi, propaganda çalışmalarının belirli bir sistem doğrultusunda sürdürülmesi yönünde olmuştur.¹²⁶⁹

Mustafa Kemal Paşa’nın “...bütün Türk milletini cephede bulunan ordu kadar duygu, düşünce ve hareket bakımından savaşa ilgilendirilmek mecburiyetindeydik” sözünde ifade bulduğu üzere, mücadeleye yönelik planın en başat unsurlarından biri “halkın psikolojisi”dir.

Halkın psikolojisini mücadeleye ikna etmeye yönelik en önemli etken ise propaganda faaliyetleridir.¹²⁷⁰

Propaganda faaliyetleri kapsamında Millî Mücadele dönemi boyunca uygulanan yöntemlerden; protesto ve mitinglerin düzenlenmesi, Millî Cemiyetlerin kurulması, beyannamelerin yayınlanması, kongreler yoluyla örgütlenmenin sağlanması, bilgilendirme işlevini gören basın-yayın faaliyetleri ve telgraflarının çekilmesi gibi hususların, Millî Mücadelenin kazanılmasında önemli katkıları olmuştur.¹²⁷¹

3.4.1. Protesto ve Mitingler

Mondros Mütarekesi’nin uygulanmasına yönelik Anadolu halkı tarafından verilen ilk tepkiye örnek olarak, “Konya Ereğlisi’nden 6 Aralık 1918’de Meclis-i Ayan’a gönderilen ve Belediye Reisi ile on eşrafın imzasını taşıyan telgraf” gösterilebilir. Telgrafta, “Wilson Prensiplerine uyulması, Mütareke’nin tatbiki adı altında memleketin işgale başlandığı, bu gelişmelere karşı halkın her şeyi fedaya hazır olduğu ve bu duruma karşı gerekli tedbirlerin alınması” dile getirilmiştir.¹²⁷² Bu doğrultuda; bir taraftan millî teşkilâtlanmayı başlatmaya, diğer taraftan ise

¹²⁶⁹ Bu sistematik dâhilinde kurumlar arası koordinasyonun sağlanmasına da özel önem verilmiştir. Aykut Çağlak, “Millî Mücadele Dönemi Propaganda Çalışmalarında Kurumlararası Koordinasyon”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13/3 (2023), 2896.

¹²⁷⁰ Malike Bileydi Koç, Millî Mücadele Döneminde Güney Cephesinde Yürütülen Propaganda Faaliyetleri, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (43) 2022, 104.

¹²⁷¹ M. B. Koç, “Millî Mücadele Döneminde Güney Cephesinde”, 107-108.

¹²⁷² Haluk Selvi, *İşgal ve Protesto : İzmir’in İşgali İle İlgili Protesto Telgrafları (15 Mayıs 1919-30 Temmuz 1919)*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2007, 10.

protesto telgrafları ve mitingler vasıtasıyla dünya kamuoyunu etkilemeye yönelik çalışmalar yürütülmüştür.¹²⁷³

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasını müteakip gittiği Havza'da 28 Mayıs 1919 tarihinde yayınladığı genelge; millî davanın gerçekleştirilmesine yönelik yürütülecek teşebbüslerin kişisellikten çıkarılıp millî dayanışmayı sağlayacak şekilde ortak bir hal alması önem arz etmektedir. Mustafa Kemal Paşa, genelgenin yayınlanması ile askerî birliklerin komutanlarıyla temas kurmak suretiyle “memleketin her köşesinde millî heyecana yönelik gösteriler yapılmasını ve işgali protesto için mitingler gerçekleştirilmesini, ayrıca felaketin büyüklüğünün halka anlatılmasını” istemiştir.¹²⁷⁴ Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dan çeşitli makamlara göndermiş olduğu bu tamimin de mitinglerin büyük heyecan içerisinde yapılmasında büyük tesirinin olduğu söylenebilir.¹⁶⁰¹

19. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı topraklarında görülmeye başlayan miting hareketi, meşrutiyet dönemi boyunca güç kazanmış ve Millî Mücadele'nin zor şartları altında dahi tarafların, kitlelere ulaşma ve onları yönlendirme politikalarının bir aracı konumuna yükselmiştir. Millî Mücadele döneminde kitle hareketleri, sivil halkın savaşa olan etkisinin en önemli göstergelerinden olmuştur. Süreç boyunca çok sayıda miting tertip edilmesi ve mitingler üzerinden dönemin etkin politik unsurlarından olan Wilson ilkelerine etki edebilme isteği göze çarpmaktadır.¹²⁷⁵

İzmir'in işgal edileceği söylentilerinin ortaya çıktığı dönemlerde başlayan protestolar, İzmir'in işgali ile galeyana dönüşmüş ve bu haksız işgal çeşitli şekillerde protesto edilmiştir.¹²⁷⁶

Millî Mücadele Dönemi'nde icra edilen protesto ve mitingleri; “İstanbul mitingleri, Anadolu'da yapılan mitingler ve İstanbul'un İtilâf Devletlerince işgali üzerine yapılan protesto ve mitingler” olmak üzere genel bir tasnife tabi tutmak mümkündür.

¹²⁷³ Emine Kısıklı, “Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele Başlangıcındaki”, 174.

¹²⁷⁴ Hamza Eroğlu, *Atatürk'ün Hayatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986, 29. ¹⁶⁰¹ Mehmet Şahingöz, “Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler”, *Türkler* (15), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 729

¹²⁷⁵ Umut Karabulut, “Ankara ve İstanbul Rekabetinde Kitleli Bir Araç: Mitingler”, Ed. Umut Karabulut, İbrahim Bozkurt, *Millî Mücadele '1920'*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020, 258

¹²⁷⁶ Emine Kısıklı, *Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele Başlangıcındaki Kamuoyu Oluşturma Faaliyetleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987, 175.

İzmir'in işgali sonrası yapılan en heyecanlı ve kalabalık mitingler, İstanbul'da İtilaf Devletleri'nin gözü önünde yapılmış olanlardır.¹²⁷⁷ 19 Mayıs 1919 tarihinde 50.000 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen Fatih Mitingi; İzmir'in işgalinin akabinde, işgal karşıtı bazı kımıldanmaların İstanbul'da da somut bir şekle dönüştüğünün belirtisi olarak değerlendirilebilir.¹²⁷⁸ Zira Yunan işgaline karşı gösterilen bu tepki; uyanmakta olan millî bilincin ve Türk ulusunun, yurtlarını parçalamak isteyen İtilaf Devletleri'nin planlarını etkisiz bırakmak konusundaki kararlılığının bir göstergesidir.¹²⁷⁹ Fatih'te yapılan ilk mitingin hemen sonrasında üniversite gençlerinin halka dağıttığı bildiriler vasıtasıyla, 20 Mayıs 1919 tarihinde bu defa Üsküdar-Doğancılar'da 30.000 kişinin katıldığı büyük bir miting daha tertip edilmiştir.¹²⁸⁰ 22 Mayıs 1919 tarihinde ise Tıbbiye öğrencilerinin çağrısına uyan 20.000 kişi, sürekli yağan yağmura rağmen Kadıköy Belediye Binası'nın önünde toplanmış, diğer mitinglerdeki heyecan bu mitingde de aynen görülmüştür. Bir gün sonra yaklaşık 200.000 kişinin katılımı ile Sultanahmet Meydanı'nda yapılan miting ise İstanbul'da yapılan mitinglerin en büyüğü ve etkilisi olarak değerlendirilebilir.¹²⁸¹ Bir hafta sonra ise yine aynı meydana yapılan ikinci Sultanahmet Mitingi de aynı şevk ve heyecanla gerçekleştirilmiştir.¹²⁸²

İstanbul'da yapılan mitingler sonrası, İngilizler İstanbul hükûmetine baskı uygulayarak mitinglerin yapılmasının yasaklaması kararı aldırması¹⁶¹⁰ olmalarına rağmen, mitinglerin devamına engel olunamamıştır. Keza Anadolu'da yapılan mitinglerden, Maraş ve çevresinin işgali ile bu bölgedeki Ermeni mezalimine yönelik tertip edilen mitinglerin önem arz ettiği söylenebilir. Maraş'ın Fransızlar tarafından işgal edilebileceğine dair söylentiler çıkmaya başlamasıyla beraber, her yerde mitingler yapılmaya ve ilgili makamlara protesto telgrafları çekilmeye başlanmıştır. Ayrıca Heyet-i Temsiliye tarafından; "Maraş, Urfa ve Antep" in Fransız

¹²⁷⁷ Kemal Arıburnu, *Millî Mücadele'de İstanbul Mitingleri*, Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1975, 9. İzmir'in işgali önemli bir kırılmaya neden olmuş, işgali protesto için toplantı ve mitingler düzenlenmeye başlanmıştır. İstanbul'da millî matem ilan edilmiş ve ilk olarak 18 Mayıs 1919 tarihinde Darülfünun'da bir protesto toplantısı organize edilmiştir. Hakan Uzun, *Atatürk Dönemi Türk Modernleşmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2024, 12.

¹²⁷⁸ Mehmet Törenek, *Türk Romanında İşgal İstanbul'u*, İstanbul: Ecem Matbaacılık, 2002, 91.

¹²⁷⁹ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, 61. Fatih Mitingi Tertip Heyeti tarafından Amiral Bristol'a verilmek üzere hazırlanan muhtıra suretinde ise şu ifadeler yer almıştır. "...50 bin kişilik mitingin millî heyeti, hakikatin kudsiyetini tanıyan ve bunu kendine millî bir rehber olarak gören Amerika efkâr-ı umumiyesine müracaat ediyor. 2 milyona yakın bir nüfus çoğunluğuna karşı 200 bini geçmeyen Yunanlara, İzmir'in verilmesini bütün imanımız ve ruhumuzla protesto ediyoruz. Memleketin büyük çoğunluğu Türk olan yerlerin azınlıkta olan milletlere verilmesine karşı millet halinde engel olmaya karar verdik..." *Hadisat Gazetesi*, 22 Mayıs 1919.

¹²⁸⁰ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.I, 259.

¹²⁸¹ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.I, 266-269.

¹²⁸² Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, 90.

¹⁶¹⁰ *Alemdar Gazetesi*, 26 Mayıs 1919.

kuvvetlerince işgalinin tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile Belediye Reisleri vasıtasıyla “İtilaf Devletleri Mümessilleri, Avrupa ve Amerika Efkâr-ı Umumiyesi” nezdinde protesto edilmesine yönelik bir karar alınmıştır.¹²⁸³ Bu kapsamda, İtilaf Devletleri ile tarafsız devletlerin temsilcilerine gönderilen telgraflarda yapılan haksızlık açık bir dille ifade edilmiş, Sadaret ve Saltanat makamı ile Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen telgraflarla da milletçe mücadeleye devam etme azim ve kararlılığında olduğu gösterilmiştir.¹²⁸⁴

Kısa süre sonra, İzmir'in işgalinin yıldönümünde ortaya çıkan tepkiler, Millî Mücadele'nin merkezi haline gelen Ankara'da da eyleme dönüşmüştür. 15 Mayıs 1920 tarihinde Ankara halkının katılımıyla gerçekleşen miting, bunun en önemli örneği olmuştur. San Remo Konferansı kararlarının Osmanlı Devleti'ne tebliğ edildiği günlerde oluşan kaygıların¹²⁸⁵ yarattığı atmosfer içerisinde gerçekleşen miting, İstanbul'a nazaran küçük bir şehir olan Ankara'da birkaç bin kişinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Mitingin niceliğinden ziyade, BMM'nin İzmir'in işgaline ve Türkiye'ye dayatılan barış antlaşması taslağına tepkisini ortaya koyması ve kitlelerin Millî Mücadele'ye katılımı yönünde katkı sağlaması bakımından önem arz etmektedir.¹²⁸⁶

13 Kasım 1918 tarihinden itibaren gayri resmi olarak İtilaf Devletleri'nin işgali altında bulunan İstanbul'un resmen işgal edilmesi 16 Mart 1920 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda işgal, İtilaf Devletleri'nce Türklere kabul ettirilecek olan barış antlaşmasına yönelik baskı unsuru olarak kullanılmak üzere tasarlanmıştır. İstanbul'un işgali Anadolu'da da büyük bir tepkiyle karşılanmış, birçok bölgede mitingler yapılmış ve ilgili makamlara protesto telgrafları gönderilmiştir. Bu tepkinin gelişmesinde Heyet-i Temsiliye'nin gönderdiği tamimlerin de önemli rolü olmuştur.¹²⁸⁷

İstanbul'un işgal edildiği gün Heyet-i Temsiliye; “önce İstanbul'daki İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikalı siyasi temsilcilere, bütün tarafsız devletler Dışişleri Bakanlıklarına ve Fransa, İngiltere ve İtalya Millet Meclislerine” verilmek üzere Antalya'daki İtalya Temsilciliği'ne bir telgraf göndermiş ve yapılan işgalin “Wilson Prensiplerine dayanan Mütareke'ye aykırı olduğunu” belirtmek suretiyle protesto etmiştir.¹⁶¹⁶ Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal

¹²⁸³ Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 70.

¹²⁸⁴ Şahingöz, “Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler”, 730.

¹²⁸⁵ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. III, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1978, 147-148.

¹²⁸⁶ Karabulut, “Ankara ve İstanbul Rekabetinde” 243-244.

¹²⁸⁷ Şahingöz, “Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler”, 731-732.

¹⁶¹⁶ Şahingöz, “Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler”, 732.

imzasıyla gönderilen bu protesto telgrafında; “İstanbul’un işgali Osmanlı milletinin siyasi hakimiyet ve hürriyetine indirilen son darbe olarak görülmüş ve bu darbenin hayatını ve varlığını ne pahasına olursa olsun savunmaya azmetmiş olan Osmanlılardan çok, yirminci yüzyıl medeniyet ve insanlığının kutsal saydığı bütün esaslara, hürriyet, milliyet, vatan duyguları gibi insan cemiyetlerinin temel saydığı bütün prensiplere ve prensipleri meydana getiren insanlığın umumi vicdanına indirilmiş demek olduğu” ifade edilmiştir.¹²⁸⁸

Heyet-i Temsiliye ayrıca, "Bütün Komutanlara, Vali ve Mutasarrıflara ve Müdafaa i Hukuk Cemiyetlerine, Belediye Başkanlıklarına ve Basın Cemiyetine yayımladığı bir beyanname ile milleti hayat hakkını ve istiklalini savunmaya davet etmiştir.¹²⁸⁹ Bu beyannameyle birlikte aynı tarihte Heyet-i Temsiliye tarafından bütün vali ve komutanlara gönderilen bir talimatname ile de “sivil ve askerî makamların Heyeti Temsiliye ile bağlarını muhafaza etmelerini, müttefik ve tarafsız bütün devletlerin dış işleri bakanlıkları ile parlamentolarına protesto telgrafları gönderilmesi” istenmiştir.¹²⁹⁰ Söz konusu beyanname ve talimatnameler üzerine, memleketin pek çok yerinde yukarıda bahsedilen esaslara uygun olarak mitingler yapılmış ve protesto telgrafları gönderilmiştir.¹²⁹¹

Netice olarak “vatanın bütünlüğü, ulusun birlik ve beraberliği, manda ve himayenin kabul edilmeyeceği, saltanat ve hilafetin devamlılığı” üzerinde durulan mitingler¹²⁹² ile Heyet-i Temsiliye’nin gönderdiği tamimler ve direktifler doğrultusunda gönderilen protesto telgrafları, birlik ve beraberliğin sağlanması açısından önem arz etmektedir.¹²⁹³ Bu sayede, gelişen olaylar

¹²⁸⁸ Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.II, 557.

¹²⁸⁹ Beyannameye işgale karşı milletin üzerine düşenler şu sözlerle ifade edilmiştir. “...Bugün İstanbul zorla işgal edilmek suretiyle, Osmanlı Devleti'nin yedi yüz yıllık hayat ve hakimiyetine son verildi. Yani, bugün Türk milleti; medeni kabiliyetinin, hayat ve istiklal hakkının ve bütün istikbalinin savunulmasına çağrıldı. İnsanlık dünyasının takdirlerini kazanmak ve İslam dünyasının kurtuluş emellerini gerçekleştirmek, Hilafet makamının yabancı tesirlerinden kurtarılmasına ve millî istiklalin şanlı mazisine layık bir imanla savunulup kazanılmasına bağlıdır.” HTVD, Sayı: 13, Belge No: 331.

¹²⁹⁰ Talimatnamede şu hususlar ön plana çıkmıştır: “İstanbul'un ve resmi dairelerin bilhassa Meclisi Mebusanın İtilaf Devletleri tarafından ve zorla işgal edilmiş olmasından ve bu hareketin, Mütareke ile milleti silahından mahrum ettikten sonra yapılmasından bahisle, İtilaf Devletleri temsilcilerine ve bütün tarafsız devletler dış işleri bakanlıklarıyla, İtilaf Devletlerinin millet meclisi başkanlıklarına protesto telgrafları çekilmek üzere mitingler yapılması lüzumlu görülmektedir. Protesto telgraflarında bilhassa, yapılan saldırının, Osmanlı hakimiyetinden ziyade, yirmi asırlık bir medeniyet ve insanlığın eseri olan hürriyet, milliyet ve vatanseverlik prensiplerine bir darbe olacağı ve Osmanlı milletinin hayat ve istiklalini savunma hususundaki azim ve imanına, bu hadisenin hiçbir tesir yapmayacağı, yalnız medeni milletlerin bu saldırıyı kabul etmekle, büyük bir tarihi sorumluluk altına girmiş olacakları belirtilmelidir.” Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.I, 559.

¹²⁹¹ Söz konusu protesto ve mitingler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şahingöz, *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi TİTE, 1986.

¹²⁹² Kadir Kasalak, “İzmir'in İşgalinden sonra Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu ve Mitingler”, 32-39.

¹²⁹³ Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 74.

karşısında halk bilgilendirilmiş ve millî mücadeleye katılımı sağlanarak mücadele kişisel olmaktan çıkarılıp millete mal edilmiştir.¹²⁹⁴

3.4.2. Millî Cemiyetlerin Kurulması

Millî Mücadele Dönemi'nde propaganda faaliyetlerinin önemli unsurlarından biri de cemiyetler¹²⁹⁵ olmuştur.¹²⁹⁶

Mütareke'yi izleyen işgaller ve Barış Konferansı'na ilişkin haberler, Türklerin öz yurtlarında bağımsız olarak yaşayıp yaşayamayacağı hakkında kuşkuların doğmasına neden olmuştur. Padişah ve İstanbul Hükûmeti'nin; iyi bir barışa kavuşabilmek için İtilaf Devletleri ile uyum içinde görünme siyaseti içinde olduğu,¹²⁹⁷ ayrıca tüm bu gelişmeler karşısında acizlik içerisinde sadece nasihat heyetleri göndererek halkı işgaller karşısında sükunete ve işgallere direnmemeye çağırdığı görülmektedir.¹⁶²⁷ İlave olarak, Barış Konferansı'nın sürdüğü sıralarda; Batı Anadolu'nun özellikle de İzmir'in Yunanistan'a verileceğine ve Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulmak istendiğine yönelik haberlerin Avrupa gazetelerinde yer alması ile de bunların gerçekleştirilmek üzere olduğu anlaşılmıştır.¹⁶²⁸ Söz konusu nedenlerden dolayı yaşadıkları bölgeleri başkalarına verilmek istendiğini gören halk ile sürüklenilmekte olunan çıkmazı sezen aydınların bir kesimi, beliren tehlikeyi önlemeye çalışmanın gerekliliğini ön görmüşlerdir. Bu kapsamda yapılacak ilk şeyin ise hiç kuşkusuz bir araya gelmek ve belirli bir görüş etrafında örgütlenmekten geçtiği söylenebilir. Bu doğrultuda, daha Mütareke'nin yürürlüğe girmesinin hemen ertesinde işgallerin başladığı günlerde değişik adlarla kurulan Millî Cemiyetler'in ise bu gereksinimin bir sonucu olduğu

¹²⁹⁴ Hüseyin Gülnar, *Psikolojik Harekât ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşında Örnek Uygulamaları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006, 34.

¹²⁹⁵ Tevetoğlu, Millî Mücadele Dönemi'nde faaliyet gösteren cemiyetlerin (kuruluşlar) gizli olan ve olmayan şeklinde sınıflandırılabilceği gibi yararlı ve zararlı olanlar şeklinde de sınıflandırmaya tabi tutulabileceğini ifade etmektedir. müteakiben söz konusu cemiyetleri üç ana gruba ayırmaktadır. Birinci grup Millî Mücadele'ye karşı olanlar; ikincisi başlangıçta iyi maksatlarla kurulup yararlı hizmetler görmüş ve sonradan tehlikeli ve zararlı gelişme göstermiş olanlar; üçüncü ve en önemli sayılanları ise ülkenin işgaline karşı Anadolu ve Trakya'nın her köşesinde oluşturulan Müdafaa-i Hukuk cemiyetleridir. Çalışmada da üçüncü grup cemiyetlerin faaliyetleri esas alınmıştır. Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, IX-X. Aydın da "Millî Mücadele'de Kuruluşlar ve Yerel Faaliyetler" isimli eserinde Millî Mücadele Dönemi'nde kurulan cemiyetleri bölge bazında ve ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Nurhan Aydın, *Millî Mücadele'de Kuruluşlar ve Yerel Faaliyetler*, Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2021, 2. Baskı, 111-423.

¹²⁹⁶ M. B. Koç, "Millî Mücadele Döneminde Güney Cephesinde" 104.

¹²⁹⁷ Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi I*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, 123.

¹⁶²⁷ Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, 188-189. ¹⁶²⁸ Avşar,

Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri, 35.

aşıkardır.¹²⁹⁸

Bölgesel amaçlı olan bu cemiyetlerin ortak nitelikleri şöyle sıralanabilir:¹²⁹⁹

“- Genelde korunma ya da savunma anlamında “Muhafaza-i Hukuk, Müdafaa-i Hukuk veya Redd-i İlhak” gibi isimler verilmiştir.

- Cemiyetlerin yürüttüğü çalışmalar, elden çıkma olasılığı bulunan bölgelerin Türklüğünü kanıtlama doğrultusunda yoğunlaşmıştır. Bunun için de tarihsel gerçeklerle birlikte nüfus yoğunluğuna önem verilmiştir.
- Bölge halkının desteğini sağlamak, örgütlenmeyi yaygınlaştırmak amacıyla toplantılar ve geniş katılımlı kongreler düzenlenmiştir.
- Wilson Prensiplerinin 12. Maddesinden yararlanılmak istenmiştir. Söz konusu bölgelerin başkalarına verilmesinin bu ilkeyle bağdaşmayacağını açıklamak için başta İstanbul hükûmeti ve İstanbul’daki İtilaf devletleri temsilcilerine heyetler gönderilmesi gerekli görülmüştür.
- Haklı olduğunun savunulması için Paris Barış Konferansı’na temsilci gönderilmeye çalışılmıştır.”

Siyasî yollardan Türk Milleti’nin bağımsızlığını sağlamaya çalışan¹³⁰⁰ ve yurdun çeşitli bölgelerinde cemiyetler şeklinde vücut bulmuş olan “Müdafaa-i Hukuk” olgusu, “Osmanlı Devleti’nin asırlık hatalarından sorumlu tutulan, Mondros Mütarekesi’nin haksız uygulanmaları sonucu ezilmek ve sömürge halinde yaşatılmak suretiyle cezalandırılmak istenen Türk halkının millî ve bağımsız bir devlet kurarak yaşama hakkını; Osmanlı Hükûmetine, İmparatorluğun diğer unsurlarına ve I. Dünya Savaşı’nın galip devletlerine karşı fiilî bir mücadele sonunda elde etmesi” olarak açıklanabilir.¹³⁰¹

Diğer taraftan bu kapsamda Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin kurulmasının en önemli sebebi olarak ise “Trakya ve Batı Anadolu’nun Yunanistan’a, Doğu Anadolu’nun ise Ermenistan’a

¹²⁹⁸ Ş. Turan, *Türk Devrim Tarihi I*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, 123. Mütareke Dönemi’nde kurulan siyasi parti ve cemiyetler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi)*, C.II, İstanbul: Kronik Kitap, 2024, 28-568.

¹²⁹⁹ Turan, *Türk Devrim Tarihi I*, 123. 1909 Cemiyetler Kanunu’na göre kurulan ve bu kapsamda faaliyetlerini yasal bir zeminde yürüten Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile Milli Mücadele Dönemi’nin sivil örgütlenme sürecinin başladığı ifade edilebilir. Uzun, *Atatürk Dönemi Türk Modernleşmesi*, 12.

¹³⁰⁰ Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 35.

¹³⁰¹ Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, 189.

verileceği; Kilikya'nın Türkiye'den alınacağı; ayrıca Samsun-Trabzon bölgesinde olmak üzere Karadeniz kıyılarında bir Pontus-Rum Devleti kurulacağı" yönündeki endişeler gösterilebilir. Bu sebeple kurulan çok sayıdaki cemiyetin başlıcaları şöyle sıralanabilir:¹³⁰²

- “- Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-ı Heyet-i Osmaniyesi,
- İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti,
- Vilâyat-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Millîye Cemiyeti,
- Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti,
- Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti.”

Trakya ve Anadolu topraklarının işgalden kurtulması maksadıyla dağınık ve merkezi otoriteden yoksun olarak örgütlenmeye başlayan bu Millî Cemiyetler, başlangıçta kendi bölgelerinin kurtuluşunu sağlamak yönünde çaba sarf etmişlerdir. Bu kapsamda cemiyetlerin kurulmasındaki temel saik ise Türklük duygusu olmuştur. Temsil ettikleri bölgelerin “tarih, coğrafya ve nüfus bakımından Türklere ait olduğunu” ispat etmek ve böylece Osmanlı Devleti'nin mevcudiyetini devam ettirmek amacıyla kurulmuş olan cemiyetler; “ilmi araştırma ve istatistiki veriler” vasıtasıyla büyük devletlere haklı olduklarını kabul ettirmek için propagandayı da kullanmışlar, programlarını ise vatanın bütünlüğü göz önüne alarak hazırlamışlardır. Bu husus, yukarıda belirtildiği üzere cemiyetlerin taşıdıkları adlardan da açıkça görülmektedir.¹⁶³⁴ Keza isim seçiminde dikkatli davranılmış, cemiyetlerin adında “*Müdafaa-i Hukuk*” ibaresi kullanılmak suretiyle, cemiyetlere “*hukuki bir meşruiyet kazandırılması*” amaçlanmıştır.¹³⁰³

Kuruluş amaçları ve vazifeleri bölgeye ve döneme göre değişiklik göstermekle birlikte, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin görev/fonksiyonları ile Millî Mücadele'ye sağladıkları katkılar birkaç başlık altında toplanabilir.¹³⁰⁴ Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin en önemli fonksiyonlarından biri “askere alma faaliyetleri”dir. Cemiyetler'in cepheye göndermek maksadıyla askerî birlikler teşkil ettiği ve bu konuda “Askerlik Şube Başkanlıkları”nı düzenli olarak bilgilendirdikleri görülmektedir.¹³⁰⁵ Cemiyetlerin diğer bir önemli katkısı, silahlı

¹³⁰² Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 37. Batı Anadolu'da kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Albayrak, *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998, 41-67. ¹⁶³⁴ Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 36-37.

¹³⁰³ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, 194.

¹³⁰⁴ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Millîye'ye Gayrinizami Harp*, 268.

¹³⁰⁵ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa'dan Kuva-yı Millîye'ye Gayrinizami Harp*, 268-269.

mukavemetin sağlanması aşamasındaki çabalarıdır.¹³⁰⁶ Anadolu halkının millî harekete destek vermesini engellemek maksadıyla İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükûmeti tarafından yürütülen psikolojik harp yöntemlerine karşılık, Cemiyetler tarafından halkla ilişkiler ve istihbarat faaliyetleri yürütülmüştür.¹³⁰⁷ Bu kapsamda “propaganda, karşı propaganda ve halkla ilişkiler faaliyetleri”ni etkin olarak kullanan Cemiyet’ler; özellikle de karşı propaganda faaliyetleri vasıtasıyla İtilaf Devletleri’nin olumsuz propagandalarını etkisiz kılmaya çalışmışlardır.¹³⁰⁸ Ayrıca, düşman unsurlarının faaliyetleri hakkında bilgi toplanarak elde edilen istihbarî bilgiler millî kuvvetlere iletmıştır.¹⁶⁴¹ İlave olarak, Kuvayımillîye birliklerince kullanılan silah/mühimmatın önemli bir bölümünün temin edilmesi suretiyle, Cemiyetler tarafından lojistik destek kapsamında da faaliyetler yürütüldüğü gözlemlenmiştir.¹³⁰⁹

Yukarıda belirtilen hususların dışında, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nce yürütülen propaganda faaliyetleri kapsamında “tarih ve nüfus üstünlüğü” gibi argümanlar da kullanılmak suretiyle, yerli ve yabancı kamuoyunun etkilenmesine yönelik bir amaç güdüldüğü de söylenebilir.¹³¹⁰ Bu kapsamda farklı dillerde gazeteler çıkarılmış ve broşürler bastırmıştır.¹⁶⁴⁴ Ayrıca, Türk halkının millî harekete desteğinin sağlanmasına yönelik “bilgilendirme ve bilinçlendirme faaliyetleri” de yürütülmüştür.¹³¹¹ 6 Nisan 1920 tarihinde kurulan “Anadolu Ajansı” ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri arasındaki ilişkinin söz konusu faaliyetler kapsamında olduğu değerlendirilebilir.¹³¹²

¹³⁰⁶ Babacan, *a.g.m.*, s. 54-55. Denizli Heyet-i Millîyesi, 18 Temmuz 1919 günü kendi bölgesinde seferberlik ilan etmiş, 1300’den 1310 doğumlulara kadar olan vatandaşlar silâh altına çağrılmış, bu davete uyarak, silâh altına alınanlar Müftü Ahmet Hulusi Efendi’nin tertip ettiği dini merasimle harbe gönderilmişlerdir. *Türk İstiklal Harbi II-1*, Batı Cephesi, 181-182.

¹³⁰⁷ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Millîye’ye Gayrinizami Harp*, 270.

¹³⁰⁸ Seha L. Meray, “Halk Efkârı ve Yoklanması”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 9/3 (1954), 282. ¹⁶⁴¹ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Millîye’ye Gayrinizami Harp*, 271.

¹³⁰⁹ Hasan Babacan, “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin Cephe Gerisi Faaliyetleri”, *90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumu Bildiriler Kitapçığı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011, 56-57.

¹³¹⁰ Hüsnü Merdanoğlu, *Ulusal Kurtuluş Süreci ve Kuvayı Millîye*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2006, 50-51. ¹⁶⁴⁴ Bayram Küçüköğlu, *Millî Mücadeleden Günümüze Silahsız Terör: Propaganda*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, 136-143.

¹³¹¹ Levent, *Teşkilât-ı Mahsusa’dan Kuva-yı Millîye’ye Gayrinizami Harp*, 271.

¹³¹² Kuruluşundan yalnızca iki gün sonra yayınlanan bir talimattan, Anadolu Ajansı’nın hazırlayacağı haber ve bilgilerin, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin köylere kadar uzanan teşkilatlarından da istifade ederek halkı bilgilendirme/bilinçlendirme ve propaganda faaliyetlerinde kullanılacağı anlaşılmaktadır. Tülay Alim Baran, “Millî Mücadele’de Anadolu Ajansı”, *90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumu Bildiriler Kitapçığı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011, 447-448.

3.4.3. Beyannameler

Elden ele dolaşım kolaylığı sayesinde, Millî Mücadele’de kullanılan “etkin ve pratik” propaganda yöntemlerinden biri de “beyannameler” olmuştur. Millî Mücadele’ye karşı olan İstanbul Hükûmeti ile İtilaf Devletleri, “Anadolu halkını kendi tarafına çekmek, mücadele azmini kırmak ve isyanlar çıkarmak” maksadıyla bu tekniği kullanırken; Millî Mücadele kadroları ise “karşı propagandayı önlemek, ulusu mücadeleye yöneltmek ve askerî moralini yüksek tutmak” için beyannamelerden faydalanmışlardır.¹³¹³

Millî Mücadele’de uygulanan propagandanın en yaygın şekli olarak değerlendirilebilecek beyannameler, dolaşımı mümkün olduğundan dolayı çok sayıda kişiye ulaşabilmektedir. Bu sebeple taraflar, kamuoyunu kendi taraflarına çekebilmek maksadıyla karşılıklı olarak yüzlerce beyanname yayımlamışlardır. Bu kapsamda; Heyet-i Temsiliye ve BMM tarafından yayımlanan beyannameler, iç ve dış kamuoyunu etkilemeye yönelik olarak hazırlanan beyannameler olmak üzere iki gruba ayrılabilir.¹³¹⁴

İç kamuoyu oluşturmak amacıyla Anadolu’da yürütülen propagandanın kapsamı; genelde İstanbul Hükûmeti tarafından yürütülen karşı propagandayı önlemek, halkı Millî Mücadele’ye yönlendirmek ve cephedeki askerlerin morallerinin yüksek tutulmasına yöneliktir. Bu nedenle hazırlanan beyannamelerin içeriği de bu kapsamda olmuştur.¹³¹⁵

Dış kamuoyunu etkilemeye yönelik olarak hazırlanan beyannameler ise genelde Türk ve İslam Dünyası’nın millî harekete yönelik desteklerinin sağlanmasını hedeflemektedir. Bu kapsamda; “Hindistan, Afganistan, Azerbaycan, Arabistan ve benzeri İslam ülkelerinde” daha çok dini içerikli olmak üzere, “risaleler, ilamlar, beyannameler, tebliğler, bildiriler” gibi yayınlar dağıtılmıştır.¹³¹⁶

Önemli gelişmeler sonrası da bazı beyannameler yayınlanmıştır. Bu beyannamelerden biri, İstanbul’un işgali üzerine Heyet-i Temsiliye’nin yayınladığı beyannamedir. Beyannamede; Hilafetin merkezi olan İstanbul’un işgalinin Saltanat’tan çok bütün İslam alemini etkilediğini, bu hareketin tüm Müslümanların vicdanında aynı galeyan ve direnme hissi uyandıracığı

¹³¹³ M. B. Koç, “Millî Mücadele Döneminde Güney Cephesinde”, 105.

¹³¹⁴ Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 81.

¹³¹⁵ Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 81.

¹³¹⁶ Dış kamuoyuna yönelik beyannamelere bir örnek, 14 Nisan 1920 tarihinde İstanbul duvarlarına yapıştırılan bildiridir. Kutsal İslam kardeşliğinden bahsedilen bu bildiriye, Ferid Paşa ve arkadaşlarının İslam dinini, yabancılara olan hayranlıkları nedeniyle bir alet olarak kullandıkları; Halife’yi İngilizlerin elinde bir oyuncak haline getirdikleri; dinlerini ve ülkelerini İngilizlere sattıkları; Müslümanlar ve Müslüman milletler arasında düşmanlık husule getirdikleri ifade edilmiş ve tüm Müslümanlar ayaklanmaya davet edilerek, kendilerinden,

belirtilmiştir.¹⁶⁵¹ Bu kapsamdaki beyannamelerden bir diğeri, İstanbul hükûmetinin Millî Mücadele’yi yürütenler hakkında çıkardığı fetva sonrası Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal’in Müdafaa-i Hukuk Komitesi’ne yazdığı mektuptur. Mustafa Kemal Paşa söz konusu mektubunda, “Damat Ferit Paşa’nın kendileri ve Anadolu’daki hareket aleyhinde çıkartmış olduğu fetvada, kendilerinin ve Müslüman Anadolu halkının Halife’ye karşıymış gibi gösterildiği; bu takdimin yanlış bir hüküm olduğu; Müslüman halkın canının, malının ve hatta İstanbul’da bulunan Halife’lerinin İngilizlerin esareti altında bulunduğunu belirtmiş; yayımlanan bu fetvanın mahiyetinin asılsızlığının halka en uygun şekliyle anlatılması ve fetvaya önem vermemeleri yolunda halkın aydınlatılmasını” istemiştir.¹⁶⁵²

Bir diğör önemli örnek ise 1 Mayıs 1920 tarihinde BMM Başkanı sıfatıyla Meclis adına Mustafa Kemal tarafından yayımlanan beyannamedir. Millî Mücadele sırasında islami unsurların kullanıldığı ve İslamcılık politikası güdülmek suretiyle halkın heyecan ve galeyana getirilmeye çalışıldığını göstermesi bakımından önem arz eden beyannamede, “... bazı hainlerin Saltanat ve Hilafet’in kaldırılacağı yolunda dedikodular yaydıkları belirtilmiş; Hilafet ve Saltanat’a karşı herhangi bir kötü emellerinin olmadığına dair yeminde bulunulmuş; İngiliz casusu olan bu tür insanların sözünün dinlenmemesi; dini kurtarmak için çalışanlara yardımcı olunması; Saltanat ve Hilafet’in itibarının yeniden sağlanması için cihada devam olunması” belirtilmiştir.¹⁶⁵³

3.4.4. Kongreler

İlk defa Meşrutiyet Dönemi’nde Türkçe’ye girdiği değerlendirilen kongre kavramı, Millî Mücadele Dönemi’nde ise “herhangi bir gaye için yapılan toplantıları” ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır.¹⁶⁵⁴ Fakat Millî Mücadele Dönemi’nde sıklıkla başvurulanan bir yöntem

Peygamber’in de emri gereği olarak, son ferd kalıncaya kadar ülkeyi savunmaya azmetmiş olan kardeşlerinin yardımına gelmeleri istenmiştir. Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 82.

¹⁶⁵¹ Beyannamenin genel şekli şu şekildedir: İstanbul’un mukaddes Hilafetin merkezi olduğu, bu makamın tecavüze uğramasının Osmanlı Saltanatı’ndan ziyade Hilafet makamında hürriyet ve istiklallerinin yegâne dayanağı olarak gören bütün İslam âlemine dokunduğu, ehl-i İslam’ın manevi gücünü kırmak için son tedbir olarak İtilaf Devletleri tarafından girilen bu hareketin, İslamiyetin nur-ı ifran ve istiklaline ve hilafetin birleştirdiği mukaddes kardeşliğe bağlı olan bütün Müslümanların vicdanında aynı galeyan ve direnme hissi uyandıracığından emin olunduğu ifade edilmiştir. *Hâkimiyet-i Millîye*, 18 Mart 1920.

¹⁶⁵² Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 82.

¹⁶⁵³ Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 83.

¹⁶⁵⁴ Enver Konukçu, *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, 55.

olarak toplantılar ile söz konusu dönemin en önemli icra kanalları olarak dikkati çeken kongreler arasında fark olduğu da aşıkardır. Zira toplantılar ile kongreler arasındaki en önemli farkın, katılımcıların ve yöneticilerin niteliği ile ilgili olduğu söylenebilir. Bu kapsamda toplantılar, halka açık ve genelde kongrelerden önce gerçekleştirilirken; kongreler ise “ileri gelen ve seçilmiş temsilcilerin düzenlediği yapılanmalar” olarak ortaya çıkmaktadır.¹³¹⁷ Doğal olarak kongreleri daha önemli kılan unsur, daha geniş çapta kararlar alınabilmesi ve bu kararların seçilmiş delegeler eliyle gerçekleştirilmesidir. Bu nedenle de kongre olarak tanımlanan toplantılar; bölge ya da ülkeye dair kararların alındığı yapılar olarak nitelenmektedir.¹³¹⁸ Söz konusu bu yapılar, sivil direnişi örgütlemeleri ve karar alıcı bir mekanizmaya sahip olmaları açısından “propagandif bir yöntem” olarak değerlendirilmiştir.¹³¹⁹

Kongreler’in propagandif bir yöntem olarak nitelendirilmesi için temel dayanak ise hem ortaya çıkış gerekçeleri, hem de yürütücüsü konumunda olan kitlelerin niteliğidir. Kongre hareketleri; merkezi otoritenin zayıflaması, işlev göremez hale gelmesi veya sivil direnişi başlatacak toplumsal grupların çıkarlarının zedelenmesi koşullarının oluşması halinde ortaya çıkmaktadır.¹³²⁰ Kongrelerin ortaya çıktığı zaman dilimi ise ülkenin işgal tehdidi ile karşı karşıya olduğu ve buna tepkisel bir tavır takınacak devlet iradesinin bulunmadığı dönemlerdir. Dolayısıyla da bir varoluş gayesiyle ortaya çıkan kitleler açısından kongrelerin, “düzenleyici ve birleştirici” bir unsur olarak görüldüğü aşıkardır. Bu bağlamda önceleri küçük toplantılar şeklinde başlanan örgütlenme faaliyetleri, müteakiben kongreler vasıtasıyla “resmi ve temsil gücü yüksek” bir yöntem haline evrilmiştir.¹³²¹

Millî Mücadele’nin örgütlenmesi açısından ele alındığında hayati önem taşıyan kongre yapılanmalarının, hem toplumun hem de devletin yeniden şekillendirilmesinde etkili olduğu ifade edilebilir.¹³²² Keza Millî Mücadele’nin hazırlık safhası olarak değerlendirilebilecek “Kongreler Dönemi”¹³²³ aynı zamanda yoğun propaganda faaliyetlerinin de yürütüldüğü bir

¹³¹⁷ Mücteba İlgürel, *Millî Mücadele’de Balıkesir Kongreleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, 93.

¹³¹⁸ Tanör, *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları*, 20.

¹³¹⁹ Tülay Aydın, “Millî Mücadele Döneminde Bir Propaganda Aracı”, 187.

¹³²⁰ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Ege’deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı’na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, 51.

¹³²¹ Tülay Aydın, “Millî Mücadele Döneminde Bir Propaganda Aracı”, 187.

¹³²² Tülay Aydın, “Millî Mücadele Döneminde Bir Propaganda Aracı”, 205.

¹³²³ Millî Mücadele Dönemi’nde kamuoyu oluşturulması ve propaganda açısından önemli roller oynayan kongreleri şu ana başlıklar altında sıralamak mümkündür:

süreci kapsar. Söz konusu dönemde, bir taraftan halkın ortak mücadeleye ikna edilmesine çaba sarf edilirken, diğer taraftan da mücadelenin amacı ve kapsamı belli bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda, yukarıda belirtildiği üzere küçük toplantılardan kongrelere doğru evrilen bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Böylece kongrelerde ortaya çıkan söylem ve kararlar doğrultusunda kitleler, topyekûn bir mücadelenin ortağı haline getirilmeye çalışılmıştır.¹⁶⁶²

Millî Mücadele'nin henüz başlangıcında; I. Dünya Savaşı sonrası halkın içinde bulunduğu ümitsizlik, işgale uğramayan bölgelerdeki ilgisizlik, Basın-yayın ve haberleşme kanallarının yetersizliği gibi sebeplerden dolayı kamuoyu oluşturmak ve karşı propaganda yürütmek açısından gerekli ortamın oluşmadığı görülmektedir.¹⁶⁶³ Protesto ve mitingler ile başlayan karşıt tavr,¹⁶⁶⁴ bölgesel tepki ile başlayan ve karşı propaganda olarak gelişen kongreler ile bütün ulusa ve ülkeye yönelik bir kurtuluşu sağlamayı hedeflemiştir.¹⁶⁶⁵

Kongre yapılanmalarının ortaya çıkmasındaki asıl neden; “merkezi bir iktidarın varlığını kaybetmiş olması ve bölgelerinde ortaya çıkan Ermeni ve Yunan tehdidine karşı koyabilecek kurumların yokluğu ya da zayıflığı karşısında inisiyatif alınması” zaruretinden kaynaklanmaktadır.¹⁶⁶⁶ Anadolu ve Trakya'da yerel kongreleri ortaya çıkaran en önemli sebepler de ortaya çıkan bu merkezi otorite boşluğunun önlenmeye çalışılması ve bölgesel savunma ihtiyacının hasıl olmasıdır.¹⁶⁶⁷

İşgale yönelik tepki oluşturması beklenen “bürokrasi, ordu ya da belediye” gibi kurumların yokluğu veya iş göremez durumda olmaları da halkın toplantılar yapmak suretiyle örgütlenmesi yolunu açmıştır.¹⁶⁶⁸ Kongre yapılanmalarını harekete geçiren en önemli güç ise

- Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı millîye Cemiyeti ve Vilâyât-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti'nin Trabzon (13 Şubat 1919) ve Erzurum (17-21 Haziran 1919) ve Sivas (4-11 Eylül 1919) kongreleriyle memlekete mal olan Doğu Anadolu'daki büyük kongreler.

- Batı'da İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin 1 Aralık 1918'de kurulması ve onun ilk büyük kongresi (17-19 Mart 1919) ile başlayan ve Harekât-ı Millîye Redd-i İlhâk adı altında Balıkesir (26-31 Temmuz 1919), Nazilli (6-9 Ağustos 1919) ve Alaşehir (16-25 Ağustos 1919) Kongreleri ile devam edip üçlü bir görünüm alan ve (6 Ekim 1919) Üçüncü Nazilli, (19-21 Kasım 1919) Üçüncü Balıkesir Kongreleri ile son bulan Batı Anadolu kongreleri. - İstanbul'da düzenlenişi bakımından ayrı bir özellik taşıyan ve yeni bir teşkilât kurmaktan çok mevcut çeşitli kuruluşları bir araya toplayıp bir işbirliği amacı güden Millî Kongre. Şerafettin Turan, “Kurtuluş Savaşı'nda Kongreler”, *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri Bildirileri*, Ankara: TTK Yayınları, 1975, 147-157; Tanör,

- Üç Liva (Elviye-i Selase) bölgesine giren Kars, Ardahan ve Batum çevresinde, Kars İslâm Şurası (5 Kasım 1918) ile başlayan ve Oltu İslâm Terakki Fırkası Kongresi (21 Şubat 1920) ile sona eren, Oltu Şura Hükûmeti'nin de T.B.M.M. Hükûmeti'ne katılması (13 Mayıs 1920) sonucunu doğuran kongreler.

- Trakya- Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi'nin 7 Kasım 1918'de kurulmasıyla başlayan ve 9-14 Mayıs 1920 Büyük Edirne veya Üçüncü Edirne Kongresi'yle sona eren Trakya Kongreleri.

Kurtuluş Kuruluş, 61-66. Batı Anadolu’da toplanan kongreler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Albayrak, *Millî Mücadele Dönemi’nde Batı Anadolu Kongreleri*, 91-180.

¹⁶⁶² Tülay Aydın, “Millî Mücadele Döneminde Bir Propaganda Aracı”, 177.

¹⁶⁶³ Emine Kısıklı, “Sivas Kongresi’nin Millî Mücadele’de Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 1/1 (1988), 31.

¹⁶⁶⁴ Tanör, *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları*, 34.

¹⁶⁶⁵ Tülay Aydın, “Millî Mücadele Döneminde Bir Propaganda Aracı”, 188-189.

¹⁶⁶⁶ Tülay Aydın, “Millî Mücadele Döneminde Bir Propaganda Aracı”, 189.

¹⁶⁶⁷ *Anadolu ve Rumeli’de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası*, C.III, Ankara: T.B.M.M. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 1993, 22. ¹⁶⁶⁸ Tanör, *Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları*, 53.

bu dönemde Anadolu’nun hemen her bölgesinde ortaya çıkmış olan “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri” olmuştur. Yukarıda belirtildiği üzere bu cemiyetler, bölgelerinin çıkarını korumak amacıyla barışçıl çözüm yolları üretmek amacını güden ve Wilson Prensipleri’nin “Türklerin çoğunlukta bulundukları bölgelere hâkimiyet alanı sunan maddesini esas alan” oluşumlardır.¹³²⁴ Bu kapsamda kongrelerin yaptığı temel propagandanın kasıtlı ve bilinçli olarak ortaya koyduğu ve savunduğu temel olgu da vatanın topyekûn kurtarılması hedefi olmuştur.¹⁶⁷⁰

Kongreler’in ayrıca toplumu bir psikolojik savaşa hazırladığı da görülmektedir. Bu süreçte yerel ve millî kongrelerin üstlendikleri en önemli rol ise “ulusa millî bir kimlik ve aidiyet sağlamak, aynı zamanda devletin olmadığı yerde halkı psikolojik olarak bu mücadeleye hazırlamak” olmuştur. Bu evrede, yerel kongrelerin başlangıçta silahlı mücadele yöntemini tercih etmediği, bunun yerine tamamen propaganda ve kamuoyu oluşturmaya yönelik faaliyetler yürüttüğü görülmektedir.¹³²⁵

Propagandanın özelliklerinden biri de propagandanın sadece toplum üzerinde bir tutum oluşturmaya yönelik değil, aynı zamanda eyleme yönelik bir faaliyet olmasıdır. Kongre yapılanmaları da bu kapsamda gerektiğinde “direniş ve silahlı mücadeleyi” de içeren bir anlayış benimsemiştir. Bir başka ifadeyle kongreler sadece örgütlenme ile ilgili değil, aynı zamanda cephelerdeki direniş ile ilgili de kararlar almıştır.¹³²⁶

Tüm bu ifade edilenler doğrultusunda; Millî Mücadele’nin örgütlenmesi açısından hayati öneme haiz kongre yapılanmalarının, hem toplumun hem devletin yeniden şekillendirilmesinde etkili olduğu ifade edilebilir. Bu açıdan kongreler süresince ortaya konulan uygulamalar,

¹³²⁴ Selek, *Millî Mücadele*, C.I, 141. ¹⁶⁷⁰ Tülay Aydın, “Millî Mücadele Döneminde Bir Propaganda Aracı”, 190.

¹³²⁵ Örneğin Batı Anadolu Kongreleri olarak tanımlanan Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri neredeyse tamamen istihbarat ve irşat amaçlı olmuş, bu kapsamda bir şube kurulmuş ve halk mücadeleye ikna edilmeye çalışılmıştır. Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 78.

¹³²⁶ Tekeli, İlkin, *Ege’deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı’na*, 176.

toplumsal ve sivil direnişin yürütülmesi açısından önemli bir araç olmuştur.¹³²⁷ Başlangıçta bir varoluş mücadelesi olarak kitleleri harekete geçiren kongre örgütlenmeleri, zamanla temsil gücü yüksek iktidar yapılanmaları haline gelmiş, söz konusu yapılar da “toplumsal direnişin sembolik çerçevesini” ortaya çıkarmıştır. Ayrıca karizmatik liderlik sayesinde yürütülen propagandanın işlevselliği ve etki gücü artmış, söz konusu yapılar ise merkezîyet kazanmıştır.¹⁶⁷⁴ Netice itibarıyla; gerek yerel ve gerekse millî kongreler, Millî Mücadele Dönemi’nde önemli roller üstlenmişler, özellikle de Sivas’ta toplanan millî kongre, Millî Mücadele’nin başarıya ulaşmasında büyük önem arz etmiştir.¹³²⁸

3.4.5. Yazılı Basın

Basının millî harekete yönelik halk desteğinin sağlanması konusundaki katkısının yanı sıra, millî birliği sağlamak maksadıyla yürütülen propaganda faaliyetleri açısından da önemli bir etken olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, özellikle savaş dönemlerinde basının kamuoyu oluşturma konusunda üstlendiği rolün de ihmal edilemeyecek derecede olduğu bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda, Millî Mücadele Dönemi’nde halkı bilinçlendirmek suretiyle millî birliği sağlamak maksadıyla yürütülen propaganda faaliyetlerinin yönlendirilmesinde, basının gücü etkin bir biçimde kullanılmıştır.¹³²⁹

Halkla ilişkiler ve propaganda açısından dönemin “en etkin iletişim aracı” olan yazılı basının, Millî Mücadele Dönemi’nde Anadolu ve İstanbul Basını olmak üzere toplumsal dayanışma ve bütünleşmeye katkıda bulunan çok güçlü bir propagandaya kaynaklık ettiği¹³³⁰ görülmüştür. İkiye ayrıldığı söylenebilir. Gerek Osmanlı Hükûmeti’nin gerekse İtilaf Devletleri’nin uyguladığı sansür denetimi nedeniyle güç koşullarda yayın yapabilen İstanbul basının bir bölümü, Millî Mücadele’nin yanında yer almış yaşanan gelişmelerle ilgili halkın bilgi sahibi olmasını sağlamışlardır. Millî Mücadele’yi destekleyen İstanbul Basını’nın mücadeleye olan katkılarından biri de özellikle uluslararası ortamda “Türk bağımsızlık mücadelesinin haklılığı”

¹³²⁷ Tülay Aydın, “Millî Mücadele Döneminde Bir Propaganda Aracı”, 205-206.

¹⁶⁷⁴ Tülay Aydın, “Millî Mücadele Döneminde Bir Propaganda Aracı”, 206.

¹³²⁸ Avşar, *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri*, 78

¹³²⁹ Mustafa Kemal Paşa’nın henüz Anadolu’ya geçmeden önce İstanbul’da çıkardığı “Minber Gazetesi”, basına verdiği önemin dikkat çeken bir örneğini oluşturur. Sivas Kongresi döneminde “İrade-i Millîye Gazetesi” ile başlatılan propaganda faaliyetlerindeki ana hedefin İstanbul Hükûmeti olmasının yanı sıra, ulusun bilgilendirilmesi kapsamındaki yazılara ağırlık verilmek suretiyle de mücadeleye katılımın gerekliliği üzerinde ısrarla durulmaya çalışılmıştır. Ankara’da faaliyetlerine başlayan “Hakimiyet-i Millîye Gazetesi” ise mücadelenin haklılığını hem iç hem de dış kamuoyunda duyurmaya çalışmıştır. İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, 12.

¹³³⁰ Nurhan Aydın, *Millî Mücadele’de Kuruluşlar*, 51.

konusunda yürüttüğü propaganda faaliyetleridir. İstanbul Basını'na nazaran daha serbest hareket etme yeteneğine sahip olan Anadolu Basını ise halkın bağımsızlık maksadıyla girişilen mücadeleye inandırılması ve desteğinin sağlanması açısından verimli şekilde kullanılmıştır.¹³³¹

Millî Mücadele Dönemi'nde öncelikle mevcut gazetelerden faydalanma yoluna gidilmiştir. Müteakiben ise Erzurum Kongresi sırasında “Albayrak Gazetesi” etkin olarak kullanılmış, Sivas Kongresi'ni akabinde de “İrade-i Millîye Gazetesi” faaliyet göstermiştir. Bu dönemde eş zamanlı olarak İstanbul'da yayınlanan Millî Mücadele karşıtı gazetelerin karşı propagandası engellenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Heyet-i Temsiliye tarafından İstanbul'da yayınlanan Millî Mücadele'ye destek veren gazetelerle temas kurma imkânına kavuşulmuş; bu kapsamda “Matbuat Müdürü Velit Bey ve Ruşen Eşref Bey” ile kurulan temaslar neticesinde İstanbul'da yayınlanan bazı gazetelerde, Millî Mücadele'nin haklı amaçları yer almaya başlamıştır. Söz konusu gazetelerde yer alan haberlerin bir diğer önemli katkısı ise dış kamuoyuna ulaşabilme hususunda olmuştur. Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişinden sonra yayın hayatına başlayan Hakimiyet-i Millîye Gazetesi ise ulusal hareketin iletişim vasıtası olarak faaliyete geçmiş; hem iç hem de dış kamuoyunun belirlenen amaçlar doğrultusunda etkilenmesi doğrultusunda etkili yayınlar yapmıştır. Söz konusu gazete aynı zamanda Saltanat yanlısı gazetelerin propagandalarına yönelik karşı propagandalar geliştirmiştir.¹³³²

Yayınlanan tüm gazetelere haber kaynağı olma görevini yerine getiren Anadolu Ajansı¹³³³ ise müstakil olarak yayınladığı bültenler aracılığıyla Anadolu'nun hemen her bölgesine ulaşmıştır. Bunun yanı sıra Millî Mücadele lehinde veya aleyhinde yabancı yayın organlarında yer alan haberleri “derlemesi, analiz etmesi ve karşı tedbir geliştirmesi” yönünden de önemli bir iletişim vasıtası olma özelliği taşımıştır. Doğrudan Heyet-i Temsiliye'nin kontrolünde faaliyet gösteren Ajans'ın tüm telgrafhaneler ile iletişim halinde bulunması da ona ayrı bir değer kazandırmıştır. Ajans, kamuoyunun doğru ve zamanında bilgilendirilmesi suretiyle yanlış yöne sürüklenmesinin önlemesi ve ulusal birliğin sağlanması konularında önemli rol oynamıştır.

¹³³¹ Ökte, *Millî Mücadele Döneminde Halkla İlişkiler*, 180-181. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu; *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006; İzzet Öztoprak; *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*; Yücel Özkaya; *Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*; Enver Behnan Şapolyo; *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın*; Hıfzı Topuz; *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*.

¹³³² Ökte, *Millî Mücadele Döneminde Halkla İlişkiler*, 181-182.

¹³³³ Mustafa Kemal'in Anadolu Ajansı'nın kurulmasını teşvik etmesinin en önemli sebeplerinden biri de kamuoyunu yanlış yönlendirecek ve millî birliği tehlikeye atacak iç ve dış yayınlara karşı milleti uyanık tuma gayesidir. Nurhan Aydın, *Millî Mücadele'de Kuruluşlar*, 52-53. ¹⁶⁸¹ Ökte, *Millî Mücadele Döneminde Halkla İlişkiler*, 182.

Uyguladığı yanlış tutum ve davranışlar aracılığıyla kamuoyunu yönlendiren yabancı ajansların etkinliğini kırmış, ayrıca kurulduğu günden itibaren önce Heyet-i Temsiliye, sonrasında ise BMM'nin aldığı kararları zamanında ve objektif olarak halk kitlelerine ulaştırmış, bu sayede yöneten ile yönetilenler arasındaki bağı kuvvetlendirici bir rol oynamıştır.¹⁶⁸¹

Netice itibarıyla, Millî Mücadele Dönemi'nde yürütülen propaganda açısından Anadolu Ajansı ve Millî Mücadele yanlısı basın organları etkili olarak kullanılmıştır. Mevcut imkânlar zorlanarak İstanbul'a ve işgal altındaki bölgelere gazetelerin gönderilebilmesi için tüm imkânlardan istifade edilmiş ve hedef kitleye ulaşmak için imkân yaratılmıştır. Millî Mücadele'nin amacı ve hedefleri hakkında iç kamuoyu bilgilendirilmiş; İstanbul Hükûmeti ve Saray yanlısı basın tarafından millî hareket aleyhinde yürütülen propaganda ile Millî Mücadele liderlerini karalama ve itibarsızlaştırma faaliyetlerine yönelik de etkili şekilde mücadele edilmiştir. Dış kamuoyuna yönelik ise Türk milletinin haklı mücadelesi yansıtılmaya çalışılmış, İtilaf Devletleri ve tarafsız devletlerin kamuoyu ve karar verici organlarında tutum ve davranış değişikliği yaratmaya gayret edilmiştir.¹³³⁴

3.5. İstihbarat Faaliyetleri

Konvansiyonel askerî gücün “stratejik ihtiyat görevi” üstlendiği, büyük oranda belirsizlik ve görünmezliğin mevcut olduğu hibrit savaş ortamında, olayların üzerindeki sis perdesinin ortadan kaldırılması için başvurulmuş temel yöntem olarak istihbarat faaliyetleri ön plana çıkmaktadır.¹³³⁵

İstihbarat faaliyetleri; “askerî, politik, ekonomik, sosyal ve enformasyon” unsurlarının arzu edilen amaç doğrultusunda “politik, ekonomik ve askerî altyapı oluşturma” çabasının bir parçası olarak kullanımını içermektedir.¹³³⁶

Hibrit harekâtın, belirsizlik ve sürekli değişen şartlar altında genellikle devlet kontrolünün yeterli olmadığı bölgelerde icra edilmesi ve bu bölgelerin küresel ve bölgesel güçlerin rekabet alanına dönüşmesi nedeniyle, istihbarat hazırlığının detaylı ve sürekli güncel tutulacak şekilde yapılmasını gerekli hale getirmektedir.¹³³⁷

¹³³⁴ Ökte, *Millî Mücadele Döneminde Halkla İlişkiler*, 183.

¹³³⁵ Murat Dikkaş, “Hibrid Savaş ve İstihbarat”, *Hibrit Tehditler ve Millî Savunma Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed. Gültekin Yıldız ve Barış Ateş, Ankara: Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, 2022, 362.

¹³³⁶ Gök, *Hibrit Savaşlar*, 94.

¹³³⁷ Salih Yılmaz, *21'inci Yüzyılda Savaşın Değişen Karakteri*, 247.

Genel bir bakış açısıyla hibrit savaş konsepti; temelinde istihbarat teşkilatlarının yer aldığı, ilerleyen safhalarda da istihbarat faaliyetlerinin önemli görevler üstlendiği bir savaş yöntemidir. Hibrit savaş konseptinin ilk safhaları olarak değerlendirilebilecek olan diplomatik, ekonomik, siber, enformasyon, algı yönetimi alanlarında icra edilecek mücadelelerde istihbarat teşkilatları doğrudan görev almaktadırlar. Hedef ülkede siyasilerin takibi, haklarında biyografik istihbarat toplanması ve gerektiğinde çeşitli yollarla kontrol altına alınmaları gibi faaliyetler, doğrudan istihbarat teşkilatlarının görevleri arasındadır. Hedef ülkeye ekonomik savaş ilan edilebilmesi için ülkenin ekonomik yapısı hakkında bilgi toplamak, yine istihbarat teşkilatlarının görevleri içerisinde yer almaktadır. Hibrit savaş konseptinin önemli unsurlarından biri olan halk desteğinin sağlanması safhasında da istihbarat

teşkilatlarının rolü bulunmaktadır. Hedef ülkede müzahir bir halk kitlesinin oluşturulması, bu kitle içerisinde liderlik yapabilecek kişilerin tespiti ve organizasyon faaliyetlerinin düzenlenmesi gibi faaliyetler de istihbarat teşkilatlarının görevleri arasında yer almaktadır.¹³³⁸

"İstihbarat" veya "haber alma" olarak adlandırılan faaliyetlerin tarihinin ilk dönemlerine kadar uzandığı söylenebilir. Toplumlara yön verenler, ancak yönettikleri toplumlardaki iç ve dış düşmanları hakkında bilgi sahibi oldukları sürece başarılı olabilmişler, bu sayede de siyasal iktidarlarını güven içerisinde sürdürebilmişlerdir. Bu nedenle devletlerin gelişip kurumsallaşması ile eş zamanlı olarak istihbarat hizmetleri de "teknik ve metot" açısından gelişmiş, netice itibarıyla modern devletler tarafından "vazgeçilmez yasal örgütler" haline gelmişlerdir.¹³³⁹ Ayrıca karar vericiler gerek iç gerekse dış tehditleri önceden öğrenmek ve bu tehditleri bertaraf etmek için istihbarî bilgilere ihtiyaç duyarlar. Bu kapsamda devletler her zaman istihbarî bilgileri işleyerek karar vericilere vaktinde iletme için istihbarat teşkilatlarına her zaman ihtiyaç duymuşlardır.¹⁶⁸⁸

Askerî yönünün ön planda olduğu Millî Mücadele, aynı zamanda "siyasi ve sosyal" mücadelelerin de yaşandığı bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda Millî Mücadele Dönemi'nde kurulan istihbarat teşkilat ve grupları, vatanın işgaline karşı oluşan bir refleksle ortaya çıkmışlar ve yürüttükleri faaliyetlerle mücadelenin başarıya ulaşmasında oldukça etkili olmuşlardır. Bir kısmı deşifre olması, bir kısmı ise farklı sebeplerden lağvedilmelerine rağmen;

¹³³⁸ Ömer Faruk Çelik, *Hibrit Savaş Konseptinde*, 102-103.

¹³³⁹ Necdet Ekinci, "Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Anadolu'daki Türk ve Düşman Gizli Faaliyetleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, 4/14 (1994), 167. ¹⁶⁸⁸ Erdal İlter, *Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi*, Ankara: MİT Müsteşarlığı Yayını, 2002, 1-5.

bu grupların çoğunun Ankara Hükûmeti ile işbirliği yaparak Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında büyük rol oynadıkları bir gerçektir.¹³⁴⁰

Mondros Mütarekesi sonrası gelişmeler, özellikle İstanbul'daki gayrimüslimlerin yıkıcıbölücü faaliyetlere girişmesi ve İtilaf devletlerinin donanmalarının İstanbul'a gelmesi ile işgale başlayacakları emarelerinin ortaya çıkması sonucu, İstanbul'daki bazı gizli grupların hızlı bir şekilde teşkilatlanması gereksinimini ortaya çıkarmıştır.¹³⁴¹ Mütareke sonrası Teşkilat-ı Mahsusa'nın lağvedilmesi ve İngilizlerin bu teşkilata dair hassasiyetlerinin bilinmesi, o dönem istihbarat faaliyetlerini organize edenleri bu faaliyetleri örtülü operasyonlar ile çeşitli cemiyet ve teşkilatlar kurarak maskeleye yönünde hareket etmeye yöneltmiştir. İşgallerin başlaması nedeniyle de espionajdan¹³⁴² ziyade kontrespiyonaj¹³⁴³ çalışmalarına ağırlık verilmek zorunda kalınmıştır.¹³⁴⁴ Bu kapsamda, Millî Mücadele

döneminin, Türk İstihbaratı'nın espionaj ve özellikle kontrespiyonaj faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönemlerden biri olduğu söylenebilir.¹³⁴⁵

Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesi sonrası İstanbul'da faaliyet gösteren bazı gizli gruplar, Millî Mücadele süresince Ankara'nın gereksinim duyduğu istihbaratın yanı sıra; subay, asker ve uzman personel ile işgal kuvvetlerinin gözetimi altında bulunan Osmanlı depolarından sağladıkları silah ve cephaneyi Anadolu'ya sevk etmeyi başarmışlardır.¹³⁴⁶ Ayrıca işgal kuvvetleri içlerine sızarak elde ettikleri önemli bilgileri Ankara'ya ulaştırmışlardır. Keza Millî Mücadele sürecinde İngiliz ve Yunan karargâhlarından elde edilen istihbarî bilgiler, düşman

¹³⁴⁰ Kübra Kayabaşı, *Millî Mücadelede Felah Grubu*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 12.

¹³⁴¹ Semih Hafız Tansu, *İki Devrim Perde Arkası*, İstanbul: Batur Matbaası, 1984, 217.

¹³⁴² Espionaj, hasım bir devlette yürütülen casusluk faaliyetleridir. Cenker Korhan Demir, "İstihbarat: Kavram, Süreç ve Temel Prensipler", *Türk İstihbarat Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021, 35.

¹³⁴³ Kontrespiyonaj, dar anlamıyla karşı casusluk ve casusluk eylemlerine karşı aktif korunma tedbirlerini; geniş anlamıyla ise birey, örgüt ve devletler tarafından istihbarat girişimlerini önlemeye yönelik gerçekleştirilen her türlü faaliyeti içermektedir. Korhan Demir, "İstihbarat: Kavram, Süreç ve Temel Prensipler", 35.

¹³⁴⁴ İsmail Hakkı Demircioğlu, Namık Çencen, Aslı Arslan, "Millî Mücadele Döneminde İstihbarat", *Türk İstihbarat Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021, 236.

¹³⁴⁵ Demircioğlu, Çencen, Arslan, *Millî Mücadele Döneminde İstihbarat*, 252.

¹³⁴⁶ Ekinci, "Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Anadolu'daki", 167. İstanbul'dan Anadolu'ya gerek insan, gerekse cephan ve malzeme sevkiyatının deniz ve karayolu olmak üzere iki ana yoldan yapıldığı görülmektedir. Bu kapsamda İnebolu ile İstanbul-Gebze-İzmit karayolu önem arz etmektedir. Söz konusu her iki güzergahın da Mili Mücade Dönemi'nde eş zamanlı olarak kullanıldığı; İstanbul-İzmit-Anadolu hattının dönemin istihbarat örgütleri tarafından kurulup kullanılmaya başlandığı ve müteakip dönemde BMM tarafından güçlendirilmeye çalışıldığı da bilinmektedir. Bülent Çukurova, *Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ankara: Ardıç Yayınları, 1994, 62-64; Kadri Unat, "Kurtuluş Savaşı'nda İzmit Askeri Hat Komiserliği ve Faaliyetleri", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Kitapçığı*, C.II, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Yayını, 2017, 1140.

güçlerine karşı “askerî üstünlük ve coğrafi avantaj” sağlamıştır. Bununla birlikte ulusal ve uluslararası propaganda faaliyetlerinde bulunmak suretiyle istihbarat grupları, Türk halkının ve uluslararası kamuoyunun desteğinin kazanılmasında önemli görevler icra etmişlerdir.¹³⁴⁷ Söz konusu gruplar, İstanbul’un resmen işgalini müteakip özellikle *İngiliz İstihbarat Servisi’nin* faaliyetlerinden haberdar olmak için tüm güçlerini seferber edeceklerdir.¹³⁴⁸

İstanbul’da kurulan millî teşkilatları, İstanbul’un 16 Mart 1920 tarihinde resmen işgalinden önce ve sonra kurulanlar olarak ikiye ayırmak bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. İşgal öncesi İstanbul’da kurulan millî teşkilatlar, Karakol Cemiyeti ve bu Cemiyet ile organik bağları olan mahalle ve semt örgütleridir. Bu dönemde kurulan teşkilatların işgal sonrası kurulan teşkilatlardan en önemli farkı, Anadolu hareketi henüz tam anlamı ile şekillenmeden İstanbul’un kendi iç dinamikleri ile ortaya çıkmış olmalarıdır. Yani önceden bağımsız olarak kurulmuş teşkilatlar, sonradan Anadolu hareketi gelişince onunla ilişkiye geçmişlerdir. Hatta, Karakol Cemiyeti örneğinde olduğu gibi, Anadolu hareketinin kontrolüne girme konusunda zaman zaman tereddüt gösterdikleri de aşıkardır. İstanbul’un resmen işgalinden sonra, Damat Ferit Paşa Hükûmeti tarafından uygulanan sert politikalar neticesinde İstanbul’daki millî teşkilatlar dağılınca; BMM Hükûmeti, önceden Karakol Cemiyeti ve ona bağlı şubelerde faaliyet göstermiş kadrolardan da yararlanarak kendi kontrolünde yeni teşkilatlar kurmaya çalışmıştır. Bu kapsamda, işgalden sonra İstanbul’da kurulan gizli gruplar; BMM Hükûmeti, Genelkurmay Başkanlığı veya Müdafaa-i Millîye Vekaleti’nin talimatı ile kurulmuştur.¹³⁴⁹ Netice itibarıyla İstanbul’da yürütülen istihbarat faaliyetlerinin Millî Mücadele’nin başarıyla sonuçlandırılmasında önemli katkıları olmuştur.¹³⁵⁰

Millî Mücadele Dönemi istihbarat faaliyetleri genel olarak değerlendirilecek olursa; espionaj ve özellikle kontrespiyonaj faaliyetleri üzerinde yoğunlaştığı, insan kaynaklı istihbaratın yanında teknik istihbarat faaliyetlerinin de yürütüldüğü görülmüştür. Bu dönem yürütülen istihbarat faaliyetleri, İtilaf Devletleri ve onlarla işbirliği yapan azınlıkların yıkıcı ve bölücü eylemlerini önlemek maksadıyla istihbarata karşı faaliyetleri üzerine yoğunlaşmıştır. Oluşturulan İstihbarat teşkilatları, Türk milletini millî mücadele konusunda harekete geçirme konusunda büyük görevler üstlenmesinin yanı sıra Anadolu’daki Millî Mücadele hareketine

¹³⁴⁷ Kayabaşı, *Millî Mücadelede Felah Grubu*, 12.

¹³⁴⁸ Ekinci, “Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Anadolu’daki”, 167.

¹³⁴⁹ Asaf Özkan, *Mim Mim Grubu: İstanbul’un İşgalinde İstiklal İçin Çalışan Gizli Örgüt*, İstanbul: Kronik Kitap, 2023, 65.

¹³⁵⁰ Demircioğlu, Çencen, Arslan, “Millî Mücadele Döneminde İstihbarat”, 253.

askerî, ekonomik, sosyal, ulaşım, iletişim ve teknik istihbarat konularında önemli katkılar sağlamışlardır.¹³⁵¹

Millî Mücadele Dönemi istihbarat faaliyetlerinde rol alan önemli grup ve kuruluşların faaliyetleri genel olarak ele alındığında ise aşağıda hususlar ön plana çıkmaktadır:

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının hemen akabinde, 1918 yılı Kasım ayı başlarında İttihat ve Terakki Fırkası'nın son kongresi devam ederken İttihatçı liderler, hayatlarını tehlikede olduğu, ayrıca İstanbul'da kalınması halinde İtilaf Devletlerinin ülkeye çok ağır koşullar dayatabilecekleri gerekçeleriyle geçici süreliğine Almanya'ya gitmeye karar vermişlerdir.¹³⁵² Karakol Cemiyeti¹³⁵³ bu süreçte, Mütarekenin imzalanmasını müteakip İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmelerinden hemen önce, Talat Paşa'nın isteği ve talimatı üzerine, "Kara Kemal ve Kara Vasıf Beyler"nin ortak gayretleri sonucunda gizli bir siyasî teşkilât olarak İstanbul'da kurulmuştur.¹³⁵⁴ Kökeni İttihat ve Terakki Fırkası'na uzanan Karakol Cemiyeti, fırkaya ait karakteristik pek çok özelliği bünyesinde barındırmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'nda görülen gizlilik, cemiyete üye kabulüne dair esaslar, fedailik ve çete eylemleri gibi uygulamalar, Karakol Cemiyeti'nde de birtakım değişikliklere uğrayarak hayata geçirilmiştir.¹³⁵⁵ Karakol Cemiyeti'nin "Teşkilât-ı Umumiye Nizamnamesi ile Vezâif-i Umumiye Talimatnamesi" incelendiğinde, cemiyetin görev ve faaliyet alanlarının birtakım bölümlere ayrıldığı, her birimin, yapılan işbölümü neticesinde, uzmanlık konularına göre, planlı ve organize bir çalışma yürüttüğü görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında, cemiyetin faaliyet alanlarının her birinin başında, işleyişi takip eden idareciler ve sıralı amirler görev yapmış, bu kişiler teşkilât hiyerarşisinde daha yukarılara bağlanmıştır. Bu nedenle eldeki mevcut veriler ışığında, cemiyete ilişkin tüm kararları alıp yerine getirilmesini sağlayan tek bir liderin varlığından ziyade, cemiyetin faaliyet alanlarını koordine eden bir veya birkaç organizasyon şefinin ya da genel koordinatörün varlığından söz edilebileceği olası görülmektedir.¹³⁵⁶ Karakol Cemiyeti

¹³⁵¹ Demircioğlu, Çencen, Arslan, *Millî Mücadele Döneminde İstihbarat*, 254-255.

¹³⁵² Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa (1874-1921)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, 2020, 191-192.

¹³⁵³ Eski Türkçe'deki "karakol" sözcüğünün anlamları ile Mütareke Dönemi'nde kurulan Karakol Cemiyeti'nin yürüttüğü faaliyetlerin niteliği (istihbarat, sevkîyat, propaganda vb.) karşılaştırıldığında, ikisi arasında büyük benzerlikler olduğu görülmüştür. Bu durum kurucuları tarafından cemiyete bu ismin tesadüfen değil de bilinçli bir şekilde verildiğini düşündürmektedir. Ferhat Uyaniker, *Millî Mücadele'de Kara Vasıf Bey ve Karakol Cemiyeti*, İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları, 2022, 51.

¹³⁵⁴ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul: Hilmi Kitabevi, 1957, 217.

¹³⁵⁵ Uyaniker, *Millî Mücadele'de Kara Vâsıf Bey*, 51.

¹³⁵⁶ Uyaniker, *Millî Mücadele'de Kara Vasıf Bey*, 53.

tarafından yürütülen faaliyetler ise İstihbarat, Sevkiyat, Propaganda, Millî Mücadele'ye Kaynak Temini ve Millî Müfrezelerin Kurulması ana başlıkları altında ele alınabilir.

Cemiyetin yöneticilerinden Vâsıf Bey'in yürüttüğü faaliyetlerin de Millî Mücadele'ye katkısı önemli seviyededir. Karakol Cemiyeti'nin tüzük ve programını hazırlayarak bu teşkilâta adeta bir ruh ve kimlik kazandıran Vâsıf Bey, Karakol teşkilâtını planlayıp yönetmesinin yanı sıra, Mütareke'nin en başından itibaren kurduğu irtibatlar sayesinde İstanbul'un aydın çevrelerini etkilemeyi başarmış, elde ettiği önemli bilgileri Millî Mücadele'yi idare eden kadrolara aktarmıştır. Vâsıf Bey, Temsil Heyeti üyesi olarak ve irtibat delegesi sıfatıyla İstanbul ile bağlantıyı tesis etmiş, Millî Mücadele açısından birçok önemli toplantıya iştirak ederek karar alma süreçlerine doğrudan katkıda bulunmuştur.¹³⁵⁷

Karakol Cemiyetinin ilk teşkilatının dağılması olarak nitelendirilebilecek süreç, 13 Kasım 1918'den beri fiili olarak işgal altında bulunan İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgali ile gerçekleşmiştir.¹³⁵⁸ Bununla birlikte cemiyetin bu sürece gelinceye kadar etkin bir şekilde yürüttüğü faaliyetlerin İtilaf Devletleri yetkililerinin gözünden tamamen kaçmış olması mümkün değildir. Zira Anadolu'daki direnişi destekleyen, hatta yardım eden millî bir teşkilatın varlığına dair bilgiler İngiliz istihbarat raporlarına yansımıştır.¹³⁵⁹ Ayrıca, Cemiyet ile birlikte hareket eden ve Millî Kongre'nin başkanlığını yürüten Göz Tabibi Dr. Esat Paşa ile olan bağlantı, Karakol Cemiyeti üyelerinin deşifre olmalarına sebep olacaktır.¹³⁶⁰ Böylelikle işgalle birlikte sıkı bir takip ve tutuklama süreci başlayacaktır. Bu durum da Karakol cemiyetinin dağılması olarak değerlendirilebilir.¹³⁶¹

İstanbul'un işgali ve sonrasında Karakol Cemiyetinin ilk kurucuları ve Heyet-i Merkeziye üyelerinin akıbeti hakkındaki tespitler, cemiyetin geleceği ile ilgili önemli veriler sunacaktır. Bu kapsamda; eski iâşe Nazırı Kara Kemal bey daha önceden tutuklanmış ve 21 Eylül 1919'da

¹³⁵⁷ Uyaniker, *Millî Mücadele'de Kara Vasıf Bey*, 236-237. Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'da bulunduğu sırada, 21 Haziran 1919 tarihinde buradan yazmış olduğu mektupların İstanbul'daki sahiplerine dağıtım işi, Vâsıf Bey tarafından organize edilmiş, Sivas Kongresi'nde ise Temsil Heyeti'ne üyeliğine seçilmiştir. Temsil Heyeti tarafından 15 Ekim 1919 tarihinde Vâsıf Bey'in irtibat delegesi olarak, İstanbul ile bağlantıyı tesis etmek üzere başkente gönderilmesine karar verilmiştir, böylelikle İstanbul'da önceden beri vazife yapan Vâsıf Bey'in görevi, Temsil Heyeti'nin aldığı bu kararlarla resmî bir nitelik kazanmıştır. Bkz. Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, 75; Uyaniker, *Millî Mücadele'de Kara Vasıf Bey*, 113.

¹³⁵⁸ Özkan, *Mim Mim Grubu*, 52.

¹³⁵⁹ Erol Ülker, *Mütarekenin İlk Yıllarında İstanbul'da Direniş ve Sol (1918-1920)*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2020, 57.

¹³⁶⁰ Hüsameddin Ertürk, *Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, Konya: Palet Yayınları, 2023, 66-67, 150-152.

¹³⁶¹ Özkan, *Mim Mim Grubu*, 53.

Malta'ya sürgün edilmiştir.¹³⁶² Kara Vasıf bey, İstanbul'un işgali sonrası yaşanan Meclis-i Mebusan baskınında İngilizler tarafından tutuklanarak Rauf Bey ile birlikte Malta'ya gönderilmiştir.¹³⁶³ Heyet-i Merkeziye üyelerinden Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı Albay Şevket (Galatalı) Bey de aynı dönemde Malta'ya sürgüne gönderilmiştir.¹⁷¹³ Bunlara ilave olarak, Cemiyetin ilk kurucularından ve Heyet-i Merkeziye üyelerinden Baha Sait Bey Cemiyet tarafından Bolşeviklerle anlaşma yapmak üzere Kafkasya'ya gönderilmiş¹³⁶⁵; Heyeti Merkeziye üyelerinden Kaymakam Edip Servet Bey Heyet-i Temsiliye tarafından Anadolu temsilcisi olarak Roma'ya gönderilmiş,¹³⁶⁶ Heyet-i Merkeziye üyelerinden sevkıyatçı Ali Rıza Bey tutuklanmamak için menzil hattı üzerinden Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılmış,¹³⁶⁷ ilk Heyet-i Merkeziye üyelerinden Kurmay Albay Kemalettin Sami Bey de

Anadolu'ya geçerek millî orduda görev almıştır.¹³⁶⁸ Yukarıda belirtilen ilk kurucular ve Heyet-i Merkeziye üyelerinin dışında kalan cemiyetin önde gelen ve tanınmış simalarının büyük bir çoğunluğu da Anadolu'ya geçmek zorunda kalmıştır. Netice itibarıyla İstanbul'un işgali ile birlikte İstanbul'daki ilk gizli direniş örgütü ağır bir darbe almıştır.¹³⁶⁹

Karakol Cemiyetinin semt ve mahalle teşkilatlarının tekrar bir çatı altında toplanarak farklı bir isim altında faaliyete geçmesi 1920 yılının ortalarından sonraya¹³⁷⁰ rastlamaktadır. “Zabitan (İstiklâl-i Millî) Grubu” ya da “Mustafa Bey Grubu” adı verilen ve Karakol Cemiyeti'nin üçüncü dönemi¹³⁷¹ olarak kabul edilen bu grup, Cemiyetin Üsküdar Şubesi Reisi Kurmay

¹³⁶² Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 121-122.

¹³⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştittiklerim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984,

¹³⁶⁴ -260; Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara: Başnur Matbaası, 1970, 314.

¹⁷¹³ Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 198-199.

¹³⁶⁵ Aslan, “Karakol Cemiyetinin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma”, 54.

¹³⁶⁶ Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 232-233.

¹³⁶⁷ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, C.III, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1995, 505-506.

¹³⁶⁸ *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Kumandanların Biyografileri*, Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, 1972, 218-220.

¹³⁶⁹ Özkan, *Mim Mim Grubu*, 54.

¹³⁷⁰ Karakol Cemiyetinin Üçüncü teşkilatı olarak değerlendirilebilecek Zabitan Grubu'nun kuruluş tarihi konusunda farklı görüşler mevcuttur. Mesut Aydın 27 Ekim 1920 tarihini ön plana çıkarırken, Ferhat Uyaniker Grubun 1920 Eylül'ünden 1921 yılı Ekim ayı sonlarına kadar faaliyetlerini sürdürdüğünü ifade etmektedir. Himmetoğlu ise daha erken bir tarihi, 23 Nisan 1920'yi vermektedir. Bkz. Mesut Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükûmeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992, 33; Uyaniker, *Millî Mücadele'de Kara Vasıf Bey*, 152-153; Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, C.I, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1975, 86-87.

¹³⁷¹ İstanbul'un işgali sonrası Cemiyetin ilk kurucuları ve Heyet-i Merkeziye üyelerinin tutuklanması ile Sadrazam Damat Ferit, Gazeteci Ali Kemal ve İngiliz Muhipler Derneği lideri Sait Molla'ya yönelik suikast planlamasından dolayı tutuklanarak yargılanan cemiyet üyelerinin dışında saklanmayı başaran bazı mensupları, Karakol Cemiyetinin ikinci teşkilatını vücuda getirmeye çalışmışlardır. Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunan Kara Vasıf

Yarbay Muğlalı Mustafa Bey'in başkanlığında kurulmuştur. İdare Heyeti ise "Kaymakam Muğlalı Mustafa Bey, Yüzbaşı Halim Bey, Yüzbaşı Kemal Bey ve İlhami Bey"den meydana gelmiştir.¹³⁷²

Zabitan Grubu teşkilâtı "*Heyet-i Mütefekkiye*" ve "*Heyet-i Faale*" adı verilen iki birimden oluşmuş, Heyet-i Faale ise kendisine bağlı istihbarat, tebligat, nakliyat ve muhabere olmak üzere dört şubeden meydana gelmiştir.¹³⁷³

Zabitan Grubu kurulduğu günden itibaren İstanbul'dan Anadolu'ya subay ve askerî malzeme sevki konusunda önemli hizmetler yürütmüştür.¹³⁷³ Zabitan Grubu faaliyet gösterdiği dönem içerisinde, İstanbul'dan Anadolu'ya; 1920 yılında 1500, 1921 yılında ise 500'e yakın¹³⁷⁴ subay göndermiştir. İstihbarat konusunda da yoğun faaliyet gösteren grup, özellikle Yunan sevkiyatına ait çok önemli raporlar hazırlamıştır.¹³⁷⁵

Zabitan Grubu tarafından yürütülen faaliyetler; grup mühründe bazı şüpheli işaretlere rastlanılması, üyelerin personel sevkiyatında özenli hareket etmemesi ve para temininde yaşanan güçlükler gibi nedenlerden olumsuz etkilenmiştir.¹³⁷⁶ Zabitan Grubu Ankara tarafından da güvenilir bulunmamıştır. Bunun en önemli nedeni olarak grubun Anadolu'ya gönderdiği subaylar arasında çok sayıda casusun olması gösterilebilir. Zira İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin, Zabitan Grubu içine sızmayı başardığı ve cemiyet mührüyle hazırlanmış belgeler ile Anadolu'ya birçok adamını sızdırdığı anlaşılmaktadır.¹³⁷⁷ Bu gelişmeler Zabitan Grubu'na

Bey'den cemiyetin mührü ve şifre anahtarlarını alan Topkapı Şubesi mensuplarından Yüzbaşı Emin ali Bey, ikinci Heyet-i Merkeziye'yi kurmak için teşebbüse geçmiş, fakat hem İngilizlerin hem de İstanbul Hükûmetinin sıkı takibi sonucu söz konusu girişim başarılı olamamıştır. Netice itibarıyla Emin Ali Bey ve arkadaşları İstanbul'dan ayrılarak Trakya'ya kaçmak zorunda kalmışlardır. Mesut Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükûmeti Tarafından*, 32-33.

¹³⁷² Uyaniker, *Milli Mücadele'de Kara Vasıf Bey*, 152,155.

¹³⁷³ Uyaniker, *Milli Mücadele'de Kara Vasıf Bey*, 153.

¹³⁷⁴ Özkan, *Mim Mim Grubu*, 62.

¹³⁷⁵ Subay sevkiyatı, bu dönemde diğer gruplara havale edildiğinden sayısal olarak azalmıştır.

¹³⁷⁶ Uyaniker, *Milli Mücadele'de Kara Vasıf Bey*, 156-157.

¹³⁷⁷ Uyaniker, *Milli Mücadele'de Kara Vasıf Bey*, 157.

¹³⁷⁷ Mesut Aydın, "Millî Mücadele Yıllarında TBMM Lehinde İstanbul'da Faaliyet Gösteren Bir Grup: Zabitan Grubu", *OTAM Dergisi*, 1/1 (1990), 20. Bunların en bilineni Mustafa Sagir'dir. Aslında İngiliz İstihbarat Servisi ajanı olan ve Hindistan Hilâfet Heyeti İstanbul Delegeşi rolüne bürünen Mustafa Sagir, Kasım 1920'de İstanbul Hükûmeti'nden aldığı itimat belgesi sayesinde İstanbul'da ikamet etmeye başlamıştır. Bir süre Yunanlar ve İngilizler tarafından tutuklanmış, bu tutukluluk hali Mustafa Sagir'e duyulan güveni daha da artırmıştır. Zabitan Grubu ile kurduğu ilişkiler sayesinde grup tarafından kendisine verilen vesika ile İnebolu'ya geçmeyi başarmıştır. Bir süre sonra Ankara'ya gelen Sagir, İstanbul'daki İngiliz İstihbarat teşkilâtına gönderdiği ve Anadolu hakkındaki bilgileri içeren mektuplarının ele geçmesi sonucu casusluk yapmak ve Mustafa Kemal'e suikast teşebbüsü suçlarından Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmıştır. 23 Mayıs 1921 tarihinde Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Mustafa Sagir'in idamına karar verilmiş ve bir gün sonra ceza infaz edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Esat Arslan, "*1921 Yılı İlk Yarısında Türk, Fransız, İtalyan Yakınlaşması Karşısında İngiliz*

yönelik kuşkuvarın daha da artmasına neden olmuştur. Öte yandan İngiliz takibine uğrayan Zabitan Grubu Amiri Kaymakam Muğlalı Mustafa Bey'in 1921 yılı Eylül ayı başlarında Anadolu'ya geçmek mecburiyetinde kalması da grubun faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁷²⁸

Yarbay Muğlalı Mustafa Bey başkanlığında kurulan bir diğerk grup ise Yavuz Grubu'dur. Bazı kaynaklarda, Yarbay Muğlalı Mustafa Bey'in Anadolu'ya geçmesi sonrası Zabitan Grubu'nun isim değıştirerek Yavuz Grubu adı altında faaliyetlerini devam ettirdiğı belirtilmektedir.¹⁷²⁹ Fakat Uyaniker'in konu ile ilgili arşiv belgelerinde yaptığı araştırmalar sonucu elde ettiğı bilgilere göre, Yavuz Grubu'nun 1921 yılı Şubat ayından itibaren aktif bir biçimde çalışmaya başladığı görölmektedir. Bu tespit ise Yarbay Muğlalı Mustafa Bey'in başkanlığını yaptığı Zabitan ve Yavuz Gruplarının aynı dönemde faaliyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır.¹⁷³⁰

Bazı kaynaklara göre; içerisinde Yavuz Sultan Selim'in resmi olan daire şeklinde müstakil bir mührre sahip Yavuz Grubu tarafından, 1921 yılı Mart - Mayıs tarihleri arasında çeşitli miktarlarda harp malzemesinin kaçırıldığı ve vapurlarla Anadolu kıyılarına nakledildiğı belirtilmektedir.¹⁷³¹ Fakat, 1921 yılı Mayıs ayı sonlarından itibaren İstanbul ambarlarından malzeme ve harp araç gereci almasına izin verilmediğı bildirilen Yavuz Grubu'nun yine aynı dönemde Ankara tarafından para desteğinden de mahrum bırakıldığı anlaşılmaktadır.¹⁷³² 1921 yılının sonlarında Zabitan Grubu da benzer problemlerle karşılaşmış ve çalışmaları büyük ölçüde sekteye uğramıştır.¹⁷³³

Yukarıda belirtildiğı üzere Yavuz ve Zabitan Gruplarının faaliyetlerinin durdurulması ve pasif hale getirilmeleri için Ankara tarafından tahsisatları kesilmesi sonucu para temininde güçlük yaşayan bu grupların silah ve cephane sevkıyatları da ciddî ölçüde azalmıştır. Maddî sıkıntıları iyice artan bu gruplardan önce Yavuz ardından da Zabitan Grubu, faaliyetlerini durdurarak sahadan çekilmek zorunda kalmışlardır.¹⁷³⁴ Ayrıca, Yarbay Muğlalı Mustafa Bey'in Anadolu'ya geçmesinin de adı geçen grupların etkinliğini kaybetmesinde önemli bir etkindir.¹⁷³⁵

Politikası ve Mustafa Sagir Olayı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 11/31 (1995), 191-192; Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Eylemleri, 183-184; Feridun Kandemir, İstiklâl Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, 1964, 142-147; Erdal İlter, Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi, Ankara: MİT Basımevi, 2002, 100; Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, 399-402.

¹⁷²⁸ Uyaniker, *Milli Mücadele'de Kara Vasıf Bey*, 157-162, 176.

¹⁷²⁹ Bkz. Mesut Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından*, 33-41. ¹⁷³⁰ Özkan, *Mim Mim Grubu*, 63.

¹⁷³¹ Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, C.II, 427-428.

¹⁷³² Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, C.II, 91.

¹⁷³³ Uyaniker, *Millî Mücadele'de Kara Vasıf Bey*, 177.

¹⁷³⁴ Uyaniker, *Millî Mücadele'de Kara Vasıf Bey*, 177. ¹⁷³⁵ Özkan, *Mim Mim Grubu*, 63.

İstanbul'un işgalinden sonra liderleri ve önemli yönetim kadrolarının çeşitli nedenlerle devre dışı kalmasıyla geride kalan daha alt seviyedeki Karakol Cemiyeti mensuplarının İstanbul'da faaliyetlerine devam etmek için gösterdikleri çabalar, Ankara'nın taleplerini karşılamaktan uzaktır. Bu nedenle Ankara hükûmeti, İstanbul'da esaslı bir teşkilat kurmayı amaçlamıştır.¹³⁷⁸

Millî Mücadele yıllarında Ankara Hükûmeti emri ve Genelkurmay Başkanlığı'nın onayı ile kurulan ilk gizli grup "Hamza Grubu"dur. Grup faaliyetlerine 23 Eylül 1920 tarihinde¹³⁷⁹ başlamıştır. Sevr Anlaşması'nın İstanbul Hükûmeti'ne zorla kabul ettirilmesine tepki olarak oluşturulan grubun kurucusu Yüzbaşı Neşet Bey'dir.¹³⁸⁰ Grup zamanla isim değiştirerek Mücahit, Muharip ve son olarak da Felah gibi isimlerle faaliyetlerine devam etmiştir.¹³⁸¹ Hamza Grubu'nun kurucusu Neşet Bey daha önce de İstanbul'da Moltke Grubu adı altında gizli çalışmalarda bulunmuştur.¹⁷⁴⁰ Bu nedenle Moltke grubu, Hamza Grubu'nun dolayısıyla da Felah Grubu'nun ilk çekirdeği kabul edilebilir.¹³⁸²

Ankara'dan verilen emirler doğrultusunda İstanbul'daki gelişmeleri Ankara'ya bildiren Hamza Grubu; ayrıca matbuat, harita temini ve Millî Mücadele lehinde İstanbul'da propaganda faaliyetleri de yürütmüştür. Bu kapsamda, İşgal kuvvetleri ve Millî Mücadele'ye muhalif kesimler tarafından yürütülen karşı propagandanın halk üzerindeki yapacağı olumsuz etkileri ortadan kaldırmak için gayret göstermiştir. Ayrıca subay ve haberleşmede kullanılan muhabere malzemelerinin Anadolu'ya sevkini gerçekleştirmiştir.¹³⁸³ Yaklaşık üç aylık bir süre faaliyet gösteren Hamza Grubu; İstanbul'da faaliyet gösteren zararlı dernek üyeleri hakkındaki bilgiler

¹³⁷⁸ Özkan, *Mim Mim Grubu*, 69.

¹³⁷⁹ Tevetoğlu ise Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey'in Erkân-ı Harbiye Yüzbaşısı Neşet Bey'e gönderdiği "Riyasetiniz altında Anadolu'ya eşhas ve malzeme göndermek ve istihbarat yapmak üzere İstanbul'da mahrem bir teşkilatın kurulması lüzumu görülmüştür. Muktezasının ifasını rica ederim" telgrafı üzerine Grubun, 20 Eylül 1920 de resmen kurulduğunu belirtmektedir. Tevetoğlu, "Hamza Grubu", *Türk Ansiklopedisi*, C.18, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1970, 458.

¹³⁸⁰ M.Kemal'in Çanakkale'de beraber görev yaptığı Neşet Bey'i yakından tanımış olması ve onu güvenilir bulmasının Neşet Bey'in Hamza Grubu'nun lideri olmasında etkisi olduğu ifade edilebilir. Kayabaşı, *Millî Mücadele'de Felah Grubu*, 30.

¹³⁸¹ Mesut Aydın, "Hamza Grubu (23 Eylül 1920 - 15 Aralık 1920)", *Atatürk Yolu Dergisi*, 3 (1989), 371. ¹⁷⁴⁰ İhsan Aksoley, *Teşkilat-ı Mahsusa (Enver Paşa'nın Sırdışı Anlatıyor)*, Haz. Mehmet Hastaş, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, 122-123.

¹³⁸² Moltke Grubunun amaçları için bkz. Aksoley, *Teşkilat-ı Mahsusa*, 125-126.

¹³⁸³ Kayabaşı, "Felah Grubu'nun Millî Mücadele'deki Faaliyetleri", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2019), 606.

ile Bursa, İzmir ve Manisa'ya gönderdiği muhbirleri tarafından Yunan Ordusu'nun müteakip harekâtı ile ilgili elde ettiği bilgileri Ankara'ya iletmiştir.¹³⁸⁴

Hamza Grubu, üyelerinden bir kişinin İngilizler tarafından yakalanması sonucu grup şifrelerinin deşifre olması neticesinde isim değiştirmek suretiyle önce 15 Aralık 1920 tarihinde “Mücahid Grubu” adını almış,¹³⁸⁵ faaliyetlerini 23 Şubat 1921 tarihine kadar sürdürdükten sonra ise “Muharip Grubu” adıyla anılmaya başlanmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi hazırlıkları devam ettiği sırada Muharip Grubu'nun da grup adı ve mührünün İngilizler tarafından deşifre edilmesi üzerine Ankara tarafından şifre ve mührü değiştirilen grup, 31 Ağustos 1921 tarihinden itibaren “Felah Grubu” adını almıştır.¹³⁸⁶

Binbaşı Ekrem (Baydar) Bey'in başkanlığını yaptığı Felah Grubu,¹³⁸⁷ 5 şube şeklinde örgütlenerek faaliyetlerini gerçekleştirmiş,¹³⁸⁸ çeşitli yollar vasıtasıyla Anadolu ile haberleşmeyi sağlamış,¹⁷⁴⁸ Millî Mücadele karşıtlarının olumsuz propagandalarının İstanbul halkı üzerindeki etkisini azaltmak maksadıyla karşı propaganda faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Hem Ankara'dan gelen her türlü matbuatın İstanbul halkına dağıtımını sağlamış, hem de İstanbul'da yayınlanan gazeteleri Ankara'ya düzenli olarak ulaştırmak suretiyle buradaki gelişmeleri güncel olarak Anadolu'ya iletmeye gayret etmiştir. Ayrıca Millî Mücadele'de gerçekleşen önemli başarıların İstanbul basınında da duyurulması, aynı zamanda BMM Başkanı Mustafa Kemal'in yayınladığı bildirilerin basına iletilmesini sağlamak maksadıyla Felah Grubu tarafından önemli görevler üstlenmiştir.¹³⁸⁹

Padişah Vahdettin'in yaveri Albay Naci (İldeniz) Bey'in Anadolu'ya geçmesi olayı İstanbul'da büyük etki yaratmıştır. Bu kapsamda “Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu, Padişah Vahdettin'in damadı Binbaşı İsmail Hakkı (Okday) Bey ve Sadrazamlık Başyaveri Yarbay Hüseyin Hüsnü Bey”in de Anadolu'ya geçmesinin Millî Mücadele'ye katkı sağlayacağını değerlendiren Felah

¹³⁸⁴ Serdar Yurtsever, *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)*, Ankara: ATAM Yayınları, 2013, 59.

¹³⁸⁵ Çukurova, *Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma*, 43.

¹³⁸⁶ Yurtsever, *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri*, 61

¹³⁸⁷ Felah Grubu'nun 20 kişiden oluşan üyeleri ve görevleri için bkz. Ergun Hiçyılmaz, *Belgelerle Kurtuluş Savaşında Casusluk Örgütleri*, İstanbul: Yüce Yayınları, 1981, 110-111.

¹³⁸⁸ Emin Demirel, *Teşkilatı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler*, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2003, 195-196. ¹⁷⁴⁸ Felah Grubu, Ankara ile hızlı bir şekilde haberleşmeyi gerçekleştirmek için İstanbul telgraf Müdürü İhsan (Pere) Bey ile görüşmeler yaparak büyük postanenin bodrum katında gizli bir telgraf merkezi oluşturulmuştur. Postanenin bodrumunda kurulan haberleşme merkezine yapılacak baskının haber alınması üzerine, gizli haberleşme merkezi aynı gece İhsan Bey'in evinin bodrumuna kurulmuştur. Yurtsever, *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri*, 91.

¹³⁸⁹ Kayabaşı, *Felah Grubu'nun Millî Mücadele'deki Faaliyetleri*, 611-613.

Grubu, bu tanınan şahsiyetlerin sahte kimliklerle İstanbul'dan Anadolu'ya geçirilmesini sağlamıştır. Söz konusu şahısların Anadolu'ya kaçtığı haberleri gazetelerin birinci sayfalarında yer almıştır.¹³⁹⁰ Ayrıca “Yakup Kadri, Yahya Kemal, Ruşen Eşref ve Falih Rıfkı” gibi İstanbul'da çeşitli meslek gruplarındaki kişilerin de bu Grup sayesinde Anadolu'ya geçtikleri bilinmektedir.¹³⁹¹

Yine Felah Grubu tarafından, İstanbul'da bulunan depolardan çeşitli yöntemlerle elde edilen malzemenin ilk önceleri “mavna, taka veya motor” gibi küçük deniz araçlarıyla geceleyin taşınması yoluna gidilmiş,¹³⁹² ilerleyen dönemlerde ise Anadolu'nun isteklerini bu araçlarla karşılamanın zor olduğu göz önünde bulundurularak, Fransız ve İtalyan nakliye şirketleri ile anlaşılacak suretiyle ticaret gemileri vasıtasıyla büyük miktarda silah ve cephanenin Anadolu'daki limanlara sevkıyatı gerçekleştirilebilmiştir.¹⁷⁵³ Bu kapsamda I. İnönü Muharebesi için Türk Ordusu'nun ihtiyacı olan sahra topları da Felah Grubu aracılığıyla İtalyan şirketine ait bir gemiyle Anadolu'ya nakledilmiştir.¹³⁹³

Felah Grubu'nun faaliyetlerini yürüttüğü dönem içerisinde Anadolu'ya gerçekleştirdiği toplam sevkıyatın 38.500 tonu bulunduğu,¹³⁹⁴ yaklaşık olarak 2512 ton mühimmat sevk edildiği¹³⁹⁵, subay ve sivil olmak üzere 3269 kişinin de Anadolu'ya gönderildiği¹³⁹⁶ değerlendirilmektedir.

Felah Grubu; Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi sona ermesinden sonra da “projektor, süvari malzemeleri, uçak malzemeleri ve mühimmat” göndermek suretiyle Ordu'nun ihtiyaçlarını gidermeye devam etmiştir.¹³⁹⁷

Faaliyetlerini “bağımsız” olarak yürüten Felâh Grubu, Genelkurmay Başkanlığı'nın emri ile önce 1 Ocak 1923 tarihli itibarıyla İstanbul Komutanlığı'nın kontrolü altına girmiş, müteakiben 3 Şubat 1923 tarihli emir ile de “Felah Grubu'nun silah, cephane, malzeme temini ve sevkıyatı gibi faaliyetlerine son verildiği, Grupta görevli subayların ise Trakya-İstanbul arasındaki haberleşme ağını sağlayacakları” bildirilmiştir. Bu kapsamda doğrudan Genelkurmay

¹³⁹⁰ Kayabaşı, *Felah Grubu'nun Millî Mücadele'deki Faaliyetleri*, 613.

¹³⁹¹ Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, C.I, 67-68.

¹³⁹² Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, C.II, 199.

¹⁷⁵³ *Türk İstiklal Harbi VII*, İdari Faaliyetler, 102.

¹³⁹³ Kayabaşı, “Felah Grubu'nun Millî Mücadele'deki Faaliyetleri”, 615.

¹³⁹⁴ Kayabaşı, “Felah Grubu'nun Millî Mücadele'deki Faaliyetleri”, 622.

¹³⁹⁵ Çukurova, *Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma*, 44.

¹³⁹⁶ Felah Grubu tarafından Anadolu'ya gönderilen ayrıntılı listesi için bkz. Kayabaşı, *Millî Mücadele'de Felah Grubu*, 60-99.

¹³⁹⁷ Kayabaşı, “Felah Grubu'nun Millî Mücadele'deki Faaliyetleri”, 622.

Başkanlığı'na bağlanan Felâh Grubu'nun şeklen devam eden varlığı, yaklaşık dokuz ay sonra sona ermiştir.¹³⁹⁸

İstanbul Müdafaa-i Millîye Teşkilatı; biri istihbarat, sevkiyat ve Anadolu hareketinin ihtiyaç duyduğu askerî ve sivil personel tedariki konusunda çalışan Müdafaa-i Millîye (Mim Mim) Grubu, diğeri de İstanbul'da gizli bir askerî yapılanma olarak teşkil edilen Müsellah (Silahlı) Müdafaa-i Millîye Teşkilatı/Grubu olmak üzere iki farklı gruptan oluşacak şekilde kurulmuştur. İstanbul Müdafaa-i Millîye Teşkilatı, Genelkurmay Başkanlığı'nın emri ile resmen kurularak faaliyete geçmesi 1921 yılının başlarına rastlamakta ise de ilk kökenlerinin

Karakol Cemiyeti Topkapı ve Şehremini semt teşkilatlarına¹³⁹⁹ kadar dayanmaktadır.¹⁷⁶¹

İstanbul'daki dağınık teşekkülleri bir araya toplayacak silahlı bir teşkilat ile ağırlıklı olarak istihbarat işleri ile uğraşacak bir grup kurma işi Genelkurmay Başkanlığı'na vekalet eden Fevzi Paşa'ya verilmiştir. Fevzi Paşa İstanbul'un işgalinden sonra Menzil Hattı üzerinden Anadolu'ya geçmiş.¹⁴⁰⁰ ayrıca Süvari Kaymakamı Hüsametdin Bey¹⁴⁰¹ ile de iletişime geçmiştir.¹⁴⁰² Bu kapsamda Mim Mim Grubu ile daha sonra İstanbul'daki semt teşkilatlarını tek çatı altında toplayacak Müsellah Müdafaa-i Millîye Grubu'nun kuruluş çalışmaları da Hüsametdin Bey'in Samsun'a gelmesi ile başlamaktadır.¹⁴⁰³

¹³⁹⁸ Mesut Aydın, “*Millî Mücadele Döneminde İstanbul'da Faaliyette Bulunan Gizli Gruplar*”, Ed. Hasan Celal Güzel, *Türkler*, C. 15, Ankara, 2002, 651.

¹³⁹⁹ Topkapı ve Şehremini semt teşkilatlarının ilk dönemlerine ait resmi belge olmadığı için hangi tarihte kuruldukları ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Fakat Mütareke'den sonra işgallere karşı direniş amacıyla kurulan semt örgütlerinin ilki Topkapı'da kurulmuştur. Topkapı teşkilatını yakınlığı dolayısıyla Şehremini teşkilatı takip etmiştir. Özkan, *Mim Mim Grubu*, 80-81 ¹⁷⁶¹ Özkan, *Mim Mim Grubu*, 79.

¹⁴⁰⁰ Salih Kılıç, “Eski Sinop Valisi Salih Kılıç'ın Hatıraları: Mareşal Fevzi Çakmak Anadolu'ya Nasıl Kaçtı”, *Hayat Tarih Mecmuası*, 12 (1968), 23-26.

¹⁴⁰¹ Kaymakam Hüsametdin bey, ittihat ve Terakki döneminde Teşkilat-ı Mahsusa'da üst düzey görevlerde bulunmuş, Mütareke Dönemi'nde de Karakol Cemiyeti ile çalışarak, Cemiyet'in 1 numaralı Topkapı Grubu'nun reisliğini üstlenmiştir. İşgalden sonra ise Karakol Cemiyeti'nin ikinci teşkilatını kurmak isteyen Topkapı şubesi üyeleri ile birlikte çalışmış, ancak bu çalışmalar açığa çıkınca teşkilattan birçok isim Trakya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Hüsametdin Bey ise hem Damat Ferit Paşa suikasti, hem de İstanbul'da silahlı örgüt kurmak suçlamalarıyla tutuklanarak Divan-ı Harb'e verilmiştir. Tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılan Hüsametdin bey Anadolu'ya geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 521; Ertürk, *2 Devrin Perde Arkası*, 271-273.

¹⁴⁰² Hüsametdin Bey, Teşkilat-ı Mahsusa 'da faaliyette bulunmuş olması münasebeti ile istihbarat işlerinde tecrübeli ve güvenilir bir kişidir. Fevzi Paşa, okul yıllarından tanıdığı Hüsametdin Bey'e Anadolu'ya geçmesini söyleyerek orada yapılacak işler için daha uygun bir ortam olduğunu söylemiştir. Ertürk, *2 Devrin Perde Arkası*, 462.

¹⁴⁰³ Özkan, *Mim Mim Grubu*, 99. ¹⁷⁶⁶ Karataş, “*Millî Mücadele Yıllarında Mim Mim Grubu*”, 50.

Mim Mim Grubu'nun haber alma faaliyetleri, Ankara Hükûmeti'nin istekleri doğrultusunda şekillenmiştir. Grubun Ankara ile haberleşmesi ve hangi konularda istihbarat yapılacağı hususları, Ankara'dan gelen talimatlar doğrultusunda yürütülmüştür.¹⁷⁶⁶

Mim Mim Grubu, Milli Mücadele karşıtı çevrelerden alınan istihbarata ayrı bir önem vermiş, bu kapsamda geniş bir haber alma ağı kurmuştur. Grup üyeleri tarafından gerçekleştirilen haber alma faaliyetlerinin yanı sıra esnaf örgütlerinden, çeşitli dergahlardan, kurumlardan, gazetelerden, bazen de bizzat haber elde edinilmesi istenilen gruba sızmak suretiyle haber alma çalışmaları etkili bir şekilde sürdürülmüştür.¹⁴⁰⁴

¹⁴⁰⁴ Teşkilatın kurucularından Topkapılı Mehmet Bey'in bizzat Rahip Frew'in kurucusu olduğu Terakkiperver Cemiyeti'ne sızmayı başarmış olması, bu konuda verilebilecek en önemli örnekler arasında sayılabilir.Özkan, *Mim Mim Grubu*, 138.

Mim Mim Grubu Ankara'nın istekleri doğrultusunda; İstanbul'da bulunan "Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Askerî Nigehban Cemiyeti, Kızılhançerliler" ve özellikle de İngiliz casuslarını yakın takibe almıştır.¹⁴⁰⁵

Mim Mim Grubu'nu diğer gizli gruplardan ayıran bir yönü de istihbarat faaliyetlerini yürüten esas grubun içerisinde iki kadın üyesinin olmasıdır. Bunlardan biri İktisat Gazetesi Başyazarı Ahmet Hamdi (Başar) Bey'in eşi edebiyatçı Şukufe Nihal, diğeri ise Şukufe Nihal'in kardeşi Muhsine Hanım'dır.¹⁷⁶⁹

Mim Mim Grubu, grup elemanlarına verdiği görevlerle güçlü bir insan istihbaratı ağı oluşturmuş ve İşgal kuvvetlerinin önemli belgelerine ulaşmış, aynı zamanda yine İşgal kuvvetlerinin depolarından Anadolu'ya ikmal sağlamıştır. Fakat, bazı belgelerinin dışarıya sızdığı anlaşılan Grubun faaliyetlerine 5 Ekim 1923 tarihinde son verilmiştir.¹⁴⁰⁶

Mim Mim Grubu yukarıda belirtilen özel görevleri dar kadrolu bir çerçevede yerine getirmeye çalışmıştır. Bu özel görevlerin dışında Genelkurmay Başkanlığı tarafından İstanbul'da silahlı bir teşkilat da kurmak istemiştir. Kurulması istenen teşkilatın en temel görevi işgal kuvvetleri veya azınlıklardan gelebilecek saldırılara karşı İstanbul'un Müslüman-Türk halkını savunmak olacaktır. Böyle bir örgütün kurulması ve gelişmesi için yeterli altyapı zaten mevcuttur. İstanbul'un resmen işgali üzerine Karakol Cemiyeti dağılınca semt ve mahalle teşkilatları ortak bir merkezden yoksun kalmışlar, Karakol Cemiyetinden sonra kurulan gizli gruplar kuruluş süreçlerinde bu teşkilatlardan faydalanmışlarsa da hiçbirinin teşkilatların tamamını tek çatı altında toplaması mümkün olmamıştır. Bu kapsamda, Genelkurmay Başkanlığı kurulacak yeni teşkilatla hem dağınık haldeki küçük teşkilatları bir çatı altında toplamayı, hem de İstanbul'da gerektiğinde harekete geçirebileceği gizli bir silahlı kuvvet oluşturmayı amaçlamıştır.¹⁷⁷¹

Nizamnamede; Ortodoks Patrikhanesi tarafından desteklenen azınlık teşkilatlarının İstanbul'da çıkarabilecekleri karışıklıklara karşı Müslüman ve Türk unsurunu koruyacak bir teşkilata ihtiyaç duyulduğu açıklanmış ve Müsellah Müdafaa-i Millîye Teşkilatı'nın sadece savunma işleri ile ilgileneceği vurgulanmıştır. Teşkilat ile ilgili maddelerde, kurulacak Müsellah Müdafaa-i Millîye Teşkilatı Heyet-i Merkeziyesi'nin genel merkezi Anadolu'da bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin İstanbul şubesi olacağı belirtilmiştir.

¹⁴⁰⁵ Mesut Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükûmeti Tarafından*, 93.

¹⁷⁶⁹ Özkan, *Mim Mim Grubu*, 141-142.

¹⁴⁰⁶ Bkz. Yurtsever, *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri*, 69-71.

¹⁷⁷¹ Özkan, *Mim Mim Grubu*, 113.

Müteakip maddelerde; Heyet-i Merkeziye ve şubelerin teşkilatlanması ile ilgili hususlar belirtilmiş, ayrıca teşkilata üyelik şartları ve kabul edilenlerin edeceği yemin ile ilgili esaslar ortaya konmuştur. Nizamnamenin genel vazifeler başlığı altındaki maddelerde ise Müsellah Müdafaa-i Millîye Teşkilatı'nın genel görevleri tanımlanmıştır. Buna göre teşkilat, Anadolu hesabına İstanbul'da çalışan diğer gruplardan bile gizli tutulacaktır.¹⁴⁰⁷

Müsellah Müdafaa-i Millîye Grubu, silahlı örgütlenme açısından İstanbul'u üç bölgeye ayırarak (İstanbul Mıntıkası, Beyoğlu Mıntıkası ve Üsküdar Mıntıkası) her bir bölgenin başına teşkilata bağlı bir komutan tayin etmiştir.¹⁴⁰⁸ Yukarıdaki bölgelere bağlı şube sayısı başlangıçta 24 iken, zaman içerisinde Müsellah Müdafaa-i Millîye Teşkilatı Heyet-i Merkeziyesi'ne bağlı İstanbul'da 54 şube kurulmuştur.¹⁴⁰⁹

İmalat-ı Harbiye Grubu; İstanbul'da işgal kuvvetlerinin denetimi altındaki depolarda bulunan cephane ve malzemeyi Anadolu'ya kaçırmak için Ağır Topçu Kaymakamı Eyüp (Durukan) Bey tarafından İstanbul'da 19 Mart 1920 tarihinde gayri resmi olarak kurulan gizli bir gruptur.¹⁴¹⁰ Grubun amaçlarından biri de harp malzemesi üreten fabrikalardan, üretimde istifade edilebilecek malzemelerin önce uygun bölgelere götürülmesi, müteakiben de Anadolu'ya geçirilmesini sağlamak olmuştur. Grup, bu faaliyetlerin yanı sıra subayların Anadolu'ya geçirilmesi konusunda da çaba sarf etmiştir.¹⁴¹¹

Millî Mücadele Dönemi'nde İstanbul ve Çanakkale'deki silah depoları ve ambarlarından Anadolu'ya önemli miktarda mühimmat ve harp malzemesi ile subay rütbesindeki personel nakli ile meşgul olan İmalat-ı Harbiye Grubu, 23 Mayıs 1921 tarihinde Felah Grubu ile birleşmiş, bu birliktelik 26 Ekim 1923 tarihine kadar devam etmiştir.¹⁴¹²

Anadolu'ya silah, mühimmat ve subay geçirerek Millî Mücadele'ye destek olan ve 23 Eylül 1920'de BMM tarafından resmen tanınan¹⁴¹³ grup, müstakil olarak yaklaşık 9 ay faaliyet gösterdikten sonra Aralık 1920 tarihinde Felah Grubu'na katılmıştır.¹⁷⁷⁹

¹⁴⁰⁷ Özkan, *Mim Mim Grubu*, 118-122.

¹⁴⁰⁸ Mesut Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükûmeti Tarafından*, 81, 294-297.

¹⁴⁰⁹ Koçer, *Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul*, 115.

¹⁴¹⁰ Hamit Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 1992, 5-6.

¹⁴¹¹ Bülent Çukurova, "Kurtuluş Savaşında İstanbul Gizli Grupları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2/5 (1986), 522-523.

¹⁴¹² Demircioğlu, Çencen, Arslan, "Millî Mücadele Döneminde İstihbarat", 278.

¹⁴¹³ İhsan Birinci, "Millî Mücadele İçin Kurulan Cemiyet ve Çeteler", *Hayat Tarih Mecmuası*, 2/9 (1971), 34.

¹⁷⁷⁹ Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, C.I, 159-161.

Anadolu'nun silah ve cephane ihtiyacını sağlamak maksadıyla 30 Ocak 1921 tarihinde “Topçu Yüzbaşı Halil İbrahim ve Üsteğmen Ahmet Naci” tarafından kurulan Namık Grubu'na,¹⁴¹⁴ Fevzi Paşa'nın da grubun kurulmasını onaylaması sonrasında Millî Müdafaa Vekaleti tarafından bir şifre anahtarı ile faaliyetlerini yürütmesi için bir miktar para verilmiştir. Namık Grubu, özellikle Çobançeşme depolarından çıkarabildiği cephaneyi

¹⁴¹⁴ İlter, *Millî İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*, 17

Anadolu'ya göndermiştir.¹⁴¹⁵ Grubun en önemli faaliyeti, 1921 yılı ortalarında İnebolu'ya 8.880 adet 7,5'lik sahra topu mühimmatı sevk etmesidir.¹⁴¹⁶

İstihbari faaliyetler yürüten gruplar, görev ve sorumluluklarının devam etmesi için birtakım önlemler almışlardır. Bu önlemlerden biri de grupların tehlikeye girmesi halinde ihtiyat gruplarının teşkil edilmesidir.¹⁴¹⁷ Felah Grubu tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na önerilen bir teklifle, grupların herhangi bir tehlikeye maruz kalması halinde ihtiyat gruplarının vazifeyi üstlenmesi ve görevlerin aksamadan yürütülmesi planlanmıştır. Bu kapsamda Ferhat ve Kerimi Grupları'nın dışında; Sebat-ı Millî, Yıldırım ve Vefa gibi küçük bazı ihtiyat grupları da oluşturulmuştur.¹⁴¹⁸

Hamza Grubu'nun faaliyete başlamasıyla birlikte, "Ferhat ve Kerimi Grupları" ihtiyat grubu olarak belirlenmiş ve Ankara'ya bildirilmiştir.¹⁴¹⁹ Hamza Grubu'nun raporunda, "Hamza grubu olumsuz bir durumla karşılaştığı zaman yerine Ferhat grubunun devam edeceği, onun yerine de Kerimi grubu adında üçüncü bir grubun faaliyetleri yürüteceği" belirtilerek Ferhat ve Kerimi gruplarının kuruluşu izah edilmiştir. Böylece istihbarat alanında sürekliliğin sağlanması amaçlanmıştır.¹⁴²⁰ Fakat, sonuç olarak ihtiyat fikri sadece düşüncede kalmış ve uygulamaya konulamamıştır.¹⁴²¹

Anadolu'ya çıkan ve yayılmaya çalışan Yunan kuvvetleri, cephe gerisinde yürüttükleri propaganda faaliyetlerinde daha çok azınlıkları kullanmışlardır. İtilaf devletlerinin direktifleri doğrultusunda faaliyette bulunan yerli Ermeni ve Rumlar, özellikle cephe gerisinde yaptıkları olumsuz propagandalarla halkın, ordu ile ilişkilerini bozmaya ve orduya destek olmalarına engel olmaya çalışmışlardır. Propagandalarının temelinde ise "savaşın gereksizliği, düşmanın çok güçlü olduğu, bir an önce barış yapılmasının şart olduğu" düşünceleri bulunmaktadır. Diğer taraftan, Sevr Antlaşması'nı meşrulaştırmak için halkın acılarını, sıkıntılarını, yoksulluğunu istismar ederek, onların mücadele azmini kırmaya dayadı yoğun bir propaganda faaliyeti de yürütülmüştür.¹⁷⁸⁸

¹⁴¹⁵ Aysal, *Ulusal Bağımsızlık Savaşına İstihbaratın Etkisi*, 76-77.

¹⁴¹⁶ *Türk İstiklal Harbi VII*, İdari Faaliyetler, 108-109

¹⁴¹⁷ Çukurova, "Kurtuluş Savaşında İstanbul Gizli Grupları", 48.

¹⁴¹⁸ Çukurova, "Kurtuluş Savaşında İstanbul Gizli Grupları", 48.

¹⁴¹⁹ Ergün Hiçyılmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Gizli Teşkilatlar*, Ankara: Altın Kitaplar, 1994, 64-67.

¹⁴²⁰ Ümit Doğan, *Atatürk'ün İstihbarat Faaliyetleri Millî Ajanlarımız*, Kripto Yayıncılık, Ankara, 2019, 64.

¹⁴²¹ Yurtsever, *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetlerinin Olaylar Çerçevesinde İncelenmesi*, 74.

¹⁷⁸⁸ *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, 185.

Pehlivanlı,

Ayrıca, mevcut istihbarat grupları arasında idari ve organizasyonel bir birliğin olması ve ortak bir gaye doğrultusunda hizmet etmelerine rağmen Ankara'daki karar alıcıların görüş ve düşüncelerine tam olarak cevap verememeleri, Ankara Hükûmeti'ni istihbarat konusunda endişeye sevk etmiştir. İstihbarat gruplarından elde edilen istihbarî bilgilerin Erkanı Harbiye Riyasetini tatmin etmemesi, Millî Mücadele hareketini yıpratmaya yönelik propaganda faaliyetlerinin yoğunlaşması ve bu durum karşısında resmi olarak bir istihbarat teşkilatının olmaması, bu konuda bir eksiklik hissedilmesine neden olmuştur.¹⁴²² Tüm bu şartlar, merkezi bir istihbarat teşkilatının kurulmasının gerekliliğini doğurmuştur. Oluşturulacak yeni teşkilatla hem işgalci devletlerin espionaj faaliyetleri takip edilecek ve faaliyetleri etkisiz hale getirilecek, hem de istihbara karşı koyma faaliyeti ile yürütülen propagandalarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır.¹⁴²³

Yukarıdaki gelişmelere ilave olarak, İstanbul merkezli gizli gruplar, Millî Mücadele hareketine önemli katkılar sağlamakla birlikte bu grupların çoğu İttihatçı geleneğinden gelmekte ve İttihatçı liderlerin görüş ve düşünceleri doğrultusunda hareket etmektedirler. Ayrıca bu grupların bazı olumsuz faaliyetleri gibi sebeplerin de etkisiyle, Ankara Hükûmeti'ne bağlı yeni bir istihbarat teşkilatı kurulmasına karar verilmiştir.¹⁷⁹¹ Bu doğrultuda, İstanbul'da yürütülen haber alma faaliyetlerine ilave olacak olarak, fakat daha kapsamlı, askerî istihbarat ihtiyacına cevap verebilecek ve Anadolu'daki istihbarat eksikliğini de giderecek nitelikte bir istihbarat teşkilatına duyulan ihtiyacı gidermek maksadıyla,¹⁴²⁴ Ankara Hükûmeti'nin emrinde 1920 Temmuz ayında¹⁴²⁵ “Askerî Polis Teşkilâtı” kurulmuştur. Teşkilat, kaynaklarda “A.P.” ya da “P” Teşkilatı olarak da anılmaktadır.¹⁴²⁶

¹⁴²² Emin Demirel, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, 208-209.

¹⁴²³ Demirel, *Teşkilatı Mahsusa'dan Günümüze Gizli Servisler*, 209. ¹⁷⁹¹

Demircioğlu, Çencen, Arslan, “Millî Mücadele Döneminde İstihbarat”, 280.

¹⁴²⁴ Serdar Yurtsever, *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetlerinin Olaylar Çerçevesinde İncelenmesi (1919-1922)*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, 75.

¹⁴²⁵ Askerî Polis Teşkilâtı'nın kuruluş tarihine yönelik mevcut kaynaklarda çeşitli tespitler bulunmaktadır. Birçok kaynağa göre Fevzi Paşa imzası ile 20 Aralık 1920 tarihinde yayınlanan belgenin (Askerî Polis Teşkilâtı'na yönelik ‘Teşkilat, İrtibat, Vazife ve İcraat Esasları’ başlıklı talimat) yayınlanma tarihi, Askerî Polis Teşkilâtı'nın kuruluşu olarak kabul edilmektedir. Yurtsever ise hazırladığı yüksek lisans tezinde “bu belge dikkatli olarak incelendiğinde, teşkilatın yeni kuruluş talimatnamesinden ziyade, uygulamadan doğan aksaklıkların giderilmesi ve çalışmaların belli bir disiplin altına alınması maksadıyla kaleme alınmış bir düzenleme” olduğunu ifade etmektedir. Bkz. HTVD, Sayı:52, Vesika No:1205; Yurtsever, *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetlerinin*, 75-76.

¹⁴²⁶ Ekinci, “Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Anadolu'daki”, 176.

Ankara Hükûmeti'nin ilk resmi istihbarat teşkilatı niteliğindeki Askerî Polis Teşkilâtı, öncelikle Batı Cephesi bölgesinde kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Bu nedenle genel merkez Eskişehir olarak seçilmiştir.¹⁴²⁷

Askerî Polis Teşkilâtı, Mustafa Kemal ile Fevzi (Çakmak) Paşa'nın doğrudan müdahaleleri ile oluşturulmuş bir istihbarat ve istihbarata karşı koyma birimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda teşkilâtın kurulmasını gerektiren ana sebeplerden biri düşmanın propaganda faaliyetlerini önlemek, diğeri ise Türk Milleti'nin meydana gelen olaylar karşısındaki ümitsiz ve kararsız tutumunu engellemektir.¹⁴²⁸¹⁴²⁹ Teşkilatın görevleri ise genel olarak, “Subay, memur ve bölge halkının durumlarını incelemek; memlekete zararlı beyanname, gazetelerin girmesini önlemek; teşkilattan izin almayanların Anadolu içlerine girişine izin vermemek; sorumluluk bölgelerinde yaşayan insanlardan İstanbul Hükûmeti ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkide bulunanların amaçlarını ortaya çıkarmak; İstanbul ve Anadolu'daki işgal kuvvetleri ile ilgili elde edilen bilgileri düzenli bir şekilde merkeze bildirmek ve bu amaçla düşman işgalinde bulunan bölgelerde istihbarat merkezleri kurmak; işgalin asıl amacı ile yapılan zulüm ve işkence anlatılarak halkın direncini kuvvetlendirecek propaganda yapmak; kadrosunda bulundurduğu tercümanlar vasıtasıyla yabancı yayınları takip etmek; İstiklal Mahkemeleri ve Divan-ı Harp soruşturmalarından önce ajan ve şüpheli kişilerin durumunu soruşturmak”¹⁷⁹⁷ şeklinde açıklanabilir.

Başkanlığına Binbaşı İsmail Hakkı (Alpan) Bey'in getirildiği Askerî Polis Teşkilâtı'nın¹⁴³⁰ ihtiyaca göre bu kuruluş ve kadrolarda bazı değişiklikler yapılmış, 15 Kasım 1920 tarihinden geçerli olmak üzere de tüm teşkilatın bulundukları bölgelerdeki askerî makamlara bağlanması karar altına alınmıştır.¹⁴³¹

Askerî Polis Teşkilatı'na bağlı tüm şubeler, Millî Mücadele'yi yıpratmaya yönelik propaganda faaliyetlerini içeren matbuat ve neşriyatın Anadolu'ya girmesine mani olmak yönünde çaba sarfetmişlerdir. Ayrıca teşkilattaki tercümanlar vasıtasıyla yabancı gazete ve istihbarat takip

¹⁴²⁷ Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı, 11-12.

¹⁴²⁸ Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, 10-13.

¹⁴²⁹ Aralık 1920 tarihinde yayınlanan Askerî Polis Teşkilâtı Görev Talimatnamesine göre teşkilatın görevleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, 5.

¹⁴³⁰ Erdal Şimşek, *Türkiyede İstihbaratçılık ve MİT*, İstanbul: Kumsaati Yayınları, 2004, 196.

¹⁴³¹ Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, 72-73.

Pehlivanlı,

edilmiştir.¹⁴³² Ayrıca Teşkilat, çeşitli yöntemler kullanmak suretiyle espionaj çalışmaları da yürütmüştür.¹⁴³³

Yunanlar ve azınlıkların yaptığı mezalim ve işkenceleri belgeleyen raporları bildiri şekline dönüştürüp dağıtmak suretiyle istihbarata karşı koyma kapsamındaki başarılı faaliyetler yürüten Askerî Polis Teşkilâtı; Millî Mücadele’ye inanmış aydın din adamları vasıtasıyla Müslüman halkı bilinçlendirmeye yönelik çalışmalar da yürütmüştür.¹⁴³⁴ Bu kapsamda, cephe gerisindeki tüccarlardan da haber toplama konusunda istifade edilmiştir.¹⁸⁰³

Askerî Polis Teşkilatı’nın asıl görevi istihbarat olmakla beraber, Anadolu’ya silâh, cephane ve personel kaçırmaları konusunda da aktif rol oynamıştır. Bu hususta özellikle “Karadeniz

¹⁴³² Necdet Aysal, *Ulusal Bağımsızlık Savaşına İstihbaratın Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Tite, Ankara, 1998, 25.

¹⁴³³ İşgal bölgelerine ve düşman içine gönderilen casuslar, düşmanın yeni gelen kuvvetleri ve faaliyetleri hakkında bilgi toplamakla görevlendirilmiştir. Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, 147.

¹⁴³⁴ Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, 185-186.

¹⁸⁰³ *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, 118-119.

Pehlivanlı,

kıyılarına getirilen silâh ve cephanenin boşaltılması, saklanması ve iç bölgelere gönderilerek cepheye ulaştırılması” konusunda etkin hizmetler yürütülmüştür.¹⁴³⁵

Memleket için faydalı işler yaptığı, ordunun ve hükûmetin ihtiyacı olan istihbaratı temin ettiği muhakkak olan Askerî Polis Teşkilâtı; kuruluşundan yaklaşık sekiz ay sonra kaldırılmıştır. Gösterilen bazı gerekçeleri göz önüne alındığında, Genelkurmay Başkanlığı’nın 21 Mart 1921 tarihli emrine istinaden 1 Nisan 1921’den geçerli olmak üzere Askerî Polis Teşkilâtı lağvedilmiştir.¹⁴³⁶

Yukarıda açıklandığı üzere Askerî Polis Teşkilatı’nın itibarının zedelenmesi, Ankara’daki karar alıcıların faaliyetlerine yeni bir istihbarat teşkilatı ile devam etmesine yol açmıştır.¹⁴³⁷ 1 Nisan 1921 tarihinden itibaren faaliyetlerine başlayan “Tedkik Heyeti Amirlikleri”,¹⁸⁰⁷ gizliliğin esas olduğu ve Ordu istihbaratının etkinliğinin artırılmasının amaçlandığı bir yapı olarak teşkil edilmiştir. Kurulan yeni teşkilatın, Askerî Polis Teşkilatı’nda görev yapmış vasıflı personelden seçilerek oluşturulmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca hem fazla bütçeye hem de personel fazlalığına sahip eski yapının terk edilerek etkinliğin artırılması amaçlanmıştır.¹⁴³⁸

Tedkik Heyeti Amirlikleri teşkilatı, Askerî Polis Teşkilatı kuruluşunda görüldüğü üzere çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Bu kapsamda birinci, ikinci ve üçüncü sınıf Tedkik Heyeti Amirlikleri oluşturulmuştur.¹⁴³⁹ Teşkilat yapısı; Garp Cephesi Tedkik Heyeti Amirlikleri, Kastamonu ve Havalisi Tedkik Heyeti Amirlikleri, Adana ve Havalisi Komutanlığı Tedkik Heyeti Amirlikleri , Güney Cephesi Tedkik Heyeti Amirlikleri, Merkez Ordusu Bölgesi Tedkik Heyeti Amirlikleri , Elcezire Cephesi Tedkik Heyeti Amirlikleri, İkinci Kolordu Komutanlığı Tedkik Heyeti Amirlikleri, Şark Cephesi Tedkik Heyeti Amirlikleri ve bunlara bağlı alt şubeler şeklinde teşkil edilmiştir. Tedkik Heyeti Amirlikleri’nin teşkilatlandıkları bölgeler incelendiğinde, özellikle işgal bölgeleri ve azınlıkların yoğunlukta olduğu bölgeler ön plana çıkmaktadır.¹⁴⁴⁰ Daha çok harp mıntıklarında ve liman şehirlerinde kurulan Tedkik Heyeti Amirlikleri, diğer teşkilât mensuplarından seçilmiş memurları da bünyesinde toplayarak

¹⁴³⁵ Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, 191.

¹⁴³⁶ Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, 179-181.

¹⁴³⁷ Demircioğlu, Çencen, Arslan, “Millî Mücadele Döneminde İstihbarat”, 311.

¹⁸⁰⁷ Demirel, *Teşkilatı Mahsusadan Günümüze Gizli Servisler*, 221.

¹⁴³⁸ Demirel, *Teşkilatı Mahsusadan Günümüze Gizli Servisler*, 221.

¹⁴³⁹ Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik Heyeti Amirlikleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993, 17-19.

¹⁴⁴⁰ Demircioğlu, Çencen, Arslan, “Millî Mücadele Döneminde İstihbarat”, 313.

Anadolu'ya giriş ve çıkışları kontrol altına almıştır. Özellikle, Karadeniz Bölgesindeki sahil ve iskelelerinden Anadolu'ya giriş ve çıkışların yapıldığı dikkate alınarak burada da Amirlikler'in kurulmasına özen gösterilmiştir.¹⁴⁴¹

Tedkik Heyeti Amirlikleri, istihbarat faaliyetlerini 20 Aralık 1920 tarihli "Askerî Polis Teşkilatı Vazife Talimnamesi"nde geçen görev tanımlarıyla yürütmüşlerdir.¹⁴⁴² Teşkilatın yürüttüğü faaliyetler, istihbarat ile ilgili faaliyetlerin yanı sıra genel olarak; komünizm ile ilgili konular, casusluklar, işgalci güçlerle ortak hareket eden gayrimüslimler, Yunan işgali ve mezalimi, Millî Mücadeleye karşı halkın yaklaşımı gibi hususların araştırılması ve incelenmesi şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁴⁴³

Tedkik Heyeti Amirlikleri'nin, Anadolu'ya belgesiz gelen şahısların kapsamlı bir soruşturmada sonra haklarında karar verilmesinin sağlanması amacıyla İstanbul'dan ne suretle geldikleri, İstanbul Polisi'nden belge alıp almadıkları, Anadolu'da kendilerini tanıyan kişilerin olup olmadığı, siyasi vazifelerinin ne olduğu hususlarında bilgiler toplamaya çalıştığı görülmektedir.¹⁴⁴⁴

Tedkik Heyeti Amirlikleri, Anadolu'daki komünist faaliyetler ile azınlıkların zararlı faaliyetleriyle de ilgilenmiş ve bu tür yıkıcı çalışmaları Ankara hükûmetinin emriyle yakından takip etmiştir.¹⁴⁴⁵ Komünizm ile mücadele kapsamında; komünistlerin teşkilatlandığı bölgeler tespit edilmiş,¹⁴⁴⁶ Rusların örtülü operasyonlarla gerçekleştirmeyi düşündüğü komünizm propagandasına karşı koyma teknikleri etkin olarak uygulanmaya gayret edilmiştir.¹⁴⁴⁷ Azınlıkların tutum ve davranışları da Tedkik Heyeti Amirlikleri tarafından yakından takip edilmiştir.¹⁴⁴⁸

Tedkik Heyeti Amirlikleri'nin üzerinde durduğu konulardan birisi de İtilaf Devletleri ajanlarının Anadolu'daki faaliyetleri olmuştur. Teşkilâtın, bu faaliyetlerin yanı sıra yerli bozguncularla da bir hayli uğraştığı istihbarat raporlarında görülmektedir. Teşkilatın geçici

¹⁴⁴¹ Mesut Aydın, "Millî Mücadele Döneminde Anadolu'da Giriş ve Çıkışları Kontrol Altında Tutan Kuruluşlar", *Atatürk Yolu Dergisi*, 2/5 (1990), 33.

¹⁴⁴² Yurtsever, *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetlerinin*, 83.

¹⁴⁴³ Erdal İlter, *Millî İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*, 15.

¹⁴⁴⁴ Mesut Aydın, *Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Giriş*, 37-38.

¹⁴⁴⁵ Aysal, *Ulusal Bağımsızlık Savaşına İstihbaratın Etkisi*, 107.

¹⁴⁴⁶ Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik Heyeti Amirlikleri*, 6-7.

¹⁴⁴⁷ Demircioğlu, Çencen, Arslan, "Millî Mücadele Döneminde İstihbarat", 314.

¹⁴⁴⁸ Demircioğlu, Çencen, Arslan, "Millî Mücadele Döneminde İstihbarat", 314.

¹⁸¹⁹ Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik Heyeti Amirlikleri*, 20.

olarak faaliyet yürütülen ya da şubesi bulunmayan bölgelerde ise “istihbarat heyetleri” oluşturulmak suretiyle istihbarat çalışmaları yaptığı görülmektedir.¹⁸¹⁹

22 Haziran 1922 tarihi itibarıyla Tedkik Heyeti Amirlikleri’nin faaliyetlerine son verilmiştir.

Teşkilâtın tüm birimlerinin kapatılmasına neden olan gerekçelerin en önemlisi olarak görevli personelin kimliklerinin deşifre olması suretiyle gizliliğin ifşa olması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, dönemin şartlarına göre oldukça yüksek bir bütçesi olmasına rağmen yapmaları gereken görevlerde arzu edilen seviyeye ulaşamamışlardır. İlave olarak, teşkilat bünyesinde görevini kötüye kullanan personele de rastlanmıştır.¹⁴⁴⁹ Özetle Tedkik Heyeti Amirlikleri’nin, Askerî Polis Teşkilatının kapatılma gerekçelerine benzer şekilde kapatıldığı görülmektedir.¹⁴⁵⁰

Tedkik Heyeti Amirlikleri’nin kapatılmasını müteakip bu teşkilat tarafından yürütülen

“istihbarat, propaganda, takip ve araştırma görevleri,” Ordu Kurmay Başkanlıkları’na bağlı “İstihbarat Şubeleri” tarafından yürütülmeye başlanmıştır.¹⁴⁵¹

Emniyet-i Umumiye Müfettişlikleri, I. Dünya Savaşı’nda belirli bölgelerde kurulmuş, kurulduğu bölgelerdeki idari ve mülki amirlerin yetkisinde görev yapmışlardır. En önemli görevleri arasında bulundukları bölgelerle ilgili her türlü istihbarat bilgisini Dahiliye Vekaletine aktarmakla sorumlu tutulmuştur.¹⁴⁵² Millî mücadele döneminde ise Emniyet-i Umumiye Müfettişlikleri, Askerî Polis Teşkilatı ile istihbarat paylaşımı yapmış ve istihbarat faaliyetlerinde ortak hareket etmiştir.¹⁴⁵³ İç güvenliği sağlayan polis kuvvetlerinden ayrı olarak Dahiliye Vekaleti’ne bağlı olan Emniyet-i Umumiye Müfettişlikleri, haber alma konusunda da görev almışlardır.¹⁴⁵⁴

Etkili propaganda yapılması maksadıyla BMM tarafından oluşturulan İrşad Encümeni’nin çalışmalarının yeterli olmadığı ve geliştirilmesi gerektiği yönünde görüşler ortaya çıkmış,¹⁴⁵⁵ bizzat İrşad Encümeni Başkanı Yunus Nadi Bey tarafından da “matbuat ve istihbarat desteği ile hem yurt içinde hem de yurt dışında Millî Mücadele aleyhindeki propagandanın önlenmesinin gerektiği, halkı da aynı noktada birleştirmenin bir zorunluluk olduğu” ifade edilmiştir.¹⁸²⁷ 19

¹⁴⁴⁹ Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik Heyeti Amirlikleri*, 56-57.

¹⁴⁵⁰ Demircioğlu, Çencen, Arslan, “Millî Mücadele Döneminde İstihbarat”, 316.

¹⁴⁵¹ İler, *Millî İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*, 16.

¹⁴⁵² Çukurova, *Kurtuluş Savaşı’nda Haberalma*, 52.

¹⁴⁵³ Pehlivanlı, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, 80.

¹⁴⁵⁴ Demircioğlu, Çencen, Arslan, “Millî Mücadele Döneminde İstihbarat”, 325.

¹⁴⁵⁵ Aykut Çağlak, *Millî Mücadele’de Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2011, 102. ¹⁸²⁷ TBMM ZC, D.I, C.I, 136. ¹⁸²⁸ Demircioğlu, Çencen, Arslan, “Millî Mücadele Döneminde İstihbarat”, 325.

Mayıs 1920 tarihinde ise Mebus Mustafa Necati Bey'in BMM Başkanlığı'na sunduğu "Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi" teşkiline dair teklifi ele alınmıştır.¹⁸²⁸ Konu hakkında yaşanan tartışmalara rağmen Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkiline Dair Kanun, 7 Haziran 1920'de kabul edilmiştir.¹⁴⁵⁶ 6 numaralı

Kanun'la kurulan Müdürlüğün amacı; "*Alelumum dahili ve harici neşriyat ve irşadat ve istihbarat işleriyle meşgul olmak ve bilcümle matbuat umuruna merci teşkil eylemek...*" şeklinde açıklanmaktadır.¹⁴⁵⁷ Söz konusu kanunla, iç ve dış yayınlarla ilgili işler, halkı uyarma, aydınlatma ve istihbarat işlerini yapma görevi İcra Riyaseti'ne bağlı olan Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'ne verilmiştir. Kanuna göre Müdüriyet, Bakanlar Kurulu'nun bütün olanaklarından yararlanacaktır. Müdüriyetin yaptığı tüm harcamalar İcra Riyaseti'nin onayı ile Genel Müdür tarafından yapılacaktır.¹⁴⁵⁸

Genelkurmay Başkanlığı, 10 Ekim 1920 tarihli bir tamiminde Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nün varlığını ve görevlerini Anadolu'daki askerî makamlara bildirmiştir.¹⁴⁵⁹

Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü; bilgi toplama yanında iç istihbarata önem vererek güvenlik soruşturmaları yapmış, yurt dışında propaganda yayınlarının çıkmasını sağlamış, İstanbul'daki siyasi gelişmeleri yakından takip ederek mali bağlantılar ile ilgilenmiş, Anadolu'da muhaliflerin olumsuz propagandalarını önleyerek sansür uygulamıştır.¹⁴⁶⁰

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi üstlenmiş olduğu görevleri yerine getirmek için, Anadolu Ajansı'nın da kendisine bağlanmasından yararlanarak, halk kitlelerini günlük olaylardan haberdar etmek ve millî davayı dışarıda savunmak üzere dış ülkelerin siyasi ve fikri örgütleriyle de ilişkiler kurmak amacıyla bazı faaliyetler icra etmiştir.¹⁴⁶¹

Müdüriyet; İstanbul, Zonguldak, İnebolu, Antalya, Kars, Adana ve İzmit'te birer istihbarat şubesi kurmuş ve bunlar aracılığıyla alınan haberleri ve askerî telsiz istasyonları sayesinde

¹⁴⁵⁶ Server R. İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara: Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943, 219; İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını*, 42.

¹⁴⁵⁷ *Düstur*, C.I, T.III, Kanun No: 6, 15.

¹⁴⁵⁸ Server R. İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı*, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1939, 221-222.

¹⁴⁵⁹ Yurtsever, *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetlerinin*, 87.

¹⁴⁶⁰ Bülent Çukurova, *M.M. Grubu Haber Alma Raporlarında Grup Faaliyetleri ve Bazı Zararlı Cemiyetler*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi TİTE, 1989, 53.

¹⁴⁶¹ Çağlak, *Millî Mücadele'de Matbuat ve İstihbarat*, 105. ¹⁸³⁵ Demircioğlu, Çencen, Arslan, "Millî Mücadele Döneminde İstihbarat", 328.

Avrupa telsiz istasyonlarından elde edilen dış haberleri ve yayınları büyük kentlerden en küçük yerleşim yerlerine kadar ulaştırmıştır.¹⁸³⁵

Londra, Paris, Berlin, Viyana, Cenevre gibi başlıca Avrupa merkezleriyle Amerika'da temsilcilikler kurulmuştur. Müdürlük; istihbarat faaliyetlerini içeride istihbarat şubeleri, dışarıda ise bu temsilcilikler kanalıyla yürütmüştür.¹⁴⁶²

Müdürlük bilgi toplama yanında, iç haberleşmeye de önem vererek, güvenlik soruşturmaları yapmış, İstanbul'daki siyasi gelişmeleri yakından takip etmiş, muhaliflerin olumsuz propagandasını önleyerek sansür uygulamıştır.¹⁸³⁷

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi faaliyet sahasında istihbarat subayları ile de organize bir şekilde çalışmıştır. Böylelikle istihbarî tecrübeye sahip saha elemanları kullanılması suretiyle kurumsal performansın artırılması yoluna gidilmiştir. Sağlıklı istihbarat oluşturulması sürecinde önemli olan zamanın etkin ve doğru kullanımında, istihbarat subaylarının haberleri gerekli yerlere zamanında iletmeleri Millî Mücadele'ye değerli katkılar yapmıştır. Özellikle olağanüstü durumlarda, müdüriyetle koordineli olarak çalışan istihbarat subayları devreye girmiş ve bilgi iletim sürecinin aktif, hızlı ve güvenli bir şekilde gerçekleşmesinde faydalı olmuşlardır.¹⁴⁶³

Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi, halkı aydınlatmak amacıyla yurdun çeşitli bölgelerine heyetler göndermiştir. Ayrıca bilimsel araştırma yapmak amaçlı heyetler de oluşturulmuştur.¹⁴⁶⁴

3.6. Diplomatik/Siyasi Faaliyetler

Devletlerin diplomasi aracılığı ile temsil, müzakere ve iletişimi gerçekleştirdikleri dikkate alındığında; diplomasinin en genel anlamda devletler arasında ve devletlerle uluslar arası diğer aktörler arasındaki ilişkilerin yönetimi olarak tanımlanabilir. Bu kapsamda güçlü ekonomik yapının yanı sıra askeri güç ile desteklendiği taktirde diplomasinin devletler arası sorunların ve ihtilafların çözüme kavuşturulmasında en önemli bir araç olduğu ifade edilebilir. tarihi

¹⁴⁶² Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, 22-23.

¹⁸³⁷ Aysal, *Ulusal Bağımsızlık Savaşına İstihbaratın Etkisi*, 41.

¹⁴⁶³ Çağlak, *Millî Mücadele'de Matbuat ve İstihbarat*, 140.

¹⁴⁶⁴ Çağlak, *Millî Mücadele'de Matbuat ve İstihbarat*, 142.

perspektiften bakıldığında ise diplomasinin geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi değerini kaybetmeksizin etkinliğini koruyabilmiştir.¹⁴⁶⁵

Millî Mücadele sonunda bağımsız bir Türk devletinin kurulması sürecinde kazanılan askerî başarıların payı büyüktür. Fakat Millî Mücadele döneminde yürütülen askerî harekâtların yanı sıra, buna paralel olarak yürütülen diplomasi faaliyetleri sonucunda yeniden şekillendirilen Türk dış politikasının da önemi büyüktür. Diğer bir ifadeyle, uluslararası ilişkiler açısından bakıldığında diplomasi cephesinde verilen mücadelenin de büyük önem arz ettiği ileri sürülebilir. Bu kapsamda ayrıca, askerî mücadelenin diplomasiye zemin hazırladığı da ifade edilebilir.¹⁸⁴¹⁴⁶⁶¹⁴⁶⁷

Bazı noktalarda belirgin bir devamlılık söz konusu olmakla birlikte, Millî Mücadele ile birlikte; Türk dış politikasında, Osmanlı dış politikasından farklı olarak ulus-devlet temelinde yeni bir kimlik yaratma çabası dikkati çekmektedir.¹⁴⁶⁸

Millî Mücadele dönemi içinde, Türk dış politikasının belirginleşen bir başka ilkesi ise gerçekçiliktir. Bu ilke; Osmanlı dönemindeki fetih siyaseti ile Osmanlı devletinin son dönemlerine kadar gündemde olan Panislamizm ve Panturanizm gibi siyaset anlayışlarının terk edildiğini göstermektedir.¹⁸⁴³

Dış politikanın bir diğer ilkesi olan millî siyaset prensibi ise yürütülen dış politikanın millî güce dayanmasını öngörmektedir. Bu nedenle de dış siyasetin toplumsal yapı ile uyumlu olması gerekmektedir.¹⁴⁶⁹

Millî Mücadele Dönemi Türk dış politikasının, Amasya Tamimi'nden başlamak üzere kongreler sürecinde belirginleşmeye başladığı söylenebilir.¹⁴⁷⁰ Sivas Kongresi sürecinde

¹⁴⁶⁵ Ali Engin Oba, “ Tarih ve Diplomasi Araştırmalarına Göre Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Diplomat Kimliği”, *Cumhuriyet’in 100. Yılında Türk Diplomati ve Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler*, İstanbul :

Kitabevi Yayınları, 2023, 1. Ayrıca bkz. Ronald Peter Barston, *Modern Diplomacy*, New York: Longman, 1988,

¹⁴⁶⁶ Fahri Yetim, “Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında İlkesel Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27/79 (2011), 74

¹⁴⁶⁸ Mehmet Gök, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları”, *Atatürk Türkiye’sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 1984, 52-53. ¹⁸⁴³ Yetim, “Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında”, 75.

¹⁴⁶⁹ Bu konuyu M. Kemal Paşa şu sözlerle açıklamıştır: “*Harici siyaset bir heyet-i içtimaiyenin teşekkül-ü dahilisi ile sıkı surette alâkadardır. Çünkü teşekkül-ü dahiliiye istinat etmeyen harici siyasetler daima mahkûm kalırlar. Bir heyet-i içtimaiye teşekkül-ü dahilisi ne kadar kuvvetli olursa siyaset-i hariciyesi de o nisbette kavi ve rasin olur.*” Enver Ziya Karal, *Atatürk’ten Düşünceler*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969, 123.

¹⁴⁷⁰ Yetim, “Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında”, 77-78.

Mustafa Kemal Paşa ile Amerikalı General Harbord arasında geçen görüşme sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın Harbord'a verdiği 10 maddelik andıç, Millî Mücadele Dönemi Türk dış politikası ilkelerini yansıtmaları açısından önemlidir. Millî Mücadele'nin başlamasında ana etkenlerden biri olarak, İtilaf devletlerinin mütareke koşullarını ihlâl etmelerinin vurgulandığı bu andıçta; millî hareketin nihai hedefinin Misak-ı Millî sınırları içinde tam bağımsız bir devlet kurmak olduğu belirtilmiş, Türk milletinin bu coğrafyadaki tarihsel haklarına atıfta bulunularak bu hedefe varma yolunda izlenecek stratejinin esaslarına yer verilmiştir.¹⁴⁷¹

Osmanlı heyeti tarafından 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması sonrasında izlenecek dış politika ile BMM Hükûmeti; bir tarafta İtilaf Devletleri, diğer tarafta ise bu devletlerce desteklenen Yunanistan ile mücadele etmek durumunda olacaktır. Bu kapsamda mücadele yürütülürken “savaş ve diplomasi”, birbirini tamamlayacak şekilde kullanması zorunlu olan başlıca iki araç olarak ortaya çıkmaktadır. Amaca yönelik olarak izlenecek stratejinin ana hatlarının ise iki noktada toplandığı ifade edilebilir. Birincisi, Ankara hükûmetinin İtilaf Devletlerini dengeleyecek bir başka güç bulmak zorunda olduğudur ki bu güç dönemin koşullarına göre ancak Sovyetler Birliği olabilir. İkincisi ise; Yunanların

Anadolu'ya çıkışıyla iyice belirginleşen müttefikler arası anlaşmazlıklardan olabildiğince yararlanmak zorunluluğudur. Bu konuda en iyi hareket tarzı, Yunanistan'ın mümkün olduğunca yalnız bırakılmasını sağlamak için İngiltere ile Fransa ve İtalya arasındaki anlaşmazlıkların değerlendirilmesidir.¹⁴⁷²

Büyük Taarruz'da Türk ordusunun kazandığı zafer ise diplomaside yeni bir sürecin habercisi olmuştur. Kazanılan büyük zaferin ardından diplomasi yine ön plana çıkmış, daha önce çözülme sürecine giren İttifak güçleri ise kendi kamuoyu baskılarının da etkisiyle siyasi çözümde yana bir tutum içine girmişlerdir. 26 Eylül 1922'de gerçekleşen Mustafa Kemal Paşa-General Harington mektuplaşmasının ardından, 28 Eylülde İzmir'de yapılan Mustafa Kemal-Franklin Boillon görüşmesi, Mudanya'ya giden yolu açmıştır.¹⁴⁷³

¹⁴⁷¹ Yusuf Hikmet Bayur, “Kuvay-ı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa ile ilgili Bazı Görüş ve Davranışları”, *Belleten*, 20/80 (1956), 662-667.

¹⁴⁷² Yetim, “Atatürkçü Dış Politika Bağlamında 1919-1922 Dönemi Türk Dış Politikası”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/3 (2006), 209-210

¹⁴⁷³ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, 205-209. Büyük Taarruz ile sağlanan askeri başarıdan sonra Ankara'nın izlemeye başladığı yeni diplomasi, Osmanlı döneminde olduğu gibi bir tabiiyet ilişkisine yol açmayacak biçimde İngiltere'ye yaklaşmaya çalışmak, öte yandan da Sovyetler Birliği ile ilişkilerini Millî Mücadele'nin başlarına göre oldukça mesafeli bir duruma sokmakla beraber, bu ülke ile iyi geçinmeye azami özen göstermek şeklinde olmuştur. Bu diplomatik strateji ana hatlarıyla II. Dünya Savaşı sonrasına kadar geçerliliğini korumuştur. Yetim, “Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında”, 90.

3.6.1. Sovyet Rusya

Mondros Mütarekesi sonrası, İtilaf devletlerinin Türk topraklarının işgaline yönelik girişimleri sadece Türklerin değil Sovyet Hükûmeti temsilcilerinin de endişelenmesine neden olmuştur. Zira Bolşevik İhtilali ile Rusya’da yönetimi ele geçirmelerine rağmen ülkelerinin tamamında henüz hâkimiyetlerini sağlayamamış olan Sovyet Hükûmeti temsilcileri, güneyden gelebilecek tehdit ve saldırılara karşı da açık hale gelmiştir.¹⁴⁷⁴ Sovyet Hükûmeti temsilcileri, gerek güvenlik endişeleri gerekse ideolojilerinin kabul görmesi ve geleceği açısından İtilaf devletlerine karşı gerçekleştirilen bağımsızlık mücadelelerine destek verme eğiliminde olmuşlardır. Bu nedenle Mondros Mütarekesinin ardından şekillenmeye başlayan Millî Mücadele hareketi, Sovyet Hükûmeti temsilcileri tarafından dikkatle takip edilmiştir.¹⁴⁷⁵

BMM Hükûmeti temsilcileri ise Sovyet Hükûmeti temsilcilerinin yayımladıkları deklarasyonları, geliştirdikleri söylemleri ve dönemin siyasi konjonktürünü de göz önünde bulundurarak, Sovyet Hükûmeti ile ilişki kurmak istemişlerdir. Bu kapsamda gerek mali gerekse silah, cephane ve askerî malzeme temini hususu Türkler açısından en temel gerekçeler olarak öne çıkmıştır. Ayrıca, Millî Mücadele sürecinde Türk ve Sovyet Hükûmetlerinin genel anlamda İtilaf devletlerine karşı zaruri olarak birlikte hareket etmelerinin gereklilik halini aldığını söylemek mümkündür.¹⁴⁷⁶ Zira daha Millî Mücadele hareketinin başlarında İngiltere olası bir Türk-Rus (Bolşevik) yakınlaşması ya da iş birliğini önlemek amacıyla bir “Kafkas Seddi” projesini¹⁴⁷⁷ gündeme getirmiştir.¹⁸⁵³

İngilizler daha 1918 Kasım’ında Güney Kafkasya halklarının tek başlarına yaşayamayacağını, bölgenin idaresi için bir demir yumruğa ihtiyaç olduğunun propagandasını yapmaya başlamışlardır. Onlara göre bu ülkelerde Avrupa devletlerinin otoritesinin kurulması ertelenemezdir. Böylece Mondros Mütarekesi’ni takiben İngiliz birlikleri harekete geçerek Kafkasya’daki tüm kilit noktaları hiçbir direnişle karşılaşmaksızın etkin bir askerî denetime almışlardır.¹⁴⁷⁸ Bu kapsamda 1918 sonlarında İngiliz birlikleri Kafkaslarda, Karadeniz’den

¹⁴⁷⁴ Bülent Gökay, *Emperyalizm İle Bolşevizm Arasında Türkiye*, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları, 2. Baskı, 2006, 82.

¹⁴⁷⁵ Nurettin Çakıcı, “Sovyet Rusya’nın Millî Mücadele Hareketine Mali ve Askerî Yardımları (1919-1922)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, (73) 2023, 87.

¹⁴⁷⁶ Çakıcı, “Sovyet Rusya’nın Millî Mücadele Hareketine”, 87.

¹⁴⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Erden, “Millî Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Kafkas Seddi Meselesi”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/133, (2017), 133-143. ¹⁸⁵³ Çakıcı, “Sovyet Rusya’nın Millî Mücadele Hareketine”, 88.

¹⁴⁷⁸ Mehmet Perinçek, *Kafkasya’da Türk-Sovyet Askerî İşbirliği (1919-1922)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2021, 24-25.

Hazar Denizi'ne kadar uzanan sağlam bir koridor oluşturdular. Bu durum, Karadeniz'deki güçlü bir donanma ve Hazar'daki askerî güç tarafından da desteklenmiştir.¹⁴⁷⁹ İstanbul'daki İngiliz işgal kuvvetlerinin komutanı olan George Milne, Güney Kafkasya'nın işgal amacını, uluslararası konferansta toprak sorununun çözümüne kadar Mondros Mütarekesi'nin şartlarını yerine getirmek olarak açıklamıştır.¹⁴⁸⁰

Bolşeviklerin Kafkasya'yı geçip Türk millîyetçileri ile birleşmesi, ayrıca Hazar'ı ele geçirip kuzey İran'ı istila etmesi ve Türkistan'a hakim olup Hindistan'ı tehdit etmesi¹⁴⁸¹ tehlikelerine karşı İngilizler'in bu tehditleri bertaraf etmek için; Bolşeviklere karşı bütün güçleri birleştirmek, Türk temsilcileri bölgeden uzaklaştırmak ve Denikin'in Ordusu ile İtilaf kuvvetlerinin bağına sağlam tutmak zorundadır.¹⁴⁸²

Ancak İngiliz Ordularının bölgedeki işgalini uzun süre devam ettirmesi, hakimiyet sağlayıp bir düzen kurması mümkün görünmemektedir. İngiltere ve İtilaf devletleri Dünya Savaşının verdiği yorgunluk sebebiyle bunun için gerekli olacak askerî ve mali gücü karşılayacak durumda değildir. Çok daha büyük ölçekli bir savaşa girişmeden Bolşevikleri yenmek de imkânsızdır.¹⁴⁸³ Dolayısıyla kendi askerî varlığı ile Kafkasya'da egemenliğini sürdüremeyeceğini gören İngiltere, yerel güçleri elde ederek ve onlardan işbirlikçi hükûmetler kurarak kendi politikalarını devam ettirme yolunu benimsemiştir.¹⁴⁸⁴

Tiflis'teki İngiliz Yüksek Komiseri Oliver Wardrop; Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan ve aynı zamanda kuzeydeki dağlar arasında küçük Dağıstan Cumhuriyeti'nin malzeme ve mali yardımla birlikte derhal bilfiil tanınmalarının sağlanmasını önermekte ve bu Kafkas devletlerinin, İngilizlere düşman olan Türkler ile Bolşevikleri birbirinden ayıran doğal bir engel oluşturdıklarını söylemektedir.¹⁴⁸⁵ Bu kapsamda, Barış Konferansı Yüksek Konseyi; 10 Ocak 1920'de Gürcistan ve Azerbaycan Cumhuriyetlerini, 19 Ocak 1920'de ise sınırları tam olarak belirlenmemek kaydıyla Ermenistan'ı fiili olarak tanımıştır. Böylece İtilaf devletleri tarafından; Bakü petrollerini elde tutmak, İran ve Irak yolunu kapatmak ve Anadolu hareketinin Sovyetler

¹⁴⁷⁹ Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, 64.

¹⁴⁸⁰ Perinçek, *Kafkasya'da Türk-Sovyet Askerî İşbirliği*, 25.

¹⁴⁸¹ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı (1914-1922)*, İstanbul: Sabah Kitapları, 1994, 472.

¹⁴⁸² Perinçek, *Kafkasya'da Türk-Sovyet Askerî İşbirliği*, 26.

¹⁴⁸³ Perinçek, *Kafkasya'da Türk-Sovyet Askerî İşbirliği*, 26-27

¹⁴⁸⁴ Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 67-78.

¹⁴⁸⁵ Serpil Sürmeli, *Türk Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001, 495.

ile birleşmesini önlemek maksatlarıyla Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'dan oluşan bir set kurulmuştur.¹⁴⁸⁶ Ayrıntılarıyla açıklanmaya çalışılan bu strateji ile İngiltere, muhtemel bir Türk-Sovyet işbirliğini etkisizleştirmekle kalmayacak; Sovyet Hükûmetini güney sınırlarından, Millî Mücadele hareketini ise doğudan ve batıdan çembere almış olacaktır. Anadolu'da Yunan ordusunun batıdan doğuya doğru yayılması, sadece BMM Hükûmetini değil aynı zamanda Sovyet Hükûmetini de tehdit etmektedir. Yunan ordusunun

Batı Cephesinde Türkleri mağlup etmesi, sonraki süreçte Sovyet Hükûmetinin güney sınırlarından düşman bir devlet tarafından kuşatılmasına neden olacak ve bu durum aynı zamanda güneye geçişi de engellenmiş olacaktır.¹⁴⁸⁷

Yukarıda anlatılan gelişmeler dikkate alındığında; Millî Mücadele sürecinde, BMM Hükûmeti temsilcilerinin Sovyet Hükûmetine yaklaşmasını sağlayan üç temel gerekçeyi şu şekilde açıklamak mümkündür. Birincisi, Sovyet Hükûmeti ile bir ittifak anlaşması yapılabileceği ve Sovyet ideolojisinin benimsenebileceği algısı yaratılarak, İngiltere'yi bağımsızlık şartlarını kabul etmeye yöneltmektir. İkincisi, "ortak düşman" olarak görülen İtilaf devletlerine karşı diplomatik ve siyasi sahada destek sağlayabileceği bir müttefik kazanmak, üçüncüsü ise bağımsızlık mücadelesini sürdürmek için ihtiyaç duyulan mali ve askerî yardımları temin edebilmektir.¹⁴⁸⁸ Diğer bir ifadeyle, Türkleri Ruslarla anlaşmaya zorlayan sebepler önemli ve hayatidir. Rusların da Türklerle anlaşmaya ihtiyaçları vardır. Fakat iki tarafı anlaşmaya sevk eden sebepler ve amaçların aynı olmadığı da bir gerçektir.¹⁴⁸⁹

1917 Devrimi ile etkin hale gelen sosyalist model, Sovyetlerin yüzyıllardır devam eden sıcak denizlere inme politikası ve Millî Mücadele liderlerinin sürdürdükleri Batı ile Rusya arasında hassas denge siyaseti, iki taraf arasındaki işbirliğinin gelişmesine başlangıçta engel olmuştur.¹⁴⁹⁰ Ankara'yı Moskova'ya karşı ilişkilerinde ölçülü hareket etmeye zorlayan bir diğer neden de; Mustafa Kemal Paşa'nın sosyalizmi Anadolu halkı için uygulanabilir olmaktan uzak "gayr-i millî" bir ideoloji olarak nitelendirmesi ve Bolşevikler'in İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinden Enver Paşa'yı Mustafa Kemal Paşa'nın alternatifi olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır.¹⁴⁹¹ Bolşevikler; Anadolu'daki kurtuluş hareketini kendi ihtilallerinin bir

¹⁴⁸⁶ Perinçek, Kafkasya'da Türk-Sovyet Askerî işbirliği, 28-29.

¹⁴⁸⁷ Çakıcı, "Sovyet Rusya'nın Millî Mücadele Hareketine", 88.

¹⁴⁸⁸ Çakıcı, "Sovyet Rusya'nın Millî Mücadele Hareketine", 100

¹⁴⁸⁹ Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991,49.

¹⁴⁹⁰ Turhan Ada, "Millî Mücadele Dönemi'nin Başlangıç Evresinde Yayılmacı Sovyet Politikası ve Ankara Hükûmeti'nin Yaklaşımı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 124/244 (2020), 86.

¹⁴⁹¹ Ada, "Millî Mücadele Dönemi'nin Başlangıç Evresinde", 86. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Karabekir,

benzeri olarak göstermeye çalışmışlar, ayrıca güney sınırlarının güvenliğini, Anadolu'nun İtilaf Devletleri'ne karşı bir tampon bölge kimliğini kazanmasını ve Sovyet etkisinin İngiliz egemenliği altındaki İslam Dünyası'nda yayılmasını amaçlamışlardır.¹⁸⁶⁸

Tüm bu olgular birlikte değerlendirildiğinde, Türk tarafı; içinde bulunduğu durumun güçlüğü nedeniyle Bolşeviklere yakınlaşmayı kabul etmek zorunda kalmış, şiddetle ihtiyaç duyulan Sovyet askerî ve maddi yardımına bir an evvel kavuşmak ve doğu sınırlarında istikrarlı bir ortam oluşturmak istemiştir. Böylece, önce askerî alanda güçlü bir irade ortaya konabilecek, sonra da Türk-Sovyet yakınlaşmasından endişe etmelerini bekledikleri İtilaf devletlerini, bu kozu kullanmak suretiyle bağımsızlığa dayalı Türk tezini kabul etmeye zorlayabileceklerdir. Ankara; Sovyet tarafı ile uzun vadeli bir ittifaktan çok, Anadolu coğrafyasında bir İngilizFransız sömürge yönetiminden ziyade bağımsız bir Türk devletinin varlığını tercih ettiği değerlendirilen Moskova'yı Ankara'ya iten sebeplere dayanılarak yardım talep edecek, böylece bu beraberlikten endişe eden Batılı güçlerin saf değiştirmesini sağlamaya çalışacaktır. Dolayısıyla çıkar ilişkilerine dayanan bu stratejik ortaklığın, var olma mücadelesi veren Türk ve Sovyet tarafları için bir gereklilik haline gelmiş olduğunu söylemek mümkün olacaktır.¹⁴⁹²

Doğu siyasetinin geliştirilmesi için önce gayri resmi düzeyde temaslar gerçekleşmiştir. Bu yönde ilk girişim Ruslardan gelmiştir.¹⁸⁷⁰

Sovyet Rusya ile ilk ilişkiler, resmi olmayan bazı kişi veya kurullar aracılığı ile yürütülmüştür. Bunların en önemlisi, 1919 Mayıs'ında Türk millîyetçileriyle temas etmesi için Anadolu'ya gönderilen Albay Semen Mihailoviç Budienni'nin başkanlığındaki kuruldur. M. Kemal Paşa, Haziran'ın ilk günlerinde Albay Budienni ile Havza'da görüşmüştür. Albay, M. Kemal Paşa'ya "emperyalistlere karşı girdiği savaşta" Sovyetler adına para ve silah yardımı önermiş, aynı zamanda M. Kemal'in Anadolu'da nasıl bir rejim kuracağını öğrenmek istemiştir. O sırada çok gerekli olan Bolşevik yardımını kaybetmemek için M. Kemal Paşa kaçamak cevaplar vermiştir. M. Kemal Paşa, komünizmi Türkiye'de ilan etmenin olanaksızlığını belirterek Türk ulusunun tek amacının ulusal mücadeleyi kazanıp istilaya son vermek olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca M. Kemal Paşa, Sovyet

İstiklal Harbimizde İttihat Terakki ve Enver Paşa, Ed. Orhan Hülagü, C.I, İstanbul: Emre Yayınları, 2001, 8990; Bilal Şimşir, *British Documents on Atatürk*, C.IV, Ankara: TTK Basımevi, 1984, Vesika No: 124; Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, C.I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, Vesika No: 250. ¹⁸⁶⁸ Bkz. Aptulihat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, 62; Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara: TTK Basımevi, 1991, 17.

¹⁴⁹² Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, 112-114. ¹⁸⁷⁰ Yetim, Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında, 80. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Selek, *Anadolu İhtilali*, C.II, 56.

askerî ve mali yardımına karşılık Türkiye'yi Sovyet Rusya ile düşmanları arasında bir barikat haline getirmeyi de kabul edebileceklerini söylemiştir.¹⁴⁹³

Amasya'da Haziran'ın 18 inden 22'sine kadar süren toplantıda çok önemli konular tartışılmış, kararlar alınmıştır. Ulusal direnme konusunda görüş birliği sağlanmıştır. Ayrıca istenilen amaca ulaşma olanaklarıyla ilgili olarak askerî, iktisadi ve siyasi yardım konuları da ele alınmıştır. Bu sırada Bolşeviklerle ilişki kurma olanakları da görüşülmüştür. Amasya'daki toplantılara bizzat katılan ve Amasya Tamiminde imzası olan Rauf Bey, daha sonradan tarihçi Feridun Kandemir'le yaptığı görüşmede aktardıklarına göre; "19 Haziran günkü toplantıda en ciddi şekilde üzerinde durulan nokta, başlanacak olan ulusal mücadelenin o günkü koşullar altında hangi kaynak ve olanaklarla, hangi güçlere dayanılarak nasıl yürütüleceği noktasıdır." Akla gelen çareler arasında, özellikle Anadolu'nun içinde bulunduğu imkânsızlıklar karşısında komşu Sovyet Rusya'nın ihtilalden sonra aldığı yeni durumundan yararlanılıp yararlanılamayacağı düşünülmüştür."¹⁴⁹⁴

Sivas kongresinden bir süre sonra Üçüncü Enternasyonel'in ileri gelenlerinden Bolşevik yazar Radek, o tarihlerde Berlin'de bulunan eski Sadrazam Talat Paşa ile temasa geçmiş, Enver ve Cemal Paşa'nın Moskova'ya gönderilmelerini teklif etmiş, ayrıca bu iki paşanın Anadolu hareketine yardım etmelerini temin konusunda vaatte bulunmuştur.¹⁸⁷³ Görüldüğü üzere, Ruslar bir taraftan Ankara'ya yardım vaadinde bulunurken, diğer taraftan bu yardımı Berlin'deki İttihat ve Terakki erkanı vasıtasıyla yürütmeyi planlamaktadır. Bu hareket tarzıyla Rusların iki fayda sağlaması düşünülebilir. Söz konusu faydaları, "Enver Paşa ve arkadaşları vasıtasıyla tereddüt içinde olan İslam aleminin hürriyetlerine kavuşacaklarını vadetmek suretiyle Orta Asya ve Hindistan'daki İngiliz emperyalizmine karşı mücadele etmek ve

Rusya'da kurulan yeni rejimi güçlendirmek"; ve "Türk Ordusu'nun takviyesi maksadıyla Anadolu'ya göndermeyi planladıkları Azerbaycan ve Kafkas birliklerinin başına Enver Paşa ve arkadaşlarını geçirmek suretiyle Ankara Hükûmeti ile Enver Paşa taraftarları arasında çıkması muhtemel ihtilaflardan yararlanarak, Anadolu'da bir Şura Hükûmeti kurmak, böylece millî mukavemeti İngiliz emperyalizmine ve bütün Batı'ya karşı kendi kozu şeklinde kullanmak" olarak sıralamak mümkündür.¹⁴⁹⁵

¹⁴⁹³ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*, C.I, 83-84.

¹⁴⁹⁴ Bkz. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı*, C.I, 79-84.

¹⁸⁷³ Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, 61.

¹⁴⁹⁵ Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri*, 50-51.

1919 yılı Ekim ayı içinde¹⁴⁹⁶ Heyet-i Temsiliye tarafından Sovyet Hükûmeti ile gayri resmi bağlantı kurulması maksadıyla görevlendirilen Halil (Kut) Paşa, Moskova'ya ancak 1920 ilkbaharında varabilmiştir.¹⁴⁹⁷ Halil Paşa Bakü'de Komünist Parti ile görüşmeler yapmış ve böylece Ruslarla köprü kurmaya muvaffak olmuş, Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesini kolaylaştırmış ve Türk millî kuvvetlerinin temsilcisi olarak Sovyet Dışişleri Bakanı ile temasa geçmiştir. Cebesoy da; Halil Paşa'nın M. Kemal Paşa tarafından memur edilerek Rusya'ya gönderildiğini, Paşa'nın önce Bakü'ye sonra Moskova'ya gittiğini ve her yerde kendisini Millî Hükûmet'in temsilcisi olarak tanıttığını, Çiçerin ve Karahan'la görüşerek onlardan bir miktar yardım sağladığını teyit etmektedir.¹⁴⁹⁸

Halil Paşa tarafından Sovyet Hükûmeti'ne; Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesiyle İtilaf Devletleri'nin başlattığı işgaller sonrası ülkenin içine düştüğü zor durum anlatılmış ve “kısa bir süre sonra Anadolu'da ulusal bir Hükûmet kurulacağını ve bu Hükûmet'in Sovyet Rusya ile dostluk ve barış anlaşması imzalamaya hazır olduğunu” bildirmiştir.¹⁴⁹⁹

Yaklaşık bir yıl süren gayri resmi temasların ardından resmi ilişki düzeyine gelinmiş, nitekim BMM'nin açılışından üç gün sonra BMM Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal tarafından Lenin'e gönderilen 26 Nisan 1920 tarihli mektup, Sovyet Rusya ile “resmi” ilişkileri başlatmıştır. Genel olarak üç maddeden oluşan söz konusu mektup; “emperyalistlerle mücadele konusunda Ruslarla işbirliğini öngörmekle birlikte, Kafkasya'daki (Gürcistan) İngiliz etkisini bertaraf etmek için Ermenistan'a harekât ve Türk Ordusu'nun teçhizat yönünden güçlendirilmesi için lojistik destek” konularını içermektedir.¹⁵⁰⁰

BMM Başkanı'nın mektubuna Çiçerin tarafından 3 Haziran 1920 tarihinde cevap vermiş ve böylelikle karşılıklı taraflararası işbirliğinin temeli de atılmıştır. Çiçerin, mektubunda şu hususların altını çizmiştir.¹⁵⁰¹

“- Sovyet tarafı, Türk istiklalini tanımakta, ahalisi Türk olan bölgelerin Türk tarafına aidiyetini kabul etmektedir.

¹⁴⁹⁶ Bıyıklıoğlu ve Cebesoy bu tarihi Eylül 1919 olarak belirtmektedir. Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, 19; Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, 34.

¹⁴⁹⁷ A.M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923)*, Çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999, 188.

¹⁴⁹⁸ Aptülâhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri*, 51.

¹⁴⁹⁹ Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye*, 188.

¹⁵⁰⁰ Paul Dumont, *Mustafa Kemal: Çağdaş Türkiye'nin Doğuşu*, İstanbul: Remzi Kitabevi, Çev. Zeki Çelikkol, 2005, 82.

¹⁵⁰¹ Mektubun metni için bkz: Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri*, 238-239.

- Her iki millet de aynı emperyalist güçlerle mücadele halindedir.
- Ankara Hükûmeti'nin azınlıkların hakları konusunda çağdaş normlara göre olumlu bir yaklaşım içinde olması memnuniyet vericidir.
- Sovyet Hükûmeti, Türk Hükûmeti'nin self-determinasyon prensibini önceleyen dış politikasını takdir etmektedir.
- Boğazlarla ilgili rejimin Karadeniz'de kıyısı bulunan ülkeler arasında çözüme kavuşturulması noktasında tam bir mutabakat vardır.
- Kapitülasyonlar kaldırılmalıdır.
- Anadolu genelinde yabancı nüfuz alanlarının varlığı kabul edilemez.”

Verilen cevabi yazıdan da anlaşıldığı üzere; Çiçerin'in temel öngörüsü, Anadolu coğrafyasında Batı etkisinden uzak bir Türk egemenliğinin sağlanmasıdır. Zira Rus tarafı; “Anadolu coğrafyasının, yüzyıllardır rekabet içinde olduğu Batılı güçlerce kendisine karşı doğal bir engel” haline getirilmesinden çekinmektedir.¹⁵⁰² Fakat Çiçerin; mektubunda ifade ettiği yukarıdaki hususlara rağmen, Ankara'nın taleplerine hiç değinmemiştir. Bu konu ile ilgili olarak, “Moskova'nın komünist olmayan ülkelere mesafeli yaklaşması; Sovyet-Türk itilafının, muhtemel bir Birleşik Krallık-Sovyet Rusya Ekonomik İşbirliği Antlaşması'na engel olması ihtimali ve Ankara'nın geleceğinin belirsizliklerle dolu olması” gibi sebeplerin etkili olduğu söylenebilir.¹⁵⁰³ Ayrıca mektupta, diplomatik bir dil kullanılmak suretiyle Sovyet Rusya tarafından “Türkiye'nin kendisine ait olarak gördüğü bir takım topraklardan vazgeçmesi” talep edilmiş; bu durum karşısında Türk tarafı ise Sovyetlere karşı “esnek bir siyaset” izleme yoluna gitmiştir. Zira içinde bulunulan şartlar nedeniyle Rus yardımından vazgeçemeyecek durumda olan Türk tarafı, Haziran ayı sonunda Çiçerin'in mektubuna gönderdiği cevapta; “Ankara Hükûmeti'nin geçici olarak Ermenistan'a askerî müdahaleden vazgeçtiği ve sınır sorunlarını çözmek için Sovyet Hükûmeti'nin işbirliğine güvendiği” bildirilmiştir.¹⁸⁸³

Yukarıda bahsedilen yoğun mektup trafiğinin ardından, Türk-Rus ilişkilerinin resmi bir üzerinde yürütülebilmesi amacıyla bir Türk heyetin Moskova'ya gönderilmesine karar verilmiştir.¹⁵⁰⁴ Bu kapsamda; “Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında İktisat Bakanı Yusuf Kemal Bey, Tabip

¹⁵⁰² Turhan Ada, “Millî Mücadele Dönemi'nin Başlangıç Evresinde”, 90.

¹⁵⁰³ Turhan Ada, “Millî Mücadele Dönemi'nin Başlangıç Evresinde”, 90. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamza Eroğlu, *türk İnkılap Tarihi*, Ankara: Savaş yayınları, 1990, 179. ¹⁸⁸³ Dumont, *Mustafa Kemal*, 84.

¹⁵⁰⁴ Yetim, *Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında*, 81-82.

Albay İbrahim Tali Bey, Lazistan (Rize) Mebusu Osman Bey ve Yarbay Seyfi Bey”den oluşan heyet, uzun bir yolculuğun ardından 19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova’ya ulaşmıştır. Resmi görüşmeler ise ancak 13 Ağustos 1920’de başlayabilmiştir.¹⁵⁰⁵ Heyet Moskova’da Dışişleri Bakanı Çiçerin, Dışişleri Müsteşarı Karahan ve Lenin ile görüşmeler yapmıştır. Görüşülen konular genel olarak; “Sovyet Rusya ile münasebetleri bir düzen altına almak, Enver ve Halil Paşaları Türkiye adına konuşmaktan menetmek, Türkiye’ye yapılacak yardımı bir programa bağlamak ve nihayet bir dostluk ve ittifak antlaşması imzalamak” olmuştur.¹⁵⁰⁶

Türk ve Rus Heyetleri arasında hazırlanan tasarı, 24 Ağustos 1920 tarihinde parafe edilmiştir. Tasarıyı BMM’ne sunmak üzere görevlendirilen Heyet üyesi Yusuf Kemal Bey, Ankara’ya gelirken beraberinde Rusların yardım olarak verdiği “bir milyon altın ruble ile bir miktar silahı” da getirmiştir.¹⁵⁰⁷ Antlaşma’nın parafe edilişinden üç gün sonra Dışişleri Bakanı Çiçerin, görüşmek üzere Bekir Sami Bey’i davet etmiştir. Bu görüşmenin önemi; Çiçerin’in Misak-ı Millî ile belirlenen sınırların hilafında “Bitlis, Muş ve Van” illerinin verilmesini ısrarla talep etmesi, hatta millî harekete yapılacak yardımın bu talebin kabulüne bağlı olduğunu bildirmesidir. Çiçerin ayrıca, bu isteklerin Cemal ve Halil Paşalar tarafından kabul edildiğini de belirtmiştir.¹⁵⁰⁸

Rusya’nın Muş, Van ve Bitlis vilayetlerinin Ermenistan’a terk edilmesini talep etmesi,¹⁸⁸⁹ bu ülkenin Anadolu’da ideolojik emellerinin yanı sıra siyasal hedeflerinin de bulunduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ancak, Doğu Cephesi’ndeki Türk kuvvetlerinin BMM’den gelen talimat ile 1920 yılı Eylül’ünde başlattığı taarruzun başarıyla neticelenmesinin ardından Ermenistan ile 3 Aralık 1920 tarihinde “Gümrü Barış Antlaşması” imzalanmış; bir süre sonra ise Sovyet Rusya’nın Gürcistan’daki durumu kontrol altına alması neticesinde iki ülke arasındaki ilişkilerin hızla geliştiği gözlemlenmiştir.¹⁵⁰⁹ Bu gelişmeler yaşanırken, diğer taraftan ise bir Sovyet diplomatik heyeti 1920 Ekim ayı başlarında Ankara’ya gelmiş; o dönem Türkiye’de mevcut tek diplomatik temsilcilik olan Sovyet Elçiliği, Ekim Devrimi’nin üçüncü yıldönümü günü törenle açılmıştır.¹⁵¹⁰

¹⁵⁰⁵ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri*, 117.

¹⁵⁰⁶ Aptülâhat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri*, 66.

¹⁵⁰⁷ Aptülâhat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri*, 69-70.

¹⁵⁰⁸ Aptülâhat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri*, 70.

¹⁸⁸⁹ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, 61.

¹⁵⁰⁹ Yetim, Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında, 84-85. Bkz. Aptülhalat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri*, 63-69.

¹⁵¹⁰ Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 201.

İki taraf arasındaki ilişkilerde yaşanan gelişmeler ve yapılan müzakereler sonucu¹⁵¹¹ 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan “Moskova Antlaşması”,¹⁵¹² gerek Millî Mücadele’nin genel seyri açısından gerekse Türk-Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Söz konusu Antlaşma ile Millî Mücadele’nin ihtiyaç duyduğu “lojistik desteğin temini” açısından bir yol açılmış, aynı zamanda Rusya’nın Misak-ı Milli’yi tanınması neticesinde ise Ankara Hükûmeti, İtilaf Devletleri karşısında diplomatik yalnızlıktan kurtulmuştur.¹⁵¹³

Moskova Konferansı’nın ardından Türk-Sovyet Antlaşması’nın 15. Maddesi uyarınca bir “Transkafkasya-Türkiye Konferansı” düzenlenmesi için diplomatik görüşmeler başlamıştır. Söz konusu görüşmelerde, Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri Türkiye ile aralarında tek bir antlaşma imzalanması yönünde görüş bildirmişler; fakat Türk tarafı, o dönemde henüz “Transkafkasya Federasyonu” kurulmadığından, tek antlaşma imzalamanın hukuksal temeli olmayacağı savıyla “Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan” ile ayrı ayrı antlaşma imzalamak istemiştir. Bu nedenle de Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki antlaşmanın imzalanması 1921 Sonbahar’ına kalmıştır.¹⁵¹⁴

Transkafkasya-Türkiye Konferansı, Rus temsilcinin de katılımı ile 26 Eylül 1921’de Kars’ta başlamıştır. Kars Antlaşması olarak da adlandırılan “Türkiye-Transkafkasya Cumhuriyetleri Dostluk Antlaşması,” 13 Ekim 1921’de imzalanmıştır. İçerik bakımından hemen hemen Moskova Antlaşması’nın özdeşi durumundaki Kars Antlaşması; “Kafkasya’daki savaş tehdidini ortadan kaldırmak, Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında barış, iyi komşuluk ve dostça ilişkilerin temellerini atmak” açısından büyük bir siyasal önem taşımaktadır. Söz konusu Antlaşma ile Ankara Hükûmeti, İtilaf Devletleri’nden gelecek saldırılara karşı kuzeydoğu sınırlarını güvence altına almış, ayrıca askerî birliklerini Doğu Cephesi’nden Batı Cephesi’ne sevk etme olanağına da kavuşmuştur. İlave olarak, Antlaşma’nın

¹⁵¹¹ İtilaf devletleri Türk-Sovyet görüşmelerini baltalamak için Londra’da bir konferans düzenlediler. Sevr barış antlaşması’nın koşullarını yumuşatarak, Türkiye’yi Sovyetlere karşı koalisyonlarına çekmeyi ummuşlardır. Ayrıca İngiltere ve diğer ülkelerle ticaret antlaşması görüşmeleri yapılan dönemde Sovyet hükûmeti; Türkiye ile askerî bir antlaşma yapamayacağını, bu bakımdan Türkiye ile ancak dostluk ve kardeşlik antlaşması imzalanabileceğini Türk delegelere 22 Şubat 1921’de resmen bildirilmiştir. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 204-206.

¹⁵¹² Moskova antlaşması bir önsöz, 16 madde ve 3 ilişik belgeden oluşmaktadır. Türk-Sovyet Antlaşması’nın yapılışı sırasında Türkiye’ye karşılıksız olarak 10 milyon ruble değerinde altın ve silah yardımı yapılması konusunda da bir sözleşme imzalanmıştır. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 207-210.

¹⁵¹³ Yetim, Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında, 84-85.

¹⁵¹⁴ Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 220.

18. maddesi uyarınca, 1922 Mart ayında Tiflis'te “Transkafkasya-Türk Ekonomik Konferansı” toplanmış, bu sayede her iki taraf arasındaki ticari ve mali sorunlar düzenlenmiştir.¹⁵¹⁵

Yapılan Sovyet yardımları genel olarak değerlendirildiğinde; İlk Sovyet yardımının 1920 yılı Ağustos ayında Ankara'ya ulaştığı, yaklaşık bir yıl sonra imzalanan “Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması” ile yardım miktarının arttığı ve düzenli bir şekilde yapılmaya başlandığı görülmektedir.¹⁵¹⁶¹⁵¹⁷ Sovyet Dış Politika Belgeleri incelendiğinde ise 1920-1922 yılları arasında Ankara Hükûmeti'ne toplamda 10.000.000 altın ruble¹⁸⁹⁸ gönderildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu belgelerde Sovyet Rusya ve Sovyet Azerbaycan Hükûmetleri tarafından 1920 yılında gönderilen mali yardımlara yer verilmediğinden, bu miktarların da ilave edilmesiyle; Millî Mücadele sürecinde gönderilen mali yardımların toplamının yaklaşık 13.612.000 altın ruble olduğunu söylemek mümkündür.¹⁵¹⁸ Yine Sovyet Dış Politika Belgeleri'ndeki bilgilere göre; Sovyet Rusya Hükûmeti tarafından Ankara Hükûmetine, “39.275 tüfek, 327 otomatik tüfek, 62.986.000 tüfek mermisi, 54 top, 147.079 top mermisi, 4.000 adet el bombası, 1.000 adet fûnye ve muhtelif miktarda askerî ve tıbbi malzeme” gönderilmiştir. Fakat bu veriler arasında

1922 yılı içerisinde gönderilen silah, mühimmat ve malzeme bilgilerine değinilmediğinden bu sayıların çok daha fazla olduğu değerlendirilmektedir.¹⁵¹⁹

¹⁵¹⁵ Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 221-224.

¹⁵¹⁶ Serhan Ada, *Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askerî Yardım*, 2. Tarih Semineri Bildirileri, 338.

¹⁵¹⁷ yılında 6.500.000 ve 1922 yılı Mayıs ayında 3.500.000 ruble.

¹⁵¹⁸ Nurettin Çakıcı, *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, 291-294.

¹⁵¹⁹ Çakıcı, “Sovyet Rusya'nın Millî Mücadele Hareketine”, 98. Millî Mücadele sürecinde Sovyet Rusya Hükûmeti tarafından gönderilen askerî malzemeler ile ilgili diğer bazı kaynaklardaki veriler ise şöyledir. Özalp; 37.812 tüfek, 44.587 sandık tüfek mermisi, 200.573 top mermisi, 66 top ve 11 adet kamanın TBMM Hükûmeti temsilcilerine teslim edildiğini ifade etmiştir. Saray ise 45.181 tüfek, 52.599 sandık tüfek mermisi, 110 otomatik, 100 ağır otomatik tüfek, otomatik tüfeklere 1.123 sandık cephane, 9.520 adet kama, muhtelif çaplarda 96 top, 166.910 top mermisi ile yedek parça ve muhtelif miktarda askerî teçhizat gönderildiğini belirtmiştir. Müderrisoğlu; 37.812 tüfek, 44.587 sandık tüfek mermisi, 324 otomatik tüfek, 66 top ve 141.173 top mermisinin

Türkiye'ye gönderildiğini dile getirmiştir. Arşiv belgelerinden yararlanılarak hazırlanan Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler adlı eserde ise 18 Eylül 1920 tarihinden 14 Haziran 1922 tarihine kadar Sovyet Rusya Hükûmeti tarafından 43.374 muhtelif piyade tüfeği ile 53.042 sandık muhtelif piyade tüfeği mermisi, 18 sandık Rus piyade mermi fabrikası alet edevatı, 318 ağır ve hafif otomatik tüfek, 13 Rus bomba topu, 81 top, 159.043 muhtelif top mermisi, 83 sandık İngiliz 40 sandık Fransız el bombası, 200 Rus el bombası, 48 sandık Rus piyade mermi kovani, 60 sandık süvari kılıcı, 104 sandık Rus piyade mermi çekirdeği ve 8 sandık Rus piyade mermi kapsülü gönderildiği bilgisi yer almaktadır. Bkz. K. Özalp, *Millî Mücadele*, C.I-II, 219; Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, İstanbul: Damla Neşriyat, 1990, 75; Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın*, 219; *Türk İstiklal Harbi VII*, İdari Faaliyetler, 408.

Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ağustos 1921’de Kızıl Ordu’nun seçkin komutanlarından M. V. Frunze’yi Türkiye’ye “olağanüstü elçi” olarak atamıştır. 13 Aralık 1921’de Ankara’ya ulaşan Frunze, 20 Aralık 1921 tarihinde TBMM Başkanı Mustafa Kemal’e güven belgesini sunmuştur. 25 Aralık’ta başlayan Ukrayna-Türkiye Konferansı, 2 Ocak 1922 tarihinde Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması’nın imzalanmasına kadar sürmüştür. Söz konusu Antlaşma, Ankara Hükûmeti ile Ukrayna arasında iyi komşuluk ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır. Olağanüstü elçi Frunze, Türkiye’nin iç ve dış durumunu ayrıntılı olarak öğrendikten sonra “Sovyet Rusya’nın yardımı olmaksızın Türkiye’nin işgalcilere karşı zafer kazanamayacağı, bu nedenle de Türkiye’ye yardımın sürdürülmesi” kanaatine varmıştır.

Ukrayna-Türkiye görüşmeleri sırasında Türkiye, Sovyet Rusya’ya mali ve maddi yardım konusunda tekrar başvurmuş; Sovyet Rusya ise 1922 yılı süresince Karadeniz limanları yoluyla silah, donatım, üniforma ve ilaç göndermiştir. Ayrıca, Mayıs 1922’de Moskova antlaşmasında vaat edilen 10 milyon altın rubleyi tamamlamak için Sovyet Rusya 3,5 milyon altın ruble daha göndermiştir.¹⁵²⁰

26 Ocak 1922’de Sovyet Rusya’nın tam yetkili yeni temsilcisi olarak büyük savaş deneyimine sahip S. İ. Aralov, Ankara’ya gelmiştir. Aralov, Türk Sovyet ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Lenin’den aldığı talimatlar doğrultusunda Aralov, Sovyet Cumhuriyeti ile Türkiye arasındaki dostluğun pekişmesinde de büyük çaba sarf etmiştir.¹⁵²¹ Diğer taraftan iki Hükûmet arasındaki bu ilişkilerin başlaması ve gelişmesinde şüphesiz lider faktörünün de önemi büyüktür. BMM Başkanı Mustafa Kemal ile Bolşevik Yönetimi’nin lideri Vladimir I. Lenin’in şahsi fikirleri, Türk-Rus dostluk ilişkilerinin kurulmasında olduğu gibi gelişmesinde de önemli yer tutmuştur.¹⁵²²

Netice itibarıyla Ankara Hükûmeti; kendisine destek verebilecek yegane güç olan Sovyet tarafının yardımı karşılığında “Moskova ile birlikte hareket etme stratejisini benimsemiş”, bununla birlikte “Sovyet kozunu” kullanarak, İtilaf Devletleri’nin hareket alanını daraltmayı hedeflemiştir. Böylece, “Anadolu’nun merkezde olduğu, çok kutuplu asimetrik bir yapı” ortaya çıkmıştır.¹⁵²³

¹⁵²⁰ Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 225, 229-233.

¹⁵²¹ Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 233-234.

¹⁵²² Erkan Afşar, Türk Dış Politikasına Tarihsel Bir Bakış: Türk-Rus İlişkileri (1919-1925), *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4/7 (2019), 134-148

¹⁵²³ T. Ada, Millî Mücadele Dönemi’nin Başlangıç Evresinde, 98.

3.6.2. ABD

Ekonomik ve misyonerlik faaliyetlerinin zarar görmemesi maksadıyla, I. Dünya Savaşı sırasında ABD tarafından Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edilmemiş olmasına rağmen; 20 Nisan 1917 tarihi itibarıyla Osmanlı Devleti, ABD ile olan diplomatik ilişkilerini kesmiştir.

Diplomatik ilişkiler kesilmiş olmasına karşın ABD, Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁵²⁴ Bu gelişmeler sonucunda, ABD kamuoyunda uzun süre devam edecek bir Türk karşıtlığı başlamış; söz konusu durum I. Dünya Savaşı sonrasındaki ilişkileri de olumsuz etkilemiştir. İki taraf arasındaki diplomatik ilişkilerin tekrar başlaması kapsamında yapılan çağrılara, ABD yönetimi tarafından olumsuz yanıt verilmiştir.¹⁹⁰⁶

Millî Mücadele Dönemi'nde Türk-Amerikan ilişkileri, dönemin ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından 8 Ocak 1919 tarihinde yayınlanan "14 maddelik Wilson İlkeleri" ekseninde seyretmiştir. Söz konusu ilkelerin 12. Maddesi, Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin egemenliğinin sağlanacağından söz etmektedir. Bu durum Anadolu hareketinin amaçlarına ters düşmemekle birlikte, o dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinin temelini "Amerikan mandası" konusu teşkil etmektedir. Bazı Türk aydınların da savunuculuğunu yaptığı Amerikan mandası fikri özellikle Kongreler sürecinde tartışılmış, en son Sivas Kongresi'nde kapsamlı şekilde görüşülmek suretiyle reddedilmiştir. Bu arada, ABD Kongresi'ne gönderilen bir telgrafla; gözlemlerde bulunmak maksadıyla Anadolu'ya bir heyetin gönderilmesi istenmiştir.¹⁹⁰⁷

ABD, Millî Mücadele Dönemi'nde diplomatik temsilcilik açmak yerine; İstanbul'da görev yapmak üzere "Yüksek Komiser" ünvanıyla "ABD'nin Doğu Akdeniz Donanması Komutanı Tuğamiral Mark Lambert Bristol"ü atamıştır. 12 Ağustos 1919 tarihinden itibaren Yüksek Komiser ünvanı ile göreve başlayan Amiral Bristol; İstanbul'da "büyükelçi" gibi görev yapmış ve Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Ancak Amiral Bristol, Ankara Hükûmeti ile diplomatik ilişkilerde ABD Dışişleri Bakanlığı'nın tutumunu değiştirme konusunda yetersiz kalmıştır.¹⁹⁰⁸

Millî Mücadele döneminde ABD ile ilk temas Sivas Kongresi sırasında gerçekleşmiştir. Söz konusu temasın sağlanmasında; ABD'nin Millî Mücadele hareketini daha yakından tanıma

¹⁵²⁴ Fahir Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 13/38 (1997), 632. ¹⁹⁰⁶ Bu çağrılar yapanlardan birisi de Lewis Heck idi. Türkiye'de (İstanbul) görevlendirilen ilk ABD'li temsilci Lewis Heck "Komiser" ünvanını taşımaktaydı. Lewis Heck Anadolu'dan yeterli bilgi alınamadığını, bu nedenle

yönündeki hamleleri ile manda meselesi etkili olmuştur. Erzurum Kongresi'nden sonra yayınlanan bildiride “*manda ve himaye kabul olunamaz*” şeklinde açıkça ifade edilmiş olsa da Sivas Kongresi'nde manda konusu tekrar gündeme gelmiştir.¹⁹⁰⁹

Temsil Heyeti Başkanı seçilen Mustafa Kemal, Sivas'a gelerek Kongre'yi takip eden ABD'li gazeteci Louis Edgar Browne ile resmi olmayan bir görüşme yapmıştır.¹⁹¹⁰ Gazeteci Browne ayrıca Kongre'nin önde gelen isimleri ile de görüşmüştür.¹⁹¹¹ Bu kapsamda Browne'un Sivas'a gelişi, “Millî Mücadele'nin ABD kamuoyunda tanınması ve birinci elden ABD basınına anlatılması” bakımından bir fırsat sağlamıştır. Ayrıca o günlerde uluslararası basın

İzmir, Sivas, Adana ve Halep'te bir an evvel konsolosluk açılması gerektiğini ifade etmiştir. Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, Çev. Tefik Alanay, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972, 168-169.

¹⁹⁰⁷ Yetim, Atatürkçü Dış Politika Bağlamında, 215.

¹⁹⁰⁸ Bilal N. Şimşir, “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)”, *Belleten*, 162 (1977), 278-279.

¹⁹⁰⁹ Sinan Kıyanç, “Millî Mücadele'nin Askerî Başarıları ve ABD (1919-1921)”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2021), 128. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C.I, 237-252.

¹⁹¹⁰ Deniz Bilgen, *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi: Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne'in Faaliyetleri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004, 108; Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C.I, 239-240. ¹⁹¹¹ Seçil Karal Akgün, “Brownie and the Leaders of the Sivas Congress”, Der. George Sellers Harris ve Bilge Criss, *Studies in Atatürk's Turkey: The American Dimension*. Leiden: Brill Publishing, 2009, 48.

ajansı olmadığından, Heyet-i Temsiliye tarafından da bu ziyaretler önemli olarak değerlendirilmiştir.¹⁵²⁵

Gazeteci Browne ile görüşme sonrası, Sivas'ta son derece önemli bir ziyaret daha gerçekleşmiştir. Paris Konferansı'nda ABD'ye yapılan “İstanbul ve Boğazlar ile Ermenistan üzerinde manda önerisi” konusunda inceleme yapılmak üzere Anadolu'daki durumun yerinde görülmesi maksadıyla, ABD yönetimi tarafından Tümgeneral James G. Harbord”¹⁵²⁶ görevlendirilmiştir.¹⁵²⁷ General Harbord, kırk altı kişilik bir heyetle 24 Ağustos 1919 tarihinde İstanbul'a gelmiş; öncelikle “Halide Edib, Ahmet Emin ve Yunus Nadi” gibi tanınmış isimlerin yer aldığı “Wilson Prensipleri Cemiyeti” üyeleri ile görüşmüştür. General Harbord, Anadolu'daki durumu öğrenmek için Millî Mücadele hareketinin lideri Mustafa Kemal ile de

¹⁵²⁵ Kıyanç, “Millî Mücadele'nin Askerî Başarıları”, 129.

¹⁵²⁶ Tümgeneral James G. Harbord, I. Dünya Savaşı'nda görev yapmış ve beş yıldız nişanı alan ikinci Amerikan generali olarak ün salmıştır. Kararlarında son derece katı olarak tanınan Harbord, sadece Ermeni Devleti'nin mandaterliği için değil, ABD'nin Anadolu ve Millî Mücadele'ye bakışının yeniden şekillenmesinde de rol oynamıştır. Kıyanç, “Millî Mücadele'nin Askerî Başarıları”, 130.

¹⁵²⁷ Metin Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, 89. Armaoğlu, konuyu Amerika'da yerinde inceleyen Tevettoğlu'nun “Harbord Misyonu'nun Amerikan Senatosu kararı ve ABD Başkan'ı Wilson'un emriyle gönderildiğini” ifade ettiğini belirtmektedir. Fahir Armaoğlu, “Harbord Misyonu Nasıl Ortaya Çıktı?”, *Belleten*, 61/232 (1997) 701.

bizzat görüşmek gerektiğine karar vermiştir.¹⁵²⁸ Beraberinde kalabalık bir heyetle Sivas’a gelen General Harbord, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal ile 20 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongresi’nin yapıldığı binada görüşmüştür. Mustafa Kemal, söz konusu görüşmede; “Amerikan mandası hakkındaki görüşlerini ve Millî Mücadele’nin amaçlarını” General Harbord’a ilk ağızdan anlatma fırsatı bulmuştur. Bu görüşmede konuşulanlar, General Harbord’un raporunda da etkisini göstermiştir.¹⁹¹⁶

Manda meselesi Erzurum Kongresi’nde karara bağlanmış olsa da Sivas Kongresi’nde tekrar gündeme alınmış ve uzun tartışmalar neticesinde reddedilmiştir. Manda meselesi reddedilmesine rağmen, Rauf Bey’in önerisi ile “ABD Senato Başkanı”na hitaben bir mektup yazılmasına karar verilmiştir.¹⁵²⁹ Kongre üyeleri tarafından imzalanan¹⁵³⁰ ve 9 Eylül 1919 tarihinde ABD Senatosu’na gönderilen söz konusu mektubun temel amacı; ABD’deki Ermeni ve Yunan Lobisi tarafından Osmanlı toprakları hakkında yapılan olumsuz propaganda, ABD Senatosu’nun göndereceği heyetin söz konusu bölgede araştırma yapmasının sağlanması ile birinci elden cevap verebilmektir.¹⁵³¹¹⁵³²¹⁵³³

İngiltere karşısında ABD kamuoyunun desteğini sağlamaya konusunda General Harbord’un vereceği raporun öneminin farkında olan Mustafa Kemal; General Harbord’un Anadolu ziyaretine önem vermiş, bu kapsamda da Heyet-i Temsiliye adına gönderdiği telgraflarda bu hususa özellikle dikkat çekmiştir.¹⁹²⁰ Mustafa Kemal, General Harbord’a verdiği muhtıradan ABD’nin bu süreçteki önemine dikkat çekmiş ve ABD’ye olan güven vurgulanmıştır.¹⁹²¹ General Harbord da görüşmeden bir yıl sonra yayınlayan anılarında; “Mustafa Kemal Paşa’nın

¹⁵²⁸ Ayışığı, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye’ye Gelen*, 92. ¹⁹¹⁶ Fethi Tevetoğlu, Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof. Hulusi Y. Hüseyin (Pektaş), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4/10 (1987), 204-206. General Harbord ile Mustafa Kemal’in Sivas’ta yaptığı görüşme kayıt altına alınmadığından, görüşmenin ayrıntıları net olarak bilinmemektedir. Armaoğlu, Harbord’ın Sivas’a gelip Mustafa Kemal ile görüşmesinin, ABD Hükümeti’nin millî harekete karşı sempatisinin bir ifadesi olmaktan çok uzak olduğunu; diğer bir ifadeyle Millî Mücadele’ye karşı bir Amerikan sempatisinden söz etmenin doğru bir değerlendirme olamayacağını; fakat görüşmede Mustafa Kemal’in General Harbord’ı etkilemesi ve hatta Harbord’ın millî harekete bundan sonra başka bir açı ile bakmasının ayrı bir konu olduğunu” ifade etmektedir. Kansu, Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber, C.I, 345-346; Armaoğlu, “Harbord Mısyonu Nasıl Ortaya Çıktı?”, 707.

¹⁵²⁹ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni (Siyasi Hatıralarım)*, İstanbul: Truva Yayınları, 2020, 245.

¹⁵³⁰ Sivas Kongresi sırasında ABD Senato Başkanı’na (Birleşik Amerika Ayan Meclisi Reisi) hitaben yazılan ve Sivas Milli Kongresi adına Reis Mustafa Kemal Paşa, Reis Vekili Hüseyin Rauf (Orbay), İkinci Reis Vekili Emekli General İsmail Fazıl Paşa (Cebesoy), Kâtip İsmail Hami (Danışment) ve Kâtip Mehmet Şükrü (Koç) tarafından imzalanan mektup için bkz. *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C.IV, 65.

¹⁵³¹ Orbay, *Cehennem Değirmeni*, 245, 257-258.

¹⁵³² . Yılında 1919 Arşivimizden Belgeler, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 2019, 21.

¹⁵³³ Eylül 1919 tarihli ve “Kuvay-ı Milliye” başlığını taşıyan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla gönderilen 10 maddelik muhtıranın tam metni için bkz. *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, C.IV, 82-92.

tavırlarından etkilendiğini, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının kararlılığını gördüğünü ve Millî Mücadele'nin başarı şansının son derece yüksek olduğunu" belirtmiştir. Harbord'un "...Anlaşıldı ki, Türkiye meselesini halletmek için Millî Mücadelecileri de hesaba katmak gerekiyor" tespiti de son derece dikkat çekicidir.¹⁵³⁴

General Harbord Sivas'taki görüşmenin ardından Erzurum'a hareket etmiştir. Sivas'ta "Millî Mücadele'nin amacını" anlamaya çalışan General Harbord, bu defa Erzurum'da "ABD'deki Ermeni lobisinin yürüttüğü propagandalarının asılsız olduğuna" tanıklık edecektir.¹⁵³⁵

Kurulacak mandanın askeri ve ekonomik boyutunun ağır olacağının altının çizildiği Harbord Raporu¹⁵³⁶ öncelikle Ekim 1919 tarihinde Paris'te bulunan Amerikan Barış Heyeti Başkanı'na sunulmuş, Başkan Wilson tarafından ise uzun bir süre sonra (Nisan 1920'de) ABD Senatosu'na gönderilmiştir. Wilson karşıtlarının olumsuz tavır alması sonucu, 24 Mayıs 1920 tarihinde oylanan öneri Amerikan Senatosu'nda reddedilmiştir. Bu gelişmenin, manda meselesine son verdiği gibi aynı zamanda ABD'nin dış politikasındaki kapalı (Monroe Doktrini) siyasete dönüşün de habercisi olduğu ifade edilebilir.¹⁹²⁵ Böylelikle ABD I. Dünya

Savaşı öncesi izlediği izolasyonizm politikasına geri dönmüş ve Avrupa ile siyasi ilişkilerini en alt düzeye indirmiştir.¹⁹²⁶

Ankara Hükûmeti'nin 1921 yılında elde ettiği askerî başarılar, kısa sürede diplomatik alana da yansımıştır. Bu yıl içerisinde, Ankara Hükûmeti Londra Konferansı'na davet edilmiş; aynı zamanda Afganistan ile Dostluk Antlaşması, Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması, Kars Antlaşması ve Fransa ile Ankara Antlaşması imzalanmıştır.¹⁹²⁷ Bunun yanı sıra; ABD

¹⁵³⁴ James G. Harbord, "Mustapha Kemal Pasha and His Party", *The World's Work*, Ed. Arthur W. Page, C. 40, New York: Page & Company, 1920, 185-188.

¹⁵³⁵ Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesinden itibaren Ermenilerin yürüttüğü zulüm ve vahşet ile ilgili Amerikan heyetine verilen rapor ile ilgili bkz. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C.I, 334-345. General James G.

Harbord'un Erzurum ziyaretinde Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Albayrak Gazetesi sahiplerinden Süleyman Necati Bey ve Cevat (Dursunoğlu) Bey eşlik etmiştir. General Harbord'a Ermenilerin Erzurum'da ne gibi katliamlar yapıldığı hem gösterilmiş hem de anlatılmıştır. Ermeni nüfusunun Müslüman nüfustan daha fazla olduğu iddiaları böylece çürütülmüştür. Harbord'a Erzurum Belediye Başkanı Zakir Bey'in, iddialar karşısında, verdiği cevap son derece dikkat çekicidir. Zakir Bey, Harbord'a Ermeni ve Müslüman mezarlıklarını göstermiş, Müslüman mezarlığının Ermeni mezarlığından kat kat büyük olduğunu göstererek, Müslümanların Ermeni nüfusa karşı her zaman çok daha fazla olduğunu belirtmiştir. Cevat Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000, 84-85.

¹⁵³⁶ Harbord Raporu olarak anılan rapor; Giresun-Erzincan batısı, Erzurum-Muş güneybatısı ve Bitlis-Van güneyinden geçen hattın doğusunda kalan bölgede kurulması planlanan Büyük Ermenistan için sahadaki durumu ve gereklilikleri tespit etmek amacıyla ABD Başkanı W. Wilson tarafından görevlendirilen General James Harbord başkanlığında ve ilgili uzmanlardan oluşan bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Raporun ayrıntıları için bkz. Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu*, İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları, 1981. Tam adı "Yakın Doğu'daki Şartlar ve Amerikan Askeri Kurulu'nun Ermenistan Raporu" olan söz konusu Harbord Raporu, aslında Harbord Kurulu'nda bulunan subay ve uzmanlar tarafından hazırlanan 11 bağımsız raporun verilerden oluşmuştur. Harbord Raporu'nun ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan

konusunda ümidini kesmeyen Ankara Hükûmeti diplomatik adımlar atmaya çalışmış, bu kapsamda da 1921 yılının hemen başında Dışişleri Bakanlığı'na "ABD ile diplomatik ilişkiler yürütülmesi" konusunda izin verilmiştir. Ankara Hükûmeti'nin askerî ve diplomatik alandaki başarıları karşısında tepkisiz kalamayan ABD'nin bu süreçte attığı adımlar, "diplomatik bir tanınma" ile neticelenmiş olmasa da ABD kamuoyundaki Türk aleyhtarlığı karşısında daha ılımlı bir havanın oluşmasına ve gayri resmi görüşmelerin başlamasına neden olmuştur.¹⁹²⁸

1921 yılının hemen başında Ankara'yı ziyaret eden ABD'li genç gazeteci Clarence K. Streit, burada BMM Başkanı Mustafa Kemal ile görüşmüş ve Ocak-Mart 1921 tarihleri arasında Anadolu gezisine çıkmıştır. Streit yaptığı görüşmeler ve yaptığı uzun Anadolu gezisinden sonra; Ankara Hükûmeti'nin ne kadar güçlü olduğunu anlamış ve ABD kamuoyunda anlatılan ve yazılanlardan çok farklı bir Türkiye ile karşılaşmıştır. Mustafa Kemal'i "Türk George Washington" olarak tanımlayan Streit'in, yaptıkları ikili görüşmede ABD ilişkileri ile ilgili sorduğu soru ise Mustafa Kemal tarafından şu şekilde cevaplamıştır: *"Amerika'nın dostluğundan yararlanmayı kuvvetle arzu etmekteyiz. Amerika ile kendimizi hiçbir zaman harp halinde görmedik ve şimdiye kadar hükûmetimizle diplomatik ilişkiler kurmamış olmasına hayret ediyoruz."* Streit'in *"Hangi koşullar altında ABD ile ilişki kurmayı düşünüyorsunuz?"* sorusuna Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı şöyledir: *"Diğer devletler*

nüshası, ekleri ile birlikte 48 sayfadan oluşmaktadır. İsmail Köse, "General Moseley'in Amerikan Mandası ve Anadolu'da Kurulması Planlanan Ermeni Devleti ile İlgili Raporu", *Tarih Dergisi*, 59 (2014), 190-192. ¹⁹²⁵ Kadir Kasalak, *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993, 8591. ¹⁹²⁶ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, 254.

¹⁹²⁷ Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri*, 98.

¹⁹²⁸ Kıyanç, *Millî Mücadele'nin Askerî Başarıları*, 133-134.

karşısındaki siyasi tutumumuzdan görebildiğiniz üzere, ABD ile Misak-ı Millî esası dâhilinde diplomatik ilişkilerin kurulmasına hazırız. Bu hususu zaten sizin hükûmetinize ifade ettik"¹⁵³⁷

Streit, Ankara'da yaptığı görüşmelerin içeriğini ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'e aktarmıştır. Streit yaptığı tespitlerde; "Ankara Hükûmeti'nin gücünü ifade eden, ABD'nin bu duruma kayıtsız kalmaması ve bir an önce diplomatik ilişkilerin başlaması gerektiğini" ifade etmiştir. Ankara Hükûmeti'nin elde ettiği başarılar ve Streit'in tespitleri sonrasında, ABD

¹⁵³⁷ Clarence Kirshman Streit, *Bilinmeyen Türkler*, Haz. Heath W. Lowry, Çev. M. Alper, Öztürk, İstanbul : Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2012, 199-200.

Dışışleri Bakanlığı'na “Ankara Hükûmeti ile diplomatik ilişkilerin kurulması gerektiği” konusunu birçok kez hatırlatan Amiral Bristol, olumlu bir yanıt alamamıştır. Haziran ayında Ankara'yı ziyaret eden MacDowell da Streit'in görüşlerini desteklemiş, Amiral Bristol'e gönderdiği telgrafta “Ankara Hükûmeti ile diplomatik ilişkilerin kurulması gerektiğini” belirtmiştir. MacDowell ayrıca, “Ankara Hükûmeti'nin son derece iyi çalıştığını ve ekonomik olarak ABD ile ilişkiler kurmaya gönüllü olduğunu” ifade etmiştir.¹⁵³⁸

1921 yılı içerisinde elde edilen askerî başarılar sonrası yaşanan gelişmeler, ABD'nin İstanbul'daki temsilcilerinin Ankara Hükûmeti'ne olan bakış açılarının değişmesine neden olmuştur. Ankara Hükûmeti'nin gücünün askerî ve diplomatik başarılar ile tüm dünyaya gösterilmesine rağmen, ABD tarafından Ankara Hükûmeti ile diplomatik ilişki kurulmaması ABD'nin Anadolu'daki varlığını tehdit etmektedir. Bu kapsamda, ABD yardım kuruluşlarının faaliyetleri ile misyonerlik faaliyetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi maksadıyla, Yüksek Komiser Amiral Bristol başkanlığında ve misyonerlerin katılımı ile 15 Nisan 1921 tarihinde bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantıda, “ABD'nin Anadolu'da varlığını devam ettirmesi için Annie T. Allen'in Ankara'da görevlendirilmesi” kararlaştırılmıştır. Ancak bu bir diplomatik tanınma olmayacağından, Allen'in resmi herhangi bir ünvanı bulunmamaktadır.¹⁵³⁹¹⁵⁴⁰ Bu nedenle Ankara Hükûmeti de Allen'i “Şark-ı Karib Muavenet Heyet-i (Yakındoğu Yardım Komitesi - Near East Relief Committee)” temsilcisi olarak kabul etmiştir.¹⁹³²

Bu dönemde Amiral Bristol de Ankara Hükûmeti ile doğrudan görüşmeye karar vermiştir. Gayri resmi bir görüşme olmasına rağmen, yapılacak görüşmenin Ankara Hükûmeti açısından önemli bir adım olacağı aşikardır. Amiral Bristol'un başkanlığını yaptığı ve “Allen W. Dulles ve Mr. Hoizer”ın yer aldığı ABD heyeti, 7 Mayıs 1921 tarihinde Ankara Hükûmeti'ni temsilen “Bolu Milletvekili Dr. Emin Cemal Bey ve Hüseyin Hulusi Bey” ile İstanbul'da görüşmüştür. Görüşmede, ABD'nin Anadolu'daki ticari varlığı ve misyonerlik faaliyetleri ele alınmıştır.¹⁹³³ Amiral Bristol, sorunların çözümü kapsamında 5 Temmuz'da Dr. Emin Cemal Bey ile yeni bir görüşme daha gerçekleştirmiştir. Söz konusu görüşmede Dr. Emin Cemal Bey, “kapitülasyonların kaldırılması ve

¹⁵³⁸ İsmail Köse, *Türkiye-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol'ün Rolü (1919-1927)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016, 202-203.

¹⁵³⁹ Köse, *Türkiye-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde*, 203-204.

¹⁵⁴⁰ Aralık 1868 yılında Harput'ta dünyaya gelen Annie T. Allen, hayatını misyoner faaliyetlere adanmış ve Anadolu'da geniş bir kesim tarafından tanınmıştır. Amiral Bristol'un Ankara temsilciliğini 22 Şubat 1922 tarihine kadar yürütmüştür.

Amerikan Yüksek Komiserliği yetkililerin Anadolu'ya geçmesi karşılığında ABD'ye bir Türk heyeti gönderilmesi" konularını içeren Dışışleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'in mektubunu iletmiştir.¹⁹³⁴ Talep Amiral Bristol tarafından kabul edilmemiş, fakat 28 Temmuz'da bir görüşme daha gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmede ise Dr. Emin Cemal Bey, BMM Başkanı Mustafa Kemal tarafından gönderilen ve "ABD'liler ile ticaret yapılabilecek alanların listesini" içeren yazıyı Amiral Bristol'a vermiştir.¹⁹³⁵

Yukarıda da ifade edildiği üzere, ABD'nin İstanbul'daki temsilcisi Amiral Bristol tarafından ABD Dışışleri Bakanlığı'na gönderilen raporlarda, "Ankara Hükûmeti ile diplomatik ilişkilerin kurulması gerektiği" açıkça ifade edilmiş olmasına rağmen; ABD yönetimi tarafından bu adıma sıcak bakılmamıştır. ABD yönetiminin bu tutumuna karşın, Amiral Bristol tarafından resmi olmasa da bazı adımlar atılmış ve ilişkilerin şekillenmesi için gayret sarf edilmiştir. Bir taraftan Ankara Hükûmeti temsilcileri ile bizzat görüşen Amiral Bristol, bir taraftan da ABD'nin bölgedeki varlığını güçlendirmeye yönelik adımlar atmıştır. Ekonomik ilişkilerin sürdürülmesi maksadıyla Julian E. Gillespie, ABD Dışışleri

Bakanlığı'nın izniyle Ankara'ya atanmıştır. Bu değişim ABD kamuoyunda da açıkça görülmüştür. 1921 yılı başına kadar Millî Mücadele aleyhine tavır sergileyen ABD basını, bu tarihten sonra tutumunu değiştirmiştir. Bu konuda en önemli görev de Ankara'ya gelen ABD'li gazeteciler tarafından üstlenilmiştir.¹⁹³⁶

3.6.3. Fransa

Millî Mücadele Dönemi'nde yürütülen Türk-Fransız ilişkilerinin, dönemin genel konjonktürü içerisinde "İngiliz-Fransız mihverindeki genel politikaların uzantısı" biçiminde gelişme göstermiş olduğu söylenebilir. Ayrıca, Millî Mücadele'nin başarı kazanmasına paralel olarak,

¹⁹³³ Görüşmede Dr. Emin Cemal Bey, siyaset ile uğraşılması koşuluyla ticari ve misyoner faaliyetlerinin yürütülebileceğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra cephe gerisinde Yunan mezalimini ortaya koymak için bir heyet kurulması teklifi, Amiral Bristol tarafından reddedilmiştir. Köse, *Türkiye-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde*, 204-205

¹⁹³⁴ 1921 yılı, Millî Mücadelede Batılı devletlerle de siyasi ilişkilerin kurulmaya başladığı bir yıl olmuştur. Bu anlamda ilk girişim, tam bağımsızlığın gerçekleştirilmesi için temel ilkelerden biri olan kapitülasyonların kayıtsız şartsız kaldırılması koşuluyla Amerika ile siyasi ilişki kurmak olmak olmuştur. TBMM Hükûmeti bunu gerçekleştirmek için hariciye vekâletine tam yetki vermiştir. Yetim, *Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında*, 86. ¹⁹³⁵ Köse, *Türkiye-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde*, 207. ¹⁹³⁶ Kıyanç, *Millî Mücadele'nin Askerî Başarıları*, 138.

Fransız siyaseti de giderek sertleşen eleştirilere maruz kalmıştır.¹⁵⁴¹ Bu kapsamda, “Fransa’nın Almanya’yı kati olarak dizginleme politikası için İngiliz desteğine olan ihtiyacı ve İngilizlerin hedefleri doğrultusunda verdiği olumlu/olumsuz destek gibi değişkenler”, Anadolu’da yürütülen Fransız işgal siyasetini doğrudan etkilemiş; nitekim bu durumun bir sonucu olarak Fransızlar tarafından İngilizlerin boşalttığı Kilikya bölgesi işgal edilmiştir. Fransızlar, söz konusu işgalin niteliğinden dolayı ise çok şiddetli bir direnişle karşılaşmışlardır.¹⁹³⁸

İşgallere karşı tepkiler sonrası özellikle Ermenilerin bölge halkına yönelik kötü muamelesi, ortaya çıkan tepkilerin şiddetlenmesine sebebiyet vermiştir. Kuvayımillîye birliklerinin işgallere karşı güçlü direnişi karşısında durumu kontrol altında tutmakta zorlanan Fransa, Mustafa Kemal’in teşviki ile Arapların isyan etmesinden de çekinmiştir. Fransa, Ankara ile muhtemel bir barış görüşmesi yapmak için gayri resmi olarak ilk teması sağlamak maksadıyla “Fransa’nın Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri” Georges Picot’yu görevlendirmiştir.¹⁹³⁹ Bu kapsamda 5-6 Aralık 1919 tarihlerinde Mustafa Kemal ve Picot arasında Sivas’ta bir takım görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Picot; Fransız kuvvetlerinin işgal etmiş olduğu Kilikya bölgesinin boşaltılması karşılığında, Fransa’ya bazı ekonomik hak ve ayrıcalıklar sağlanması durumunda Ermenilerin yerel halka saldırmayacağını garanti eden bir anlaşma talebinde bulunmuştur. Fakat, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar konusunda ısrarcı davranan Mustafa Kemal ile Picot arasında bir anlaşma sağlanamamıştır.¹⁵⁴² Her ne kadar bir mutabakat sağlanamamış olsa da İtilaf Grubu’nda yer alan bir devlet tarafından millî hareketin muhatap alınması ve görüşmeler gerçekleştirilmesi, diplomatik açıdan ve ilişkilerin seyri bakımından olumlu bir adım olarak kabul edilebilir.¹⁵⁴³

Müteakiben Güney Cephesi’nde yürütülen mücadele sırasında Fransızlar’ın BMM’den ateşkes talep etmesi, iki taraf arasındaki siyasi ilişkilere yeni bir boyut kazandırmıştır.¹⁵⁴⁴ Güney Cephesi’ndeki Fransız işgalini sonlandırmak ve Fransızlarla barış yapmak suretiyle bu bölgedeki kuvvetleri Batı Cephesi’ne sevk etmek düşüncesindeki Ankara Hükûmeti;

¹⁵⁴¹ Yetim, “Atatürkçü Dış Politika Bağlamında 1919-1922 Dönemi”, 218.

¹⁹³⁸ Yetim, “Atatürkçü Dış Politika Bağlamında 1919-1922 Dönemi”, 219

¹⁹³⁹ Altınar, *Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası*, 62.

¹⁵⁴² Cemal Güven, *Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal’in Yabancı Asker, Siyasi Temsilci ve Gazetecilerle Temas ve Görüşmeleri (Mondros’tan Mudanya’ya Kadar)*, Doktora Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, 103.

¹⁵⁴³ Altınar, *Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası*, 62.

¹⁵⁴⁴ Mediha Akarslan, *Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası ve Atatürk*, İstanbul: Arion Yayınevi, 1995, 62.

Fransızlar'ı İngilizler'den ayırmak ve San Remo'da devam etmekte olan barış görüşmelerinde Türkler lehine olumlu bir etki yaratmak amacıyla tüm gücünü Çukurova bölgesindeki Fransızlar ve Ermeni kuvvetleri üzerine seferber etmiştir. BMM Başkanı Mustafa Kemal, bölgede mücadele veren Kuvayımillîye kuvvetlerini organize etmenin yanı sıra, Suriye'deki Arapları da Fransızlara karşı kışkırtmış, böylece Suriye bölgesinden Fransızlar'a gönderilen lojistik akışını engellemeye çalışmıştır. Fransızlar, yaşanan bu gelişmeler karşısında Çukurova'daki gerginliği azaltmak maksadıyla Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri General Henri Gouraud vasıtasıyla BMM Hükûmeti ile temas kurmak ve görüşmek istemişler, fakat görüşmenin gerçekleşmesi için Mustafa Kemal'in "ulusal sınırlar içinde olan ve Fransız işgali altında bulunan bölgelerin tamamıyla boşaltılması" şartıyla karşılaşmışlardır. Söz konusu durum başkent Paris'te müzakere edilmiş, müteakiben barış koşulları onaylanmak suretiyle 28 Mayıs 1920 tarihinde Ankara'ya bildirilmiştir. Buna göre, 29 Mayıs 1920 günü gece yarısından itibaren iki taraf arasında "20 gün süre ile" düşmanca tavırlar sonlandırılacak ve bu süre içerisinde "Pozantı, Sis, Antep, Maraş ve Urfa" boşaltılmak suretiyle bu bölgelerin güvenliği Türk Jandarması'na devredilecektir. Ayrıca Fransızlar, millî harekete yönelik hiçbir olumsuz davranışta bulunmayacak ve mücadelenin siyasi amaçlarını gayrı resmi olarak destekleyecektir.¹⁵⁴⁵ Fransızların 8 Haziran 1920 tarihinde Zonguldak Ereğlisi'ne asker çıkarması üzerine bozulmuş olsa da¹⁵⁴⁶ BMM Hükûmeti'nin Fransız temsilciler ile yaptığı Geçici Mütareke, Türk tarafının dış politika alanında elde etmiş olduğu ilk zafer olarak ön plana çıkmıştır. Fransa, BMM Hükûmeti ile böyle bir mütareke yapmak suretiyle Ankara'yı fiilen tanımıştır.¹⁵⁴⁷

Bu dönemde Fransa'da mevcut yönetim değişmiş, Başbakan Georges Clemenceau yerine barış yapmaya daha ılımlı olduğu bilinen Aristide Briand göreve gelmiştir.¹⁹⁴⁶ Ankara ile anlaşma niyetinde olan Fransız Yönetimi, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey ile Londra Konferansı'nda birtakım temaslarda bulunmuştur. Bu temaslara sonucunda 11 Mart 1921 tarihinde, Bekir Sami Bey ile Fransız Başbakan Briand arasında bir anlaşma imzalanmıştır.¹⁵⁴⁸

¹⁵⁴⁵ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, Ankara: TTK Yayınları, 1991, 69-72.

¹⁵⁴⁶ Tekin Önal, "İşgalden İhtilale Millî Mücadele Hareketinin Diplomatik Boyutu." *Türkiyat Mecmuası*, Millî Mücadele Özel Sayısı 2019, 108.

¹⁵⁴⁷ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, C.I, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1982, 16. ¹⁹⁴⁶ Hülya Baykal, "Kurtuluş Savaşı'nda Türk Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin", *Atatürk Yolu Dergisi*, 2/7 (1991), 474.

¹⁵⁴⁸ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.II, 787. Söz konusu Antlaşma; "iki Hükûmet arasındaki düşmanlığa son verilmek suretiyle karşılıklı olarak silah bırakılması yapılarak savaşa son verilmesi, Anadolu'da görev yapan Jandarma kuvvetleri içerisinde Fransızların da yer alması, bazı illerde ve Fransızların boşaltmayı kabul ettiği

Fakat TBMM'nin bilgisi dışında yapılan bu anlaşma, Millî Mücadele'nin esaslarına uymadığı gerekçesi ile Meclis tarafından reddedilerek geçersiz sayılmış ve Bekir Sami Bey görevden alınmıştır. Ancak Mustafa Kemal, Batı'ya karşı kapıları tamamen kapatmamak ve diplomasi kanalını açık bırakmak maksadıyla stratejik bir davranış sergilemiş ve “Ankara Hükûmeti Paris Temsilcisi Nihat Reşar Belger” aracılığı ile bu anlaşmanın kabul edilemeyeceğini, fakat yeni anlaşma yapmaya hazır olduklarını ifade etmiştir.¹⁵⁴⁹

Bekir Sami Bey'in Londra Konferansı sırasında TBMM'den habersiz olarak imzalamış olduğu anlaşmaların Meclis tarafından reddedilmesi, iki taraf arasındaki ilişkileri kısa süreliğine de olsa olumsuz etkilemiştir. Fakat, 23 Mart 1921 tarihinde tekrar harekete geçen Yunan kuvvetlerinin İnönü mevkiinde Türk birlikleri karşısında ikinci kez mağlup olması, bir yandan TBMM Hükûmeti'nin elini güçlendirirken diğer taraftan da ekonomik sıkıntı içinde olan Fransa'yı Türklerle uzlaşmaya yöneltmiştir.¹⁹⁴⁹ Bu gelişmelerin yaşanmasında hiç kuşkusuz Sovyet Rusya ile yapılan 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın da önemli etkisi olmuştur.

Türk tarafının ise Londra Konferansı sırasında Fransız yetkililerle yapılan anlaşmanın TBMM tarafından onaylanmamış olmasına rağmen ikili ilişkileri devam ettirilmek arzusunda olduğu görülmektedir.¹⁹⁵⁰ Bu kapsamda sadece Türk tarafının önerilerini iletmekle değil, aynı zamanda “anlaşma maddelerini tartışmak ve bu konuda karşı tarafa gerekli bilgileri vermek” konularında da tam yetkili kılınan ve oldukça tecrübeli bir diplomat olan Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Münir (Ertegün) Bey, Ankara Hükûmeti tarafından Mayıs ayı ortalarında Adana'ya gönderilmiştir. Burada 18 Mayıs 1921 tarihinde Fransız Doğu Ordusu Birinci Tümen Komutanı General Dufieux ile görüşen Münir Bey, Türk tarafının karşı önerilerinin yanı sıra Dışişleri Bakanlığı'na vekalet eden Fevzi Paşa'nın Briand'a yazdığı bir mektup ile Fransız Hükûmeti tarafından Türk önerilerinin kabul edilmesi durumunda Fransızlara verilmesi öngörülen ekonomik imtiyazları kapsayan bir başka mektubu da Fransız generale iletmıştır. Fakat General Dufieux tarafından, anlaşma maddelerini tartışma yetkisine haiz olmadığı için ancak söz konusu belgeleri Fransız Hükûmeti'ne iletebileceği belirtilmiştir. Dolayısıyla yapılan görüşmelerden bir

bölgelerde ekonomik ayrıcalıklar tanınması ve Ergani madenlerinin işletme imtiyazlarının Fransızlara verilmesi” gibi maddeler içermektedir. Cengiz Çetintaş, TBMM Tutanaklarında Gaziantep, Kahramanmaraş, Şanlıurfa Savunmaları ve Ankara Anlaşması (1920 - 1921), TBMM Tutanaklarında Kurtuluş Savaşı: 14, 2017, 51. (EKitap), https://books.google.com.tr/books/about/Gaz%C4%B0antep_Kahramanmara%C5%9e_%C5%9eanlurfa_Sav.html?Id=Yiiqdwaqbaj&Redir_Esc=Y, Erişim: 12.11.2023.

¹⁵⁴⁹ Altın, *Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası*, 63.

¹⁹⁴⁹ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, 198.

¹⁹⁵⁰ Altın, *Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası*, 64

sonuç alınmamış, Türk tarafının önerileri ve verilen mektuplar ancak 24 Mayıs tarihinde Fransa'ya iletilebilmiştir.¹⁵⁵⁰

Netice itibarıyla anlaşmaya açık olan Fransız Hükûmeti, TBMM ile resmi görüşmeler yürütmek maksadıyla Senato Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Henri Franklin Bouillon'u Ankara'ya göndermiştir.¹⁵⁵¹ 9 Haziran 1921 tarihinde Ankara'ya gelen Fransız diplomat Bouillon, Türk Heyeti ve BMM Başkanı Mustafa Kemal ile uzun süren diplomatik görüşmeler yürütmüştür. Bu görüşmelerde Bouillon'un¹⁵⁵² Londra'da Bekir Sami Bey ile yapılan antlaşmanın esas kabul edilmesi yönündeki girişimleri karşısında, Mustafa Kemal tarafından "Misak-ı Millî doğrultusundaki Türk tezi" ısrarla vurgulanmış ve bunu esas almayan bir anlaşmanın çözüm sağlamayacağı ayrıntılı şekilde açıklamıştır.¹⁵⁵³ Fransa, antlaşmanın imzalanması konusunda ihtiyatlı tavrını devam ettirdiği sırada; 23 Ağustos 1921 tarihinde başlayan Sakarya Meydan Muharebesi'nin 13 Eylül'de büyük bir zaferle sonuçlanması, iç ve dış dengeleri değiştiren önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu zafer Ankara Hükûmeti'nin inisiyatifi ele almasını sağlarken, aynı zamanda Fransa ile yürütülen barış görüşmelerinin hız kazanmasına sebebiyet vermiştir. Yaşanan gelişme sonrası Fransız diplomat Bouillon ikinci kez Ankara'ya gelmiş ve 24 Eylül 1921'de "Yusuf Kemal Bey, Münir Bey ve Ali Fethi Bey"den oluşan Türk heyeti ile görüşmeleri sürdürmüştür. Yürütülen müzakereler,¹⁵⁵⁵ 20 Ekim 1921 tarihinde taraflar arasında "Ankara Antlaşması"nın imzalanmasıyla son bulmuştur.¹⁵⁵⁶ Böylece Fransızlar, Anadolu'da işgal ettikleri bölgeleri boşaltmak zorunda kalmışlardır.¹⁵⁵⁴

Diğer taraftan Ankara Antlaşması,¹⁵⁵⁵ TBMM Hükûmeti'ni siyasi açıdan da çok rahatlatmıştır. Zira söz konusu antlaşma hem bir İtilaf Devleti ile imzalanmış olması, hem de güney sınırındaki sorunların büyük oranda çözülmesi bakımından önem arz etmektedir. TBMM Hükûmeti'nin

¹⁵⁵⁰ Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/23 (1992), 280-282. Ayrıca bkz. Asaf Özkan, "Ca'ber Kalesi ve Türk Mezarı", *Atatürk Dergisi*, 5/3 (2010), 200-201.

¹⁵⁵¹ Altiner, Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası, 64. Ayrıca bkz. Hüseyin Bulut, "Atatürk Devri Türk-Fransız İlişkileri", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 62 (2018), 540.

¹⁵⁵² Bouillon'un Ankara ziyareti ve gerçekleştirdiği görüşmeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ural, *Savaşın Son Veren Antlaşmaları*, 71-75.

¹⁵⁵³ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Ankara: TTK Yayınları, 2023, 209-211.

¹⁵⁵⁵ Bkz. EK-17 ve EK-18 (Ankara Antlaşması ile ilgili Fransız Heyeti ve Yürütülen Müzakereler)

¹⁵⁵⁶ B. Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 145-148.

¹⁵⁵⁴ Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, 47.

¹⁵⁵⁵ Böylece Ankara hükûmeti ilk defa bir Batılı ülkeyle ve kendi dış politika amaçlarına uygun bir anlaşma gerçekleştirmiştir. Bu suretle Doğu Cephesi'nden sonra Güney Cephesi de güvence altına alınmış, Türk ordusu bütün gücü ile Batı cephesinde mücadele etme imkânına kavuşmuştur. Antlaşma Fransız kamuoyunda olumlu karşılanırken, İngilizlerin büyük tepkisine yol açmıştır. Selek, 2000:707

İtilaf Bloku'na karşı kazandığı “ilk büyük diplomatik başarı” sayılabilecek bu antlaşma, millî güçlerin topyekûn Batı Cephesi'ne yönlendirilmesine olanak sağlaması açısından da dikkate değer bir gelişmedir. Ayrıca antlaşmanın Türk tarafına sağladığı bir başka önemli kazanım da İtilaf Devletleri arasındaki görüş ayrılıklarının artması ve Sevr Antlaşması'nın artık TBMM Hükûmeti'ne kabul ettirilemeyeceğinin anlaşılmasıdır. Türk milletinin vazgeçilmez ve haklı davası olan Misak-ı Millî artık bir İtilaf Devleti tarafından tanınmış, böylece savaş alanlarında kazanılan askerî başarıların masa başında yürütülen diplomatik mücadele ile de taçlandırılabilceği gösterilmiştir.¹⁵⁵⁶

Bu anlaşmanın sağlamış olduğu faydalardan biri de silah, mühimmat ve malzeme tedariki konusunda Sovyet Rusya tekelinden kurtularak güneyden de ihtiyaçları sağlama imkânını doğurmasıdır.¹⁵⁵⁷ Tren yolu bağlantısı olan Mersin limanı vasıtasıyla askerî ikmal yapma imkânı oluşmuştur.¹⁵⁵⁸

Anlaşma metni içinde ve eklerinde yer almamakla birlikte, Fransa'nın Türkiye'ye silah ve savaş malzemesi vermesi konusu Ankara'daki Mustafa Kemal ile Franklin-Bouillon arasındaki görüşmeler sırasında müzakere edilmiştir. Antlaşmanın bir koşulu haline getirilmeksizin, yardım konusunda Franklin-Bouillon tarafından Mustafa Kemal'e söz verilmiştir.¹⁵⁵⁹ Zira Paris Konferansı'nda satışın serbest bırakılmasına rağmen Müttefiklerin tarafsızlık ilkesi resmen yürürlükte olduğundan Türkiye ve Yunanistan'a silah yardımı yapılması yasaktır. Bu nedenle, Mustafa Kemal ile Franklin-Bouillon arasında yapılan görüşmelerde, yardımın “dolaylı” olarak yapılması üzerinde durulmuş ve “Fransız birlikleri Kilikya'yı terk ederken silah ve malzemelerini orada bırakacaklar ya da özel şahıslara devredecekler” şeklinde bir formül bulunmuştur. Böylece Fransa tarafsızlık ilkesini ihlal etmemiş görünecektir. Bu kapsamda; Fransız Dışişleri Bakanlığı üst düzey yetkililerinden Paul Bargeton, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Ankara Anlaşması'nı protesto etmesine cevaben şunları yazmıştır: “...Fransız Hükûmeti'nin millîyetçilere savaş malzemesi verdiğine ilişkin söylentiler hiçbir gerçeğe uymamaktadır.”¹⁵⁶⁰ Netice itibarıyla Millî Ordu'nun birtakım ihtiyaçları, Fransa'dan alınan

¹⁵⁵⁶ Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 149. Ankara Antlaşması'nın politik önemi için bkz. F.Perrone Di San Martino, *Ön Asya Diktatörü Mustafa Kemal*, Ankara: Berikan Yayınları, 2001, 57-64.

¹⁵⁵⁷ Abtülhalat Akşin, *Atatürkün Dış Politika İlkeleri*, 92.

¹⁵⁵⁸ Abtülhalat Akşin, *Atatürkün Dış Politika İlkeleri*, 98.

¹⁵⁵⁹ Franklin-Bouillon bu konuda kendisini Ankara'ya gönderen Briand'ın da onayını almıştır. S. Ada, “Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askerî Yardım”, 344.

¹⁵⁶⁰ Ancak söz konusu malzemenin Türk tarafına devri çok geç gerçekleşmiştir. Bu konuda Fransız bürokrasisinin yavaş işleminin etkisi büyüktür. Bulgar Türkoloğu Ahmedov, Türk-Fransız ilişkilerini ele aldığı çalışmasında; Fransa Maliye ve Savaş Bakanları arasında Türkiye'ye yapılacak yardım konusunda 1922 yılı başında anlaşmaya

askerî yardım ile karşılanmaya çalışılmıştır.¹⁹⁶⁴ Bu kapsamda; Sovyet Rusya'dan sonra, Millî Mücadele'ye yapılan en önemli yardımın söz konusu Fransız yardımının olduğu söylenebilir.¹⁵⁶¹

Yukarıda ifade edilen bu diplomatik başarı sonrası Ankara Hükûmeti, temaslarda bulunmak üzere Aralık 1921'de Ferit Bey'i Fransa'ya, Şubat 1922'de ise Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i önce Fransa, sonrasın da ise İngiltere'ye göndermiştir. Bu kapsamda TBMM, elde edilen söz konusu diplomatik başarının “uluslararası ve kalıcı bir barış” haline dönüşmesini arzu etmiştir.¹⁵⁶²

3.6.4. İngiltere

Millî Mücadele Dönemi'nde en büyük İtilaf Devleti durumunda olan İngiltere, Millî Mücadele'nin özellikle diplomasi cephesinin de odağındaki devlettir. Mondros Mütarekesi sayesinde ulusal çıkarları konusunda büyük bir açılım sağlayan İngiltere'nin, bu alandaki üstünlüğünü sürdürebilmek için üç hedefe yöneldiği ifade edilebilir. Bunlar; “Kafkas Seddi Projesi ile Bolşevik Rusya'yı Anadolu'dan tecrit etmek, Osmanlı Hilafet Kurumu'nu denetim altına almak ve Doğu Akdeniz (Süveyş-Hindistan) yolunun güvenliğini sağlamak” şeklinde sıralanabilir. İngiltere bu amaçlarını gerçekleştirmek maksadıyla; “Osmanlı Devleti'nin yıkılması, Ermeni ve Kürtlerin desteklenmesi, Sevr'in imzalatılması ve Yunanistan'ın desteklenmesi” gibi araçsal unsurları kullanmıştır.¹⁵⁶³

İngilizlerin yukarıda belirtilen politikalarından¹⁵⁶⁴ Sovyet Rusya'yı Kafkasya'dan çevreleme hedefinin çökmesi ile Millî Mücadele açısından önemli bir aşamaya gelinmiştir. Bu dönemde yürütülen İngiliz politikalarının mimarı Lloyd George'un, “Müttefikler'den olan İtalya'nın tepkisine ve Fransa'nın memnuniyetsizliğine rağmen Yunanistan vasıtasıyla Anadolu

varıldığını belirtmiştir. Yardım genel olarak; 10.000 haki üniforma, Suriye jandarmasına ait 10.000 tüfek ve mermileri, 2.000 at, 10 uçak, 10 adet yedek motor, 10 çadır-hangar ve Adana telsiz istasyonunun tüm teçhizatından oluşmaktadır. 2 Mart 1922'de Fransız Genelkurmayına Beyrut'tan gönderilen şifre telgrafta 1 Martta Türklere 10.000 haki üniforma, 4.000 Mauser tüfeği ve 2.080.000 mermi ile 373 at verildiği bildirilmiştir. Yine 1922 başlarında yukarıdaki listede adı geçen 10 adet uçak, yedek motorlar ve diğer ilgili malzeme ile birlikte, önce Gruenblatt ve Comby adlı iki Fransız vatandaşının ortak olduğu bir Fransız şirketine bırakılmış ve onlar da tüm bu malzemeyi “kadastro çalışmalarında kullanılmak üzere” Kadastro Müdürü Mehmet Şevki Bey'e devretmişlerdir. Ada, “Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askerî Yardım”, 346-347. ¹⁹⁶⁴ Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, 149.

¹⁵⁶¹ S. Ada, “Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askerî Yardım”, 347. Fransız harp araç ve gereci ile silah ve mühimmat yardımı için bkz. Özalp, *Millî Mücadele*, 220-221.

¹⁵⁶² Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, 114-117.

¹⁵⁶³ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, 62-78.

¹⁵⁶⁴ Söz konusu politikalar için bkz. Mediha Akarslan, *Millî Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası*, Bursa, 1990, 63.

topraklarını denetim altına alma düşüncesi” ise giderek çıkmaza girmektedir. Zira, 1920 yılı Kasım ayında İngiliz dostu Venizelos’un Yunanistan’da yapılan seçimleri kaybetmesi sonrası yerine Almanya’ya yakınlığıyla tanınan “Kral Konstantin”in gelmesinin yanı sıra,¹⁵⁶⁵ 6-10 Ocak 1921 tarihleri arasında İnönü mevkiinde gerçekleşen Yunan taaruzu karşısında İsmet (İnönü) Bey komutasındaki Türk kuvvetlerinin beklenmedik başarısı, İtilaf Devletleri’nde tedirginlik yaratmış ve Sevr Antlaşması’nı Ankara Hükûmeti’ne kabul ettirmek maksadıyla diplomasi seçeneğinin ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir.¹⁵⁶⁶ Nitekim İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold’un 20 Ocak 1921 tarihinde Londra’ya gönderdiği ve son gelişmeleri değerlendirdiği raporunda da şu hususlar ön plana çıkmaktadır: “Mustafa Kemal’i çete reisi olarak göstermek lüzumsuzdur. Ankara Hükûmeti bütün devlet fonksiyonlarını yapmaktadır ve işgal altında bulunmayan bütün bölgelerde Ankara Hükûmeti tam otorite sahibidir. TBMM’nin yakın gelecekte parasızlıktan çökmesini beklemek bir hayal olacaktır.

Anadolu’daki tüm Müslüman unsurlar Kuvayımillîye’yi sonuna kadar desteklemektedir. Sevr üzerinde bir değişiklik yapılması düşünülüyorsa, İstanbul’dan başlayarak tüm ülkeye yayılacak bir şekilde Padişah’ın çevresinde yeni bir güç oluşturulması önemlidir.”¹⁵⁶⁷ Bu kapsamda, İtilaf Devletleri temsilcileri 21 Ocak 1921 tarihinde Paris Konferansı’nda bir araya gelmişler, Doğu Sorunu’nu görüşmek ve Sevr Anlaşması üzerinde bir kısım değişiklikler yapmak üzere 21 Şubat’ta Londra’da bir konferans düzenlenmesine karar vermişlerdir. İtilaf Devletleri, bir an evvel yeni bir barış anlaşmasının imzalanması gayesiyle, İstanbul Hükûmeti’nin Londra Konferansı’na delegelerini göndermesini ve Londra’ya gelecek heyet içinde Ankara Hükûmeti temsilcilerinin de bulunmasını istemişlerdir.¹⁵⁶⁸ Birinci İnönü Savaşı’nın siyasi bir sonucu olarak değerlendirilebilecek Londra Konferansı’ndan somut bir sonuç elde edilememiş, böylelikle Anadolu’daki Türk-Yunan çatışması bir buçuk yıl kadar daha devam etmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu Konferans, Ankara Hükûmeti’nin

Müttefiklerle ilk diplomatik denemesi olmuş, diğer bir ifadeyle hukuksal anlamda TBMM’nin siyasi bir varlık olarak kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur.¹⁵⁶⁹

¹⁵⁶⁵ Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, 138.

¹⁵⁶⁶ Çağla D. Tağmat, “1921 Londra Barış Konferansı’nda Yunan Heyeti ve Tezleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18 (2013), 31.

¹⁵⁶⁷ M. Salih Mercan, *Tanınmayı Sağlayan İlk Konfreans (Londra Konferansı ve TBMM)*, Ankara: İKSAD Yayınevi, 2020, 18. Bkz. Osman Özsoy, *Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı (1918-1923)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2007, 309.

¹⁵⁶⁸ Mercan, *Tanınmayı Sağlayan İlk Konfreans*, 19. Bkz. O. Özsoy, *Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı*, 309-310.

¹⁵⁶⁹ Tağmat, “1921 Londra Barış Konferansı’nda Yunan Heyeti”, 52. Ekim 1920’de son kez sadrazamlık makamına atanan ve Şubat 1921’de Londra’da düzenlenen toplantıya katılan Ahmed Tefik Paşa, görüşünü

Müteakiben Türkler tarafından II. İnönü Muharebesi'nin kazanılması, 14 Nisan 1921 tarihinden itibaren Türk-Yunan mücadelesinde İngiltere'nin tarafsız kalmasına yol açmıştır.¹⁵⁷⁰ Tüm bu gelişmelerin yanı sıra; Ermenistan ile imzalanan Gümrü Anlaşması ile Sovyet Rusya ile imzalanan Moskova Dostluk Anlaşması'nın Ankara'ya sağlamış olduğu meşruiyet, Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına olanak sağlamıştır.¹⁵⁷¹ Ayrıca, Ankara Hükûmeti ile Fransa arasındaki temaslardan rahatsızlık duyan İngiltere, Ankara Hükûmeti ile İstanbul Hükûmeti'nin aracılık sağlayarak görüşmelere geçilmesi kararlaştırılmış ve Charles Harrington görevlendirilerek bir barış anlaşması yapılması fikri ortaya konulmuştur. Ancak bu girişim, İngiltere'nin kendi içerisinde yer alan fikir ayrılıkları sebebi ile sonuçsuz kalmıştır.¹⁵⁷²

“Savaş ve diplomasi” yöntemlerinin eş zamanlı yürütüldüğü Millî Mücadele’de, kazanılan II. İnönü ve Sakarya Muharebeleri'nin ardından “diplomasi” yönteminin daha öncelikli bir hal aldığı söylenebilir. Özellikle Sakarya Meydan Muharebesi’nde elde edilen başarının ardından Yunanistan’ın müttefik desteğinden yoksun bırakılması, yürütülen söz konusu diplomatik mücadelenin bir sonucudur.¹⁵⁷³

Türk ve İngiliz Hükûmetleri arasında esirler üzerinden gelişen anlaşmazlığın sonuca ulaşması da yine Sakarya Muharebesi ile kazanılan Türk zaferi sonrasında gerçekleşmiştir. Ankara ve Londra Hükûmetleri arasında “mütakabiliyet esasına göre” gelişen bu süreç; somut olarak ilk defa İngilizler tarafından I. İnönü Muharebesi sonrasında Londra Konferansı’nda gündeme getirilmiştir. Fakat dönemin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey tarafından kendi inisiyatifi doğrultusunda İngilizlerle yapılan anlaşmaların bazı maddeleri, egemenlik hakları açısından sakıncalı görüldüğünden BMM Hükûmeti tarafından onaylanmamıştır.¹⁵⁷⁴ Müteakiben II. İnönü Muharebesi’nin de başarı ile sonuçlanması, İngiltere’nin esirler konusunda farklı bir eğilim göstermesine sebep olmuş; “Malta’da bulunan Türk esirlerden 33’ü” Roma’da bulunan BMM Hükûmeti temsilcisi Cami Bey’e teslim edilmiştir. Daha sonra yaşanan gelişmelerle

açıklamak üzere davet edildiğinde çok kısa konuşmuş ve şunları söylemiştir: “Söz, milletin asıl vekillerine aittir. Bundan dolayı Anadolu heyetine söz verilmesini teklif ediyorum.” Bu tavrın, İngilizlerin toplantıda Ankara Hükûmeti’ni köşeye sıkıştırma planlarını alt üst ettiğini söylemek mümkündür. Orhan Koloğlu, *Son Sadrazam: Milli Mücadele Taraftarı Ahmed Tevfik Paşa*, İstanbul: Doğan Kitap, 2008, 128.

¹⁵⁷⁰ Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, 138.

¹⁵⁷¹ Müberra Altın, *Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2020, 57.

¹⁵⁷² Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya’dan İzmir’e 1921-1922*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989, 235.

¹⁵⁷³ Yetim, *Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında*, 87.

¹⁵⁷⁴ Kürkçüoğlu, *Mondros’tan Musul’a Türk-İngiliz İlişkileri*, Ankara: İmaj Yayınevi, 2006, 205-207.

birlikte toplam “40 Türk esir” tutsaklıktan kurtulmuştur.¹⁵⁷⁵ İngiltere’nin bu hareketine karşılık Ankara Hükûmeti de esir tutulan bazı İngiliz askerlerini serbest bırakmıştır.¹⁵⁸⁰

İngiltere, Sakarya Muharebesi’nde kazanılan Türk zaferi sonrasında ise Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold aracılığıyla, “Ankara Hükûmeti İstanbul Temsilcisi” Hamit Bey’e 1 Ekim 1921 tarihinde bir nota vermiştir. Söz konusu nota ile “Malta’da bulunan Türk esirlere karşılık Anadolu’da tutuklu bulunan bütün İngilizlerin değişiminin kabul edildiği,” TBMM Hükûmeti’ne iletilmiştir. Hamit Bey, Ankara ile yaptığı görüşmeler sonucunda; “İngiltere’nin teklifinin TBMM tarafından kabul edildiğini” ilgili makamlara bildirmiş ve İngilizler ile 23 Ekim 1921 tarihinde “Esir Değişimi Antlaşması” imzalanmıştır.¹⁵⁷⁶

Sakarya Muharebesi sonrası Ankara Hükûmeti tarafından İngilizlerle imzalanan bu antlaşma, savaş esirleri üzerinden de olsa diplomatik açıdan önem arz etmektedir. İngiltere, resmi olarak TBMM’ni tanımamış olsa da karşılıklı olarak imzalanan söz konusu antlaşma ile Türk devletinin “siyasi varlığını” kabul etmiştir. Zira İngiliz Hükûmeti’nin TBMM’nin isteği doğrultusunda böyle bir antlaşmayı imzalaması, dolaylı da olsa Ankara Hükûmeti’nin varlığını tanıdığı anlamına gelmektedir. Dönem itibarıyla Türk dış politikasında önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilecek “Esir Değişimi Antlaşması” ile ilgili olarak İngiliz kamuoyunda da çeşitli haberler yapılmıştır. İngiliz Hükûmeti’nin Anadolu’da uyguladığı politikaları eleştiren İngiliz basınında, Türk Hükûmeti lehinde birçok köşe yazısı yayınlanmış, ayrıca “Ankara Hükûmeti ile diplomatik kanalların açık tutulması ve siyasi sürecinin işletilerek bir an önce barış şartlarının oluşmasına imkân tanınması” konularında da analizlere yer verilmiştir.¹⁵⁷⁷ Bu kapsamda Türk tarafı da diplomatik çözüm kanallarının açık kalması prensibinden hareketle,¹⁵⁷⁸ Ankara Hükûmeti adına dönemin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey; 7-22 Mart tarihleri arasında Roma, Paris ve Londra’da birtakım barış görüşmeleri yürütmüştür. Bu görüşmelerde Millî Mücadele hareketi, kurulacak olan bağımsız Türk Devleti’nin sınırları, kapitülasyonlar, azınlıklar ve Boğazlar hakkında söz konusu ülkelerin temsilcileri bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Yusuf Kemal Bey, İngiliz Hükûmeti adına Lord Curzon ile de görüşme gerçekleştirmiş; ancak Curzon, Ankara’nın Sovyet Rusya ile olan yakın temasını ve

¹⁵⁷⁵ Kürkcüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, 209. ¹⁵⁸⁰ Mesut Çapa, “Sakarya Savaşı’ndan Sonra İmzalanan Türk-İngiliz Esir Mübadelesi Antlaşması’nın Uygulanması ve Belgeler”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 3 (1989), 402.

¹⁵⁷⁶ İstikbâl, 27 Ekim 1921

¹⁵⁷⁷ Bkz. Açıksoz, 29 Eylül 1921; Peyâm-ı Sabah, 2 Kasım 1921; Hâkimiyet-i Millîye, 20 Ekim 1921.

¹⁵⁷⁸ Yetim, “Millî Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında”, 89.

yapılan anlaşmaların kendileri için sorun oluşturduğunu ifade ederek sadece Sevr Anlaşması'nda ufak tefek değişikliklerin kabul edilebileceğini ifade etmiştir.¹⁵⁷⁹ Yusuf Kemal Bey ve beraberindeki heyet tarafından bu teklif kabul edilmemiş ve yapılan temaslar sonuçsuz kalmıştır.¹⁵⁸⁰

Genel olarak değerlendirildiğinde; Sakarya Muharebesi sonrası batılı devletlerin Türkiye hakkındaki düşüncelerinin önemli ölçüde değişmeye başladığı görülmektedir. Bu durumun en net ortaya çıktığı ülkelerden biri ise o vakte kadar Yunanlara sınırsız destek veren İngiltere olmuştur. Zira Sakarya zaferi sonrası Londra'da kötümser bir hava oluşmuş ve muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Ankara Hükûmeti ile doğrudan temas kurulması yönünde bazı çevreler tarafından İngiliz Hükûmeti'ne yapılan baskılar artmıştır.¹⁵⁸¹ Ayrıca Hindistan Müslümanlarının, Anadolu ve İstanbul'un işgalinden duyduğu rahatsızlığın had safhaya ulaştığının Londra hükûmetince tespit edilmesi de İngilizlerin taraflara mütareke teklifi götürmesinde etkili olmuştur. Yine 1921 yılı sonbaharında Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı kapsayan bir geziye çıkan ve son olarak Hindistan'a uğrayan İngiliz veliahtı da şahit olduğu durumu ve Hindistan Müslümanlarının sabrının taşmakta olduğu yönündeki gözlemini Londra'daki yetkililere acil kaydıyla ulaştırmıştır.¹⁵⁸² Mütareke teklifinde etkili olan başka bir faktör de Batı ülkelerinin kamuoylarında gittikçe artan savaş aleyhtarı hava olmuştur. Artık İngiliz basını da Yunan ordusunun iş göreceği konusundaki güvenini kaybetmiş bulunmaktadır. Nitekim hükûmet yanlısı görüşleriyle bilinen Times gazetesi de "barışın ilk ve temel şartının Yunan Ordusu'nun Anadolu'dan çekilmesi" olduğunu yazmıştır.¹⁵⁸³

İtilaf Devletleri Türk askerî faaliyetlerini durdurmak maksadıyla 22-26 Mart 1922 tarihleri arasında Paris'te bir araya gelerek İstanbul, Ankara ve Yunan Hükûmetlerine birer mütareke notası vermişlerdir.¹⁵⁸⁴ Mütareke tekliflerine bakıldığında; İtilaf Devletleri'nin, Sakarya

¹⁵⁷⁹ Şimşir, *İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e*, 236; İrşat Sarıaloğlu, "Büyük Taarruz Öncesi Diploması: Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey'in Londra Misyonu", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24/2 (2022) 637; Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri*, 223-225; Uzun, "Sakarya Muharebesi Sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Batı'daki Diplomatik Çalışmaları", Ed. Hakan Uzun, Necdet Aysal, *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Ankara Üniversitesi Yayınları, 2012, 298-305.

¹⁵⁸⁰ Altınar, *Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası*, 59.

¹⁵⁸¹ Osman Özsoy, *Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı 1918-1923 (Olaylar, Belgeler, Gerçekler)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2007, 368.

¹⁵⁸² David Walder, *Çanakkale Olayı*, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970, 191.

¹⁵⁸³ Times Gazetesi, 4 Ocak 1921.

¹⁵⁸⁴ *Türk İstiklal Harbi II-6*, Batı Cephesi, 37.

Muharebesi'nde yenilerek taarruz gücünü kaybetmiş olan ve yeniden toparlanması mümkün görünmeyen Yunanları, uzun zamandan beri büyük bir taarruz için hazırlanan Türk Ordusu karşısında zor durumda bırakmamak için tedbirler almayı düşündükleri fark edilmektedir.¹⁵⁸⁵

Mütareke teklifi TBMM oturumlarında detaylı bir şekilde ele alınmıştır.¹⁵⁸⁶ Ankara Hükûmeti prensip itibarıyla Mütareke'yi kabul etmekle beraber, önerilen koşullar mevcut durumda kabul edilemeyecek olduğundan cevaben karşı koşullar ileri sürülmesi planlanmıştır.¹⁵⁸⁷ Henüz Türk tarafı birinci notaya cevap vermeden, İtilaf Devletleri tarafından 26 Mart 1922 tarihinde ikinci bir Mütareke notası gönderilmiştir.¹⁵⁸⁸ Söz konusu ikinci nota, İtilaf Devletlerinin barış ilkeleri ile ilgili önerilerini kapsamaktadır.¹⁵⁸⁹ Gerçekte Sevr Antlaşması'nın başka cümlelerle ifadesi şeklinde olduğu dikkati çeken¹⁵⁹⁰ bu teklif de TBMM'de görüşülmüştür. TBMM, 5 Nisan 1922 tarihinde her iki notaya da cevap vermiş,¹⁵⁹⁶ teklif edilen Mütareke maddelerine karşılık yeni ek maddeler öne sürülmüştür.¹⁵⁹¹ Netice itibarıyla yapılan bu diplomatik girişimlerden bir sonuç alınamamış, bu durum ise daha çok İngiliz kamuoyunda sıkıntılara sebep olmuştur.¹⁵⁹⁸

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in yukarıda belirtildiği üzere yürüttüğü barış görüşmelerinden bir netice alamaması üzerine İtalya, Fransa ve İngiltere'de müzakerelerde bulunmak üzere İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey Avrupa'ya gitmiş, Roma ve Paris'in ardından 30 Temmuz 1922'de Londra'ya ulaşmıştır. Bu konuda Türk tarafının son bir defa müttefik devletler nezdinde diplomatik girişimde bulunmaya karar vermesi sonucu Ali Fethi Bey'i Avrupa'ya gönderdiği şeklinde genel bir kanı bulunsa da Fethi Bey'in anıları göz önüne alındığında, bu girişimin; "Büyük Taarruz harekâtının gizliliğine diplomasi yoluyla katkı sağlamak ve mevcut İngiltere Hükûmeti'nin tutumunun Ankara'ya taarruzdan başka çıkar yol bırakmadığı yolunda kanaat oluşturmak" yönünde olduğu şeklinde değerlendirilebilir.¹⁵⁹² Söz konusu tüm bu temasların ardından, özellikle İngiltere'nin Misak-ı Millî'yi tanımaması ve

¹⁵⁸⁵ Özsoy, *Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı*, 370.

¹⁵⁸⁶ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.II, 253.

¹⁵⁸⁷ Özsoy, *Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı*, 370; Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.II, 865-867.

¹⁵⁸⁸ Ali Fuad Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1948, 146.

¹⁵⁸⁹ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.II, 869.

¹⁵⁹⁰ Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, C.II, 430.

¹⁵⁹⁶ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C.II, 871.

¹⁵⁹¹ Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, 148.

¹⁵⁹⁸ Walder, *Çanakkale Olayı*, 100.

¹⁵⁹² Sarıalioğlu, "Büyük Taarruz Öncesi Diplomasi", 636-637.

Anadolu'nun boşaltılmasına yanaşmaması, TBMM'yi "kesin bir askerî zafer alarak masaya oturmaya" zorlamış olduğu ifade edilebilir.¹⁵⁹³

3.6.5. İtalya

I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletlerden olan İtalya, henüz savaş devam ederken yapılan gizli antlaşmalardan Londra ve St. Jean de Maurienne ile kendisine Anadolu ve Kuzey Afrika'da toprak sözü verilmesinin yanı sıra İngiltere tarafından Anadolu'yu paylaşım hesaplarında İtalya yerine Yunanistan tercih edilmiştir. Bu durum İtalya tarafından Ankara Hükûmeti'ne karşı İngilizlerden çok farklı bir siyaset izlenmesine yol açmıştır.²⁰⁰¹

Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'da bazı bölgeleri işgal eden İtalya, yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı Türk Hükûmeti'ne yönelik daha yumuşak bir politika izlemiştir. Bu politika kapsamında, "Anadolu'da sadece ekonomik imtiyazlar isteyen" ve Türk halkı ile iyi geçinmeye çalışan İtalyanlar, Antalya başta olmak üzere Akdeniz sahilinde işgal ettikleri bölgelerde¹⁵⁹⁴ gerginlik çıkaracak faaliyetlerden uzak durmaya çalışmışlardır.¹⁵⁹⁵

İtalya'nın bu desteğin arkasında, İtalya'nın İstanbul'da yer alan ve Türk dostu olarak bilinen Yüksek Komiseri Kont Carlo Sforza'nın etkisi büyüktür. Sforza müttefik devletlerin aksine; Türkiye'nin mevcut durumunun bir geçiş süreci olduğunu, devletin yıkılmayacağını, aksine Türklerin üstüne çok fazla gidilmesi durumunda büyük bir direnişle karşılaşılacağını düşünmüş ve İtalya'nın daha ılımlı yaklaşp Anadolu'dan ekonomik imtiyazlar sağlamanın yeterli olduğunu değerlendirmiştir. Millî Mücadele öncesinde Mustafa Kemal ile Kont Sforza arasında İstanbul'da gerçekleştirilen görüşmeler, her iki taraf içinde önem taşımaktadır. Bu görüşmelerin nerede ve ne şekilde gerçekleştiği ve ne gibi konular ele alındığı bilinmemekle birlikte; Sforza'nın Mustafa Kemal'in dostluğunu kazanmaya çalıştığı, Millî Mücadele hareketinin önünü açarak destek verdiği, Mustafa Kemal'i müttefiklerinin niyetleri konusunda bilgilendirdiği anlaşılmaktadır.¹⁵⁹⁶

¹⁵⁹³ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, 117-121. ²⁰⁰¹ Ömer Faruk Sönmezoğlu, "Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi", *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2001, 94-98.

¹⁵⁹⁴ İtalyan işgalleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Çelebi, "Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları Bildirileri*, Ankara: ATAM Yayınları, 2011, 174-181.

¹⁵⁹⁵ M. Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 134-138.

¹⁵⁹⁶ Cemal Güven, *Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, Konya: Eğitim Yayınevi, 2012, 15-21.

İtalyanların bu ılımlı politikası sayesinde Kuvayı Millîye birlikleri rahat bir şekilde bu bölgelerde örgütlenebilmiş, Yunanların çekildiği bölgelere Kuvayı Millîye'nin girmesine müdahale etmemiştir. Ayrıca İtalya elindeki fazla silahı Ankara Hükûmeti'ne satarak Kuvayı Millîye'nin ihtiyaçlarının karşılamasını sağlamıştır.¹⁵⁹⁷ İtalya ve Ankara Hükûmeti arasındaki ilişki bunlarla sınırlı kalmazken ilişkiler daha ileri bir noktaya taşınmış; Ankara, Avrupa'daki ilk temsilciliğini Roma'da açarak 4 Eylül 1920 tarihinde Cami Bey'i (Baykurt) Roma Büyükelçisi olarak atamıştır. Cami Bey, hem İtalya'da hem de İtalya aracılığı ile tüm dünyaya Millî Mücadele'nin haklı gerekçelerini anlatması ve silah anlaşmaları yapması için Ankara Hükûmeti tarafından görevlendirilmiştir.²⁰⁰⁶

Sevr Anlaşması görüşmelerinin gerçekleştiği Londra Konferansı'na Ankara Hükûmeti'nin temsilcilerinin katılımı da yine İtalya'nın arabuluculuğu ile gerçekleşmiştir. Kont Sforza'nın İtalya'da Dışişleri Bakanlığı görevine getirilmesi, Ankara'nın elini güçlendirmiş ve İtalya üzerinden Batı'ya dönük bir açılım sağlayabilmiştir.¹⁵⁹⁸ Konferans sonrasında Dışişleri Bakanı Bekir Sami'nin anlaşma imzaladığı bir diğer ülke ise İtalya olmuştur. 12 Mart 1921 günü Bekir Sami Bey ile Kont Sforza arasında Türk - İtalyan Anlaşması imzalanmış, anlaşmaya göre İtalyanların Anadolu topraklarından çekilmesi karşılığında ekonomik ayrıcalıklar alması kabul edilmiştir. Ancak Bekir Sami Bey'in Ankara Hükûmeti'nin haberi olmadan yaptığı diğer anlaşmalar gibi bu anlaşma da onaylanmamıştır.²⁰⁰⁸ Anlaşmanın TBMM tarafından onaylanmamış olmasını tepkiyle karşılamış olsa da İtalya; gerek bölgedeki ekonomik çıkarlarını koruma endişesinden ve gerekse kendi iç problemleri nedeniyle, Haziran ayı başından itibaren birliklerini Anadolu'dan çekmeye başlamıştır.¹⁵⁹⁹

Türk-İtalyan münasebetlerinin seyrinde önemli bir gelişme olarak sayılabilecek bu durum, siyasi görüşmelerin yeniden olumlu bir istikamete doğru gittiğinin göstergesi olarak da değerlendirilebilir. İtalyan Hükûmeti, Sakarya Muharebesi öncesinde yaşanan bu gelişmeler nedeniyle daha sağlıklı ve sonuç alıcı ilişki kurmak amacıyla Ankara'ya bir heyet göndermek istemiştir. Bu kapsamda; Cavaliere Alberto Tuoizzi başkanlığındaki İtalyan Heyeti 2 Haziran 1921 tarihinde Antalya'ya ulaşmış, fakat heyetin Ankara'ya hareketine müsaade edilmemiştir.

¹⁵⁹⁷ Mevlüt Çelebi, "Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye- İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 31/91 (2015), 101. ²⁰⁰⁶ Altınar, *Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası*, 70.

¹⁵⁹⁸ Erkin Akan, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Londra Konferansı (21 Şubat 1921-12 Mart 1921)", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, 16/24 (2018), 252. ²⁰⁰⁸ Selek, *Anadolu İhtilali*, C.II, 579.

¹⁵⁹⁹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 164. Bkz. Serhan Ada, "Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askeri Yardım", *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri Kitapçığı*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985, 342.; Sönmezoğlu, "Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi", 94-98.

Nitekim Meclis Başkanı Mustafa Kemal'in "Antalya'daki İtalyan askerinin çekilmediğini, ancak mevcut askerlerin bölgeyi terk etmeleri sonrasında böyle bir görüşmenin olabileceğini" ifade etmesi üzerine, İtalyan Heyeti ile yapılacak görüşme ertelenmiştir.

Müteakiben yaşanan Kütahya-Eskişehir Muharebeleri dolayısıyla Türk-İtalyan müzakerelerinde gelişme sağlanamamıştır.¹⁶⁰⁰

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin Yunan kuvvetlerinin üstünlüğü ile sonuçlanması, İtalyan Heyeti ile yapılacak görüşmelerin uzatmasına sebebiyet vermiştir. Ancak Sakarya

Muharebesi'nde Yunan ordusunun mağlup edilmesi, Ankara Hükûmeti'nin sırasıyla Kafkas Hükûmetleri ve Fransa ile anlaşmalar imzalaması, önceden başlayan Türk-İtalyan münasebetleri tekrar gündeme gelmiştir. Bu kapsamda İtalya tarafından, Alberto Tuozi başkanlığındaki bir heyetin 24 Ekim 1921 tarihinde Ankara'ya gitmek üzere yola çıkması kararlaştırılmıştır.²⁰¹¹ Yürütülen müzakerelerde "Ankara Hükûmeti, Misak-ı Millî çerçevesinde bir anlaşma imzalamak; İtalya Hükûmeti ise Sevr Antlaşması'nda tanınan ekonomik haklarından mahrum bırakılmamak" amacını gütmektedir. Esasında İtalya, Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'na uygun bir mutabakat konusunda ısrarcı davranmış; ancak Türk Hükûmeti, "ısrarcı tavrı ve bu müzakerelerde İngiltere'nin kendisine örtülü destek vermesi" gibi nedenlerden dolayı İtalya ile anlaşma konusunda mesafeli davranmıştır.¹⁶⁰¹ İtalyan heyeti ile görüşmeler samimiyetle sürdürülmesine rağmen, 11 Aralık 1921 tarihine kadar herhangi bir antlaşma zemini oluşmamıştır.²⁰¹³

İtalyan heyetin Ankara'daki görüşmelerinden sonra İtalyan birliklerinin Anadolu'dan çekilmesi süreci hızlanmış,¹⁶⁰² Anadolu'daki İtalyan askerlerinin tamamen geri çekilmesi konusu ise ilk olarak 25 Aralık 1921 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. Anadolu'da yaklaşık üç yıl kalan İtalyan Doğu Akdeniz Sefer Kuvveti'nin son birlikleri de Nisan 1922 sonunda Anadolu'yu terk etmiştir.¹⁶⁰³ Gerçekte bu hareketiyle İtalya; Ankara Hükûmeti ile iyi ilişkiler kurarak, ileride kurulması muhtemel Türk Devleti'nden azami ölçüde yararlanmayı

¹⁶⁰⁰ M. Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 300-301.

²⁰¹¹ M. Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 303.

¹⁶⁰¹ M. Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 304-305.

²⁰¹³ Güven, *Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın*, 228-229.

¹⁶⁰² Bkz. Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 305-312)

¹⁶⁰³ M. Çelebi, "Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri", *90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları Bildirileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011, 189-190.

amaçlamıştır.¹⁶⁰⁴

Ayrıca, Sovyet Rusya ve Fransa'nın yanı sıra İtalya'nın da Milli Mücadele'ye harp malzemesi konusunda yardımda bulunduğu bilinmektedir. Yarbay Fago'nun 1920'de Ankara'da yaptığı görüşmelerde askeri yardım üzerinde durulmuş, aynı yıl bir İtalyan bankası olan "Banco di Sconto" İngiliz malı 2.500 eski ve 800 yeni kamyonun Selânik'ten Antalya'ya nakledilmesini kabul etmiştir.¹⁶⁰⁵ Yine Fransız dışişleri Bakanlığı arşivlerine göre; 1921'de İtalyanların Türk milli hareketi için gönderdiği iki uçağın Yunan yetkililerce el konduğunu ve söz konusu uçakların ulan Dedeâğaç'a geldiği bildirilmiştir.¹⁶⁰⁶

Milli Mücadele'nin askeri açıdan sona ermesinden evvel İtalya'da Benito Mussolini'nin iktidara gelmesiyle birlikte, İtalya'nın Ankara'ya karşı ılımlı politikasının değiştiği söylenebilir. Bu kapsamda, İtalya'nın Anadolu'dan yeniden ekonomik imtiyaz talebi ile Rodos ve On İki Adalar üzerinde hak taleplerinde bulunduğu görülmektedir.¹⁶⁰⁷

3.6.6. Afganistan ile Yürütülen Diplomatik İlişkiler

Afganistan, Hindistan, Irak, İran, Mısır ve Kafkaslar bölgeleri, Millî Mücadele yıllarında İngilizlere karşı kaynaşmaların olduğu bölgeler olarak nitelendirilebilir. Bu kapsamda Türk ulusunun bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne kavuşabilmesi için durumun elverdiği bölgelerde İngilizlere karşı sıcak cephelerin açılması yönündeki temel bakış açısı, Millî Mücadele liderlerinin Afgan politikasına yön veren ana etken olmuştur.¹⁶⁰⁸ Buna karşılık İngilizler ise Afganlara kısmi bağımsızlık bağışlamak suretiyle, Afganistan'ı yanlarına çekmek ve Sovyetlere karşı kullanmak amacını gütmektedir. Fakat Afganistan İslam dünyasındaki İngilizler aleyhindeki kaynaşmadan da güç alarak ve arkasını Sovyet devrimine vermiş şekilde tam bağımsızlık konusunda direnmiştir. Hatta bazı askerî hareketlerden sonra Afganistan tam bağımsızlığa da ulaşmıştır. Bu koşullar altında Türkiye'nin Afganistan'dan, Afganistan'ın ise Türkiye'den güç alması; iki ülke açısından da hayati önem taşımaktadır.²⁰²¹

Türk-Rus Antlaşması'nın müzakereleri için Moskova'da bulunan Bekir Sami Bey

¹⁶⁰⁴ Mahmut Bolat, Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye'nin İkili İlişkileri, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, 7/1 (2006), 57.

¹⁶⁰⁵ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, 125.

¹⁶⁰⁶ Ada, "Kurtuluş Savaşı'nda Diplomasi ve Askerî Yardım", 347.

¹⁶⁰⁷ Yetim, "Atatürkçü Dış Politika Bağlamında", 220.

¹⁶⁰⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002, 45

²⁰²¹ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız'da Türk-Afgan İlişkileri*, 48.

başkanlığındaki Türk heyeti, Afgan Elçisi Muhammed Veli Han ile karşılaşmış; Afgan Elçilik yetkilileri taraflar arasında resmi ilişki kurulmasını şiddetle talep ettiklerini bildirmişlerdir. Bu kapsamda yürütülen görüşmeler sonucu Türkiye-Afganistan Dostluk Anlaşması, 1 Mart 1921 tarihinde imzalanmıştır. Bu imzanın Türk-Rus Antlaşmasından 16 gün önce gerçekleştiği dikkat çekicidir. Türkiye-Afganistan Dostluk Anlaşması, BMM’de 21 Temmuz 1921’de görüşülmüştür.¹⁶⁰⁹ Afgan Emiri Emanullah Han ise Anlaşma’yı, 22 Ekim 1922 tarihinde başkent Kabil’de binlerce kişinin katıldığı bir törenle onaylamıştır.¹⁶¹⁰

Anlaşma sonrası Afganistan’dan yola çıkan dört kişilik Afgan elçilik kurulu, 29 Mart 1921’de Tiflis’e gelmiş, müteakiben Bakü-Hopa-Trabzon-Samsun üzerinden 21 Nisan 1921’de Ankara’ya ulaşmıştır. Afgan elçisi Sultan Ahmet Han ve beraberindekilerin Ankara’da karşılanması dönemin gazetelerinde geniş yer almıştır.¹⁶¹¹ 10 Haziran 1921 tarihinde ise Ankara’da Afgan elçiliği açılmıştır.¹⁶¹²

¹⁶⁰⁹ Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız’da Türk-Afgan İlişkileri*, 117-119.

¹⁶¹⁰ *Hakimiyeti Millîye*, 16 Kasım 1922.

¹⁶¹¹ Afgan Elçisinin Türkiye’ye gelişi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız’da Türk-Afgan İlişkileri*, 129-141.

¹⁶¹² Sarıhan, *Kurtuluş Savaşımız’da Türk-Afgan İlişkileri*, 142.

SONUÇ

Özellikle Dünya Savaşları'nın ortaya çıkardığı yıkımın büyüklüğü, uluslararası toplumun savaşların önlenmesi ve doğal olarak da savaşlara yol açan etkenlerin ortadan kaldırılması yönünde gayret göstermesine neden olmuştur. Bu doğrultuda ise devletler düzeyinde ve akademik literatürde savaş ile ilgili kapsamlı araştırmalar yürütülmüştür. Savaş olgusu, 20. yüzyıl ile birlikte çok boyutlu ve disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, savaşın evrimi ve dönüşümü çeşitli metotlarla incelenmeye çalışılmıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası savaşın karakterinde meydana geldiği iddia edilen değişimi açıklamak üzere birçok model ve kavram ortaya atılmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde savaşın değişen karakterini analiz etmek amacıyla ortaya atılan kavramlardan biri de hibrit savaştır. 2000'li yılların başında kavramsallaştırılan hibrit savaş, “savaş çalışmaları disiplini”nde son yıllarda üzerinde önemli çalışmalar yapılan konular arasında yer almaktadır. Literatürde üzerinde henüz uzlaşma sağlanmış bir tanımı olmamasına rağmen “hibrit savaş”, modern savaşların çok yönlülüğünü ve karmaşıklığını anlamak için önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

“Savaşların tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğu” tezi dikkate alındığında, hibrit savaş yöntemlerinin de tarihsel süreç içerisinde farklı cephelerde icra edilmiş olabileceğinden söz edilebilir. Diğer bir ifadeyle; “ortak bir siyasi amaç güden devlet ve devlet dışı aktörlerin, eş zamanlı olarak muharebe alanlarında kullanılması” tarih boyunca farklı coğrafyalarda gerçekleşmiş bir vakıdır. Bu bağlamda; hibrit savaş terimi her ne kadar 21. yüzyılın başlarında kavramsal olarak literatüre girmiş olsa da yöntemsel açıdan bakıldığında, söz konusu savaş metodunun dolaylı bir şekilde tarihte uygulandığı görülmektedir. İlave olarak, ilk örneği M.Ö. 5. yüzyılda görülen hibrit savaşlar tarihsel perspektiften incelendiğinde, hibrit savaşın nadiren görülen bir tür değil, belki de topyekûn savaştan daha yaygın bir savaş şekli olduğu söylenebilir. Fakat konuya Türk Harp Tarihi açısından bakıldığında; Türklerin Balkanlarda veya Millî Mücadele Dönemi'nde gerçekleştirdiği gayri nizami harp faaliyetlerinden bahsedilmediği gibi hibrit savaşa tarihi perspektiften bakıldığında da Antik Çağ'dan günümüze birçok hibrit savaş örneği olmasına rağmen Türk harp tarihinden hiçbir örneğe rastlanmadığı gözlemlenmiştir. Bu sebeplerden dolayı bu çalışmada; hibrit savaşın temel özellikleri ve hibrit savaş konsepti bileşenleri açısından değerlendirilmek suretiyle Millî Mücadele'nin bir hibrit savaş örneği olabileceği ortaya konulmaya çalışılarak literatüre katkı sağlamak istenmiştir.

I. Dünya Savaşı sonlarına doğru yaşanan gelişmeler karşısında savaştan çekilmek zorunda kalan Osmanlı Hükûmeti'nin mütareke için yaptığı girişimler sonucunda Mondros Mütarekesi taraflar arasında imza altına alınmıştır. Kazım Karabekir'in "Mağlup sulh isterse, galip onu önce kabul ettireceği mütareke şartları ile emrine alır" sözünde ifade edildiği mahiyette bir mütareke olan Mondros Mütarekesi, Osmanlı topraklarının işgalini sağlayan ve İtilaf Devletlerinin I. Dünya Savaşı sırasında aralarında imzalamış oldukları gizli antlaşmaları hayata geçiren bir belge niteliğindedir. Zira Mütareke'nin imzalarının henüz mürekkebi kurumadan başlayan işgaller, sistematik şekilde yaygınlaşmıştır. Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen başlayan Millî Mücadele ise içinde bulunulan şartlar dikkate alındığında başlangıçta şu iki temel koşul üzerine inşa edilmiştir: "İtilaf Devletlerine karşı düşmanlık durumuna girilmeyecek ve Padişah/Halife'ye bağlı ve sadık kalınacaktır." Yukarıda belirtilen tüm bu gelişmeler ve mecburiyetler manzumesi; Millî Mücadele'yi bir hibrit savaşa evrilmeye mecbur kılmış, diğer bir ifadeyle Millî Mücadele bir "Türk Tipi Hibrit Savaş Örneği" haline gelmiştir.

Bu konuda yapılabilecek en temel değerlendirme, savaşların sınıflandırılmasında başvuru eğilimlerin analizi olacaktır. Bu bağlamda; savaşların sınıflandırılmasında başvuru genel eğilim, savaşın baskın özelliğine göre tanımlanmasıdır. Fakat bir savaşın nadiren tek özelliğe sahip olabileceği göz önüne alındığında, bir savaşın birden fazla özellik taşıyabileceği söylenebilir. Bu kapsamda yapısı ile ilgili bakış açıları incelendiğinde Millî Mücadele'nin; bir "ölüm-kalım savaşı" veya "bağımsızlık savaşı" olduğu yönündeki görüşlerin yanı sıra, onun bir "topyekûn harp" örneği olduğu yönünde yapılan değerlendirmelerin ise ekseriyette olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise Millî Mücadele'ye farklı bir bakış açısından yaklaşılarak, hibrit savaş perspektifinde Millî Mücadele'nin değerlendirilmesine çalışılmış ve bu bakış açısıyla Millî Mücadele'nin çok yönlü ve bütüncül bir şekilde ele alınmasına çalışılmıştır.

Yukarıda ifade edilen gerekçelerin yanı sıra millî güç unsurlarının eş zamanlı ve koordineli şekilde kullanılması açısından topyekun savaş ile hibrit savaşın benzerlikler gösterdiği söylenebilir. Fakat konvansiyonel olmayan aktörlerin sınırlı kullanımının yanında konvansiyonel ordu üzerine kurulu olan topyekun savaşın temel özellikleri ile Millî Mücadele'nin vücut bulduğu şartlar ve uygulanan strateji de göz önüne alındığında; Millî Mücadele'yi tam anlamıyla bir topyekun savaş örneği olmaktan ziyade, "topyekun savaş niteliklerinin çoğunluğunu bünyesinde barındıran bir savaş" olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır. Bu değerlendirmeden sonra asıl odaklanacağımız nokta ise Hibrit Savaş ile Millî Mücadele'nin karşılıklı mukayesesi sonrası elde edilecek bulgular olacaktır.

Hibrit Savaş ile Millî Mücadele'nin karşılıklı mukayese için temel unsurlardan biri, Hibrit Savaş'ın temel özellikleri açısından Millî Mücadele'nin değerlendirilmesidir. Bu kapsamda; hibrit savaşın en temel karakteristiği, konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan kuvvetlerin aynı harekât ortamında “eş zamanlı” olarak kullanılması şeklinde ifade edilebilir. Bu açıdan Millî Mücadele’de askerî harekâtın yürütüldüğü tüm cephelerdeki faaliyetler göz önüne alındığında, Millî Mücadele’nin konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan kuvvetlerin aynı harekât ortamında “eş zamanlı” olarak kullanılmasının en önemli örneklerinden birini teşkil ettiği görülmektedir.

Hibrit savaşın konvansiyonel olmayan kuvveti niteliğindeki Kuvayımillîye unsurlarının, neden öncelikli olarak Millî Mücadele’de kullanıldığı hususu ise yine hibrit savaşın “mevcut düzen koyucu yapısal tedbirlere uyma zorunluluğu olmayan devlet dışı aktörler” başlığı ile açıklanabilir. Ayrıca konuya böyle farklı bir bakış açısıyla yaklaşılmasının, Millî Mücadele’nin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Zira Millî Mücadele liderleri, dönemin düzen koyucu belgesi olan Mondros Mütarekesi hilafında yapılacak uygulamaların, millî hareket daha doğmadan başarısızlığa uğrayacağını değerlendirmişlerdir. Bu nedenle, mevcut düzen koyucu yapısal tedbirleri bünyesinde barındıran Mondros Mütarekesi’ne uyma zorunluluğu olmayan devlet dışı aktör niteliğindeki Kuvayımillîye unsurlarının, Millî Mücadele’nin ilk safhasında kullanılmasının en zorunlu ve temel nedenlerden birincisi haline gelmiştir.

Hibrit savaşın temel özelliklerinden olan “çoklu harekât ortamı” ve “birçok harekâtın eş zamanlı olarak yürütülmesi” hususlarına karşılık Millî Mücadele beş cephede birden ve Konvansiyonel Olmayan Harekât, Konvansiyonel Harekât, Ayaklanmaları Bastırma Harekâtı, Bilgi Harekâtı gibi birçok harekâtın eş zamanlı olarak yürütüldüğü görülmektedir. Yine hibrit harekât ortamının belirli bir kısmını oluşturan meskûn mahallerde harekât açısından bakıldığında; Millî Mücadele’nin Güney Cephesi’nde özellikle Antep ve Maraş’ta yürütülen Meskun Mahal Harekâtları’nda kullanılan teknik ve taktiklerin, günümüz Meskun Mahal Muharebeleri’nde kullanılan teknik ve taktiklere benzer özellikler gösterdiği görülmektedir.

Hibrit Harekât Ortamında Muharebe Sahasının Tahayyülü’ne etki eden unsurların Millî Mücadele’de seyrine bakıldığında ise Millî Mücadele’yi yürüten lider kadronun gerek aldıkları askerî eğitim, gerekse Millî Mücadele öncesindeki mesleki tecrübelerinin bir hibrit savaşı yürütebilecek yetkinlikte olduğu görülmektedir. Söz konusu lider kadro gerek düzensiz birliklerle gayri nizami harp, gerekse çeşitli seviyelerdeki düzenli birliklere emir komuta etmek suretiyle yeterli Millî Mücadele’yi yürütebilecek tecrübeye ulaşmışlardır. Ayrıca Millî

Mücadele boyunca hibrit harekâtın temel özellikleri arasında yer alan farklı kuvvetlerin müşterek kullanımına azami gayret gösterilmiştir. En genel anlamda ifade edilecek olursa; Millî Mücadele’de kati neticeyi alacak olan Kara Kuvvetleri birliklerinin yeterli teşkilat ve insan gücüne ulaşmaya kadar lojistik ve istihbarat açısından desteklenmesi, deniz ve hava gücünün üstün gayreti ile mümkün olmuştur.

Hibrit harekât ortamında yürütülen faaliyetlerin planlaması ve kontrolünün merkezi olarak gerçekleşmesi ile harekât sahasında sıklet merkezi ile kuvvet tasarrufu prensiplerinin birlikte değerlendirilmesi yönünden Millî Mücadele’ye baktığımızda; bölgesel teşkilatlanmalar ile Mütareke şartları gereği sayısı/muharebe gücü azaltılmış nizami birliklerin eşgüdüm içerisinde tek elden ve merkezi olarak yönetimi/sevk idaresi, mevcut şartlar göz önünde bulundurulduğunda bir zorunluluk halini almıştır. Ayrıca “iç hat” durumundaki kuvvetlerle, “birinci öncelikle doğudaki Ermeni tehdidini ortadan kaldırmak, müteakiben bütün kuvvetleri batıda Yunan işgal kuvvetlerine karşı tertiplemek, doğu ve batıdaki harekâtla koordineli olarak güney cephesinde bulunan Fransızlara karşı da tedbir almak” şeklinde bir hal tarzı planlanmış ve uygulanmıştır.

Hibrit Savaş ile Millî Mücadele’nin karşılıklı mukayesesi için temel unsurlardan bir diğeri ise Hibrit Savaş Konsepti’nin bileşenleri açısından Millî Mücadele’nin değerlendirilmesidir. Bu kapsamda hibrit savaş açısından en temel bileşen olan konvansiyonel birliklerin Millî Mücadele’ye yansımaları olan düzenli birliklere, bu çalışmada yine farklı bir bakış açısı ile yaklaşmıştır. Zira, Millî Mücadele’nin askerî yönü anlatılırken; “önce mücadelenin zorunlulukları nedeniyle Kuvayımillîye unsurları ile yürütüldüğü, BMM’nin açılmasından sonra ise Düzenli Ordu kurularak mücadelenin artık bu güçlerle sürdürüldüğü” şeklinde genel bir yaklaşım mevcuttur. Bu çalışmanın ortaya koyduğu değerlendirmelerden biri de “Düzenli Ordunun Kurulması” ya da “Düzenli Orduya Geçiş” tanımlamalarının o dönem yaşanan gelişmeleri tam olarak yansıtmadığı, bu nedenle de çalışmada “Düzenli Ordu’ya Geçiş” tanımlaması yerine “Ordunun Yeniden Teşkilatlandırılması ve Savaş İmkan Kabiliyetinin Geliştirilmesi” tanımlaması yapılmıştır.

Hibrit Savaş Konsepti’nin diğer askerî olmayan bileşenleri olan halk desteği, Bilgi Harekâtı, istihbarat ve diplomatik faaliyetler yönünden Millî Mücadele ile karşılıklı olarak yapılan mukayeseler göz önüne alındığında ise şu sonuçlardan bahsedebiliriz. Millî Mücadele Dönemi her ne kadar askerî yönü ile ön plana çıkan bir mücadele olsa da bu süreçte siyasi ve sosyal mücadelelerin yaşandığı da bir gerçektir. Millî Mücadele için düşünülen strateji uygulamaya

konulurken içinde bulunulan durum ve şartlar dikkate alınarak başlangıçta uygulanması gereken temel koşullardan biri de “Padişah ve Halife’ye bağlı ve sadık kalmak” olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, mücadelenin insan kaynağını oluşturan halkın yüzyıllardır kökleşmiş din ve gelenek bağlarıyla Halife ve Padişah’a olan bağlılığı konusunda son derece hassas davranılmıştır. Ayrıca Bilgi Harekâtı açısından, özellikle de propaganda faaliyetleri kapsamında Millî Mücadele Dönemi boyunca uygulanan yöntemlerden; protesto ve mitinglerin düzenlenmesi, Millî Cemiyetlerin kurulması, beyannamelerin yayınlanması, kongreler yoluyla örgütlenmenin sağlanması, bilgilendirme işlevini gören basın-yayın faaliyetleri gibi hususların Millî Mücadele’nin kazanılmasında önemli katkıları olmuştur. Bu kapsamda Millî Mücadele Dönemi kurulan istihbarat teşkilat ve gurupları, vatanın işgaline karşı oluşan bir refleksle ortaya çıkmışlar ve yürüttükleri faaliyetlerle mücadelenin başarıya ulaşmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Millî Mücadele’nin kazanılmasında, yürütülen askerî harekâta paralel olarak yürütülen diplomasi faaliyetlerinin de önemi büyüktür. Diğer bir ifadeyle askerî mücadelenin diplomasiye zemin hazırladığını söylemek mümkündür. Zira Ankara Hükûmeti’nin yürüttüğü mücadelede, “savaş ve diplomasi” birbirini tamamlayacak şekilde kullanılması zorunlu olan başlıca iki araç olarak ortaya çıkmıştır.

Tüm bu açıklananlar doğrultusunda; Millî Mücadele’de Hibrit Savaş Bileşenlerinin eş zamanlı olarak uygulandığı, böylece de yürütülen harekât ve muharebelerle politik hedeflere ulaşılabildiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, yaklaşık yüz yıl önce gerçekleştirilen Millî Mücadele’ye bu günün penceresinden baktığımızda, bunun bir hibrit savaş örneği olabileceği söylenebilir. Ayrıca, harekât alanlarında uygulanan savaş türleri arasına katılan Hibrit Savaş Doktrini’nin, Türk Millî Mücadelesi’nde bir “ölüm-kalım zarureti” sonucu vücut bulmuş olduğu ifade edilebilir. Diğer açıdan ise Türk Milleti’nin kurtuluş mücadelesinde yürüttüğü hibrit uygulamaları, vatanı ve bağımsızlığını yeniden tesis etmek yönünde olmuştur. Bu hali ile küresel güce sahip devletler tarafından emperyalist emellere ve cihan hâkimiyet teorilerine katkı sağlamak üzere uygulanan hibrit uygulamalardan ayrıldığı aşikardır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Fotoğraf Arşivi

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yıldız Fotoğraf Koleksiyonu

Şahıslara Ait Özel Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi

Resmi Yayınlar

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi

Askerî Tarih Bülteni

Ayın Tarihi

Düstur

Harp Mecmuası

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Hibrit Ortamda Harekât

Resmi Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Kitap ve Kitap Bölümleri

Abadan, Yavuz. *Mustafa Kemal ve Çetecilik*, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1972.

Abadi Maurice. *Türk Verdünü Gaziantep (Antep'in Dört Muhasarası)*, Gaziantep: Gaziyurt Matbaası, 1999.

Ahmad, Feroz. *İmparatorluktan Cumhuriyete (Osmanlı'nın Son Dönemi ve Modern Türkiye)*, C.I, Çev. Oğuz Satır, İstanbul: Kronik Kitap, 2024.

Akad, Mehmet Tanju. *Strateji Üzerine*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2001.

Akad, Mehmet Tanju. *Tarihten Bugüne Gayrinizami Savaş*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2015.

Akalın, Gülseren. *Milli Mücadele Dönemi'nde Adana Basını*, Adana: Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Yayınları, 1998.

Akarıslan, Mediha. *Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikası ve Atatürk*, İstanbul: Arion Yayınevi, 1995.

Akbıyık, Yaşar. *Millî Mücadelede Güney Cephesi: Maraş*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.

Yaşar Akbıyık, *Mili Mücadelede Güney Cephesi: Maraş*, Ankara: ATAM Yayınları, 2015, 163.

Aker, Mehmet Şefik. 57. *Tümen ve Aydın Millî Mücadelesi (1918-1920)*, Ankara: ATASE Yayınları, 2006.

Akgül, Öner. *Devletlerarası Savaşın Nedenleri Üzerine Kuramsal Bir İnceleme, Güvenlik Çalışmaları: Kuramsal Yaklaşımlar*, Ed. Oktay Bingöl ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Arel Üniversitesi Yayınları, C.I, 2020.

Akgün, Seçil Karal. "Brownie and the Leaders of the Sivas Congress", *Studies in Atatürk's Turkey: The American Dimension*, Der. George Sellers Harris ve Bilge Criss, Leiden: Brill Publishing, 2009.

Akgün, Seçil. *General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu*, İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları, 1981.

- Akın, Rıdvan. *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- Akıncı, Turan. *Büyük Savaş*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2023.
- Aksoley, İhsan. *Teşkilat-ı Mahsusa (Enver Paşa'nın Sırdaşı Anlatıyor)*, Haz. Mehmet Hastaş, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Akşin, Aptülahat. *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Akşin, Sina. *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele (Mutlakiyete Dönüş: 1918-1919)*, C.I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Akşin, Sina. *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Aktaş, Refik Necdet. *Atatürk'ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Başladı?*, İstanbul: Varlık Yayınları, 1973.
- Akyüz, Yahya. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara: TTK Yayınları, 2023.
- Alacı, Beral, Özkan Balcı. "Milli Mücadelede Birinci İnönü Muharebesi", *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.
- Albay Büjak, *1918-1922 Yunan Ordusu'nun Seferleri*, Çev.İbrahim Kemal, İstanbul: Askeri Matbaa, 1939.
- Albayrak, Mustafa. *Millî Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998.
- Alkan, Ahmet Turan. *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara: Cedit Neşriyat, 1992.
- Alonzo, Gilmar Visoni. *The Carrera Revolt and "Hybrid Warfare" in Nineteenth-Century Central America*, Palgrave Macmillan, 2017.
- Altaş, Seyithan. *Devrim Tarihi*, C.I, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2011.
- Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, C.III, Ankara: TBMM Yayınları, 1993.
- Apak, Rahmi. *Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, İstanbul: Güven Basımevi, 1942.
- Archer, Christon I., John R. Ferris, Holger H. Herwig, Timothy E. Travers, *Dünya Savaş Tarihi*, Çev. Cem Demirkan, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.

- Arı, Kemal. *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara: ATASE Yayınları, 1997.
- Arıburnu, Kemal. *Millî Mücadele’de İstanbul Mitingleri*, Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1975.
- Arıkoğlu, Damar. *Hatıralarım*, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası, 1961.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1987.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1955)*, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.
- Aron, Raymond. *Peace and War: A Theory of International Relations*, Haz: D. J. Mahoney, B. C. Anderson, Londra: Routledge, 2017.
- Arquilla, John, David Ronfeldt. *Swarming and the Future of Conflict*, National Defense Research Institute, 2000.
- Arsal, Sadri Maksudi. *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1979.
- Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), C.I, Ankara: ATASE Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Artuç, İbrahim. *Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1987.
- Askerî Sosyoloji, Ankara: MSÜ Basımevi, 2022.
- Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ed. Seyfi Yıldırım ve Sadık Erdaş, Ankara: Siyasal Yayınevi, 2021.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri (1919-1920)*, C.VI, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2018.
- Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.
- Atatürk’ün Not Defterleri*, C.V, Haz. Zekeriya Türkmen, Necdet Koparan, Z. Gülru Çelen, Aydın Özgören, Dilek Çavuş, Sevet Avşar, Yavuz Özgüldür, İskender Özbay, Çağdaş Özcivan, İbrahim Kılıç, Ankara: ATASE Yayınları, 2005.
- Atatürk’ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri*, İstanbul: HAK Yayınları, 1981.
- Atabey, Figen. *Karadeniz’de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.
- Atabey, Figen. “Türk İstiklal Harbine Denizden Gelen Destek”, *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.

- Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri*, Ankara: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1982.
- Atay, Falih Rıfkı. *Çankaya*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2010.
- Ateş, Toktamış. *Yaşasın Cumhuriyet (Konferanslar)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Ateş, Toktamış. *Türk Devrim Tarihi*, Ankara: Kardeş Matbaası, 1967.
- Atmaca, Ayşe Ömür. “Soğuk Savaş’tan Günümüze Değişen Dünyada Diplomasi”, *Modern Çağ’da Savaş ve Diplomasi*, Ed. Ahmet Dönmez, Ankara: Altınordu Yayınları, 2. Baskı, 2022.
- Aybars, Ergün. *İstiklâl Mahkemeleri (1920–1927)*, C. I, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1988.
- Aybars, Ergün. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.I, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Tek Adam: Mustafa Kemal (1881-1919)*, C.I, 7. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *İkinci Adam (1884-1938)*, C. I, İstanbul: Fevzi Kitabevi, 1993.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Enver Paşa (1908-1914)*, C.II, Ankara: Remzi Kitabevi, 5. Basım, 1993.
- Aydın, Mustafa. *Barış Çalışmaları ve Çatışmaların Çözümü*, Ankara: ASAM Yayınları, 2001.
- Aydın, Mesut. “Millî Mücadele Döneminde İstanbul’da Faaliyette Bulunan Gizli Gruplar”, Ed. Hasan Celal Güzel, *Türkler*, C. 15, Ankara, 2002.
- Aydın, Mesut. *Millî Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükûmeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992.
- Aydın, Nurhan. *Milli Mücadele’de Kuruluşlar ve Yerel Faaliyetler*, Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2021.
- Aydın, Nurhan, Cansu Barakçin. “Milli Mücadele’de Doğu Cephesi”, *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.
- Aydinel, Sıtkı. *Güneybatı Anadolu’da Kuvâ-yı Millîye Harekâtı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Aygün, Rahmi. *Milli Mücadele Dönemi'nde Rauf Orbay*, İstanbul: Halk Kitabevi, 2023.

- Ayhan, Bünyamin. *Millî Mücadele'de Basın (Olağanüstü Durumlarda Propaganda)*, Konya: Tablet Yayınları, 2007.
- Ayışığı, Metin. *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.
- Ayışığı, Metin. *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasi Hayatı)*, Ankara: TTK Basımevi, 2013.
- Aykut, Fahri. *İstiklâl Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Aykut, Fahri. *İstiklal Savaşında IV'üncü Kolordu*, Haz. Zekeriya Türkmen, Atike Kaptan Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Aysal, Necdet. "Savaş Dönemi ve Cepheler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Sirasal Kitabevi, 2011.
- Aysal, Necdet. "Türk İstiklal Harbinde Sakarya Meydan Muharebesi", *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.
- Aytekin, Halil. *Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı*, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Babacan, Hasan. *Mehmed Talât Paşa (1874-1921)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005.
- Bağdadlılar, Adil. *Uzunluk: İstiklal Harbi'nde Kahramanmaraş*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1974.
- Balkaya, İhsan Sabri. *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)*, Ankara: TTK Basımevi, 2005.
- Bargut, Şemsettin. *Birinci Dünya Harbinde ve Kurtuluş Savaşında Türk Deniz Harekatı*, Ankara: Deniz Kuvvetleri Basımevi, 2000.
- Barston, Ronald Peter. *Modern Diplomacy*, New York: Longman, 1988.
- Başak, Tolga. *Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim 1918-30 Kasım 1918)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.
- Bayar, Methi. *İstiklal Savaşı'nda Türk Denizcileri*, İstanbul: Kenan Matbaası, 1945.
- Bayo, Alberto. *Gerilla Nedir*, Çev. Mekin Gönenç, İstanbul: Ant Yayınları, 1968.
- Bayram Küçüköğlü, Millî Mücadeleden Günümüze Silahsız Terör: Propaganda, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, 136-143.
- Baytok, Taner, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Başnur Matbaası, 1970.

- Bayur, Hikmet. *XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*, Ankara: TTK Basımevi, 1989.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İstiklal Harbi*, C.III, Ankara: TTK Basımevi.1953.
- Beehler,Commodore W. H. *1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı: Trablusgarp Savaşı'nın Tarihi*, Çev. Leyla Yıldırım, İstanbul İlgi Kültür Sanat Yayınevi, 2014.
- Begeç, Suat. *Meskun Mahallerde Savaş Stratejisi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Belen, Fahri. *Türk Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014.
- Belen, Fahri. *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi: 1914 Yılı Hareketleri*, C.I, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1970.
- Belen, Fahri. *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi: 1918 Yılı Hareketleri*, C.V, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1967.
- Berkes, Niyazi. *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul: Adam Yayınları, 1982.
- Beyoğlu, Süleyman. *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2024.
- Bıyıklıoğlu, Tefik. *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, C. I, Ankara: TTK Basımevi, 1959.
- Bıyıklıoğlu,Tefik. *Trakya'da Millî Mücadele*, C.I, Ankara: TTK Basımevi, 1992.
- Bildirici,Yusuf Ziya. *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliamlar ve Fransız-Ermeni İşbirliği*, Ankara: Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları, 1999.
- Bilge, A. Suat. *Güç Komşuluk: Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982.
- Bilgen, Deniz. *ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi: Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne'in Faaliyetleri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.
- Bilsel, M.Cemil. *Lozan*, C.I, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1998.
- Birinci Dünya Harbi Sebep ve Sonuçlarının Analizi*. İstanbul: Harp Akademileri Yayını, 2004.
- Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekatı*, C.IX, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1969.
- Boot, Max. *Görünmeyen Ordular - Gerilla Tarihi*, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2014.

- Borak, Sadi. *Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.
- Borak, Sadi. *Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1977.
- Burak, Durdu Mehmet. *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk - İngiliz İlişkileri (1914 - 1918)*, Ankara: Babil Yayıncılık, 2004.
- Büyükakıncı, Erhan. “Yeni Savaşlardan Savaşın Dönüşümüne: Uluslararası Sistem ve Aktörlerde Değişimin Sürekliliği”, *Savaşın Dönüşümü: Yeni Dinamikler, Aktörler ve Araçlar*, Ed. Erhan Büyükakıncı, Ankara: Adres Yayınları, 2021.
- Büyüktuğrul, Afif. *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C.V, İstanbul: Deniz Basımevi, 1977.
- Cantekin, Aytekin. *İsyan ve Hasım Devlet Desteği: Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya Cephesinde Ermeni İsyanı Örneği*, Ankara: Gazi Kitapevi, 2019.
- Capelle, Wilhelm. *Sokrates'ten Önce Felsefe*, Çev. Oğuz Özügül İstanbul: Pencere Yayınları, 2007.
- Caşın, Mesut Hakkı. “Modern Harbin Doğasında Değişim Modeli Olarak Hibrit Savaş: Küçük Yeşil ve Mavi Adamlar Tartışmaları”, *Savaşın Dönüşümü: Yeni Dinamikler, Aktörler ve Araçlar*, Ed. Erhan Büyükakıncı, Ankara: Adres Yayınları, 2021.
- Cleary, Thomas Francis. *The Art of War (Sun Tzu)*, Çev: Adil Demir, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2008.
- Cashman, Greg. *What Causes War? An Introduction to Theories of International Conflict*, New York, 1993.
- Cebesoy, Ali Fuat. *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 2016.
- Cebesoy, Ali Fuat. *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Temel Yayınları, 2007.
- Cebesoy, Ali Fuat. *Moskova Hatıraları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Clausewitz, Carl von. *Savaş Üzerine*, Çev. Selma Koçak, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011.
- Coşar, Ömer Sami. *Milli Mücadele Basını*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, ty
- Creveld, Martin Van. *The Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz*, New York: The Free Press, 1991.
- Creveld, Martin van. *Nuclear Proliferation and the Future of Conflict*. New York: The Free Press, 1993.

- Çağlak, Aykut. “Büyük Taarruz Öncesi Hazırlıklar Kapsamında İcra Edilen Kontr-İstihbarat ve Dezenformasyon Çalışmaları”, *100. Yılında Büyük Taarruz*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Kadri Unat, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2022.
- Çankaya, Necati. *Türk Kurtuluş Savaşı'nda İrticai Olaylar ve İç İsyanlar*, İstanbul: ABOajans, 1997.
- Çapaner, Nahit. *Kurtuluş Savaşı'nın Deniz Kahramanları*, İstanbul: Deniz Matbaası, 1943.
- Çelebi, Mevlüt. *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara: TTK Yayınları, 2002.
- Çelik, Kemal. *Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- Çelik, Recep. *Milli Mücadele Günlerinde Din Adamları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.
- Çelik, Recep. “Milli Mücadele Döneminde Atatürk ve Din Adamları”, *Atatürk'ün İslama Bakışı (Belgeler ve Görüşler)*, Der. Mehmet Saray, Ali Tuna, Ankara: ATAM Yayınları, 2005.
- Çeliker, H. Fahri. *Carl von Clausewitz'in Yaşamı, Yapıtı ve Yankıları*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1980.
- Çerkes Ethem, *Anılarım*, İstanbul: Berfin Yayınları, 1994.
- Çetinkaya, Ali. *Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*, Ankara: ATAM Yayınları, 1993.
- Çifci, Erhan. *Prusya'dan NATO'ya Türk Ordusunda Batı Etkisi (1880-1960)*, İstanbul: Kronik Kitap, 2022.
- Çoker, Fahri. *Türk Parlamento Tarihi*, C.III, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1995.
- Çolak, İsmail. *Kurtuluş Savaşı'nın Eğitim Ordusu Kuvayı İlmiye*, İstanbul: Nesil Yayınevi, 2008.
- Çukurova, Bülent. *Kurtuluş Savaşı'nda Haberalma ve Yeraltı Çalışmaları*, Ankara: Ardıç Yayınları, 1994.
- Davies, James C. *Human Nature in Politics: The Dynamics of Political Behavior*, New York, 1963.
- Davies, James C. *When Men Revolt and Why: A Reader in Political Violence and Revolution*, Free Press, New York, 1970.
- Demir, Enes. *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Millî*, Ankara: Post Yayınları, 2017.
- Demir, Cenker Korhan, Mehmet Kurum. “Osmanlı İmparatorluğu Gayrinizami Harp

- Tecrübeleri ve Jandarma”, Ed. İsmail Hakkı Demircioğlu, Ahmet Özcan ve Yücel Yiğit, *Miras ve Değişim: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Jandarma*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2018.
- Demir, Cenker Korhan. “İstihbarat: Kavram, Süreç ve Temel Prensipler”, *Türk İstihbarat Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021.
- Demir, Muzaffer. “Antik Yunan Tarihçiliği: Herodotos ve Thukydides”, *Dünyada Tarihçilik*, Ed. Ahmet Şimşek, Ankara: Pegem Akademi, 2017.
- Demircioğlu, İsmail Hakkı, Namık Çencen, Aslı Arslan. “Millî Mücadele Döneminde İstihbarat”, *Türk İstihbarat Tarihi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2021.
- Demirel, Emin. *Teşkilat-ı Mahsusa’dan Günümüze Gizli Servisler*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Diehl, P.F. *The Scourge of War: New Extentions on Old Problem*, Michigan: The University of Michigan Press, 2004.
- Dikkaş, Murat. “Hibrid Savaş ve İstihbarat”, *Hibrit Tehditler ve Millî Savunma Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed. Gültekin Yıldız ve Barış Ateş, Ankara: MSÜ Yayınları, 2022.
- Diñer, Hasan. “Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki Gelişmeler”, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011.
- Doğan, Ümit. *Atatürk’ün Terörle Mücadele Yöntemi*, Ankara: Kripto Basım Yayım, 2018.
- Doğan, Ümit. *Kurtuluş Savaşı’nda Atatürk’ün İstihbarat Faaliyetleri*, Ankara: Kripto Yayıncılık, 2019.
- Doğan, Nazire. “Türk İstiklal Harbinde Maraş Milli Mücadelesi”, *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.
- Doğanay, Rahmi. *Milli Mücadelede Karadeniz (1919-1922)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001.
- Dumont, Paul. Mustafa Kemal: Çağdaş Türkiye’nin Doğuşu, İstanbul: Remzi Kitabevi, Çev. Zeki Çelikkol, 2005.
- Dursunoğlu, Cevat. *Millî Mücadelede Erzurum*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000.
- Eğilmez, Mümtaz Şükrü. *Millî Mücadele’de Bursa*, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1981.
- Ellul, Jacques. *Propaganda: The Formation of Mens’s Attitudes*, Çev. Konrad Kellen, Jean Lerner, New York: Vintage Books Edition, 1965.

- Ener, Kasım. *Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Erdal, Burcu Özcan. Rauf Orbay'ın Askerî Faaliyetleri (1881-1918), İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2024, 363.
- Erdeha, Kâmil. *Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.
- Erdeha, Kamil. *Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.
- Ergil, Doğu. *Millî Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1981.
- Erikan, Celal. *Kumandan Atatürk*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- Erikan, Celal. *Kurtuluş Savaşı Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Erim, Nihat. Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C.I, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953.
- Eroğlu, Hamza. *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara: MEB Yayınları, 1982.
- Eroğlu, Hamza. *Atatürk'ün Hayatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986.
- Esengin, Kenan. *Millî Mücadelede Ayaklanmalar*, İstanbul: Kumsaati Yayınları, 2006.
- Ertan, Temuçin Faik. "Batı Cephesi'nde Muharebelerin Genel Değerlendirilmesi", *Türk İstiklal Harbi'nde Kuvayımillîye, Düzenli Ordu ve Cepheleler*, Ankara: ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Ertan, Temuçin Faik., Hakan Uzun, Mustafa Toker. *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele Yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya Silah ve Cephane Sevkiyatı (M.M. Grubu Ekseninde) 2 Mayıs 1921-31 Aralık 1921*. Cilt I. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Ertürk, Hüsameddin. *Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, Konya: Palet Yayınları, 2023.
- Esengin, Kenan. *Millî Mücadelede Ayaklanmalar*, İstanbul: Kumsaati Yayınları, 2006.
- Evans, Laurence. *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, Çev. Tevfik Alanay, İstanbul: Millîyet Yayınları, 1972.
- Fayganoğlu, Koruhan, Pınar Fayganoğlu, *Savaş, Hibrit Savaş ve Öğrenen Örgütler*, Ankara: Nobel Bilimsel Eserler, 2022.
- Fransız Kumandanı Abadi, *Türk Verdünü Gaziantep: Antep'in Dört Muhasarası*, Çev.

- Kurmay Yüzbaşı Necmettin, Gaziantep: Gaziantep Kültür Derneği Yayını, 1959.
- Freedman, Lawrence. *Savaşın Geleceği: Strateji Savaşın Geleceğini Nasıl Şekillendirecek?*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Say Yayınları, 2022.
- Freier, Nathan. *Strategic Competition and Resistance in the 21st Century: Irregular, Catastrophic, Traditional, and Hybrid Challenges in Context*, Strategic Studies Institute, US Army War College, 2007.
- Fromkin, David. *Barişa Son Veren Barış: Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı (1914-1922)*, İstanbul: Sabah Kitapları, 1994.
- Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*, New York: Free Press, 1992.
- Gawrych, George W. *Genç Atatürk: Osmanlı Zabitinden Türk Devlet Adamına*, Çev. Gül Çağalı Güven İstanbul: Doğan Kitap, 2014.
- Gazi Mustafa Kemal, Nutuk (Söylev), C. I, II, III ve IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012.
- Geçmişten Günümüze Posta, Ankara: PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007.
- Gilpin, Robert. “Hegemonik Savaş Teorisi”, *Büyük Savaşların Kökeni ve Önlenmesi*, Ed. Robert I. Rotberg, Theodore K. Rabb, Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1989.
- Giresun'da Kuva-yı Milliye*, Giresun: Giresun Valiliği Yayınları, 1999.
- Goloğlu, Mahmut. *Sivas Kongresi*, 2.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Goloğlu, Mahmut. *Üçüncü Meşrutiyet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.
- Goltz, Colmar von der. *Millet-i Müselleha: Ordu Millet*, Haz. İsmet Sarıbal, Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, 2013.
- Gök, Ali. *Hibrit Savaşlar (Rusya ve İsrail Örnekleriyle)*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2021.
- Gökalp, Ziya. *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 3. Baskı, 2011.
- Gökay, Bülent. *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Gökay, Bülent. *Emperyalizm ile Bolşevizm Arasında Türkiye*, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları, 2. Baskı, 2006.

- Gökbilgin, Tayyib. Millî Mücadele Başlarken (Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına), Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Gökdemir, Ender. *Cenub-i Garbi Kafkas Hükûmeti*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989.
- Gömeç, Sadettin. *Milli Mücadele'de Gaziantep*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Gönlübol, Mehmet, Cem Sar, Olaylarla Türk Dış Politikası, C.I, Ankara: Anadolu Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- Gönlübol, Mehmet, Cem Sar. *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: ATAM Yayınları, 2013.
- Görgülü, İsmet. *On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922)*, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- Görgülü, İsmet. *Büyük Taarruz*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1992.
- Görgülü, İsmet. *Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1985.
- Göztoklusı, Murat. *Elcezire Konfederasyonu*, Ankara: Barış Kitabevi, 2013.
- Grassi, Fabio. *İtalya ve Türk Sorunu (1919-1923)*, Çev. Nevin Özkan ve Durdu Kundakçı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Grotius, Hugo. *Savaş ve Barış Hukuku*. Çev. Seha L. Meray, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.
- Gurr, Ted R. *Why Men Rebel*, Princeton: Princeton University Press, 1970.
- Güler, Ali. *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgeleri Işığında)*, Ankara: ATAM Yayınları, 2001.
- Güngör, Uğur. Antoine Henri De Jomini: Savaş Sanatının Ana Hatları, *Askerî Stratejinin Temelleri (Kuramcılar)*, Ed. Emrah Özdemir ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Kronik Kitap, 2024, 209.
- Günay, Nejla. Adana'nın İşgali ve Kurtuluşu, Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi 1918-1923 (Cilt 4), Ed. Mustafa Göleç, Zeynep Kevser Şerefoglu ve İlhami Danış, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2023.
- Gündüz, Nuri. Gayrinizami Harp Üzerine Notlar, İstanbul: Armoni Yayıncılık, 2023.
- Günel, Kamil. *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, 2. Baskı, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1997.

- Güneş, İhsan. *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Gürel, Ziya. *Kurtuluş Savaşı'nda Demiryolculuk*, Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- Gürün, Kâmuran. *Ermeni Dosyası*, Ankara: TTK Yayınları, 1983.
- Gürün, Kamuran. *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara: TTK Basımevi, 1991.
- Güz, Nurettin. *Türkiye'de Basın İktidar İlişkileri*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2008.
- Hammes, Thomas X. *The Sling and the Stone: On War in the 21st Century*, St. Paul: MN Zenith Press, 2004.
- Hanson, Victor Davis. *A War like No Other: How the Athenians and Spartans Fought the Peloponnesian War*, New York: Random House, 2006.
- Harbord, James G. "Mustapha Kemal Pasha and His Party", *The World's Work*, Ed. Arthur W. Page, C. 40, New York: Page & Company, 1920.
- Hatipoğlu, Süleyman. *Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Hatipoğlu, Süleyman. *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921)*, Ankara, 2001.
- Heather, Peter. *The Fall of the Roman Empire: A New History of Rome and the Barbarians*, Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Heimsoeth, Heinz. *Kant'ın Felsefesi*. Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Ankara: Doğubatı Yayınları, 2016.
- Hegel, George Wilhem Friederich. *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*. Çev. Cenap Karakaya, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1991.
- Herodotos (Tarih), Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 21. Basım, 2022.
- Hibrit Tehdit Hibrit Terörizm-PKK, DEAŞ, FETÖ*, İçişleri Bakanlığı İç Güvenlik Stratejileri Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara: Tam Ofset, 2020.
- Hiçyılmaz, Ergun. *Belgelerle Kurtuluş Savaşında Casusluk Örgütleri*, İstanbul: Yüce Yayınları, 1981.
- Himmetoğlu, Hüsnü. *Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları*, C.I-II, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1975.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*. Çev. Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.

- Hoffman, Frank G. *Conflict in the 21 Century: The Rise of Hybrid War*, Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007.
- Hoffman, Frank G. “The Contemporary Spectrum of Conflict: Protracted, Gray Zone, Ambiguous, and Hybrid Modes of War”, Ed. Dakota L. Wood, 2016 Index of U.S. Military Strength: Assessing America’s Ability to Provide for the Common Defense, 2016 .
- Hoffman, Frank G. *Lessons from Lebanon: Hezbollah and Hybrid Wars*, Foreign Policy Research Institute, 2006.
- Holsti, Kalevi J. *The State, War and the State of War*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Homer, *İlyada*, Çev. Azra Erhat, A. Kadir, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 23. Basım, 2024.
- Hoşgör, Gül Buse. *Türk Kurtuluş Savaşı İçinde Gediz Taarruzu*, Ankara: ATAM Yayınları, 2021.
- Huber, Thomas M. “Compound Warfare: A Conceptual Framework”, *Compound Warfare: That Fatal Knot*, Ed. Thomas M. Huber, Kansas: US. Army Command and General Staff College Press, 2002.
- Hughes, Brian, Fergus Robson. *Antik Dönemden Günümüze Gayri Nizami Harp*, Çev. Ali Güneş, İstanbul: Kronik Kitap, 2023.
- Hülagü, Metin. *İslam Birliği ve Mustafa Kemal (İngiliz Gizli Belgelerine Göre Milli Mücadelede İslamcılık ve Turancılık)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- İşık, Alparslan. *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, Ankara: Tüze Yayıncılık, 1997.
- İşin, Mithat. *İstiklal Harbi Deniz Cephesi*, İstanbul: Deniz Matbaası, 1946.
- İğdemir, Uluğ. *Atatürk’ün Yaşamı (1881-1918)*, C. I, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- İlgürel, Mücteba. *Millî Mücadele’de Balıkesir Kongreleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.
- İlter, Erdal. *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara: Köksav Yayınları, 1999.
- İlter, Erdal. *Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi*, Ankara: MİT Müsteşarlığı Yayını, 2002.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- İnalçık, Halil. *Millî Mücadele Tarihi (1908-1923)*, İstanbul: Kronik Kitap, 2024.

- İnan, Afet. *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13. Basım, 2014.
- İncedayı, Cevdet Kerim. *Türk İstiklal Harbi (Garp Cephesi)*, Haz. Muhammet Safi, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023.
- İnönü, İsmet. *İstiklal Savaşı ve Lozan*, Ankara: ATAM Yayınları, 2014.
- İskit, Server R. *Türkiye’de Matbuat Rejimleri, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı*, İstanbul: Ülkü Matbaası, 1939.
- İskit, Server R. *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Ankara: Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.
- İslam, İbrahim. *Millî Mücadele’de Yeni Adana Gazetesi*, Adana: Seyhan Belediyesi Yayınları, 2017.
- İstiklal Harbi’imizde PTT*, Ankara: PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, 2009.
- İstiklal Mahkemeleri (Kanun Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları)*, C.I, Haz. Mehmet Şahin, Kerim Akar, Hanefi Erkul, Ömer Kesikbaş, Eyüp Ertüren, Mustafa Çakmakçı, Özgür Yaydemir, Sebile Yıldız Aybak, Ayfer Çoşkun Tören, Ankara: TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Jaeascke, Gotthard. *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, Çev. Cemal Köprülü, Ankara: TTK Yayınları, 2011.
- Jaeschke, Gotthard. *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi: Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Johnson, Robert. “Hibrit Tehdidin Tarihsel Evrimi”, *Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş*, Ed. Yücel Öztekin, Ertan İnaltekin, İstanbul: Millî Savunma Üniversitesi, 2018.
- Jomini, Antoine-Henri. *Savaş Sanatı: Prensipler/Ana Hatlar*. Çev. A. Tuncer Büyükonat, İstanbul: Doruk Yayınları, 2013.
- Kandemir, Feridun. *Mustafa Kemal, Arkadaşları ve Karşısındakiler*, İstanbul: Yakın Tarih Yayınları, 1964.
- Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C.I, Ankara TTK Yayınları, 1997.
- Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*, C.II, Ankara TTK Yayınları, 1968.

Kaplan, Leyla. *Kazım Karabekir Paşa (1882-1948): Kurtuluş Savaşımıza Yön Verenler*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1994.

Kapucu, Davud. “Türk İstiklal Harbinde Büyük Taarruz”, *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.

Karabekir, Kâzım. *İstiklâl Harbimiz*, C.I, C.II, Haz. Ziver Öktem, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimizde İttihat Terakki ve Enver Paşa*, Ed. Orhan Hülagü, C.I, İstanbul: Emre Yayınları, 2001.

Karadağ, Hüsamettin. *İstiklal Savaşında Maraş*, Haz. Serdar Yakar, 4. Baskı, Ankara: Salmat Basım Yayıncılık, 2023.

Karal, Enver Ziya. *Atatürk'ten Düşünceler*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1969.

Kardeş, M. Ertan. Schmitt'le Birlikte Schmitt'e Karşı: Politik Felsefe Açısından Carl Schmitt ve Düşüncesi, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Kardeş, M. Ertan. Yönsüzleşmiş Savaşlar: Politik Felsefenin Bir Sınır Meselesi Olarak Savaşa Dair, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.

Kaldor, Mary. *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*, Stanford: Stanford University Press, 1999.

Kandemir, Feridun. *İstiklâl Savaşı'nda Bozguncular ve Casuslar*, İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları, 1964.

Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I, Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Kant, Immanuel. Edebi Barış Üzerine Felsefî Bir Deneme, Çev. Nejat Bozkurt, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1984.

Kapucu, Davud, Erdal Korkmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askerî Hava Seyahatleri (1909-1939)*, Ankara: Karakum Yayınevi, 2020.

Karabulut, Umut. “Ankara ve İstanbul Rekabetinde Kitlesel Bir Araç: Mitingler”, *Milli Mücadele “1920”*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.

Kasalak, Kadir. *Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.

- Kavuncu, Cüneyt. “Kartal Müfrezesi”, *Büyük Taarruz (70. Yıl Armağanı)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1992.
- Kaya, Halit. *Refet Bele (Askeri ve Siyasi Hayatı 1881-1963)*, İstanbul: Bengi Yayınları, 2010.
- Kaymaklı, Hulusi. *Havacılık Tarihinde Türkler*, C.II, Ankara: Kültür Yayınları, 1997.
- Keegan, John. *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev. Selma Koçak, İstanbul: Say Yayınları, 2. Baskı, 2021.
- Kıbil, Mehmet. “Millî Mücadele Döneminde İç İsyanlar”, *Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yönleriyle Türkiye ve Rusya - II*, Ed. Emine İnandır, Osman Köse ve Yasemin Ulutürk, Ankara: Berikan Yayınevi, 2019.
- Kinross, Lord. *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2024,
- Kitsikis, Dimitri. *Yunan Propagandası*, İstanbul: Meydan Neşriyat, 1963.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarih Kronolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Koçaş, M. Sadi. *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1990.
- Koloğlu, Orhan. *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.
- Konukçu, Enver. *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000,
- Koloğlu, Orhan. *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2006.
- Koloğlu, Orhan. *Son Sadrazam: Milli Mücadele Taraftarı Ahmed Tevfik Paşa*, İstanbul: Doğan Kitap, 2008.
- Korkmaz, Erdal. “Türk İstiklal Harbinde İngiliz-Fransız Çatışmaları Ekseninde Urfa”, *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.
- Körpe, Özgür. *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ayaklanmalar (1800-1938)*, İstanbul: Paraf Yayınları, 2013.
- Köse, İsmail. *Türkiye-Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol’ün Rolü (1919-1927)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2016.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi (Başlangıçtan Günümüze Kadar)*, 4. Baskı, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

- Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve Rusya*, Ankara: TTK Yayınları, 1991.
- Kutay, Cemal. *Kurtuluşun Kuvvacı Din Adamları*, İstanbul: Altan Matbaası, 1998.
- Kuvayimillîye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, Ankara: ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Küçük, Hülya. *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.
- Küçüköğlu, Bayram. *Milli Mücadeleden Günümüze Silahsız Terör: Propaganda*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.
- Külçe, Süleyman. *Mareşal Fevzi Çakmak*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1953.
- Kürkçüoğlu, Ömer. *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978.
- Küsmez, Abdullah Cüneyt. "Türk İstiklal Harbinde Komuta Yapısının Teşkili", *Türk Milletinin Milli Mücadelesi: Türk İstiklal Harbi*, Ed. Ahmet Oğuz, Emine Aşçı, İstanbul: Aktif Yayıncılık, 2023.
- Lebow, R.N. *The Tragic Vision of Politics: Ethics, Interests and Orders*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Lee, Wayne E. "Keeping the Irish Down and the Spanish Out: English Strategies of Submission in Ireland, 1594-1603", *Hybrid Warfare*, Ed. Williamson Murray, Peter R. Mansoor, New York: Cambridge University Press, 2012.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırıatlı, Ankara: TTK Yayınları, 1993.
- Liang, Qiao, Wang Xiangsui. *Unrestricted Warfare*, Çev. FBIS, Beijing: PLA Publishing House, 1999.
- Lohanizade Mustafa Nurettin, *Gaziantep Savunması*, Çev. Mehmet Ali Akidil, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1989.
- Lorenz, Konrad Z. *On Aggression*, New York: Harcourt Brace and World, 1966.
- Ludendorff, Erich. *Topyekûn Savaş*, Ed. Enver Turan, Çev. İdris Feryal, Eskişehir: Dorlion Yayınları, 2024.
- Mansfield, Nick. *Theorizing War: From Hobbes to Badiou*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Mattis, James N., Frank Hoffman. "Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars", US Naval Institute, 2005.

- Machiavelli, Niccolo. Hükümdar, Çev. Necdet Adabağ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015
- Machiavelli, Niccolo. Savaş Sanatı, Çev. Berna Hasan, İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2012.
- Machiavelli, Niccolo. Siyaset Üzerine Konuşmalar, Çev. Hakan Zengin, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- MacMillan, Margaret. *Savaş: Çatışmalar Bizi Nasıl Biçimlendirdi?*, Çev. Belkıs Dişbudak, İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2023.
- MacMillan, Margaret. *1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi*, Çev. Belkıs Dişbudak, Ankara: ODTÜ Yayınları, 2004.
- Mansoor, Peter R. “Introduction: Hybrid Warfare in History”, *Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present*, Ed. Williamson Murray, Peter R. Mansoor, New York: Cambridge University Press, 2012.
- Marcuzzi, Stefano. *Hybrid Warfare in Historical Perspectives*, NATO Foundation Defense College, 2018.
- Marlatt, Greta E. *Information Warfare and Information Operations: A Bibliography*, California: US Naval Postgraduate School, 2008.
- Martino, F. Perrone Di San. *Ön Asya Diktatörü Mustafa Kemal*, Ankara: Berikan Yayınları, 2001.
- Maslow, Abraham. *Motivation and Personality*, New York, 1987
- McCarthy, Justin. *Türkler ve Ermeniler*, Çev. Fatma Sarıkaya, Ankara: TTK Yayınları, 2024.
- McCulloh, Timothy B., Richard B. Johnson. “Hybrid Warfare”, Joint Special Operations University (JSOU) Report 13-4, Florida: JSOU Press, 2013.
- Merdanoğlu, Hüsnü. *Ulusal Kurtuluş Süreci ve Kuvayı Millîye*, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2006.
- Metin, Halil. *Türkiye’nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Millî Egemenlik Belgeleri*, Der. Sefer Yazıcı, Ankara: TBMM Basımevi, 2015.
- Mockaitis, Thomas R. *British Counterinsurgency in the Post-Imperial Era*, Manchester University Press, 1995.
- Mockaitis, Thomas R. *British Counterinsurgency (1919-60)*, London: Palgrave Macmillan, 1990.
- Modern Zamanlarda Savaş ve Çatışma*, Ankara: MSÜ Yayınları, 2023.

- Muammer, Demirel, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri (1896-1918)*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Mustafa Kemal Atatürk, *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2023.
- Mutlu, Cengiz. “Türk İstiklal Harbinde Kütahya-Eskişehir Muharebeleri”, *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.
- Müderrişoğlu, Alptekin. *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990.
- Münkler, Herfried. “Old and News Wars”, *The Routledge Handbook of Security Studies*, Ed. Myriam Dunn Cavelty ve Victor Maver, London: Routledge, 2010.
- Münkler, Herfried. *Yeni Savaşlar*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Mütercimler, Erol. *Destanlaşan Gemiler*, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1987.
- Nadi, Yunus. *Birinci Büyük Millet Meclisi*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1998.
- Oba, Ali Engin. “Savaş ve Barışa Siyasal Felsefe Açısından Bakmak: 21. Yüzyıl Barış Yüzyılı Olabilecek mi?”, *Yeni Dünya Ekonomi ve Güvenlik Mimarisi*, Ankara: Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2020.
- Oba, Ali Engin. “Tarih ve Diplomasi Araştırmalarına Göre Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Diplomat Kimliği”, *Cumhuriyet’in 100. Yılında Türk Diplomati ve Türk Diplomasisi Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2023.
- Oğuz, İsmail. *Kuva-yı Millîyecilikten Valiliğe: İbrahim Ethem Akıncı*, Ankara: ATAM Yayınları, 2017.
- Okur, Mehmet, Murat Küçükuşurlu. *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Millî Mücadele (1918-1920)*, Trabzon: Serander Yayınları, 2006.
- Olçay, Osman. *Sevres Antlaşmasına Doğru*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1981.
- Onar, Mustafa. *Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları*, C.I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Orbay, Rauf. *Cehennem Değirmeni (Siyasi Hatıralarım)*, İstanbul: Truva Yayınları, 2020.

- Orbay, Rauf. *Siyasi Hatıralar*, İstanbul: Örgün Yayınları, 2003.
- Orlov, Alexander. *Sovyet İstihbaratının Esasları*, Çev. Sabahattin Savaşman, İstanbul, [t.y.]
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Özal, İlkin Başar. *Muharebelerle Kısa Dünya Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.
- Özalp, Kazım. *Millî Mücadele (1919-1922)*, C.I-II, 6. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.
- Özalp, Kazım, Teoman Özalp. *Atatürk'ten Anılar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.
- Özalp, Yalçın. Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi, Ankara: Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Yayınları, 1984.
- Özcan, Ahmet. Sabır Savaş Zafer: 1. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi'nde Türk Zaferleri, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2023.
- Özçelik, İsmail. Millî Mücadelede Güney Cephesi: Urfa, Ankara: ATAM Yayınları, 2003.
- Özçelik, İsmail. *Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.
- Özdemir, Emrah. "Strateji ve Savaş", *Askerî Stratejinin Temelleri (Kuramcılar)*, Ed. Emrah Özdemir ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Kronik Kitap, 2024.
- Özdemir, Emrah, Aytekin Cantekin. "Carl von Clausewitz: Savaş Üzerine", *Askerî Stratejinin Temelleri (Kuramcılar)*, Ed. Emrah Özdemir ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Kronik Kitap, 2024.
- Özdemir, Emrah, Ahmet Özcan, Gayrinizami Harp Tarihi: Direniş, Ayaklanma, Çatışma, İstanbul: Kronik Kitap, 2022.
- Özdemir, Hikmet. *Savaşta ve Barışta Kemal Atatürk*, İstanbul: Doğan Kitap, 2019.
- Özdemir, Yaşar. *Atatürk ve Türk Havacılığı*, Ankara: Hava Basım ve Neşriyat, 1981.
- Özden, Dursun. *Bolkar Çılgılığı Çukurova Kuvayı Millîye Müfrezeleri (1918-1923)*, Adana: Pozantı Belediyesi Yayınları, 2021.
- Özel, Sabahattin. *Millî Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, İstanbul: Derin Yayınları, 2009.
- Özgül, Cemil. *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1989.

Özkan, Asaf. *İşgal İstanbul'unda İstihbarat ve Eylem (Mim Mim Grubu)*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları, 2015.

Özkan, Asaf. *İşgal İstanbul'unda İstihbarat ve Eylem (Mim Mim Grubu)*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları, 2015.

Özkan, Hülya. *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele Karşısı Faaliyetleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994.

Özkan, Kenan. “Doğu Trakya’da Mili Mücadele’nin Örgütlenişi ve Yunan İşgali”, *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.

Özlü, Hüsnü. “Büyük Taarruz Sonrası Batı Anadolu ve İzmir Bölgesinde Askerî Harekât ve Sonuçlarının Değerlendirmesi”, *100. Yılında Büyük Taarruz*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Kadri Unat, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2022.

Özsoy, Osman. *Saltanattan Cumhuriyete Kurtuluş Savaşı (1918-1923)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.

Öztoprak, İzzet. *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2014.

Öztoprak, İzzet. *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Yunan Belgeleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2006.

Öztoprak, İzzet. *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Özyanar, Mustafa. *Gayrinizami Harp Harekâtı*, İstanbul: KHA Yayınları, 1971.

Pamuk, Bilgehan. *Bir Şehrin Direnişi: Antep Savunması*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Parker, Geoffrey. *Cambridge Savaş Tarihi*, Çev. Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Price, J.J. *Thucydides and Internal War*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Pehlivanlı, Hamit. *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilatı*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1992.

Pehlivanlı, Hamit. *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tedkik Heyeti Amirlikleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.

- Renouvin, Pierre. *Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)*, Çev. Adnan Cemgil, C.I, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1982.
- Perinçek, Mehmet. *Kafkasya’da Türk-Sovyet Askerî İşbirliği (1919-1922)*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2021.
- Rothfels, Hans. “Clausewitz”, *Modern Stratejinin Yaratıcıları*, Ed. Edward Earl Meale, Çev. Demirhan Erdem, Çiğdem Erdem, Gülçin Ülgezen, Ankara: ASAM Yayınları, 2003.
- Rousseau, Jean-Jacques. *The State of War, The Social Contract and Other Later Political Writings*, Çev. V. Gourevitch, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Sadıq, Mohammad. *Türk Devrimi: Türkiye’de İdeolojik Değişime Bakış*, İstanbul: Destek Yayınları, 2013.
- Sandalcı, Ulvi, İnci Sandalcı, *Tarihsel Perspektifte Vergiye Karşı Tepkiler ve Vergi İsyanları*, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2020.
- Sanders, Liman von. *Türkiye’de Beş Sene: Bir Alman Paşasının Çanakkale ve Filistin Hatıraları*, Haz. Muzaffer Albayrak, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006.
- Saral, Ahmet Hulki, Tosun Saral, *Vatan Nasıl Kurtarıldı: Nur Dağları, Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa’da Kuvayı Millîye Savaşları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1970.
- Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.III, Ankara: TTK Basımevi, 1995.
- Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C.IV, Ankara: TTK Basımevi, 1996.
- Sarıhan, Zeki. *Çerkez Ethem’in İhaneti*, Ankara: Kaynak Yayınları, 1984.
- Sarıkoçuncu, Ali. *Millî Mücadelede Din Adamları*, C.I, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Sarıkoçuncu, Ali, Selahattin Önder, Mesut Erşan. *Millî Mücadelede Eskişehir*, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Sarp, İrfan. *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, İstanbul: Pozitif Yayınları, 2010.
- Saygın, Selim. “Millî Mücadelede Güney Cephesinde Şehir Savaşları”, *Türk Milletinin Millî Mücadelesi: Türk İstiklal Harbi*, Ed. Ahmet Oğuz ve Emine Aşçı, İstanbul: Aktif Yayınevi, 2023.
- Schmitt, Carl. *Siyasal Kavramı*, Çev. Ece Göztepe, İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- Segal, David R. “Hibrit Savaşın Sosyolojik Boyutu”, *Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş*, Ed. Yücel Özel, Ertan İnaltekin, İstanbul: Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, 2018.

- Selçuk, İlhan. *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı*, C.II, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2004.
- Selek, Sabahattin. *Anadolu İhtilâli (Mondros Mütarekesi'nden Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğuşuna Kadar Ulusal Savaşımızın Belgeseli)*, C. I, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2010.
- Selvi, Haluk. *İşgal ve Protesto : İzmir'in İşgali İle İlgili Protesto Telgrafları (15 Mayıs 1919-30 Temmuz 1919)*, İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.
- Shaw, Stanford J. *From Empire to Republic: The Turkish War of National Liberation (1918-1923)* - II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Shaw, Stanford J. *Türklerin İstiklal Harbi*, İstanbul: EZR Yayıncılık, ty.
- Sinov, Con. *Yarının Adamı M. Kemal'i Anlamak*, İstanbul: Masa Kitap, 30. Baskı, 2023.
- Sites, Paul. *Control: The Basis of Social Order*, New York, 1973.
- Sofuoğlu, Adnan. "Mondros Mütarekesi Sonrası Türkiye'nin İşgaline Karşı Millî Direniş: Kuvâ-yı Millîye (1918-1921)", *Türkler*, C. 15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Sofuoğlu, Adnan. *Kuvâ-yı Millîye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919-1921)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1994.
- Solmaz, Gürsoy. *Deli Halid Paşa*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Sonyel, Salahi R. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Sonyel, Salâhi R. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. C.II, Ankara: TTK Yayınları, 2003.
- Soy, Hacı Bayram. "Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Irak Savaşı'na Orta Doğu: Medeniyetler Çatışması mı, Çıkar Mücadelesi mi?", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 41 (2007).
- Soysal, İsmail. *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.I Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.
- Soysal, İsmail. *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, C.I, Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Sönmez, Cemil. *Atatürk'ün Yetiştirmesi ve Öğretmenleri*, Ankara: ATAM Yayınları, 2014.
- Sönmezoğlu, Ö. Faruk. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.
- Sönmezoğlu, Ö. Faruk. "Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi", *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2001.

- Söylemezoğlu, Galip Kemali. *Başımıza Gelenler: Mondros'tan Mudanya'ya (1918-1922)*, İstanbul, 1939.
- Streit, Clarence Kirshman. *Bilinmeyen Türkler*, Haz. Heath W. Lowry, Çev. M. Alper, Öztürk, İstanbul : Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Sun Tzu, *The Art of War*, Çev. Griffith B. Samuel, New York: Oxford University, 1971.
- Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Çev. Polat Otkan, Giray Fidan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Sürmeli, Serpil. *Millî Mücadelede Tekalif-i Millîye Emirleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998.
- Sürmeli, Serpil. *Türk Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001.
- Şahingöz, Mehmet. “Milli Mücadele’de Protesto ve Mitingler”, *Türkler*, C.15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Şamsutdinov, A.M. *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923)*, Çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 1999.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi, 1968.
- Şaşmaz, Musa. *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.
- Şehidoğlu, Süreyya. *Milli Mücadele'nin Maddi Dayanakları*, Ankara: Ofset 75, 1975.
- Şehr-i Ayıntab-ı Cihan: Gaziantep, Ed. Ergün Özuslu, Gaziantep: Gaziantep Valiliği Yayınları, 2016.
- Şendal, Tunay. “Güney Ateş Çemberinin Gazi Müdafaası: Antep Savunması”, *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.
- Şener, Cemal. *Çerkez Ethem Olayı*, İstanbul: Okan Yayınları, 1984.
- Şıvgın, Hale. “Güney Cephesinin Değerlendirilmesi”, *Türk İstiklal Harbi'nde Kuvayımillîye, Düzenli Ordu ve Cepheler*, Ankara: ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Şıvgın, Hale. *Trablusgarp Harbi ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri, Trablusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler*, Ankara: ATM Yayınları, 2006.

- Şimşek, Erdal. *Türkiye 'de İstihbaratçılık ve MİT*, İstanbul: Kumsaati Yayınları, 2004.
- Şimşir, Bilal N. *Ermeni Meselesi (1774-2005)*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, 2006.
- Şimşir, Bilal N. *Malta Sürgünleri*, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1985.
- Tanör, Bülent. *Türkiye 'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, İstanbul: Afa Yayınları, 1992.
- Tanör, Bülent. *Kurtuluş Üzerine 10 Konferans*, 2. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 1995.
- Tanör, Bülent. *Kurtuluş Kurulu*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2003.
- Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Tanrıöver, Hamdullah Suphi. *Dağ Yolu*, Haz. Fethi Tevetoğlu, İzmir: İkinci Kitap, 1987.
- Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C.I, II, III ve IV*, Ankara: TTK Yayınları, 2023.
- Tarhan, Nevzat. *Psikolojik Savaş (Gri Propaganda)*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2004.
- Taşkıran, Cemalettin. *Millî Mücadele 'de Kazım Karabekir Paşa*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008.
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin. *Ege 'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Tenenbaum, Elie. "Hybrid Warfare In The Strategic Spectrum: An Historical Assesment", *NATO's Response to Hybrid Threats*, Ed. Guillaume Lasconjarias, Jeffrey A. Larsen, Rome: NATO Defence College, 2015.
- Tevetoğlu, Fethi. *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Tevetoğlu, Fethi. "Hamza Grubu", *Türk Ansiklopedisi*, C.18, Ankara: Millî Eğitim Basımevi, 1970.
- Thukydides, *Peloponnessos Savaşları*, Çev. Furkan Akderin, Belge Yayınları, İstanbul, 2010.
- Toffler, Alvin. *The Third Wave*, New York: Morrow, 1980.
- Toffler, Alvin, Heidi Toffler. *21 'inci Yüzyılın Şafağında Savaş ve Savaş Karşısı Mücadele*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Gençlik Yayınları, 1994.
- Toker, Mustafa. *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşiv Belgelerinde Millî Mücadele 'de Trakya*, C.I, Ankara: TİTE Yayınları, 2022.
- Toker, Hülya. *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Ankara: ATASE Yayınları, 2006.

- Topuz, Hıfzı. *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2018.
- Toros, Taha, *Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları (Türk Tarih Kurumu Basımevi), 2001.
- Toy, Erol. *Türk Gerilla Tarihi*, İstanbul: Yaz Yayınları, 2000.
- Törenek, Mehmet. *Türk Romanında İşgal İstanbul'u*, İstanbul: Ecem Matbaacılık, 2002.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiyede Siyasal Partiler (Mütareke Dönemi)*, C.II, İstanbul: Kronik Kitap, 2024.
- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi (İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe)*, C.I, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.
- Turan, Şerafettin. *Türk Devrim Tarihi (Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne)*, C.II, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.
- Türkdoğan, Orhan. *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2004.
- Türkgeldi, Ali Fuat. *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1948.
- Türkgeldi, Ali Fuat. *Görüp İştittiklerim*, Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Türk İstiklâl Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, C.I, Haz. Tefik Bıyıklıoğlu, Düz. Tefik Ercan, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C.II, K.1, Haz. Hakkı Güvendik, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1963.
- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, C.II, K.2, Haz. Tefik Ercan, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1991.
- Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, C.II, K.3, Haz. Kamil Önalp, Rahmi Apak, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999.
- Türk İstiklal Harbi, Doğu Cephesi (1919-1921), C. III, Haz. Hüsamettin Tugaç, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1965.
- Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi, C. IV, Haz. Ahmet Hulki Saral, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966.
- Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı, C.V, Haz. Saim Besbelli, İhsan Göymen, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1964.

Türk İstiklal Harbi, İç Ayaklanmalar (1919-1921), C.VI, Haz. Rahmi Apak, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1964.

Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetler, C.VII, Haz. Cevdet Timur vd., Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1975.

Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri, Haz. Betül TURAN, Nurcan ASLAN, Zafer ERZAN, C.I-II, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2010.

Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Haz. Necati Ökse, Nusret Baycan, Salih Sakaryalı, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), C.III, K.6, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (Türkiye Büyük Millet Meclisi Dönemi), C.IV, K.1, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1984.

Türkmen, Zekeriya. “Kuvayı Millîye'nin Çukurova Cephesi Komutanlarından Tekelioğlu Sinan Paşa”, *Askerî Tarih Bülteni*, Ankara: ATASE Yayınları, 2001.

Türkmen, Zekeriya. Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920), Ankara: TTK Yayınları, 2001.

Türkmen, Zekeriya. “Türk İstiklal Harbinden Türkiye Cumhuriyetine Türk Ordusu”, *Cumhuriyetin 100. Yılında Türk Ordusu ve Millî Savunma*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.

Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet, Ankara: ATASE Yayınları, 2009.

Türk Jandarmasında Reform Süreci: Yüzbaşı Sarrou'nun Hatıratını Anlamak, Ed. Tekin Avaner, Turgut Atasoy, Ankara: Gazi Kitabevi, 2021.

Ucuşsatar, Necati Ulunay. Klasik Türk Harplerinin Millî Mücadele'ye Tesirleri, İstanbul: Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi Yayınları, 1995.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, İstanbul: Der Yayınları, 2008.

Umar, Ömer Osman. Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye (1908-1938), Ankara: ATAM Yayınları, 2004.

Ural, Selçuk. Savaşa Son Veren Antlaşmalar (Millî Mücadele Dönemi), Ankara: ATAM Yayınları, 2023.

Us, Asım. *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, İstanbul: Vakit Matbaası, 1964.

Uyaniker, Ferhat. *Milli Mücadele’de Kara Vasıf Bey ve Karakol Cemiyeti*, İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.

Uyar, Mesut, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Mesut Uyar, 2014.

Uyar, Mesut. *Dünya Askerî Tarihi*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2020.

Uyar, Mesut “Savaş ve Savaş Çalışmaları”, *Savaş Çalışmaları El Kitabı*, Ed. Mesut Uyar, İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2021.

Uzun, Hakan. “Doğu Cephesi’nin Değerlendirilmesi”, *Türk İstiklal Harbi’nde Kuvayımillîye, Düzenli Ordu ve Cepheleler*, Ankara: ATASE Yayınları, 2014.

Uzun, Hakan. *Atatürk Dönemi Türk Modernleşmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2024.

Uzun, Hakan. “Sakarya Muharebesi Sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Batı’daki Diplomatik Çalışmaları”, Ed. Hakan Uzun, Necdet Aysal, *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, Ankara Üniversitesi Yayınları, 2012.

Üçok, Coşkun. *Siyasal Tarih (1789 - 1950)*, Ankara: Başnur Matbaası, 1967.

Ülker, Erol. *Mütareke’nin İlk Yıllarında İstanbul’da Direniş ve Sol (1918-1920)*, İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları, 2020.

Ünal, Levent. *Harp Tarihi Ders Notları*, Ankara: KHO Matbaası, 2016.

Ünal, Muhittin. *Miralay Bekir Sami Günsav’ın Milli Mücadele Anıları*, C.I, C.II Ankara: TTK Yayınları, 2016.

Ünalp, Rezzan. “Millî Mücadelede Güney Cephesi: Kuvayı Millîye’nin Askerî Yapılanması ve Topçu Binbaşı Kemal (Kozanoğlu Doğan Bey)”, *Millî Mücadelenin Güney Cepheleleri*, Ed. Nejla Günay ve Fahri Kılıç, Ankara: Cedit Neşriyat, 2021.

Ünler, Ali Nadi. *Türk’ün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması*, İstanbul: Kardeşler Matbaacılık, 1969.

Üzel, Sahir. *Gaziantep Savaşının İç Yüzü*, Ankara: Doğu Matbaası, 1952.

Varlık, Ali Bilgin, Oktay Bingöl. “Savaş Kavramı: Terminolojik Bir Yaklaşım”, *Güvenlik Çalışmaları: Kuramsal Yaklaşımlar*, Ed. Oktay Bingöl ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Arel Üniversitesi Yayınları, C.I, 2020.

- Varlık, Ali Bilgin. “Sun Tzu ve Savaş Sanatı”, *Askerî Stratejinin Temelleri (Kuramcılar)*, Ed. Emrah Özdemir ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Kronik Kitap, 2024.
- Varlık, Ali Bilgin. “Niccolo Machiavelli: Prens ve Savaş Sanatı”, *Askerî Stratejinin Temelleri (Kuramcılar)*, Ed. Emrah Özdemir ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Kronik Kitap, 2024.
- Vasquez, John A. *The War Puzzle Revisited*, New York: Cambridge University Press, 2009.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. *Millî Mücadele Anıları*, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1971.
- Velieceoğlu, Ramazan. *Kilikya’da Üç Yüzbaşı*, Ankara: Bizim Büro Matbaacılık, 2024.
- Viotti, Paul R., Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, 5. Baskı, New York: Pearson Education, 2012.
- Volkan, Vamik D. *The Need to Have Enemies and Allies: From Clinical Practice to International Relationships*, New Jersey: Jason Aronson, 1988.
- Waltz, Kenneth. *The Man, The State and War*. New York: Columbia University Press, 2001.
- Wright, Quincy. *A Study of War*, Chicago: The University of Chicago Press, 1942.
- Yakar, Halil İbrahim, Gülsüm Yaprak Pusat. *Antep Savunması Heyet-i Merkeziye Muhabere Defteri: Savunmanın Şifreleri*, Gaziantep: Şehitkamil Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Yalçın, Osman. *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Yalçınkaya, Haldun. *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*, Ankara: İmge Kitabevi, 2008.
- Yalvaç, Faruk. Hegel’in Uluslararası İlişkiler Kuramı: Dünya Tini, Devlet ve Savaş, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2008.
- Yavuz, Bige. *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- Yel, Selma. *Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri*, Ankara: ATAM Yayınları, 2002.
- Yenal, Serkan. “Thucydides: Peloponez Savaşları Tarihi”, *Askerî Stratejinin Temelleri (Kuramcılar)*, Ed. Emrah Özdemir ve Ali Bilgin Varlık, İstanbul: Kronik Kitap, 2024.
- Yerasimos, Stefanos. *Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Yerasimos, Stefanos. *Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)*, İstanbul: Boyut Kitapları, 2000.
- Yetkin, Hulusi, Mehmet Solmaz. *Gaziantep Savunmasında Şehit Şahinin Yeri*, Gaziantep:

Gaziantep Kültür Derneği Yayını, 1964.

Yetkin, Hulusi. *Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler*, Gaziantep: Işıık Matbaası, 1962.

Yıldız, Gültekin. “Hibrit Savaş Ne Kadar Post-Modernidir? Yakınçağ Avrasya Askeri Tarihine Yeniden Bakmak”, *Savaşın Değişen Modeli: Hibrit Savaş*, Ed. Yücel zel ve Ertan İnaltekin, İstanbul: Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, 2018.

Yılmaz, Veli. 1’nci Dünya Harbi’nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, İstanbul: Kastaş Yayınları, 1993.

Yılmaz, Meşkure. *Konya’da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Mümtaz Bahri Kuru*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.

Yılmaz, İskender. *Gümrü Antlaşması*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2001.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. *Savaş ve Uluslararası Sistem*, Bursa: Dora Yayınları, 2013.

Yılmaz, Elçin. “Milli Mücadelede İkinci İnönü Muharebesi”, *Türk İstiklal Harbi Muharebeleri*, Ed. Erdal Korkmaz, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.

Yılmaz, Faruk. *General Allenby’nin Hatıratı: Arap İllerinin Elimizden Çıkış yks*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2003.

Yılmaz, Tuncay. *Alçitepe’den Anafartalar’a Çanakkalekara Muharebeleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005.

Yurtsever, Serdar. *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri rnek Olay İncelemeleri (1919-1922)*, Ankara: ATAM Yayınları, 2013.

Yüceer, Nasır. Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nun Azerbaycan ve Dağistan Harekatı: Azerbaycan ve Dağistan’ın Bağımsızlığını Kazanması (1918), Ankara: ATASE Yayınları, 2002.

100. Yılında 1919 Arşivimizden Belgeler, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı Yayınları, 2019.

Zeidner, Robert F. *The Tricolor Over the Taurus (1918-1922)*, Haz. Hikmet zdemir, Ankara: TTK Yayınları, 2005.

Zürcher, Erik Jan. *Osmanlı’dan Modern Türkiye’ye: Bir Ulusun İnşası*, Çev. Lütfi Yalçın, Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2024.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları, 26. Baskı, 2011.

Zürcher, Erik Jan. *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Makale, Bildiri ve Ansiklopedi Maddeleri

Ada, Serhan. “Kurtuluş Savaşı’nda Diplomasi ve Askeri Yardım”, *İkinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri Kitapçığı*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985.

Afşar, Erkan. Türk Dış Politikasına Tarihsel Bir Bakış: Türk-Rus İlişkileri (1919-1925), *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4/7 (2019).

Akgül, Suat. “Kurtuluş Savaşı’nda Zafere Giden Yolda Keşif Raporlarının Önemi”, *Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu Kitapçığı*, Ankara: HKK Basımevi, 2013.

Akgün, Sibel. “İngiltere’nin Sömürge Yönetim Biçimi: Kavanin Meclisi”, *Amme İdaresi Dergisi*, 45/4 (2012).

Arı, Ferit. “Osmanlı’dan Millî Mücadeleye Kalan Hava Gücü”, *Millî Mücadelede Cephe Gerisi ve İstiklâl Yolu Gençlik Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, Çankırı: Kayıkçı Yayıncılık, 2020.

Armaoğlu, Fahir. “Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 13/38 (1997).

Fahir Armaoğlu, “Harbord Mısyonu Nasıl Ortaya Çıktı?”, *Belleten*, 61/232 (1997)

Arslan, Esat. “1921 Yılı İlk Yarısında Türk, Fransız, İtalyan Yakınlaşması Karşısında İngiliz Politikası ve Mustafa Sagir Olayı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11/31 (1995).

Aslan, Betül. “Millî Mücadele Döneminde Halkı Aydınlatma ve Propaganda Faaliyetleri Yürüten Önemli Bir Komisyon: İrşad Encümeni", *Atatürk Dergisi*, 4/2 (2010).

Avanas, Ahmet, “Mütareke Başlarında 2. Ordu’nun Konya’ya Nakli ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/23 (1992).

Aydın, Mesut. Millî Mücadele Yıllarında TBMM Lehinde İstanbul’da Faaliyet Gösteren Bir Grup: Zabitan Grubu”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1/1 (1990).

Aydın, Mesut. “Hamza Grubu (23 Eylül 1920 - 15 Aralık 1920)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 3 (1989).

Aydın, Tülay. “Millî Mücadele Döneminde Bir Propaganda Aracı Olarak Kongre Yapılanmaları”, *Millî Mücadele'nin 100. Yılı: Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya Geçişi ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021.

Aytuğ, H. Kutay, İ. Fatih Pozan. “Gelişen Hibrit Savaş Ortamında NATO-AB İşbirliği”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 20/77 (2023).

Babacan, Hasan. “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin Cephe Gerisi Faaliyetleri”, 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumu Bildiriler Kitapçığı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011.

Bachmann, Sascha-Dominik Dov, Hakan Gunneriusson. “Hybrid Wars: The 21st Century's New Threats to Global Peace And Security”, *Scientia Militaria - South African Journal of Military Studies*, 43/1 (2015).

Balcıoğlu, Mustafa. “Millî Mücadele Sırasında Merkezi Anadolu'da Asayiş Sağlamak İçin Oluşturulan Milis Kuruluşları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 2/6 (1990).

Baran, Tülay Alim. “Millî Mücadele'de Anadolu Ajansı”, 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumu Bildiriler Kitapçığı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011.

Başak, Tolga, “Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtları ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18 (2018).

Bayat, Sevgi. “Bozkır Ayaklanmasının Konya Millî Mücadelesine Etkisi”, *Geçmişten Günümüze Bozkır Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2016.

Baykal, Hülya. “Kurtuluş Savaşı'nda Türk Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Türk Dostu Albay Mougin”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 2/7 (1991).

Baykara, Tuncer. “Kuva-yı Milliye'nin Doğuşunda Türk Devlet Geleneğinin Yeri”, *Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, C.I, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2010.

Bayur, Yusuf Hikmet. “Kuvay-ı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa ile ilgili Bazı Görüş ve Davranışları”, *Belleten*, 20/80 (1956).

Benbow, Tim. “Talking About Our Generation? Assessing the Concept of Fourth Generation Warfare”, *Comparative Strategy Journal*, 27/2 (2008).

- Biber, Tuğba Eray. “Millî Mücadele Döneminde Pontus Cumhuriyeti Kurma Çalışmaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124/245 (2020).
- Bildirici, Yusuf Ziya. “İstiklâl Harbinde Çukurova’da Yıkıcı Faaliyetler”, *Belgi Dergisi*, 2/20 (2020).
- Bilgin, Kıvılcım Romya. “Savaşı Anlamak İçin Savaş Çalışmalarını Anlamak”, *Millî Güvenlik ve Askerî Bilimler Akademik Dergisi*, 1/1 (2013-2014).
- Birinci, İhsan. “Millî Mücadele İçin Kurulan Cemiyet ve Çeteler”, *Hayat Tarih Mecmuası*, 2/9 (1971).
- Biscop, Sven. “Hybrid Histeria”, *Security Policy Brief*, Egmont Institute, (64) 2015.
- Bolat, Bengül, Burak Güneş. Uluslararası Hukuk Açısından Mütareke Kavramı ve Mondros Mütarekesi, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10/31 (2022).
- Bolat, Mahmut. “Mustafa Kemal Paşa’nın Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı Sırasında Mondros Mütarekesi ve Sonrası Oluşan Duruma Tepkisi ve Hatay’a Yönelik Faaliyetleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18 (2018).
- Bostancı, Mustafa. “Milli Mücadele’de Erzurum Kongresi ve Kararları”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2015).
- Bruggencate, Hendrik Gerrit ten. “Hegel’s Views on War”, *The Philosophical Quarterly*, 1/1 (1950).
- Budak, Mustafa. “Amasya Genelgesi İhtilal Bildirisi mi? (Analitik Değerlendirme),” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19/57 (2003).
- Bulut, Hüseyin. “Atatürk Devri Türk-Fransız İlişkileri”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 62 (2018).
- Büyükakıncı, Erhan. “Uluslararası İlişkilerdeki Savaş İncelemelerinde Tarihin Metodolojik Araç Olarak Kullanımına Bir Bakış”, *Doğu Batı Dergisi*, 24 (2003).
- Chekinov, Sergey G., Sergey A. Bogdanov. “The Nature and Content of a New-Generation War”. *Military Thought: A Russian Journal of Military Theory and Strategy*, 4 (2013), 12-23, <https://www.usni.org/sites/default/files/inline-files/Chekinov-Bogdanov%20Military%20Thought%202013.pdf>. Erişim: 3.12.2023.
- Çağlak, Aykut. “Milli Mücadele Dönemi Propaganda Çalışmalarında Kurumlararası Koordinasyon”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13/3 (2023).

Çakıcı, Nurettin. “Sovyet Rusya’nın Millî Mücadele Hareketine Mali ve Askerî Yardımları (1919-1922)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, (73) 2023.

Çanlı, Mehmet. “Türk ve Yunan Ordularının Nıspî Muharebe Güçlerinin Mukayesesi: Sakarya Meydan Muharebesi’ni Neden Türk Ordusu Kazandı?” *Sakarya Melhame-i Kübrası: 100’üncü Yıl Dönümünde Sakarya Meydan Muharebesi Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: MSÜ Yayınları, 2022.

Çaykırın, Güzin. “Millî Mücadele’de Antep Savunması’ndan Batı Cephesi’ne 5’inci Tümen (1918-1921)”, *Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 32/2 (2022),

Çaykırın, Güzin. “Millî Mücadele’ye Karşı Rum-Ermeni Ortak Hareketi ve Yunanistan’a Destek Faaliyetleri

(1918-1922)”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32 (2020).

Çelebi, Mevlüt. “Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri”, *90.Yılında Millî Mücadele Sempozyumları Bildirileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011.

Çelik, Eray. Büyük Taarruz Başlangıcında Batı Cephesi Birlik ve Komutanlarının Tespitine Dair Bir Analiz, *Harp Tarihi Dergisi*, 6 (2002).

Çelik, Kemal. “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 40 (2007).

Çelik, Seydi. “Topyekün Savaş Olgusu ve Türkiye’de Ulus Devletin Ortaya Çıkışındaki Etkisi”, *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 8/3 (2018).

Çetin, Beyzade Nadir. “Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24/2 (2014).

Çetinkaya, Y. Doğan. “Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları ve İlk Hava Harekât Görevleri”, *Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu Kitapçığı*, Ankara: HKK Basımevi, 2013.

Çukurova, Bülent. *Kurtuluş Savaşında İstanbul Gizli Grupları*, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2/5 (1986).

Dal, Kemal. “Millî Egemenlik ve Temsili”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2/4 (1985).

Demir, Enes. “Türk Ordusu’nun Suriye’deki Operasyonlarıyla Mondros Mütarekesi’ndeki Savunma Hattının Benzerliğine Tarihi ve Jeopolitik Bir Bakış”, *Mondros Mütârekesi’nin 100.*

Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütârekeler ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara, 2019.

Dikkaş, Murat. “Hibrid Savaş ve İstihbarat”, *Hibrit Tehditler ve Millî Savunma Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed. Gültekin Yıldız ve Barış Ateş, Ankara: Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, 2022.

Dikmeci, Onur. “Hibrid Savaşlar”, *Güvenlik ve Dış Politika Analizleri*, 2019, <https://www.academia.edu/40015843>, Erişim: 10.12.2022.

Doğanay, Rahmi. “Millî Mücadele’de Türk Havacılığı ve Başkomutanlık Savaşı’nda Havacıların Rolü”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/2 (2008).

Durmuş, Eda. “Eski Türklerin Savaş Taktikleri ve Savaş Alanındaki Uygulamaları”, *Gazi Akademik Bakış*, 15/29 (2021).

Düzgün, Dursun Murat. “Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı ve Gelişme Evreleri”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 47 (2020).

Efendiyeve, N. Zeki. “Güney Anadolu’da Fransız İşgaline Karşı Türk Ulusunun Savaşı”, Çev. Olcay Çankaya, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 36 (1970).

Eker, Sami. “Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2/1 (2015).

Ekinci, Necdet. “Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Anadoludaki Türk ve Düşman Gizli Faaliyetleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 4/14 (1994).

Erdoğan, Mustafa. “Millîyetçilik İdeolojisine Dair”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 15 (1999).

Erden, Ömer. “Millî Mücadele Döneminde Türk-Sovyet İlişkilerinde Kafkas Seddi Meselesi”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/133, (2017).

Ertan, Temuçin Faik. "Birinci Dünya Savaşı'nı Sona Erdiren Mütarekelerin Karşılaştırmalı Analizi." II. Uluslararası Tarih Sempozyumu: 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, İzmir, 2014.

Evsile, Mehmet. “Amasya Tamimi ve Atatürkün Amasya’daki Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14/40 (1998).

Fazla, Hüseyin. “Büyük Taarruz’da Hava Kuvvetleri”, *Stratejik Bakış Dergisi*, 1/6 (2022).

Fox, Amos C., Andrew J. Rosso. *Making Sense of Russian Hybrid Warfare: A Brief Assessment of the Russo-Ukrainian War, The Land Warfare Paper*, 112 (2017).

- Freier, Nathan. “Hybrid Threats and Challenges: Describe...Don’t Define” *Small Wars Journal*, <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/343-freier.pdf>. Erişim: 11.12.2023.
- Fridman, Ofer. “Hybrid Warfare or Gibridnaya Voyna?”, *The RUSI Journal*, 162/1 (2017).
- Fukuyama, Francis. “The End of History”, *The National Interest*, 16 (1989).
- Gady, Franz Stefan. “What Napoleon Can Teach Western Land Forces About Winning Hybrid Wars”, 2018, <https://nationalinterest.org/blog/buzz/what-napoleon-can-teach-western-landforces-about-winning-hybrid-wars/37217>, Erişim: 16.7.2023.
- Gerasimov, Valery. “The Value of Science Is in the Foresight: New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations”, *Military Review*, (January-February 2016).
- Glenn, Russell W. ”Thoughts on Hybrid Conflict”, *Small Wars Journal*, 2 (2009).
- Gök, Hayrullah, Mesut Uyar. “Yeni Bulunan İki Belgenin Işığında Mustafa Kemal Atatürk’ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi” *Toplumsal Tarih Dergisi*, 71 (1999).
- Gök, Hayrullah, Mesut Uyar. “Mustafa Kemal’in Harp Okulu Öğrencilik Dönemine Katkı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, 78 (2000).
- Gök, Mehmet. “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasının İç ve Dış Kaynakları”, *Atatürk Türkiye’sinde (1923-1983) Dış Politika Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 1984.
- Güler, Ali. “Millî Mücadele’de Kara Harp Okulu: Fotoğraflarla Ankara Abidinpaşa Köşkü”, *ATAM Dergisi*, 18/53 (2002).
- Gülmez, Nurettin. “Anadolu Islahatı Olağanüstü Genel Müfettişliği”, *ATAM Dergisi*, 20/58 (2004).
- Güven, Cemal. *Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal Paşa’nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, Konya: Eğitim Yayınevi, 2012.
- Hatipoğlu, Süleyman. “Millî Mücadele’de Suriye İtilafnamesi’nin Yeri”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.
- Heuser, Beatrice. “Introduction: Exploring the Jungle of Terminology”, *Small Wars and Insurgencies*, 25 (2014).
- Hoffman, Frank G. “Hybrid Warfare and Challenges”, *Joint Forces Quarterly*, (52) 2009.
- Hoffman, Frank G. “Hybrid vs. Compound War”, *Armed Forces Journal*, 2009.

İlgürel, Mücteba. *Millî Mücadele’de Balıkesir Kongreleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.

İlyas, Ahmet, Ebru Çoban. “Millî Mücadele’de Ulusal Kongrelere Katılan Kişilerin Sosyolojik Açidan İncelenmesi”, *Millî Mücadele’nin 100. Yılı Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya Geçışı ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021.

İslam, İbrahim. “Millî Mücadeleye Muhalif Bir Gazete: Ferda”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12 (2009).

İlter, Erdal. “Millî Mücadelede Doğu Lejyonu (Legion D’orient)’nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 3 (1989).

Jaeschke, Gotthard. “Mondros’a Giden Yol”, *Belleten*, 28/109 (1964).

Junio, Timothy J. Military History and Fourth Generation Warfare, *Journal of Strategic Studies*, 32 (2009).

Kahraman, F. Şeyda Türkay. “Hugo Grotius Anlayışının Uluslararası Uyuşmazlıkların Çözüm Yollarına Etkileri”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 25/2 (2019).

Karabulut, Ali Nedim. “Eski Savaş, Yeni Strateji: Rusya’nın 21’inci Yüzyıldaki Hibrit Savaş Doktrini ve Ukrayna Krizi’ndeki Uygulaması”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 13/49 (2016).

Karaca, Taha Niyazi. Millî Mücadele’de Bozkır İsyanları, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (2004).

Karadoğan, Umut C. “Milli Mücadele Yıllarında Türk Bahriyesinin Durumu ve Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 81 (2011).

Karaosmanoğlu, Ali L. “Yirmibirinci Yüzyılda Savaşı Tartışmak: Clausewitz Yeniden”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8/29 (2011).

Kardeş, M. Ertan. “Machiavelli: Barışı Sevmek ve Savaşmayı Bilmek”, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (2017).

Kaşıyuğun, Ali. “Kurtuluş Savaşı’nda İaşe: TBMM Zabıt Cerideleri Ekseninde Bir Değerlendirme (1920-1922)”, *XIX. Türk Tarih Kongresi’nde Sunulan Bildiriler*, C.VII, Ankara: TTK Yayınları, 2024

- Kübra Kayabaşı, “Felah Grubu’nun Millî Mücadele’deki Faaliyetleri”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* , 4/2 (2019).
- Keleş, Zülal. “İstiklâl Savaşı’nda Trakya Bölgesi ve Başarısızlık Nedenleri (Ekim 1918Temmuz 1920)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19/57 (2003).
- Kemal, Cemal. “Mustafa Kemal’in Mondros Mütarekesi’ne Tepkisi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 46, (2010).
- Kemal, Cemal. “Osmanlı’nın Filistin Cephesi’ndeki Son Muharebesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 45 (2010).
- Kılıç, Mehmet. “Millî Mücadele Döneminin Siyasi ve Stratejik Açidan Değerlendirilmesi”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/1 (2019).
- Kılıç, Salih. “Eski Sinop Valisi Salih Kılıç’ın Hatıraları: Mareşal Fevzi Çakmak Anadolu’ya Nasıl Kaçtı”, *Hayat Tarih Mecmuası*, 12 (1968).
- Kısıklı, Emine. “Sivas Kongresi’nin Millî Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 1/1 (1988).
- Kıyanç, Sinan. “Millî Mücadele’nin Askerî Başarıları ve ABD (1919-1921)”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2021).
- Koç, Malike Bileydi. Milli Mücadele Döneminde Güney Cephesinde Yürütülen Propaganda Faaliyetleri, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43/(2022).
- Kofman, Michael, Matthew Rojansky. “A Closer Look at Russia’s Hybrid War”, *Kennan Cable (Kennan Institute Publication)*, 7 (2015).
- Konukçu, Enver. *Alaşehir Kongresi (16-25 Ağustos 1919)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000.
- Köse, İsmail. “General Moseley’in Amerikan Mandası ve Anadolu’da Kurulması Planlanan Ermeni Devleti ile İlgili Raporu”, *Tarih Dergisi*, 59 (2014).
- Krulak, Charles. “The Three Block War: Fighting in Urban Areas,” *Vital Speeches of the Day*, 64/5 (1997).
- Kurt, Emin. “Türk Havacılarının Millî Mücadeleye Katılma Girişimi: Maltepe Firarı (7 Haziran 1920)”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 60 (2017).

Kurum, Mehmet, Cenk Korhan Demir. “Millî Mücadele’de GNH: Kuvayımillîye”, *Asayişten Cepheye: Millî Mücadelede Jandarma Uluslararası Sempozyum Bildirisi*, Ankara, 13-15 Haziran 2019.

Küsmez, Abdullah Cüneyt. Heyet-i Temsiliye Tarafından Esasları Erzurum ve Sivas’taki Kongrelerde Belirlenen Harekât-ı Millîye’ye Ait İlk Askerî Plan, *100. Yılında Erzurum Kongresi Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınevi, 2019.

Küsmez, Abdullah Cüneyt. Kongreler Sürecinde Kolorduların Durumu ve Millî Mücadele’nin Askerî Stratejisinin Belirlenmesinde Kolorduların Etkisi, Millî Mücadele’nin 100. Yılı Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya Geçışı ve Kongreler Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2021.

Küsmez, Abdullah Cüneyt. Eskişehir-Kütahya Muharebeleri Sonrası Geri Çekilme Harekâtı ile Sakarya Meydan Muharebesi’ndeki Savunma Harekâtının Askerî Doktrinel Özellikleri, *19 Mayıs’ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklâli Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara: Yorum Matbaacılık, 2019.

Kütükçü, Murat, Ayhan Cankut. “Adana İşgal Komutanı Bremond’un Anıları Üzerine Değerlendirme”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/1 (2023).

Levent, Zeynel. “2 Ağustos 1336 (1920) Tarihli Bir Arşiv Belgesi ve Harb-i Sagîr”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2 (2021).

Lind, William S., Keith Nightengale, John F. Schmitt, Joseph W. Sutton ve Gary I.

Wilson. “*The Changing Face of War: Into the Fourth Generation*”, Marine Corps Gazette, 1989.

Lind, William S. “*Understanding Fourth Generation War*”, Military Review, (Sep.- Oct. 2004).

Lind, William S., John F. Schmitt, Gary I. Wilson, “Fourth Generation Warfare: Another Look”, *Marine Corps Gazette*, 2001.

Lind, William S. “Understanding Fourth Generation War”, *US Army University Press Military Review Magazine*, 2004.

- Malhut, Mustafa. Mondros Mütarekesi'ni Anlamak: Mütareke Kavramı, Mütareke Örnekleri ve Mondros Mütarekesi'nin Diğer Mütarekelerle Karşılaştırılması, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (2002).
- McCuen, John J. "Hybrid Wars", *Military Review*, 88/2 (2008).
- McDermott, Roger. "Does Russia's 'Hybrid War' Really Exist", *Eurasia Daily Monitor*, 12 (2015).
- Mckenzie, Kenneth F. "Elegant Irrelevance: Fourth Generation Warfare", *ABD Kara Harp Okulu Dergisi*, 23/1 (1993).
- Mengüaslan, Hikmet. "Yom Kippur'dan İkinci Lübnan Savaşı'na: İsrail'de Devlet -Toplum İlişkisi ve Savaş'a Bakış", *Yeni Fikir*, 21 (2018).
- Meray, Seha L. "Halk Efkârı ve Yoklanması", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 9/3 (1954).
- Metin, Barış. "1917 Bolşevik İhtilali Sonrasında Güney Azerbaycan Bölgesinde Askerî ve Siyasi Mücadeleler", XVIII.Yüzyıldan Günümüze Orta Doğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri, *On Birinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri*, C.II, Ankara: ATASE Yayınları, 2008.
- Mueller, John. "War Has Almost Ceased to Exist: An Assessment", *Political Science Quarterly*, 124/2 (2009).
- Neiberg, Michael S. "To End All Wars? A Case Study of Conflict Termination in World War I", *U.S. Army War College Guide to National Security Issues*, 2 (2012).
- Newson, Robert A. "Counter-Unconventional Warfare Is the Way of the Future: How Can We Get There?", 23 Ekim 2014. <http://blogs.cfr.org/davidson/2014/10/23/counterunconventional-warfare-is-the-way-of-the-future-how-can-we-get-there/>. Erişim : 10.02.2023
- Nutku, Emrullah. İstiklal Savaşında Denizciler, *Yakın Tarihimiz Mecmuası*, 1/10 (1962).
- Oğuz, Şafak. "Is Hybrid Warfare Really New?", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72/3 (2017).
- Okur, Mehmet. "Mütareke Sonrası İngilizlerin Türk Ordu Kumandanlarını Sindirmeye Yönelik Bir Uygulaması: Ali Rıfat ve Mürsel Beylerin Tutuklanmaları" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21/61 (2005).

- Okur, Mehmet. Mondros Mütarekesi'nin Askerî, Siyasi ve Hukuki Açından Genel Bir Değerlendirmesi, 100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitapçığı, C.I, Trabzon: KTÜ Matbaası, 2019.
- Okur, Mehmet. "Millî Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurulmasına Yönelik Girişimleri", *Atatürk Yolu Dergisi*, 29-30 (2002).
- Özyürek, Mustafa. "Millî Mücadele Dönemi'nde İstanbul Basınının Anadolu'dan Haber Alma Kaynakları", *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu Kitapçığı*, C.II, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018.
- Önal, Tekin. "İşgalden İhtilale Millî Mücadele Hareketinin Diplomatik Boyutu." *Türkiyat Mecmuası*, Millî Mücadele Özel Sayısı, 2019.
- Qualter, Terence H. "Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi", Çev. Ünsal Oskay, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 35/1 (1980).
- Selim Özcan, "Amasya Genelge'sinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2013).
- Özdemir, Şennur, Ayça Eminoğlu, Yeni Nesil Savaş: Rusya'nın Donbas'ta Uyguladığı Hibrit Savaş Yöntemi, *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/1 (2022).
- Yusuf Özer, "Savaşın Değişen Karakteri: Teori ve Uygulamada Hibrit Savaş", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7/1 2018, 37.
- Özgül, Cemil. "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 10/28 (1994).
- Özkan, Asaf. "Ca'ber Kalesi ve Türk Mezarı", *Atatürk Dergisi*, 5/3 (2010).
- Özkaya, Yücel. "Mustafa Kemal Paşa'nın Ulusal Kurtuluş Savaşı Boyunca ve Sonrasında Kamuoyunu Oluşturması ve Halkla İlişkileri", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, 1988.
- Özlü, Hüsnü. "İstiklal Savaşı'nda Adana Bölgesi'nde Tekelioğlu Sinan Bey'in Faaliyetleri ve Bölgedeki Askerî Harekâtın Değerlendirilmesi", *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.
- Öztoprak, İzzet. "Adana ve Çevresinde Müdafaa-i Hukuk Çalışmaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/22 (1991).
- Öztürk, Hakkı Bahadır. "Değişen Karakteri Bağlamında Savaşla İlgili Kavramların Yeniden Sınıflandırılması", *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 31/2 (2021).

- Özüçetin, Yaşar H., Mehmet Dağıstan. “Meclis Celse Zabıtlarında Kuva-yı Milliye”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9/20-21 (2010).
- Sancaktar, Fatih Mehmet. “Bulgaristan’ın 29 Eylül 1918 Selanik Mütarekesi’yle Birinci Dünya Savaşı’ndan Çekilmesi ve Osmanlı Devleti”, *100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz’de Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitapçığı*, C.I, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Selvi, Haluk. “Sivas Kongresi Kararlarının Uygulanması”, *Sivas Kongresi IV. Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: ATAM Yayınları, 2006.
- Semiz, Yaşar. “23 Nisan 1920 TBMM’nin Açılışı ve Yarattığı Milli Heyecan”, *Ata Dergisi*, 9 (2002).
- Sofuoğlu, Adnan. “Sivas Kongresi ve Kuvay-i Milliye”, *Sivas Kongresi IV. Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: ATAM Yayınları, 2006.
- Solmaz, Tarık. “Hibrit Savaş: Tartışmalı Bir Kavramın Anatomisi”, *Güvenlik ve İstihbarat Çalışmaları Dergisi*, 2/2 (2024).
- Solmaz, Tarık. “Hibrit Savaş: Bir Terim, Birçok Anlam”, [https://smallwarsjournal.com /index.php/jrnl/ art/ hybrid-warfare-one-term-many-meanings](https://smallwarsjournal.com/index.php/jrnl/art/hybrid-warfare-one-term-many-meanings), Erişim: 12.04.2023
- Sonyel, Salahi. “Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Mezalimi”, *Belleten*, 141 (1972).
- Soy, Hacı Bayram. “Birinci Dünya Savaşı’ndan İkinci Irak Savaşı’na Orta Doğu: Medeniyetler Çatışması mı, Çıkar Mücadelesi mi?”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 41 (2007).
- Şıvgın, Hale. “Antep’e Suriye Yönünden 86 Yıl Arayla Gelen İki İşgalin Mukayeseli Analizi”, *Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.
- Şimşir, Bilal N. “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Vaşington Büyükelçiliği (1920-1927)”, *Belleten*, 162 (1977).
- Tamçelik, Soyalp. “Kıbrıs’taki İngiliz Üslerinin Stratejik Önemi”, *Uluslararası İnsani Bilimler Dergisi*, 88/1 (2011).
- Taş, Fahri. “Millî Mücadele Döneminde Rum Ayaklanması”, *ATAM Dergisi*, 12/34 (1996).
- Tatlı, Meram. “NATO ve AB İş Birliğinin Hibrit Savaş Boyutu”, *International Social Sciences Studies Journal*, 9/114 (2023).

- Temel, Mehmet. “Ulusal Çıkar Politikası Açısından İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne ve Millî Mücadeleye Bakışı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1 (1998).
- Tengirşek, Yusuf Kemal. “İman Dolu Varlık Atatürk”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi Özel Yayını*, 2 (1968).
- Tevetoğlu, Fethi. “Atatürk’le Okyar’ın Çıkardıkları Gazete: Minber”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5/13 (1988)
- Tevetoğlu, Fethi. “Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi Tanık ve Tercümanı: Prof. Hulusi Y. Hüseyin (Pektaş)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4/10 (1987).
- Toptaş, Ergüder. “Harbin Doğası ve Karakteri Bağlamında Hibrid Savaş”, *Millî Güvenlik ve Askerî Bilimler Akademik Dergisi*, 8 (2015).
- Tosun, Ulvi Ufuk. “İtilaf Devletlerinin Millî Mücadele’yi Engelleme Faaliyetleri”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33 (2021).
- Turan, Şerafettin. “Kurtuluş Savaşı’nda Kongreler”, *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Semineri Bildirileri*, Ankara: TTK Yayınları, 1975.
- Türkmen, Zekeriya. 1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu Açılış Konuşması, İstanbul, 20-21 Kasım 2014.
- Unat, Faik Reşit. "Anadolu ve Rumeli Müdaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşuna Ait Vesikalar", *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1/1 (1941).
- Unat, Kadri. “Kurtuluş Savaşı’nda İzmit Askeri Hat Komiserliği ve Faaliyetleri”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Kitapçığı*, C.II, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2017.
- Uzun, Elif. “Haklı Savaş Düşüncesinin Batılı Kökleri: İlk Çağlardan Yirminci Yüzyıla Jus Ad Bellum Kavramı”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6/21 (2010).
- Ünal, Levent. “Güney Cephesinde İngiliz- Fransız İşgalleri Arasındaki Farklılıklar, Savunma Faaliyetleri ve Cephenin Özellikleri”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (58) 2023.
- Ünal, Eda, Selim Kanat. Muharrem Gürkaynak, “Hibrit Tehditler ve Avrupa Birliği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 45 (2023).
- Wilkie, H. Robert. “Hybrid Warfare: Something Old, Not Something New”, *Air and Space Power Journal*, 23/4 (2009).

- Yalçın, Osman. “Türk Havacılık Tarihinde Bağış Uçakları ve Havacılık Sanayii Kurulmasına Tesirleri”, *Gazi Akademik Bakış*, 3/6 (2010).
- Yalçın, Hayriye. “Birinci İnönü Muharebesi” *Askerî Tarih Bülteni*, 36 (1994).
- Yalçın, Emruhan. “Yunanların Bitmeyen İdeali: Megali İdea”, *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/7 (2017).
- Yalvaç, Faruk. “Rousseau’nun Savaş ve Barış Kuramı: Adalet Olarak Barış”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 4/14 (2007).
- Yamaç, Müzehher. “Çerkez Ethem Olayı”, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5/2 (2016).
- Yaman, Ahmet Emin. “Millî Ordu”, *Atatürk Yolu Dergisi*, 1/2 (1988).
- Yaman, Ahmet Emin. *Millî Ordu’dan Düzenli Orduya*, *Atatürk Yolu Dergisi*, 2/6 (1990).
- Yavuz, Bige. “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması’nın Hazırlık Aşamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8/23 (1992).
- Yavuz, Serap Yolcu. “Türk Milli Mücadelesi’nde Askeri Strateji Açısından ‘Topyekûn Savaş’ Kavramı”, *Trakya Üniversitesi Kalite ve Strateji Yönetimi Dergisi*, 4/1 (2024).
- Yenal, Serkan. “Savaş Kavramının Dönüşümü: 1’inci ve 2’nci Körfez Savaşı Örneğinde Hibrit Savaşların İncelenmesi”, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 30/1 (2020).
- Yeşilçayır, Celal. Hugo Grotius’un Doğal Hukuk Düşüncesine Kazandırdığı Paradigmatik Dönüşüm, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 30 (2020).
- Yet, Dağhan. “Rus Hibrit Savaş Anlayışı: Yeni Nesil Savaş”, 6 Aralık 2020, [https:// savas arastirmalari. com/yeni-nesil-savas](https://savasarastirmalari.com/yeni-nesil-savas). Erişim: 15.07.2023.
- Yetim, Fahri. Atatürkçü Dış Politika Bağlamında 1919-1922 Dönemi Türk Dış Politikası, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/3 (2006).
- Yetim, Fahri. “Millî Mücadele Döneminde İsyanların Gölgesinde Düzce ve Çevresinde Asayiş Sorunları”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13 (2011).
- Yetim, Fahri. “Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında İlkesel Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27/79 (2011).
- Yetişgin, Memet. “Osmanlı Çöküş Sürecinde Güney Bölgesi’ne Yönelik Paylaşım Projeleri”, *Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

Yıldız, Özlem. “İstiklal Savaşı’nda İtalya’dan Alınan Uçaklar ve Bunların Savaşta İşlevi”, *Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu*, Ankara: HKK Basımevi, 2013.

Yıldız, Filiz, Sevda Ünal. Milli Mücadele’den Günümüze Yerel Bir Gazete: Yeni Adana, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30/ 3 (2021).

Yılmaz, Sait. “Türk Savaş Sanatı ve Stratejisi”, https://www.academia.edu/7647965/t%c3%bcrk_sava%c5%9f_sanat%c4%b1_ve_stratejisi. Erişim : 10.01.2023.

Yılmaz, Ahmet Yusuf. “Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar ve 150’liklerden Bazıları”, *Turkish Studies - History*, 15/3 (2020).

Oktay Zaif, “Türk Havacılığının Kurtuluş Savaşı’ndaki Etkisi”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri (Ekim 1995) Bildirileri*, C.II, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1997.

Süreli Yayınlar

Gazeteler

Alemdar

Hadisat

Hakimiyeti Millîye

Hürriyet

Millîyet

Yeni Adana

Takvim-i Vekayi

Toroslar Haber

Tezler

Akgül, Öner. *Uluslararası İlişkilerde Devletlerarası Savaş ve Savaşın Nedenlerinin Teorik İncelemesi*, Doktora Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Alpyürür, Fahri. *Politik Felsefe Açısından Carl von Clausewitz’in Savaş Düşüncesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Altın, Müberra. *Kurtuluş Savaşı Dönemi Türk Dış Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2020.

- Aras, Harun. *Suriye İç Savaşı Çerçevesinde Rusya'nın Hibrit Savaş Stratejilerinin Analizi*, Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Arslan, Hasan. *Hibrit Savaş: 2014 Yılı Rusya'nın Ukrayna Müdahalesi*, Yüksek Lisans Tezi, Millî Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2019.
- Ataman, Murat Günal. *Kurtuluş Savaşı'nda Levazım İkmal Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007.
- Avşar, Servet. *Millî Mücadelede Propaganda Faaliyetleri (1918-1923)*, Doktora Tezi, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Aysal, Necdet. *Ulusal Bağımsızlık Savaşına İstihbaratın Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi TİTE, Ankara, 1998.
- Bjerregaard, Thomas. *Hybrid Warfare: A Military Revolution or Revolution in Military Affairs*, Yüksek Lisans Tezi, ABD Kara Kuvvetleri Komuta ve Kurmay Koleji, 2012.
- Cin, Gökhan. *Güvenlik Problemlerinin "Hibrit Savaş" Kapsamında İncelenmesi: Doğu Ukrayna ve Kırım Örnekleri (2014-2015)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, 2019.
- Coşkun, Abdulvahap. *Ulus-Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.
- Cülük, Ahmet. *Modern Savaşın Değişen Karakteri ve Ortadoğu'da Vekâlet Savaşları: İranHizbullah Örnek Vakası*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, 2020.
- Çağlak, Aykut. *Millî Mücadele'de Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2011.
- Çakıcı, Nurettin. *Türk Millî Mücadelesine Sovyet Rusya'dan Gelen Yardımlar (1919-1922)*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Çalışkan, Ülkü. *Kurtuluş Savaşında Doğu Cephesi*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne Trakya Üniversitesi, 2003.
- Çalışkan, Mustafa. *Kurtuluş Savaşı Sırasında Din Faktörü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990.
- Çanlı, Mehmet. *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, Doktora Tezi, Ankara Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2019.

- Çelik, Ömer Faruk. *Hibrit Savaş Konseptinde İstihbarat ve İstihbarata Karşı Koyma*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022.
- Çukurova, Bülent. M.M. *Grubu Haber Alma Raporlarında Grup Faaliyetleri ve Bazı Zararlı Cemiyetler*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi TİTE, 1989.
- Dayspring, Stephen M. *Toward A Theory of Hybrid Warfare: The Russian Conduct of War During Peace*, Yüksek Lisans Tezi, Naval Postgraduate School, 2015.
- Ekmekcioğlu, Erdem. *Hibrit Savaş Doktrininin Uygulama Esasları Çerçevesinde Suriye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.
- Ekinci, Onur. *Soğuk Savaş Sonrasında Savaşın Değişen Yapısı: Asimetrik Savaş*, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, 2018.
- Gedik, İlhan. *Millî Mücadele 'de 15. Kolordu*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1992.
- Gök, Ali. “Hibrit Savaşlar: Rusya’nın Afganistan (1979) ve Ukrayna (2014) Askerî Müdahaleleri ile İsrail-Lübnan Savaşları (1982, 2006) Örnek Olayları Işığında Tarihsel Mukayeseli Bir İnceleme”, Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019.
- Güler, Hayrettin. *Savaşın Dönüşümü: Küresel Rekabet Alanlarındaki Çatışmaların Hibrit Savaş Perspektifinden Analizi Rusya Örneği*, Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2022.
- Gülner, Hüseyin. *Psikolojik Harekât ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurtuluş Savaşında Örnek Uygulamaları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2006.
- Güneş, Ali. *Balkan Harbi 'nde Osmanlı Gayrinizamî Harp Tecrübesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: HAK Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2014.
- Güven, Cemal. *Millî Mücadele Döneminde Mustafa Kemal 'nın Yabancı Asker, Siyasi Temsilci ve Gazetecilerle Temas ve Görüşmeleri (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar)*, Doktora Tezi, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Hacıoğlu, Ahmet Can. *İngiliz Arşiv Belgelerinde Mondros Mütarekesi Sonrası Güneydoğu Anadolu ve Çukurova'da İngiliz Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2022.

Hanle, Donald J. *On Terrorism: An Analysis Of Terrorism As A Form Of Warfare*, Tez Çalışması, UN Naval Postgraduate School, 1987.

Huovinen, Petri. *Hybrid Warfare: Just a Twist of Compound Warfare? Views on warfare from the United States Armed Forces perspective*, National Defence University Department of Military History, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Kayabaşı, Kübra. *Millî Mücadelede Felah Grubu*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Kehale, Abdullah. *Millî Mücadele ve Cemil Cahit'in (Toydemir) Anıları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1997.

Kısıklı, Emine. *Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele Başlangıcındaki Kamuoyu Oluşturma Faaliyetleri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1987.

Korkmaz, Erdal. *Millî Mücadele'de Hava Gücünün Kullanılması*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2022.

Küsmez, Abdullah Cüneyt. *Türk İstiklâl Harbi'nde Askerî Talimnâmelerin Uygulanması (1918–1923)*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2016.

Mercimek, Aslı. *Hibrit Savaş Konsepti Kapsamında Profesyonel Askerî Eğitimin Planlanması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Millî Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2021.

Ökte, Sezai Kürşat. *Millî Mücadele Döneminde Halkla İlişkiler (1918-1922)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2013.

Sapmaz, Fatma. *Millî Mücadele Komutanlarından Çolak İbrahim Bey'in Askerî ve Siyasi Hayatı (1881-1944)*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2022.

Şahin, Hülya. *Millî Mücadele'de Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Şahingöz, Mehmet. *İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1986.

- Tatar, Cengiz. *Türk Havacılık Tarihi (1909-1954): Millî Mücadele Dönemi Öncesi ve Sonrası Türk Havacılığı*, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Tavukçu, İbrahim. *Millî Mücadele'de İnönü Muharebeleri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2019.
- Tektosun, Mustafa. *Millî Mücadele Döneminde Doğu Cephesi*, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Tezcan, Cezmi. *Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mâli Politikaları*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2005.
- Tunç, Salih. *Millî Mücadele'de İç İsyanlar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1992.
- Türkoğlu, Gaffar. *Hibrit Savaşlar ve Suriye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Ulu, Hakan. *Doktrinden Pratiğe Rusya'nın Hibrit Savaşı: Ukrayna ve Suriye Örnekleri*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.
- Uyar, Mesut. *Gerilla Savaşı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Walker, Robert G. *The United States Marine Corps and Special Operations*, Yüksek Lisans Tezi, ABD Deniz Kuvvetleri İhtisas Okulu, California, 1998.
- Yalçinkaya, Haldun. *Devletlerin Dış Politika Aracı Olarak Kullandığı Savaşın Soğuk Savaş Sonrası Değişimi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Yetim, Fahri. *Millî Mücadele Döneminde Mitingler (1918-1923)*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Yılmaz, Salih. *21'inci Yüzyılda Savaşın Değişen Karakteri: Orta Doğu Bağlamında Hibrit Savaşlar*, Doktora Tezi, Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, 2020.
- Yoldaş, Çetin. *Yeni Savaşlarda İstihbarat Teşkilatlarının Rolü: Hibrit Savaş Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Yurtsever, Serdar. *Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetlerinin Olaylar Çerçevesinde İncelenmesi (1919-1922)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Ansiklopedi ve Sözlükler

Sami, Şemseddin. *Kamus-ı Türkî*, Çev. Paşa Yavuzarslan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.

Türkçe Sözlük, Haz. Şükrü Haluk Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

İnternet

Kaynakları

[https://eur-lex.europa.eu/legal-](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52016JC0018)

[content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52016JC0018](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52016JC0018), Erişim:

02.07.2023.

[https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/russian_information_campaign_public_12012016fin.p](https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/russian_information_campaign_public_12012016fin.pdf)
[df](https://stratcomcoe.org/cuploads/pfiles/russian_information_campaign_public_12012016fin.pdf), Erişim: 15.07.2023.

<https://www.academia.edu/40015843>. Erişim: 10.02.2023.

[https://nationalinterest.org/blog/buzz/what-napoleon-can-teach-western-land-forces-](https://nationalinterest.org/blog/buzz/what-napoleon-can-teach-western-land-forces-aboutwinning-hybrid-wars/)
[aboutwinning-hybrid-wars/](https://nationalinterest.org/blog/buzz/what-napoleon-can-teach-western-land-forces-aboutwinning-hybrid-wars/) 37217. Erişim:16.7.2023. [https://](https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/343-freier.pdf)

smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/343-freier.pdf. Erişim:17.7.2023.

https://www.act.nato.int/images/stories/events/2010/20100826_bi-sc_cht.pdf.

Erişim:

20.05.2023 <https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/>. 5-6. Erişim:

06.06.2023.

https://www.act.nato.int/images/stories/events/2010/20100826_bi-sc_cht.pdf.

Erişim:

20.06.2023 https://www.nato.int/cps/em/natohq/official_texts_68828.htm. Erişim:

20.06.2023 <https://securityconference.org/ueber-uns/ueber-die-msc/>. Erişim:

5.6.2023 <https://securityconference.org/en/msc-2015/speeches/>. Erişim:

29.06.2023. https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_148125.htm. Erişim:

30.06.2023. http://old.redstar.ru/2006/05/11_05/1_01.html. Erişim: 10.06.2023.

https://books.google.com.tr/books/about/gaz%C4%B0antep_kahramanmara%C5%9Ee_%C5%9Eanlurfa_sav.html?id=yiiqdwaqbaj&redir_esc=y. Erişim:

12.11.2023. http://russiancouncil.ru/en/inner/?id_4=3539#top-content. Erişim:

11.07.2023. <http://www.baltdefcol.org/files/files/journal/JOBS01.pdf>. Erişim:

11.07.2023. http://www.eastviewpress.com/files/mt_from%20

[the%20current%20issue_no.4_2013.pdf](http://www.eastviewpress.com/files/mt_from%20).

erişim: 12.07. 2023.

http://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Publications/2015_National_Military_Strategy.pdf.
Erişim: 12.7.2023. https://www.nato.int/nato_static/fl2014/assets/pdf/pdf_2017_02/20170206_1702-factsheetwarsaw-summit-key-en.pdf. Erişim: 22.06.2023.
https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm. Erişim: 30.06.2023.

http://www.stratcomcoe.org/~media/scce/NATO_petijums_publics_29_10.ashx. erişim: 29.07.2023.

http://carnegieendowment.org/files/2010russia_military_doctrine.pdf . Erişim: 30.07.2023.

Sözlü Tarih Görüşmeleri

1947 Niğde doğumlu Ağah Özsunay Türker ile 5 Ocak 2024 tarihinde Niğde’de yapılan görüşme.

1935 Niğde doğumlu Tümer Öğüt ile 3 Kasım 2024 tarihinde Ankara’da yapılan görüşme. Bkz. EK-1

EKLER

EK-1

Mondros Mütarekesi maddeleri arasında yer alan ve Milli Mücadele’nin merkezi konumundaki Orta Anadolu’ya açılan önemli bir kapı niteliğindeki Toros Tünelleri

TİTE Fotoğraf Arşivi, Kutu No: 63, Belge No: 1

EK-2

Mütareke Komisyonu

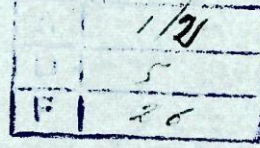
BABİALİ
HARİCİYE NEZARETİ
12350/529

Sadarete

Reside'i destitazim olan 21/TEŞRİNİSANI/334 tarih ve 340668/379 numaralı tezkere'i sadaretpenahilerinde mevzubahs olan mütareke komisyonu süferayi saltanatıseniyeden Galip Kemali bey efendinin riyaseti tahtında harbiye ve bahriye nezaretlerinden memur edilen iki zat ile İngiliz ve Fransız murahhaslarından ibaret olarak nezareti acizide teşekkül etmiş ve mütarekename ahkâmına mugayirgerek Dersaadette ve gerekse taşrada vukubulan ahvalınoraca tetkikine ibtidar edilmiş olduğu maruzdur .

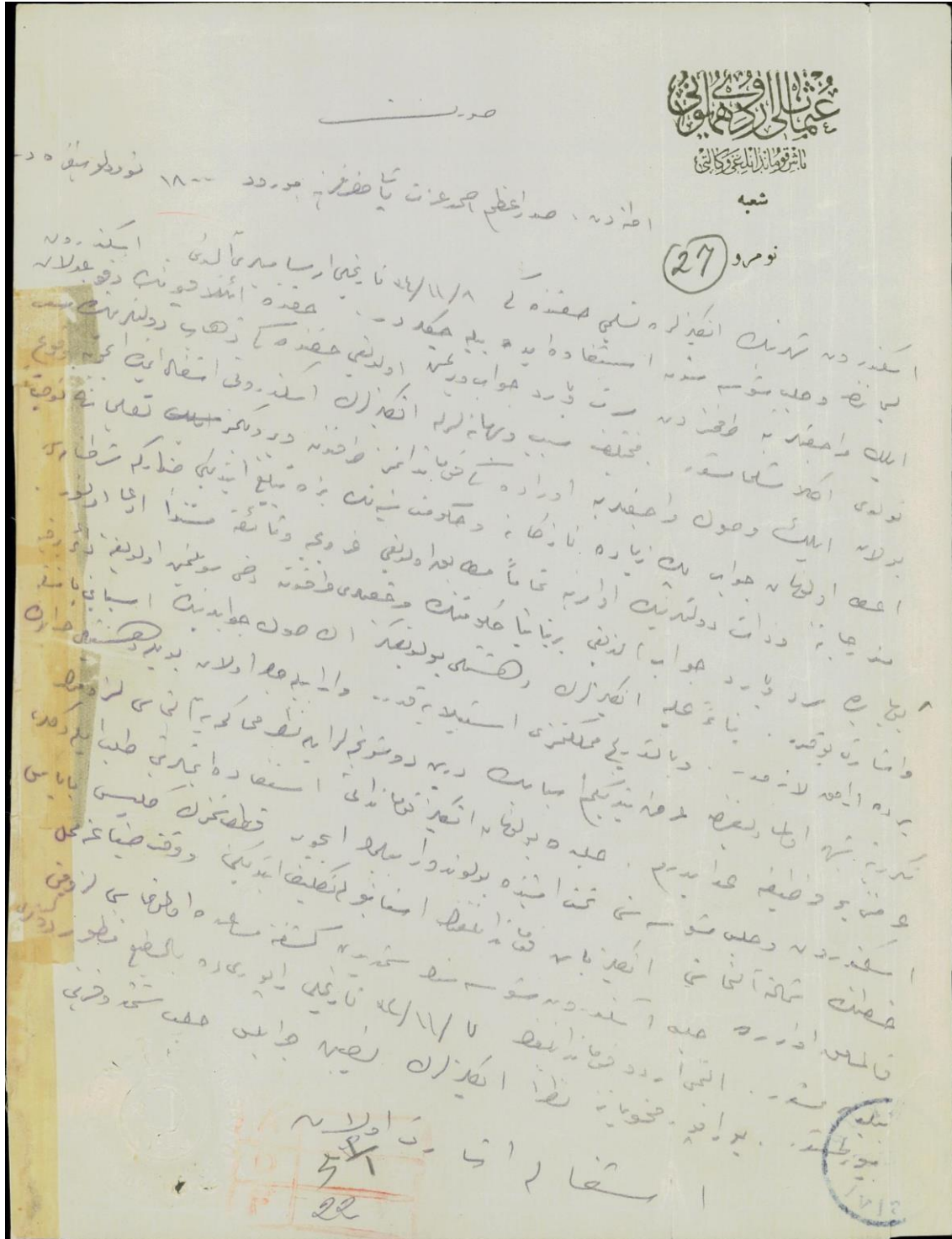
28/TEŞRİNİSANI/334

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı
Askerî Tarih Arşivi, 110-9-1-10/68-0-56.

EK-3

Mütareke şartlarına aykırı olarak İskenderun'un İngilizlere teslimi kararı ve emrine dair Yıldırım Ordular Grup Komutanı Mustafa Kemal'in görüşleri ve konu hakkında verdiği emirleri içeren Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya yazılmış telgraf. (08 Kasım 1918)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı
Askerî Tarih Arşivi, 110-9-1-10/5-0-23

EK-4

**Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 52 (1965), Vesika No. 1198.
EK-6**

Maraş'ta Hükûmet Konağından Sancağın İndirilerek Fransız Bayrağının Çekilmesi

[illegible]

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı
Askerî Tarih Arşivi, 110-9-1-10/97-0-144.**

EK-9

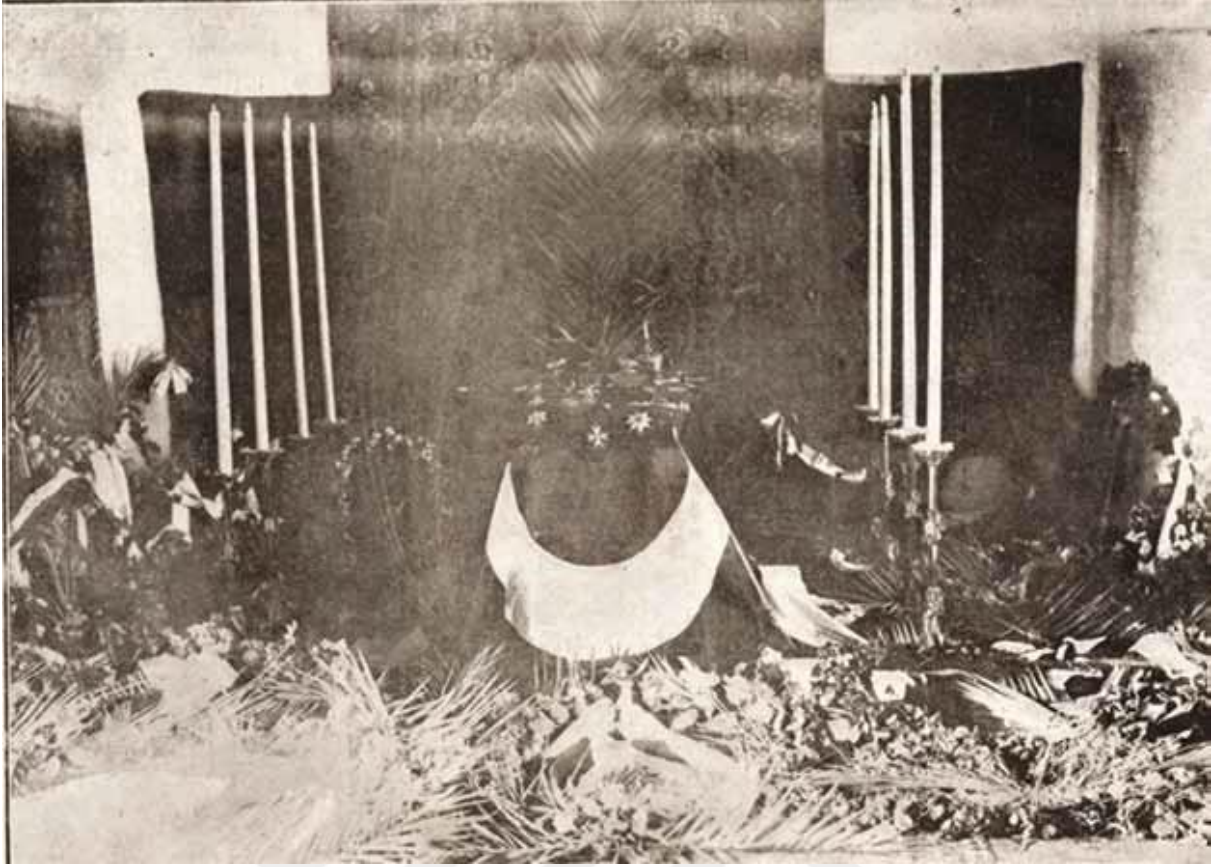
Colmar Freiherr von der Goltz Paşa

(Goltz Paşa Irak Harp Cephesini teftište)

(Goltz Paşa'nın Dicle Nehri'nde sal ile Bağdat'a hareketi)

(Goltz Paşa, 19 Nisan 1916'da Bağdat'ta yakalandığı tifüs hastalığı nedeniyle oluşan yüksek ateş sonucu hayatını kaybetmiştir. Goltz Paşa'nın Türk Bayrağı'na Sarılı Tabutu Altıncı Ordu Karargâhında.)

Harp Mecmuası, Sayı 9, (Mayıs 1332) , Sayfa 141

EK-10

Çerkez Ethem ve kardeşlerinin Yunanlara katıldıklarına dair TBMM Erkanıharbiye Umumiye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa tarafından yayınlanan

23.1.1337 tarihli genelge.

Vesika No. 1320

✓

[]

۱. ~~...~~
 ۲. ~~...~~
 ۳. ~~...~~
 ۴. ~~...~~
 ۵. ~~...~~
 ۶. ~~...~~
 ۷. ~~...~~
 ۸. ~~...~~
 ۹. ~~...~~
 ۱۰. ~~...~~
 ۱۱. ~~...~~
 ۱۲. ~~...~~
 ۱۳. ~~...~~
 ۱۴. ~~...~~
 ۱۵. ~~...~~
 ۱۶. ~~...~~
 ۱۷. ~~...~~
 ۱۸. ~~...~~
 ۱۹. ~~...~~
 ۲۰. ~~...~~
 ۲۱. ~~...~~
 ۲۲. ~~...~~
 ۲۳. ~~...~~
 ۲۴. ~~...~~
 ۲۵. ~~...~~
 ۲۶. ~~...~~
 ۲۷. ~~...~~
 ۲۸. ~~...~~
 ۲۹. ~~...~~
 ۳۰. ~~...~~
 ۳۱. ~~...~~
 ۳۲. ~~...~~
 ۳۳. ~~...~~
 ۳۴. ~~...~~
 ۳۵. ~~...~~
 ۳۶. ~~...~~
 ۳۷. ~~...~~
 ۳۸. ~~...~~
 ۳۹. ~~...~~
 ۴۰. ~~...~~
 ۴۱. ~~...~~
 ۴۲. ~~...~~
 ۴۳. ~~...~~
 ۴۴. ~~...~~
 ۴۵. ~~...~~
 ۴۶. ~~...~~
 ۴۷. ~~...~~
 ۴۸. ~~...~~
 ۴۹. ~~...~~
 ۵۰. ~~...~~
 ۵۱. ~~...~~
 ۵۲. ~~...~~
 ۵۳. ~~...~~
 ۵۴. ~~...~~
 ۵۵. ~~...~~
 ۵۶. ~~...~~
 ۵۷. ~~...~~
 ۵۸. ~~...~~
 ۵۹. ~~...~~
 ۶۰. ~~...~~
 ۶۱. ~~...~~
 ۶۲. ~~...~~
 ۶۳. ~~...~~
 ۶۴. ~~...~~
 ۶۵. ~~...~~
 ۶۶. ~~...~~
 ۶۷. ~~...~~
 ۶۸. ~~...~~
 ۶۹. ~~...~~
 ۷۰. ~~...~~
 ۷۱. ~~...~~
 ۷۲. ~~...~~
 ۷۳. ~~...~~
 ۷۴. ~~...~~
 ۷۵. ~~...~~
 ۷۶. ~~...~~
 ۷۷. ~~...~~
 ۷۸. ~~...~~
 ۷۹. ~~...~~
 ۸۰. ~~...~~
 ۸۱. ~~...~~
 ۸۲. ~~...~~
 ۸۳. ~~...~~
 ۸۴. ~~...~~
 ۸۵. ~~...~~
 ۸۶. ~~...~~
 ۸۷. ~~...~~
 ۸۸. ~~...~~
 ۸۹. ~~...~~
 ۹۰. ~~...~~
 ۹۱. ~~...~~
 ۹۲. ~~...~~
 ۹۳. ~~...~~
 ۹۴. ~~...~~
 ۹۵. ~~...~~
 ۹۶. ~~...~~
 ۹۷. ~~...~~
 ۹۸. ~~...~~
 ۹۹. ~~...~~
 ۱۰۰. ~~...~~

EK-11

Milli Mücadele Dönemi'nde Güney Cephesi Batı Çukurova Kuvayımilliye Komutanı olan ve Tekelioğlu Sinan müstear adını kullanan Yüzbaşı Ali Ratip, Soyadı Kanunu ile Sinan Tekelioğlu ismini almıştır. Binbaşı rütbesinden emekli olan ve müteakiben Meclis'te Milletvekilliği görevini yürüten Sinan Tekelioğlu'nun mezarı Ankara Cebeci Şehitliği'ndedir.

EK-12

Şimendifer Hatları ve Toros Tünelleri İnşaatında Çalışan Alman ve Avusturyalı Memur ve Mühendislerin Vazifelerine Devam Edeceği

میسفک امضای	عثمانی اردوی هایونی	GNKUR ATASE ARŞIVI	اوراق اوطنه سنک نومروسی
تاریخ تمیزی	باش قوماندانلق ارکان حربیه ریاستی	۱۰۴۵۵	شعبه نومروسی
میضه نویلان نومرو	شعبه	۲۰۴۵۵	مسودینک امضای
مقابلہ جینک امضای	رافید نظریه صلیب		تاریخ تسویدی
مقابلہ تاریخی	تفکر		قلم اوطنه سنک نومرو

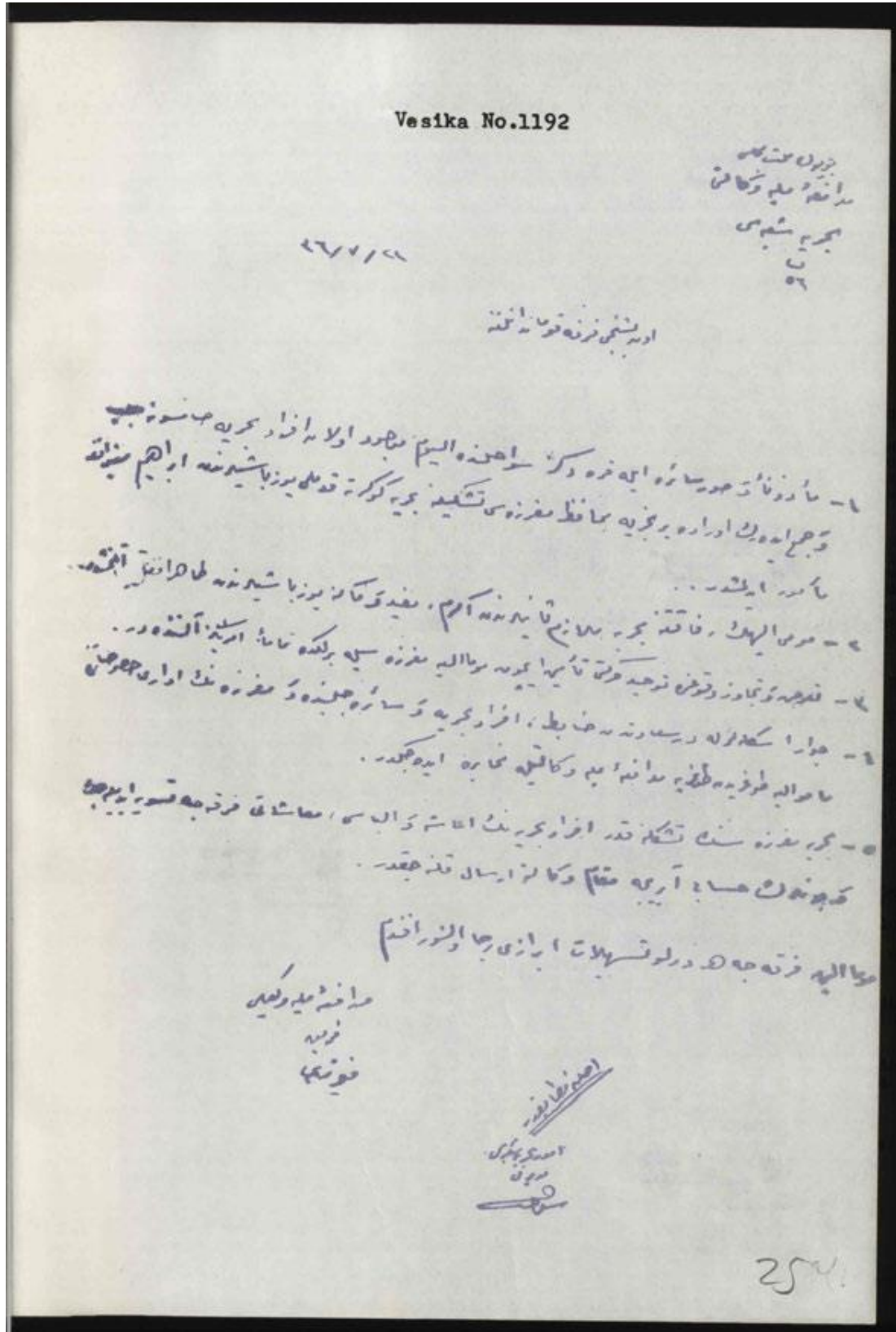
۱۵/۱۲/۱۰۴۵۵ تاریخ و استعریه
مذکورہ تحریرات عدلہ جلدیور:

باسم خدمت خطرتہ دھوروی نمونہ آتافہ
آلہ واریتہ استعریہ سندہ نامور ورنہ سنک خدمتہ انقاس
اساس استلاف وکله لریج قبول ایستلاسم ناموریہ مہاراجہ
آری آری ریاجود مجمع راستہ اید استلافہ فیسموہ
مرصیدہ وخصیصہ صورت قطعہ ہندہ اندرور لریجہ
تاریخہ نامہ لریجہ وکله لریجہ
نامہ لریجہ وکله لریجہ
نامہ لریجہ وکله لریجہ

۱۵/۱۲/۱۰۴۵۵

۱۸

۲۳

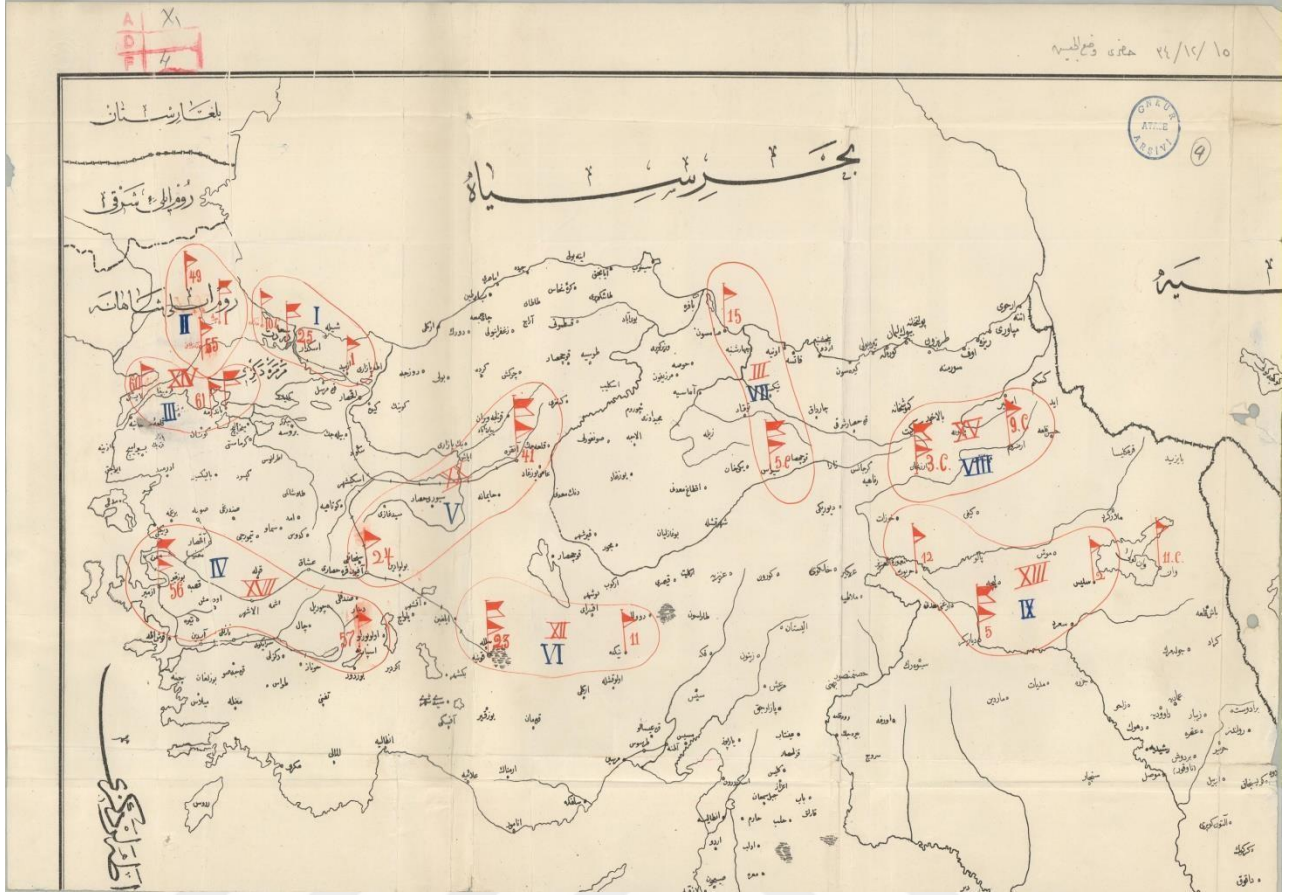
*Kurtuluş Savaşı'nda Denizli cephesini
kuran ve yöneten din adamı
Müftü Ahmed Hulûsi Efendi*

TİTE Fotoğraf Arşivi, Kutu No: 15, Belge No: 17.

EK-15

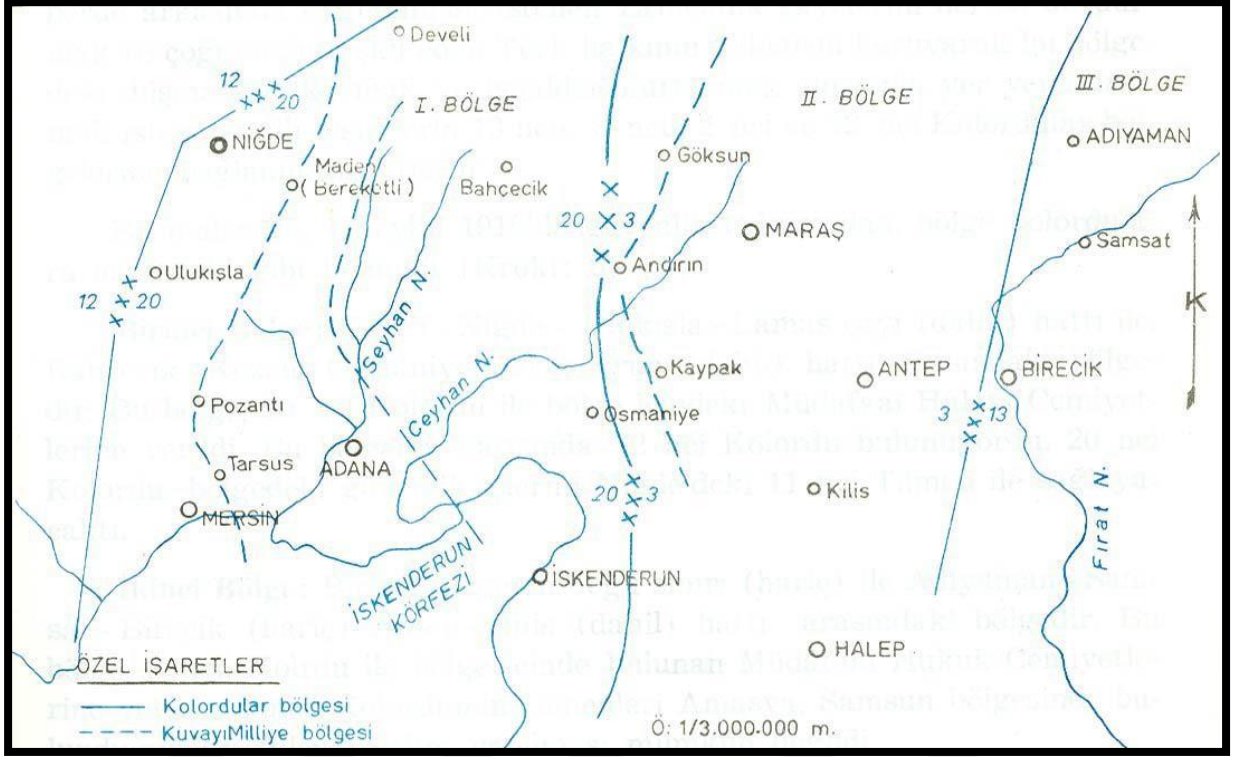
15 Aralık 1918 tarihi itibarıyla Osmanlı Ordusu'nun konuşlanmasını gösteren kroki

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Millî Savunma Bakanlığı
Askerî Tarih Arşivi, 110-9-1-10/67-0-59

EK-16

Heyet-i Temsiliye tarafından 11 Eylül 1919 tarihinde Güney Anadolu Bölgesi'nin güvenlik açısından kolordulara ayrılmasını gösteren kroki.

Türk İstiklal Harbi IV, Güney Cephesi, 65.

Ankara Antlaşması müzakereleri için gelen Fransız Heyeti TBMM’de

TİTE Fotoğraf Arşivi, Kutu No: 28, Belge No: 58

EK-18

Ankara Antlaşması ile ilgili Türk-Fransız Askerî Heyetleri arasında yürütülen müzakereler

TİTE Fotoğraf Arşivi, Kutu No: 38, Belge No: 16

EK-19

Ulukışla Müftüsü'nün hayattaki torunlarından Tümer Öğüt ile Mülakat

ÖZGEÇMİŞ